

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 8 Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 15 Bahar/Spring 2018
ISSN: 1309-6672 E-ISSN 2618-6322

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

نيابتا عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler / Editors / المحررون

Doç. Dr. Yaşar Baş
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş
Dr. Öğr. Üyesi Fikret Osman
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Irmak
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Çetkin

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara
Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Doç. Dr. Ioana Tudor
Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Kazuaki Sawai
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış	Doç. Dr. Mehmet Zahir Ertekin
Prof. Dr. Hakan Olgun	Dr. Öğr. Üyesi Beşir Koç
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	Dr. Öğr. Üyesi Emine Yeşim Bedlek
Prof. Dr. Hikmet Tan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Bars
Prof. Dr. Muammer Erdoğan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder
Prof. Dr. Orhan Başaran	Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın
Prof. Dr. Sait Patır	Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı
Prof. Dr. Şahabettin Yalçın	Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babirî
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Doç. Dr. Flaudette May Datuin	Dr. Tahir Aşirov

Redaktörler / Redactors / المدققون

Dr. Fevzi Kaçer (Türkçe) / Arş. Gör. Adnan Aydınürk (İngilizce)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administrated of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar

Web ve Yazışma Adresi / Web and Correspondence Adress / العنوان البريدي للمجلة

dergipark.gov.tr/busbed / http://busbed.bingol.edu.tr/

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 Faks: 0 (426) 215 00 72

Dergi Tasarım / Journal Design /

Şemal Medya Tasarım Ofisi • semalmedya@gmail.com

Basım Yeri / Place of Publication / مكان النشر

Sadık Daşdoğan – Berdan Matbaacılık Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 215-216, Topkapı / İstanbul Tel: (0212) 613 12 11

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,

Uluslararası hakemli bir dergidir, bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı olarak yayımlanır.

Yayın dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar

Dönemi için Şubat ayı sonu, Güz Dönemi için Ağustos ayı sonudur. Her sayı için kapasiteyi aşan

başvurular sonraki sayılara aktarılır.

Makaleler, Turnitin intihal programından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU **ADVISORY BOARD** المجلس الاستشاري

- Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayiş Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Toraman Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Canatar İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Uçar Yüz Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın Dalkıran Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Reşad Muradov Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Tarana Khalilova Ahmed gizi Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Flaudette May Datuin Filipinler Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Kazuaki Sawai Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Doç. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh Aynu's- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ REFEREES OF HAKEMLERİ THIS ISSUE هذا العدد من القضاة

Prof. Dr. Hayati Beşirli	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Reha Saydan	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel Arslantaş	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülvahap Baydaş	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Arslan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Hamza Altın	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Arap	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Ethem Taş	Kahraman Maraş Üniversitesi
Doç. Dr. Kasım Tatlılıoğlu	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Ataman	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Yılar	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Özkan	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı Uluerler	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar Baş	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yıkılmış	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kayıntu	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tan	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arif Behiç Özcan	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Çivilidağ	Antalya Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fegani Beyler	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülay Özdemir Akgündüz	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Özdemir	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim Tatlı	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Barış Aslan	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Bars	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özger	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müslüm Polat	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yazıcı	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazif Demir	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadir Tuğ	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Özer	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Tokuş	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Ulucan	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir Kement	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veysel Göger	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Irmak	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Bucuka	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki Akbakay	Bingöl Üniversitesi
Dr. Fevzi Kaçer	Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Ahmet Hamdi AYDIN, Ömer ÇAMUR	11
ADALET VE SORUMLULUK İLİŞKİSİ TEMELİNDE KAMU GÖREVİNİN SUNULMASINDA KAMU YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLERİNİN ROLÜ THE ROLE OF PUBLIC ADMINISTRATION AND ADMINISTRATORS IN RENDERING CIVIL SERVICE BASED ON JUSTICE AND RESPONSIBILITY PRINCIPLE	
Mehmet DALAR, Özkan GÖKCAN	33
MYANMAR'IN ROHINGYA MÜSLÜMANLARI POLİTİKASI: TARİHSEL VE HUKUKSAL BİR ANALİZ MYANMAR'S ROHINGYA MUSLIMS POLICY: A HISTORICAL AND JURIDICAL ANALYSIS	
Yılmaz BİNGÖL, Murat KAÇER	65
AK PARTİ DÖNEMİ SÜNNİ VE ALEVİ ZAZALARIN SEÇMEN DAVRANIŞLARI VOTER BEHAVIOR OF SUNNI AND ALEVİ ZAZAS DURING THE AK PARTY ERA	
Ahmet Erdost YASTIBAŞ, Mehmet TAKKAÇ	89
UNDERSTANDING THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE ASSESSMENT LITERACY YABANCI DİLDE ÖLÇME DEĞERLENDİRME OKURYAZARLIĞININ GELİŞİMİNİ ANLAMAK	
Ahmet BEDEL, Ahmet KUTLU	107
BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİNİN ALGILANAN SOSYAL DESTEĞE GÖRE İNCELENMESİ EXAMINING COPING STRATEGIES IN ACCORDANCE WITH PERCEIVED SOCIAL SUPPORT	
Yaşar BAŞ	123
III. AHMED DEVRİNDE İSTANBUL ÇUHA FABRİKASININ KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ ESTABLISHMENT AND FUNCTION OF THE İSTANBUL HAIRCLOTH FACTORY DURING AHMED III	
Cihat YAŞAROĞLU	147
ÖĞRETMENLERİN FATİH PROJESİNDEN BEKLENTİLERİ İLE PROJE HAKKINDAKİ ÖNERİLERİNİN İNCELENMESİ THE INVESTIGATION OF TEACHERS' EXPECTATIONS AND RECOMMENDATIONS ON FATİH PROJECT	
Nural İmik TANYILDIZI, Sinem DEMİRKIRAN	161
BİR HALKLA İLİŞKİLER ARACI OLARAK KURUMLARIN TWİTTER KULLANIMI: HAVAYOLU ŞİRKETLERİ ÖRNEK İNCELEMESİ USAGE OF TWITTER AS A PUBLIC RELATIONS TOOL: SAMPLE INVESTIGATION OF AIRLINES COMPANIES	

Fatma TEMELLİ, Güzide Öncü Eroğlu PEKTAŞ	181
STRATEGIC MARKETING ACCOUNTING IN PROVIDING SUSTAINABLE COMPETITIVE SUPERIORITY IN GLOBALIZATION PROCESS KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA STRATEJİK PAZARLAMA MUHASEBESİ	
Mehmet Seyman ÖNDER, Abdulkadir İNAK	195
GEÇMİŞTE KURUM BAKIM HİZMETİ ALANLARIN ŞİDDET GÖRME DURUMLARI VE BAKIM HİZMETİ ALGILARI: BİNGÖL ÖRNEĞİ EXPOSING TO VIOLENCE OF THE CHILDREN WHO GOT INSTITUTIONAL CARE SERVICE AND THEIR APPROACH TO INSTITUTIONAL CARE: IN THE SAMPLE OF BİNGÖL PROVINCE	
Yılmaz IRMAK, Handan HAMARAT	211
BİNGÖL ALEVİLİĞİNDE DEDELİK MUSAHIPLİK DÜŞKÜNLÜK VE CEM DEDELİK, MUSAHIPLIK, DÜŞKÜNLÜK AND CEM IN BİNGÖL ALEVİSM	
Ayşegül TAKKAÇ TULGAR	233
DEVELOPMENT OF A SCALE MEASURING ATTITUDES TOWARDS ENGLISH LESSON: A STUDY OF RELIABILITY AND VALIDITY İNGİLİZCE DERSİNE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	
Veysel ERAT	245
MODERNLEŞME VE POSTMODERN ELEŞTİRİLER EKSENİNDE KAMU POLİTİKASI DİSİPLİNİ PUBLIC POLICY DISCIPLINE AXIS MODERNIZATION AND POSTMODERN CRITICISM	
Mehmet GÜVEN	261
ÖRGÜTSEL LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL PERFORMANSA ETKİLERİ BİNGÖL ÖZEL VE KAMU KURUMLARI ÖRNEĞİ THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL LEADERSHIP BEHAVIOUR INTO ORGANIZATIONAL PERFORMANCE: SAMPLE OF PUBLIC AND PRIVATE SECTOR INSTITUTIONS IN BİNGÖL PROVINCE	
Sultan SÖKMEN, Zeynep BALKANAL	281
ANADOLU'DA ÖNEMLİ BİR SİMGE OLAN ŞAHMERAN'IN HALK İNANIŞLARINDAKİ YERİ THE PLACE OF THE IMPORTANT ANATOLIAN SYMBOL SHAHMARAN IN FOLK BELIEF	
Rahmi TEKİN	297
OSMANLIDA ÜÇ HANIM SULTANIN ZİYNET EŞYASI JEWELRY BELONGING TO THREE OTTOMAN SULTANESSES	

Kudret ARAS	317
KAFKA EDEBİYATINDA ORTAYA ÇIKAN KİŞİSİZ VE VİRTÜEL GÜÇLERİN DELEUZECÜ ANALİZİ	
DELEUZIAN ANALYSIS OF THE IMPERSONAL AND VIRTUAL POWERS VISIBLE IN THE LITERATURE OF KAFKA	
<hr/>	
Ertuğrul TAŞ	341
TÜRKİYE'DEN BELÇİKA'YA DAMAT GÖÇÜ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ	
GROOM MIGRATION FROM TURKEY TO BELGIUM AND PSYCHOLOGICAL EFFECTS	
<hr/>	
Halim TATLI, Beşir KOÇ	353
ENERJİ TÜKETİMİ VE ENERJİ FİYATLARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN OECD ÜLKELERİ İÇİNDEKİ YERİ	
THE PLACE OF TURKEY IN THE OECD COUNTRIES IN THE CONTEXT OF ENERGY CONSUMPTION AND ENERGY PRICES	
<hr/>	
Sedat KARDAŞ	377
EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE MUŞ VE ÇEVRESİ	
MUŞ AND ITS SURROUNDING IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNAME	
<hr/>	
Veysi SEVİNÇLİ	399
"A-" FİİLİ VE TÜREVLERİ	
"A-" AS A VERB AND ITS DERIVATIVES	
<hr/>	
Engin EROĞLU	419
6-10. YÜZYILLARDA KARADENİZ'İN KUZEYİNDE KÜRK TİCARETİ	
FUR TRADE IN THE NORTH OF THE BLACK SEA IN THE 6-10. CENTURIES	
<hr/>	
Gonca HARMAN, Renan ŞEKER	429
FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ NANOTEKNOLOJİ KAVRAMI HAKKINDAKİ FARKINDALIKLARI	
AWARENESS OF SCIENCE TEACHER CANDIDATES ON NANOTECHNOLOGY	
<hr/>	
Hıdır APAK, Muhammet Cevat ACAR	451
SOSYAL HİZMETLER ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN BÖLÜMLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI İLE GELECEK BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ	
INVESTIGATION OF SOCIAL SERVICES ASSOCIATE DEGREE STUDENTS'S FUTURE EXPECTATIONS AND ATTITUDE TOWARD THEIR DEPARTMENT	
<hr/>	
Kaan SEVİM	469
SOSYAL ÇALIŞMA PERSPEKTİFİNDEN DAMGA VE KADIN	
WOMEN AND STIGMA IN THE SOCIAL WORK PERSPECTIVE	
<hr/>	

Sedat KANAT

481

**19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN
EĞİTİM POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL ZİHNİYET**
EDUCATION POLICIES OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE
19TH CENTURY AND SOCIAL MENTALITY

Murat KESEBİR

495

**GSM SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARI
ÜZERİNDE REKLAMIN ETKİSİ VE BİR UYGULAMA**
ADVERTISING EFFECT ON CONSUMER PURCHASES IN THE GSM
SECTOR AND AN APPLICATION

Durmuş Ali YÜKSEK

515

**SİLAHLI KUVVETLERDEKİ ROL YÖNELİMSSEL DEĞİŞİKLİKLER:
MOSKOS'UN KURUM-MESLEK MODELİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME**
CHANGES IN THE ROLE ORIENTATIONS OF THE ARMED FORCES:
AN EVALUATION ON THE MOSKOS' INSTITUTION-OCCUPATION MODEL

Atakan AKÇAY - Serdar ÖZBİLEN

537

**YENİ ASUR DÖNEMİNDE
YUKARI DİCLE BÖLGESİ VE TARİHİ COĞRAFYA İÇİN BAZI ÖNERİLER**
SOME SUGGESTIONS FOR HISTORICAL GEOGRAPHY AND UPPER TIGRIS REGION IN
THE NEO ASSYRIAN PERIOD

Yine Yeniliklerle Birlikteyiz...

Dergimizin bu sayısında da pek çok yenilikler söz konusudur. Tam metin halinde web sitemize eklenmiş olan 11. sayımızdan önceki eski sayılarımızın makaleleri ayrıştırılmış ve DergiPark üzerinden web sitemize yüklenmiştir. Web sitemiz basılı dergi ISSN'si ile yayımlanmakta iken, yapılan başvuru sonucunda elektronik dergi (e-ISSN) yayın numarası da alınmıştır. Bu 15. sayımızdan itibaren yazarların uluslararası yazar kimlik numarası demek olan ORCID numaralarının da makalelere ekleme zorunluluğu getirilmiştir. Böylece dergimiz, uluslararası yazar kimlik numaralı, basılı ve elektronik dergi özelliğini resmileştirmiştir. Nihayet bu sayımızla başlayan son yeniliğimiz de dergimizin kısa ve bir bakıma marka adı olan BUSBED başlığının kapak kısmına eklenmesi olmuştur.

Dergimizin web sitesi Türkçe ve İngilizce ara yüzüyle hizmet vermektedir. Türkçe ara yüzündeki bilgiler, makale başlıkları ve özetleri ile birlikte bütünüyle İngilizce ara yüzünde de mevcuttur ve yabancı okuyucuların kolayca istifadesine uygundur. Bu arada Dergi Hakkında, Etik Kurallar, Açık Erişim Politikası, Yayın ve Hakemlik Süreci ve Hakem Rehberi başlıkları altında web sitesinde geniş açıklama ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Aynı başlıklar İngilizce ara yüzüne de eklenmiştir. Bu arada dergimizin indekslenmesi amacıyla on beşe yakın uluslar arası dizin ve platforma başvurular yapılmıştır. Son olarak Researche Bible, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Scientific Indexing Services (SIS, Sindex), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI) ve Open AIRE adlı altı uluslar arası dizin ve platform tarafından taranmaya başlanmıştır. Başvurular sonuçlandıkça sayılar artacaktır. Bunlardan biri de ESCI dizini olacaktır.

Değişim ve sürekli güncelleme anlayışımız karşılığını bulmuş, yurt içi ve yurt dışından makale başvuruları yazar ve makale kalitesi ve çeşitliliğini arttırmıştır. DergiPark'a kabul ediliğimiz 13. sayımızın bir yılda 14 bin, dergi toplam indirme sayısının 30 bin indirme sayısını aşması, ekip olarak

bizleri heyecanlandırmıştır. Ne var ki taleplerin fazlalığı ve işlemlerinin tabiiyle gelen güçlükler de bizleri telaşlandırmıştır. Pek tabii güzel işlerin engelleri de olabilmektedir. Ama bir nebze de olsa bilim alemine katkı yapmak düşüncesi ile parolamız durmak yok yola devam olmuştur.

Bu vesileyle yardım, destek ve teşvikini gördüğümüz Sayın Rektörümüz Prof. Dr. İbrahim Çapak ile idari makamlarımız, yazarlarımız, hakemlerimiz ve dergi ekibimize içtenlikle teşekkür ediyorum. Bir hilal uğruna canını feda eden şehitlerimizi rahmet, gazilerimizi şükran ve minnettarlıkla yad etmek istiyorum.

Editör
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

ADALET VE SORUMLULUK İLİŞKİSİ TEMELİNDE KAMU GÖREVİNİN SUNULMASINDA KAMU YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLERİNİN ROLÜ

Ahmet Hamdi AYDIN¹, Ömer ÇAMUR²

Geliş: 19.02.2018 Kabul: 17.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.396798

Öz

Tüm tarihsel dönemlerde ve tüm kültürlerde en üstün erdem olarak kabul edilmiş olan 'adalet', kamusal hizmetlerin sunulmasında anahtar bir kavramdır. Birlikte yaşamak zorunda olan insanlara kamusal hizmetlerin sunulması bir adalet ve sorumluluk ilişkisi temelinde sürdürülmelidir. Vatandaşların ihtiyaçlarının adalet ve sorumluluk temelinde giderilmesinde kamu yönetimi ve yöneticilerinin rolü önemlidir. Kamu yönetimi ve yöneticilerinin toplumun ihtiyaçlarını giderirken adalete uygun olarak hareket etmeleri büyük önem arz etmektedir. Kamu yönetiminin kamusal hizmet sunumunda etkin ve adil olması, kamu yöneticilerinin sorumluluklarının bilincinde olmaları ile yakından ilişkilidir. Bu çalışmada öncelikle 'adalet', 'sorumluluk', 'kamu görevi', 'kamu yönetimi' ve 'kamu yöneticisi' kavramları açıklanacak, daha sonra, adalet ve sorumluluk ilişkisi temelinde kamu görevini sunmada kamu yönetimi ve yöneticilerinin rolü tartışılacaktır

Anahtar Kelimeler: *Adalet, Sorumluluk, Kamu Görevi, Kamu Yönetimi, Kamu Yöneticisi*

1 Prof. Dr, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ahaydin@ksu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1886-7951>.

2 Öğr. Gör, Bingöl Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü - Sağlık Hizmetleri Myo, ocamur@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6447-1475>.

THE ROLE OF PUBLIC ADMINISTRATION AND ADMINISTRATORS IN RENDERING CIVIL SERVICE BASED ON JUSTICE AND RESPONSIBILITY PRINCIPLE

Abstract

Considered as the highest virtue in all historical ages and all cultures, 'justice' is a key concept in rendering civil services. Provision of civil services to people who must live together should continue based on a relationship of justice and responsibility. The roles of public administration and administrators are important in meeting the needs of citizens because of justice and responsibility. It is of utmost importance that public administration and administrators act in conformity with justice when satisfying the needs of the society. Effective and just provision of civil service by public administration is closely associated with public administrators' awareness of their responsibilities. In this study, first the concepts of 'justice', 'responsibility', 'civil service', 'public administration' and 'public administrator' will be explained and then the role of public administration and administrators in rendering civil service on the basis of a relationship of justice and responsibility will be discussed.

Keywords: Justice, Responsibility, Civil Service, Public Administration, Public Administrator

1. Giriş

Kamusal hizmetlerin sunulmasında anahtar bir kavram olan 'adalet' tüm tarihsel dönemlerde ve tüm kültürlerde en üstün erdem olarak kabul edilmiştir. Birlikte yaşamak zorunda olan insanlara kamusal hizmetlerin sunulması bir adalet ve sorumluluk ilişkisi temelinde sürdürülmelidir. Vatandaşa, adalet ve sorumluluk temelinde kamusal hizmetlerin sunulmasında ve ihtiyaçlarının giderilmesinde kamu yönetimi ve yöneticilerinin rolü önemlidir. Kamu yönetimi ve yöneticilerinin toplumun ihtiyaçlarını giderirken adaletle uygun olarak hareket etmeleri büyük önem arz etmektedir.

Kamu yönetiminin kamusal hizmet sunumunda etkin ve adil olması, kamu yöneticilerinin sorumluluklarının bilincinde olmaları ile yakından ilişkilidir. Sorumlulukları yerine getirmeyen bir kamu yöneticisi tüm toplumu etkilemektedir. Kamu görevinin yöneticilere yüklediği sorumluluk ise adalet ile anlamlı olmaktadır.

Adalet ve sorumluluk birbirlerini tamamlayan ve gerek bireyin kendisi ile gerekse toplum ile ilişkisinde dengeyi sağlayan temel unsurdur. Adalet bir kuvvettir ve zulmün karşısında durulan sorumluluktan doğmaktadır. Yani adalet, bireyde

sorumluluk duygusunun gerçekleşmesi ile sağlanabilir. Bu nedenle kamu yöneticilerinin her durumda sorumluluklarının farkında olmaları ve görevlerini adil bir sorumluluk bilinci ile yerine getirmeleri gerekmektedir.

Bu çalışmada öncelikle ‘adalet’, ‘sorumluluk’, ‘kamu görevi’, ‘kamu yönetimi’ ve ‘kamu yöneticisi’ kavramları açıklanacak, daha sonra, adalet ve sorumluluk ilişkisi temelinde kamu görevini sunmada kamu yönetimi ve yöneticilerinin rolü tartışılacaktır.

2. Konunun Anahtar Kavramları: Adalet, Sorumluluk, Kamu Görevi, Kamu Yönetimi, Kamu Yöneticisi

Adalet ve sorumluluk ilişkisi temelinde kamu görevinin sunulmasında kamu yönetimi ve yöneticilerinin rolünü tartışmadan önce, bu bölümde adalet, sorumluluk kamu görevi, kamu yönetimi ve kamu yöneticisi kavramları kısaca açıklanacaktır.

2.1. Adalet

Adalet, tarihsel süreç içerisinde neredeyse tüm kültürlerde en üstün değer olarak kabul edilmiş ve toplumsal düzenin sağlanması ve korunması açısından antik çağlardan günümüze kadar önemini korumuş bir kavramdır (Kozak, 2014: 99; Yıldırım, 2010: 73). İnsanın sosyal bir varlık olması nedeniyle toplumsal bir yaşam sürmek zorundadır. İnsanlar toplumsal yaşam içerisinde ise zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, işbirliği, işbölümü, yardımlaşma ve paylaşma gibi ilişkiler içerisine girmektedirler. Bu işbirliği sürecinde ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözmek için düzenli bir işleyiş ve kimsenin itiraz edemeyeceği, herkes tarafından kabul edilebilecek bir güce ihtiyaç vardır. Toplumsal düzenin sağlanmasında gerekli olan güç ise adalettir (Denek, 2010: 33; Gökçe, 2013: 403).

Adaletin bir tek tanımı bulunmamaktadır. Sübjektif bir kavram olan ve anlamı kişiden kişiye değişen adaleti tanımlamak oldukça zordur. Bunun belki de en önemli nedeni adalet kavramına çok farklı anlamlar yüklenmiş olmasıdır (Çakar, 2013: 26; Gürler, 2007: 65). Çünkü her zaman her yerde “adalet”ten bahsedilmiş ve bu konuda çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Lakin bunca uğraşa rağmen ilgili tartışmalarda bir sonuca ulaşılamamış ve adaletin ne olduğu ile ilgili kesin bir kaniya varılamamıştır (Çeçen, 1993: 18). Dünyamızın nüfusu arttıkça adaletin ne olduğu sorunu daha da fazla önem kazanmış ve cevaplanması gereken acil bir soru haline gelmiştir. Zira günümüzde artık adaleti özleyenlerin değil, adalet talebinde bulunanların sayısı gittikçe artmaktadır (Kuçuradi, 2013: 39).

Arapça bir kelime olan adalet “adl” ya da “a-de-le-“ fiil kökünden türetilmiş bir isimdir. “Adl” mastarı “bir şeyi yerli yerine yerleştirmek, hakkı ortaya çıkarmak, terazinin her iki kefesini de denk kılmak, insafli olmak, eşit olmak, hakkaniyeti ve

ölçüyü korumak” gibi değişik anlamlara gelmektedir (Taşkın, 2010: 274; Bodur, 2016: 504).

Tarihsel süreç içerisinde adalet birçok düşünür tarafından tanımlanmıştır. Bu nedenle adalet ile ilgili birçok tanıma ulaşmak mümkündür. Bazı düşünürlerin adalet ile ilgili tanımlarına yer vermek kavramın anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Romalı hukukçu Ulpian’a göre adalet “dürtüstçe yaşamak, kimseyi incitmemek ve herkese sahip olduğu şeyi vermek” demektir (Doğan, 2014: 113; Ashford, 2011: 39). Platon’a göre adalet, “her insana hak ettiği şeyi vermektir” (2016: 14). Aristoteles’e göre adalet, “yasaya ve eşitliğe uygun olan şeydir” (2017: 94). Farabi’ye göre adalet, “gerekli olanı istemek ve başkasına eziyet etmemektir” (Çubukçu, 1972: 37). İbn Miskeveyh’e göre adalet, “hakkaniyet ölçülerine göre her şeyin hakkını vermektir” (Altıntaş, 1998: 247). Tursun Bey’e göre adalet “her hak sahibine hakkını vermektir” (1977: 18). Gazali’ye göre adalet, “kişinin kendisine yapılmasını istemediği bir muameleyi başkasına yapmamasıdır” (Coşkun, 1989: 235). İbn Sina’ya göre adalet, “zulmetme ve mazlum olma ortasındaki bir durumdur” (Doğan, 2009: 131).

Verilen tanımların dışında birçok adalet tanımında bulunmak mümkündür. Adalet, hak ve hukukun gerçekleşmesi, yerini bulmasıdır. Adalet, zulüm etmemek, hak sahibine hakkını vermek ve layık olduğu muameleyi yapmaktır. Bir başka tanıma göre ise adalet, “bir toplumda, değerlerin, ilkelerin, ideallerin, erdemlerin, cisimleştirilmiş, somutlaştırılmış, hayata geçirilmiş olması durumudur. Herkesin hak ettiği ödül ya da cezaıyla karşılaşması durumudur” (Cevizci, 1999: 11).

Adalet ne kadar farklı alanlarda kullanılırsa kullanılsın, yapılan tanımlar incelendiğinde adaletin, hüküm vermede ve davranışta doğru olmak, hakka uygun bir şekilde hüküm vermek, adil olmak, eşit davranmak, doğru olan yolu izlemek, düzen ve denge halinde bulunmak, her şeyi sahip bulunduğu yerde bırakmak, dürüst olmak gibi anlamları içerdiği görülmektedir. Temelde ise adalet, bireyin hak ettiği şeye sahip olması ve hak etmediği şeye ise sahip olmamasını ifade etmektedir (Keles, 2008: 36).

Adalet, hayatımızın her noktasında var olan, telaffuz edemediğimiz alanlarda bile hissedebildiğimiz istisna kavramlardandır. İnsanların sıklıkla kullandığı “hiç adil değil” sözü sonuca yönelmiş bir isyan hissidir. Sosyal yaşamda sürekli etrafımızda gezinen, adil olmak, adaletli davranmak, adil paylaşmak gibi tezahürlerle var olan adalet kavramını biraz daha tanımak, bilmek ve bu bağlamda farkındalık sahibi olmak yaşam için tartışmasız bir gereksinimdir (Kılıç, 2014: 3).

Adalet ilk bakışta, kişisel bir özelliğe işaret eden bir anlamda kullanılmaktadır. Platon’a göre adalet ve adaletsizlik insanın ruhunda barınmaktadır. İnsanın sağlıklı bir varlık olabilmesi adalet ile mümkün olabilmektedir (2016: 213). Zira adalet insanın sahip olduğu diğer tüm faziletleri kontrol eden temel olgudur. Adaletin

bulunmadığı bedenlerde diğer erdemler de işlevsiz kalmaktadır. Bu nedenle insan, adaleti öncelikle kendi nefsinde gerçekleştirmek durumundadır. Zira Gazali'ye göre insanlar kendi nefislerinde ne kadar adil olurlarsa toplumsal yaşamda da o derece adil olurlar (2010: 74).

Adalet bireyin ruhsal anlamda dengesinin korunması hususunda ne kadar önemliyse, toplumsal yaşamın da düzenli işleminin temelini oluşturmaktadır. Önce bireyin kendisinde başlayan adalet bireyden topluma, toplumu yönetenlere, devlete ve yine insana dönen bir döngü olarak şekillenmektedir. Yolun başına koymamız gereken adil insan, kendi vicdanını, yani kendi iç terazisini kullanarak olaylara yaklaşan kişidir. Adil toplum ise, içinde adalete inanmış erdemli bireylerin çoğunlukta olduğu kitleyi ifade eder. Nihayet adil devlet ise, bu niteliklere haiz insanların yaptığı yasalar çerçevesinde, aynı vasıflara haiz yönetenlerin tahakküm ettiği ülkeyi ifade edecektir. Bu açıdan adalet, hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda ifrattan ve tefritten uzak durmayı ifade etmektedir (Gazali, 2010: 75).

Temeli hal ve vazife olan adalet insanların sergilemiş oldukları davranışların doğru olup olmadıklarını gösteren en önemli ilkedir. Yani adalet davranış ile vücut bulmaktadır. Bu nedenle insan, hayatının tüm alanlarında adaletli davranmalıdır. Konumu ve mevkii ne olursa olsun adaletten ayrılmamalıdır. Kimsenin kimseye, her ne şekilde olursa olsun, hiçbir kanuni imtiyazı ve üstünlüğü yoktur. Hiç kimse için de hususi bir adalet mercii oluşturulamaz. Adil kişi, her zaman haklı olana yönelen, hakkı yerine getirmeye çabalayan kişidir (Mevdudi, 2016: 483-484).

Aşk kadar evrensel ve bir o kadar da zaman öncesi olan adalet tam ve bütün bir fazilet olarak en üstün erdemi ifade etmektedir (Kılıç, 2014: 4; Sunar, 1980: 108). Zira Aristoteles adaleti, diğer bütün erdemleri kendi içerisinde barındıran bir erdem olarak nitelendirmiştir (2017: 93). Yani adalet, erdemin bir parçası değil, erdemin bütünüdür. Adalet hiçbir erdemin yerini tutmadan tüm erdemleri içeren bir erdemdir. Hangi erdemi kabul edersek edelim adaletten vazgeçemeyiz. Zira adalet diğer erdemlerin ufkudur ve birlikte var olmasının yasasıdır. Bu nedenle her değer adaleti gerektirmektedir Çünkü adaletin olmadığı durumlarda değerler değer olmaktan çıkmakta veya hiçbir değer taşımamaktadır (Comte-Sponville, 2004: 75-77; Hökelekli, 2009: 133).

İnsan, toplumsal bir varlık olarak, yaptığı tüm eylemlerden dolayı diğer insanlarla etkileşim içerisinde. Bu etkileşim bireye, toplumdaki diğer insanlara karşı tutum ve davranışları konusunda bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumlulukların yerine getirilmesinde gerekli olan unsurlarla birlikte adalet ayrı bir öneme sahiptir. Adaletin azalması veya kaybı sonucu ortaya çıkan boşluk alanı ya da kaos, insanların sorumluluklarını yerine getirmemeleri ile ilgilidir. Bu nedenle adaletin gerçekleşmesi açısından çok önemli bir kavramı ifade eden sorumluluğun ne olduğunun ortaya konması gerekmektedir (Akyol, 2008: 97; Karaköse, 2016: 76).

2.2. Sorumluluk

İbn Haldun'a göre insanlar yaşamak ve var olabilmek için, zaruri ihtiyaçlarını gidermek için bir araya gelmekte ve bu durum yardımlaşmayı ve işbirliğini gerekli kılmaktadır (İbn Haldun, 2011: 417). Birliktelik, insanların sorumluluk bilinci ile toplumsal olarak yaşamının gerekliliklerini yerine getirmeleri sonucu mümkün olabilmektedir. Bu nedenle bireyin, toplumsal yaşam içerisinde, hangi konumda bulunursa bulunsun yerine getirmesi gereken bir takım görevler ve sorumlulukları bulunmaktadır (Cilacı, 1986: 63). Zira sorumlulukların yerine getirilmediği toplumlarda birlik ve dayanışma olmayacak ve insanların bir arada yaşamasını gerekli kılan zaruri ihtiyaçlar da giderilemeyecektir.

Sorumluluk kavramı olarak, Türk Dil Kurumuna göre, "kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet" şeklinde tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr, 01.02.2018). Birçok tanımı bulunan sorumluluk, çoğunlukla "kişinin kendi davranışlarının veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın farkında olması ve davranışlarının ve durumların sonuçlarını üstlenmesi" olarak tanımlanmaktadır (Özen, 2013: 344).

Bireyin sorumluluk sahibi olabilmesi için davranışlarını hür irade ile sergilemesi gerekmektedir. Yani sorumluluk kavramının temelinde özgürlük bulunmaktadır. Bu anlayışa göre insan özgürce seçebildiklerinden veya özgür bir şekilde sergilediği davranışlarından sorumludur. Zira insanın kendi iradesi ve seçimi olmadan hareket etmesi onun sorumluluğunun ortadan kalkmasına neden olur (Timuçin, 2004: 440; Şeriati, 1997: 35).

Levinas'a göre sorumluluk, özne olmanın ilk ve en temel özelliğidir (Sarıbay, 2004: 59). Dolayısıyla sorumluluk duygusunun bulunmadığı yerde birey olmaktan veya kişilikten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Çünkü sorumluluk bireyin sergilediği fiillerinin sahibinin kendisi olduğunu bilmesi ve kendisini ilgili fiillerin öznesi olarak hissetmesini ifade etmektedir. Bu nedenle sorumluluk bilinci ile birey olma arasında özsel bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında denilebilir ki kişi olmak, sorumlu olmaktır (Yalın, 2015: 11; Adugit, 2013: 65).

Sorumluluğun iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan biri içsel sorumluluk, diğeri ise dışsal sorumluluktur. İçsel sorumluluk, özgür olarak sergilediğimiz tüm davranışlarımızda vicdanımızda doğan sorumluluktur. Sorumluluk aslında yaygın ve ortak olduğu halde, ferdileşmekte ve içselleşmektedir (Topçu, 2015a: 191; Ülken, 2017: 287). Yani sorumluluk öncelikle bireysel bir anlam içermektedir. Manevi bir yükümlülük duygusu ve bireyin iç dünyası ile ilgili olan sorumluluk, insani değer ve haysiyetin en yüksek tezahür şeklidir. İnsan sorumluluk yüklenmekten kaçınmadığı ve sorumluluk yüklenmesini bildiği ölçüde değerlenir (Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011: 36; Karakoç, 1999: 37; İzzetbegoğlu, 2011: 313).

Dışsal sorumluluk ise dışsal olan davranışlarımız ile ilgilidir. Örneğin kamuoyu ve kanunlar karşısındaki sorumluluğumuz dışsal sorumluluğu ifade etmektedir. Dışsal sorumluluk, toplumsal bir hayat yaşamının beraberinde getirdiği yükümlülükleri yerine getirmede ve dolayısıyla sağlıklı bir toplumun inşa edilmesinde önemli bir kavramdır. Çünkü bireyin ve toplumun karşılıklı görevleri, sorumlulukları ve hakları bulunmaktadır. Bu nedenle birey ve toplum karşılıklı olarak ne birbirlerinin sorumluluklarını yok sayabilir ne de birbirlerini inkar veya reddedebilirler (Topçu, 2015a: 191; Olguner, 1987: 25).

Bireyin sorumluluklarının gerektirdiklerini icra edebilmesi için davranışlarını ve potansiyelini kontrol altında tutup geliştirmesi, kendisini olası kötülüklerden uzaklaştırması gerekmektedir. Bunu sağlayabilmenin yolu, yani insanın kendisinden mutlak anlamda sorumlu olmasının yolu ise bireyin kendisine hakim olmasına bağlıdır. Kendisine hakim olan veya davranışlarının bilincinde olan insan, sergilediği tüm davranışlarda sorumluluk anlayışı ile hareket etmek durumundadır (Zengin, 2016: 9; Descartes, 1989: 42; Yalın, 2015: 211).

Bu anlayış toplumu oluşturan fertlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelerinde bencillikten kurtulmalarını sağlamaktadır. Unutulmamalıdır ki, toplumsal yaşamda sorumluluklarını yerine getirmeyen birey, hem kendi yükünü hem de toplumun diğer üyelerinin yükünü artırmaktan başka bir şey yapmış olamaz. Bir toplum, ancak sorumluluklara duyarlı insanların var olması ile yükselmekte ve yücelmekte, sorumluluktan kaçanlar artıkça da düşmekte ve gerilemektedir (Karakuş, 2016: 356; Karakoç, 1999: 37).

2.3. Kamu Görevi

Kamu yönetiminin temel amacı vatandaşların beklediği kamusal nitelikteki hizmetleri sunabilmek için eldeki kaynakların kamu görevlileri tarafından en verimli şekilde sunulmasını sağlamaktır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için kamu yönetiminin çok çeşitli ve kapsamlı görev ve hizmetleri yerine getirmesi gerekmektedir. Toplumdaki diğer tüm fertler adına yürütülmesi gerekli olan bu görevlere kamu görevi adı verilmektedir. Kamu görevini ise kamu personeli yerine getirmektedir. Kamu görevinin kamu personeli tarafından yerine getiriliyor olması nedeniyle, kamu görevi kavramı kamu personeli kavramı ile neredeyse özdeşleşmiş bir kavramdır. Bu nedenle Türkçe’de kamu görevi yerine genellikle kamu görevlileri kavramı kullanılmaktadır (Ayдын, 2013: 95; Üzülmez, 2012: 193; Görmez, 2009: 108).

Toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek etkin ve verimli bir kamu yönetiminin varlığı, kamu görevinin etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesine bağlıdır. Kamu görevini yerine getirmekle sorumlu bulunan kamu personelinin performansları ise verimli bir kamu görevinin varlığını etkilemektedir. Yani kamu personelinin kamu görevi üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu nedenle

kamu personelinin ne olduğunun tanımlanması ve sorumluluklarının belirlenmesi gerekmektedir.

Kamu personeli, kamu yönetiminin insan unsurunu ifade etmekle birlikte, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bireyler olarak nitelendirilmektedir. Daha geniş bir ifade ile kamu personeli, devlet kurumlarında çalışan ve hukuki durumları itibariyle birbirlerinden farklı olan tüm çalışanları ifade etmektedir. Hangi açıdan incelenirse incelensin, bir kişinin kamu personeli sayılabilmesi için, devlet örgütlenmesi içerisinde veya kamu kesiminde yer alan herhangi bir organizasyona bağlı olarak çalışması gerekmektedir (Turan, 2016: 195; TODAİE, 1987: 54; Akgüner, 2014: 40).

Kamu kurumlarında verim ve başarının en önemli unsurunu insan unsuru oluşturmaktadır. Bir kurumda sunulan mal ve hizmetlerde verimliliğin elde edilebilmesi ise personele tevdi edilen görevlerin yerine getirip getirmemesine bağlıdır. Özellikle son yıllarda bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, kamu hizmetleri, her geçen gün nitelik olarak gelişmekte ve nicelik olarak artmaktadır (Erkin, 1969: 37; Aydın, 2013: 95).

Yine toplumsal yaşamda ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel anlamda yaşanan gelişmelere bağlı olarak vatandaşların kamu yönetimlerinden beklentileri artmaktadır. Bu nedenle karmaşık ve çeşitli hizmet alanları ortaya çıkmakta ve bu hizmetlerin de devlet tarafından yerine getirilmesi istenmektedir. Bu doğrultuda genelde devletin ve özelde ise kamu yönetiminin hem sosyal düzenin sürdürülmesi hem de ekonomik ve sosyal gelişmelerin sağlanması hususlarında önemli görevleri bulunmaktadır (Eren, 2003: 61; Tortop, 1986: 33-34). Kamu yönetiminin bu görevleri ile ilgili beklentileri karşılayabilme durumu vatandaşların kamu yönetimine duyduğu güven ile memnuniyet düzeyini de etkilemektedir. Bu durum ise kamu görevlilerinin sorumluluklarını yerine getirmesinin önemi ayrıca artmaktadır.

Kamu yönetiminin veya kamu personelinin en önemli sorumluluğu, yasalar tarafından kendilerine verilen görevleri yerine getirmesidir. Sorumluluk “görev” anlamında kullanıldığında, yetkisiz sorumluluğun ve sorumluluk olmadan yetkinin olmayacağı söylenebilir. Bu “görevsiz yetki, yetkisiz görev olamaz” kuralıdır. Bir işi veya görevi yapmakla sorumlu tutulan bir personelin, gerekli yetkilerle donatılması gerekmektedir. Yetkili olan kişi de “görevli” veya “sorumlu” demektir. Yetkisiz ama sorumlu olmak demek, eli-kolu bağlı, güçsüz ve etkisiz olmak anlamına gelirken, bir şeyle görevli ya da sorumlu olmadan bir takım yetkiler kullanmak da normal ve demokratik bir yönetim sisteminde söz konusu olamaz (Aydın, 2016: 115).

Kamu personeli tüm ülkelerde istihdamın çok önemli bir kısmını oluşturmakta ve her ülkede sosyal refah devleti anlayışının bir zorunluluğu olarak üretilmesi gereken mal ve hizmetlerin büyük bir kısmını üretmektedir (Tutum, 1990: 32).

Kamu görevlilerinin kamu görevini icra ederken üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmemeleri büyük sorunlara neden olabilmektedir. Özellikle günümüzde vatandaşların devletten bekledikleri hizmetlerin artmış olması ve bu hizmetlerin de kaliteli bir şekilde yerine getirilmesinde kamu görevlilerine önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerin vatandaşların istediği şekilde yerine getirilmesi ve verimliliğin sağlanması ise kamu görevlilerinin sorumluluk ve adalet anlayışları ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle adalet ve sorumluluk temelinde kamu görevinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.4. Kamu Yönetimi

Kamu yönetimi, hem teorik hem pratik olarak toplum, devlet ve hükümetin yapısı ve işleyişi olmak üzere geniş bir alan ile ilgilidir. Kamu yönetimi, genel olarak, kamusal nitelikteki faaliyetler ile bu faaliyetleri yerine getirmek amacıyla kurulan örgüt olarak tanımlanabilir. Fakat White'ın şu tanımının kamu yönetiminin anlamını en iyi şekilde ortaya koyduğu söylenebilir: “Kamu yönetimi, kamu politikalarının uygulanması veya yerine getirilmesi amacıyla yapılan tüm uygulamalardan oluşur” (1961:1).

Çok basit bir tanıma göre kamu yönetimi devlet tarafından yönetim demektir. Bunu, devletin teşkilatını oluşturan birimler ve kamu kurumları tarafından yönetim olarak anlamak gerekir. Ancak bu tanım maksadı anlatamayacak kadar basittir. Burada devletin veya devlet kurumlarının neyi yönettiği sorusu akla gelmektedir.

Kamu yönetimi veya devlet tarafından yönetim, devletin kamusal hizmetleri amacına uygun olarak sunabilmek için elindeki tüm kaynakları en verimli şekilde kullanması anlamına gelmektedir. Bu anlamda kamu yönetimi devletin görevlerini yapma ve onun için gerekli süreçleri işletme aracıdır ve devletin yürütme gücünün yapısı ve faaliyetlerinden meydana gelir.

Son birkaç bin yıllık insanlık tarihinde ortaya çıkan en belirleyici ve toplumda en üstün güce sahip temel kurumlardan birinin devlet olduğunu ve devletin varlığını sürdürmede gerekli en temel kurumlardan birinin de kamu yönetimi örgütü olduğunu belirten Özel'in ifadesiyle:

“Kamu yönetimi örgütü, hem devletin kendi işlev ve amaçlarının yerine getirilmesinin, hem de toplumsal ihtiyaçları karşılayarak devletin toplum nezdindeki meşruiyetinin, dolayısıyla da varlığını sürdürmenin en temel aracıdır” (2008: 129).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi kamu yönetimi klasik anlamı ile devlet tarafından yönetim, devletin kamusal hizmetleri amacına uygun olarak sunabilmek için elindeki tüm kaynakları en verimli şekilde kullanması ve kamu politikalarının uygulanması veya yerine getirilmesi amacıyla yapılan tüm uygulamalar şeklinde tanımlanır.

Günümüzde kamu yönetimi çeşitli anlamlarda tanımlanmaktadır. Örneğin Gözübüyük, kamu yönetimini dar anlamda ve geniş anlamda tanımlayarak, dar anlamıyla kamu yönetiminin yalnızca devletin yürütme ile ilgili örgütlerini ve faaliyetlerini kapsadığını, geniş anlamıyla kamu yönetimini ise, devletin diğer faaliyetlerini, yani yasama ve yargı alanlarındaki yönetsel faaliyetlerini ve örgütlerini de kapsadığını belirtmektedir (2001: 1). Eryılmaz kamu yönetiminin fonksiyonel, yapısal ve bilimsel anlamda ele alınabileceğini belirtir (2011: 9-10). Buna göre, bir fonksiyon olarak kamu yönetimi, genel kuralları, yasaları ve politikaları uygulama süreci olarak anlaşılabilir. Kamu yönetimi yapısal bir kavram olarak ise devletin sahip olduğu örgütsel yapısını (bürokrasi) ifade etmektedir.

Bir bilim dalı olarak kamu yönetimi “kamu bürokrasisini ve onun mal ve hizmet sunduğu halkla olan ilişkilerini anlamaya ve geliştirmeye yönelik pratik ve teoriden meydana gelen bir disiplindir” (Aydın, 2017: 24).

Akademik bir çalışma alanı olarak kamu yönetimi bir ülkenin yönetiminin nasıl örgütlendiği ve nasıl işlediği ile ilgili olup, kamu yönetimi sisteminin genel olarak anlaşılmasına çalışmaktadır. Kamu yönetimi bir sistem olarak kabul edilmekte ve tüm sistemlerde olduğu gibi, farklı unsurlardan meydana gelmektedir. Eryılmaz (2011: 9-13-14) kamu yönetimini oluşturan unsurları şöyle saymaktadır: Halk, örgüt, kamu politikası, norm düzeni, mali kaynak ve kamu görevlileri.

Bu açıklamalar ve tanımlar ışığında kamu yönetiminin sahip olduğu işlev; ülkenin gelişmesini genel olarak yönlendirmek ve planlamak, sosyal güvenlik, spor, dinlenme ve aile politikalarını tespit etmek ve yönetmek olarak açıklanabilir (Tortop, 1994: 14).

Kamu yönetiminin tam olarak ne olduğu, onun amacının ne olduğunun bilinmesine bağlıdır. Kamu yönetiminin temel amacı, vatandaşın beklediği kamusal hizmetleri sunabilmek için eldeki kaynakların görevliler tarafından en verimli şekilde kullanılmasını sağlamaktır.

Daha geniş bir anlamda kamu yönetiminin amacı, devletin nihai ve asli görevlerinin kapsamını oluşturan kamu düzeni ve toplumsal barışın korunmasını, adaletin sağlanmasını, gençlerin yönlendirilmesini, toplum ve bireylerin güvensizliğe ve hastalıklara karşı korunmasını, çıkar ve grup çatışmalarının önlenerek düzenlenmesini, kısacası vatandaşa iyi bir hayat sürme imkanının sunulmasını sağlamaktır (Aydın, 2016: 48).

Kamu yararı amacıyla hizmet sunan kamu yönetiminin faaliyetleri kapsamında çok çeşitli ve çok farklı işlem ve uygulamalar sayılabilir. Kamu yönetiminin kapsamını oluşturan faaliyet ve hizmetler her geçen gün değişmekte ve artmaktadır. Çünkü insanların ihtiyaçları ve dolayısıyla devletten bekledikleri hizmetler her geçen gün artmakta ve değişmektedir. Örneğin yüz yıl önce vatandaş devletten

çok sınırlı sayıda hizmet beklerken, bu gün sayısız çeşitte hizmet bekler duruma gelmiştir.

Bir zamanlar devletten minimum düzeyde can güvenliği talep edilirken, bugün insanlar kamu yönetiminden çok kapsamlı bir sosyal güvenlik hizmeti talep edebilmekte, maddi ve manevi değerlerinin güvenliğinin tam ve iyi bir şekilde sağlanmasını isteyebilmektedirler. Bir zamanlar teknolojik hizmetlerin talep edilmesi lüks sayılırken, bu gün ülkenin en ücra yerlerinde yaşayan vatandaşlar devletten internet hizmetine erişmeyi veya cep telefonu hizmetinin yaşadığı coğrafyayı kapsamasını talep etmeyi temel bir hak ve ihtiyaç olarak görmekteyiz.

Kamu hizmetlerinde yaşanan bu çeşitlilik ve değişiklikler, devlet adına vatandaşlara hizmet sunan kamu yönetiminin örgütsel olarak büyümesini, örneğin giderek daha çok kamu görevlisi istihdamını ve yeni örgütsel birimlerin kurularak faaliyete geçmesini, sonuç vermiştir.

Toplumlar büyüdükçe ve kompleks hale geldikçe çatışmalar ve anlaşmazlıklar da giderek çoğalmakta ve bu da kamu yönetiminin faaliyet kapsamını genişletmektedir. Demokratik toplumlarda kamu yönetiminin faaliyet alanına sadece vatandaşları korumak ve onlara her konuda yardımcı olmak değil, aynı zamanda cezalandırmak ve benzeri yaptırımları uygulamak da girer. Diğer bir ifade ile kamu yönetiminin vatandaşlara, örneğin eğitim ve sağlık gibi hizmetler sunmak şeklinde olumlu (pozitif) görevleri olduğu gibi, yine kamu yararı amacıyla, örneğin suç işleyen bireylerin özgürlüklerini kısıtlamak ve cezalandırmak gibi olumsuz (negatif) görevleri de vardır.

2.5. Kamu Yöneticisi

Yönetici kısaca “karar veren kişi” olarak tanımlanabilir. Her hiyerarşik kademedeki yöneticiler görev alanı ile ilgili konularda karar verme yetkisine sahiptirler. Tortop’a göre yönetici, “bir kuruluşun başında bulunan, emrinde personel çalıştıran, emir ve kumanda eden kişidir. Bir başka ifade ile yönetici üst düzeyde çalışan sevk ve idarecidir. Yönetici yönetme çalışmalarını yürüten kişidir” (1994: 213).

Daha genel bir tanımla yöneticinin, yönetimin planlama, örgütlenme, yönetme, koordinasyon ve denetleme tüm bu fonksiyonlarını kendisi ya da yardımcılarını aracılığıyla gerçekleştiren kişi olduğunu söylemek mümkündür. Yani yönetici her zaman bir planlamacı, örgütçü, sevk ve idareci, koordinatör ve denetçi gibi çalışır.

Yönetici “üst düzeyde çalışan” kişi olarak da tanımlanmaktadır. Ancak yöneticiler arasında bir de “üst yönetici” şeklinde adlandırılan bir yönetici profili bulunmaktadır. Esasen yönetimin her kademesinde yöneticiler bulunmaktadır fakat hiyerarşik düzen içerisinde “üst” makamlara atanan yöneticiler “üst yönetici” olarak tanımlanabilir.

Bu genel yönetici tanımlarından hareketle kamu yöneticisi de tanımlanabilir. Kamu yöneticisi, bir kamu kurumunda en üst yetkili tarafından belirlenen politikalar doğrultusunda gerekli sonuçları elde etmek amacıyla emrinde bulunan kamu personelini motive etmek, yönetmek ve denetlemekten sorumlu olan kişi olarak tanımlanmaktadır.

Bir kamu yöneticisinin, komuta ve sorumluluğuna ait dört önemli unsuru vardır ve bunların iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu unsurlar; emrindeki personelin mevcut performansı, sorumluluğundaki işleri yapabilmek için gereken performans düzeyi, verimlilik ve etkinliği artırmak için eldeki mevcut imkanlar ve emrindekilerin başarılarını değerlendirmek için kullanabileceği ölçütler olarak sıralanabilir (Aydın, 2015: 91).

Modern toplumlarda kamusal sektörün sorumluluk ve rolünün ne olduğu, kamu yöneticisi açısından en önemli konulardan biridir. Kamu yöneticisinin, elinde bulunan sınırlı kaynaklar dahilinde kendisinden beklenen görevleri yapması beklenmektedir. Onlar, daha çok kaynak temin etmek ile daha fazla hizmet sunmak arasındaki dengenin nasıl sağlanacağına karar vermelidirler.

İyi bir kamu hizmetinin sunulması, büyük ölçüde kamu yöneticisinin iyi karar vermesine ve görevlerini ifa etmede iyi ve başarılı olmasına bağlıdır. Kamu yöneticisinin görevleri iki gruba ayrılır.

İlk grup yaptığı işe yönelik görevleri olup; temel, yardımcı ve kurmay görevlerden oluşur. İkinci grup personele yönelik görevleri olup; koruma, denetleme cezalandırma ve ödüllendirme görevlerinden oluşur (Aydın, 2015: 91-92).

Kamu yöneticisinin bu görevleri iyi ve başarılı bir şekilde yapabilmesi, “iyi yöneticilik özellikleri”ne sahip olması ile mümkündür. İyi bir yöneticinin sahip olması ve olmaması gereken özellikleri bulunmaktadır.

Bir yöneticinin “iyi” olarak nitelendirilebilmesi için kendisinde bulunmaması gereken özellikler şöyle sayılabilir: Anlayış noksanlığı, etki altında kalma, kararsızlık, taraf tutma, ileriye görememe ve korku, şeklinde sıralanabilir.

Yöneticinin “iyi yönetici” olabilmesi için aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekir: Yönetici sevk ve idarenin beş unsuru olan planlama, örgütlenme, kumanda, eşgüdüm ve denetleme unsurlarını uygulayabilmelidir. Geleceğe ait fikir ve düşüncelerini personeli ile paylaşmalıdır. Personelini dinlemelidir. Alt kademelerde çalışan personeline girişimcilik ruhu aşılamalıdır. İş yeri ile ilişkisini kesmemelidir. Herkese yeteneğine uygun işler vermelidir. İyi eleman yetiştirmelidir. Alt kademelerde bulunan personele yetki devri konusunda cömert olmalıdır (Aydın, 2015: 93).

İyi yöneticiliğin en önemli örneği “lider”dir. Diğer bir ifade ile lider “iyi” bir yönetici tipidir. Liderlik, bir yöneticinin faaliyet ve davranışları ile ilgilidir. Faa-

liyet ve davranışların nasıl açıklandığı ve nasıl ölçüldüğü, bir yöneticinin tarzını oluşturmaktadır.

3. Adalet ve Sorumluluk İlişkisi Temelinde Kamu Görevinin Sunulmasında Kamu Yönetimi ve Yöneticilerinin Rolü

Öncelikle adalet ile sorumluluk arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kamu görevi ise adalet ve sorumluluk temelinde yürütülmesi zorunlu olan bir görevdir. Aslında adalet ile sorumluluk birbirlerini tamamlayan ve gerek bireyin kendisi ile gerekse toplum ile olan ilişkisinde dengeyi sağlayan temel unsurlardır. Topçu'ya göre adalet bir kuvvettir ve zulmün karşısında durulan sorumluluktan doğmaktadır. Yani adalet, bireyde sorumluluk duygusunun gerçekleşmesi ile sağlanabilmektedir (2015b: 42).

Kamu yönetiminde sorumluluklar mevzuat çerçevesinde yerine getirmekte ve tüm ilişkiler belli kurallar göre yürütülmektedir (Usta, 2010: 169). Lakin kamu yönetiminde tüm eylem ve işlemlerin mevzuat doğrultusunda yapılması mümkün olamamaktadır. Ayrıca tüm eylem ve işlemlerde mevzuata bağlı kalmak, kamu yönetimini kırtasiyeciliğe itmekte ve işlemlerin gecikmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla kamu görevlileri gündelik çalışmaları sırasında, kamusal politikaların oluşturulması, kamusal kaynakların kullanılması ve vatandaşlarla ilişkilerinde geniş bir takdir yetkisi kullanmaktadırlar (TUSİAD, 2003: 21; Çevikbaş, 2006: 271).

Kamu yöneticilerine etkin ve kesintisiz bir kamu hizmetinin sunulması amacıyla tanıyan takdir yetkisi, tarafsızlık ve dürüstlük benzeri ahlaki kriterlerden yoksun bir şekilde kullanılabilir. Bu durum kamu yönetiminin başarısız olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kamu yönetiminde keyfilik ve kural dinlemeziği neden olacak şekilde kullanılan takdir yetkisi, beklenenin tam tersi bir neticenin doğmasına yol açabilmektedir (Erbay, 1997: 408).

Aslında kamu yönetiminde personelin davranışlarını düzenleyen iki temel etken bulunmaktadır. Bunlardan biri yasalar, diğeri ise ahlaki değerler ve ilkelerdir. Yasalar personel davranışları üzerinde dışsal bir düzenleyici ve denetleyici olarak faaliyet gösterirken, adalet ve sorumluluk gibi değerler ise içsel bir yönlendirme ve denetleme sağlamaktadır (Yılmaz, 2014: 265). Yani kamu yönetiminde yöneticilerin eylem ve işlemlerinde sadece yasa, emir ve kural gibi zorlayıcı dışsal unsurlar değil, aynı zamanda adalet ve sorumluluk gibi içselleştirilmiş değerler de bulunmaktadır (Apa ve Öktem, 2014: 60).

Adalet ve sorumluluk gibi değerler takdir yetkisinin kullanılmasında veya kamu yönetiminde yasal düzenlemelerin bulunmadığı ya da yetersiz kaldığı durumlarda çalışma yaşamının düzenlenmesinde oldukça etkili olmaktadır (Usta, 2010: 169). Özellikle adaletin kamu yönetiminde varlığı ile bireyler arası birlik

sağlanmakta, yardımlaşma ve dayanışma artmakta, her kafadan ayrı bir ses yerine tek bir ses çıkmakta ve kanunlar yerli yerinde kullanılmaktadır (Korkmaz, 1995: 61). Bu durum ise herkesin sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmesini sağlamaktadır.

Adalet hem bir sorumluluktur hem de temel erdemdir. Platon (2016: 193), var olan tüm ahlaki erdemlerin varlığının korunmasını adalete bağlamıştır. Yani adalet varsa diğer erdemler de anlam kazanmaktadır. Aristoteles (2017: 93) ise, adaletin kendi başına bir bireyde bulunmasını huy olarak nitelendirmiş ve başkaları ile ilişkilerde adaletin bir erdem olduğunu ifade etmiştir. Ona göre adaletin insanlara yüklediği sorumluluk, bireyin diğer insanlarla münasebetinde ortaya çıkmaktadır. İbn Rüşd (2005: 70), adalet ve adalet ile anlam kazanan diğer tüm erdemlerin toplumsal yaşamdaki sürekliliği için yöneticinin sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Daha önce değinildiği üzere adalet hem bireysel hem de toplumsal bir kavramdır. İnsan, öncelikle, zulmü ve adaleti kendi bünyesinde barındırmaktadır. Yani adalet terazisi insanın elindedir ve insan hayatının değeri ise, mesuliyet yaratıcı olmasındandır (Kılıç, 2014: 25; Topçu, 2015c: 207). Kamu görevlilerinin sorumluluk bilinci ile adaleti yerine getirebilmeleri bu kavramları içselleştirmeleri ile yakından alakalıdır. Platon'a göre adalet, "insanın dışıyla değil, özülle ve ona ait olan şeyle ilgilidir. Adil insan, özünü oluşturan katmanların öteki katmanlara karışmasına, üzerine vazife olmayan işleri yapmaya kalkmasına müsaade etmez. Kendi iç dünyasını düzene sokar; kendi kendisinin efendisi olur ve kendi koyduğu kurallara uyarak kendisiyle barışık yaşar". Platonun ifadeleri doğrultusunda söylenebilir ki; kendi iç dünyasında adaleti sağlayan insan bireysel anlamda yetkinliğini sağlamış insandır ve sorumluluk bilinciyle hareket edebilecek seviyeye ulaşmıştır (2016: 212). Topçu'ya göre, sorumluluk duygusuna sahip olan bireyler yarın hesabını verecekleri hareketlerini her zaman adalet ölçüsünde icra etmek mecburiyetini hissedeceklerdir. Sorumluluk duygusu bulunmayan bireyler ise zulüm yolunu kendileri için hep açık bulacaklardır. Bu nedenle kamu görevlilerinin öncelikle adaleti kendi iç dünyalarında özümsemeleri ve bu doğrultuda sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir (2014a: 158).

İnsan olmanın en önemli gereklerinden biri hukuken, ahlaken ve vicdanen sorumlu olmaktır. Bu sorumlulukları taşıyan insan, hayatın tüm alanlarında sahip olduğu hakları kullanırken adaletten ayrılmamak zorundadır. Zira dünyanın mamur ve harap olması, kesinlikle adalet ve zulüm ile gerçekleşmektedir (Akdemir, 2010: 92; Yıldırım, 2008: 45). Kınalızade Ali Çelebi'ye göre adalet, devlet yaşamı için, bütün erdemlerden daha önemli bir erdemdir. Bu nedenle kamu kurumlarında başarının elde edilebilmesi için, kamu görevinin adil bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir (1990: 96).

İçinde yaşadığımız kainatta her şeyin kendisi ile orantılı bir şekilde görevleri olduğu ve bunu aksatmadan yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir. Düşünce ve idrak sahibi olan insanın görevleri ise diğer tüm varlıklardan daha fazla ve daha ağırdır. İnsan, görevlerini yerine getirdiği ölçüde sorumluluk sahibidir ve gerçek saadete ulaşmanın çaresi, şüphesiz ki sorumluluk duygusunun hakkıyla idrak edilmiş olunmasındandır (Ertan, 1964: 148).

Kamu görevi bir emanettir. Emanete sahip çıkmak ise adaletin gereğidir. Gazali adaleti, “kişinin kendisine yapılmasını istemediği bir muameleyi başkasına yapmaması” şeklinde tanımlamıştır. Hiç kimse emanetinin zayi olmasını istemez. Emanetinin zayi olmasını istemeyen bir kişinin emaneti zayi etmesi adaletsizliktir. Kamu personelinin kendisine tevdi edilen kamu görevinin emanet olduğunu bilmeleri ve sorumluluklarını buna göre yerine getirmeleri gerekmektedir. Zira Kamu görevinin emanet olduğu bilen kamu personeli hak ve adaletten ayrılmaz, iltimas yapmaz, rüşvet almaz, kendisine verilen görevin bütün inceliklerini bilir ve vatandaşlara hizmetten zevk alır. Böyle bir kamu görevlisinin temel amacı, devletin ve milletin saadeti ve refahı, vatandaşların işlerinin hak ve adalet içerisinde görülmesidir (Pazarlı, 1980: 319).

Emanet ile adaletin kesiştiği en önemli nokta kamu görevinin dağıtımında liyakatli davranmaktır. Liyakat kamu hizmetini yerine getirme görevinin ehline teslim edilmesidir (Akgüner, 2014: 31). Liyakatli davranmak ise adaleti icra etmektir. Yüce Allah (c.c.), Kur’an’ı Kerim’in Nisa Suresi’nin 58. Ayetinde, emanetlerin ehline verilmesini ve insanlar arasında hüküm verildiği zaman adaletle hüküm verilmesini emretmiştir. Mevlana’ya göre toplumda barışın, huzurun ve adaletin sağlanması için işlerin mutlaka ehliyet sahibi insanlara verilmesi gerekmektedir (Yazıcı, 2009: 928). Zira topluma ve devlete liyakatsizlik kadar zarar veren başka bir şey yoktur (Kınalızade Ali Çelebi, 2016: 454). Koçi Bey’in (2008: 48), “her işe hatırın karışmasıyla ve her emre göz yummak yüzünden hak sahibi olmayanlara hadden aşırı makamlar verilmesi sonucu kadim kanun bozuldu” sözleri, liyakat ile düzen arasındaki ilişkiyi en güzel şekilde açıklamaktadır. Düzenin sağlanması için, kamu görevinin dağıtımında adil davranmak, yani liyakatli davranmak gerekmektedir.

Kamu görevinde adaletin sağlanması hususunda idarecilerin görevlerini adalet ile yerine getirmeleri ayrıca önemli olmaktadır. Zira Gazali’ye (2014: 61-64) göre, adalet güneşinin ortaya çıkacağı ilk yer idarecinin kalbidir. Bu güneşin ışığı daha sonra ailesine, yakınlarına, çalışanlarına ve bütün insanlığa yayılmaktadır. İdareci sadece kendisini zulümden uzak tutmamalı, kendisi ile birlikte yakınlarını ve kendi hiyerarşisi altında çalışan görevlileri de zulümden uzak tutmalıdır. Görüldüğü üzere idarecilerin adalet konusundaki sorumlulukları, diğer tüm personelin sorumluluklarından daha fazladır. Bu nedenle kamu kurumlarındaki idarecilerin sorumluluklarını yerine getirirken diğer personele de örnek olacak şekilde adil davranmaları ve onları zulümden uzak tutmaları gerekmektedir.

Sorumlulukları yerine getirilmeyen bir kamu görevi tüm toplumu etkilemektedir. Bu nedenle kamu görevi toplumsal bir sorumluktur ve kamu görevlileri ise bu sorumluluğu yüklenmiş bireylerdir. Toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeyen her insan, ancak kendisine özgü olan en yüce yetenek tecellisini boşa çıkarmış olur (Denek, 2010: 47).

Kamu yöneticilerinin sorumluluklarını adil bir şekilde yerine getirebilmeleri, sorumluluk ve adaleti bilmeleri ile yakından ilişkilidir. Sokrates'e göre adalet, bilginin doruğundadır. Yani bilginin son evreye ulaşması ve evrensel bir düzen alması adalettir. Nerede ne yapması gerektiğini, nasıl konuşması ve davranması gerektiğini bilmeyen bir insan adaleti gerçekleştiremez. Yani bilgiden yoksun olan insan adil olamaz. Bu nedenle adalet için, "bilmek" gerekli olan en önemli unsurdur. Bilmek ise olmaktır. Bilen kişi bilgiye hakim olmuş ve olan kişi de adil olmuş demektir. Bilgiden yoksun bulunan kamu görevlilerinin gerekli bilgileri edinebilmeleri için zaman zaman eğitimlerin verilmesi gerekmektedir (Arslan, 2006: 130; Doğu, 2008: 55).

Bilmek dışında kamu görevlilerinin adil davranmalarını engelleyen birçok neden sıralanabilir. Bu nedenler, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri, çıkar çatışmaları, dünyalık sevdası, bencil düşünce tarzı vb. nedenlerdir. Aslında insanları adaletsiz davranmaya iten birçok nedenin temelinde menfaat bulunmaktadır. İnsanlar görevleri ile menfaatleri çakıştığında, görevlerinin gereği olan adalet sorumluluğunu göz ardı edebilmektedirler. Oysa görev, hiçbir zaman menfaatçi değildir ve menfaatin bulunduğu bir yerde adaletin varlığından söz edilemez. Zira birbirlerini istismara ve zulmetmeye zamanla alışmış olan bireyler, kendi menfaatlerinden sıyrılarak zulmü yıkamazlar. Her biri kendi menfaatini muhafaza etmeye çalışarak kendi zulmünü tesis eder. Bunu engelleyebilmenin yolu ise, insanların yükledikleri vazifelerin sorumluluklarını bilmeleri ile mümkündür. Zulmü ortadan kaldıracak tek güç, sorumluluk duygusunun yaygınlaşmasıdır. (İzzetbegoviç, 2011: 159; Topçu, 2015b: 42; Pakdil, 2014: 171).

Adalet, her durumda, herkes için ve her yerde aynı ölçüde geçerli olan bir ilkedir. Memleketin en aşağı seviyesinden daha aşağıdaki bir kimse ile memleketin en ileri gelenleri her zaman aynı şekilde ve aynı ölçüde muamele görmeli ve aynı seviyede tutulmalıdır. Adaletin insanlığa yüklediği bu sorumluluk, insanın hukukuna saygı göstermektir. Birine başka, ötekine başka olması söz konusu değildir (Mevdudi, 2016: 491; Kasapoğlu, 2012: 64). Yani toplumsal yaşamda ve devlet yaşamında bulunan tüm insanlara aynı durumlar karşısında aynı muamelede bulunmak gerekmektedir (Kınalızade Ali Çelebi, 2016: 446). Bu nedenle kamu personelinin görevlerini icra ederken, hizmet sunduğu bireyler arasında hiçbir fark bulunmadan hepsinin vatandaş olduğunu bilmeleri ve bu sorumluluk ile adaleti yerine getirmeleri gerekmektedir.

Aslında sorumluluk, kamu görevlisinin sadece kendi görevini yerine getirmesinden daha üstün bir değerdir. Çünkü bir millet içerisinde hiçbir sorumluluğu bulunmayan ve sadece iş yapan insanlar zamanla, ancak hayatı muhafaza içgüdüüne bürünerek yaşayan bireyler halini almaktadırlar (Topçu, 2015c: 132). Oysa insan, yetenek ve imkânlarıyla sınırlı olarak, sadece kendisinden değil, mensup olduğu toplumdan, medeniyetten, çağdan ve nihayetinde tüm insanlıktan sorumludur. Bu nedenle insanoğlu her hareketinde başkalarını hesaba katmak ve onlara sağlayacağı maddi ve manevi yararı veya vereceği zararı hesaba katmak zorundadır (Karakoç, 1999: 71). Bunu gerçekleştirebilen bir kamu yöneticisi, görevinin daha üstünde bir sorumluluğu yerine getirmiş olacaktır.

4. Sonuç

Vatandaşların ihtiyaçlarının giderilmesinde çok önemli bir yere sahip olan kamu yönetimi ve yöneticilerinin temel amacı vatandaşlara faydalı olabilmektir. Günümüz dünyasında vatandaşların istekleri sürekli artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu durum kamu görevinin önemini daha da artırmaktadır. Zira çeşitlenen ve artan ihtiyaçlara cevap verebilir bir kamu yönetiminin varlığı büyük oranda kamu yöneticilerinin çalışma şekline ve potansiyeline bağlı olmaktadır. Görevin icra edilmesinde sorumluluk ve adalet, görevde başarı ve verimlilik için çok önemli unsurlardır. Çünkü sorumluluk ve adalet bilincine ulaşamayan bireyler görevlerini icra ederken faydalı olamayacak ve dolayısıyla halkın ihtiyaçları da giderilemeyecektir.

Yönetimin başarısını etkileyen ve yönetimi şekillendiren temel unsur insandır. Dolayısıyla adil bir yönetimin temeli, insanın adaletli davranışlarından geçmektedir. Adaleti kendi iç dünyasında var kılamayan bireylerin davranışlarında adil olabilmeleri olanaksızdır. Adaletin varlığı ise sorumluluk bilinci ile yakından ilişkilidir. Zira zulmü ortadan kaldıracak yegane güç, sorumluluk bilincinin yaygınlaşmasıdır. Bu nedenle kamu personelinin adaletin kendilerine yüklemiş olduğu sorumlulukları bilmeleri ve bu doğrultuda faaliyet göstermeleri gerekmektedir.

Kamu yöneticilerinde sorumluluk bilincinin inşa edilebilmesi ve kamu görevinin adil bir şekilde yerine getirilebilmesi için bazı hususların varlığı gereklidir. Bu hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Kamu yöneticilerinin adalet ve sorumluluk bilincine ulaşmalarında “bilmek” önemli bir unsurdur. Adaletin ve sorumluluğun ne olduğunu bilmeyen bireylerin adil davranmaları mümkün olamamaktadır. Öncelikle adaletin ve sorumluluğun ne olduğunun kamu yöneticisi tarafından bilinmesi gerekmektedir.
- Kamu görevi bir emanettir. Emanete sahip çıkmak ise adaletin gereğidir. Bu nedenle kamu yöneticilerinin emaneti en iyi şekilde icra etmeleri gerekmektedir.

- Kamu yönetiminde adaletin sağlanabilmesi için liyakatin gözetilmesi gerekmektedir. Liyakatin göz ardı edildiği bir yönetimde kamu görevi de adil bir şekilde yerine getirilmeyecektir.
- Kamu yöneticilerinin görevlerini icra ederken kişisel çıkarlarını bir kenara bırakarak, yani menfaatlerinden sıyrılarak görevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Görev menfaatçi değildir ve menfaatin olduğu yerde adalet de var olamamaktadır.
- Adalet herkese aynı durumlar karşısında aynı muamelede bulunmaktadır. Kamu yöneticilerinin adaleti gerçekleştirmek için herkesi eşit bir şekilde vatandaş olarak görmeleri ve aynı durumdaki vatandaşlara aynı şekilde muamelede bulunmaları gerekmektedir.
- Adaletin kamu kurumlarında hakim kılınmasında yöneticilere ayrıca önemli görevler düşmektedir. Yöneticiler adil davranışları ile çalışanlara örnek olmalı ve onları zulümden uzak tutacak tedbirler almalıdır.

Unutulmamalıdır ki, sorumluluklarını yerine getirmeyen bir kamu yöneticisi tüm toplumu etkilemektedir. Kamu görevinin çalışanlara yüklediği sorumluluk ise adalet ile anlamlı olmaktadır. Bu nedenle kamu yöneticilerinin hangi durumda olurlarsa olsunlar sorumluluklarının farkında olmaları ve adil davranmaları gerekmektedir. Zira vatandaşlar adına üstlenilen görevler, her zaman açıkça ifade edilmese de daima adalet şartı ile verilmiş ve alınmış sorumluluklardır.

KAYNAKLAR

- ADUGİT, Yavuz (2013), “Özgürlüğün Kısa Tarihi”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sy. 16, ss. 63-93.
- AKDEMİR, Ferhat (2010), “Lockecu Perspektiften Temel Hak ve Özgürlüklerin Kaynağı ve Güvencesi Üzerine Bir Analiz”, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 92-97.
- AKGÜNER, Tayfun (2014), *Kamu Personel Yönetimi*, 6. Baskı, İstanbul, Der Yayınları.
- AKPINAR, Ali (2013), “Mülkün Temeli Adalet”, *Din ve Hayat Dergisi*, Sy. 18, ss. 66-69.
- AKYOL, Aygün (2008), “Şehrezûrî ve Adalet Anlayışı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, Sy 13, ss. 97-111.
- ALTINTAŞ, Ramazan (1998), “İbn Miskeveyh’in Adalet Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 2, ss. 237-249.
- APA, Yasin ve ÖKTEM, M. Kemal (2014), “Kamu Hizmeti Değerlerine İlişkin Kavramsal Bir Analiz”, Ed. Feyzi Uludağ, Kıvılcım Akkoyunlu Ertan ve Hande Özgen, *Kamu Etiği Seçilmiş Kongre Bildirileri*, Ankara, TODAİE Yayını, ss. 60-77.

- ARİSTOTELES (2017) *Nikomakhos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, 7. Baskı, Ankara, Bilgesu Yayıncılık.
- ARSLAN, Ahmet (2006), *İlkçağ Felsefe Tarihi II-Sofistlerden Platon'a*, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ASHFORD, Nigel (2011), *Özgür Toplumun İlkeleri*, Çev. Can Madenci, 2. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları.
- AYDIN, Ahmet Hamdi (2013), "Kamu Yönetimi ve Hizmetinde Değişim Eğilimleri", Ed. Eyüp Günay İsbir, *Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar*, Ankara, TODAİE Yayınları.
- AYDIN, Ahmet Hamdi (2015), *Yönetim Bilimi*, 6. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- AYDIN, Ahmet Hamdi (2016), *Kamu Yönetimine Giriş*, 3. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- AYDIN, Ahmet Hamdi (2017), *Türk Kamu Yönetimi*, 7. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- BİRSİN, Mehmet (2008), "Geleneksel İslam Düşüncesinde Adalet: Maverdi Örneği", *Söz ve Adalet Dergisi*, Sy. 1, ss. 59-63.
- BODUR, Necla (2016), "Ebü Zehre'nin Adalet ve Hürriyet Anlayışı", *AKEV Akademi Dergisi*, Sy. 66, ss. 501-518.
- CEVİZCİ, Ahmet (1999), *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- CİLACI, Osman (1986), "Görev ve Sorumluluk Anlayışı Üzerine", *Diyanet Dergisi*, C. 22, Sy. 3, ss. 59-64.
- COMTE-SPONVILLE, Andre (2004), *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. Işık Ergüden, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.
- COŞKUN, Ahmet (1989), "Gazali'nin Ahlak ve İktisat Görüşü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 6, ss. 219-235.
- ÇAKAR, Ayşen Seymen (2013), "Adalet Mülkün Temeli Midir?", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sy. 106, ss. 261-276.
- ÇEÇEN, Anıl (1993), *Adalet Kavramı*, 2. Baskı, İstanbul, Gündoğan Yayınları.
- ÇEVİKBAŞ, Rafet (2006), "Yönetimde Etik ve Yozlaşma", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 20, Sy. 1, ss. 265-289.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah (1972), *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- DENEK, Muhammed Nur (2010), *İslam, Eşitlik ve Sosyal Adalet*, 1. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- DESCARTES, Rene (1989), *Ahlak Üzerine Mektuplar*, Çev. Mehmet Karasan, 2. Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- DOĞAN, Lütfi (1968), "Vazife ve Sorumluluk", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 7, Sy. 74, ss. 156.
- DOĞAN, Mutlu (2009), *İbn Sina'nın Ahlak Risaleleri ve Ahlak Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DOĞAN, Süleyman (2014), "Uygurlık Merkezli Ahlak ve Adalet Eğitimi Yaklaşımı", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, Sy. 1, ss. 111-126.

- DOĞU, İsmail (2008), “Hikmet: Adaletin Temeli”, *Söz ve Adalet Dergisi*, Sy. 1, ss. 53-58.
- EBU’L A’LA EL-MEVDUDİ (2016), *İslam’da Hükümet*, Çev. Ali Genceli, İstanbul, Hilal Yayınları.
- ERBAY, Yusuf (1997), “Bürokrasi, Bürokratizm ve Ülkemizde Bürokrat-Siyasetçi İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sy. 13, ss. 405-412.
- EREN, Veysel (2003), “Kamu Yönetiminde Meşruluk Temeli Olarak Müşteri Odaklı Yönetim Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 58, Sy. 1, ss. 55-70.
- ERKİN, Vedat (1969), “İdarede Verim ve Personel Meseleleri”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 2, Sy. 3, ss. 37-50.
- ERTAN, Veli (1964), “Sorumluluk Duygusu Ahlak Güzelliği ve Niyet”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 3, Sy. 5, ss. 148-149.
- ERYILMAZ, Bilal (2011), *Kamu Yönetimi*, 4. Baskı, Ankara, Sözen Matbaacılık.
- ERYILMAZ, Bilal ve BİRİCİKOĞLU, Hale (2011), “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”, *İş Ahlakı Dergisi*, C. 4, Sy. 7, ss. 19-45.
- GAZALİ (1969), *Nasihât’ül Müluk*, Çev. Osman Şekerci, Devlet Başkanlarına, İstanbul, İstanbul Devlet Başkanlarına, Sinan Yayınevi.
- GAZALİ (2010), *Mearicü’l-Kuds*, Çev. Serkan Özbudun, Hakikat Bilgisine Yükseliş, 2. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- GAZALİ (2014), *Hüccetü’l İslam*, Çev. Hüseyin Okur, Yöneticilere Altın Öğütler, İstanbul, Semerkand Yayınları.
- GÖKÇE, Ali Fuat (2013), “Devlet Adamı Hazreti Ali’nin Yönetim ve Adalet Anlayışı”, Ed. Mehmet Yazıcı, (2014), *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayını, ss. 400-418.
- GÖRMEZ, Kemal (2009), *İdare Hukuku*, 1. Cilt, 2. Baskı, Bursa, Ekin Yayınları.
- GÖZÜBÜYÜK, Abdullah Şeref (2001), *Türkiye’nin Yönetim Yapısı*, 7. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.
- GÜRLER, Sercan (2007), *Ahlak ve Adalet*, 1. Baskı, İstanbul, Legal Yayıncılık.
- HÖKELEKLİ, Hayati (2007), “Çocuk ve Gençlerde Şiddet Olgusu ve Önlenmesine Yönelik Öneriler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Sy. 14, ss. 61-78.
- İBN HALDUN, (2011), *Mukaddime I-II*, Haz. Süleyman Uludağ, 7. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.
- İBN RÜŞD (2005), *Telhisu’s-Siyase li Eflatun*, Çev. Muharrem Hilmi Özev, Siyasete Dair Temel Bilgiler: Kurtubalı İbn Rüşd’ün Platon’un Devletine Düştüğü Şerh, İstanbul, Bordo Siyah Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2011), *Doğu Batı Arasında İslam*, 2. Baskı, İstanbul, Yarın Yayınları.
- KARAKOÇ, Sezai (1999), *Gün Saati Günlük Yazılar IV*, 2. Baskı, İstanbul, Diriliş Yayınları.
- KARAKÖSE, Ayşe (2016), “Din ve Adalet Bağlamında Tanrı’nın ve İnsanın Adalet Anlayışı”, *IV. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 75-82.
- KARAKUŞ, Mehmet (2016), “Din ve Felsefe Bağlamında Yoksulluk ve Dayanışma”, *IV. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 354-366.

- KASAPOĞLU, Abdurrahman (2012), “Kur’an’da Adalet Psikolojisi: Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 5, Sy. 10, ss. 61-105.
- KEKES, John (2008), “Adalet: Muhafazakar Bir Görüş”, Çev. Cennet Uslu, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, C. 4 Sy. 14, ss. 23-48.
- KILIÇ, Hüseyin (2014), *Adalet: Güç Savaşında Denge Noktası*, 1. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- KINALIZADE ALİ ÇELEBİ (1990), *Devlet ve Aile Ahlakı*, Çev. Ahmet Kahraman, İstanbul, Tercüman Yayınları.
- KINALIZADE ALİ ÇELEBİ (2016), *Ahlak-ı Alai*, Çev. Murat Demirkol, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları.
- KOÇİ BEY (2008), *Koçi Bey Risaleleri*, Çev. Seda Çakmakcioğlu, 1. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- KORKMAZ, Fahrettin (1995), *Gazali’de Devlet*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KOZAK, İbrahim Erol (2014), *Hukuk Felsefesi*, 1. Baskı, Konya, Palet Yayınları.
- KUÇURADİ, İoanna (2013), “Adalet Kavramı”, Ed. Adnan Güriz, *Adalet Kavramı*, 4. Baskı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, ss. 39-57.
- OLGUNER, Fahrettin (1987), *Farabi*, 1. Baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- ÖZEL, Mehmet (2008), “Devletin İşlevsel Dönüşümü ve Genel Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri”, Ed. Mehmet Özel ve Veysel Eren, *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi*, Konya, Çizgi Kitabevi.
- ÖZEN, Yener (2013), “Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliği ve Geçerliliği”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sy. 7, ss. 434-357.
- PAKDİL, Nuri (2014), *Biat II*, 1. Baskı, Ankara, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara.
- PAZARLI, Osman (1980), *İslam’da Ahlak*, Ankara, Remzi Kitabevi.
- PLATON, (2016), *Devlet*, Çev. Emre Alagöz, 1. Baskı, Ankara, Panama Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2004), “Politik Teori, Modernite ve Etik”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sy. 4, ss. 55-61.
- SARUHAN, Müfit Selim (2015), “Erdemlerin Erdemi: Adalet”, *Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, Sy. 1, ss. 1-12.
- SUNAR, Cavit (1980), *İbn Miskeveyh ve Yunan’da ve İslam’da Ahlak Görüşleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ŞERİATİ, Ali (1995), *İnsanın Dört Zindanı*, İstanbul, İşaret Yayınları.
- TATLI, Adem ve GÖRMEZ, İdris (2016), *Adalet ve Hürriyet*, İstanbul, Elit Kültür Yayınları.
- TİMUÇİN, Avşar 2004. *Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul, Bulut Yayınları.
- TODAİE (1987), *Devlet Memurları El Kitabı*, Ankara.
- TOPÇU, Nurettin (2015a), *Ahlak*, 5. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.
- TOPÇU, Nurettin (2015b), *Ahlak Nizamı*, 8. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.

- TOPÇU, Nurettin (2015c), *Yarınki Türkiye*, 11. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.
- TORTOP, Nuri (1986), “Personel Yönetimi İle İlgili Bazı Kavramların Anlamı ve Uygulanması”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 19, Sy. 3, ss. 31-42.
- TORTOP, Nuri (1994), *Personel Yönetimi*, Ankara, İlk-San Matbaası.
- TURAN, Erol (2016), *Kamu Yönetimi-Temel Kavramlar*, 1. Baskı, Konya, Palet Yayınları.
- TURSUN BEY (1977), *Tarihi Ebül Feth*, Çev. Mertol Tulum, İstanbul, Baha Matbaası.
- TUSİAD (2003), *Kamu Hizmetinde Etik*, İstanbul, TUSİAD Yayını.
- TUTUM, Cahit (1990), “Kamu Personeli Sorunu”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 23 Sy. 3, ss. 31-45.
- USTA, Aydın (2010), “Kamu Görevlisinin Etik Amaç ve Ahlakı Yükümlülüğüne Yönelik Bir Değerlendirme”, *Türk İdare Dergisi*, Sy. 468, ss. 159-181.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2017), *Aşk Ahlakı*, 4. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÜZÜLMEZ, İlhan (2012), “Görevi Kötüye Kullanma Suçu (TCK M. 257)”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, Sy. 1, ss. 191-216.
- WHITE, Leonard. D. (1961), *Introduction to the Study of Public Administration*, Fourth Edition, New York, The Macmillan Company.
- YALIN, Salih (2015), “Ahmet Hamdi Akseki’de Ahlakı Sorumluluk”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy. 38, ss. 209-225.
- YARAN, Rahmi (2013), “İslam Kültüründe Adalet Anlayışı”, *Din ve Hayat Dergisi*, Sy. 18, ss. 4-6.
- YAZICI, Gülgün (2009), “Mevlana’nın Mesnevi’sinde Ehliyet ve Liyakat Kavramları”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4, Sy. 7, ss. 928-938.
- YILDIRIM, Halit Mehmet (2010), “Yavaş İşletmecilik Yaklaşımında Adalet Anlayışının Sosyal Yaşama Ve İş Yaşamına Yansımaları”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, Sy. 2, ss. 73-78.
- YILDIRIM, Ramazan (2008), “Hak ve Adalet”, *Söz ve Adalet Dergisi*, Sy. 1, ss. 44-47.
- YILMAZ, Emel Güler (2014), “Kamusal Bilgileri İfşa (Whistleblowing): Kamusal Sadakat mi Kurumsal İhanet mi? Kamu Kurumları Açısından Bir Teorik Tartışma”, Ed. Feyzi Uludağ, Kıvılcım Akkoyunlu Ertan ve Hande Özgen, *Kamu Etiği Seçilmiş Kongre Bildirileri*, Ankara, TODAİE Yayını, ss. 254-270.
- ZENGİN, Zeki Salih (2016), “İslam, Ahlak ve Etik”, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Bülteni*, ss. 5-10.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a7392bbaa0eb2.24379392, 01.02.2018.

MYANMAR'IN ROHINGYA MÜSLÜMANLARI POLİTİKASI: TARİHSEL VE HUKUKSAL BİR ANALİZ

Mehmet DALAR¹, Özkan GÖKCAN²

Geliş: 07.02.2018 Kabul: 18.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.391407

Öz

29 Mayıs 2012'de Rakhine (Arakan) eyaletinde Budist bir kadının üç Rohingya Müslümanının tecavüzüne uğradığına yönelik iddiaların ardından çıkan şiddet olayları Rohingyalı bir anda uluslararası kamuoyunun gündemine taşımıştır. Rohingyalara yönelik devlet ve devlet destekli eylemciler tarafından gerçekleştirilen saldırıların etnik temizlik operasyonuna dönüşmesi, büyük bir insanlık trajedisini beraberinde getirmiştir. Operasyonlarla birlikte yaklaşık 6 yıllık süreçte binlerce Rohingya Müslümanı hayatını kaybederken, yüz binlercesi evlerini terk ederek komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Dünyanın gözünün Rohingyalara dönmesi bu olaylarla gerçekleşmiş olsa da yaşanan olayların tarihsel temellerinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira Rohingyalı modern Myanmar devletinin kurulmasından bu yana en fazla ayrımcılığa ve şiddete maruz kalan azınlık grubudur. Söz konusu şiddet ve ayrımcılık son yıllarda uluslararası kamuoyunun tepkisini daha fazla çekmesine rağmen Myanmar yönetimi Rohingyalı yok saymaya ve yok etmeye devam etmektedir. Bu durum Rohingya trajedisinin uluslararası hukuksal boyutuyla değerlendirilmesini önemli bir gereklilik haline getirmiştir. Bu kapsamdan hareketle çalışmada öncelikle Myanmar'ın Rohingya politikası incelenmekte ardından ise olayın uluslararası hukuk bağlamında nasıl değerlendirileceği ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rohingyalı, Müslüman, Rakhine, Myanmar, Etnik Temizlik

1 Prof. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmetdalar@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5044-859X>

2 Arş. Gör. Munzur Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozkangokcan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3286-1580>.

MYANMAR'S ROHINGYA MUSLIMS POLICY: A HISTORICAL AND JURIDICAL ANALYSIS

Abstract

On May 29, 2012, the violence following the allegations that a Buddhist woman was raped by three Rohingya Muslims in Rakhine (Arakan) province put the Rohingya people on the agenda of the international public. The transformation of attacks by state and state-sponsored activists against Rohingya people into ethnic cleansing operations has brought with it a great tragedy of humanity. With operations, thousands of Rohingya people lost their lives for nearly six years, leaving hundreds of thousands of homes to shelter in neighboring countries. Rohingya people came to the world agenda with these events. But it is possible to say there are historical background of the living. Because Rohingya people are the minority group that has been subjected to the most discrimination and violence since the establishment of the modern Myanmar state. Despite the fact that violence and discrimination have attracted more international public reaction in recent years, the Myanmar government continues to ignore and destroy the Rohingya people. This situation has made it an important requirement that the Rohingya tragedy be evaluated in international legal dimension. In this context, firstly Rohingya politics of Myanmar will be discussed and then how the event will be evaluated in the context of international law. From this point of view, in this study, firstly Rohingya politics of Myanmar will be discussed and then how the event will be evaluated in the context of international law.

Keywords: Rohingya People, Muslim, Rakhine, Myanmar, Ethnic Cleansing

1. Giriş

Yaşları elli üstü olanların Birmanya, otuzlu olanların ise Burma olarak bildikleri Myanmar Birliği Cumhuriyeti 55 milyonluk nüfusu ile güneydoğu Asya'nın en fazla nüfusa sahip ülkelerinden biridir. Ülkeyi yöneten askeri dikta rejiminin kararıyla 1989 yılında Burma dilinde “dünyanın ilk yerleşimcileri” anlamına gelen Myanmar adını alan ülkenin çok dinli, kültürlü ve kimlikli bir toplumsal yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. CIA World Factbook'un 2017 yılı verilerine göre Myanmar'da halkın yüzde 88'i Budizm'e, yüzde 6'sı Hıristiyanlığa, yüzde 4'ü İslamiyet'e, yüzde 2'si ise diğer dinler (Hinduizm, Yahudilik, yerel kabile dinleri) ve animist inançlara inanmaktadır (CIA World Factbook 2017, <https://www.cia.gov/library/>, Erişim tarihi: 29 Aralık 2017). İnançsal anlamda görülen çeşitliliğin benzerinin daha geniş bir yelpazede etnik açıdan da görüldüğünü söylemek mümkündür. Zira Myanmar'ın 135 farklı etnik gruba ev sahipliği yapması, ülkeyi kültürel ve kimliksel çeşitlilik açısından dünyanın önde gelen coğrafyala-

rından biri haline getirmektedir (Seekins 2017: 207).Söz konusu etnik ve dinsel çeşitlilik, iç savaşların ve karışıklıkların Myanmar siyasi tarihinde önemli bir yer tutmasına zemin hazırlamıştır. 1962-2011 yılları arasında doğrudan 2011-2016 yılları arasında dolaylı olarak askeri dikta rejimi tarafından yönetilen Myanmar, asimilasyon odaklı baskı ve şiddet politikaları aracılığıyla tarih boyunca azınlık konumundaki inançsal ve etnik gruplara yönelik en fazla baskı uygulayan ülkelerden biri olagelmıştır. Askeri dikta rejiminin izlediği baskı ve şiddet politikasından en fazla etkilenen grupların başında ise büyük çoğunluğu Sünni Müslüman olan Rohingyaların geldiğini söylemek mümkündür.

Rohingyaların uluslararası kamuoyunun gündeminde yer edinmeye başlamasının 2012 yılında yaşanan olaylarla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. 29 Mayıs 2012’de Rakhine (Arakan)³ eyaletinde Budist bir kadının üç Müslüman gencin tecavüzüne uğradığına ve ardından öldürüldüğüne yönelik iddialar, Rohingyalara ve ülkedeki diğer Müslümanlara yönelik Myanmar yönetimi tarafından doğrudan desteklendiği iddia edilen saldırıların fitilini ateşlemiştir. Modern Myanmar tarihi boyunca en fazla saldırıya maruz kalan ve asimile edilmek için en fazla uğraşılan toplulukların başında gelen Rohingyalar, söz konusu olayın ardından sistematik bir şiddet ve zorunlu göç politikasına maruz bırakılmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği temsilcileri tarafından “etnik temizlik” girişimi olarak adlandırılan Myanmar devletinin politikaları, uluslararası kamuoyu tarafından sıklıkla eleştirilmiş olsa da Rohingyaların korunması ve Myanmar yönetimine yönelik uluslararası yaptırımlar uygulanması konularında somut bir adım atılmamıştır.

3 Myanmar’da askeri dikta rejimi tarafından 1989 yılında çıkarılan İfadelerin Uyarlanması Yasası ile başta ülkenin resmi adı olmak üzere, birçok coğrafi yerin ismi değiştirilmiştir. Söz konusu yasayla ülkenin Burma olan ismi Myanmar, ülkenin 7 eyaletinden biri olan Arakan’ın ismi Rakhine olarak değiştirilmiştir. Myanmar askeri yönetimi Arakan isminin İngiliz sömürgesi dönemi mirasını yansıttığı, ayrıca tarihsel, coğrafi ve kültürel bir karşılığı olmadığı için değiştirildiğini savunmuştur. Bu gerekçenin gerçeği yansıtmadığını düşünenler ise Arakan isminin değişimini bölgedeki İslami tarihsel ve kültürel mirası silme girişimlerinin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Müslüman tarihçilere göre 1429-1785 yılları arasında hüküm süren ve Müslümanlarca yönetilen Mrauk-U Hanedanlığı döneminde coğrafi bir tanımlama olarak Arakan kavramının kullanımının yaygınlaşması, kavramın Arapça ve Farsça’da dayanak, direk, destek anlamına gelen “Rükñ” kelimesinden türediğine yönelik varsayımlar, Arakan’ın isminin değiştirilmesinin en önemli gerekçesini oluşturmuştur. Ayrıca 1989 yılında çıkarılan yasa ile Arakan eyaletindeki en fazla nüfusa sahip Budist etnik grubu olan Rakhinelerin isminin eyalete verilmesi, Müslümanlar tarafından askeri dikta rejiminin Arakan eyaletindeki İslami mirası silme ve Müslüman etnik grupları asimile etme çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Yunus 1994: 8-12; Seekins 2017: xv-xvi; Gutman 2001: 15-24.

Bu çalışmada Rohingyaların maruz kaldığı ve beş yılı aşkın süredir uluslararası kamuoyunun gündeminde oldukça geniş bir yer kaplayan insan hakları ihlalleri, tarihsel bağlamda ve uluslararası hukuk bağlamında analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamdan hareketle iki ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Rohingyaların maruz kaldığı insan hakları ihlallerinin tarihsel boyutu analiz edilmeye çalışılmaktadır. Rohingyaların maruz kaldığı şiddet ve ayrımcılığı sadece 2012 sonrası sürece odaklanarak analiz eden çalışmaların Rohingyaların Myanmar'daki tarihsel ötekiliğini isteyerek veya istemeyerek göz ardı ettiğini söylemek mümkündür. 2012 yılı sonrası daha belirgin bir hale gelen Rohingyalara yönelik sistematik yok etme ve asimilasyon politikaları, Myanmar devleti tarafından 60 yılı aşkın bir süre içinde inşa edilmiştir. Bu nedenle çalışmada öncelikle Rohingyaların modern Myanmar tarihindeki yeri ve neden öteki olarak konumlandırıldıkları konusu resmi devlet politikaları üzerinden ele alınmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Myanmar'ın Rohingyalara yönelik sistematik yok etme ve asimilasyon politikalarının insanlığa karşı işlenen suçlar, etnik temizlik/soykırım, işlenen suçların faillerinin yargılanması, uluslararası müdahale seçeneği ve koruma sorumluluğu kavramları üzerinden uluslararası hukuk bağlamında analiz edilmesi hedeflenmektedir.

2. Modern Myanmar Tarihinde Rohingyalar: Tarihsel ve Siyasal Bir Çerçeve

Çalışmanın bu bölümü iki alt başlığa ayrılmıştır. İlk alt başlıkta Rohingyaların kim oldukları, kültürel ve toplumsal özellikleri ele alınmakta ve bu sayede Myanmar yönetiminin asimilasyon ve ayrımcılık odaklı politikalarının nedenlerini anlamaya bir giriş yapılmaktadır. İkinci alt başlıkta ise Myanmar'ın Rohingya politikasının tarihsel temelleri incelenmekte ve 2012 sonrası yaşanan insanlık trajedisinin bir anda ortaya çıkmadığı anlatılmaya çalışılmaktadır.

1.1. Rohingyalar Kimdir?

Rohingyalar 2017 yılındaki kitlesel göç sürecine kadar büyük bir çoğunluğu Myanmar'ın Rakhine (Arakan) eyaletinde yaşamakta olan ve Birleşmiş Milletler'e göre Myanmar'da hem dinsel hem de dilsel azınlık konumunda olan bir topluluktur (BBC News 2014, <http://www.bbc.com/news/>, Erişim tarihi: 10 Ocak 2018). Rohingyaların anavatanları Rakhine (Arakan) olmakla birlikte Temmuz 2017'den itibaren artan devlet şiddeti nedeniyle 2 ay gibi kısa bir sürede yaklaşık 600 binin üzerinde Rohingya Müslümanı Bangladeş'e göç etmiş ve bu durum Bangladeş'i en çok Rohingya nüfusu barındıran ülke haline getirmiştir (Daily Mail Online 2017, <http://www.dailymail.co.uk/wires/>, Erişim tarihi: 29 Aralık 2017).Günümüzde nüfuslarının yaklaşık olarak 2,5 milyon olduğu tahmin edilen Rohingyaların yaklaşık 950 bini Bangladeş'te, 485 bini Myanmar'da, 500 bini Suudi Arabistan'da, 350 bini Pakistan'da, 150 bini Malezya'da, 100 bine

yakını ise Tayland, Birleşik Arap Emirlikleri, Hindistan, Endonezya, ABD ve Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır (BBC News 2017, <http://www.bbc.com/news/>, Erişim tarihi: 29 Aralık 2017). Myanmar ve Bangladeş yönetimleri 2017 yılının Kasım ayında Rohingya mültecilerinin anavatanları Arakan'a dönüşü konusunda anlaşmış olsa da hali hazırda can güvenliği ve soykırım korkusu nedeniyle kitlesel geri dönüşlerin gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.

Rohingya kavramının kullanımı ile ilgili tarihsel bilgilere bakıldığında kavramın hem coğrafi bir bölgeyi hem de dinsel azınlık konumundaki bir topluluğu tanımlamak için kullanıldığını söylemek mümkündür. Tarihçiler tarafından Arakan'ın daha eski adlandırmalarından olan Rohang/Roang/Roşang'dan türediği savunulan Rohingya kavramının etimolojik kökenine ilişkin yaygın kabul edilen görüş, Arapça "lütuf etme", "merhamet etme" anlamına gelen "raham" kelimesinin değişikliğe uğramış hali olmasıdır (Yunus 1994: 8). 8. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Arap ve İranlı tüccarlar, gemileri karaya oturduğunda Arakan'ın batı sahillerindeki bir adaya sığınmış ve buraya Arapça'da "Allah'ın lütufta bulunduğu yer" anlamına gelen Raham Borri adını vermişlerdir (Yunus 1994: 8). Zamanla değişikliğe uğrayan bu kelime Burma dilinde Rambre olarak hala kullanılmakla birlikte aynı zamanda tarihçiler tarafından Rohingya kavramının etimolojik kökeni olarak kabul edilmektedir.

Rohingya kavramının bir topluluğu tanımlamak için ne zamandan beri kullanıldığına ilişkin bilgilerin oldukça sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu sınırlılığın temel nedeni, modern dönem tarihçiliğinin temel referansı olan yazılı kaynaklarda Rohingyaların tarihi, kültürü, dili, toplumsal yaşayışı ile ilgili yeterince bilginin olmamasıdır. Yazılı literatürde Rohingyaların 20. yüzyıl öncesi tarihine ilişkin yeterli bilgi olmamasında Rohingyalıların konuştukları Rohingya⁴ dilinin yazılı olmaktan ziyade sözlü olarak varlığını sürdüren bir dil olması

4 Hint-Avrupa dil ailesi içerisinde yer alan Rohingyaca, dil bilimciler tarafından Arakanca, Urduca ve Bengalce'nin bir kombinasyonu olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca kimi dil bilimciler Bangladeş'in Myanmar sınırına yakın Chittagong bölgesinde konuşulan ve kimi kaynaklara göre Bengal dilinin bir lehçesi kimi kaynaklara göre ise bağımsız bir dil olarak kabul edilen Chittagong dilinin Rohingyaca ile aynı dil olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu bu iddia, Myanmarlı sivil ve askeri yetkililer tarafından da desteklenmekte ve Rohingyaların Myanmar toplumunun bir parçası değil Bangladeşli göçmenler olduğuna yönelik devlet söyleminin bilimsel dayanağı olarak sunulmaktadır. Rohingya dilinin yüzyıllardır yazılı olmaktan ziyade sözlü olarak varlığını sürdüren bir dil olagelmesi, dilin yapısı ve grameri ile ilgili bilgilerin sınırlı kalmasında önemli bir etken olmuştur. Müslüman Mrauk-U Hanedanlığı (1429-1785) döneminde özellikle sarayda yaygın kullanılan bir dil olduğu tahmin edilen Rohingyaca'nın, Burma'nın 1784'te Arakan'ı işgal etmesinin ardından ve İngiliz sömürgeciliği döneminde önemli ölçüde zarar gördüğü ve dili konuşan sayısının ciddi oranda azaldığı iddia edilmektedir. Rohingya dili bugün hala yazılı bir dil

önemli bir etken olmuştur. Yazılı kaynakların hem nicelik hem de nitelik olarak kısıtlılığı Rohingyaların kökenine ilişkin manipülatif tartışmaları beraberinde getirmiş, Myanmar'ın inkar ve asimilasyona dayalı devlet politikalarına zemin oluşturmuştur. 20. yüzyıl boyunca Myanmar'ın sivil ve askeri yönetimleri Rohingya etnik grubunun varlığını reddetme üzerine kurulu bir politika inşa etmiş, kendini Rohingya olarak tanımlayanların Bangladeş'ten göç etmiş Bengalliler olduğu ve Myanmar toplumunun tarihsel bileşenlerinden olmadıkları söylemini resmi devlet söylemi olarak benimsenmiştir. Rohingyaların inkarı ve ötekiliği üzerine inşa edilen resmi devlet söylemi, toplumsal düzlemde de karşılık bulmuş ve 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yükselen Budist Rakhine-Müslüman Rohingya geriliminin fitilini ateşlemiştir.

Rohingyaların kökenine dair temelde iki görüşün olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Rohingyaların 8. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Arap ve İranlı tüccarlar ile Türk, Moğol, Patani, Bengalli göçmenlerin sonraki nesilleri olduğu yönündedir (Yunus 1994: 13). Rohingyaların yüzyıllardır Arakan coğrafyasında yaşayan ve göçlere bağlı etkileşimle kimlikleri ve kültürleri inşa edilmiş bir topluluk olduğu varsayımına dayanan bu görüş, Rohingya siyasi oluşumları ve Müslüman tarihçiler tarafından da desteklenmektedir (Ahmed 2013: 17). İkinci görüş ise Rohingyaların etnik, kültürel ve dilsel açıdan Bangladeş'in Myanmar sınırındaki Chittagong bölgesinde yaşayan halkla aynı kökenden geldikleri varsayımına dayanmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre Rakhine (Arakan) eyaletindeki Rohingya nüfusu, İngiliz sömürge dönemi boyunca Bangladeş'ten ve Hindistan'dan iş gücü amaçlı Myanmar'a gelen göçmenlerin sonraki nesilleridir (Ahmed 2103: 17). Myanmar'daki askeri ve sivil yöneticiler başta olmak üzere Budist çoğunluk ve devlet yanlısı yazar ve akademisyenler tarafından desteklenen ikinci görüş, Rohingyalı "Bengalli işgalciler" ve "yasadışı göçmenler" olarak tanımlamaktadır. Bu görüşü savunanlara göre Rohingya kavramı suni bir kavram olmakla birlikte, kavramın Myanmar tarihinde ve toplumunda herhangi bir karşılığı yoktur.⁵Japonya'da Kanda Üniversitesi'nde görev yapan Myanmarlı akade-

olarak kullanılmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız Yunus 1994: 14; Yegar 1972: 25; Nemoto 2005:147-148.

- 5 Rohingyaların yazılı bir tarihi olmaması nedeniyle Rohingya kavramının ilk olarak ne zaman kullanıldığını ispat etmek oldukça zordur. Bu durum, Myanmar yönetimine Rohingyaların Myanmar toplumunun bir parçası olmadığına, hatta böyle bir etnik grubun olmadığına yönelik iddialarını daha yüksek perdeden dillendirme olanağı tanımaktadır. Resmi İngiliz kaynaklarına göre Rohingya kavramının kullanıldığı ilk tarihsel doküman, Francis Buchanan'ın ilk kez 1799 yılında ikinci kez ise 2003 yılında basılan ve Burma İmparatorluğu'ndaki dil ve lehçeleri konu edinen makalesidir. Söz konusu çalışmada Rohingya kavramı "Rooinga" olarak yazılmış ve Rohingyalar Arakan yerlisi Müslüman bir topluluk olarak tanımlanmıştır. 20. yüzyılda Rohingya kavramının kullanımının ilk görül-

misyen Aye Chan, Müslümanların İngiliz sömürgecilik döneminde göç yoluyla Arakan'ı kuşattığını, Rohingyaların Myanmar toplumunun tarihsel bir bileşeni değil göçmen Bengalliler olduğunu, Rohingyaların Arakan'daki tarihleri ile ilgili iddialarının hayal ürünü olduğunu iddia etmiştir (Chan 2005: 396-420). Söz konusu görüşlerden hangisi doğru olursa olsun 1948 yılında bağımsızlığını kazanmış bir devletin, en katı yaklaşıma göre dahi minimum 200 yıldır Myanmar'da yaşadığı kabul edilen bir topluluğu yasadışı göçmen veya işgalci olarak nitelemesinin ve bu niteleme doğrultusunda ötekileştirici ve zorunlu göçe zorlayıcı bir politika izlemesinin başlı başına bir hukuksuzluk örneği olduğunu söylemek mümkündür.

Rohingyaları modern Myanmar tarihinin öznesi haline getiren temel özellikleri dini inançlarıdır. Rohingyaların neredeyse tamamı içerisinde tasavvufi öğeler barındıran türde bir Sünni İslam inancına tabi olmakla birlikte az sayıda Rohingya Hinduizm'e inanmaktadır (Haque 2017, <http://www.aljazeera.com/news/>, Erişim tarihi: 10 Ocak 2018). Rohingyaların dini kimliklerinin gerek Myanmar yönetiminin gerek Rakhine eyaletindeki çoğunluğu Budist olan diğer topluluklardan gördükleri baskı ve şiddetin temel gerekçesi olduğunu söylemek mümkündür. Rohingyaalar demografik olarak Myanmar'ın en büyük Müslüman azınlık topluluğu olmakla birlikte tek Müslüman topluluğu değildir. 8. yüzyılda İranlı ve Arap tüccarların İslamiyet'i taşıdığı Rakhine (Arakan) eyaleti başta olmak üzere Yangon, Naypyidaw, Mandalay, Amarapura, Ava gibi merkezi ve büyük şehirlerde Çin, Hindistan, Bangladeş, Malezya ve Pakistan kökenli Müslüman topluluklar bulunmaktadır (Seekins 2017: 366-367). Bu toplulukların bir kısmı İngiliz sömürgesi döneminde ticari faaliyetlerde bulunmak amacıyla Myanmar'a gelen çiftçi ve tüccarların torunlarıyken, bir kısmı da Rohingyaalar gibi yüzyıllardır bu topraklarda yaşamlarını sürdüren topluluklardır (Özay 2013: 10).

1.2. Rohingyaaların Tarihsel Ötekiliğinin İnşası

Rohingyaların modern Myanmar tarihinin en fazla baskıya ve ayrımcılığa maruz kalan azınlık grubu olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu baskı ve ayrımcılık 20. yüzyılın ilk yarısında İngiliz sömürgeciliğine karşı verilen bağımsızlık mücadelesi içerisinde gelişmiştir. 1826-1948 yılları arasından İngiliz

düğü yer, 1936'da kurulan ve Rohingyaaların ilk siyasal oluşumu olarak kabul edilen The Rohingya Jam'iyat Ulama (Rohingya Alimler Cemiyeti) olmuştur. Myanmar yönetiminin Rohingyaalar ile ilgili görüşlerini paylaşan akademisyen Aye Chan'a göre ise Rohingya kavramı ilk kez Rakhine (Arakan) eyaleti Buthidaung şehri milletvekili Abdul Gaffar tarafından 20 Ağustos 1951'de Guardian Daily'ye yazılan "The Sudeten Muslims" adlı makalede kullanılmıştır. Rohingya kavramının 20. yüzyıl öncesindeki kullanımına ilişkin yazılı kaynakların kıtlığı, yüzyıllardır Arakan coğrafyasında yaşayan Rohingyaaların kimliklerinin ve kültürlerinin yok sayılmasına gerekçe oluşturan temel unsurlardan biridir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Chan 2005: 412; Kironksa 2017: 222; Buchanan 2003: 55.

sömürgesi olan Myanmar'da 20. yüzyılın başlarında yükselen sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketler bir yandan İngiliz sömürge yönetimini diğer yandan ise onlarla birlikte hareket ettiğine inandıkları Müslümanları hedef almıştır. Aslında Müslümanlar çeşitli dönemlerde İngiliz sömürge yönetimi ile işbirliği arayışına girmiş olsa da bu girişimlerden hiçbir zaman istedikleri gibi bir sonuç alamamışlar ve Myanmar'daki diğer topluluklar gibi sömürge yönetiminin baskısına maruz kalmışlardır. Ancak Myanmar'ın bağımsızlığı için mücadele eden siyasi hareketlerin hem milliyetçi hem de dinsel (Budist) bir nitelik taşıması, Müslümanları bu süreçte hedef tahtasına oturtmuştur. Myanmar'ın bağımsızlığı için mücadele eden Thakin Hareketi'nin Rakhine (Arakan) bölgesindeki Budist Maghları⁶ Müslüman Rohingyaalara karşı kışkırtması bugüne değin uzanan dinsel gerilimin ve nefretin fitilini ateşlemiştir.

Myanmar'ın 1937 yılında İngilizlerden yarı özerk sömürge statüsü kazanmasının ardından, bu süreçte önemli rol oynayan Thakin Hareketi önemli nüfuz elde etmiş ve bu durum başta Rohingyaalar olmak üzere Arakan'daki Müslümanlara yönelik şiddetin artacağı bir dönemin kapılarını açmıştır. 1942 yılında Myanmar'ı işgal eden Japonya'nın ve Japonların desteğiyle Thakin Hareketi'nin lideri Aung Sun⁷ tarafından kurulan Burma Bağımsızlık Ordusu'nun İngiliz sömürgeciliğine karşı ilerleyişi, Rohingyaalar'da büyük bir endişe yaratmıştır. Thakin Hareketi ile işbirliği halinde olan Maghlar, İngilizlerin Japon ilerleyişi karşısında Rakhine (Arakan) bölgesinden Hindistan içlerine çekilmesinin ardından Rohingyaalara yönelik saldırılara başlamıştır. Karşılıklı çatışmalar ile başlayan süreç İngilizlerin çekilmesinin ardından mühimmatsız ve desteksiz kalan Rohingyaalar için tam bir katliama dönüşmüştür. Mart 1942'de Maghların Thakinlerin desteği ile Rohingyaa köylerine yönelik başlattığı saldırılar sonucu bir aydan kısa bir sürede kimi kaynaklara göre 40 bin kimi kaynaklara göre ise 100 bin dolayında Rohingyaa Müslümanı hayatını kaybetmiştir (Bahar 2012, <http://www.burmalibrary.org/docs14/>, Erişim tarihi: 13 Ocak 2017; Yunus 1994: 111). İngilizlerin Myanmar'da Eylül 1943'ten itibaren Japonlar karşısında yeniden ilerlemeye başlaması ve Ocak 1945'te Rakhine (Ara-

6 Maghlar bugün büyük bir çoğunluğu Myanmar'ın Rakhine eyaleti ile Bangladeş'in Chitt - gong ve Barisal bölgelerinde yaşayan ve Budist olan Rakhine etnik grubunun ataları olarak kabul edilmektedir. Rohingyaalar ile birlikte Rakhine eyaletindeki en kalabalık topluluklardan olan Maghların, 1784 yılına kadar Portekiz korsanları ile gizli antlaşmalar içerisinde olduğu ve bölge halklarının zihninde terör ve acımasızlık ile özdeşleştirilen bir topluluk olduğu iddia edilmektedir. Tarihçilere göre Maghlar zihinlerdeki söz konusu kötü miras ile özdeşleştirilmemek adına günümüzde Rakhine olarak adlandırılmayı tercih etmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bakınız Yunus 1994: 14-19; Nemoto 2005: 8.

7 Myanmar'ın kurucu lideri olarak kabul edilen Aung Sun, 1991 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazanan ve halen Myanmar Devlet Başkanı Başdanışmanı ve Dışişleri Bakanı olarak görev yapmakta olan Aung San Suu Kyi'nin babasıdır.

kan) bölgesinin kontrolünü yeniden ele alması, Rohingyaların daha geniş çaplı bir katliamdan kurtulmasında önemli rol oynamıştır (Yegar 2002: 34).

Rohingyaların 1942 yılında yaşadığı katliamın iki sebebi olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki II. Dünya Savaşı sırasında Rohingyaların özerklik umuduyla İngilizlerin, Burmalıların ve Maghların ise bağımsızlık umuduyla Japonların yanında yer alması olmuştur. Bu durum Burmalılar ve Maghlar tarafından Rohingyaların hain olarak görülmesinde ve ilk fırsatta katliama maruz bırakılmasında etkili olmuştur. Katliamın bir diğer nedeninin ise din faktörü olduğunu söylemek mümkündür. Budist ve milliyetçi bir örgütlenme olan Thakin Hareketi'nin Budist Maghları, Müslüman Rohingyaların Budizm'e yönelik en büyük tehdit oldukları ve Rakhine (Arakan) topraklarının yerli topluluklarından biri olmadıkları konularında ikna etmesi, katliamın fitilini ateşleyen diğer neden olmuştur (Yunus 1994: 107).

Myanmar'ın 1948'de İngilizlerden bağımsızlığını kazanmasının ardından U Nu (Thakin Nu) başbakanlığında göreve gelen ilk hükümet, Rohingyalara yönelik toleranslı olarak nitelendirilebilecek bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun temel nedeninin ülkenin bağımsızlığın ilan edilmesinin hemen ardından içine girdiği üç taraflı savaş olduğunu söylemek mümkündür. Hükümet güçleri, Komünist Parti ve Karen Ulusal Birliği arasında yaşanan savaş, ülkeyi istikrara kavuşturmak isteyen U Nu'nun yeni bir çatışma cephesi açmamak adına Rohingyalara toleranslı davranmasına neden olmuştur (Gökcan 2010: 533). U Nu yaptığı açıklamalarda Rohingyaların da tıpkı Kachin, Kayah, Karen, Mon, Rakhine ve Shanlar gibi eşit statüde Myanmar yurttaşlığına sahip olduğunu ifade etmiştir (İbrahim 2016: 8). Yine 25 Eylül 1954'te radyodan yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında U Nu Rohingyaları "yerli etnik grup" ilan etmiştir (National Democratic Party for Human Rights 1991, Aktaran: Yunus 1994: 135).

U Nu bir yandan Rohingya ve diğer azınlık konumundaki grupların ülke nüfusunun yüzde 68'ini oluşturan Birmanlar gibi eşit yurttaşlık statüsüne sahip olduğunu vurgularken, bir yandan da olası bir Rohingya isyanının önüne geçmek için toplumsal görüşmeler gerçekleştirmiştir. 1959 yılında Rakhine (Arakan) bölgesini ziyaret eden ve Rohingyalar ile görüşen U Nu, onları eşit vatandaşlık konusunda ikna etmeye çalışmış ve karşılığında hükümete destek verilmesini talep etmiştir. Öyle ki U Nu'nun vaatleri, hükümet ile birlikte hareket edilmesi halinde Rakhine (Arakan) bölgesinin kuzeyinde "Müslüman Ulusal Bölgesi" oluşturulmasına izin verileceğine kadar ulaşmış, bu vaatler Müslüman Rohingyaların diğer azınlık gruplar gibi merkezi hükümetle şiddetli ve geniş çaplı çatışmalara girmemesinde etkili olmuştur.

Myanmar'da 1948-1962 yılları arasında devam eden parlamenter sistemin askerinin 1962 yılında yönetime el koyması ile son bulması, Rohingyaların tarihinde

yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur. Ülkedeki azınlık grupların isyanların yarattığı istikrarsızlık ortamını bahane ederek yönetime el koyan General Ne Win komutasındaki ordu, Rohingyalı tehdit olarak gören ayrımcı ve dışlayıcı devlet politikalarının inşacısı olmuştur. Darbenin ardından çok geçmeden yönetimi eline alan Ne Win, Myanmar toplumunun bir parçası olarak görmediği Rohingyalara karşı negatif bir tutumla yaklaşmıştır. Rakhine (Arakan) bölgesindeki askeri yetkililere bölgedeki Müslümanların faaliyetlerinin sınırlandırılması talimatı veren Ne Win, Rohingyalara ait bütün sosyo-kültürel kuruluşların faaliyetlerini yasaklamıştır. Müslüman yerleşim yerlerinde yeni camilerin inşası yasaklanmış, eski camilerin önemli bir kısmı ise askeri yönetim veya yandaşları tarafından tahrip edilmiştir (Smith 2003: 9). Ayrıca devlet kanalında Rohingya karşıtı ve onları yabancı olarak gösteren yayınlar başlatılmıştır. Rohingyalara yönelik güvenlik güçlerinin keyfi tutuklamaları artmış, birçok Rohingya evlerinden sürülüp sandallara bindirilerek Naf Nehri'nin karşı yakasındaki Doğu Pakistan'a (bugün ki Bangladeş'e) göç etmeye zorlanmıştır (Yunus 2017: 55).

Ne Win liderliğindeki askeri yönetim Rakhine (Arakan) bölgesinin etnik yapısını değiştirmek için bir yandan Rohingyalı Doğu Pakistan'a göçe zorlarken diğer yandan bölgedeki Müslüman memurları işten çıkarmak, Rohingyalara ait iş yerlerini kamulaştırmak, Burma Yayın Servisi'nde Rohingyaca yayın yapan programı kaldırmak gibi ötekileştirici ve asimilasyon odaklı adımlara hız vermiştir (Yunus 1994: 149-152). Askeri yönetimin "Birmanlaştırma ve Budistleştirme" kapsamında izlediği politikalar, Rohingya Müslümanları arasında çeşitli direniş gruplarının⁸ ortaya çıkmasına neden olsa da bu gruplar askeri dikta yönetiminin baskısı nedeniyle faaliyetlerini gizli yürütmek zorunda kalmış ve halkın askeri yönetimden duyduğu korku nedeniyle aradıkları desteği tam anlamıyla bulamamışlardır.

Myanmar'da 1974 yılında yürürlüğe giren anayasa, vatandaşlık tanımı bakımından herhangi bir etnik veya dinsel grubu ötekileştirecek bir söylem barındırmasa da, anayasanın hazırlanış sürecinde Rohingyalıların dışarda bırakılması, as-

8 1960'lar ve 1970'ler boyunca Myanmar askeri yönetiminin artan baskısı ile ortaya çıkan Rohingya direniş gruplarından en önemlilerinin 1964 yılında Cafar Habib tarafından kurulan Rohingya Independent Force/RIF (Rohingya Özgürlük Gücü), 1969 yılında RIF ile birleşen Rohingya Independent Army/RIA (Rohingya Özgürlük Ordusu), 1972 yılında Zaffar Kawal tarafından kurulan Rohingya Liberation Party/RLP (Rohingya Özgürlük Partisi) ve 1975 yılında Rohingya Özgürlük Ordusu'nun ardılı olarak kurulan Rohingya Patriotic Front/RPF (Rohingya Vatansaver Cephesi) olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bakınız Leider 2012, http://www.burmalibrary.org/docs21/Jacques-P-Leider-2012-The_Muslims_in_Rakhine_and_the_political_project_of_the_Rohingyas-en.pdf, Erişim tarihi: 17 Ocak 2018.

keri yönetimin Rohingyaları Myanmar toplumunun bir parçası olarak görmeyen yaklaşımını bir kez daha ortaya koymuştur. 1973 yılında Burma Birliği Devrimci Konseyi yeni bir anayasa için kamuoyunun fikrini almak istediğinde Bangladeş sınırındaki Mayu bölgesinde yaşayan Müslümanlar kendi anayasa tekliflerini sunmuş ve kendileri için otonom bir idari yapı talep etmiştir. Ancak bu istek reddedilmiş ve ayrıca 1974 Anayasası çerçevesinde gerçekleşen seçimlerde Mayu sınır bölgesindeki Müslümanlar, Halk Kongresi'ne göndermek üzere kendi temsilcilerini seçme hakkından men edilmiştir (Chan 2005: 413). Askeri yönetimin Müslümanları yok sayma yönündeki tutumuna paralel olarak Rohingyaların siyasal örgütlenmelerinin daha da güç kazandığını söylemek mümkündür. Nitekim 1974'te Rohingya Özgürlük Partisi'nin üye sayısı 200'den 2.500'e çıkmış ancak bu kişiler Myanmar ordusunun baskınları ve sert tedbirleri nedeniyle Bangladeş'e kaçmak zorunda kalmıştır.

Askeri dikta rejiminin Rohingyalara yönelik ötekileştirici ve asimilasyon odaklı politikaları 1978 yılında Myanmar tarihinin en büyük kitlesel göçlerinden birinin yaşanmasına neden olmuştur. 1978 yılında Cafar Habib liderliğindeki Rohingya Patriotic Front/RPF (Rohingya Vatansever Cephesi) adlı silahlı örgüte yönelik King Dragon (Ejderha Kral) operasyonuna başlayan Myanmar ordusu, operasyonun hedefini genişleterek sivilleri de kapsayan bir hale getirmiştir. Sivillerin doğrudan hedef olduğu, tecavüz ve işkence vakalarının kayıt altına alındığı, camilerin ve köylerin yakıldığı operasyondan kaçan yaklaşık 200 bin Rohingya Müslümanı, toplu halde Bangladeş'e sığınmıştır (Selth 2003: 12). 1978 yılında ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Rohingyaların bir kısmı Bangladeş toplumuna karışırken büyük bir çoğunluğu Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve uluslararası kamuoyunun baskısıyla 1979 yılında ülkelerine geri dönmeyi başarmıştır (Ahmed 2013: 16). Ancak uluslararası kamuoyunun Myanmar askeri yönetimi üzerindeki baskısı, Rohingyalara yönelik yeni insan hakları ihlallerinin önüne geçememiştir.

Rohingyalara yönelik asimilasyon ve ötekileştirme odaklı devlet politikalarının en önemli yasal enstrümanlarından biri askeri yönetim tarafından 1982 yılında çıkarılan Burma Vatandaşlık Kanunu olmuştur. Söz konusu kanunda vatandaşlık, (normal) vatandaş, ortak vatandaş ve sonradan vatandaşlığa kabul edilenler şeklinde üç tipe tanımlanmıştır. Kanuna göre (normal) vatandaşlık, Kachin, Kayah, Karen, Chin, Burman, Mon, Rakhine ve Shan gibi ataları 1823 yılından önce (I. İngiliz-Birman Savaşı başlamadan önce) Myanmar'a yerleşmiş olan ve Myanmar yönetimi tarafından ulusal olarak tanımlanan etnik gruplara mensup bireylerin hak sahibi olduğu vatandaşlık şeklindedir. Ortak vatandaşlık ise 1948 tarihli Burma Vatandaşlık Kanunu'na göre vatandaşlık hakkı elde edenlerin hak sahibi olduğu vatandaşlık şeklindedir. Sonradan vatandaşlığa kabul edilenler ise 1948 ve öncesin-

den itibaren beş yıl Myanmar'da ikamet ettiğini ispat edenler ve 1982 Vatandaşlık Kanunu'ndan sonra vatandaşlık başvurusu yapanlar için tanımlanmıştır. Söz konusu kanunda hiçbir vatandaşlık hakkı olmayanlar ise yabancılar olarak tanımlanmıştır (Burma Citizenship Law 1982, <http://un-act.org/publication/>, Erişim tarihi: 17 Ocak 2018).

Vatandaşlık Kanunu'nun 4. Maddesi'nde bir etnik grubun ulusal olup olmadığına ve dolayısıyla herhangi bir etnik grubun üyesi olan bir bireyin birinci kategori olarak tanımlanan normal vatandaşlığı elde edip edemeyeceğine Devlet Konseyi'nin karar vereceği ifade edilmiştir (Burma Citizenship Law 1982, <http://un-act.org/publication/>, Erişim tarihi: 17 Ocak 2018). Bu durum ulusal bir topluluk olarak tanımlanmayan Rohingyaların otomatikman birinci vatandaşlık kategorisinin kapsamı dışında kalmalarına neden olmuştur. Askeri yönetimin Rohingyaları (normal) vatandaşlık kategorisi içerisine dahil etmemedeki temel dayanağı, onların 1823 sonrasında Bangladeş'ten gelen yerleşimciler olduğuna ilişkin ön kabul olmuştur (Yunus 1994: 161). Birçok Myanmarlı araştırmacıya göre Rohingyaların vatandaşlık hakkını engellemek için çıkarılan 1982 Vatandaşlık Kanunu, Rohingyalara resmîyette ortak vatandaşlık ve sonradan vatandaşlık hakkı tanısa da askeri yönetim izlediği politikalarla bu hakkı fiilen ortadan kaldırmıştır. Yasanın kabulünün ardından çok az sayıda Rohingya rüşvet yoluyla sonradan vatandaşlık hakkı elde ederken büyük bir çoğunluğu anavatanlarında “yabancı” yani devletsiz konumuna düşmüştür. Bu durum Rohingyaların sosyal, toplumsal ve siyasal bütün haklarının ellerinden alınmasına yasal bir zemin oluşturmuştur.

1982 tarihli Vatandaşlık Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından Rohingyalara yönelik baskıcı ve asimilasyon odaklı politikalar daha da hız kazanmıştır. Rohingyaların kendi anayurtlarında egemen devletin korumasından ve verdiği haklardan mahrum hale gelmesi, gerek devlet gerekse devlet tarafından desteklenen yerel unsurların Rohingyalara yönelik şiddet eylemlerini perçinlemiştir. Rakhine (Arakan) bölgesinin Rohingyalardan ve diğer Müslüman unsurlardan temizlenmesini isteyen askeri yönetim, Rohingyaların topraklarını haczederek Budist Rakhinelere vermiş, yüzlerce yıllık camiler için zorla tahliye emri vermiş, köylerin ve evlerin yağmalanmasına göz yummuş, keyfi vergilendirmelere başvurmuş, istihdam, evlilik,seyahat özgürlüğü, nüfusa kayıt, eğitim, sağlık gibi konulara ilişkin hakları yok saymıştır (Amnesty International 2004, <https://www.amnesty.org/en/>, Erişim tarihi: 17 Ocak 2018).

1982 yılında kabul edilen Vatandaşlık Kanunu'nun ardından Rohingyalara yönelik insan hakları ihlallerinin artması Rohingyalar arasında silahlı mücadeleyi önceleyen yeni grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1982 yılında kurulan Rohingya Solidarity Organisation/RSO (Rohingya Dayanışma Örgütü) ve 1987 yılında kurulan Arakan Rohingya Islamic Front/ARIF (Arakan Rohingya İslami

Cephesi), bu örgütlerin en önemlileri arasında yer almıştır. Sivil Rohingyaların büyük bir çoğunluğu devlet şiddetinden duydukları korku nedeniyle silahlı örgütlere destek vermemesine rağmen, askeri yönetim söz konusu silahlı örgütlerle mücadeleyi gerekçe göstererek 1991 ve 1992 yıllarında Rohingya köylerine yönelik geniş çaplı bir operasyon gerçekleştirmiştir. Operasyonlar sonucunda 1978 yılında yaşanan toplu göçün bir benzeri gerçekleşmiş ve Nisan 1991 ile Mayıs 1992 tarihleri arasında yaklaşık 250 bin Rohingya, Bangladeş'e sığınmıştır (Nemoto 2005: 6).

Bangladeş hükümetinin Rohingya sığınmacıların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ile ilgili yardım talebine karşılık veren BMMYK, Şubat 1992'den itibaren Bangladeş'in Teknaf ve Cox's Bazar bölgeleri arasında 20 adet sığınmacı kampı kurmaya başlamıştır (Nemoto 2005: 6). Aynı ay içerisinde Myanmar yönetimi ise yayınladığı bir basın bildirisini ile Rohingyaların ülkedeki 135 etnik gruptan biri olmadığını, tarihsel olarak Myanmar'da hiçbir zaman Rohingya ırkı olmadığını, Rohingyaların 1824'ten bu yana Myanmar'ın Rakhine bölgesine yasadığı yollardan giren ve bu nedenle göçmen kağıtları dahi olmayan insanlar olduğunu ifade etmiştir (Zami ve Cowley 2014: 702). Myanmar yönetiminin sürdürmeye devam ettiği olumsuz tutumuna rağmen Nisan 1992'de BMMYK'nın ve uluslararası kamuoyunun çabalarıyla bir araya gelen Bangladeş ve Myanmar hükümetleri, Bangladeş'e sığınan Rohingyaların geri dönüşüne ilişkin 1979'dakine benzer bir mutabakat belgesi imzalamıştır. Mutabakatın imzalanmasının ardından Eylül 1992'de başlayan geri dönüşler Bangladeş hükümetinin Rohingyalı zorla geri gönderme girişiminde bulunması nedeniyle çıkmaza girmiştir (Nemoto 2005: 6).

Mayıs 1993'te BMMYK ile Bangladeş hükümeti arasında kamplardaki sığınmacıların korunmalarının garanti edilmesi ve sadece isteyenlerin geri dönüşlerinin sağlanması konusunda resmi bir mutabakat imzalanmıştır (Médecins Sans Frontières-Holland 2002: 5). BMMYK temsilcilerinin Bangladeş'teki kamplarda yaşayan Rohingyalarla yaptığı görüşmelerde sadece yüzde 30'unun Myanmar'a geri dönmek istediğini açıklaması üzerine Bangladeş hükümeti Rohingyaların 1994 sonuna kadar Myanmar'a dönmesi gerektiği konusunda ısrar etmiş ve mutabakat anlaşmasının Temmuz 1994'te sonlandırılması yönünde bir karar almıştır (Çebi 2017: 22). BMMYK Kasım 1993'te ise Myanmar yönetimi ile geri dönenlerin seyahat özgürlüğünün sağlanması ve nüfus cüzdanlarının verilerek vatandaşlık statüsü verilmesi konularında resmi bir mutabakat belgesi imzalamıştır (Médecins Sans Frontières-Holland 2002: 5). Söz konusu mutabakatın imzalanmasına rağmen Rohingyalar kendilerine yaşatılan zulmün tekrar edeceği korkusuyla geri dönüşü mesafeli yaklaşmıştır. Zira 1994 yılı boyunca 250 bin sığınmacının sadece 60 bini Myanmar'a geri dönmüş, Bangladeş hükümetinin geri dönüşlerin hızlandırılmasına yönelik tutumu sonucu bu sayı 1996 yılı sonun-

da 200 bine ulaşmıştır (Yegar 2002: 66). 1991-94 yılları arasında Bangladeş'te kamplarda yaşayan ve Myanmar'a geri dönmeyi istemeyen yaklaşık 2 bin kişi ise gıdasızlık ve hastalık nedeniyle hayatlarını kaybetmiştir (Aral 2013: 35). Ayrıca Myanmar yönetimi BMMYK ile imzalanan mutabakattaki yükümlülüklerini yerine getirmeyerek geri dönen 200 bin Rohingyayı yabancı statüsünde kabul ederek vatandaşlık vermemiş ve sınırlı bir alanda yer değiştirmelerine izin verilmeden yaşamalarına müsaade edilmiştir (Nemoto 2005: 7). Askeri yönetim Rohingyalı sınırlı bir alanda mecbur ikamete tabi tutarak Rakhine (Arakan) bölgesindeki Rohingya köylerinin Budist Rakhinelere verilmesi sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca 1990'lar boyunca Rohingyalar üzerindeki baskının artarak devam etmesi, Bangladeş üzerinden Hindistan ve diğer ülkelere yönelik insan kaçakçılığı trafiğinin hız kazanmasına neden olmuştur.

2000'lerin ilk on yılının Rohingyaların kaderi açısından çok bir değişiklik getirdiğini söylemek mümkün değildir. Rohingyaların haklarını korumak iddiasıyla siyasal veya silahlı faaliyet gösteren örgütler, 11 Eylül saldırılarının Müslümanlar üzerinde küresel çapta yarattığı olumsuz algı nedeniyle marjinal nitelikte yapılar olarak varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Askeri yönetimin demokratikleşme yoluna attığı bir adım olarak 2008'de yılında kabul edilen yeni anayasada Rohingyalar hakları yok sayılan bir topluluk olmaya devam ederken, 2012 yılında yaşanan gelişmeler Rohingyalara yönelik zulme yeni bir boyut kazandırmıştır. 29 Mayıs 2012'de Rakhine (Arakan) eyaletinde Budist bir kadının üç Müslüman gencin tecavüzüne uğradığına ve ardından öldürüldüğüne yönelik iddialar, Rohingyalara ve ülkedeki diğer Müslümanlara yönelik askeri yönetim tarafından doğrudan desteklenen yeni saldırıların fitilini ateşlemiştir. Doğruluğu ispatlanamayan tecavüz olayının⁹ ardından 3 Haziran'da Rakhine eyaletindeki Taungup bölgesinde otobüsle seyahat eden 10 Müslümanın Budistlerce linç edilmesi sonrası Müslüman Rohingyalar ve Budist Rakhinelere arasında öne alınamayan çatışmalar başlamıştır. Myanmar ordusunun çatışmaları durdurma gerekçesiyle bölgeye gönderdiği askeri gücün Budist grupların Müslüman köylerine yönelik baskınlarına göz yumması sonucu sadece Haziran ayı içerisinde binlerce ev yakılmış, 80 kişi hayatını kaybetmiş ve büyük bir çoğunluğu Rohingyalar olmak üzere 90 bin kişi yerlerinden edilmiştir (Omi 2012, <http://www.rfa.org/english/>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018). Haziran ayından sonra devlet destekli olarak sistematik olarak devam eden saldırılar, Ekim ayında 94 kişinin hayatını kaybetmesine

9 29 Mayıs 2012'de öldürülen Budist kadının ölüm raporunu hazırlayan resmi görevli doktor, tecavüz izine rastlanmadığını raporlamıştır. Ayrıca olaydan sonra gözaltına alınanlardan birinin Budist olduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Zarni 2012, <http://www.dvb.no/analysis/did-the-govt-ignite-the-racial-violence-targeting-the-rohingya/24116>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018.

ve yerlerinden edilenlerin sayısının 36 bin kişi daha artmasına neden olmuştur (Seekins 2017: 157).

Budist grupların ve devlet güçlerinin saldırıları 2013 yılında sadece Rohingya-ları değil Rakhine eyaletindeki bir diğer Müslüman etnik grup olan Kamanları da hedef almaya başlamıştır. Ayrıca yine 2013 yılında yaklaşık 200 bin Müslüman'ın yaşadığı Burma'nın ikinci büyük şehri olan Mandalay'da Müslümanlara yönelik saldırılarda medrese öğrencileri ve öğretmenlerin de olduğu 44 kişi hayatını kaybetmiştir (Seekins 2017: 157). Başta Rohingyaolar olmak üzere Müslümanlara yönelik ülke genelinde yaygınlaşan saldırılar uluslararası kamuoyunun ve sivil toplum kuruluşlarının sert tepkilerine neden olmuştur. Birleşmiş Milletler tarafından özel olarak görevlendirilen ve Ekim 2012'de Rakhine eyaletini gezen raportör Tomas Quintana, hazırladığı raporda Myanmar devletinin Rohingya mahkumlarına karşı 'sistemik işkence' uyguladığını açıklamıştır (Minority Right Group, <http://minorityrights.org/minorities/>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018). İnsan Hakları İzleme Örgütü ise 2013 yılında yayınladığı raporda 2012 yılında Budist Rakhine-ler ve Müslüman Rohingyaolar arasında patlak veren çatışmalarda devlet güçlerinin Rohingyaoları korumadığını ifade etmiştir. Raporda Myanmar devletinin Rohingyaalara yönelik insani yardımı engelleyerek, öldürme, işkence ve toplu tutuklamalar yoluyla, Müslüman köylerinin yakılmasına göz yumarak, 5 bine yakın yapının yıkılmasına zemin hazırlayarak ve bu sayede insanları yerlerinden edip sığınmacı durumuna düşürerek sistemik bir "etnik temizlik" politikası izlediği ifade edilmiştir (Human Rights Watch 2013, <https://www.hrw.org/report/2013/>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018). Söz konusu rapor ile ilgili sorulara Rakhine Hükümeti Resmi Sözcüsü Win Myaing "Bu nasıl bir etnik temizlik olabilir? Onlar (Rohingyalar) etnik bir grup değiller ki" şeklinde cevap vermiştir (Szep 2013, <https://www.reuters.com/article/>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018).

Myanmar'da 2012 ve 2013 yılları boyunca devam eden çatışma ve şiddetten Rohingyaoların sorumlu tutulması, ötekileştirici ve asimilasyon odaklı politikaların daha da derinlik kazanmasına zemin hazırlamıştır. Temmuz 2013'te Londra'ya düzenlemiş olduğu ziyarette ülkelerinde Rohingya diye bir topluluğun olmadığını dile getiren dönemin Myanmar Devlet Başkanı Thein Sein, attığı yeni adımlarla Rohingyaoların vatandaş olarak kabul edilmedikleri için devlet hizmetlerinden faydalanamaması noktasındaki engelleri daha da arttırmıştır (Inkey 2013, <http://www.newmandala.org/thein>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018). Bununla da sınırlı kalmayan Myanmar yönetimi tüm protesto ve kampanyalara rağmen Rakhine (Ara-kan) bölgesinde yerlerinden edilmiş Rohingyaoların yaşadığı kamplara götürülmek istenen yardımlara izin vermemiş, Şubat 2014'te Sınır Tanımayan Doktorlar isimli uluslararası tıbbi insani yardım kuruluşunun kampları ziyaret etme isteğini güç kullanarak engellemiştir (Zami ve Cowley 2014: 717). Myanmar yönetimi, 30

Mart 2014'te düzenlenen nüfus sayımından bir gün önce Birleşmiş Milletler'in aksi yöndeki tüm uyarılarına rağmen Rohingyaların kendini "Rohingya" olarak tanımlaması halinde kayıt edilmeyeceklerini açıklamıştır (BBC Türkçe 2014,<http://www.bbc.com/turkce/>, Erişim tarihi: 20 Ocak 2018). Rohingyaları "ülkede yasadışı ikamet eden Bengalliler" ve en iyimser ifadeyle "Rakhine eyaletindeki Müslüman topluluk" olarak tanımlayan Myanmar yönetimi, Avrupa Birliği, BM ve ABD'den de aynı ifadeleri kullanmalarını talep etmiştir (Çebi 2017: 23). Myanmar yönetiminin Rohingyaların ülke topraklarındaki mevcudiyetini yok sayan tavrı Kasım 2015 seçimlerine de yansımış ve uluslararası kamuoyunun tüm bas-kılarına rağmen 1982 Burma Vatandaşlık Kanunu'na göre "yabancı" statüsünde olan Rohingyalar seçimlerde oy kullanamamıştır.

Rohingya sivillerinin yaşamakta olduğu trajedi 2016 yılından itibaren silahlı direniş gruplarının yönetim güçlerine yönelik eylemleri ile daha da artmıştır. 9 Ekim 2016'da Rakhine (Arakan) eyaletinin Maungdaw bölgesinde bulunan polis noktalarına 2013 yılında kurulan Arakan Rohingya Salvation Army/ARSA (Arakan Rohingya Kurtuluş Ordusu) tarafından düzenlenen saldırıda 9 polis hayatını kaybetmiştir (BBC News 2016,<http://www.bbc.com/news/>, Erişim tarihi: 20 Ocak 2018). Saldırlardan yurtdışı kaynaklı radikal İslamcı örgütleri sorumlu tutan Myanmar yönetimi, Rohingyalara yönelik yeni bir operasyon dalgası başlatmıştır. İngiltere merkezli Burmalı Rohingyalar Organizasyonu'nu 20 Kasım 2016'da yaptığı açıklamaya göre Myanmar yönetiminin başlattığı operasyonlarda 2 aydan kısa bir sürede 440 Rohingyalı tutuklanmış, 160 işkence ihbarı gerçekleşmiş, 1780 ev yakılmış veya kullanılamaz hale getirilmiş, 192 kadın tecavüze uğramış, 428 kişi öldürülmüş ve 30 bini aşkın kişi evlerini terk etmiştir (BBC Türkçe 2016,<http://www.bbc.com/turkce/>, Erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

2017 yılı boyunca biryandan Myanmar yönetiminin ve yönetimin desteğini alan Budist Rakhinelere Rohingya köylerine yönelik baskınları devam ederken bir yandan da ARSA üyelerinin polis noktalarına yönelik eylemleri sürmüştür. ARSA'nın 25 Ağustos 2017 günü eş zamanlı olarak 24 polis noktasına ve bir ordu üssüne düzenlediğini saldırılar sonrası 11 güvenlik gücünün hayatını kaybetmesi, kolluk kuvvetleri ve Budist toplulukların Rohingya köylerine yönelik saldırıların yeniden alevlenmesine neden olmuştur (Lone ve Naing 2017,<http://www.independent.co.uk/news/>, Erişim tarihi: 20 Ocak 2018). Saldırıların sonucunda binin üzerinde kişinin öldüğü, 410 bin kişinin Bangladeş sınırlarına kaçtığı, bir kısmının yolda kötü koşullarda hayatını kaybettikleri, bazılarının yaralı olarak canlarını kurtarıırken bir kısmının Naf Nehri'nden geçerken boğuldukları, gittikleri yerlerde zor koşullara dayanamayan zayıf ve hastaların öldükleri BM insan hakları yetkililerince ifade edilmiştir (BBC News 2017, <http://www.bbc.com/news/>, Erişim tarihi:27 Ocak 2018).25 Ağustos'taki saldırıların BM Rohinya

Danışma Komisyonu'nun Rohingya'lara eşit vatandaşlık statüsü verilmesi çağrısında bulunduğu tavsiye raporunun yayınlanmasından 2 gün sonra gerçekleşmesi dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Myanmar yönetiminin 25 Ağustos'taki saldırıları bahane ederek Rohingya'lara yönelik yeni bir saldırı dalgası başlatması, 25 Ağustos saldırılarının soruna çözüm istemeyen ve uluslararası kamuoyu baskısından sıkışan Myanmar yönetiminin bir komplosu olabileceği düşüncesini akıllara getirmiştir.

Myanmar yönetiminin ve yerel Budist toplulukların artık sistematik bir hal kazanan saldırıları sonucu Bangladeş'e kaçan Rohingya'ların sayısı 2 yıl içinde 740 bine ölümlerin sayısı ise 10 bine ulaşmıştır (BBC News 2018, <http://www.bbc.com/news/>, Erişim tarihi: 20 Ocak 2018; Bennett 2017, <http://www.abc.net.au/news/>, Erişim tarihi: 20 Ocak 2018). Söz konusu saldırılar gerek sivil toplum kuruluşları gerekse BM tarafından hazırlanan raporlarda ve yapılan açıklamalarda sert bir şekilde eleştirilmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü Myanmar yönetiminin zorunlu göç, insani yardımı engelleme, yaygın ve koordineli saldırılar ve toplu katliamlar aracılığıyla Rohingya'lara yönelik "etnik temizlik" uyguladığını açıklamıştır (Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/tag>, Erişim tarihi: 2 Şubat 2018).

Uluslararası Af Örgütü'nün 21 Kasım 2017 tarihli yayınında 2 yıllık derinlemesine bir araştırma sonucunda Myanmar yönetiminin Rohingya'lara yönelik kurumsallaşmış bir ırk ayrımcılığı uyguladığı ve bunun bir insanlığa karşı suç olduğu ifade edilmiştir. Myanmar yönetiminin kadın, erkek ve çocuk Rohingya'ları izole ettiğini, temel vatandaşlık haklarını vermediğini, hareket özgürlüklerini engellediğini, tedavi olanaklarını kaldırdığını, hasta halleriyle onları ölüme terk ettiğini ve onları insanlık koşullarında altında bıraktığını tespit eden Uluslararası Af Örgütü, bu uygulamaların Rohingya'lara yönelik etnik temizlik kampanyasının göstergeleri olduğunu açıklamıştır. Myanmar yönetiminin uygulamalarının Apartheid Suçunun Cezalandırılması ve Engellenmesi Sözleşmesi bağlamında insanlığa karşı suç olarak tanımlandığını hatırlatan Af Örgütü, uluslararası toplumu bu konuda duyarlı olmaya çağırmıştır (Amnesty International 2017, <https://www.amnesty.org/en/>, Erişim tarihi: 2 Şubat 2018).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ise Rakhine eyaletinde yaşananlar ile ilgili hazırladığı raporda, 220 kişiyle görüşüldüğünü ve ortaya çıkan bulgular ışığında gerek Myanmar yönetiminin desteklediği Budist gruplar tarafından gerekse doğrudan yönetim tarafından yaygın ve sistematik insanlık suçlarının işlendiğinin tespit edildiğini ifade etmiştir. Dört kişilik komisyon tarafından hazırlanan raporda soykırımın belirleyici özelliklerinden olan din, etnisite, köken gibi belirli özellikleri olan bir grubun kısmen ve tamamen yok edilmesi- ne dönük eylemler işlendiği, öldürme, kadınlara tecavüz, cinsel saldırı, işkence,

topluca göç ettirme, ırksal ve dinsel ayrımcılık eylemlerinin yanında evlerine ve oturdukları yerlere bir daha geri dönmeleri için yakma, yıkma ve yağma odaklı tedbirlerin alındığı ve bu anlamda etnik temizlik anlamına gelen yaygın uygulamaların gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner 2017).

Başta BM olmak üzere uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan açıklamalara rağmen Myanmar yönetimi Rohingyalara yönelik insanlığa karşı suç olarak adlandırılabilir bir uygulama içinde olmadıklarını ifade etmeye ve takip ettikleri politikayı savunmaya devam etmektedir. Öyle ki 10 Ocak 2018'de Myanmar Genelkurmay Başkanı Min Aung Hlaing, ele geçirilen 10 Rohingyalının “terörist” oldukları gerekçesiyle infaz edildiklerini, güvenlik güçleri ve Budist köylülerce toplu mezarlara gömüldüklerini açıkça ifade etmesine rağmen Myanmar yönetiminin “terörist” olarak adlandırılan Rohingyalara karşı mücadelesini sürdürmeye devam edeceğini açıklamıştır (Kayini ve Nang 2018, <https://www.nytimes.com/2018/>, Erişim tarihi:4 Şubat 2018). Söz konusu açıklama Rohingyalara yönelik işlenen insanlık suçlarının herhangi bir uluslararası yaptırım olmadığı sürece devam edeceğinin en önemli işareti olarak değerlendirilebilir.

2. Uluslararası Hukuk Bağlamında Myanmar'ın Rohingya Politikasının Değerlendirilmesi

Çalışmanın dört alt başlığa ayrılmış bu bölümünde Myanmar'ın Rohingya politikasının uluslararası hukuksal boyutu ele alınmaktadır. İlk alt başlıkta Myanmar yönetiminin Rohingyalara yönelik eylemlerinin soykırım suçu olarak nitelenip nitelenemeyeceği incelenmektedir. İkinci alt başlıkta Rohingya trajedisinin BM'ye intikal etmesi ve BM'nin tavrı ele alınmaktadır. Üçüncü alt başlıkta Rohingyalara yönelik şiddet eylemlerine yönelik iç hukuku işletmeyen Myanmar yönetiminin uluslararası sorumluluğu ve suçun faillerinin yargılanıp yargılanamayacağı değerlendirilmektedir. Dördüncü alt başlıkta ise Rohingya trajedisine uluslararası toplumun ne şekilde müdahil olacağı ve uluslararası hukuk bağlamında ne gibi tedbirlerin alınabileceği üzerinde durulmaktadır.

2.1. Myanmar'ın Rohingya Politikasının Soykırım Suçu Bağlamında Değerlendirilmesi

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından Myanmar yönetiminin Rohingyalara yönelik politikasını tanımlamak için kullanılan etnik temizlik kavramının uluslararası kamuoyunun gündemine sıklıkla yer edinmeye başlaması 1990'lı yıllarda Bosna Hersek'te yaşanan olaylar ile gerçekleşmiştir. Bosna Hersek'in

savaş sırasında Boşnaklara yönelik gerçekleştirilen eylemlerin soykırım olarak nitelenmesi isteğine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) etnik temizlik kavramını kullanarak karşılık vermiştir (Dalar 2008: 97). BMGK pragmatik bir yaklaşımla soykırım ifadesi yerine etnik temizlik kavramını kullanarak Soykırım Sözleşmesi uyarınca harekete geçme gerekliliğinin önüne geçtiğini söylemek mümkündür (Dalar 2008: 97). Oysa ki uluslararası hukuk bağlamında yaptırımları farklı olsa da etnik temizlik ve soykırım kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim teorik olarak soykırım kavramı din, ırk, dil, etnik gibi belirli özellikleri olan bir grubun kasıtlı, yaygın ve sistematik bir şekilde kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması anlamında kullanılırken, etnik temizlik kavramı bir veya daha fazla etnik grubun sistematik, kasıtlı ve çoğunlukla acımasız bir biçimde başka bir etnik grup tarafından üzerinde hak iddia edilen bir bölgeden zorla gönderilmesi için kullanılan bir kavramdır. Bu anlamda etnik temizlik soykırımdan ayrı tutulmakla birlikte uygulamada iki olguyu birbirinden ayırmanın oldukça zor olduğu söylenebilir (Evans ve Newnham 2007: 209). Bununla birlikte Uluslararası Adalet Divanı, geliştirdiği içtihatla soykırımı diğer vahşet olaylarından ayıran temel farkın “özel kasıt” olduğunu belirterek, “etnik temizliğin” yalnızca grubun yaşadığı bölgenin dışına çıkartılmasıyla değil, yok etme kasıtı ile uygulanması durumunda bir soykırım olarak değerlendirilebileceğini hükme bağlamıştır (Elekdag 2008: 79-80).

1948 tarihli Soykırım Suçlarının Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme¹⁰ ile soykırım suçunu tanımlanarak bu suçun maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte belirleyici özelliklerini açıklamıştır. Sözleşme'nin 2. Maddesi'nde, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen fiillerin soykırım suçunu oluşturacağı hükme bağlanmıştır. Bu maddeye göre bu suçun beş belirleyici maddi özelliği gruba mensup olanların öldürülmesi, grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi, grubun tamamen veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracak şekilde yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi, grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirlerin alınması, gruba mensup çocukların zorla bir başka gruba nakledilmesi olarak sıralanmıştır. Sözleşme'nin 3. Maddesi ise sadece soykırım suçlarını işleyenleri değil, emir alan, emir veren, onlarla işbirliğinde bulunan, onları kışkırtan, teşebbüs eden veya herhangi bir şekilde iştirak edenlerin de cezalandırılmasını öngörmektedir. Ayrıca Sözleşme'nin 4. Maddesi'nde soykırım suçu işleyenlerin mevki, makam ve diğer sıfatlarına bakılmaksızın yargılanmalarına ve onlara dokunulmazlık sağlanamayacağına hükmetmektedir. Soykırım suçunun

10 1948 yılında imzalanan Soykırım Suçlarının Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin tam metni için bakınız <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/33-36.pdf>, Erişim tarihi: 3 Şubat 2018.

işlendiği yerin mahkemesi tarafından bu suçlar yargılanabileceği gibi yargılama yetkisine sahip uluslararası mahkemelerde de yargılanabilir. Sözleşme'nin 6. ve 7. maddesinde haklarında soykırım suçları yöneltilenlerin veya bu suçu işleyenlerin gidebilecekleri başka devletlerde siyasi sığınma haklarından yararlanamayacakları ve bu kişilerin gittikleri devletler tarafından onları yargılayacak yerlere teslim edilmesini hükmüne yer verilmiştir. 8. Madde de ise bu suçlar için BM yetkili organlarının harekete geçeceği de hüküm altına alınmıştır.

Soykırım eylemlerini inceleyen uluslararası yargı organları soykırım eyleminin manevi unsurunun oluşmasında dikkate alınan özel kastın yani hukuksal tabir ile mensrea'nın tespitinde olayın gelişiminden sonucuna kadar bir takım maddi unsurları göz önünde bulundurmuşlardır. Olayın işleniş şekli ve boyutu ile bir planın parçası olup olmadığı manevi unsurunun oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Naziler de dahil olmak üzere eylemleri yapanlar bir ırkı yok etmek niyetiyle katliam yaptıklarını kabul etmemişlerdir. Ancak ceza hukukunda yargıç, kişilerin niyet ve ifadesine bağlı olmayıp, kişinin suç eyleminin manevi unsurunu belirlerken sadece kişinin niyetinin ne olduğuna göre değil, bundan bağımsız olarak eylemin oluş şekli, bir planın parçası olup olmaması ve olayın gelişimini dikkate alarak karara varmaktadır. Soykırım suçunun belirlenmesinde özel kast tespit edilirken eylemlerin önceden belirlenmiş bir plan çerçevesinde olup olmadığı, eylemin gelişim şekli, yaygın ve yoğun niteliği dikkate alınmaktadır (Ambos 2009: 842-847).

Yukarıda ortaya koyulan teorik çerçeveden hareketle Myanmar'da Rohingyalara karşı işlenen ve etnik temizlik olarak nitelendirilen suçların soykırım suçu olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ele alınırken suçun maddi unsurunun yanında mensrea denilen özel kastın da oluşup oluşmadığına bakmak gerekmektedir. Öte yandan Kai Ambos'un da belirttiği gibi işlenen suçların manevi unsurlarının belirlenmesinde sadece eylemi yapan kişilerin niyetleri değil, olayın şekli, boyutu ve bir planın parçası olup olmadığı dikkate alınmaktadır. Hem BM'nin raporlarında hem de bağımsız sivil toplum kuruluşlarının raporlarında Myanmar'da Budist olmayan özellikle Arakan'daki Müslüman olan topluluklara karşı hem devlet nezdinde hem Budist toplumda onların yabancı oldukları, onlara karşı nefret söylemlerinin kullanıldığı, onların vatandaş olmamaları gerektiği, ülkenin asli unsuru olmadıkları ve geldikleri yerlere geri dönmeleri gerektiği yönünde ayırıcı bir ön yargı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu ön yargının hükümetin ırk ayırıcılığı (apartheid) politikalarını beslediği ve uzun yıllar devam ettiği belirlenmiştir. Bu bağlamda Rohingyaların köylerinin, ev ve barınaklarının yakılarak zorla yerlerinden göç ettirilmeleri ve ölümlerine yol açan kötü fiziksel ve ruhsal koşullar altında bulundurulmaları soykırım suçunun manevi unsurunun oluşmasında belirleyici olduğunu düşünmek mümkündür. Bu eylemlerin soykı-

rım niteliğinde olup olmadığını mahkemelerce belirlenmesi gerekmele birlikte, yargılama yapacak mahkeme bu olaylar hakkında tutulan raporları, eylemlerin işleniş biçimini ve bu eylemleri besleyen ayrımcı politikaları dikkate almak durumundadır. Bu anlamda Myanmar yönetiminin doğrudan veya aracılar yoluyla Rohingya Müslümanlarına yönelik gerçekleştirdiği politik eylemler suçun maddi ve manevi unsurları göz önünde bulundurularak incelendiğinde soykırım olarak nitelendirilebilmektedir.

2.2. Rohingya Sorununun BM'ye İntikali

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin 2014 tarih ve 34/22 sayılı kararıyla Myanmar özel raportörü olarak atanan Profesör Yanghee Lee'nin Myanmar'a yaptığı birçok ziyaret sonucunda hazırladığı ve BM Genel Kurulu'na sunduğu rapor, Rohingya sorununun BM'ye taşınması açısından oldukça öneme sahip bir belgedir.¹¹ 8 Eylül 2017 tarihinde BM tarafından yayınlanan raporda Rakhine (Arakan) eyaletinde ciddi ve yaygın insan hakları ihlallerinin gerçekleştirildiği, Budist topluluklarının Müslüman veya Budist olmayan topluluklar üzerinde baskı uyguladıkları, Müslümanlara yönelik yaygın olarak öldürme, tecavüz, ev ve mabet yakma, zorla göç ettirme, ırkçı nefret söylemi gibi insanlık suçlarının işlendiğini, hükümet güçlerinin çıkan olaylara müdahale etme ile ilgili yeterli tedbir almadığı ve hükümetin bu konu ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği kayıt altına alınmıştır. Lee raporunda Rohingyayalara yönelik nefret suçunun işlenmesinde Myanmar yönetiminin beslediği ve Budist topluluklarca da benimsenen Rohingyaların Myanmar toplumunun bir parçası olmadığı ve yabancı oldukları yönündeki algının etkili olduğunu ifade etmiştir. Raporda Myanmar yasalarının nefret suçlarına yönelik herhangi bir yaptırım getirmemiş olmasının, yasaların insan hakları standartlarından uzak olmasının, yargının bağımsız ve tarafsız olmamasının insanlık suçlarının önünü açtığını ifade edilmiş ve bu durumun bir an önce düzeltilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunulmuştur. Myanmar'da insani krizin gittikçe büyüdüğünü ve ülkenin sınırlarını aştığını, yüz binlerce insanın yerinden göç ettirildiğini belirten Lee, başta BM olmak üzere uluslararası toplumun soruna çözüm bulması açısından müdahil olması gerektiğini önermiştir.

Gerek Profesör Lee tarafından hazırlanan raporda gerekse uluslararası kuruluşlarca hazırlanan diğer raporlarda Rohingyayalara karşı insanlık suçlarının işlendiğinin kanıtları ile ortaya konulmasına rağmen uluslararası barış ve güvenliği sağlamakla görevli BMGK, konuyla ilgili bugüne değin bağlayıcı bir karar alamamıştır. İngiltere ve Fransa'nın bu konuda karar alınması için yaptıkları giri-

11 Birleşmiş Milletler Myanmar Özel Temsilcisi Yanghee Lee'nin 8 Eylül 2017'de yayınlanan raporu için bakınız; United Nations General Assembly (8 Eylül 2017). Report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in Myanmar A/72/382, New York: UN Publications.

şimler, Çin ve Rusya'nın olumsuz tutumu nedeniyle bağlayıcı karar alınmasını engellemiştir (Kılınç 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/cin-ve-rusya>, Erişim tarihi: 4 Şubat 2018). Özellikle Çin'in Myanmar yönetimi ile 2000'li yıllardan itibaren başta enerji alanında olmak üzere geliştirdiği ekonomik ilişkilerin ve bu ilişkilerin güneydoğu Asya'daki Çin-ABD rekabetine yansımalarının bağlayıcı bir karar alınmamasında oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çin ve Rusya'nın vetosu nedeniyle BMGK'da Rohingyalar ile ilgili bağlayıcı bir karar alınmaması, sorunun çözülmesi noktasında bağlayıcı niteliği olmayan bir açıklamanın yayınlanmasıyla yetinilmesine neden olmuştur. BMGK'nın 6 Kasım 2017 tarihinde gerçekleşen 8085 sayılı toplantısında "Myanmar'daki Durum"¹² başlığıyla yayınlanan Başkanlık açıklamasında BMGK'nın Arakan Rohingya Kuruluş Ordusu'nun 25 Ağustosta güvenlik güçlerine yaptığı saldırıyı kınadığı ve bu örgütün insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir. 25 Ağustos 2017'den beri Rakhine Devleti'nde (Eyaletinde) ortaya çıkan çoğunluğu Rohingyalardan oluşan 607 bin kişinin topluca yerlerinden sürülmelerine yol açan yaygın şiddet olaylarının güçlü bir şekilde kınandığı açıklamada Rohingyalılara yönelik Myanmar güvenlik güçlerinin uyguladıkları baskıların, sistematik güç kullanımının, öldürme, ırza geçme, evleri ve mülkleri yakma gibi yaygın insan hakları ihlallerinin endişe ile izlendiği ifade edilmiştir. Raporunda ayrıca Myanmar yönetiminin insan haklarını sağlama ve hukuk devleti ilkelerine uyma, askeri güçlerinin daha fazla güç kullanmasını önleme, toplumlar arası çatışmaları önlemek için sorumluluklarını yerine getirme noktasında adım atması gerektiği tavsiyelerinde bulunulmuştur. Bununla birlikte söz konusu açıklamada Çin'in ve Rusya'nın tutumu nedeniyle Myanmar hükümetinin olaylardan sorumlu olduğuna dair herhangi bir düzenlemenin bulunmaması ve hükümete yönelik herhangi bir kınamanın olmaması asıl dikkat çekici gelişme olmuştur.

2.3. Myanmar'ın Uluslararası Sorumluluğu ve Suçun Faillerinin Yargılanması Sorunu

Myanmar yönetiminin gerek doğrudan gerekse Budist topluluklar aracılığıyla dolaylı olarak Rohingyaların kısmen ya da tamamen varlıklarını ortadan kaldırmaya yönelik bir politika izlediği, ayrıca komşu ülkelerde mülteci hayatı yaşayan yüzbinlerce Rohingyalının zor koşullarda hayatta kalma mücadelesi verdikleri BM ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının hazırladığı çeşitli raporlarla defalarca teyit edilmiştir. Myanmar yönetiminin Rohingyalara yönelik sistematik yok etme politikasının niteliğine bakıldığında sorunun sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası boyutta ele alınması gereken bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır. 2001 yılında BM Genel Kurulu tarafından taslak olarak kabul edilen

12 Rapor için bakınız; United Nations Security Council (6 Kasım 2017). Statement by the President of Security Council S/PRST/2017/22, New York: UN Publications.

Devletlerin Haksız Eylemlerinden Dolayı Uluslararası Sorumluluğu adlı belgenin 7. maddesinde devletin resmi organ ve kuruluşları ile devlet adına faaliyet yürüten kişi ve kurumların haksız eylemlerinden devletin sorumlu olacağı açıkça ifade edilmiştir (United Nations 2005: 3). Ayrıca aynı maddede devletin resmi elemanı olmamakla birlikte devletin talimatı veya kontrolü çerçevesinde hukuka aykırı eylem yapan kişilerin eylemlerinin de devlete bağlanacağını ve bundan dolayı devletin sorumlu tutulabileceği belirtilmiştir.

Myanmar yönetiminin Rohingya Müslümanlarına yönelik doğrudan veya dolaylı eylemlerinden doğacak sorumluluğuna ilişkin emsal bir kararın Uluslararası Adalet Divanı'nın İran rehine krizine ilişkin 24 Mayıs 1980 yılında verdiği karar olduğunu söylemek mümkündür. 4 Kasım 1979 tarihinde bazı eylemcilerin ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ni basarak 52 görevliyi rehin alması, bu tarihten önce 14 Şubat 1979'da eylemcilerin elçiliği basarak 70 kişiyi hapsedmesi ve iki kişiyi öldürerek elçilik bina ve eşyalarına zarar vermeleri ABD ve İran arasında önemli bir siyasal krize neden olmuştur. Rehine krizi ile ilgili olarak Uluslararası Adalet Divanı'nda açılan davaya ilişkin 24 Mayıs 1980 tarihinden alınan kararda; İran'ın taraf olduğu diplomatik ve konsolosluk ilişkileriyle ilgili uluslararası sözleşmeleri ile uluslararası yapıla geliş kurallarını ihlal ettiği, her ne kadar eylemcilerin resmi görevli olmadığı veya bu yönde eylem yapmaları için resmi makamlardan kendilerine herhangi bir talimat veya emir verilmediği iddia edilse de bu durumun İran'ın sorumluluğunu kaldırmayacağı, çünkü bu eylemcilerin eylemlerine karşı resmi makamların önceden tedbir almaları gerektiği halde almadıkları veya yetersiz kaldığı, eylemcilere göz yumulduğu dolayısıyla İran'ın uluslararası hukuk yükümlülüklerini ihlal ettiği sonucuna varılmıştır (International Court Of Justice 1980, <http://www.worldcourts.com/icj/>, Erişim tarihi: 6 Şubat 2018).

Gerek BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen taslak belgenin getirdiği hükümler açısından gerekse Uluslararası Adalet Divanı'nın emsal niteliğindeki İran Rehine Krizi kararının getirdiği yaklaşım bağlamında Myanmar'ın Rakhine (Arakan) eyaletinde işlenen eylemlerden sorumlu olacağı sonucunu çıkarmak mümkündür. BM ve uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından yayımlanan raporlarda bazı suç eylemlerinin doğrudan devletin kolluk güçleri tarafından bazıların da devletin kolluk güçlerinin kontrolünde Budist eylemciler tarafından yaygın ve sistematik bir şekilde işlendiği ve bu suçları işleyenlere karşı devletin herhangi bir cezalandırma gibi tedbir uygulamadığı belirtilmiştir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Myanmar yönetiminin gerek taraf olduğu 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi ve 1949 tarihli Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin IV Nolu Cenevre Sözleşmesi'nden gerekse taraf olmadığı 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme, diğer insan hakları sözleşmeleri, uluslararası hukukun yapıla geliş kuralları, genel hukuk

ilkeleri nedeniyle uluslararası sorumluluğunun doğduğunu söylemek mümkündür.

Suç teşkil eden eylemlerin yargılanması konusunda ise Myanmar yönetiminin suçun failleriyle ilgili yargı sürecini başlatarak devlet mahkemelerinde faillerin yargılanmalarını sağlaması ve suç olarak nitelenen eylemleri gerekli yaptırıma bağlaması gerekmektedir. Bununla birlikte hakkında suç isnadı yapılan kolluk kuvvetlerinin dokunulmazlıklarının olması, suç yöneltilen Budist eylemcilerle ilgili her hangi bir işlem yapıldığına dair bilginin olmaması, Myanmar yönetiminin yöneltilen suç isnatlarını reddetmesi ve kolluk kuvvetleri ile Budist eylemcileri savunarak sadece Rohingya Kurtuluş Ordusu gibi örgütleri suçlaması, suç faillerinin yargılanması konusunda gerekli iradenin sergilenmediğini göstermektedir. Ayrıca Rohingyalara karşı vatandaşlık gibi konularda ayrımcı yasal düzenlemelerin olması ve uluslararası hukukun emredici kurallarına aykırı ırk ayrımcılığı (Apartheid) politikaları Myanmar'ın uluslararası sorumluluğuna yol açan bir diğer durumu ifade etmektedir. Myanmar'ın anayasa ve hukuk düzeninin askeri dikta yönetimi döneminde şekillenmiş olması suç faillerini yargılayacak yargı organlarının bağımsızlığı konusunda da şüpheler bulunmasına neden olmaktadır. Myanmar Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taraf olmadığı için bu mahkemenin suç faillerini yargılama yetkisi yoktur. Ancak aşağıda açıklanacağı gibi uluslararası toplumun konuya müdahil olması halinde suç faillerinin ulusal veya uluslararası yargı organları nezdinde yargılamaları mümkün olabilecektir.

2.4. Uluslararası Müdahale ve Koruma Sorumluluğu

Myanmar'ın Rohingyalara yönelik politikası incelendiğinde uluslararası hukukun yasakladığı insanlık suçlarının, soykırımı varan etnik temizlik suçlarının tekrar tekrar işlendiğini ve yüz binlerce insanın yerlerinden göç ettirilerek komşu ülkelere sığınmak zorunda bırakıldıklarını görmek mümkündür. Tüm bu suçlar bağlamında Myanmar yönetiminin ve Budist eylemcilerin Rohingyaları hedef alan eylemlerinin uluslararası barış ve güvenliği bozduğunu ve tehdit ettiğini söylemek mümkündür. Dünyada barış ve güvenliği sağlamayı amaç edinen BM'yi kuran Antlaşma'nın 7. Bölümü'nde barışın bozulması ve tehdit edilmesi halinde yeniden tesisi için kararları bağlayıcı olacak BMGK'ya yetki tanınmıştır (United Nations 1945: 9-10). Bu bağlamda herhangi bir olayın uluslararası barış ve güvenliği bozduğunun veya tehdit ettiğinin BMGK tarafından tespit edilmesi halinde yeniden tesisi için tavsiyede bulunulması, kuvvete başvurmayı gerektirmeyen geçici tedbirlere başvurulması ve son çare olarak zorlama tedbirleriyle ilgili karar alınabilmesi mümkün kılınmaktadır. Ayrıca BMGK, BM Antlaşması'nın 7. Bölümü kapsamında suç faillerinin Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaları konusunda mahkemeye yetki vermekle yükümlüdür (United Nations 1945: 9-10). Ne var ki yukarıda değinildiği gibi Rohingyalara trajedisi BMGK'ya

intikal ettiği halde bazı daimi üyelerin veto yetkileri nedeniyle karar alınamamış olup, bağlayıcılığı olmayan başkanlık açıklamasıyla yetinilmek zorunda kalmıştır. BMGK'nın karar alamaması Rohingya'lara yönelik sistematik saldırılar ile ilgili herhangi bir önlem alınmamasını veya alınmamasını beraberinde getirmiş, saldırganlıkları cesaretlendirmiş ve Myanmar yönetiminin Rohingya'lara yönelik insanlık suçları işlemedikleri söylemini daha yüksek perdenden dile getirmeye başlamasına neden olmuştur.

BMGK'nın veto nedeniyle Rohingya trajedisi konusunda yaptırım gücü olan bir karar alamaması, Myanmar yönetiminin doğrudan veya dolaylı olarak işlediği suçların her geçen gün daha da artmasına neden olmaktadır. Bu sebeple Kosova Sorunu'ndan sonra hem uluslararası toplumun insani felaketlere duyarlılığına hizmet etmek hem de devletlerin bazen münferiden bir devletin içişlerine karışmasını beraberinde getiren ve kötüye kullanılan "insani müdahale"yi önlemek için ilke ve esaslarının oluşturulduğu "Koruma Sorumluluğu" mekanizması geliştirilmiştir. Bu bağlamda BM'nin kurduğu "Devlet Egemenliği ve Müdahale Uluslararası Komisyonu"nun 2001'de hazırladığı "Koruma Sorumluluğu" adlı rapora göre Komisyon, devletin egemenliğini vatandaşları aleyhinde kötüye kullanmaması, vatandaşlarını her türlü baskı ve zulümden koruması ödevleri ile sorumlu olduğunu aksi halde davranıyorsa devlet egemenliğinin yerine "koruma sorumluluğunun" yer alacağını belirtmiştir (International Commission on Intervention and State Sovereignty 2001: 11-16;). Komisyon, Koruma Sorumluluğu durumunun oluşabilmesiyle ilgili altı ölçüt belirlemiştir. Bunlar; i) devletin kendi vatandaşlarını ağır insan hakları ihlallerinden koru(ya)mamasıyla ilgili haklı nedenin olması, ii) ağır insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve hakları ihlal edilen kişilerin ıstıraplarının sona erdirilmesi için doğru amacın olması, iii) askeri nitelikli önlemlerin son çare olarak düşünülmesi ve öncelikle tüm barışçıl yolların denenmesi, iv) askeri yöntemlerin yoğunluk, kapsam ve süresinin amaçlara erişimin gerekli olduğu ölçüde uygulanması, v) müdahalenin olumlu sonuç alma amacı ile gerçekleştirilmesi, hareketsiz kalınması halinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukları gidermeye yönelik olması, vi) askeri müdahalenin sadece BM Güvenlik Konseyi kararı ile gerçekleştirilebilmesi olarak öngörülmüştür (Halatçı: 2013: 275). Ayrıca BM Güvenlik Konseyi veto nedeniyle karar alamadığı takdirde Genel Kurul'un "barış için birlik kararı" uyarınca harekete geçebileceği, gerekirse bölgesel örgütlere de yetki verileceği raporda ifade edilmiştir. Müdahale etmeye dayanak oluşturacak "Koruma Sorumluluğu" kapsamına giren suçlar ise Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nde yer alan soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçlarıdır (Halatçı: 2013: 275-276; Dalar 2016: 39). Bu kapsamda 2005 yılında BM Genel Sekreteri, hazırladığı raporda uluslararası toplumun insan hakları ihlallerinin önlenmesi için harekete geçmeleri gerektiğini yazmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin koruma sorumluluğuna yer verdiği ilk karar "Çatışmalarda

Sivillerin Korunması” ile ilgili 28 Nisan 2006 tarih ve S/1674/2006 sayılı karardır (United Nations 2006). 2005 tarihli BM Dünya Zirvesi, sonuç bildirgesinde Koruma Sorumluluğunu teyit eden kararında soykırım, etnik temizlik gibi insan hakları ihlallerinde çözüm bulunmasını öngörmüştür. BM Genel Kurulu da 2009 yılında aldığı kararla Genel Sekreter’in yayınladığı Koruma Sorumluluğu ilkelerini kabul etmiştir (Telli 2012: 213-214).

Koruma sorumluluğunun kuralları bağlamında Rohingyaların yaşadığı felaket konusunda Myanmar’ın egemenliğine halel getirmeyecek şekilde uluslararası toplum tarafından soruna çözüm getirilmesi, Rakhine (Arakan) bölgesindeki hak ihlallerinin ve insanlık suçlarının önüne geçmek adına bir gereklilik haline gelmiştir. Çıkarları birbirleriyle çatışan BMGK’nın daimi üyelerinin veto nedeniyle karar verememesi, uluslararası toplumu Rohingyalar konusunda her geçen gün duyarsızlığa ve çözüm adına umutsuzluğa itmektedir. Bu durumun önüne geçmek insani felaketleri beraberinde getiren Rohingya trajedisinin devletlerin siyasi ve ekonomik çıkar çatışmalarına, rekabet ve çekişmelerine malzeme edilmeden uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri çevresinde bir an önce sonlandırılması ile mümkündür. Aksi takdirde dünyanın farklı coğrafyalarında benzer politikaların ve benzer katliamların gerçekleşmesi en olası durum haline gelecektir.

3. Sonuç

Bu çalışmada Myanmar devletinin Rohingya Müslümanlarına yönelik yok etme odaklı politikalarının tarihsel ve hukuksal boyutları ele alınmaya çalışılmıştır. Uluslararası kamuoyunun Rohingya Müslümanlarının var olma mücadelesini fark etmesi Myanmar yönetiminin 2012 yılı sonrasında yoğunlaştırdığı ve sistematik bir hale getirdiği yok etme, yok sayma ve göç ettirme politikaları ile beraber gerçekleşmiştir. Ancak çalışmanın ilk bölümünde ifade edildiği gibi Myanmar yönetiminin Rohingyalara yönelik baskı ve şiddet politikası, 1948 yılında modern Myanmar devletinin kurulması ile temelleri atılmış, askerin ülkede yönetime el koyması ile birlikte asıl şeklini almaya başlamış ve 2000’li yıllarla beraber kurumsal hal almış bir politikadır. Bu anlamda Rohingyaların Myanmar’daki ötekiliğinin tarihsel süreç içinde devlet eliyle inşa edilmiş bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar Myanmar devleti, söz konusu tarihsel ötekiliğin temel dayanağı olarak Rohingyaların Myanmar toplumunun asli bileşenlerinden biri olmamasını ve Bangladeş kökenli göçmenler olmalarını gösterse de öncelikli nedenin dinsel farklılık olduğu önemli bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

1962 yılında ordunun yönetime el koymasının ardından demokrasi ve insan hakları karnesi oldukça kötü bir hale gelmeye başlayan Myanmar devleti, Rohingya politikasına istinaden kendisine atfedilen suçlamalara kesinlikle karşı çıkmakta veyok etme, yok sayma ve göç ettirme odaklı politikaları sürdürmeye

devam etmektedir. Bu durum egemenlik olgusunu kötüye kullanarak ülkesinde yaşayan insanlar üzerinde baskı uygulayan, nüfusunun bir kısmına karşı ırkçı ve ayrımcı politikalarını sürdüren ve yukarıda anılan yaygın ve sistematik nitelikte insanlık suçlarını işleyen Myanmar devletine karşı koruma sorumluluğu bağlamında uluslararası toplumun müdahalesini zorunluluk haline getirmektedir. Bir devletinyapısı demokrasi ve insan hakları konusunda ne kadar problemlidir olsa olsun bu durum egemenliğe müdahale gerekçesi değil ve içsel bir meseledir. Ancak demokrasi ve insan hakları bağlamında yaşanan problemlerin soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları, saldırı suçları işlenmesiyle farklı bir boyut kazanması, uluslararası barış ve güvenlik için tehdit oluşturduğundan veya bozduğundan sorunu bir devletin iç meselesi olmaktan çıkarır ve soruna uluslararası bir boyut kazandırmış olur. Myanmar'daki insani kriz uluslararası boyut kaydetmiş ve uluslararası toplumca çözülmesi gereken bir sorun niteliğine dönüşmüştür. Bu sebeple öncelikle BMGK'nın sorunu gündemine alarak çözüm getirmesi ve çözüm çabalarını desteklemesi gerekmektedir. Konseydeki daimi üyelerin siyasi, ideolojik ve ekonomik çıkar çatışmalarını bir tarafa bırakarak meseleye insani kriz açısından bakmaları sorunun çözümü açısından oldukça önemlidir. Rohingya trajedisinin çözülememesi Myanmar'ın hem de bölge devletlerinin barış ve güvenliğini doğrudan etkilemekte, radikal örgütlerin sorunu istismar ederek güçlenmesine olanak tanımakta, hükümetin katliam ve şiddet eylemlerini sürdürmesine olanak tanımakta ve Rakhine (Arakan) eyaletindeki Budist ve Müslüman toplulukları arasındaki uçurumu daha da açmaktadır.

Rohingya trajedisinin kalıcı olarak son bulabilmesi için topraklarından zorla göç ettirilen ve komşu ülkelere sığınmak zorunda bırakılan Rohingyaların Myanmar'a güvenli bir şekilde dönüşü sağlayacak koşulların sağlanması oldukça önemlidir. Yakılan köylerinin ve evlerinin inşa edilmesi, zarar gören mal ve mülklerinin zararının giderilerek iadesinin sağlanması, maddi ve manevi tazminatların ödenmesi, suç faillerininulusal mahkemelerde etkin bir şekilde yargılanarak gerekli yaptırımların uygulanması, Myanmar yönetiminin sorunun çözümü adına atması gereken öncelikli adımlar arasındadır. Öte yandan atılması gereken en önemli adımlardan biri de en katı yaklaşımla 200 yıldır Myanmar'da yaşadığı kabul edilen Rohingyaların Myanmar toplumunun bileşenlerinden biri olduğunu gerek toplumsal gerekse hukuki olarak kabul etmek olacaktır. Ülkedeki vatandaşlık kanunu gibi, ayrımcı, ötekileştirici, nefret uygulamalarına yol açıcı anayasal, yasal ve idari düzenlemelerin kaldırılması bu açıdan oldukça önemlidir. Ayrıca medya organlarının, devlet yetkililerinin ve kanaat önderlerinin Rohingyalara yönelik ötekileştirici bir dil kullanmasının önüne geçilmesinin ve Rohingyaların temel özgürlüklerinin uluslararası insan hakları sözleşmelerine uygun olarak sağlanmasının ve korunmasının sorunun barışçıl yollarla çözümünü hızlandıracağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AHMED, Imtiaz (2013), “Devletsiz Rohingyaların Vahim Durumu ve Ne Yapılmalı?”, Çev. Huri Küçük, Der. Abdurrahman Babacan, Araf'ta Bir Toplum: Arakan, İstanbul, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) Yayınları, ss. 14-24.
- AMBOS, Kai (2009), “What Does ‘Intent to Destroy’ in Genocide Mean?”, *International Review of Red Cross*, C. 91, Sy. 876, ss. 833-858.
- AMNESTY INTERNATIONAL (21 Kasım 2017), “Myanmar: Rohingya Trapped in Dehumanising Apartheid Regime”, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/11/myanmar-rohingya-trapped-in-dehumanising-apartheid-regime/>, Erişim tarihi: 2 Şubat 2018.
- ARAL, Berdal (2013), “Self-Determinasyon Hakkı Ekseninde Burma'daki Rohingya Azınlığı” Der. Abdurrahman Babacan, Araf'ta Bir Toplum: Arakan, İstanbul, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) Yayınları, ss. 26-43.
- BAHAR, Abid (21 Aralık 2012), “Racism to Rohingya in Burma”, http://www.burmalibrary.org/docs14/ARAKAN-Racism_to_Rohingya-red.pdf, Erişim tarihi 13 Ocak 2017.
- BBC NEWS (3 Temmuz 2014), “Why is There Communal Violence in Myanmar?”, <http://www.bbc.com/news/world-asia-18395788>, Erişim tarihi: 10 Ocak 2018.
- BBC NEWS (9 Ekim 2016), “Myanmar Policemen Killed in Rakhine Border Attack”, <http://www.bbc.com/news/world-asia-37601928>, Erişim tarihi 20 Ocak 2018.
- BBC NEWS (16 Ocak 2017), “Rohingya Crisis: Bangladesh and Myanmar Agree Repatriation Timeframe”, 16 Ocak 2018, <http://www.bbc.com/news/world-asia-42699602>, Erişim tarihi 20 Ocak 2018.
- BBC NEWS (19 Eylül 2017), “Myanmar: What Sparked Latest Violence in Rakhine?”, <http://www.bbc.com/news/world-asia-41082689>, Erişim tarihi: 27 Ocak 2018.
- BBC NEWS (18 Aralık 2017), “Myanmar Rohingya: What You Need to Know About the Crisis”, <http://www.bbc.com/news/world-asia-41566561>, Erişim tarihi: 29 Aralık 2017.
- BBC TÜRKÇE (24 Kasım 2016), “Zulümden Kaçamayan Halk: Arakanlı Müslümanlar”, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38077770>, Erişim tarihi 20 Ocak 2018.
- BENNET, James (14 Aralık 2017), “Rohingya Death Toll Likely Above 10,000, MSF Says Amid Exodus”, <http://www.abc.net.au/news/2017-12-14/rohingya-death-toll-in-the-thousands-says-msf/9260552>, Erişim tarihi 20 Ocak 2018.
- BUCHANAN, Francis (2003), “A Comparative Vocabulary of Some of the Languages Spoken in the Burma Empire”, *SOAS Bulletin of Burma Research*, C. 1, Sy. 1, ss. 40-57.
- BURMA CITIZENSHIP LAW (15 Ekim 1982), <http://un-act.org/publication/view/myanmars-citizenship-law-1982/>, Erişim tarihi 17 Ocak 2018.
- CHAN, Aye (2005), “The Development of a Muslim Enclave in Arakan (Rakhine) State of Burma (Myanmar)”, *SOAS Bulletin of Burma Research*, C. 3, Sy. 2, ss. 396-420.
- CIA WORLD FACTBOOK (2017), “Burma Country Profile”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bm.html>, Erişim tarihi: 29 Aralık 2017.

- ÇEBİ, Emrin (2017), Myanmar’ın Rohingya Çıkmazı: Arakan’da Tarihi Süreç, İç Dinamikler ve Uluslararası Aktörler, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Araştırma 37.
- DAILY MAIL ONLINE (22 Ekim 2017), “Over 600,000 Rohingya Have Fled to Bangladesh, UN Says”, <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-5005757/Bangladesh-braces-possible-surge-Rohingya-arrivals.html>, Erişim tarihi: 29 Aralık 2017.
- DALAR, Mehmet (2008), “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek’in Geleceği”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, Sayı 16, ss. 91-123.
- DALAR, Mehmet (2016), “BM Güvenlik Konseyi’nin Suriye Krizindeki Tutumu”, Der: Fatma Taşdemir, Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk, Ankara, Nobel Yayınları, ss. 1-42.
- DENİZ, Kılınç (25 Aralık 2017), “Çin ve Rusya BM’nin Myanmar Kararını Reddedti”, <http://www.hurriyet.com.tr/cin-ve-rusya-bmnin-myanmar-kararini-reddetti-40689024>, Erişim tarihi: 4 Şubat 2017.
- ELEKDAĞ, Sevin (2008), “Uluslararası Adalet Divanı’nın Kararı: Soykırım Hukukuna Önemli Bir Katkı”, Der. Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Uluslararası Suçlar Bosna-Hersek Örneği, Ankara, ASAM-IKSAREN Yayınları.
- EVANS, Graham ve NEWNHAM, Jeffrey (2007), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Çev. H. Ahsen Utku, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları.
- GÖKCAN, Özkan (2010), “Myanmar (Burma): Karanlıkta Yazılan Tarih”, Der. K. İnat, B. Duran ve M. Ataman, Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 2, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, ss. 531-545.
- HALATÇI, Ülkü (2013), “Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, C. 4, Sy. 14, ss. 269-297.
- HAQUE, Nicolas (21 Eylül 2017), “Rohingya Hindus Now Face Uncertainty in Myanmar”, <http://www.aljazeera.com/news/2017/09/rohingya-hindus-face-uncertainty-myanmar-170921093116573.html>, Erişim tarihi 10 Ocak 2018.
- HUMAN RIGHTS WATCH, “Rohingya Crisis”, <https://www.hrw.org/tag/rohingya-crisis>, Erişim tarihi: 2 Şubat 2018.
- HUMAN RIGHTS WATCH (22 Nisan 2013), “All You Can Do is Pray”, <https://www.hrw.org/report/2013/04/22/all-you-can-do-pray/crimes-against-humanity-and-ethnic-cleansing-rohingya-muslims>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018.
- IBRAHİM, Azeem (2016), The Rohingyas: Inside Myanmar’s Hidden Genocide, London, Hurst&Company.
- İNKEY, Mark (17 Temmuz 2013), “Thein Sein Talks at Chatham House”, <http://www.newmandala.org/thein-sein-talks-at-chatham-house/>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018.
- INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE (24 Mayıs 1980), United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran United States V. Iran, http://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/1980.05.24_consular_staff.htm, Erişim tarihi: 6 Şubat 2016.
- INTERNATIONAL COMMISSION ON INTERVENTION AND STATE SOVEREIGNTY (2001), *The Responsibility to Protect*, Ottawa, International Development Research Centre Publications.

- KAYINI, Hannah ve NANG, Saw (10 Ocak 2018), “Reuters Reporters Are Charged in Myanmar With Obtaining State Secrets”, <https://www.nytimes.com/2018/01/10/world/asia/myanmar-reuters-reporters.html>, Erişim tarihi: 4 Şubat 2018.
- KIRONSKA, Kristina (2017), “The Rohingya Oxymoron: Stateless People Leaving Their Home Country”, Samuel C. Y. Ku ve Kristina Kironka (der.), *Migration in East and Southeast Asia*, Toh Tuck Link, Wolrd Scientific Publishing, ss. 213-240.
- LEIDER, Jacques P. (18 Ekim 2012), “The Muslims in Rakhine and the Political Project of the Rohingyas”, http://www.burmalibrary.org/docs21/Jacques-P-Leider-2012-The_Muslims_in_Rakhine_and_the_political_project_of_the_Rohingyas-en.pdf, Erişim tarihi 17 Ocak 2018.
- LONE, Wa ve NAING, Shoon (25 Ağustos 2017), “Rohingya Muslim Militants Armed with Machetes ‘Ambush Burma Police’ Killing up to 32”, <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/rohingya-burma-myanmar-muslim-attack-ambush-police-dead-machetes-rakhine-a7911601.html>, Erişim tarihi 20 Ocak 2018.
- MÉDECINS SANS FRONTIÈRES-HOLLAND (2002), *10 Years for the Rohingya Refugees in Bangladesh: Past, Present and Future*, Amsterdam, Medecins Sans Frontieres-Holland Publications.
- MINORITY RIGHT GROUP, “Myanmar/Burma - Muslims and Rohingya”, <http://minority-rights.org/minorities/muslims-and-rohingya/>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018.
- NEMOTO, Kei (2005), “The Rohingya Issue: A Thorny Obstacle between Burma (Myanmar) and Bangladesh”, Der. K. Inoue, E. Arai ve M. Murayama, *Elusive Borders: Changing Sub-regional Relations in Eastern South Asia*, Chiba/Japan, Institute of Developing Economies, Chiba, Institute of Developing Economies Publications, ss. 137-155.
- OMI, Saiful Huq (5 Temmuz 2012), “Rights Group Slams Abuse of Rohingyas”, <http://www.rfa.org/english/news/myanmar/abuse-07052012172223.html>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018.
- ÖZAY, Mehmet (2013), *Arakan Müslümanları: Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Halkın Hikayesi*, İstanbul, Metamorfoz Yayıncılık.
- SEEKINS, Donald M. (2017), *Historical Dictionary of Burma*, London, Rowman and Littlefield Publications.
- SELTH, Andrew (2003), *Burma’s Muslims: Terrorists or Terrorised?*, Canberra, Strategic and Defence Studies Centre The Australian National University.
- SOYKIRIM SUÇUNUN ÖNLENMESİNE VE CEZALANDIRILMASINA DAİR SÖZLEŞME (1948). <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/33-36.pdf>, Erişim tarihi: 3 Şubat 2018.
- SZEP, Jason (15 Mayıs 2013), “Special Report - In Myanmar, Apartheid Tactics against Minority Muslims”, <https://www.reuters.com/article/us-myanmar-rohingya-specialreport/special-report-in-myanmar-apartheid-tactics-against-minority-muslims-idUSBRE94E00020130515>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018.
- TELLİ, Azime (2012), “İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna Geçiş: Eski Sorun, Yeni Kavram”, *Neşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, Sy 2, ss. 206-220.

- THE CONSTITUTION OF UNION THE UNION OF BURMA (1974), <http://www.burmalibrary.org/docs07/1974Constitution.pdf>, Erişim tarihi 15 Ocak 2018.
- UNITED NATIONS (1945), Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice, New York, UN Publications.
- UNITED NATIONS (2005), Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, New York, UN Publications.
- UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY (8 Eylül 2017), *Report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in Myanmar A/72/382*, New York, UN Publications.
- UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER (2017), Report of OHCHR Mission to Bangladesh Interviews with Rohingyas Fleeing from Myanmar since 9 October 2016, New York, OHCHR Publications.
- UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (28 Nisan 2006), Resolution 1674 (2006) Adopted by the Security Council at its 5430th Meeting, on 28 April 2006, New York, UN Publications.
- UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (6 Kasım 2017), *Statement by the President of Security Council S/PRST/2017/22*, New York, UN Publications.
- YEGAR, Moshe (1972), *The Muslims of Burma: A Study of a Minority Group*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- YEGAR, Moshe (2002), *Between Integration and Secession: The Muslim Communities of the Southern Thailand, and Western Burma/Myanmar*, Maryland, Lexington Books.
- YUNUS, Mohammed (1994), *A History of Arakan (Past & Present)*, Chittagong, University of Chittagong Publications.
- YUNUS, Mohammed (2017), *Arakan'da Rohingya Soykırımı: Gerekçe, Yöntem ve Soruna Yönelik Çözüm Önerileri*, Çev. Münire Zeynep Maksudoğlu, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ZARNI, Maung (5 Ekim 2012), "Did the Gov't Incite the Racial Violence Targeting the Rohingya?", <http://www.dvb.no/analysis/did-the-govt-incite-the-racial-violence-targeting-the-rohingya/24116>, Erişim tarihi: 19 Ocak 2018.
- ZARNI, Maung ve COWLEY, Alice (2014), "The Slow-Burning Genocide Of Myanmar's Rohingya", *Pacific Rim Law & Policy Journal*, C. 23, Sy. 3, ss. 681-752.

AK PARTİ DÖNEMİ SÜNNİ VE ALEVİ ZAZALARIN SEÇMEN DAVRANIŞLARI

Murat KAÇER¹, Yılmaz BİNGÖL²

Geliş: 05.12.2017 Kabul: 02.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.362173

Öz

Bu çalışma Türkiye’de yaşayan Zazaların AK Parti döneminde mezhepsel farklılıkları çerçevesinde siyasal davranışlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada AK Parti iktidarı süresince 2002 – 2017 yılları arasında yapılan genel ve yerel seçimler (belediye başkanlığı; il genel meclisi üyeliği, belediye meclisi üyeliği), referandumlar ve cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları doğrultusunda Sünni ve Alevi Zazaların seçmen davranışları incelenmiştir. Çalışmanın amacı ve kapsamı düşünülerek Sünni ve Alevi Zazalarını temsilen nüfusunun çoğunluğu Sünni Zazalardan oluşan Bingöl ile Alevi Zazaların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu Tunceli illeri seçilmiştir. Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde; Sünni Zazalar tüm genel ve yerel seçimlerde AK Parti’ye; Alevi Zazalar ise sol partilere ve etnik Kürt partilerine oy vermiştir. Referandumlarda Sünni Zazalar AK Parti’nin ve dolayısıyla hükümetin tercihi doğrultusunda “Evet” oyu kullanırken; Alevi Zazalar “Hayır” demiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Sünni Zazalar AK Parti’nin adayı, aynı zamanda eski genel başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan’ı tercih ederken, Alevi Zazalar büyük çoğunlukla etnik Kürt hareketinin adayı Selahattin Demirtaş’a oy vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal Katılım, Seçmen Davranışları, Alevi Zazalar, Sünni Zazalar, Türkiye*

- 1 Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, muratkacer@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6076-3403>.
- 2 Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ybingol@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9077-6798>.

VOTER BEHAVIOR OF SUNNI AND ALEVİ ZAZAS DURING THE AK PARTY ERA

Abstract

This study aims to examine the political behavior of Zazas living in Turkey in the frame of their sectarian differences during the AK Party era. The voting behavior of Sunni and Alevi Zazas in general and local elections (municipal presidency, provincial council membership, municipal council membership), referendums and presidential election results between 2002 and 2017 were examined during this period. Considering the purpose and scope of the work, Tunceli was chosen as the representative of Turkey's Alevi Zazas and Bingöl as Turkey's Sunni Zazas. This study is concluded as follows: In all general and local elections, Sunni Zazas voted for the AK Party; Alevi Zazas voted for the leftist parties and ethnic Kurdish parties. In the referendums, while Sunnis Zazas voted "yes" in favor of the AK Party and therefore the government; Alevi Zazas voted "no". In the presidential elections, Sunni Zazas voted for Recep Tayyip Erdoğan, who is also a candidate for the AK Party and also its former chairman, while Alevi Zazas voted for Selahattin Demirtaş, the candidate of the ethnic Kurdish movement, for the most part.

Keywords: Political Participation, Electoral Behavior, Alevi Zazas, Sunni Zazas, AK Party

Giriş

Siyasal katılım, demokrasinin en önemli unsurlarından bir tanesidir. Demokrasinin niteliği toplumun siyasal katılım süreçlerine katılım düzeyleri ile doğru orantılıdır. Toplumdaki siyasal çatışma boyutları (*political cleavages*) seçmenin toplumsal katılım ve siyasal davranışlarını etkilemektedir. Bu bağlamda dinî ve mezhepsel farklılıklar da siyasal çatışma boyutlarından bir tanesi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de yaşayan Zazaların AK Parti döneminde mezhepsel farklılıkları çerçevesinde siyasal davranışlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada halen sürmekte olan AK Parti iktidarı süresince 2002 – 2017 yılları arasında yapılan genel ve yerel seçimler (belediye başkanlığı; il genel meclisi üyeliği, belediye meclisi üyeliği), referandumlar ve cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları doğrultusunda Sünni ve Alevi Zazaların seçmen davranışları incelenmiştir.

Bu çerçevede Sünni Zazaların yoğunlukla yaşadığı Bingöl ile Alevi Zazaların yoğunlukla yaşadığı Tunceli illerinin seçim sonuçlarına dayanan sayısal ve siyasal veriler kullanılarak farklı mezhepsel kimliklere sahip olan Zazaların siyasal tercihleri üzerinden bir analiz yapılmıştır. Türkiye Zazalarının oldukça farklı bir coğrafyada yaşaması, Bingöl’de yaşayan tüm Zazaların Sünni olmaması ve Tunceli’de yaşayan tüm Zazaların da Alevi olmaması Zazalar ile ilgili genellenebilir sonuçlara

ulaşmamızı zorlaştırmaktadır. Bu sınırlılıklara rağmen, Alevi-Sünni mezhepsel farklılığın en belirgin şekilde görüldüğü Bingöl ve Tunceli Zazaları üzerinde yapılacak karşılaştırmalı seçim sonuçları analizi, AK Parti döneminde mezhepsel kimliklerin Sünni ve Alevi Zazaların siyasal davranış üzerindeki etkisini görmek açısından anlamlıdır.

Çalışma, toplam üç ana bölümden oluşmaktadır. Kuramsal ve kavramsal çerçevenin çizildiği ilk ana bölümde öncelikle siyasal katılım ve oy verme davranışları kavramları üzerinde durulacaktır. İkinci altbölümde Zazalar; etnisite, dil, mezhep, kültür ve yaşadıkları coğrafya çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci ana bölümünde Türkiye İstatistik Kurumu ve Yüksek Seçim Kurulu verileri kullanılarak; 2002-2017 yıllarını kapsayan AK Parti döneminde yapılan 2002, 2007, 2011, Haziran 2015 ve Kasım 2015 genel seçimleri; 2004, 2009 ve 2014 yerel seçimleri; 2007, 2010 ve 2017 yıllarında yapılan referandumlar ile 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlarının sayısal verileri ortaya konulacaktır. Üçüncü ve son bölümde bu veriler ışığında AK Parti döneminde Sünni ve Alevi Zazaların seçmen davranışları, bu dönemdeki siyasi aktörlere dönük tutum ve yaklaşımları üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Seçmen Davranışları

Siyasal katılım genel olarak demokrasinin, özelde de temsili demokrasinin vazgeçilmez unsurudur. Demokrasinin niteliği toplumun siyasete katılım düzeyleri ile doğrudan orantılıdır. Demokratik toplumlar aynı zamanda katılım kültürünün baskın olduğu toplumlar olarak da nitelendirilir. Seçmen davranışları, siyasal davranışlar ve siyasal katılım ile yakından ilişkilidir. Siyasal katılım bir siyasal davranış şekli olarak kabul edilirken oy verme en yaygın siyasal katılım türü olarak sınıflandırılır. Siyasal davranışlar bireylerin sadece siyasete dair eylemlerini değil, aynı zamanda siyasi sistemden beklentilerini de inceleyen bir disiplindir. Siyasal katılım ise bireylerin siyasal sistem içinde doğrudan veya dolaylı biçimde yöneticilerin seçimleri de dâhil olmak üzere kendileriyle ilgili alınan kararları etkilemeyi içeren siyasal davranışların bütünüdür.

Siyasal katılım; düzeyi, şekli, içeriği ve sonucu bağlamında sınıflandırılır. Bu çerçevede siyasal katılım, olağan ve olağandışı olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulur. Olağan siyasal katılım; oy verme, seçim kampanyalarına katılma, topluluk aktiviteleri gibi kurumsal faaliyetleri ve davranışları kapsar. Olağandışı siyasal katılım ise yasal gösteri ve mitingler, protestolar, grevler gibi legal ve illegal eylemleri ifade eder (Verba, Nie & Kim, 1978: 51-54).

Bilgi ve bilişim teknolojisindeki gelişmeler, özellikle sosyal medya ve anlık iletişim araçlarının gelişmesi siyasal katılımın sınıflandırma düzeyini etkilemiştir. Bu anlamda eski sınıflandırmaların yeni koşulları ve mevcut gelişmeleri karşılamadığını belirtmek gerekir. Bugün tek bir fotoğraf karesi, 140 karakterli bir tweet ya da 6 saniyelik bir Vine siyasal kurum, kuruluş ve kişileri yapılan iş ve işlemlerden dolayı açıklama yapmaya, politika değiştirme veya düzeltmeye zorlamaktadır. Bazı durumlarda ilgili kişilerin bürokratik veya politik konumlarını dahi yitirmeleri de söz konusu olmaktadır.

Siyasal katılmanın en tipik ve yaygın hali oy verme davranışdır. Oy verme davranışı büyük bir maliyeti olmayan; fakat çok geniş ve önemli sonuçlar doğuran, bireyi siyasal sisteme bağlayan, aynı zamanda siyasal sistemi de meşrulaştıran bir aktivite olarak tanımlanır (Verba, Nie & Kim, 1978: 51-54; Dalton, 2008: 39). Oy verme davranışlarına dönük çalışmalar 1940'lardan itibaren başlamıştır. Bu çalışmalarda insanları oy vermeye ve oy vermekten kaçınmaya iten dinamikler ele alınmış, çeşitli kavramsallaştırmalarla oy verme davranışı açıklanmaya çalışılmıştır. Genel olarak oy verme davranışlarını inceleyen çalışmalar üç farklı grupta toplanır. Columbia Okulu sosyolojik bir yaklaşımla oy verme davranışını sosyal ve sınıfsal bir dinamiğe bağlar. Bu yaklaşımda insanların sosyo-ekonomik durumları, yaşadıkları mekânlar, sınıfları temel değişkenler olarak ele alınmaktadır. Sosyo-ekonomik koşullar farklı sınıflar yaratır, bu sınıflar da kendilerini temsil ettiğini düşündüğü partilere oy verir. Sosyolojik yaklaşım bu alandaki ilk çalışmaların başlangıcı olması nedeniyle önemlidir.³

Oy verme davranışlarına yönelik diğer önemli ekol Michigan Okulu'dur. 1952 ve 1956 yıllarında Amerika'da gerçekleştirilen anket çalışmalarına dayanan bu yaklaşım oy vermenin sosyo-psikolojik faktörlerle yakından ilgili olduğunu iddia eder. İnsanların uzun yıllar bir siyasi partiye duydukları bağlılığı/aidiyeti ifade etmek için kullanan "parti kimliği" kavramı bu yaklaşım tarafından geliştirilmiştir.⁴ Oy verme davranışları ile ilgili rasyonel tercih kuramının ortaya koyduğu ekonomi temelli yaklaşımlar da kayda değerdir. Bu yaklaşımda seçmen rasyonel tercihler yapan bir varlık olarak düşünülür, oy verme fayda-maliyet değerlendirilmesi sonucu doğan bir olgu olarak kabul edilir. Bu yaklaşıma göre seçmen genel çıkarları çerçevesinde oy kullanır. Seçmen oy vermenin kendisi için faydalı olacağını dü-

3 Columbia Okulu'nun bu konudaki ayrıntılı analizleri için bkz. Paul Felix Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet, *The People's Choice: How The Voter Makes Up His Mind in A Presidential Campaign*. 1968; B.R. Berelson, P.F. Lazarsfeld and McPhee, W.N. *Voting: A Study Of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, (Chicago: The University Of Chicago Press, 1954).

4 Michigan Okulu'nun bu konudaki ayrıntılı analizleri için bkz. A. Campbell, P.E. Converse, W.E. Miller, and D.E. Stokes, *The American Voter*, (New York: Wiley, 1960)

şünüyorsa, oy verme maliyetine katlanır; şayet oy vermenin kendisine bir getirisi olacağını düşünmüyorsa oy vermekten kaçınır.⁵

Zazalar: Etnisite, Dil, Mezhep, Kültür, Coğrafya

Zazalar ile ilgili etno-sosyolojik ve kültürel çalışmalarda Zazaların etnik kökenleri, yaşadığı coğrafya, inançları ve mitleri, yaşam tarzları ve ekonomik karakterleri, aşiret yapıları gibi konular incelenirken; dilbilimi yönünden Zazaca dilinin yapısı irdelenmiştir. Etno-sosyolojik açıdan Zazalar birbiriyle çelişen üç temel eksen üzerinden değerlendirilmektedir.

Bu eksenlerden ilki Zazaların Kürt olduğuna ilişkindir. On altıncı yüzyılın sonlarında yazılan ve Kürt tarihiyle alakalı ilk ve en önemli eserlerden biri olan Şerefname’de Zazalar Kürt olarak nitelendirilmektedir. Evliya Çelebi on yedinci yüzyılda yazdığı Seyahatname’sinde Zazaları yine Kürt olarak belirtmektedir (Bruinessen, 2001: 10). Ziya Gökalp de Kürtleri; Kurmanc, Zaza, Soran, Goran ve Lor olmak üzere beşli bir tasnife tabi tutarak Zazaların Kürt dairesi içerisinde değerlendirmek gerektiğini iddia etmiştir (Gökalp, 1992: 24). Benzer şekilde farklı yazarlar da Zazaların Kird, Kırmanc, Dımılı, Dımbılı gibi değişik adlarla adlandırılan Kürtler olduğunu belirtmektedir (Malmisanij, 1996: 4, Lezgin, 2016).

Zazaların etnik kökeniyle alakalı ikinci yaklaşım Zazaların Turani bir ırk, dolayısıyla Türk olduklarına ilişkindir. Bu iddia ilk olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında Hasan Reşit Tankut ve Nazmi Sevgen gibi resmi ideologlar tarafından ileri sürülmüştür (Tankut, 2000; Sevgen, 2003). Hasan Reşit Tankut aynı zamanda Türk Dil Kurumu’nun kurucularından olup Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi gibi resmi ideolojilere de teorik katkılar sağlamıştır. Zazaların Türk olduğuna dair iddialar son dönemde aralarında Türk milliyetçisi bazı akademisyenlerin olduğu kişiler tarafından da savunulmaktadır.⁶

Zazaların etnik kökeniyle alakalı üçüncü yaklaşım ise Zazaların başlı başına bir etnik grup olduğunu iddia eder. Bu yaklaşım sahipleri Zazaların Kürtlerin veya Türklerin bir kolu olduğu iddialarını reddeder, bunlardan ayrı ve bağımsız bir ırk olduğunu savunur. Bu anlayışa göre Zazalar başlı başına bir ulustur; Kürt değildir. Kökenleri ise, İran’da bulunan Deylem bölgesidir. Ayrıca Zazalar için kullanılan *Dımili* ifadesinin *Deylemice* anlamına geldiği de ifade edilmektedir (Yazıcı, 2012: 408-425, Karabulut, 2013: 122).

5 Rasyonel tercih kuramı ile ilgili ayrıntılı analizler için bkz. A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, (New York, NY: Harper and Row, 1957).

6 Bu bağlamda bkz. O. Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, (İstanbul: Timaş Yay, 2006) 5. Baskı; H. Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1984; M. A. Çay, *Her yönüyle Kürt dosyası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

Zazalara dönük emik yaklaşımlar böyle bir mahiyet arz ederken Zazalar da kendilerini farklı tanımlamaktadır. Zazaların büyük bir kısmı kendisini Kürt olarak tanımlarken; Kürtlerden ayrı bir millet olduğunu iddia eden Zazalar da bulunmaktadır. Bu kimseler Zazaların Kürtlerin bir boyu olduğu iddiasının modern Kürt milliyetçiliğiyle ilintili olduğunu belirtip Zazacanın ayrı bir dil ve Zazaların da ayrı bir halk olduğunu savunmaktadır. 1980 askeri darbesinin ardından yurt dışına çıkan, Zazaların yaşadığı coğrafyayı tanımlamak için Zazaistan kavramını ilk kez kullanan ve Zaza aktivist kimliğiyle bilinen Ebubekir Pamukçu (1992), bu görüşün en önemli temsilcilerindendir. Ancak Zazaca konuşan ve Zazaların Kürt olduğunu belirten çok sayıda Zazanın da bu görüşü son dönemlerde yükselen Zaza milliyetçiliğinin bir tezahürü olarak değerlendirdiği ve reddettiğini belirtmek gerekir (Bruinessen, 2001: 110). Ayşe Hür, Zazaların bir kısmı ve Kurmanç Kürtlerin, Zazaların ayrı bir millet olduğu iddiasının devletin Kürtler arasında ayrılık meydana getirip Kürt siyasal hareketini parçalamaya yönelik “icat edilen” bir propaganda olduğuna inandıklarını; ancak devletin aslında ortaya çıkan yeni durumdan faydalandığını ileri sürer (Hür, 17/03/2013).

Zazalar yoğunluklu olarak Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, özellikle Fırat ve Murat nehirleri arasında kalan bölgede yaşarlar. Bu çerçevede Zazaların yoğunluklu olarak yaşadığı iller Adıyaman (Gerger), Bingöl (Merkez, Genç, Solhan, Karlıova, Kiğı, Adaklı, Yayladere, Yedisu), Bitlis (Mutki), Diyarbakır (Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaköy, Kulp ve Lice), Elazığ (Karakoçan, Maden, Arıcak, Palu, Kovancılar, Sivrice ve Alacakaya), Erzincan (Çayırlı, İliç, Kemah ve Tercan), Erzurum (Aşkale, Çat, Pasinler, Hımıs), Muş (Varto), Siirt (Baykan), Sivas (Kangal, Zara, Ulaş, İmranlı ve Divriği), Şanlıurfa (Siverek), Tunceli (Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek, Pülümür) olarak sayılabilir. Bu il ve ilçelerde yaşayan halkın tamamının Zaza olmadığını belirtmek gerekir (Çağlayan, 2016; Lezgin, 2016: 33; Kaya, 2014: 17).

Bingöl ve Tunceli, nüfuslarının çok büyük bir çoğunluğu Zazalardan müteşekkil iki il olarak öne çıkmaktadır. Nazmi Sevgen “Zazalık Bingöl'de bir tortu, fakat Dersim'de bir yığındır” der. Sevgen, Bingöl'ün Zazaların Anadolu'ya giriş kapısı olduğunu; Zazaların Bingöl'de kalıntıları bırakarak daha sonra Anadolu'nun içlerine doğru, özellikle Tunceli'ye (Dersim) gittiğini belirtir (Sevgen, 2003: 11)

Zazalar inanç bakımından genelde Alevi ve Sünni'dir. Sünni Zazalar Hanefi ve Şafii olmak üzere iki farklı mezhebe mensup olmakla birlikte çoğunluğu Şafii mezhebinin müntesibidir. Bunlar dışında Adıyaman'ın Gerger ilçesinde Zazaca konuşan az sayıda Süryani nüfus da mevcuttur. Sünni Zazalar yoğunlukla Bingöl, Elazığ, Diyarbakır, Siverek, Adıyaman, Aksaray, Mudki, Sason bölgelerinde yaşarken Alevi Zazalar yoğunlukla Tunceli, Sivas'ın Zara, Kangal, Ulaş ve Divriği

ilçeleri, Muş'un Varto ilçesi ve Bingöl'ün Tunceli'ye sınır Kiğı, Yayladere, Adaklı ve Yedisu'dan oluşan Kuzey ilçelerinde yaşamaktadır (Lezgin, 2016: 40).

Alevilerin dini inançlarıyla alakalı beş farklı görüş ileri sürülmektedir. İlk görüşe göre Aleviler gerçek Müslümanlardır. İkinci görüşe göre Alevilik çeşitli inanışların karışımıdır, sadece İslam değil; Zerdüştlük, Hristiyanlık gibi inançlardan da unsurlar barındırmaktadır. Üçüncü görüş Aleviliğin dinsel bir inanç değil Anadolu'ya has bir kültür, bir dünya görüşü, bir felsefe olduğunu savunur. Dördüncü görüşe göre Alevilik İslam dini içinde Sünni ve Şii'likten farklı; fakat onlar gibi bir mezheptir. Beşinci görüş ise Aleviliği Şii'lik ile özdeşleştirir (Oran, 2006: 54-55). Ebubekir Pamukçu, Zaza Aleviliğinin diğer Alevi gruplardan farklı olduğunu ileri sürer. Pamukçu'ya (1992: 14) göre Zaza Aleviliği; Şia inancı, Zerdüştlük ile Zaza gelenek ve göreneklerinin bileşiminden oluşurken, Türkmen Aleviliği; Şia inancı, Şamanizm ile Türk gelenek ve göreneklerinin bileşiminden oluşmaktadır.

Zazaların inançları farklılık gösterirken konuştukları diller için aynı şey söylenebilir. Dil Tunceli'de "Kırmancki", Bingöl'de "Kırđki", Diyarbakır ve Şanlıurfa'da "Dımılı", Elazığ'da Zazaki gibi farklı kavramlarla tanımlansa da aslında konuşulan dil aynıdır. Bazı yöresel ağız ve şive farklılıkları olmakla birlikte Zazalar genel olarak birbirlerini anlamakta zorluk çekmezler.

Araştırma

Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de yaşayan Zazaların AK Parti dönemindeki siyasal tutum ve davranışlarını ile mezhepsel farklılıkların bu tutum ve davranışlar üzerindeki etkisini incelemektir.

Bu kapsamda AK Parti iktidarı süresince 2002 – 2017 yılları arasında nüfusunun çoğunluğu Sünni Zazalardan oluşan Bingöl ile Alevi Zazaların nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu Tunceli illerinde yapılan genel ve yerel seçimler (belediye başkanlığı; il genel meclisi üyeliği, belediye meclisi üyeliği), referandumlar ve cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları ele alınmıştır. Seçim sonuçları ekseninde siyasi partilerin aldığı oranları karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek, mezhepsel farklılıkların oy tercihlerine yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Türkiye İstatistik Kurumu ve Yüksek Seçim Kurulu internet sayfalarında Türkiye'de yapılan seçimlere katılım oranı, siyasi partilerin aldığı oy oranları bulunmaktadır. Bu çalışmada da ilgili kurumların internet sayfalarında bulunan veriler kullanılarak; 2002-2017 yılları arasında yapılan 2002, 2007, 2011, Haziran 2015 ve Kasım 2015 genel seçimleri; 2004, 2009 ve 2014 yerel seçimleri; 2007,

2010 ve 2017 yıllarında yapılan referandumlar ile 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçları çıkarılmıştır. Bu istatistiksel veriler ışığında çözümleme ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmada Tunceli ve Bingöl’de yapılan genel ve yerel seçimler (belediye başkanlığı; il genel meclisi üyeliği, belediye meclisi üyeliği), referandumlar ve cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları kullanılmıştır. Bununla birlikte Bingöl nüfusunun tamamı Sünni Zazalardan oluşmadığı gibi Tunceli’de de sadece Alevi Zazalar yaşamamaktadır.

1965 yılına kadar yapılan nüfus sayımlarında vatandaşların etnik kimliklerine yönelik sorular da sorulmakta, bu bilgiler ışığında Türkiye’deki etnik grupların sayısı, yaşadığı coğrafya gibi önemli konularda bir fikir edinilmekteydi. 1965 yılından sonra bu uygulamanın kaldırılmasıyla birlikte bu alanda büyük bir boşluk ve belirsizlik ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki bireylerin etnik kimliğine dair bu durum, yukarıda ifade edilen hususla bağlantılı olarak çalışmamızın başka bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu nedenle Bingöl ve Tunceli’deki Zazaların oranını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Türkiye’de Zazalar ile yapılan çalışmalar (Çağlayan, 2016; Karabulut, 2013; Kaya, 2014; Lezgin, 2016; Malmisani, 1996) Bingöl ve Tunceli nüfusunun çoğunluğunun Zazalardan müteşekkil olduğunu belirtmektedir.

Bulgular

AK Parti Dönemi Türkiye’de Siyaset

AK Parti; 14 Ağustos 2001’de Millî Görüş geleneği, Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi gibi merkez sağ kökenli isimlerin bir araya gelmesiyle eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın liderliğinde kurulmuştur. AK Parti, kuruluşunun üzerinden bir buçuk yıldan daha az bir süre geçtikten sonra 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir.

AK Parti, iktidara geldikten sonra Avrupa Birliği (AB) ve küresel piyasayla uyumlu olarak özellikle serbestleştirme ve özelleştirme eksenli politikalarla ekonomi alanında önemli bir büyüme sağlamıştır. AB’ye üyelik süreci AK Parti döneminin ilk yıllarında önemli bir ivme kazanmış; üyelik için yapılan reform ve politikalar Türkiye’de demokratikleşme, insan hakları, Kürt sorunu gibi birçok alanda iyileşme ve ilerlemeye kaynaklık etmiştir.

Yapılan reformlar sonraki seçimlerin sonuçlarını da etkilemiş, AK Parti genel seçimlerde oy oranını artırarak tek başına iktidar olmayı sürdürmüştür. 2002 seçimlerinden sonra yapılan 2004 yerel seçimlerinde oy oranını %42’ye yükseltmiştir.

2007 milletvekilliği seçimlerinde AK Parti %46,58 oy oranı ile tekrar tek başına iktidar olmayı başarmıştır. 2011 genel seçimlerinde AK Parti'nin oy oranı yükselmeye devam ederek %50'ye yaklaşmıştır. Üst üste üç kez oy oranını artırarak tek başına iktidar olan AK Parti için 2015 genel seçimleri bir kırılma noktası olmuştur. Kürt hareketinin merkezi söylemler geliştirerek Türkiye'nin Batı illerinde de belli oranda destek kazanmasıyla birlikte 2015 Haziran seçimlerinde AK Parti'nin oy oranı yaklaşık %10 gerilerek %40,87'ye düşmüş ve tek başına iktidar olacak oranı elde edememiştir. Haziran 2015 seçim sonuçlarının hükümet kuracak bir formülle sonuçlanmaması, partilerin koalisyon kuracak bir uzlaşma geliştirememesi erken seçime gidilmesine neden olmuş ve 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan seçimlerde AK Parti aldığı %49,50 oy oranı ile tek başına iktidar olmayı başarmıştır.

2004 yerel seçimlerinde belediye başkanlığı seçimlerinde %42 oy oranı elde eden AK Parti'nin 2009 seçimlerinde oy oranı %38,6'ya düşmüştür. 2014 yılında yapılan seçimlerde ise AK Parti'nin oy oranı tekrar artmış ve %43'e yükselmiştir.

AK Parti döneminde Türkiye siyasetine bakıldığında Tablo 1'de de görüldüğü gibi çok aktörlü siyasetin zayıfladığı görülmektedir. AK Parti döneminden önceki üç genel seçim sonucunda meclise giren parti sayısı beş iken 2002'de bu sayı ikiye düşmüş, 2007 ve 2011 seçimlerinde üç ve 2015 seçimlerinde de dört olarak gerçekleşmiştir. 2002 öncesinde meclise giren partilerin sayısı; %10 gibi Avrupa'daki en yüksek seçim barajının Türkiye'de bulunduğu düşünüldüğünde oldukça fazladır. AK Parti döneminde bu sayı yarı yarıya azalmıştır.

Tablo 1: Meclise Giren Partiler

Partiler	1991	1995	1999	2002	2007	2011	Haziran 2015	Kasım 2015
Meclise giren parti (%10 ve üstü)	5	5	5	2	3	3	4	4
%7 Oy oranı ve üstü	5	6	6	5	3	3	4	4

Türkiye siyasetinde aktör sayısındaki düşüş seçimleri ve seçimlere katılımı da anlamı hale getirmiştir. Bu nedenle 2002 ve 2015 yılları arasında yapılan seçimlere katılım Tablo 2'de görüldüğü gibi oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Katılımın seçimler için önemli hale gelmesi vatandaşları oy kullanmak için mobilize ve teşvik eden *Oy ve Ötesi* gibi sivil inisiyatiflerin ve ünlü sanatçı, yazarların oynadığı oy verme temalı reklamların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Tablo 2: Katılım Oranı (2002-2015)

Seçimler	2002	2007	2011	Haziran 2015	Kasım 2015
Katılım Oranı	79,1	84,25	83,2	83,92	85,2

AK Parti Döneminde Sünni ve Alevi Zazaların Siyasi Tercihleri

Genel Seçimler

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 seçimlerden bugüne geçen 15 yıllık süreçte 2002, 2007, 2011, Haziran 2015 ve Kasım 2015 olmak üzere beş genel seçim yapılmıştır.

2 Kasım 2002 yılında yapılan seçimler Türkiye genelinde %79,1 katılım oranı ile gerçekleşmiştir.⁷ Katılımın 78,3 olduğu Bingöl'de 2002 seçimleri sonucunda AK Parti %31,7; CHP %7,88; MHP %8,78; ANAP %0,94; DEHAP %22,2; DSP %0,79; DYP %6,52; Genç Parti %1 oranında oy almıştır. Bu oranlarla birlikte toplam üç milletvekilliğinin tamamını da AK Parti elde etmiştir. Tunceli seçim sonuçlarına bakıldığında ise katılım %74,3 olarak gerçekleşmiş ve AK Parti %6,67; CHP %24,6; MHP %9,85; ANAP %4,74; DEHAP %32,6; DSP %1,25; DYP %13,2; GP %0,76 oranında oy almıştır. Bu oranlarla birlikte iki milletvekilliğini de CHP kazanmıştır. Tek başına iktidara gelecek olan AK Parti ise Tunceli'den milletvekilliği kazanamamış ve Tunceli, Iğdır ile birlikte AK Parti'nin vekil çıkaramadığı iki ilden biri olmuştur.

22 Temmuz 2007 seçimlerinde %46,58 oy oranı ile AK Parti tekrar tek başına iktidar olacak oranı elde etmiştir. Bununla birlikte bir önceki seçime göre oyu artmasına rağmen seçim sistemine bağlı olarak AK Parti'nin sandalye sayısı düşmüştür. Bu seçimde CHP %20,88 ve bir önceki seçimde meclis dışında kalan MHP ise %14,27 oranında oy almıştır. Bu seçimlerde etnik Kürt hareketi baraj altında kalmamak için, kendi partileri DTP ve ÖDP, EMEP ve SDP gibi sol partilerin desteğiyle "Bin Umut Adayları" isminde 60 kişilik bağımsız vekil blokuyla seçimlere girmiş ve 1,334,518 oy ve % 3,84 oranı ile 22 sandalye kazanmıştır. Bu seçimde Bingöl'de neticelere bakıldığında AK Parti %71,1; CHP %4,1; MHP %2,5. ve bağımsız adayların oluşturduğu Kürt hareketi %14,3 oranında oy almıştır. AK Parti bu seçimlerde Bingöl'de oyunu artırarak %71,1 oranında oy almış ve bir önceki

7 Metin içinde geçen siyasal parti kısaltmalarının açıklaması: AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi); CHP (Cumhuriyet Halk Partisi); MHP (Milliyetçi Hareket Partisi); DSP (Demokratik Sol Parti); ANAP (Anavatan Partisi); DYP (Doğru Yol Partisi); DEHAP (Demokratik Halk Partisi); DTP (Demokratik Toplum Partisi); EMEP (Emek Partisi); ÖDP (Özgürlük ve Dayanışma Partisi); HDP (Halkların Demokratik Partisi); SDP (Sosyalist Demokrasi Partisi)

seçimde olduğu gibi toplam üç milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. Tunceli'ye baktığımızda AK Parti %12,3; CHP %16,6; MHP %6,4 ve bağımsız adaylardan oluşan Kürt hareketi % 27 oranında oy almıştır. Tunceli'de iki milletvekilliğini de bağımsız adaylar kazanmıştır. AK Parti Türkiye'deki en düşük oy oranını (%12,27) Tunceli'de; en yüksek oy oranını da (%71,12) Bingöl'de almıştır.

12 Haziran 2011 seçimlerinde AK Parti aldığı %49,83 ile oy oranını artırarak üçüncü kez iktidar olmayı başarmıştır. Bu seçimlerde CHP %25,98, MHP %13,01 oy oranı elde etmiştir. Bir önceki seçimde bağımsız vekiller stratejisiyle meclise girmeyi başaran etnik Kürt hareketi aynı stratejiyi bu seçimlerde de uygulamış ve yine küçük sol partilerin desteğiyle Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku olarak 64 adayla girdiği seçimlerden 36 sandalye kazanmıştır. Bu seçimlerde Bingöl'de AK Parti %67,1; CHP %3,1; MHP %1,3, bağımsızlardan oluşan Kürt hareketinin oy oranı ise %23,9'dur. Daha önceki iki seçimde Bingöl'ün üç olan milletvekilliğinin tamamını elde eden AK Parti bu seçimlerde iki sandalye elde etmiş, kalan bir sandalyeyi ise Kürt hareketinin desteklediği bağımsız aday kazanmıştır. Tunceli seçimlerinde ise AK Parti %15,8; CHP %57,5; MHP %2,1 oy oranı elde etmiştir. Yine bağımsızlardan oluşan etnik Kürt hareketini oyu ise %22,2 olmuştur. Tunceli'nin sahip olduğu iki milletvekilliği böylece CHP tarafından kazanılmıştır. AK Parti %15,8 oy oranıyla Türkiye'deki en düşük oy oranını Tunceli'de almış ve Tunceli, Iğdır, Hakkari ile birlikte vekil çıkaramadığı üç ilden birisi olmuştur.

7 Haziran 2015 tarihinde yapılan seçimlerde tek başına iktidar olacak oranı yakalayan parti çıkmamıştır ve böylece 2002 yılından beri devam eden tek parti iktidarı yasal olarak bitmiştir. 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle bu seçimlere Ahmet Davutoğlu'nun liderliğinde giren AK Parti %40,87 oy oranı elde etmesine rağmen hükümet kuracak çoğunluğu sağlamamıştır. Bu seçimlerde önceki iki seçimde "bağımsız aday bloku" stratejisini uygulayan etnik Kürt hareketi, CHP dışında hemen hem tüm sol partilerin desteğiyle HDP çatısı altında seçime girerek aldığı %13,12 oran ve 80 vekillik ile Cumhuriyet dönemi yasal Kürt hareketinin en büyük başarısını elde etmiştir. Bingöl'de seçimin sonucuna bakıldığında AK Parti %46,9; CHP %1,2; HDP 41; MHP %2,8 oranında oy almıştır. Bir önceki seçimlerde olduğu gibi Bingöl'ün üç milletvekilliğinden ikisini AK Parti, birini de HDP kazanmıştır. Tunceli'de ise seçimlerde AK Parti %10,6; CHP %20,6; HDP %60,9; MHP %5,9 oranında oy almıştır. Bu oranlarla birlikte Tunceli'deki iki milletvekilliğini de HDP kazanmıştır.

Haziran 2015 seçim sonuçlarının hükümet kuracak bir formülle sonuçlanmaması, partilerin koalisyon kuracak bir uzlaşma geliştirememesi nedeniyle 1 Kasım 2015 tarihinde erken seçim yapılmıştır. Bir önceki seçimde tek başına iktidar olmayı başaramayan AK Parti bu seçimlerde %49,50 oy oranı ile tek başına iktidar olmuş ve altı aylık belirsizlik dönemi kapanmıştır. Etnik Kürt partisi HDP bu seçimlerde

de benzer liste ile girmiş ve oy oranı %13,12'den %10,76'ye düşmesine rağmen 59 vekille meclise girmeyi başarmıştır. Bingöl seçim sonuçlarına bakıldığında AK Parti %64,6; CHP %1,4; HDP 29,5 oy oranı elde etmiştir. Son iki seçimde olduğu gibi Bingöl'deki 3 sandalyeden ikisini AK Parti, birini de HDP kazanmıştır. Tunceli'de ise AK Parti %11,7; CHP %28,2; HDP %55,9 oy oranına ulaşmıştır. Tunceli'de HDP çok az bir farkla iki sandalyeden birini CHP'ye kaptırmış ve böylece iki sandalye CHP ile HDP arasında paylaşılmıştır.

Tablo 3: Genel Seçimler (2002-2017)

Genel Seçimler	2002						2007						2011						2015 Haziran						2015 Kasım					
	Türkiye		Bingöl		Tunceli		Türkiye		Bingöl		Tunceli		Türkiye		Bingöl		Tunceli		Türkiye		Bingöl		Tunceli							
	Oran	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil	Oran	Vekil							
Katılım	79	78	3	74,3	2	84	84	3	78	2	83	82	3	82	2	84	80	3	84	2		79	3	81	2					
AK Parti	34	32	3	7	0	47	71	3	12	0	50	67	2	16	0	41	47	2	11	0	50	65	2	12	0					
CHP	19	8	0	25	2	21	4	0	17	0	26	3	0	58	2	25	1	0	21	0	25	1	0	28	1					
HDP	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	41	1	61	2	11	30	1	56	1					
MHP	8	9	0	10	0	14	3	0	6	0	13	1	0	2	0	16	3	0	6	0	12		0	0	0					
ANAP	5	1	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
DEHAP	6	22	0	33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
DSP	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
DYP	10	7	0	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
GP	7	1	0	1	0	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
Diğer	4	19	0	2	0	8	16	0	61	2	8	26	1	23	0	3	6	0	1	0	1	0	0	0	0	0				

Kaynak 1: TÜİK; <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menusecim.zul>

Yerel Seçimler

AK Parti döneminde Türkiye'de; 2004, 2009 ve 2014 olmak üzere üç yerel seçim yapılmıştır. Bu seçimlerde belediye başkanlığı, il genel meclis üyeliği, belediye meclis üyeliği ve muhtarlıklar için oy kullanılmıştır.

Belediye Başkanlığı Seçimleri

28 Mart 2004 yılında yapılan seçimler; AK Parti'nin 2002 yılından beri devam eden yaklaşık bir buçuk yıllık iktidarının atmosferinde gerçekleşmiştir. Bingöl'de 13 olan belediye başkanlığından 9 tanesini (%69,2) oyların %37,1'ini alan AK Parti; birer tanesini de (%7,7) DYP, CHP, SP ve bağımsız aday kazanmıştır. DYP %10,6; CHP %5,8; SP %19,5 ve bağımsız aday da %1,5 oranında oy alarak birer belediye başkanlığı elde etmiştir. Tunceli'de ise sayısı 10 olan belediye başkanlığından 5 tanesini (%50) oyların %19,8'ini alan AK Parti; üç tanesini (%30) oyların %22,7'sini alan CHP ve birer belediye başkanlığını (%10) da SHP ve bağımsız aday kazanmıştır. SHP %17,9; bağımsız aday ise %22,6 oranında oy alarak birer belediye başkanlığı elde etmiştir.

Tablo 4: 28 Mart 2004 Belediye Başkanlığı Seçimleri

		28 Mart 2004								
		Katılım Oranı	Başkanlık sayısı	AK PARTİ	DYP	CHP	SHP	SP	MHP	BĞMSZ
Türkiye	Oy Oranları (%)	73,3	-	40,2	9,4	20,7	4,7	4,8	10,1	1
	Başkanlık Sayısı	-	3193	1750	388	467	64	63	247	52
Bingöl	Oy Oranları (%)	71,1		37,1	10,6	5,8	17,2	19,5	1,5	1,5
	Başkanlık Sayısı		13	9	1	1		1		1
	Başkanlık Sayısı Oranı (%)	0	100	69,2	7,7	7,7	0	7,7	0	7,7
Tunceli	Oy Oranları (%)	67,9	-	19,8	6,9	22,7	17,9		0,4	22,6
	Başkanlık Sayısı	-	10	5	-	3	1			1
	Başkanlık Sayısı Oranı (%)	-	100	50	0	30	10	0	0	10

Kaynak 2: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

29 Mart 2009 yerel seçimlerinde. Bingöl'de 13 olan belediye başkanlığından 7 tanesini (%54) oyların %41,3'ünü alan AK Parti; iki tanesini (%15,3) oyların %23,2'sini alan SP ve birer tanesini de (%7,7) DTP, CHP, DP ve bağımsız aday kazanmıştır. DTP %22,9; CHP %1,7; DP %4,6 ve bağımsız aday %0,6 oranında oy alarak birer belediye başkanlığı elde etmiştir. Tunceli'de ise sayısı 10 olan belediye başkanlığından 3 tanesini (%30) oyların %25'ini alan bağımsız adaylar; ikişer tanesini (%20) AK Parti, CHP, EMEP ve bir belediye başkanlığını (%10) da oyların %20,7'sini DTP kazanmıştır. CHP %20; AK Parti %25 ve EMEP %2,7 oranında oy alarak ikişer belediye başkanlığı elde etmiştir.

Tablo 5: 29 Mart 2009 Belediye Başkanlığı Seçimleri

		29 Mart 2009								
İl		Katılım Oranı	Başkanlık sayısı	DTP	CHP	DP	SP	AK PARTİ	EMEP	BĞMZ
Türkiye	Oy Oranları	84,2		5,1	24,7	3,6	5,4	38,6	0,05	0,7
	Başkanlık Sayısı	-	2931	97	513	151	80	1453	2	45
Bingöl	Oy Oranları	80,9		22,9	1,7	4,6	23,2	41,3		0,6
	Başkanlık Sayısı	-	13	1	1	1	2	7		1
	Başkanlık Sayısı Oranları (%)	-	100	7,7	7,7	7,7	15,3	54		7,7
Tunceli	Oy Oranları	81		20,7	20	0	0,2	25	2,7	25
	Başkanlık Sayısı	-	10	1	2	0	0	2	2	3
	Başkanlık Sayısı Oranları (%)	-	100	10	20	0	0	20	20	30

Kaynak 3: TÜİK; http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un geçici ikinci maddesiyle birlikte nüfusu 2.000'in altında olan belediyelerin tüzel kişiliklerinin kaldırılmasıyla hem Bingöl'de hem de Tunceli'de belediye sayısı azalmıştır. Bingöl'de 13 olan belediye sayısı Genç ilçesine bağlı Çaytepe ve Servi Belde belediyelerinin kapatılmasıyla birlikte 11'e, Tunceli'de ise 10 olan belediye sayısı Mazgirt'e bağlı Akpazar belde belediyesinin kapatılmasıyla birlikte dokuzaya düşmüştür. 20014 yerel seçimlerinde. Bingöl'de 11 olan belediye başkanlığından 7 tanesini (%63,6) oyların %55,3'ünü alan AK Parti; iki tanesini (%18,2) oyların %2, 1'ini alan CHP ve birer tanesini de (%9,1) DP ve SP kazanmıştır. DP %0,5 ve SP %14,1 oranında oy alarak birer belediye başkanlığı elde etmiştir. Tunceli'de ise sayısı 9 olan belediye başkanlığından 4 tanesini (%44,4) oyların %30,7'sini alan CHP; iki tanesini (%22,2) BDP ve birer belediye başkanlığını (%11,1) da TKP, AK Parti ve ÖDP kazanmıştır. AK Parti

%15,6; TKP %4,2 ve ÖDP %1,2 oranında oy alarak birer belediye başkanlığı elde etmiştir. AK Parti'nin Tunceli'de aldığı belediye başkanlığı sayısında ciddi düşüş göze çarpmaktadır. Ayrıca, Tunceli'de 2014 yerel seçimlerinin en ilginç yönlerinden biri olarak Türkiye'de ilk kez Komünist Parti belediye başkanlığı kazanmıştır. Fatih Mehmet Maçoğlu Ovacık ilçesinde TKP'nin belediye başkanlığı adayı olarak girdiği seçimleri kazanmıştır.

Tablo 6: 30 Mart 2014 Belediye Başkanlığı Seçimleri

		30 Mart 2014										
İl		Katılım Oranı	Başkanlık sayısı	TKP	AK PARTİ	DP	ÖDP	SP	BDP	CHP	MHP	BĞMZ
Türkiye	Oy Oranları	89,2		0	43,1	0,7	0	2,8	4,2	26,4	17,7	0,2
	Başkanlık Sayısı	-	1364	1	804	14	1	28	99	229	169	5
Bingöl	Oy Oranları	84,2		0	55,3	0,5	0	14,1	20,9	2,1	1,3	0
	Başkanlık Sayısı	-	11	0	7	1	0	1	0	2	0	0
	Başkanlık Sayısı Oran (%)	-	100	0	63,6	9,1	0	9,1	0	18,2	0	0
Tunceli	Oy Oranları	83,4		4,2	15,6	0	1,2	0,3	30,1	30,7	1,4	10,2
	Başkanlık Sayısı	-	9	1	1	0	1	0	2	4	0	0
	Başkanlık Sayısı Oran (%)	-	100	11,1	11,1	0	11,1	0	22,2	44,4	0	0

Kaynak 4: TÜİK; http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

Belediye başkanlığı seçimlerinde AK Parti için ilginç sonuçlar söz konusudur. Kurulduğunda itibaren hiçbir seçimde milletvekili çıkaramayan; hatta bazı seçimlerde Türkiye'deki en düşük oy oranlarını Tunceli'de alan AK Parti belediye başkanlıklarından bazılarını kazanmaktadır. Özellikle 2004 seçimlerinde AK Parti, belediye başkanlıklarının yarısını kazanmış ve CHP'den daha fazla sandalye elde etmiştir. AK Parti özelinde yerel seçimler ile genel seçimler arasındaki bu farklılığın nedeni Tunceli'de belli oranda bulunan Sünni nüfus ile devlet görevlilerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Çemişgezek, Pertek ve Mazgirt ilçelerinde Sünni Zazalar da Alevi Zazalarla beraber yaşamaktadır (Gültekin, 2010). Zaten AK Parti'nin yerel seçimlerdeki desteği de bu ilçelerden kaynaklıdır.

İl Genel Meclisi ve Belediye Meclisi Üyeliği Seçimleri

2004 il genel meclisi üyeliği seçimlerinde Bingöl'de AK Parti %42,7, CHP %4,1, SHP %13, DYP %8,8 oranında oy alırken; Tunceli'de CHP %20,8, AK Parti %16,9, SHP %17,6, DYP %7,3, EMEP %5,5 ve bağımsızlar ise %18,7 oranında oy almıştır.

Tablo 7: İl Genel Meclisi Üyeliği (2004)

İl Genel Meclisi Üyeliği (2004)								
	Katılım Oranı	Üyelik sayısı	EMEP	AK PARTİ	DYP	CHP	SHP	BAĞIMSIZLAR
Türkiye	76,3	3208	0,1	41,7	10	18,2	5,2	0,7
Bingöl	75,6	22	0	42,7	8,8	4,1	13	4
Tunceli	71,6	17	5,5	16,9	7,3	20,8	17,6	18,7

Kaynak 5: TÜİK; http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

2009 il genel meclisi üyeliği seçimlerinde Bingöl'de AK Parti %42,4, CHP %3,3, DTP %20,7, SP %20,1 oranında oy alırken; Tunceli'de CHP %18,6, AK Parti %19,7, DSP %13,6, DTP %19,9, EMEP %7,3 oranında oy almıştır.

Tablo 8: İl Genel Meclisi Üyeliği (2009)

İl Genel Meclisi Üyeliği (2009)									
	Katılım	Üyelik sayısı	DSP	DTP	CHP	DP	SAADET PARTİSİ	AK PARTİ	EMEP
Türkiye	85,2	3281	2,9	5,7	23,1	3,8	5,2	38,4	0,1
Bingöl	80,2	22	0,6	20,7	3,3	3,9	20,1	42,4	0
Tunceli	81,2	17	13,6	19,9	18,6	0,7	0,2	19,7	7,3

Kaynak 6: TÜİK; http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

2014 il genel meclisi üyeliği seçimlerinde Bingöl'de AK Parti %57, CHP %2,5, BDP %21,6, oranında oy alırken; Tunceli'de CHP %32,1, AK Parti %14,5, BDP %28,2, TKP %8,9 oranında oy almıştır.

Tablo 9: İl Genel Meclisi Üyeliği (2014)

İl Genel Meclisi Üyeliği (2014)							
	Katılım	Üyelik sayısı	TKP	AK PARTİ	BDP	HDP	CHP
Türkiye (1)	88,6	1258	0,1	45,4	8	0,4	16,8
Bingöl	83,3	22	0,2	57	21,6	0	2,5
Tunceli	83,7	17	8,9	14,5	28,2	5,1	32,1

Kaynak 7: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

2004 belediye meclisi üyeliği seçimlerinde Bingöl'de AK Parti %38,3, CHP %6,1, SHP %16,9 DYP %10,8, SP %19,1 oranında oy alırken; Tunceli'de CHP %25,6, AK Parti %22,7, SHP %26,9, DYP %8,4 oranında oy almıştır.

Tablo 10: Belediye Meclis Üyeliği (2004)

Belediye Meclis Üyeliği (2004)												
İl	Katılım Oranı	Üyelik sayısı	EMEP	DSP	ANAP	AK PARTİ	DYP	CHP	GP	SHP	SP	MHP
Türkiye	73,3		0,1	2	2,9	40,3	9,6	20,6	2,5	5	4,6	10,5
Bingöl	71	137	0	0,2	2,6	38,3	10,8	6,1	2,6	16,9	19,1	1,8
Tunceli	67,7	96	2,2	7,7	1,6	22,7	8,4	25,6	1,2	26,9	0	0,6

Kaynak 8: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

2009 belediye meclisi üyeliği seçimlerinde Bingöl'de AK Parti %40,7, CHP %2,2, DTP %21,7, SP %24,2 oranında oy alırken; Tunceli'de CHP %22,4, AK Parti %25,6, TKP %10,1, DTP %25,2, EMEP %9,7 oranında oy almıştır.

Tablo 11: Belediye Meclis Üyeliği (2009)

Belediye Meclis Üyeliği (2009)													
İl	Katılım Oranı	Üyelik sayısı	ANAP	DSP	DTP	CHP	TKP	DP	SP	AK PARTİ	BTP	EMEP	BĞMZ
Türkiye	84,1		0,6	2,9	5,3	24,8	0	3,7	5,6	38,2	0,3	0,1	0,1
Bingöl	80,7	137	1,7	0,1	21,7	2,2	0	4,7	24,2	40,7	0,9	0	0,3
Tunceli	80,8	95	0,1	5,7	25,2	22,4	10,1	0,5	0	25,6	0	9,7	0,7

Kaynak 9: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

2014 belediye meclisi üyeliği seçimlerinde Bingöl'de AK Parti %54,6 CHP %1,5, BDP %21,4, SP %13,6 oranında oy alırken; Tunceli'de CHP %31,1, AK Parti %16,4 BDP %32,5, TKP %12,4 oranında oy almıştır.

Tablo 12: Belediye Meclis Üyeliği Seçimleri (2014)

Belediye Meclis Üyeliği (2014)											
İl	Katılım Oranı	Üyelik sayısı	TKP	AK PARTİ	DP	ÖDP	SP	BDP	BTP	HDP	CHP
Türkiye	89,1		0,1	42,9	0,7	0,1	2,8	4,2	0,2	2,1	26,3
Bingöl	84	119	0,3	54,6	0,4	0	13,6	21,4	0,4	0	1,5
Tunceli	83,3	87	12,4	16,4	0	0,9	0,8	32,5	0	4,6	31,1

Kaynak 10: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=34&ust_id=110

Referandumlar

AK Parti döneminde 2007, 2010 ve 2017 yıllarında farklı anayasa değişiklikleri için halk oylamasına gidilmiştir.

2007 yılında konusu “Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi” olan ve Türkiye genelinde %69 Evet oranıyla sonuçlanan referandumun Bingöl özelinde sonuçlarına bakıldığında *Evet* oranı %95,8 gibi Türkiye genelinin çok üzerinde bir netice elde edilmiştir. Tunceli’ye bakıldığında ise *Evet* oranı %35, *Hayır* oranı ise %65’tir. Bu bağlamda Sünni Zazalar 2007 referandum konusunu kabul ederken, Alevi Zazalar ret etmiştir.

Tablo 13: 2007 Referandum Sonuçları

2007 Referandumu	Seçmen Sayısı	Katılım Oran	Evet		Hayır	
			Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bingöl	107289	79,9	101439	95,8	4433	4,2
Tunceli	34200	62,1	11639	35	21598	65

Kaynak 11: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuhalk.zul>

2010 yılında konusu “yüksek yargı organlarının yeniden düzenlenmesi” olan ve Türkiye genelinde %57,88 Evet oranıyla sonuçlanan referandumun Bingöl özelinde sonuçlarına bakıldığında *Evet* oranı %95,3 gibi yine önceki halk oylamasına yakın Türkiye genelinin çok üzerinde bir netice elde edilmiştir. Tunceli’ye bakıldığında ise *Evet* oranı %19, *Hayır* oranı ise %81’dir. Bingöl, %95,8 Evet Oranı olan Ağrı’dan sonra en fazla *Evet* oyu çıkan ikinci il olmuştur. Türkiye genelinde ise en yüksek *Hayır* oyu Tunceli’de çıkmıştır. Bu referandumun Sünni ve Alevi Zazalar özelinde bu anlamda dikkat çekici bir özelliği vardır.

Tablo 14: 2010 Referandum Sonuçları

2010 Referandumu	Seçmen Sayısı	Katılım oranı (%)	Evet		Hayır	
			Sayısı	Oranı (%)	Sayısı	Oranı (%)
Bingöl	118552	76.9	110167	95.3	5484	4,7
Tunceli	37918	67.2	7072	19.0	30188	81.0

Kaynak 12: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuhalk.zul>

2017 yılında konusu “Anayasa’da 18 maddelik bir değişiklik” olan ve Türkiye genelinde %51,41 *Evet* oranıyla sonuçlanan referandumun Bingöl özelinde sonuçlarına bakıldığında *Evet* oranı %72,57; Tunceli’de ise *Evet* oranı %19,59, *Hayır* oranı ise %80’41’dir. Bingöl’de Sünni Zazalar, önceki yıllarda çok ciddi bir psikolojik eşik olan %90’ların üzerinde *Evet* oyu verirken, bu referandumda oran %70lere düşmüştür. Türkiye genelinde ise en yüksek *Hayır* oyu bir önceki referandumda olduğu gibi Tunceli’de çıkmıştır.

Tablo 15: 2017 Referandum Sonuçları

2017 Referandumu	Seçmen Sayısı	Katılım	Evet		Hayır	
			Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bingöl	136868	78.28	95954	72.57	36011	27.43
Tunceli	50898	83.73	9864	19.59	40469	80.41

Kaynak 13: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuhalk.zul>

Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Türkiye’de 2007 yılından önce, Cumhurbaşkanlığı Meclis üyeleri tarafından yedi yıllığına seçilmekteydi. 2007 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından beş yıllığına seçilmesi usulü benimsendi.

Bu değişiklikten sonra cumhurbaşkanının halk tarafından ilk kez seçilmesi 2014 yılında olmuştur. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi için üç kişi aday olmuştur. Adaylardan ilki, dönemin başbakanı ve AK Parti adayı Recep Tayyip Erdoğan, ikincisi muhalefet partileri CHP ve MHP tarafından desteklenen Ekmeleddin İhsanoğlu ve üçüncü aday da HDP adayı Selahattin Demirtaş’tı. Türkiye genelinde Erdoğan’ın %51,79; İhsanoğlu’nun %38,44 ve Demirtaş’ın %9,76 oranında oy aldığı seçimlerde Erdoğan ilk turda seçimi kazanarak halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Bu seçimde Bingöl’de Erdoğan %65, Demirtaş %30,6 ve İhsanoğlu %4,4 oranında oy almıştır. Tunceli’de ise Demirtaş %52,2, İhsanoğlu %33,4 ve Erdoğan %14,4 oranında oy almıştır. Erdoğan, Türkiye genelindeki en düşük oy oranını Tunceli’de almıştır.

Tablo 16: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Katılım oranı (%)	RECEP TAYYİP ERDOĞAN		SELAHATTİN DEMİRTAŞ		EKMELEDDİN MEHMET İHSANOĞLU	
		Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
İl							
Yurt içi toplam	77	20670826	51,7	3914359	9,8	15434167	38,6
Bingöl	74,6	79538	65	37380	30,6	5388	4,4
Tunceli	67,2	5979	14,4	21746	52,2	13897	33,4

Kaynak 14: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/cumhursecim.zul?>

Genel Değerlendirme ve Sonuç

2002 seçimleriyle birlikte Türkiye siyaseti nitelik ve nicelik açısından oldukça farklılaşmıştır. Öncelikle çok aktörlü bir yapıya sahip siyasette aktörlerin sayısı değişime uğramıştır. ANAP ve DYP gibi geçmişte tek başına veya ortaklaşa iktidar olan merkez sağ partileri siyasal varlığını; 2002 öncesi koalisyon hükümetini kuran merkez sol partisi DSP ise siyasal etkinliğini kaybetmiştir. Böylece sağ AK Parti’de, sol ise CHP’de tahkim edilmiş ve pekişmiştir. Bunun yanı sıra siyasal başarı anlamında dalgalı bir çizgiye sahip milliyetçi MHP ile dünyada ve Türkiye’deki gelişmelere bağlı olarak siyasal meşruiyetini elde eden ve sık sık kapatılmalarından dolayı farklı isimler altında yasal olarak örgütlenmeye başlayan etnik Kürt hareketine ait siyasal partiler de bu dönemde Türkiye siyasetinin şekillenmesinde rol oynamıştır.

Bahsedilen dönemde Sünni ve Alevi Zazaların, sayısında düşüş olan ve bir anlamda kendi kulvarlarında ve kutuplarında muhkem hale gelen siyasi aktörlere yaklaşımı, kısaca siyasal davranışları ve tutumları da bu politik tablo dahilinde değerlendirilmelidir.

AK Parti döneminde yapılan genel seçimlere bakıldığında, 2002 sonrası dönemde Sünni Zazalar, Türkiye toplumunun tercihiyle orantılı bir şekilde AK Parti’yi desteklemiştir. Bingöl’de oldukça yüksek oy oranları elde eden AK Parti bazı seçimlerde Türkiye’deki en yüksek oy oranına Bingöl’de ulaşmıştır. AK Parti, ilk dönemlerde Bingöl’deki üç vekilliği de almayı başarmıştır. İlerleyen süreçte özellikle 2011 ve sonrasında AK Parti’nin Kürt sorununa dönük olumlu politikalarıyla Türkiye genelinde ve Bingöl özelinde de yasal Kürt hareketinin güçlenmesiyle birlikte AK Parti’nin oy oranında düşüş yaşanmış ve daha önce üç olan milletvekili sayısı izleyen dönemlerde ikiye düşmüştür. CHP’nin AK Parti döneminde Bingöl’de oldukça rijid ve marjinal hale geldiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyet’in

kurucu partisi CHP, AK Parti döneminin başlarında %5-7 aralığında Sünni Zazalardan destek görürken; bu oran gittikçe düşmüş ve Kasım 2015'te yapılan son seçimlerinde aldığı %1,4 oy oranıyla Bingöl'de bir anlamda Sünni Zazaların desteğini tamamen kaybetmiştir. Etnik Kürt hareketi ise AK Parti döneminde farklı merkezi politikalar izlemiştir. 2002 yılında DEHAP tarafından temsil edilen etnik Kürt hareketi, 2007 ve 2011 yıllarında baraj altında kalmamak için bağımsız vekil adaylarıyla seçimlere girmiştir. 2015 sonrasında ise tekrar parti olarak seçimlere katılmıştır. AK Parti döneminde Bingöl'de seçim yarışı AK Parti ile etnik Kürt hareketi arasında olmuştur.

Genel seçimlerde; Alevi Zazaların oyları ise sol ve etnik Kürt hareketi arasında paylaşılmıştır. Aleviliği baskın kimlik unsuru gören ve Kürtlüğe büyük ölçüde önem vermeyen Zazalar, CHP şahsında sol kesimi, Aleviliği baskın kimlik unsuru olarak gören ve Kürt ulusal kimliğine de büyük ölçüde önem veren ve bu iki kimliği belli ölçüde bağdaştıran Zazalar ise politik alanda ana akım Kürt hareketini tercih etmiştir.⁸ Böylece sayısı iki olan milletvekilliği de bu bloklar arasında paylaşılmıştır. Ülkeyi tek başına yöneten AK Parti ise ülke genelindeki en düşük oy oranlarını Tunceli'de almış ve girdiği hiçbir seçimde Tunceli'den vekil çıkaracak orana ulaşmamıştır.

Belediye başkanlığı seçimlerine bakıldığında; Bingöl'de AK Parti'nin aldığı oy oranları gittikçe artmasına rağmen aldığı belediye sayısında düşüş yaşanmıştır. AK Parti 2004 seçimlerinde 13 olan belediyelerden 9 tanesini (%69,2) aldığı halde sonraki 2009 seçimlerinde 7 tanesini (%54), 2014 seçimlerinde de 11 belediyelerden 7 tanesini (%63,6) almıştır. AK Parti'nin oy oranı %30'lardan %50-55 üzerine çıkmasına rağmen aldığı başkanlık sayısı azalmıştır. AK Parti döneminde belediye başkanlığı seçimlerinde CHP'ye bakıldığında, 2004 ve 2009 seçimlerinde birer belediye başkanlığını elde ederken 2014 seçimlerinde ise bu sayı ikiye yükselmiştir. Genel seçimlerde AK Parti'nin en önemli rakibi olan etnik Kürt hareketinin ise belediye başkanlığı seçimlerinde Bingöl'de çok etkin olmadığı görülmektedir. 2014 seçimlerinde birçok yerde önemli oranda oy alan BDP Bingöl'de hiç belediye başkanlığı elde edememiştir. Genel seçimlerin aksine belediye başkanlığında görülen farklılık ve değişikliklerde, yerel yönetim birimlerinin işleyişinde etkili olan toplumsal gruplar arasındaki etkileşim ve mücadelenin payı söz konusudur. Bir belde veya belediyede güçlü bir aşiret mensubunun adaylığı halinde genel seçimlerde hiç vekil çıkaramadığı halde CHP veya başka bir partinin belediye başkanlığını kazanması mümkündür.

Tunceli'de belediye başkanlığı seçimlerine bakıldığında ise; Tunceli'de AK Parti'nin genel seçimlerde hiç vekil çıkaramadığı halde 2004 seçimlerinde 10

8 Cuma Çiçek, *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*, s. 122-123

olan belediyelerden 5 tanesini (%50) aldığı görülmektedir. 2009 seçimlerinde bu sayı 2'ye düşmüş (%20), 2014 seçimlerinde de ise AK Parti 1 belediye başkanlığı kazanmıştır. Bu dönemde belediye başkanlığı seçimlerinde CHP'ye bakıldığında, CHP 2004 ve 2009 seçimlerinde 3 ve 2 belediye başkanlığını elde ederken 2014 seçimlerinde bu sayı dörde çıkmıştır. Tunceli'de genel seçimlerde CHP'nin en önemli rakibi olan etnik Kürt hareketinin ise belediye başkanlığı seçimlerinde CHP'den daha etkin olduğu görülmektedir. 2014 seçimlerinde CHP 4 belediye başkanlığını alırken BDP sadece 2 başkanlık kazanmıştır. Ayrıca Türkiye'de ilk kez Komünist parti adayı Tunceli'de belediye başkanlığı seçimini kazanmıştır. Bu, Alevi Zazaların siyasi tercihlerinin Türkiye'deki geleneksel akımdan da ayrık nitelikler barındırdığını göstermesi açısından önemlidir. Belediye başkanlığı seçimleri her iki il için değerlendirildiğinde milliyetçi MHP'nin bu dönemde yapılan hiçbir seçimde başkanlık kazanamadığı görülmektedir.

Bu dönemde yapılan il genel meclisi üyeliği ve belediye meclisi üyeliği seçimlerinde partilerin genel seçimlerde aldığı oy oranlarına yakın oranlarda destek gördüğü görülmektedir. Bu bağlamda il genel meclisi ve belediye meclisine üye seçiminde Bingöl'de Sünni Zazalar yoğunluklu olarak AK Parti'den yana oy kullanırken; Tunceli'de Alevi Zazaların desteği CHP ve etnik Kürt partisi arasında bölünmüştür.

Sünni ve Alevi Zazaların referandum sürecinde seçmen davranışları oldukça ilginçtir. Özellikle 2007 ve 2010 seçimlerinde en yüksek *Evet* oyları Bingöl'de çıkarken; bu dönemde yapılan referandumlara en düşük destek ve dolayısıyla en yüksek *Hayır* oranları Tunceli'de çıkmıştır. Bu, hükümetin merkezi ve genel politikalarının ve yasa yapım sürecinin Sünni Zazalar nezdinde yüksek oranda kabul görünürken; Alevi Zazalar tarafından benimsenmediğini göstermektedir. Bu, Sünni ve Alevi Zazaların genel olarak AK Parti'ye olan bakışını da bir anlamda resmetmektedir.

Bu dönemde yapılan ilk ve tek Cumhurbaşkanlığı seçiminde Sünni Zazalar dönemin başbakanı ve AK Parti döneminin de en güçlü aktörü olan Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemiştir. Alevi Zazalar ise Erdoğan'a Türkiye'deki en düşük desteği vermiş ve etnik Kürt hareketinin adayı Selahattin Demirtaş'ı desteklemiştir.

Sonuç olarak, AK Parti döneminde Sünni Zazalar tüm genel ve yerel seçimlerde AK Parti'yi; Alevi Zazalar ise sol partilere ve etnik Kürt partilerine oy vermiştir. Referandumlarda Sünni Zazalar AK Parti'nin ve dolayısıyla hükümetin tercihi doğrultusunda "*Evet*" oyu kullanırken; Alevi Zazalar "*Hayır*" demiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Sünni Zazalar AK Parti'nin adayı, aynı zamanda eski genel başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ı tercih ederken, Alevi Zazalar büyük çoğunlukla etnik Kürt hareketinin adayı Selahattin Demirtaş'a oy vermişlerdir.

Kaynakça

- Başbuğ, H. (1984), *İki Türk Boyu Zazalar ve Kurmançlar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- BBC Türkçe, Türkiye'deki Referandumlar ve Katılım Oranları, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39614996>
- Bingöl, Y. (2009). "Siyaset ve Güven İlişkisi: Bingöl İli Örneğinde 1950-2007 Genel Seçimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 1-27
- Bruinessen, M. V. (2001), *Kürtlük, Türklük, Alevilik-Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. 3. Baskı, Çev. Hakan Yurdakul, İstanbul: İletişim Yayınları
- Campbell, A. Converse, P.E. Miller, W.E. And Stokes, D.E. (1960). *The American Voter*, New York: Wiley
- Çağlayan, E. (2016). *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yayınları
- Çiçek, C. (2015). *Ulus, Din, Sınıf, Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*, İstanbul: İletişim
- Dalton, R. J. (2008) *Citizen Politics, Public Opinion And Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, 5th Ed. Cq Press, Washington
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper And Row
- Gökalp, Z. (1992), *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Hür, A. (2013). "Alevistan, Zazaistan ve Kürdistan", *Radikal Gazetesi*, 17/03/2013, (erişim: 10 Aralık 2016)
- Karabulut, S. (2013). *Zazalar: Tarihi, Kültürel ve Sosyal Yapı*, İzmit: Altın Kalem Yayınları
- Kaya, M. (2014). *Zaza Kürtler*, (çev. Mehmet Sabri Akgönül, Kenan Atas), İstanbul: Rupel Basım Yayın
- Lezgin, R.(2016). *Toplumsal Kürt Gruplarından Zazalar*, Diyarbakır: Roşna
- Malmisanij (1996). *Kırd, Kırmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri*, , İstanbul: Deng Yayınları
- Oran, B. (2006). *Türkiye'de Azınlıklar*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim
- Pamukçu, E. (1992). *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, İstanbul: Yön
- Sevgen, N. (2003). *Zazalar ve Kızılbaşlar*, 2. Baskı, Ankara: Kalan Yay
- Tankut, H. R. (2000). *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Ankara: Kalan Yay
- Türkdoğan, O. (2010). *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, İstanbul: Timaş, 11. Baskı, 2010
- Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekili Seçim İstatistikleri, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061)
- Verba, S. Nie, N. H. & J.-O.Kim (1978). *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*, Chicago: University Of Chicago Press
- Yazıcı, M. (2012). "Aleviliğe Etnik Yaklaşımlar: Zazalar-Alevilik İlişkisi" (2012), 11. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, S.408-425
- Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim
- Yüksek Seçim Kurulu, <https://sonuc.ysk.gov.tr/module/GirisEkrani.jsf>

UNDERSTANDING THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE ASSESSMENT LITERACY¹

Ahmet Erdost YASTIBAŞ², Mehmet TAKKAÇ³

Geliş:09.12.2017 Kabul:15.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.364195

Abstract

Language assessment literacy (LAL) has become an important competence for English language (EL) teachers to have; however, several studies conducted in the literature indicate that Turkish EL teachers have low levels of LAL. Those studies do not focus on how EL teachers develop their LAL. Therefore, the present study aims to find out how Turkish EL teachers have developed their LAL. The study was designed as a small scale qualitative study. Eight EL teachers working at a Turkish university participated into the study. The researchers used a focus group discussion and semi-structured individual interviews to collect data. The researchers made the study trustworthy through member check, triangulation, and thick description. The data collected were content-analyzed. The findings of the study point out that previous assessment experience, assessment training, and self-improvement influence the development of LAL in the participant EL teachers. Self-improvement in which the participant EL teachers peer-assessed their exams, practiced their theoretical information and gained experience by assessing and evaluating their students is found to be the most effective in developing LAL.

Keywords: *Language assessment literacy, development, English language teachers*

-
- 1 This research is prepared based on the dissertation titled “Language Assessment Literacy of Turkish EFL Instructors: A Multiple-case Study”.
 - 2 Ankara Final Anadolu Lisesi, ahmeterdost@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1886-7951>.
 - 3 Prof. Dr, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, takkac@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3791-571X>.

YABANCI DİLDE ÖLÇME DEĞERLENDİRME OKURYAZARLIĞININ GELİŞİMİNİ ANLAMAK

Öz

Yabancı dilde ölçme değerlendirme okuryazarlığı, İngilizce öğretmenlerinin sahip olması gereken önemli bir yeterlidir; ancak alinyazında yapılan çalışmalar şunu göstermiştir ki Türk İngilizce öğretmenleri, düşük düzeyde ölçme değerlendirme okuryazarıdır. Bu çalışmalar İngilizce öğretmenlerinin ölçme değerlendirme okuryazarlıklarını nasıl geliştirdiklerine odaklanmamışlardır. Bu yüzden bu çalışma, Türk İngilizce öğretmenlerinin ölçme değerlendirme okuryazarlıklarını nasıl geliştirdiklerini bulmayı amaçlar. Çalışma, küçük ölçekli bir nitel çalışma olarak tasarlanmıştır. Bir Türk üniversitesinde çalışan sekiz İngilizce öğretmeni bu çalışmaya katılmıştır. Yarı-yapılandırılmış kişisel görüşmeler ve odak grup görüşmesi veri toplamak için kullanılmıştır. Çalışma; katılımcı kontrolü, üçgenleme ve yoğun anlatım kullanılarak inandırıcılığı artırılmıştır. Toplanan veri, içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları; önceki ölçme değerlendirme deneyiminin, ölçme değerlendirme eğitiminin ve kişisel gelişimin katılımcı İngilizce öğretmenlerinin yabancı dilde ölçme değerlendirme okuryazarlıklarının gelişimini etkilediklerini göstermiştir. Katılımcılarının; meslektaş değerlendirmeleri yaparak, teorik bilgilerini uygulamada kullanarak ve öğrencilerini ölçerek değerlendirerek kazandıkları deyimle kendilerini geliştirmelerinin, ölçme değerlendirme okuryazarlığının gelişiminde etkili olan faktör olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yabancı dilde ölçme değerlendirme okuryazarlığı, gelişim, İngilizce öğretmenleri*

1. Introduction

Language assessment literacy has become a popular topic studied in language assessment and evaluation research around the world and in Turkey. It is defined as language teacher's ability which he/she uses to understand, analyze and use his/her students' assessment data to improve their language learning (Inbar-Lourie, 2008a). Like Inbar-Lourie, Lam (2015) and O'Loughlin (2013) stated that LAL is the knowledge, skills, and principles which he/she understands, acquires and masters to construct a language assessment, use it, evaluate its results and understand its impact by adopting a critical attitude. Therefore, it is the knowledge, understanding, and practices of language assessment which he/she uses to create, understand, analyze and evaluate his/her language assessments in language classes (Fulcher, 2012; Malone, 2013; Pill & Harding, 2013; Scarino, 2013). Malone

(2008) defined LAL shortly as what the language teacher is supposed to know about language testing and assessment.

As LAL is what the language teacher has to know about and understand language testing and assessment, being language-assessment-literate is an important competence for the language teacher to have. It is necessary for him/her because he/she is the agent of language assessment that integrates language assessment with language teaching to improve his/her students' language learning (Malone, 2013; Rea-Dickins, 2004). Therefore, he/she is supposed to deal with every assessment-related activity in his/her classes (Rea-Dickins, 2004) including developing and preparing an exam, scoring and administering it, and interpreting its results (Alas & Liiv, 2014; Boyd, 2015; Davison & Leung, 2009; Newfields, 2006; Pill & Harding, 2013). It is also essential for him/her since he/she can meet the requirements of any change happening in language teaching methodology, educational theory and language testing and assessment (Inbar-Lourie, 2008a, 2008b). Such changes include giving a central role to his/her students, recognizing the wash-back effect, and knowing the social expectations from assessment and evaluation (Inbar-Lourie, 2008a). Being language-assessment-literate prepares him/her to deal with the requirements of any educational and political reform because he/she is regarded as the gate keepers of such reforms who implements reforms in his/her classes and provides visible and measurable results for accountability through assessment and evaluation (Brindley, 2008; Broadfoot, 2005; Inbar-Lourie, 2013; Malone, 2008; Rea-Dickins, 2008; Walters, 2010).

Despite LAL's significance for language teachers, different studies in Europe have shown that language teachers have a low level of LAL (Hasselgreen, Carlsen, & Helness, 2004; Vogt, Guerin, Sahinkarakas, Pavlou, Tsagari, & Afiri, 2008). Hasselgreen and her colleagues prepared the Language Testing and Assessment Questionnaire based on four different criteria: (a) classroom-focused language testing and assessment (LTA), (b) purposes of testing, and (c) content and concepts of LTA, and (d) external tests and exams. Similarly, Vogt and her colleagues used the same questionnaire by excluding the criterion (d) in the questionnaire. Both studies determined the level of LAL according to the degree of assessment training needed and received. According to the findings of both studies, the participants from different European countries including Turkey received no or little formal training about (a), (b), (c), and/or (d) (Hasselgreen et al., 2004; Vogt et al., 2008). Vogt and Tsagari (2014) found similar findings in their research in which the participants from different European countries including Turkey took part. The participant teachers in both studies had the low levels of LAL.

Similar studies were made to determine the levels of LAL of the in-service EL teachers in Turkey. In one of these studies, Büyükkarcı (2016) used Assessment

Literacy Inventory by Mertler and Campbell (2005) in which the level of LAL is determined by the number of the correct answers given by the participants. This researcher found out that the in-service EL teachers in Turkey had a low level of LAL. In addition, Hatipoğlu (2015), Öz and Atay (2017) and Şahin (2015) investigated the LAL level of the in-service EL teachers depending on the assessment training received and needed. In their studies, these researchers revealed that the LAL levels of the in-service EL teachers were low. In another study, Mede and Atay (2017) indicated that the participant in-service EL teachers in their qualitative study received incomprehensive pre-service assessment training, so the teachers were decided to have a low level of LAL.

To sum up, the literature review has indicated that the level of LAL is measured through two ways: (a) checking the knowledge of assessment and (b) finding out language assessment training received and needed. The major findings of the first group of the studies that measure LAL through checking assessment knowledge are that language teachers have assessed and evaluated their students with the low and moderate levels of LAL. None of these studies has gone beyond measuring assessment knowledge, but have mentioned that pre-service assessment training is not effective and language teachers need extra in-service assessment training to improve their LAL. The second group of the studies which focus on language assessment training to determine the level of LAL have investigated in-service and pre-service language assessment training. These studies have revealed that pre-service assessment training that language teachers have received is ineffective and language teachers needed extra assessment training to be language-assessment-literate. The studies have also mentioned that language teachers have improved their knowledge, skills and practices of assessment and evaluation on the job, but not how language teachers have constructed and developed them. Therefore, it is significant to find out how language teachers develop and construct their assessment and evaluation knowledge, skills and practices (e.g. LAL). The present study aims to reveal the development and construction of LAL by going beyond measuring the levels of LAL depending on the two ways aforementioned. In accordance with this purpose, the present research has tried to answer the research question below:

1. How do Turkish EL instructors construct and develop their knowledge, skills and practices of assessment and evaluation?

2. Methodology

2.1. Research Design

A qualitative study helps to understand the underlying reasons, opinions, and motivations related to the phenomenon under investigation, so it provides insights

about the phenomenon (Creswell, 2007; Dörnyei, 2011). Therefore, this research was designed as a small scale qualitative study.

2.2. Participants

Eight Turkish EL teachers were chosen through criterion sampling because it enables to find participants who experience similar things about the phenomenon under investigation as a result of the criteria prepared to select participants (Creswell, 2007; Dörnyei, 2011). The participants in this study met the seven criteria determined by the researchers depending on the standards of assessment literacy: (a) choosing their own assessment methods, (b) developing their own assessment, (c) administering their own assessment, scoring it, and interpreting its results, (d) communicating its results, (e) making decisions about their students, curriculum, and instruction, (f) developing valid grading systems, and (g) dealing with the illegal, unethical, and unprofessional uses of their assessment (American Federation of Teachers (AFT), National Council on Measurement in Education (NCME), & National Education Association (NEA), 1990).

Table 1: Demographic Information about the Participants

Participant	Gender	Age	Experience	BA	Weekly Teaching Hours	Number of Students
1	Female	28	5	EL	21	More than 200 students
2	Female	35	10	ACL	21	More than 300 students
3	Male	30	7	ELL	27	More than 200 students
4	Male	28	7	ELT	21	More than 200
5	Male	28	5	ELT	24	More than 200 students
6	Male	35	7	ELT	15	More than 200 students
7	Male	30	9	ELT	21	More than 250
8	Male	30	9	ELL	24	More than 300 students

As Table 1 indicates, two female and six male teachers participated into the research. Their ages were between 28 and 35. They had to teach more than 20 hours every week on average and had more than 200 students in total in their classes. One of the participants graduated from the English linguistics (EL) department of a Turkish university, another participant graduated from the American culture and literature (ACL) department, and two other participants graduated from the English language and literature (ELL) department. The rest were the graduates of the English language teaching (ELT) departments.

2.3. Data Collection Tools

A focus group discussion and semi-structured individual interviews were used to collect data in this research.

1. Semi-structured individual interviews: Each participant was first interviewed about how they developed themselves in language assessment and evaluation. The second interviews were used for member check, that is, each participant was asked to check the transcriptions of the first interviews and focus group discussion and to verify the findings of their content analyses.

2. Focus group discussion: Seven of the participants took part in a focus group discussion to triangulate the data collected from the first semi-structured individual interviews.

2.4. Trustworthiness

Triangulation, member checks, and thick description were used in this research to make it trustworthy (Lincoln & Guba, 1985). First, the data obtained from the first interviews were triangulated with the focus group discussion. Second, each participant checked the transcriptions and analyses of the first interviews and focus group discussion in the second interviews, so they ensured that the transcriptions reflected what they wanted to explain and verified the researchers' inferences about them. Finally, the findings were described thickly by the researchers.

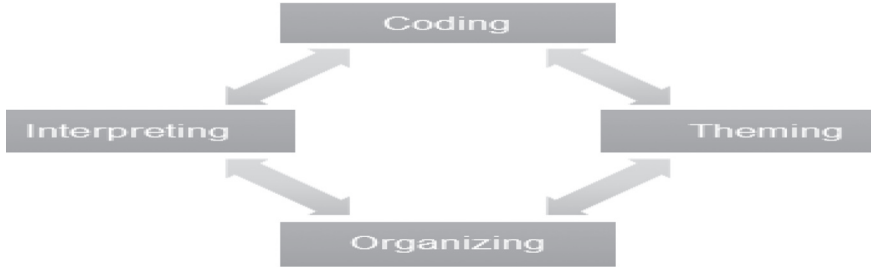
2.5. Data Collection Procedure

A legal permission was taken from the university before collecting data. The teachers working in the Academic English Department of a Turkish foundation university were informed about the research and asked whether they wanted to participate the research. Eight of them volunteered to take part in the research. The consent of each participant was taken orally and in a written form before each data collection. The participants were first interviewed individually about how they developed themselves in language assessment and evaluation. Second, seven of the participants joined a focus group discussion focusing on the same question that the first interviews concentrated on. Third, the researchers transcribed the first interviews and focus group discussions and then content-analyzed them. After the transcriptions and analyses of the collected data, the researchers made the second interviews with each participant individually to be sure that their transcriptions reflected what the participants wanted to explain and that their inferences about each participant were verified by the participants.

2.6. Data Analysis

The data collected from the focus group discussion and first semi-structured individual interviews were content-analyzed by following the four ways that Yıldırım and Şimşek (2013) suggested for content analysis in Figure 1.

Figure 1: Data analysis procedure

As Figure 1 shows, the researchers categorized the data into meaningful units and conceptualized what these meaningful units were by giving codes which explained the relationships in each meaningful unit. Meanwhile, they read the data many times to code and used the codes derived from the data to name them. After preparing a code list, they found the themes which covered the codes in the list by sorting out the similarities and differences among the codes, so they categorized the codes by placing the similar ones into a theme and explained the relationships among them. As a result of coding and theming, they organized and described the data with the excerpts taken from the first interviews and focus group discussion. The data collected were presented by relating them to each other without adding the researchers' comments or interpretations to the analysis. They interpreted the data without conflicting with the description of the data in the end. Then, they made explanations in order to make the data meaningful, to make logical conclusions from the findings, to reveal reason and result relationship and to show the importance of the findings.

3. Findings

The collected data were content analyzed depending on the themes and codes developed and shown in Table 2.

Table 2: The Themes and Codes Derived to Analyze the Data Collected

1. Previous assessment experience
 - a. Different types of assessment used in studentship
 - b. Previous teachers
2. Assessment training
 - a. Pre-service assessment training
 - b. Pedagogical formation training
 - c. In-service assessment training
3. Self-improvement
 - a. Peer interaction
 - b. Practicing theoretical information
 - c. Assessing and evaluating

3.1. Previous Assessment Experience

The first theme is *previous assessment experience* which every participant gained as a result of different assessment methods used to assess and evaluate them when they were students. In addition, the participants' teachers affected the way they improved their assessment and evaluation.

The use of different assessment methods in assessing and evaluating the participants when they were students affected each participant's assessment and evaluation knowledge in several ways. First of all, the methods led to the belief that if an assessment encourages a student to think, study, and produce something by using what he/she has learned, and promotes his/her self-confidence, it is the correct assessment tool for all of the participants. Besides, according to Participant 9, the assessment methods like open-ended and multiple-choice exams which his teachers had used to assess him enabled him have a job, so he thought that such assessment methods were the correct assessment methods to be used in assessing and evaluating his students. Like him, Participant 8 emphasized that the assessment methods used when he was a student enabled him to improve his language skills and become an effective teacher, so he considered that those methods like presentation, open-ended exam, and multiple-choice exams were the correct assessment tools. On the other hand, the assessment methods used when Participants 1, 2, and 3 were students affected the way they studied negatively, so they had negative attitudes toward the assessment methods like multiple-choice which caused them to lack self-confidence and self-assessment. Therefore, Participant 3 did not support using assessment as a punishment in his present classes.

In addition to different assessment methods, some of the participants were also affected by *their previous teachers* in developing their assessment and evaluation knowledge. For example, Participant 8 told, "I follow what my high school teachers did, so I do what I observed in assessing my students" and Participant 9 explained, "I thought about how the exams were prepared by our teachers in the past. I use them in my assessment as I think they are the correct assessment tools". Those participants remembered how their previous teachers prepared their questions to assess what they taught and how the participants studied for their previous teachers' exams. They also remembered that their teachers' exams helped them to find out what they learnt and did not learn.

3.2. Assessment Training

The second theme is *assessment training* which every participant received as *pre-service, pedagogical formation, and/or in-service assessment training*.

Participants 4, 5, 6, and 7 received *pre-service language assessment training* because they graduated from the ELT departments of different Turkish universi-

ties. Language assessment and evaluation course is obligatory in the ELT departments. Participants 4, 5, and 6 found their pre-service training effective. For instance, Participant 4 stated, “it [pre-service assessment training] has an effective. Its most clear effect is on what I do in terms of assessment and evaluation”. However, he could not remember any theoretical information related to assessment and evaluation because he said, “a lot of years have passed since I learned those things at university”. Similarly, Participant 5 considered his pre-service assessment training effective because he benefitted from what he learned in his pre-service training when he decided what and how to assess and how to prepare and organize his exams. The excerpt below clearly indicates this:

Participant 5 (First interview): Of course, it has. For example, when I prepare an exam for students, no matter what it is, it helps me to determine the criteria like what I should pay attention to, what my goal is, and what I should assess because I learned them in my pre-service training. Besides, I learned how to prepare questions, what I should pay attention to in preparing questions, and how to format an exam paper. We learned them in our pre-service training.

Participant 6 also thought that his pre-service training was effective because his training taught him the ways to make an exam valid and reliable which he still used in assessment and evaluation like Participants 4 and 5:

Participant 6 (First interview): ... we took an assessment and evaluation course. We prepared our tests and checked their validity and reliability. For example, I chose a topic in English. I developed a test after I taught it. It is effective. For example, can my exam which has 50 questions cover what I have taught in my classes? I check it. How are the questions going to be scored? I prepare it accordingly. It also includes preparing questions suitable to the level of students.

However, Participant 7 believed that his pre-service training was not effective because it was too theoretical and lacked practice.

On the other hand, Participants 1, 2, 3, and 8 did not take any pre-service assessment training because of the departments they graduated from. Instead, they took *an assessment course in pedagogical formation training* which they had to receive in order to be EL teachers. All of these participants did not find this course effective. Participant 1 thought that course was very theoretical for her to understand, and the course teacher’s attitude toward the course was negative; therefore, she was disinterested and disengaged:

Participant 1 (First interview): What can we attribute this to? In order to take the certificate of teaching, I had to take some courses unfortunately in my pedagogical formation training. In my opinion, assessment and evaluation course was something that consisted of numerical things. I remember that I failed in this course because presentations were made and composed of theoretical knowledge and numerical values. The course teacher did not pay enough attention to our learning. As a result, I was not interested and engaged in the course. I think it was not attached enough importance.

Like Participant 1, Participant 8 also did not believe that the course in his pedagogical formation training affected his assessment and evaluation practices because he said, “the course was not taught seriously”. Besides, Participant 3 thought that the course teacher did not pay enough attention to that course and give him and his friends opportunities to practice what they learned as understood from the quotation:

Participant 3 (First interview): I want to say frankly that it is a serious problem. That is, we knew that the teacher of assessment and evaluation course did not provide us with an opportunity to practice what we learned and did not pay enough attention to the course. Therefore, we should not think that we can expect a student to have the expectation that what he has learned will be useful in an environment if the teacher does not give importance to assessment and evaluation. Therefore, I had trouble in this course.

In addition to pre-service and pedagogical formation training, only Participants 1, 3, 4, and 6 received *in-service assessment training*. Participants 3 and 6 found it effective though Participant 6 could not remember its specific effect on his assessment practices. Participant 3 learnt how different types of assessment methods required students to use their different capacities as a result of his in-service training. Yet, Participants 1 and 4 did not believe that the training was effective. Participant 4 thought that he could not remember anything related to the training.

3.3. Self-improvement

The third them is *self-improvement* in assessment and evaluation as a result of *peer interaction, practicing theoretical information, and assessing and evaluating students*.

Participants 4, 5, 7, and 8 told that they improved their assessment and evaluation knowledge through *peer interaction*. Participant 4 told that he interacted and collaborated with his colleagues in assessing his students. They gave feedback to

each other and also received feedback from one another in terms of the level and quality of their exams. He believed that peer feedback and assessment improved his assessment and evaluation. To illustrate:

Participant 4 (First interview): In fact, I did not attend any seminar related to any course and did not read any book and article about assessment and evaluation, but I have always prepared exams with my colleagues during seven years. We have made discussions and exchanged ideas about the difficulty level of our exams, the averages of our classes, and the quality of our exam questions. On the other hand, I did not do anything willingly and consciously to improve myself in assessment and evaluation.

Similarly, Participant 7 said that he shared his questions with his colleagues. They peer-assessed their exams and gave feedback to each other, which he believed helped to improve his assessment and evaluation practices. To indicate:

Participant 7 (First interview): Now, I give my questions to my colleagues in my department. They check my questions and give feedback about them in terms of their difficulty level and relatedness to the content coverage of the exam. This also contributes to my improvement.

Similarly, Participant 5 mentioned that he worked in the Testing Office of the university. While working there, he and his colleagues checked their exams, gave and received feedback to and from each other about the exams, and made necessary changes in the exams according to peer feedback which was usually on validity and reliability, as the excerpt below clearly shows:

Participant 5 (First interview): ... but I worked in the Testing Office for almost one year. I can say that I improved my assessment and evaluation there thanks to my colleagues. For example, if I made a mistake, it was corrected by someone, and someone else's mistake was corrected by me. We were not officially trained in testing and assessment, but we learned from each other.

Participant 8 observed his colleagues when they prepared their exams. He evaluated his observations and decided to use some of the things his colleagues did:

Participant 8 (First interview): I have completely done everything depending on my observation and experiences related to choosing assessment tools. I have im-

proved myself in an old schooled way in terms of education and training. That is, I observed my colleagues in terms of what they did. By looking at them, I developed my own way of assessment and evaluation. For example, you wonder something when your friends prepare their exam, so you observe what and how they do. You like some of the ways. They may do something different in their exams. For example, I did not use matching a lot in my exams, but when I saw that my friends used matching, I started to use it.

In addition to peer interaction, Participants 2, 4, 5, and 6 developed their assessment and evaluation knowledge by *practicing theoretical knowledge* in which they integrated their theoretical knowledge with their assessment and evaluation practices. For example, Participant 5 stated, “In fact, I had a chance to use the theoretical information that I learned at school for almost one year”, and Participant 2 explained, “I attended a CELTA program abroad. I improved myself by using what I learned there; practicing my learning, and cooperating with my colleagues.”

Moreover, all of the participants told that *assessing and evaluating their students* is the most important and effective way of developing their assessment and evaluation knowledge. That is, they learned how to assess and evaluate by assessing and evaluating their students. For example, Participant 6 told that he improved himself on the job by gaining experience as the excerpt below illustrates:

Participant 6 (First interview): In fact, a teacher learns how to teach and how to assess while he is working like others who learn their jobs when they work. In fact, a teacher develops his own way depending on his teaching conditions by adapting what was told in his university courses and in-service workshops. Namely, he forms his own way of teaching by keeping what he has learned in mind and combining them with his teaching conditions.

Similarly, Participant 3 improved his assessment and evaluation practices by gaining experience through assessing and evaluating his students:

Participant 3 (First interview): I improved myself especially by gaining experience in assessment and evaluation. As you know, the most troublesome part at some universities in Turkey is the theoretical part. That is, they teach theories to students, but do not give them enough opportunities to practice. The most problematic thing for us is that we know the theory, but cannot put it into practice. Therefore, if you ask a student in any discipline, he says “I did not learn anything at the university. I learned some things in my professional life”. Similarly, I learned thanks to my experiences in my working life.

All of the participants gained experience by making assessment and evaluation on their own. They told that, through experience, they developed their assessment knowledge and improved their awareness in practice by self-assessing their experiences and also transferring and adapting what they learned to their new teaching contexts.

4. Discussion

According to the the findings of the study, the use and preparation of different assessment methods to assess the participants when they were students constituted their previous assessment experience. This old experience has been found to cause the participants to form different beliefs about different assessment methods depending on the effects of assessment methods, which is a part of teachers' assessment and evaluation knowledge. This result adds a new perspective to the finding in the literature that language teachers develop their assessment and evaluation on the job (Hasselgreen et al., 2004; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014). It is because assessment beliefs can help to understand the assessment and evaluation knowledge related to why EL teachers consider some assessment methods as the correct assessment tools, how they determine the efficiency of such methods, and why they avoid using other assessment methods.

The findings of the study have shown that there are three sources of language assessment training for the participant teachers: pre-service, pedagogical formation and in-service assessment training. As the four participants graduated from the ELT departments, they received pre-service assessment training, which most participants in this group found effective in their assessment and evaluation practices. This finding conflicts with much research in the literature which claimed that the participant language teachers in these studies had the low levels of LAL because they received no or little pre-service assessment training (Hasselgreen et al., 2004; Hatipoğlu, 2015; Mede & Atay, 2017; Öz & Atay, 2017; Şahin, 2015; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014). Therefore, pre-service language assessment training seems to contribute to the development of LAL. The second source is pedagogical formation assessment training. Four participants received such training because the departments (e.g. ACL, ELL and EL) they graduated from did not include any language assessment course in their curricula. These participants thought that it was very ineffective and incomprehensive for them. Pedagogical formation assessment training can be considered as a type of pre-service training since students of ACL, ELL and EL generally receive education courses including assessment course before they start to work as EL teachers in Turkey. Considering this assumption and the participants' thought about pedagogical formation, this finding of the present research proves the findings of much research in the literature which revealed that

pre-service assessment training has no or little effect on the development and construction of LAL (Hasselgreen et al., 2004; Hatipoğlu, 2015; Hatipoğlu & Erçetin, 2016; Mede & Atay, 2017; Öz & Atay, 2017; Şahin, 2015; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014). Therefore, pedagogical formation assessment training can be thought not to affect the development and construction of LAL. The last source of language assessment training is in-service training which four participants received and the rest did not receive. This result has revealed that language teachers lacked in-service language assessment training. In addition, two participants did not believe that such training affected them in assessment and evaluation. These two results corroborate the findings of different researchers (Hasselgreen et al., 2004; Hatipoğlu, 2015; Öz & Atay, 2017; Şahin, 2015; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014) that revealed that language teachers received no or little assessment training (e.g., in-service training and pre-service).

As the findings in the present study have pointed out, pre-service assessment training can help EL teachers to (a) understand how to prepare exams by focusing on what to pay attention in preparing their exams, about the purpose of assessment and how to prepare the layout of the exams, (b) adjust the difficulty levels of their questions according to the levels of their students, and (c) make exams valid and reliable in terms of the contribution of pre-service assessment training to the development and construction of LAL. On the other hand, the reasons of inefficiency of pre-service training including pedagogical formation are listed as it may be too statistical and lack practice, and because the teachers of the courses may not give enough importance to such assessment courses, which is consistent with the findings of several researchers (e.g., Lomax, 1996; Rogier, 2014; Stiggins, 1991).

The third and most important finding of the study is that the participants developed and constructed LAL on the job through self-assessment, which proves the findings of much research in the literature (Hasselgreen et al., 2004; Hatipoğlu, 2015; Mede & Atay, 2017; Öz & Atay, 2017; Şahin, 2015; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014). Self-improvement benefits from different sources. The first source is peer interaction. It enables EL teachers to learn from each other because they give and receive feedback about their exams to and from each other, so they have a chance to see how their colleagues prepare their questions, what kind of problems their and their colleagues exams have, and how such problems can be overcome, which is in line with what Munoz, Palacio and Escobar (2012), Scarino (2013) and Tahmasbi (2014) found out in their studies. In addition, working as a teacher gives EL teachers opportunities to practice what they learn theoretically because EL teachers can put theory in practice, understand how it works and recognize its strengths and weaknesses (Izci & Siegel, 2014; Stiggins, 1995). The third way is assessing and evaluating students. It seems to be the most effective

source in developing and constructing LAL through self-assessment because it helps EL teachers to adopt a more critical attitude in assessment and evaluation a lot. They learn how to deal with different assessment situations when they assess and evaluate the students. They also learn how to use what they have learnt in in-service and pre-service assessment training as well as from peer interaction and their previous assessment experiences. Being critical in assessment and evaluation enables them to self-assess their assessments so that they can improve the assessments by finding out and dealing with the weaknesses in the exams (AFT et al., 1990; Tulgar, 2017). To conclude, self-improvement fed with different resources can help EL teachers to develop and construct their LAL particularly by giving EL teachers opportunities to adopt a critical attitude, which is a very significant part of LAL (Inbar-Lourie, 2008a; Lam, 2015; O'Loughlin; 2013). This finding has also contributed to the findings of several studies in the literature (Hasselgreen et al., 2004; Hatipoğlu, 2015; Mede & Atay, 2017; Öz & Atay, 2017; Şahin, 2015; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014) by explaining how language teachers develop and construct LAL (e.g., assessment knowledge, skills and practices).

5. Conclusion

Different studies in the literature point out that the in-service Turkish EL teachers have low levels of LAL (Büyükkarcı, 2016; Hasselgreen et al., 2004; Hatipoğlu, 2015; Mede & Atay, 2017; Öz & Atay, 2017; Şahin, 2015; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014), which means they may not have sufficient assessment and evaluation knowledge when they assess and evaluate students in the class. This also means that they should develop themselves in assessment and evaluation, but none of the studies mentioned in this study has indicated how this development occurred.

This study has helped to understand how LAL is developed and constructed by EL teachers by explaining the finding in the literature that language teachers have developed themselves on the job (Hasselgreen et al., 2004; Hatipoğlu, 2015; Öz & Atay, 2017; Şahin, 2015; Vogt et al., 2008; Vogt & Tsagari, 2014). The study has revealed that there are three sources of the development and construction of LAL: (a) previous assessment experience, (b) assessment training and (c) self-improvement. According to the study, previous assessment experience can result in forming different beliefs about assessment methods, which is an important part of EL teachers' assessment knowledge. The study has also revealed that the effects of assessment training on EL teachers can change depending on the departments EL teachers graduate from. Pre-service assessment training can be effective in developing the assessment knowledge of the EL teachers graduating from ELT departments. However, pedagogical formation assessment training cannot be as

effective as pre-service assessment training because it may be too theoretical, lack practice, and may not be given enough importance by the course teachers. Besides, the study has pointed out that EL teachers can improve themselves in assessment and evaluation through peer interaction, practicing theoretical information and gaining experience by assessing and evaluating students, all of which are the sources of self-improvement. Self-improvement can teach them how to deal with different assessment situations and how to use what they have learned from different sources by adopting a critical attitude.

Further studies can be made on the content of assessment training in pedagogical formation training. The findings of this study can be used to develop an in-service assessment training which may give opportunities to practice theoretical information by concentrating on peer interaction, so further studies can be conducted about its effects on EL teachers' assessment knowledge and practices. Besides, how self-improvement in assessment and evaluation influences EL teachers' assessment knowledge, beliefs, and practices can be investigated in future studies.

REFERENCES

- ALAS, E. & LIIV, S. (2014). Assessment literacy of national examination interviewers and rater-experience with the CEFR. *EESTI RAKENDUSLINGVISTIKA ÜHINGU AASTARAA-MAT*, 10, 7-22.
- AMERICAN FEDERATION OF TEACHERS, NATIONAL COUNCIL ON MEASUREMENT IN EDUCATION, & NATIONAL EDUCATION ASSOCIATION. (1990). *Standards for teacher competence in educational assessment of students*. Retrieved from <http://buros.org/standards-teacher-competence-educational-assessment-students>
- BRINDLEY, G. (2008). Educational reform and language testing. In E. Shohamy & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education* (2nd ed.) (pp. 365-378). Springer Science+Business Media LLC.
- BROADFOOT, P. M. (2005). Dark alleys and blind bends: Testing the language of learning. *Language Testing*, 22(2), 123-141. doi: 10.1191/0265532205lt302oa
- BÜYÜKKARCI, K. (2016). Identifying the areas for English language teacher development: A study of assessment literacy. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 6(3), 333-346.
- CRESWELL, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, California, the United States of America: Sage Publications.
- DAVISON, C. & LEUNG, C. (2009). Current issues in English language teacher-based assessment. *TESOL Quarterly*, 43(3), 393-415.
- DÖRNYEI, Z. (2011). *Research methods in applied linguistics*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- FULCHER, G. (2012). Assessment literacy for the language classroom. *Language Assessment Quarterly*, 9(2), 113-132. doi: 10.1080/15434303.2011.642041

- HASSELGREEN, A., CARLSEN, C., & HELNESS, H. (2004). *European survey of language testing and assessment needs. Report: Part one – general findings*. Retrieved from <http://www.ealta.eu.org/documents/resources/survey-report-pt1.pdf>
- HATİPOĞLU, Ç. (2015, May). *Diversity in language testing and assessment literacy of language teachers in Turkey*. Paper presented at the 3rd ULEAD Congress, International Congress on Applied Linguistics: Current Issues in Applied Linguistics, Çanakkale, Turkey.
- HATİPOĞLU, Ç. & ERÇETİN, G. (2016). Türkiye’de yabancı dilde ölçme ve değerlendirme eğitiminin geçmişi ve bugünü. In S. Akcan & Y. Bayyurt (Eds), *3. ulusal yabancı dil eğitimi kurultayı: Türkiye’deki yabancı dil eğitimi üzerine görüş ve düşünceler 23-24 Ekim 2014, konferanstan seçkiler* (pp. 72-89). İstanbul, Turkey: Boğaziçi University.
- INBAR-LOURIE, O. (2008a). Constructing a language assessment knowledge base: A focus on language assessment courses. *Language Testing*, 25(3), 385-402. doi: 10.1177/0265532208090158
- INBAR-LOURIE, O. (2008b). Language assessment culture. In E. Shohamy & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education* (2nd ed.) (pp. 285-299). Springer Science+Business Media LLC.
- INBAR-LOURIE, O. (2013). Language assessment literacy. In C. A. Chapelle (Ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics* (pp. 1-8). Blackwell Publishing Ltd.
- IZCI, K. & SIEGEL, M. (2014, April). *Investigating high school chemistry teachers’ assessment literacy in theory and practice*. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Philadelphia, PA.
- LAM, R. (2015). Language assessment training in Hong Kong: Implications for language assessment literacy. *Language Testing*, 32(2), 169-197. doi: 10.1177/0265532214554321
- LINCOLN, Y. S. & GUBA, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- LOMAX, R. G. (1996). On becoming assessment literate: An initial look at preservice teachers’ beliefs and practices. *The Teacher Educator*, 31(4), 292-303. doi: 10.1080/08878739609555122
- MALONE, M. E. (2008). Training in language assessment. In E. Shohamy & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education* (2nd ed.) (pp. 225-239). Springer Science+Business Media LLC.
- MALONE, M. E. (2013). The essentials of assessment literacy: Contrasts between testers and users. *Language Testing*, 30(3), 329-344. doi: 10.1177/0265532213480129
- MEDE, E. & ATAY, D. (2017). English language teachers’ assessment literacy: The Turkish context. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 168(1), 43-60.
- MERTLER, C. A. & CAMPBELL, C. (2005, April). *Measuring teachers’ knowledge & application of classroom assessment concepts: Development of the Assessment Literacy Inventory*. Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Montreal, Quebec, Canada.
- MUNOZ, A. P., PALACIO, M., & ESCOBAR, L. (2012). Teachers’ beliefs about assessment in an EFL context in Colombia. *PROFILE*, 14(1), 143-158.

- NEWFIELDS, T. (2006). *Teacher development and assessment literacy*. Paper presented at the Proceedings of the 5th Annual JALT Pan-SIG Conference, Shizuoka, Japan (pp. 48-73). Tokai University College of Marine Science.
- O'LOUGHLIN, K. (2013). Developing the assessment literacy of university proficiency test users. *Language Testing*, 30(3), 363-380. doi: 10.1177/0265532213480336
- ÖZ, S. & ATAY, D. (2017). Turkish EFL instructors' in-class language assessment literacy: Perceptions and practices. *ELT Research Journal*, 6(1), 25-44.
- PILL, J. & HARDING, L. (2013). Defining the language assessment literacy gap: Evidence from a parliamentary inquiry. *Language Testing*, 30(3), 381-402. doi: 10.1177/0265532213480337
- REA-DICKINS, P. (2004). Understanding teachers as agents of assessment. *Language Testing*, 21(3), 249-258.
- REA-DICKINS, P. (2008). Classroom-based language assessment. In E. Shohamy & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education* (2nd ed.) (pp. 257-271). Springer Science+Business Media LLC.
- ROGIER, D. (2014). Assessment literacy: Building a base for better teaching and learning. *English Teaching Forum*, 3, 2-13.
- ŞAHİN, S. (2015, May). *Language testing and assessment (LTA) literacy of high school English language teachers in Turkey*. Paper presented at the 3rd ULEAD Congress, International Congress on Applied Linguistics: Current Issues in Applied Linguistics, Çanakkale, Turkey.
- SCARINO, A. (2013). Language assessment literacy as self-awareness: *Understanding* the role of interpretation in assessment and in teacher learning. *Language Testing*, 30(3), 309-327. doi: 10.1177/0265532213480128
- STIGGINS, R. J. (1991). Assessment literacy. *The Phi Delta Kappan*, 72(7), 534-539.
- STIGGINS, R. J. (1995). Assessment literacy for the 21st century. *The Phi Delta Kappan*, 77(3), 238-245.
- TAHMASBI, S. (2014). Scaffolding and artifacts. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 19(10), 1378-1387.
- TULGAR, A. T. (2017). Selfie@ssessment as an alternative form of self-assessment at undergraduate level in higher education. *Journal of Language and Linguistics Studies*, 13(1), 321-335.
- VOGT, K., GUERIN, E., SAHINKARAKAS, S., PAVLOU, P., TSAGARI, D., & AFIRI, Q. (2008). *Assessment literacy of foreign language teachers in Europe – current trends and future perspectives*. Paper presented at the 5th EALTA Conference, Athens, Greece.
- VOGT, K. & TSAGARI, D. (2014). Assessment literacy of foreign language teachers: Findings of a European study. *Language Assessment Quarterly*, 11, 374-402. doi: 10.1080/15434303.2014.960046
- WALTERS, F. S. (2010). Cultivating assessment literacy: Standards evaluation through language-test specification reverse engineering. *Language Assessment Quarterly*, 7(4), 317-342. doi: 10.1080/15434303.2010.516042
- YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9th ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİNİN ALGILANAN SOSYAL DESTEĞE GÖRE İNCELENMESİ¹

Ahmet BEDEL², Ahmet KUTLU³

Geliş: 12.01.2018 Kabul: 08.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.378121

Öz

Bu araştırmanın amacı; ortaokul öğrencilerinin sorunlarla başa çıkma stratejileri ile algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemek ve algıladıkları sosyal desteğin sorunlarla başa çıkma stratejilerini yordayıp yordamadığını belirlemektir. Bu amaçla 305 ortaokul öğrencisine Spirito, Stark ve Williams (1988) tarafından geliştirilen Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği ve Yıldırım (2004) tarafından geliştirilen Algılanan Sosyal Destek Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmanın istatistiksel analizlerinde Korelasyon ve Regresyon analizi tekniği uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; aile, öğretmen ve arkadaşan algılanan sosyal destek ile aktif başa çıkma arasında pozitif yönde ve arkadaşan algılanan sosyal destek ile kaçınan başa çıkma arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte; aile, öğretmen ve arkadaşan algılanan sosyal destek puanı, aktif başa çıkmanın %13'ünü yordamaktadır. Araştırmanın bulguları ışığında, sorunlarla başa çıkmada etkili olan öğrencilerin algıladıkları sosyal desteğe katkı sağlayacak faaliyetlerin programlarda yer almasının önemine vurgu yapılmış ve sonraki araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul öğrencileri, başa çıkma stratejileri, algılanan sosyal destek.

- 1 Bu çalışmanın özeti, XIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde (7-9 Ekim 2015) sözel bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Doç. Dr. Maltepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi PDR Anabilimdalı, ahmetbedel@maltepe.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4215-9290>.
- 3 Uzman Psikolojik Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı, kutluahmetpdr@gmail.com, O - CID: <https://orcid.org/0000-0002-5184-695X>.

EXAMINING COPING STRATEGIES IN ACCORDANCE WITH PERCEIVED SOCIAL SUPPORT

Abstract

Aim of this study is examining middle school students' coping strategies relation with their perceived social support and detecting if this perceived social support is predicting coping strategies or not. For this purpose, 305 middle school students were administered the Coping Scale developed by Spirito, Stark and Williams (1988) and Perceived Social Support Scale developed by Yıldırım (2004). Correlation and regression analyses techniques have been used to reach statistical conclusions of this research. According to conclusions of this research; there is a positive and statistically significant relation between social support from parents, teachers and friends, and active coping; but there is a negative and significant relation between support from parents, teachers and friends, and avoidant coping. However, perceived social support from parents, teachers and friends predicts 13% of active coping. In the light of research findings, emphasized the importance of additive activities on perceived social support which are effective on coping with problems and suggestions for further researches was made.

Keywords: Middle school students, coping strategies, perceived social support.

Giriş

Ergenlik dönemi; erinlikle başlayıp yetişkinliğe kadar olan dönemdir (Santrock, 2012). Ergenlik dönemi biyolojik, bilişsel, sosyal ve duygusal önemli gelişim özelliklerini içermektedir (Kılıç, 2013; Kulaksızoğlu, 2011). Fiziksel yapıyı kabul etme, anne babadan duygusal olarak bağımsızlaşma, toplumsal bir cinsiyet rolü edinme, bir mesleğe hazırlanma gibi gelişim süreçlerini de içinde barındırmaktadır (İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2010). Güçray (2001) ergenlik dönemini tanımlarken, bireyin fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişim boyutlarında yaşadığı hızlı değişikliği, karar verme ve problem çözme becerilerinde ise sınırlı becerileri vurgulamıştır. Kişiler arası iletişim ve kişiler arası sorunları çözmek, bu gelişim döneminde beklenen önemli gelişim görevleri arasındadır (Yeşilyaprak, 2014; Erkan, 2014). Ergen, bu gelişim süreci içerisinde kendisi, ailesi, öğretmenleri ve toplumun diğer üyeleri ile kişiler arası sorunlarla daha sıklıkla karşı karşıya kalabilmektedir. Ergen için bunlar yaşamındaki önemli stres kaynaklarıdır (Spirito, Stark, Grace ve Stamoulis, 1991; Stark, Spirito, Williams ve Guevremont, 1989). Yaşanılan güçlükler ve kişiler arası problemler, ergenin gelişimine olumlu yönde katkı sağlayabilir (Kulaksızoğlu, 2011; Yörükoğlu, 1993). Bu dönemde, okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin amaçlarından birisi de öğrencilerin yaşadığı sorunlarla başa çıkma

becerisi ve kişiler arası ilişkilerindeki yeterliliklerini geliştirmektir. Aynı zamanda geliştirilen bu yeterlilikler, ergenlik dönemindeki bireylerin işlevsellik kaybının ve öğrenme performanslarındaki eksikliklerinin azalmasına katkı sağlayacaktır (Tatliloğlu, 2013).

Bireyin karşı karşıya kaldığı sorunlarla başa çıkma becerisi, bebeklik döneminden başlayarak çocukluk ve ergenlik dönemlerinde desteklenmesi gereken, etkileri yaşam boyu devam eden bir beceridir (Eroğlu, 2001). Okul ortamı da bu etkilerin devam ettiği alanlardan birisidir. Baş etme becerisi, Folkman ve Lazarus (1986) tarafından yaşanan sorunun çözümü veya birey üzerindeki etkisini azaltmak için yapılan bilişsel ve davranışsal stratejiler olarak tanımlanmıştır. Spirito, Stark ve Williams, (1988) tarafından geliştirilen ergenler için başa çıkma ölçeğinde başa çıkma stratejileri; aktif başa çıkma, olumsuz başa çıkma ve kaçınan başa çıkma stratejisi olarak üç alt boyutta ele alınmıştır: Aktif başa çıkma alt boyutu; yapıcı başa çıkma stratejisidir. Sorunlara olumlu yaklaşmakla birlikte problemi tanımlama, çözüm seçenekleri üretme, karar verme ve değerlendirme adımlarını içermektedir. Kaçınan başa çıkma stratejisi; sorunlardan uzaklaşma, kendi kendine çözülsün diye bekleme gibi problem çözmede işlevsel olmayan yaklaşımları içerir. Olumsuz başa çıkma stratejisinde ise; sorunu tehdit olarak algılama, çözemeyeceğine inanma, kendini ve başkalarını suçlama, etrafa zarar verme davranışları yer almaktadır. Öğrenciler yaşam alanlarında ve özellikle okul yaşamında birçok problemle karşı karşıya gelmektedir. Karşılaştıkları bu problemleri başarılı bir şekilde ve etkili çözebilmeleri problem çözme becerisi gerektirir (Gömlüksiz ve Bozpolat, 2012). Ergenliğin ilk yıllarında bireyler, duygusal, fizyolojik ve psikolojik açıdan pek çok stresle karşı karşıya kaldıkları için henüz yeterli başa çıkma becerilerine sahip değildirler (Eryılmaz, 2009). Bu dönemde arkadaşlarından, ailelerinden ve öğretmenlerinden alacakları sosyal desteğin onların yaşadıkları sorunlarla başa çıkmalarında önemli bir yerinin olacağı düşünülmektedir.

Son yıllarda, sosyal destek kavramı üzerine yapılan çalışmalarında duygusal ya da sosyal problem yaşayan ergenlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Traş ve Arslan, 2013). Ergen için zor olan bu dönemde, sosyal destek onun için önemli olan bir güç kaynağıdır. Sosyal destek kavramı, bireyin çevresinden gördüğü kişisel, sosyal, psikolojik ve ekonomik nitelikli her türlü yardım olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 2006). Ergenler ailenin, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin tepkilerinden çok etkilenmektedirler (Kulaksızoğlu, 2011). Ergenlik dönemindeki genç, tutum ve davranışlarını örnek alacağı, kendisini onlarla özdeşleştireceği uygun bireylere ihtiyaç duyar (Kulaksızoğlu, 2011). Kendini özdeşleştirdiği kişilerin problem çözme yaklaşımlarını kendisine model alabilmektedir. Problemlerle karşılaşan ergenin bu durumlarda yanlarında destek sistemlerinin olması başa çıkma mücadelelerinde ona olumlu katkı sağlar. Sosyal desteğin eksikliği ve yokluğu bireyi tehlikede hisset-

tirebilir (Karataş, 2012). Bireyin, destek kaynaklarında oluşan değişim nedeniyle bireyin algıladığı sosyal destek düzeyi değişebilir. Örneğin, aile bireyleri arasındaki sorunlar, iş kaybı, ölüm, sosyal beceri noksanlığı, bireyin formal ve informal yardım kaynakları konusundaki bilgi eksikliği gibi durumlarda bireyin algıladığı sosyal destek düzeyi düşürebilir (Yıldırım, 1997). Algılanan sosyal desteğin sağladığı cesaretlendirme, bireylerin problem çözmede ve bilgi aramada gücünü artırır (Güneş, Aslan ve Eliüşük, 2014). Aynı zamanda algılanan sosyal destek, sorunlarına farklı bir bakış açısıyla ele almasına yardımcı olacak ve gerektiği zaman destek arama davranışını da sağlayacaktır. (Yıldırım, 2006). Sosyal destek, ergenlik döneminde hem riskleri önlemede hem de belirlenen hedeflere ulaşmada yardımcı ve geliştirici rehberlik görevini yerine getirecektir. Ergenin sosyal çevresinden gelen desteğin sağlıklı olmaması çeşitli sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde, problem çözme yaklaşımları ve sosyal destek algılaması değişik yaş gruplarında farklı değişkenlerle araştırılmıştır. Budak'ın (1999) lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, lise öğrencilerinin aile ve arkadaşan algılanan sosyal destek düzeyi ile problem çözme becerileri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, öğretmenden algılanan sosyal destek ile problem çözme becerisi arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Arslan'ın (2009) yaptığı çalışmaya göre ise, lise öğrencilerinin aileden, arkadaşan ve öğretmenden algıladıkları sosyal destek yükseldikçe probleme pozitif yöneldiği, akılcı problem çözme puanlarının yükseldiği ve toplam sosyal problem çözme puanlarının yükseldiği ortaya çıkmıştır. Ünüvar (2003) ve Korkut (2002) tarafından yapılan çalışmalarda, lise öğrencilerinin algılanan sosyal destek düzeyleri arttıkça problem çözme becerilerinin de arttığı görülmüştür. Şiddet eğilimi olanlarda, aile, öğretmen ve arkadaş desteğinin düşük olduğu sonucu elde edilmiştir (Avcı ve Yıldırım, 2014). Araştırmalar, algılanan sosyal destek düzeyinin artmasına bağlı olarak streste başa çıkma (Ditzen ve Heinrichs, 2014; Demirtaş, 2007) ve sosyal yetkinlik (Traş ve Arslan, 2013) düzeylerinin arttığını, akademik başarılarının (Yıldırım, 2006), benlik saygılarının (Kahriman ve Polat, 2003) yükseldiğini, internet bağımlılığının (Esen ve Siyez, 2011; Oktan, 2015), sosyal kaygının (Baltacı ve Hamarta, 2013), sınav kaygısının (Yıldırım ve Ergene, 2003), yalnızlığın (Duru, 2008), depresyonun (Kempen, Ranchor, Ambergen ve Zijlstra, 2014, Elmacı, 2006) çatışmaların, saldırganlıkların (Bozoğlan, 2014) ve tükenmişliklerinin (Kutsal ve Bilge, 2012) azaldığı sonuçları elde edilmiştir. Yalçın (2015) tarafından yapılan meta analiz çalışmasında, sosyal destek ve iyi oluş arasında pozitif ilişkili bulunurken, sosyal desteğin depresyon ve yalnızlıkla negatif ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Yıldırım (1999) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin; ailelerinden, öğretmenlerinden ve arkadaşlarından yeterince sosyal destek algılamadıkları sonucu elde edilmiştir.

Yukarıda yapılan araştırmalara bakıldığında, problem çözmeye ve sosyal destek kavramlarının çeşitli değişkenlerle ve farklı örneklemlerle ele alındığı birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada ise, ortaokul öğrencilerinin yaşadıkları sosyal problemlerle başa çıkmalarında algılanan sosyal desteğin rolü incelenmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarının, başa çıkma stratejileri ve sosyal destek alan yazınına önemli katkılar sağlayacağı düşünölmektedir. Ortaokul öğrencilerinin gelişim dönemlerinde yaşanan biyolojik, bilişsel ve sosyal değişimler beraberinde duygusal gerginliği de getirebilir. Bundan dolayı, bireyin ailesi ve çevresiyle karşı karşıya kaldığı kişiler arası sorunların da bir artış gözlenebilir. Öğrencilerin, karşı karşıya kaldıkları problem durumlarında başvurdukları başa çıkma stratejileri, onların bireysel ve toplumsal gelişim alanlarında gelişim görevleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu gelişim alanlarında, psikolojik danışmanların, öğretmenlerin, ailelerin ve arkadaşlarının önemli bir yer aldığı düşünölmektedir. Dolayısıyla bu araştırmadan elde edilen sonuçların ergenlerle çalışan psikolojik danışmanlara önleyici psikolojik danışma ve rehberlik etkinlikleri hazırlamalarında yol gösterceği beklenmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin sorunlarla başa çıkma stratejileri ile algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemek ve algıladıkları sosyal desteğin sorunlarla başa çıkma stratejilerini yordayıp yordamadığını belirlemektir.

Yöntem

Çalışma Grubu

Araştırmada genel tarama modeli uygulanarak, veriler basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile toplandı. Bu örnekleme yöntemi, evrendeki tüm birimlerin, örneğe seçilmede eşit ve bağımsız bir şansa sahip olma imkanı sağlar (Büyüköztürk, 2003). Araştırmanın evrenini şırnak merkezinde bulunan ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemini ise Silopi ilçesinde eğitim-öğretimine devam eden ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. İki ortaokulda, 12 sınıfta 305 öğrenciye araştırmada kullanılan ölçekler uygulandı. Örnekleme yer alan öğrencilere ait demografik özellikler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet, Anne ve Baba Eğitim Bilgileri

Değişkenler		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kız	132	43.2
	Erkek	173	56.8
	Toplam	305	100
Anne Eğitim Durumu	Okula gitmemiş	165	54
	İlkokul	92	30.2
	Ortaokul	42	13.8
	Üniversite	6	2
	Toplam	305	100
Baba Eğitim Durumu	Okula gitmemiş	69	22.7
	İlkokul	117	38.4
	Ortaokul	101	33.1
	Lise	15	4.9
	Üniversite	3	0.9
	Toplam	305	100

Veri Toplama Araçları

Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği (EBCÖ; Spirito, Stark ve Williams, 1988):

Ergenlerin başa çıkma stratejileri EBCÖ kullanılarak ölçülmüştür. EBCÖ, Spirito ve arkadaşları (1988) tarafından geliştirilmiş ve Bedel, Işık ve Hamarta tarafından (2014) uyarılma çalışması yapılmıştır. Aktif başa çıkma stratejisi, kaçınan başa çıkma stratejisi ve olumsuz başa çıkma stratejisi olmak üzere üç alt boyut ve 11 madde yer almaktadır. Hiçbir Zaman'dan (0) Her Zaman'a (3) dörtlü bir ölçek üzerinden puanlanmaktadır. Alt ölçeklerden alınan puan Aktif ve Kaçınan Başa Çıkma Stratejisi için 0-12, Olumsuz Başa Çıkma Stratejisi için 0-9 arasında değişmektedir. Ölçekten iki örnek madde şöyledir: "Yaşadığım problemi başka şeyler düşünüp başka şeyler yaparak unutmaya çalışırım" ve "Olayların olumlu taraflarını görmeye çalışarak olumlu sonuçlar üzerine odaklanmaya çalışırım." Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmasında EBCÖ'nün alt boyutları ile sürekli kaygı arasında orta düzeyde korelasyon sonuçları elde edilmiştir. EBCÖ'nün iç tutarlılık güvenilirlik katsayısının Aktif Başa Çıkma Stratejisi için .72, Kaçınan Başa Çıkma Stratejisi için .70 ve Olumsuz Başa Çıkma için .65 olduğu gözlemlenmiştir. Üç hafta ara ile uygulanan test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise Aktif Başa Çıkma Stratejisi için $r = .66$, Kaçınan Başa Çıkma Stratejisi için $r = .61$ ve Olumsuz Başa Çıkma Stratejisi için $r = .76$ olduğu sonucu elde edilmiştir. Analizlerden sonuçlarından, üç faktörlü EBCÖ'nün Türkçe formunun 6, 7, 8, 9, 10 ve 11. sınıf öğrencilerinin yaşadıkları sorunlarla başa çıkma stratejilerini ölçmek amacıyla kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu görülmektedir.

Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ASDÖ-R; Yıldırım, 2014): ASDÖ-R'de üç alt ölçek (AİD= Aile Desteği, ARD= Arkadaş Desteği, ÖĞD= Öğretmen Desteği)

ve toplam 50 madde yer almaktadır. ASDÖ-R üçlü Likert tipi bir ölçektir (1: Bana Uygun, 2: Kısmen Uygun, 3: Bana Uygun Değil). ASDÖ'den dört çeşit puan elde edilmekte, bunların üçü alt ölçeklere ilişkin ve birisi de toplam puandır. Bireyin üç alt ölçekten aldığı puanların toplamıyla, "Genel Sosyal Destek" puanı elde edilmektedir. Ölçülen puanın yüksekliği, algılanan yüksek sosyal destek düzeyini göstermektedir. ASDÖ'nün alfa güvenilirlik katsayısı ölçeğin tümü için .93, aile destek alt ölçeği için .94, arkadaş alt ölçeği için .91, öğretmen alt ölçeği için .93 olduğu gözlenmiştir. Test- tekrar test güvenilirlik hesaplamalarında aile alt ölçeği için .89, arkadaş alt ölçeği için .85, öğretmen alt ölçeği için .86 sonucu elde edilmiştir. ASDÖ-R'nin geçerlilik ölçümleri faktör analizi ve benzer ölçekler geçerliği yöntemiyle hesaplanmıştır. ASDÖ-R ile Beck Depresyon Envanteri (BDI) ve GSÖ alt ölçek puanları arasında anlamlı ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. ASDÖ-R'nin güvenilirliği için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı hesaplanarak, ayrıca test tekrar test güvenilirliği hesaplanmıştır. İç tutarlık katsayıları (Cronbach alfa) ASDÖ-R'nin toplamında .91, aile desteğinde .83 ve Öğretmen desteğinde .83 hesaplanmıştır. Test tekrar test korelasyon katsayıları ise sırasıyla .93, .81 ve .81 olduğu gözlenmiştir (Yıldırım, 2004).

Verilerin Analizi

Araştırmada uygulanan ölçekler, okul rehber öğretmenleri tarafından ders öğretmenlerinden izin alınarak öğrencilere iki farklı okulda, ders saati süresinde uygulandı. Uygulama öncesinde öğrencilere araştırmanın amacı açıklanarak, sadece gönüllü olanların katılımı sağlanmıştır. Çalışmanın değişkenleri olan başa çıkma stratejileri ve algılanan sosyal destek arasındaki potansiyel ilişki Pearson Momentler Çarpım Korelasyon katsayısı hesaplanarak elde edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordama gücü Çoklu Regresyon Analizi yoluyla hesaplanmıştır (Büyüköztürk, 2003).

Bulgular

Araştırmada kullanılan Algılanan Sosyal Destek ve Başa Çıkma Stratejileri Ölçeğine ilişkin korelasyonlar tablo 2'de verildi.

Tablo 2: Algılanan Sosyal Destek ve Başa Çıkma Stratejilerine Ölçeğine İlişkin Korelasyonlar

Değişken	1	2	3	4	5	6
1. Aileden	-					
2. Öğretmen	.505**					
3. Arkadaştan	.252**	.305**				
4. Aktif başa çıkma	.262**	.258**	.273**			
5. Olumsuz başa çıkma	-.055	-.004	-.027	.275**		
6. Kaçınan başa çıkma	-.010	.056	-.127*	-.183**	-.328**	
* $p < .05$, ** $p < .01$						

Tablo 2'ye bakıldığında, aileden algılanan sosyal destek ile aktif başa çıkma arasında ($r = .262, p < 0.01$) düşük düzeyde pozitif, olumsuz başa çıkma ile ($r = -.055, p > 0.05$) düşük düzeyde negatif ilişkinin ve kaçınan başa çıkma ile ($r = -.010, p > 0.05$) arasında negatif düşük düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür. Öğretmen-den algılanan sosyal destek ile aktif başa çıkma arasında ($r = .258, p < 0.01$) düşük düzeyde pozitif, olumsuz başa çıkma ile ($r = -.004, p > 0.05$) düşük düzeyde negatif ilişkinin ve kaçınan başa çıkma ile ($r = .056, p > 0.05$) arasında pozitif düşük düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür. Arkadaştan algılanan sosyal destek ile aktif başa çıkma arasında ($r = .273, p < 0.01$) düşük düzeyde pozitif, olumsuz başa çıkma ile ($r = -.027, p > 0.05$) düşük düzeyde negatif ilişkinin ve kaçınan başa çıkma ile ($r = -.127, p < 0.05$) arasında negatif düşük düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür.

Algılanan sosyal destek değişkenlerinin, aktif başa çıkma stratejisini yordama düzeyleri hesaplanarak sonuçları tablo 3'te verildi.

Tablo 3: Aktif Başa Çıkma Stratejisinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	<i>B</i>	<i>SH_B</i>	β	<i>t</i>	<i>P</i>
Aile	.047	.020	.151	2.395	.017
Öğretmen	.036	.019	.122	1.909	.057
Arkadaş	.080	.023	.197	3.462	.001
$R = .353$ $R^2 = .125$ $F_{(1, 304)} = 14.315$ $p = .001$					

Tablo 3'e bakıldığında, aile, öğretmen ve arkadaş değişkenlerinin birlikte aktif başa çıkma stratejisini anlamlı düzeyde yordadığı ($p < .001$) ve varyansın yaklaşık %13'ünü açıkladığı görülmektedir. İlgili Beta değerleri incelendiğinde ise, aktif başa çıkma stratejisinin anlamlı yordayıcısının sırayla arkadaştan algılanan sosyal destek ($\beta = .197$) ve aileden algılanan sosyal destek ($\beta = .151$) olduğu görülmektedir.

Algılanan sosyal destek değişkenlerinin, olumsuz başa çıkma stratejisini yordama düzeyleri hesaplanarak sonuçları tablo 4'te verildi.

Tablo 4: Olumsuz Başa Çıkma Stratejisinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	<i>B</i>	<i>SH_B</i>	β	<i>t</i>	<i>P</i>
Aile	-.011	.011	-.068	-1.013	.312
Öğretmen	.006	.011	.037	.537	.592
Arkadaş	-.004	.013	-.021	-.340	.734
$R = .064$ $R^2 = .004$ $F_{(1, 304)} = 416$ $p = .742$					

Tablo 4 incelendiğinde, olumsuz başa çıkma stratejisinin yordayıcı değişken olarak belirlenen algılanan sosyal destek değişkenleri tarafından anlamlı düzeyde yordanmadığı ($p > .001$) ve varyansın yaklaşık %0.4'ünü açıkladığı görülmektedir.

Algılanan sosyal destek değişkenlerinin, kaçınan başa çıkma stratejisini yordama düzeyleri hesaplanarak sonuçları tablo 5'te verildi.

Tablo 5: Kaçınan Başa Çıkma Stratejisinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	<i>B</i>	<i>SH_B</i>	β	<i>t</i>	<i>P</i>
Aile	-.006	.012	-.031	-.465	.642
Öğretmen	.021	.012	.119	1.767	.078
Arkadaş	-.037	.014	-.156	-2.594	.010
$R = .164$ $R^2 = .027$ $F_{(1, 304)} = 2.768$ $p = .042$					

Tablo 5 incelendiğinde, tüm yordayıcı değişkenlerin birlikte kaçınan çıkma stratejisini anlamlı düzeyde yordadığı ($p < .05$) ve varyansın yaklaşık %3'ünü açık-

ladığı görülmektedir. İlgili Beta değerleri incelendiğinde ise, kaçınan başa çıkma stratejisinin tek anlamlı yordayıcısının arkadaştan algılanan sosyal destek ($\beta = -.156$) olduğu görülmektedir.

Tartışma

Araştırma bulguları incelendiğinde, algılanan sosyal destek ile başa çıkma stratejileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Öğrencilerin aileden, arkadaştan ve öğretmenlerinden algıladıkları sosyal destek düzeyleri arttıkça sorunlarla aktif başa çıkma stratejilerinin arttığı sonucu elde edilmiştir. Olumsuz başa çıkma stratejisinde algılanan sosyal desteğin anlamlı bir yordayıcı olmadığı sonucu elde edilmiştir. Kaçınan başa çıkma stratejisinde ise arkadaştan algılanan sosyal destek tek anlamlı açıklayıcıdır. Ayrıca, aktif başa çıkma stratejisini hangi sosyal destek değişkenlerinin yordadığına ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında, arkadaş ve aileden algılanan sosyal desteğin aktif başa çıkma stratejisini anlamlı düzeyde yordayarak, yaklaşık %13'ünü açıkladığı görülmektedir. Bir başka deyişle, problemlerle aktif başa çıkma becerisi için arkadaştan ve aileden algılanan sosyal destek düzeyi önemli birer etkidir. Topkaya ve Meydan (2013) tarafından yapılan araştırmada, öğrencilerin yaşadıkları sorunlarda sıklıkla arkadaşlarından ve ailelerinden destek arayışı içinde oldukları sonucu elde edilmiştir. Yaşanılan stres durumlarında da başvurulacak yollardan birisi sosyal destek arama davranışıdır (Türküm, 2002). Ergenler aldıkları bu sosyal destekle aktif başa çıkma stratejisini daha sık kullanırken, kaçınan başa çıkma stratejisinin kullanımını ise azalmaktadır. Arkadaştan algılanan sosyal destek düzeyinin ergenlerin yaşadıkları sorunlarda aktif başa çıkma stratejilerini daha sık kullanmalarında etkili olması gelişimsel açıdan önemlidir. Ergenlik dönemi sosyal gelişim özelliği olarak ergen, akranlarından yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Ergenlerin arkadaşları ve akran grupları tarafından sevmeye ve kabul edilmeye karşı güçlü bir gereksinimleri vardır. Ergenin akranlarıyla ilişkileri ve geçirilen zaman onların yaşamlarında büyük bir yer kaplar (Santrock, 2012). Bu aitik duygusu, ergenlerin kendilerini iyi hissetmelerine neden olurken, dışlanmaları ise stres ve kaygıya neden olabilmektedir. Sorunlarla başa çıkabilme yaklaşımlarında ve yeteneklerinde akranlarının geri bildirimleri onlar için önemli bilgi kaynağıdır. Bu destekler kendilerini kabul düzeylerinde önemli bir etki yapmaktadır (Akin ve Ceyhan, 2005). Bu dönemde yaşanan sorunların bir kısmı da arkadaş, aile ve öğretmenlerle yaşanan kişiler arası sorunlar olabilir. Bu yaşanan kişiler arası sorunlar, onların sosyal duygusal gelişimlerine olumlu katkıları bulunmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgu, alan yazınında yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Lise öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalarda da (Ünür, 2003; Korkut, 2002) algılanan sosyal destek düzeyleri arttıkça problem çözme becerileri de arttığı görülmüştür. Aynı zamanda sosyal destek kendilerini psikolojik

olarak iyi hissetmelerine katkı sağlamaktadır (Malkoç ve Yalçın, 2015; Terzi, 2008; Doğan, 2008). Sosyal destek düzeyinin azalması ise ergenlerin depresif belirtiler (Sheeber, Hops, Alpert, Davis ve Andrews, 2007) ve yüksek şiddet eğilimi (Avcı ve Yıldırım, 2014) göstermesinde etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Algılanan sosyal destek, yaşanan sorunlarda yapıcı başa çıkma stratejisinin kullanılmasına önemli katkı sağlamaktadır.

Bir diğer önemli bulgu, ergenin yaşadığı sorunlarla aktif başa çıkma stratejisini kullanmasında ailesinden gördüğü sosyal desteğin öneminin ortaya çıkmasıdır. Ergenlik döneminde akran ilişkilerinin önemi ön plana çıkmasına rağmen, ailenin ergenin gelişimindeki önemli etkisi halen devam etmektedir. Bu dönemde, ailenin çocuklarının davranışlarını izlemesi ve bu konuda yetkili ebeveyn stili ortaya koymaları, çocuklarının bağımsızlığını teşvik eder (Cüceloğlu, 2016). Bu ebeveynler aynı zamanda gerektiğinde çocuklarının davranışlarına sınırlar ve kontroller koyarlar (Santrock, 2012). Ebeveynlerinin yaklaşımlarını demokratik algılayan ergenler, ailelerinden daha fazla sosyal destek aldıklarını ifade etmektedirler (Çeçen, 2008). Bu yaklaşımın, ergenlerin yaşadıkları sorunlarda aktif başa çıkma stratejilerini kullanabilmelerinde önemli bir yeri vardır. Bireylerin aktif başa çıkma stratejileri artarken, olumsuz ve kaçınan başa çıkma stratejileri de azalmaktadır. Yapılan araştırmalarda, lise öğrencilerinde algılanan aile desteği ile sosyal problem çözme arasında pozitif ilişki olduğu (Budak, 1999; Arslan, 2009), aile desteğinin artmasıyla stresle başa çıkma düzeylerinde artış olduğu (Demirtaş, 2007) ve akademik başarılarının yükseldiği (Yıldırım, 2006) sonucu elde edilmiştir. Bu sosyal destek, ergenlerin depresyon ve kaygı düzeylerinin azalmasında (Eldeliklioğlu, 2006), psiko-sosyal problemlerinin azalmasında (Nanninga, Jansen, Knorth ve Reijneveld, 2015) ve dolayısıyla intihar riskini azaltmada önemli bir etkidir (Arsel ve Batıgün, 2011). Ergenin sosyal olarak desteklenmesi, onların olumsuz ve kaçınan sorun çözme yaklaşımlarını kullanmalarının azalmasında önemli bir etki olduğu sonucu elde edilmiştir. Aileden algılanan sosyal destek hemen hemen her yaşta, yapıcı başa çıkma stratejilerini kullanmalarında önemli olduğu vurgulanmaktadır (Novara, Garro ve Di Rienzo, 2015). Öğretmenlerden algılanan sosyal destek ve ergenlerin aktif başa çıkma stratejileri arasındaki ilişki düşük düzeyde ve pozitifken, öğretmenlerden algılanan sosyal desteğin anlamlı yordayıcı olmadığı sonucu elde edilmiştir. Bunun olası sebeplerinden biri, özellikle bu gelişim döneminde akranların ve ailenin ön planda olması olabilir. Bu bulgu, ergenlerin yapıcı ve işlevsel başa çıkma stratejilerinin gelişiminde öğretmen desteğinin artırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, arkadaşlardan ve aileden algılanan sosyal destek bireylerin sorunları daha baş edilebilir algılamalarında, sorunların olumlu yönlerini görebilmelerinde, başkalarından yardım

almalarında önemli katkılar sağlamaktadır. Ergenlerin aktif başa çıkma stratejilerini kullanmaları, olumsuz ve kaçınan başa çıkma stratejilerini daha az kullanmaları onların sosyal problem çözme becerilerinin gelişiminde önemlidir. Sosyal problem çözme becerisi, bu dönemde beklenen önemli bir gelişim görevidir. Bu gelişim görevini desteklemek, psikolojik danışmanlarının görevleri ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, okul çağı çocukları ve ergenlik döneminde yer alan bireylerle yapılacak önleyici psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde onların sosyal destek algılamalarının artmasını destekleyecek, kişisel-sosyal sorunlarla karşılaştığında yardım alabileceği kişiler konusunda kişisel rehberlik etkinliklerine gereksinim duyulmaktadır. Ergenlerin başa çıkma becerileri üzerine yapılan etkinliklerde, aileleri ve öğretmenleri de kapsayacak şekilde müdahale hizmetleri planlanabilir. Çalışma grubunu sosyo ekonomik düzeyi orta ve alt sınıfta olduğu gözlemlenen öğrencilerin oluşturması çalışmanın sınırlılıklarından biridir. Farklı sosyo ekonomik göstergeleri olan öğrenciler çalışmalara dâhil edilebilir.

Kaynakça

- AKIN, Y. D. ve CEYHAN, E. (2005), Resmi ve özel genel lise öğrencilerinin ailelerinden, arkadaşlarından ve öğretmenlerinden algıladıkları sosyal destek düzeyleri açısından kendini kabul düzeylerinin incelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 69-87.
- ARSEL, C. O. ve BATIGÜN, A. D. (2011), İntihar ve cinsiyet: Cinsiyet rolleri, iletişim becerileri, sosyal destek ve umutsuzluk açısından değerlendirilme, *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(68), 1-10.
- ARSLAN, Y. (2009), *Lise öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile sosyal problem çözme arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- AVCI, Ö. H. ve YILDIRIM, İ. (2014), Ergenlerde şiddet eğilimi, yalnızlık ve sosyal destek, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 157-168.
- BALTACI, Ö. ve HAMARTA, E. (2013), Analyzing the relationship between social anxiety, social support and problem solving approach of university students, *Education and Science*, 38(167), 226-240.
- BEDEL, A., IŞIK, E. ve HAMARTA, E (2014), Ergenler için başa çıkma ölçeğinin (EBÇÖ) geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 227-235.
- BOZOĞLAN, B. (2014). Çatışmanın yordayıcısı olarak sosyal destek ve yaşam doyumu. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 161-175
- BUDAK, B. (1999), *Lise öğrencilerinin algılanan sosyal destek düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2003), *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*, Ankara, Pegem Yayıncılık.

- CÜCELOĞLU, D. (2016), *Başarıya götüren aile*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- ÇEÇEN, A. R. (2008), Öğrencilerin cinsiyetlerine ve anababa tutum algılarına göre yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 415-431.
- DEMİRTAŞ, A. S. (2007), *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin algılanan sosyal destek ve yalnızlık düzeyleri ile stresle başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- DİTZEN, B., and HEINRICH, M. (2014), Psychobiology of social support: The social dimension of stress buffering, *Restorative Neurology and Neuroscience*, 32(1), 149-62.
- DOĞAN, T. (2008), Psikolojik belirtilerin yordayıcısı olarak sosyal destek ve iyilik hali. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 30-44.
- DURU, E. (2008), Yalnızlığı yordamada sosyal destek ve sosyal bağlılığın rolü, *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(61), 15-24.
- ELDELİKLİOĞLU, J. (2006), The relationship between the perceived social support and the level of depression and anxiety in university students, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 6(3), 742-752.
- ELMACI, F. (2006), The role of social support on depression and adjustment levels of adolescents having broken and unbroken families, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 6(2), 421-431.
- ERKAN, S. (2014), *Okul psikolojik danışma ve rehberlik programlarının hazırlanması*, Ankara: Pegem Akademi.
- EROĞLU, E. (2001), *Ailenin çocuklarda problem çözme becerisi üzerine etkisi: Adapazarı örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- ERYILMAZ, A. (2009), Ergenlik döneminde stres ve başa çıkma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 20-37.
- ESEN, E. ve SİYEZ, M. D. (2011), Ergenlerde internet bağımlılığını yordayan psiko-sosyal değişkenlerin incelenmesi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 127-138.
- FOLKMAN, S., and LAZARUS, R. S. (1986), Stress process and depressive symptomatology, *Journal of Abnormal Psychology*, 95, 107-113
- GÖMLEKSİZ, M. N. ve BOZPOLAT, E. (2012), İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 22-39.
- GÜÇRAY, S. (2001), Ergenlerde karar verme davranışlarının öz saygı ve problem çözme becerileri algısı ile ilişkisi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(8), 106-121.
- GÜNEŞ, F., ARSLAN, C. ve ELİÜŞÜK, A. (2014), Atılganlık eğitiminin üniversite öğrencilerinin kişilerarası problem çözme algılanan sosyal destek ve atılganlık düzeylerine etkisi, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 456-474.
- İNANÇ, Y. B., BİLGİN, M. ve ATICI, M. K. (2010), *Gelişim psikolojisi*, Ankara, Pegem Akademi.

- KAHRİMAN, İ. ve POLAT, S. (2003), Adölesanlarda aileden ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek ve benlik saygısı arasındaki ilişki, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6(2), 13-24.
- KARATAŞ, Z. (2012), Ergenlerin algılanan sosyal destek ve sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 257-271.
- KEMPEN, G.I., RANCHOR, A.V., AMBERGEN, T., ve ZIJLSTRA, G.A. (2014), The mediating role of disability and social support in the association between low vision and depressive symptoms in older adults, *Quality Of Life Research: An International Journal Of Quality Of Life Aspects Of Treatment, Care and Rehabilitation*, 23(3), 1039-1043.
- KILIÇ, M. (2013), *Gerçek yaşam tadında: Gelişim dönemleri 2 erinlik ergenlik*, Ankara, Pegem Akademi
- KORKUT, F. (2002), Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22, 177-184.
- KULAKSIZOĞLU, A. (2011), *Ergenlik Psikolojisi* (11.Baskı), Ankara, Remzi Kitabevi.
- KUTSAL, D. ve BİLGE, F. (2012), Lise öğrencilerinin tükenmişlik ve sosyal destek düzeyleri, *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 283-297.
- MALKOÇ, A. ve YALÇIN, İ. (2015), Relationships among resilience, social support, coping, and psychological well-being among university students, *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5(43), 35-43.
- NANNİNGA, M., JANSEN, D.E., KNORTH, E.J., and REIJNEVELD, S.A. (2015), Enrolment of children and adolescents in psychosocial care: More likely with low family social support and poor parenting skills, *European Child ve Adolescent Psychiatry*, 24(4), 407-416.
- NOVARA, C., GARRO, M., and DİRİENZO, G. (2015), Coping styles and social support in emergency workers: family as a resource, *Romanian Journal for Multidimensional Education*, 6(1), 129-140.
- OKTAN, V. (2015), Üniversite öğrencilerinde problemler internet kullanımı, yalnızlık ve algılanan sosyal destek, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 281-292.
- SANTROCK, J. W. (2012), *Ergenlik (Çev.ed. Diğem Müge Siyez)*, Ankara, Nobel Yayınevi.
- SHEEBER, L., HOPS, H., ALPERT, A., DAVIDS, B., and ANDREWS, J (1997). Family support and conflict: Prospective relations to adolescent depression, *Journal of Abnormal Psychology*, 25(4), 333-344.
- SPİRİTO, A., STARK, L. R., GRACE, N., and SAMOULIS, D. (1991), Common problems and coping strategies reported in childhood and early adolescence, *Journal of Youth and Adolescence*, 20(5), 531-544.
- SPIRITO, A., STARK, L.J., and WILLIAMS, C. (1988), Development of a brief coping checklist for use with pediatric populations, *Journal of Pediatric Psychology*, 13(4), 555-574.
- STARK, L. J., SPİRİTO, A., WILLIAMS, C. A., and GUEVREMONT, D. C. (1989), Common problems and coping strategies I: Findings with normal adolescents, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 17(2), 203-212.

- TATLILIOĞLU, K. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin okul başarılarını olumsuz etkileyen nedenlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Bingöl örneği, *Akademik Bakış Dergisi*, (35), 1-21.
- TOPKAYA, N. ve MEYDAN, B. (2013), Üniversite öğrencilerinin problem yaşadıkları alanlar, yardım kaynakları ve psikolojik yardım alma niyetleri, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-37.
- TRAŞ, Z. ve ARSLAN, E.(2013), Ergenlerde sosyal yetkinliğin, algılanan sosyal destek açısından incelenmesi, *İlköğretim Online*, 12(4), 1133-1140.
- TERZİ, Ş. (2008), Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 1-11.
- TÜRKÜM, S. (2002), Stresle başa çıkma ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(18), 25-34.
- ÜNÜVAR, A. (2003), *Çok yönlü algılanan sosyal desteğin 15-18 yaş arası lise öğrencilerinin problem çözme becerisine ve benlik saygısına etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- YALÇIN, İ. (2015), Relationships between well-being and social support: a meta-analysis of studies conducted in Turkey, *Turkish Journal of Psychiatry*, 26(1), 21-32.
- YEŞİLYAPRAK, B. (2014), *Eğitimde rehberlik hizmetleri*, Ankara: Nobel
- YILDIRIM, İ. (2004), Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Revizyonu, *Eğitim Araştırmaları–Eurasian Journal Of Educational Research*, 17, 221-236.
- YILDIRIM, İ. (2006), Akademik başarının yordayıcısı olarak gündelik sıkıntılar ve sosyal destek, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 258-267.
- YILDIRIM, İ. (1997), Algılanan sosyal destek ölçeğinin geliştirilmesi güvenilirliği ve geçerliği, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 81-87.
- YILDIRIM, İ. (1999), Sosyal destek programının etkililiği: Deneysel bir çalışma, *Eğitim ve Bilim*, 23(113), 66-73.
- YILDIRIM, İ. ve Ergene, T. (2003), Lise son sınıf öğrencilerinin akademik başarılarının yordayıcısı olarak sınav kaygısı, boyun eğici davranışlar ve sosyal destek, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 224-234.
- YÖRÜKOĞLU, A. (1993), *Çocuk ruh sağlığı*, İstanbul, Özgür Yayıncılık.

III. AHMED DEVRİNDE İSTANBUL ÇUHA FABRİKASININ KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ¹

Yaşar BAŞ²

Geliş:09.01.2018 Kabul:02.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.376489

Öz

III. Ahmed ve ünlü veziri Nevşehirli Damat İbrahim Paşa zamanlarında öncükilerden çok daha geniş ve farklı bir şekilde İstanbul'un imarına ve sanayiinin gelişmesine ehemmiyet verilmiş, önemli miktarda eserler vücuda getirilmiştir. Devrin padişahı III. Ahmed ve adamları bu maksadın gerçekleşmesi yönünde büyük gayretler sarf etmiştir. Bu devirde tesis edilen önemli miri sanayi işletmeleri arasında bir çuha ve bir tür ipekli dokuma ürünü hatayi fabrikası da bulunmaktadır. Ne var ki, bu konuda bir iki cümleden ileri gitmeyen tespitler üzerinde bu güne kadar ayrıntılı incelemeler yapılamamıştır. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan incelemelere göre, bu tesislerden birincisi olan çuha fabrikası, yine III. Ahmed döneminde ancak İbrahim Paşa'dan önce, Şehremini Çarşısı'nda Ebubekir Ağa tarafından eski Baruthane binasının bir kısmı onarılmak suretiyle yeniden inşa edilen bir yapıda 1708 yılı sonlarında işletmeye hazır hale getirilmiştir. Ancak Nisan 1710 tarihinde faaliyete geçebilmiştir. Hatayi fabrikası ise, İbrahim Paşa'nın sadaretinin başında, çuha fabrikasının ekinde, hatta bunun bir parçası olarak 1721 yılının ortalarından itibaren inşa edilmeye başlanmıştır. Bu sırada çuha fabrikası da yeniden tesis edilmişçesine gözden geçirilmiş, işleyişi ve kapasitesi oldukça genişletilmiştir. Arşiv belgelerinde çuha fabrikasının kuruluşu, yönetimi, yönetim problemleri, işleyişi, fabrikaların bölümleri, aletleri, gelir gider durumları, görevlileri, fabrika esnafı, yapağı ve ham ipek toplanması meselesi ve temin edilen mahaller, mamul çeşitleri, fiyatları, satış alanları vb. konular hakkında

1 Bu makale, "III. Ahmed Devrinde İstanbul'da Kurulan Çuha Fabrikası" adı ile 12 sayfalık bir bildiri olarak 09-12 Kasım 2017 tarihleri arasında Nevşehir'de düzenlenen Uluslararası Lale Devri ve Damat İbrahim Paşa Sempozyumu'na sunulduktan sonra gözden geçirilerek genişletilmiştir.

2 Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, yasarbas2000@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3275-6537>.

bilgilere yer verilmiştir. İncelemede söz konusu başlıkların ayrıntıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: İstanbul, çuha, Damat İbrahim Paşa, III. Ahmed

ESTABLISHMENT AND FUNCTION OF THE İSTANBUL HAIRCLOTH FACTORY DURING AHMED III

Abstract

During the period of Ahmed III and his famous vizier Nevşehirli Damat İbrahim Pasha, much more attention was paid extensively on reconstruction of İstanbul and development of the industry, remarkable works were composed. Ahmed III Sultan of that period and his officials tried hard to realize his aims. There are also a haircloth and a Hatayi factories among the establishments founded in that period. However, detailed researches more than some short sentences over the previously mentioned findings could have never been carried out. According to the studies with the archive documents, the haircloth factory, the first established one, was prepared for working at the late of 1708 in a new style after the restoration of a part of old Baruthane building in the Şehremini bazaar by Ebubekir Agha (master) during the period of Ahmed III but before İbrahim Pasha. Then it could be put into operation just in April 1710. In addition, the Hatayi factory have been begun to be built from the middle of 1721 even as part of it as an outhouse of the haircloth factory at the outset of the grand viziership of İbrahim Pasha. In the meantime, the haircloth factory was overlooked as if it had been rebuilt, and its capacity and function were expanded. In the archive documents there are information about the haircloth factory's foundation, management, management problems, operations, departments, tools, profit-loss statement, workers, artisans, the matter of collecting wool and raw silk, obtained areas, production types, prices and their selling spaces. In this research, the aforementioned topics will be referred in detail.

Keywords: İstanbul, haircloth, Damat İbrahim Pasha, Ahmed III.

I. GİRİŞ

Osmanlı coğrafyasında erken devirlerden itibaren kumaş üretimi yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, başlangıçta ihtiyaç duyulan yünlü kumaşlar önemli oranda ithalat yoluyla karşılanmıştır. Çuha alınan yerler, ilk devirlerde Mısır, İran ve Türkistan kaynaklı iken, zamanla bu durum değişmiştir (Karavar 2006: 5). Söz konusu değişiklikte Avrupa'nın dokumacılıkta ilerlemesi rol oynamıştır. Avrupa bölgesi, erken devirlerden itibaren kalite ve rekabet bakımından dokumacılıkta önde gitmeye başlamıştır. XV. yüzyılın ortalarında talep edilen yünlü kumaşların

önemli bir kısmı İtalyanlar tarafından karşılanmıştır. Batı merkezlerinde dokunan farklı kumaş türleri Osmanlı iç pazarını doldurmuştur. Bununla beraber ihracat da söz konusu olmuştur. Floransa ise, Osmanlı iç pazarının en önemli ihracatçısı konumuna yükselmiştir (Kolçak 2005: 43).

XVI. yüzyılda ihracat devam etmiştir. Avrupa’da kullanılan Türk dokumaları, işçilikte hüner, zarafet ve mamullerin dayanıklılığı ile tanınmıştır. Dokumacılarımız, ağır fakat zevk ve itina ile çalışarak ... hayret ve takdirle seyredilen nadide kumaşlar üretmişlerdir. Ne var ki el sanayiinin kısıtlı üretimine dayalı Osmanlı dokumaları, Avrupa ile şiddetli geçen rekabeti devam ettirememiştir (Mehmed Ziya 1309: 58-60; Giz 1968d: 25). Osmanlı coğrafyasında imal edilen bir yünlü dokuma türü olan “çuha (çuka)” ise, daha çok askerin giyim ihtiyacının karşılanması için kullanılmıştır (Uzun 2000: 77). Selanik’in fethinden sonra şehirde bir çuha fabrikası kurulduğu gibi (Kolçak 2005), Bursa,³ İstanbul, Haleb,⁴ Edirne Giz 1968c: 15-16; Uzun 2000: 77-85), İzmit (Karavar 2006), Diyarbakır, Şam vs. merkezi şehirlerde çuha üretimi teşvik edilmiştir (Mehmed Ziya 1309: 58-60; Giz 1968d: 25).

Yüzyılın ortalarından itibaren yünlü ithalatı artmış ve bu konuda Venedikliler öne geçmiştir. Venedikliler, kendi ürünlerini ve Avrupa dokumalarını Osmanlı limanlarına taşımışlar ve ticaretini yapmışlardır. Fakat onların ticari hakimiyeti de uzun sürmemiş, yüzyılın sonlarında İngilizler, XVII. yüzyılın başlarında Hollandalılar, Akdeniz ticaretinde etkin olmaya başlamışlardır. (Kolçak 2005: 43).

Batıda ihracat fikrinin gelişmesi, daha çabuk dokunabilen, gösterişli, fakat basit ve dayanıksız üretimin yolunu açmıştır. Ancak Avrupa dokumalarının gittikçe artan tüketimi dolayısıyla, XVII. yüzyılda Batı’dan yapılan ithalatın toplamı içinde orta ve yüksek kaliteli yünlü kumaşların %50’lik oran ile en önemli kalemi oluşturması, bu bakımdan dikkat çekici olmuştur. Bununla beraber, Osmanlı piyasasında imal edilen basit ve ucuz ürünlerin ihracı da söz konusu olmuştur. Fakir ve orta tabakanın çokça ürettiği ve kullandığı basit yünlü dokuma türlerinden aba ve kebelerin türevleri, bol ve ucuza bulunan ve sürekli ihraç edilen mallar ara-

3 Bkz. Bursa’da imal olunan ipekli kumaşlar ve bunlardan alınan resimlerle ilgili 7 Haziran 1696 tarihli “*telli hare, hatayi, tafta, diba, diba-yı serengi ve bunların müşeddeden alınacak resm-i damga ve resm-i müşeddad hakkında emirname irsali talebini havi arıza*” (İ.E. DH: 17/1584).

4 Söz konusu merkezlerden biri de Haleb idi. 2 Ocak 1723 tarihli bir tespite göre, Haleb’de mengenerlerde çekilen hatayi, şib, peşmi, çekündüz kutnu, işleme kutnu ve sair kumaş yapanların perdahtçıları, lotacıları ve mengencilerinin meşihatı Ebubekir ve Hacı Hasan’ın üzerinde iken, bunlar miriye akçe vermediklerinden yerlerine Hacı Halil tayin edilmiş, o da ferağat edince, görevi el-Hac Mehmed Efendi’ye verilmiştir (AE.SAMD. III: 191/18485).

sında yer almışlardır. Söz konusu kumaşlar, Marsilyalı tacirlerin özellikle XVII. yüzyılda bol miktarda Osmanlı iç piyasasından ihraç ettikleri ürünler arasında yer almışlardır (Genç 2000: 238; Karavar 2006: 12).

Fransız dokumaları, Viyana bozgununu müteakip Osmanlı ekonomik durumunun sarsılmaya başladığı yıllarda, ucuzluğu, yeniliği ve albenisi ile Osmanlı şehirlerinde rağbet görmüştür (Giz 1968b: 22). Bu vesileyle pek çok kumaş çeşitleri gibi çuha ve diğer kaliteli yünlü kumaş çeşitlerinin büyük bir kısmı Avrupa pazarlarından karşılanmaya başlamıştır.⁵ Uygulamanın bir sonucu olarak devrin kaliteli kumaşları kısmen yabancı adlarla tanınmıştır.⁶ Ancak Avrupa'nın lehine işleyen kaliteli üretim problemi Osmanlı idaresinde rahatsızlık uyandırmıştır. Buna karşı ilk faaliyete geçen devlet adamlarından biri Rami Mehmed Paşa olmuştur. Buna göre;

“Rami Mehmet Paşa, 1702’de ancak yedi ay süren sadrazamlığı sırasında bu gerçeği görmüş, Selanik’in meşhur Musevi dokumacılarını Edirne’ye getirterek: “Avrupalılar çuha ve ipekli kumaşların iptidaî maddelerini bizden alıyor, mamullerini de bize satıyorlar. Onlarla rekabet edemeyişimizin sebebi, çalışma

5 Bkz. 16 Mart 1584 tarihli hüküm, “kadimden Frengistan’dan gelen çuha barhaneleri (patileri) esnaf muvacehesinde ala ve evsat ve edna olarak tefrik olunup pazarlık olunarak fiat takarrur etdikden sonra nöbet hangi bölüğün ise onlara tevzi olunduğu halde bir takım Yahudiler peyda olup Frengistan’dan çuha getiren tüccara varup fazla fiat vererek çukayı aldıkları, esnafa muzayaka olduğu, fiatların yükseldiği ve kumaş getiren tüccarın parasını vaktinde tahsil edemediği cihetle eskiden olduğu gibi, gelen yedi renk çuha ala, evsat ve edna olarak tefrik ve pazar edilip nöbeti olan bölüğe tevzi olunmasına emir rica etmelerile üslub üzere hareket edilmesine... emir verilmiştir (A.İDVN. SMHM.d: 52/899).

6 18. yüzyıl başlarında kullanılan kaliteli kumaş türlerine birkaç örnek olmak üzere padişah tarafından yıllık olarak Enderun erkânına ve ağalarına dağıtımı mutad olan çuha ve atlas ve çeşitlerini gösteren h. 1118 / 1706-1707 senesine mahsus bir defterde, London, London çuka, atlas filorin, münakkaş katife, pirankon, destar-ı ferhadlı, mahûd çuka, londrine donluk, atlas çuka donluk, atlas donluk gibi kumaş türlerinin adları geçmektedir (C. SM: 95/4787).

22 Temmuz 1712 tarihli bir Rikab-ı Hümayun arz tezkiresinde, veziriazam Yusuf Paşa'nın Çobançeşmesi Mahallesi'nde verdiği ziyafette rikab-ı hümayun üyelerine hediye ettiği elmaslar, tüfenkler ve kürkler yanında kaliteli kumaş türlerinden diba, nev zuhur telli, sade hatayi ile taraklı atlas, mahûd çuka ve elvan-ı sof unvanları ile bilinen kumaş çeşitleri takdim edilmiş olduğu kaydedilmiştir (TS. MA. D: 2353).

20 Temmuz 1754 tarihli bir defterde, Harem-i Hümayun için Enderun-ı Hümayun'a verilen her biri 17,5 birimlik (muhtemelen çarşı arşını) kumaş topları halinde donluk telli ve sade hatayi, taraklı atlas, şâlf çuka, sandâl, al canfes, Londra çuka, hümâyûnî bez, çuka-i Fransız, ala atlas ve saire ile bunların kalitesine göre akçe üzerinden 105 ile 600 akçe arasında değişen birim arşın fiyatları ile bunların toplam akçe ve gurus karşılıkları gösterilmiştir (TS. MA. D: 9327).

düzenimizin bozukluğundandır. Gereken alet ve levazımı tedarik ederek, iptidai maddelerimizi yurt içinde işleyelim. Bu işe bir düzen verirsiniz üstatlarınıza her türlü yardımda bulunuruz” demiş, ayrıca Fransa’dan getirilen ve Osmanlı ülkesinde pek makbul olan Diba ve Hatayi isimli ipekli dokumaların Bursa tezgâhında dokunmasını emretmiştir. 20–25 yıl sonra Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, bu konuyu tekrar ele almış ve memlekette birkaç sanayi tesisi kurmayı başarmıştır” (Giz 1968b: 22-23).

Osmanlı dokumacılık sanayii, XVIII. yüzyılda görülen olumlu girişimlere rağmen, yüzyıllar boyunca büyük sermaye gerektirmeyen, farklı emek ve meslek grubundan insan gücünün bir arada çalışmasını gerektiren “el sanayii” özelliğini korumuştur. Kısmen insan gücüne dayalı mekanik aletlerle sürdürülmüştür (Kolçak 2005: 51). Bu gerçek, XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Nihayet II. Mahmud’un ve Sultan Abdülmecid’in gayretleriyle alet, makine, teknisyen ve ardından buharlı makineler getirilmek suretiyle batı tarzında Feshane, Hereke, İslimye ve Basmane fabrikaları kurulmuştur (Uzun 2000: 77-85; Giz 1968c: 15-16). Ne var ki bunlar da batı menşeli fabrikaların ürünleri ile rekabet edememişlerdir. Mesela H. 1223 /1809 başlarına tarihlenen bir hattı hümayuna göre, III. Selim zamanında Behiç Emin Bey’in nezaretinde Beykoz’da kurulan Çuha Fabrikası, dışarıdan gelen baskıya dayanamamış ve kapanmıştır. Bu sırada müdür olarak nasb ve tayin olunan Françesko Cani fabrikanın kapanması dolayısıyla alacağını ve Kağıd Fabrikası’nda çalışması talebinin kabulünü bildirmiş ancak, haklı bir gerekçeye dayanmadığı gerekçesiyle isteği geri çevrilmiştir (HH: 244/13727, 1319/51445).

II. İSTANBUL ÇUHA FABRİKASI

1. Çuha Fabrikasının İnşası (1708)

III. Ahmed’in ve veziriazamı Damat İbrahim Paşa’nın farklı alanlarda yeniliklere girişmiş olduğu bahsedilmekle beraber, dokumacılık alanında ortaya konulan eserler hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılammıştır. Konu, ilk olarak bir iki belge eklemek suretiyle Adnan Giz’in her biri iki sayfayı bulmayan incelemelerinde ele alınmıştır (Giz 1968a: 17-19; Giz 1968b: 22-23). Hilal Karavar ise, Adnan Giz’in açıklamalarından yola çıkarak ilk defa 1709 yılında tersane bünyesinde yelken bezi üretim merkezi açıldığını; İstanbul Çuha Fabrikası’nın da 1719 yılında kurulduğunu kaydetmiştir. Ancak bu değerlendirmelerinde isabetli olamamıştır (Karavar 2006: 12-13).⁷ Çünkü aşağıda yapılan tespitlerden anlaşılacağı üzere

7 Bir başka tespite göre, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren, donanmada kullanılmaya başlan büyük yelkenli gemilerin ve kalyonların sayısı çoğaltılmış; XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 35–40 adete yükselmiştir. Bu durum yelken bezi ihtiyacını arttırmıştır. İstanbul’da

Çuha Fabrikası, III. Ahmed devrinde 1708 yılında inşa edilmiştir (AE. SAMD. III: 105/10351). Hatayi Fabrikası'nın inşası ise, 1721 yılının ortalarından itibaren gerçekleştirmeye başlamıştır (KK. d: 706, s. 31, 32, 39 vd.).

Çuha Fabrikası'nın ilk inşasına dair muhasebe defterinde “*tahsîl-i binâ-i Kârhâne-i Çuka der mahall-i Bâruthâne-i Atîk der Çârşû-yı Emîn-i şehr der Âsitâne-i Saâdet ki be-marîfet-i Ebu Bekir Ağa müceddeden binâ ve tamîr şude fermûde el-vâki der sene-i 1120 ve gayr-ı ez enkâz in kadar meblağ harç ve sarf gerde ve an Hazîne-i Âmire dâde fermûde ez an sebeb an cânib-i muhâsebe-i ev-vel tezkire-i Hazîne nüvişte ber müceb-i defter-i keşf mahûd el-Hâc İbrâhîm Ağa Ser Mimârân-ı Hâssa fî 24 Rebûlevvel Sene 1120 8 (13 Haziran 1708) ve telhis ve fermân-ı âlî fî 17 Şevvâl Sene 1120 (30 Aralık 1708) ve fermân-ı şerif*” ifadeleleriyle binanın inşası hakkında önemli ayrıntılara yer verilmiştir.

Yukarıda açıkça kaydedildiğine göre Çuha Fabrikası'nın adı bizzat “Çuka Karhânesi” adı ile tasrih edilmiştir. Bu tespit ve fabrika ile ilgili hiçbir yazışmada işletmenin yelken bezi üretmek üzere açıldığına dair bir işarete yer verilmemiştir. Fabrika, İstanbul'da Şehremini Çarşısı'nda Eski Baruthane⁸ binasının yıkıntıları üzerinde, kısmen eski kalıntıların tamiri ile Ebubekir Ağa tarafından h. 1120/1708 yılında inşa edilmiştir. İnşaatın Esedi gurusu⁹ itibarıyla 2285 gurusluk masrafla yaptırıldığına dair muhasebe defteri, Ser Mimârân-ı Hâssa el-Hâc İbrâhîm Ağa tarafından 24 Rebûlevvel 1120/13 Haziran 1708 tarihinde tamamlanmıştır. Defter, 17 Şevval 1120/30 Aralık 1708 tarihinde padişah tarafından onaylanmış ve böylece fabrika işletmeye hazır hale getirilmiştir. Muhasebe defteri ve sair tespitlere göre, inşaatın yapımı için teslim edilen Baruthane binasının enkazı ile birlikte inşaatın yapımı için önce 283.854 akçelik tahmini gider belirlenmiştir. 9600 akçe eksikliği ile kesin gider 274.254 akçe, esedi gurusu itibarıyla 2285 gurusu mal olmuş-

Tersanesi bünyesinde 1709'da faaliyete geçen manifaktür ile daha kaliteli ve daha çok sayıda yelken bezi ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır (Genç 2000: 248, 249).

- 8 İstanbul'da buldukları mahallere binaen At Meydanı, Et Meydanı, Kağıthane, Bakı - köy, Azadlı ve Şehremini adları ile farklı zamanlarda farklı ihtiyaçların ortaya çıkması gereğiyle baruthaneler tesis edilmiştir. Şehremini baruthanesi, adından da anlaşılacağı gibi, İstanbul'un Eminönü ilçesinde Şehremini semtinin surlara yakın bir kesiminde IV. Mehmed'in son yıllarında mevcut baruthanelerin talebi karşılayamaması üzerine güçlendirilen donanmanın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1099'da (1687-1688) kurulmuştur. Ancak Eylül 1698 tarihinde çıkan yangın sebebiyle buradaki barutlar patlayınca fabrika tahrip olmuştur (Eyice 1992: 95; Kütükoğlu 1992: 96).
- 9 XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, Avrupa gurusları Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına girmiş ve kullanılmaya başlanmıştı. Sikkeler içinde en çok tanınanlardan biri Hollanda taleriydi. Üzerindeki aslan resminden dolayı bu sikke Osmanlı piyasalarında “esedi gurusu” olarak anılıyordu... XVII. yüzyılın başlarında esedi gurusunun kur değeri 70 tam akçeye eşitti (Pamuk 2002: 458).

tur. Masrafların 1000 guruşu Cidde Mirimiranı Mehmed Paşa tarafından; beş yüz guruşu Hazine-i Âmire'den; 180 guruşu başka bir tertip kaleminden karşılanmıştır. Ödeme emrine dair buyruldu kaydında inşaata dair giderler onaylanmış, masraflardan 600 guruşluk bir kısmının “1119 Dünderli Mukataası malından edası” buyurulmuştur. Padişahın mahsub emri üzerine, Dünderli Mukataası'nın h. 1119 yılı vergi gelirinden karşılanmak üzere 30 Aralık 1708 tarihinde Mimar-ı Sabık Ebu Bekir Ağa'nın 600 guruşluk alacağı için (1 guruşu 160 akçeden hesaplanan ve 96.000 akçeye ulaşan) ödeme emri çıkarılmıştır. Ertesi gün Ebubekir Ağa, alacağının geri kalanını tahsil etmiştir (Belge. 1, AE. SAMD.III: 105/10351).

2. Fabrika'nın Zımmi Nişo Tarafından İşletmeye Açılışı (1710)

1708 yılı Haziranı başlarında inşaatı tamamlanmış ve 30 Aralık 1708 tarihinde masrafları onaylanmış olan Çuha Fabrikası, muhtemelen kaliteli işçi, usta, emin gibi insan kaynağı; alet, edevat kurulumu ve yapıları hammaddesinin temini için gerekli organizasyonun zaman alması dolayısıyla hemen işletmeye açılmamıştır. Nihayet, inşasının tamamlanmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 7 Nisan 1710 tarihinde çuhacıbaşılığı ve idaresi Nişo adlı bir zımmîye ihale edilmek suretiyle faaliyete başlamıştır.

İşletmeyi üzerine alan Nişo, ilk iş olarak, Dersaadet'te işletilen Çuha Fabrikası'nın ihtiyacı olan kaliteli yapılarının bulunması işine girişmiştir. Ancak İstanbul'da bulunamamasına binaen, Rumeli bölgesindeki mahzen, mandıra ve dükkanlarda mevcut yapılarının gereği kadarının tüccâra verilmemesi, geçerli olan narh fiyatı üzerinden Nişo'nun adamı tarafından nakit olarak satın alınması, Dersaadet'e nakli sırasında güvenliğinin sağlanması, her hangi bir kimse tarafından tecavüz ve müdahale ile fuzuli olarak bâc ve rüsum talep edilip rencide olunmamasına dair tarihsiz bir arzıhal sunmuştur. Nişo'nun talepleri doğrultusunda Divan kaleminden çıkarılan 15 Nisan 1711 tarihli yazı yazılmıştır. Söz konusu yazıda, fabrikanın işleyişiyle ilgili olarak “*Nişo zımmî Dîvân-ı Hümayûnuna bundan akdem arzıhal idüb Âsitânede işletdirilen çuka kârhânesinin azam umûri ... (için) mücebince emr-i şerîf yazılmak bâbında fermân-ı âlî sâdır olunduğı fi 7 Safer Sene 1122 (7 Nisan 1710) tarihinde... emr-i şerîf virildiğı ... hâlen Asitâne'de Çuka Kârhânesi icad eden Nişo zımmî ... Kârhâne-i mezbûrun umûr-ı azamı olan yapıları İstanbul'da amele salih yapıları bulunmadığı*” beyan edilerek “icad eden” ibaresi ile fabrikanın inşasından yaklaşık bir yıl on ay sonra 7 Nisan 1710 tarihinde Nişo'nun beratını alarak fabrikayı işletmeye açmış olduğu açıklığa kavuşturulmuş ve 21 Nisan 1711 tarihinde Nişo zımmînin arzıhaline cevap verilmiştir (İE. MT: 3/292).

Nişo zımmî, miri fabrikanın idari işlerini yürütmeyi üzerine aldıktan sonra, devlet hazinesinden maddi olarak desteklenmiştir. Bu vesileyle fabrika adına harcamak üzere Hazine'den birkaç defa borç almıştır. Ancak hem fabrikayı işletmesi

karşılığında ödeyeceği akçeyi hem de almış olduğu paranın taksitlerini ödemeye yanaşmamıştır. Böylece birkaç yıl geçtiği halde, Hazineye bir ödeme yapmamıştır. Dahası 14 Mart 1714 tarihine gelinceye dek, işletmeyi faaliyette tutmak adına bir defa beş bin, bir defa altı bin guruş olmak üzere Hazine'den kendisine toplam 11.000 guruş ve ayrıca 4 kantar çivit parası karşılığı olmak üzere 1408 guruş ödenmiştir. Son olarak da yine Çuha Fabrikası adına aynı gerekçelerle 10.000 guruş daha talep etmiştir. İlginç bir şekilde bu talebi de kabul görmüş ve ödemesi yapılmıştır (İE. ML: 107/10947). Sonuç olarak, fabrikanın işletilmesine harcanmak üzere kendisine 47.408 guruş guruş verilmiştir. Ancak 12 Temmuz 1720 tarinine kadar işletme adına Hazineye ödemeyi taahhüd ettiği borçları ve tezgah başına yıllık olarak maktuan vermesi gereken herhangi bir ödemeyi de karşılamamıştır. Hazineden ödenen para böylece telef ve zayi olmakla birlikte miri gelirlerinin zararı söz konusu olduğundan mevcut tezgahların işletilmesi, üretilen kumaşların bir nazırın kontrolünde satışı, elde edilen gelirlerin toplanarak hazineye teslimi aciliyet kazanmıştır. İşlerin takibi için nazır nasb ve tayin edilen Ali Ağa da para olmadan işlerin düzene sokulmasının imkansız olduğunu ileri sürerek yeniden borç talebinde bulunmuştur. Nihayet onun da her ne para verilirse verilsin bu işi çeviremeyeceği kanaati oluşmuş, işlerin başka bir emin eliyle yürütülmesine karar verilmiştir. Bu sırada Hüseyin Ağa fabrikanın eminliğine talip olmuştur. Kendisiyle yapılan müzakere sonucunda aşağıda kaydedilen şekil ve şartlar dahilinde işletmenin eminliğine tayini gerçekleştirilmiştir (C. İKTS: 10/454).

3. Fabrika Eminliğinin Hüseyin Ağa'ya Devri (1719)

3.1. Hassa Bezirgânbaşı Hüseyin Ağa'nın Emin ve Nazır Tayini

Fabrika Çuhacıbaşısı Nişo, devam edegelen iyi niyete ve desteğe rağmen, yıllarca kendisinden beklenen sonucu bir türlü temin edememiştir. Nihayetinde Hassa Bazergânbaşı Hüseyin Ağa'nın işletmeye nazır ve emin olarak tayini söz konusu olmuştur. Devir ve teslim işlemlerini yürütme görevi Mahmud Paşa Mahkemesi tarafından Mevlâna Mehmed Edîb bin el-Hâc Ahmed Efendi'ye verilmiştir. Mevlâna Mehmed Edîb, işletmeye giderek Fener Kapısı, Tahta Minare Mahallesi'nde sakin Çuhacıbaşı Nişo ve Hüseyin Ağa'ya vekaleten ve emaneten Çavuşbaşı el-Hac Ahmed Ağa ile şahitlerin huzurunda fabrikanın tezgâh ve sair alet ve mühimmatını gösteren müfredat defterini hazırlamıştır. Buna göre fabrika, talep halinde aynıyla ve tamamen miriye teslim edilmesi şartıyla 19 Kasım 1719 tarihli berat ile nazır ve emin tayin olunan Abdulvehhâb oğlu el-Hâc Hüseyin Ağa'ya teslim edilmiştir. Fabrika mühimmatı, Kadı Mevlâna Mehmed Edîb tarafından mahkeme kaydına da tescil ettirilerek ilgiliye hüccet-i şeriyye ve mahzar verilmiştir (AE. SAMD. III: 67/6769; KK. d: 706, s. 1, 2).

İşletmenin devriyle ilgili 19 Kasım 1719 tarihli sözleşmede, işletmenin Nişo tarafından idaresi sırasında ortaya çıkan problemler ve Hüseyin Ağa'ya devredilişi ile ilgili önemli şartlara yer verilmiştir. Buna göre, 7 Nisan 1710 tarihinde Çuha Fabrikası'nın idaresini üstlenen Nişo zimmî, 19 Kasım 1719 tarihinde işletmeyi devredişine kadar 9 yıl 7 ay 6 gün görev yapmıştır. Ancak görevini hakkıyla yerine getirememesi dolayısıyla Hüseyin Ağa emin olarak tayin edilmiştir.¹⁰

3.2. Hüseyin Ağa'ya Devredilen Fabrika'nın Bina, Alet ve Mühimmâtı

Hacı Hüseyin Ağa, Kadı Mevlâna Mehmed Edîb tarafından 23 Kasım 1719'da

- 10 “*taraf-ı mirîden kırk yedi bin dört yüz sekizer (47.408) guruş mikdarı akçe virilüb ve bu - dan mukaddem her bir destgahdan senevî Hazîne-i Âmirî'ye üçer yüz guruş maktu virmek üzere taahhüd eylemiş iken, müteahhid olduğu akçesinden bu ana gelinceye dek bir akçe teslimi olamayub ve bundan sonra dahi kendü hâline konduğu sûretde kârhâne-i mezbûra hâsıl idüb fûroht eylediği çukanın akçelerini kendü umûrına sarf ile cânib-i mirî maktûm edâ eylemeyeceği nümâyân ve gün be gün mâl-ı mirî zimmetinde alacaklı olub tevâfir ve tezâyüd buldukça hiçbir vecihle tahsili mümkün olmayacağı zâhir ve bundan sonra dahi her ne kadar akçe virilürse beyhude zâyî ve telef olacağı mukarrer olmağla hâlen Bâzergânbaşı (Hüseyin Ağa) kârhâne-i mezbûraya tâlib ve hîn-i talebde yine aynı ile teslim eylemek üzere âlât ve mühimmâtıyla kârhâne-i mezbûra kendüye teslim” edilmiştir. Fabrikanın işletmesiyle ilgili şartlara göre Hüseyin Ağa, “çukanın azam-ı umurından olan yapağı Rumili ve Anadolu caniblerinde vâki kasabât ve kurâda vâki bulunan mahallerde mirî kârhâne için kifâyet mikdârı mübâyaa eylediği yapağının mukaddema fermân olunduğu üzere beher vukiyesi ellîşer sağ akçeye olmak üzere alınub ve kârhâneye alınmadıkça âher kimesneye fûroht olunmayub ve bir taraftan boya geldikde kezâlik kârhâne-i merkuma kifâyet mikdârı alınmadıkça ahere satılmayub ve kârhânenin nizamına hâlel virilmemek için boyacı ve basmacı ve mengeneçi ve çukacı esnâfi kârhâne-i mezbûra ilhak ...” ve “... mirîden bir akçe mutâlebe eylememek şartıyla bin yüz otuz iki senesinde altı aded destgâh ve ... otuz üç senesinde on aded destgâh ve otuz dört senesinde on altı destgâha tekmlil ve sene be sene her bir destgâh için üçer yüz guruşdan iktizâ iden maktûnu tamamen edâ eylemek üzere taahhüd ve kabul” ve “hîn-i talebde aynı ile tamamen teslim eylemek üzere zikr olunan kârhânenin mühimmât ve edevâtı bil-cümle kendüye teslim ve tesellüm ...” olunması karşılığında söz konusu işletmeye emin olarak tayin olunmuştur (D. BŞM. d. 1406: 4; KK. d. 706: 7, 8, 15/1; İE. ML: 107/10145). Aynı sözleşme ile “bundan akdem birkaç defa arz-ı hâl iden Seyyid Ahmed Bağdâdî'ye dahi (işletmede) bir yer gösterüb birkaç destgâh virüb (önceki emin) Nişo zimmî ile istihdâm eylemek üzere” ayrıca “kârhâne-i mezbûranın iktizâ iden yapağısının ve gerek amelesinin tedârükleri hususunda henüz nizâm virilmek mümkün olmaduğundan maktu-ı mezbûrın hâsıl olması mertebede çuka işletdirilmesi bir vecihle mümkün olmamağla maktûn virilmesi hadd-i imkânda olmamaktan nâşi kârhâne-i mezbûra gereği gibi nizâmın buluncaya değin maktu taleb olunmamak üzere ...” Hüseyin Ağa'ya berat verilmiştir (D. BŞM. d. 1406: 4; AE. SAMD. III: 67/6769; KK. d. 706: 1, 2, 6; İE. ML: 107/10145).*

tespit edilen alet, edevat, eşya ve sair mühimmatın talebi halinde tekrar iadesi şartlarıyla fabrikayı devralmıştır. Bu sırada işletmenin avlu, bodrum, giriş ve boyahane kısımlarından ibaret tek katlı yapının önemli varlıkları (Tablo 1) kısaca “*mevcûd olan altı aded destgâh ve beş bin yüz elli yedi yapağı tarağı ve on beş kebîr mîkrâz (makas) ve boyahânesi içinde mevcûd âlât-ı boyahâne ve iki kebîr mengene ve ... sâir âlât-ı lâzime ve mühimmât-ı malûmesi*” şeklinde tespit edilmiştir. Gösterilen mühimmatın basit ahşap, demir, bakır veya tuncdan yapılma aletlerden oluştuğu ve esas itibarıyla iş gücüne bağlı el işçiliğine dayandığı anlaşılmaktadır (AE. SAMD. III: 67/6769; D. BŞM. d. 406: 2, 3, 5; KK. d. 706: 1, 2).

Aşağıda eklenen tabloda görüleceği üzere, fabrikanın alet, edevat, eşya ve sair mühimmatı tezgah, çark, tarak, mengene, tulumba, mekik, dolap, fiçı, çember, kazan, mıkraş gibi aletler ile bunların parçaları ve bir miktar dokunmuş beyaz çuhadan ibaret idi. Bu aletlerden bir kısmını teşkil eden dokuma tezgahları binanın bodrumuna yerleştirilmiştir. Bunlar arasında mükemmel 16 çuha tezgahı, 1 şayak tezgahı, 1 meşdud tezgahı mevcut idi. Orta kısımda 1225’i kullanılabılır halde, geri kalanı sandukalar içinde muhafaza edilen toplam 5157 yapağı tarağı vardı. Tezgahların adı, fabrikada işlenen dokuma çeşitlerine, sayıları ise, hangi ürün türüne önem verildiğine işaret etmektedir. Anlaşılan o ki, fabrikada az miktarda şayak ve meşdud türü kumaşlar üretilmiş ise de esas kurulum çuha üzerine olmuştur. Ayrıca mühimmatın ve fabrikanın aslında o günkü şartlarda ileri ama bugüne göre çok basit ahşap, demir, bakır veya tuncdan yapılma aletlerden oluştuğu ve esas itibarıyla el işçiliğine dayandığı anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 1). İbrahim Paşa, çuha üretimi ve satışının organizmesini desteklemek ve aynı zamanda bir hayır müessesesi kazandırmak üzere, ayrıca İstanbul Kapalıçarşısı yanında bir han yaptırmıştır. Çuhacı esnafı, tüccarı ve çuhacılar loncasının kethüdası bu handa toplanmış olduğundan zamanla burası “Çuhacı Hanı” adı ile tanınmıştır (Eyice 1993: 380).

Tablo 1: 23 Kasım 1719’da Çuha Fabrikasının Mühimmatı

Bodrum Kısımında Mevcut Alet ve Eşya			
Cemi âlât ve edevât-ı lâzımleri ile mükemmel çuka dokunacak destgâh. Aded 16	Mükemmel âlâtıyla şayak tokunacak destgâh. Aded 1	Mükemmel âlâtıyla meşdûd destgâhı Aded 1	Sahîh ve sâlim meşdûd dolabı Aded 1
Meşdûd çarhı, dürtüst ve sâlim. Aded 3	Destgâhlardan hâric yedek olmak üzere sâde cedîd tarak. Aded 15	Mükemmel âlâtıyla tarak destgâhı. Aded 1	Meşdûd sepetleri sağır ve kebîr. Aded 7
Mengene iki yedek olmak üzere hazırdr. Aded 1	Kezalik yedek olmak üzere hazır idilmiş tulumba. Aded 1	Kezalik yedek olmak üzere kebîr eğri ağaç. Aded 1	Kara ağacdan kebîr mengene tahtası. Aded 1
Sof çuka mengenesi. Aded 1	Çifte Anabolı tabir olunur sağır kebîr meşdûd çubuğu. Aded 7	Yedek olmak üzere destgâhlardan hâric makara çift. Aded 20	Kezalik yedek olmak üzere fazla mekük. Aded 59

Çuka kenarı sarmak için mevzu kebir dolab. Aded 1	Kezalik fazla yedek nevred. Aded 4		
Avluda Mevcut Aletler			
Dokunan çukaları gerüb açmak için tülları birer zira onar direk üzerinde ve fevk ve tahtının başlarından nihayetlerine varınca uçları çengal hurde çivi kakma kârgâh tabir olunur ikisi tolamalı ve biri sekiz direkli kebir âlât. Aded 3		Kezâlik tokunan çukaları perdaht için mevzu cümle azam kârhânededen madûd nıslarına değin bir-i mâ misillü etrâfi yapılmış kapı içinde ve nısları havaya doğru yanlarında direkleri ve kebir ağaçları ile ihâta olunmuş karaağacdan masnu ceyyid ve cedid perdaht mengenesi tabir olunur kebir mengene. Aded 2	
Zikr olunan mengenenin tetimmât ve levazımından paslı timur parçaları. Aded 20 Kârhâne-i mezbûra havlısının boyahanesi tarafında mevzudur.	Kezâlik zikr olunan mengenenin levazımından tahta tekne. Aded 46	Zikr olunan mengeneye çukalar perdaht için vaz olundukda katları arasına konulacak ziyade kalın mukavva kağıd parça. Aded 500 Kârhâne-i mezbûra havlısının nerdiban kurbünde olan تنها köşesine vaz olunmuş	
Zikr olunan mengenerler tetimmâtından çuka destgâhı tabir olunur. alet. Aded 2	Tûlen iki arzan bir zirâ kebir kara ağaç tahtası. Aded 1	İkişer câme tahtasından masnu bir baskı tabir olunur tahta. Aded 10	Defa bir buçuk zira tül ve üç rub zira arz sağır tahta. Aded 1
Üzerine çuka vaz olunacak kebir kara ağaç tahtası. Aded 1 tul 2,5 arz 0.5	Bir gözli kağıd sandukası Aded 1; tul. 4, arz 1,5	Kebir nessac. Aded 1	
Boyahane Aletleri			
Tülü üç buçuk arşın üç buçuk zira altı timur çenberli fiçı. Aded 1	Zikr olunan fiçidan kazgana varınca tulf olub başlarında zincir ve vasatında timur çengal ile muğlak iki başları tenekeli ve kapaklı kebir oluk. Aded 1		Beş zira kaddi var tulumba. Aded 1 Timur çengal-ı dest. Aded 12
Zikr olunan kebir fiçının çukalar boyandığı vakitte derununa vaz ve çukaların hıfzı için masnu her bir çengalın boyı altı ... ve eni beş ... dört çengal müstemil kebir timur fiçı. Aded 1	Mermer taşdan oyulmuş kaddi bir, arzı bir zira taş dibek. 1 Timur tokmak kıyye 5; Aded 1 İki gözli boya anbarı. Aded 1	Elek. Aded 6 Mizan-ı sağır. Aded 1 Vasat mizan. Aded 1 Timur kıyyeler. Aded 8 Derahim. Aded 300 Yüz otuz beş kıyye çeker kantar. Aded 1	Sağır ve kebir tekneler. Aded 3 meksûrdur Boya sandukası. Aded 1 müstamel Tulen 3 arzen 1 Kırmız döğmek için tuc havan. Aded 1 Boya kesmek için destgah. Aded 2
Keser. Aded 1	Bir aded timur çenberli kebir fuçı. Müstamel Aded 1, kadd-i zira 1,5	Üç timur çenberli vasat fuçı. Timurları mevcuddur. Aded 1 kadd-i zira 1	Çuka nerdibanı. Aded 1
Boyanan çukaları sarmak için timur sac ayağı üzerinde tûlani dolab. Kazganlar üzerine mevzu birer uçları timur çevirme kollı tahtlarında üçer çatal timur sac ayağı tulani tolâb. Aded 2		Defa ancak birer uçları timurlı ve kollı tolâb. Aded 4	Üzerine çuka divşirmek için mevzu ât tabir olunur alât. Aded 2
Sarı boya vaki oldukça kazgan içine vaz olunacak iki halkalı ve iki kollı timur çenber. Aded 1 Mezburun üzerinden üzerine merbut timur kol. Aded 4		Kârgîr ocak içinde yapılmış ağzı çevresi timûr kenedli ağaç halka çevrilmiş kebir boya kazganı. Aded 1	Defa kârgîr ocak içinde yapılmış vasat kazgan. Aded 1 Defa kârgîr ocak içinde yapılmış sağır kazgan. Aded 1

Üç timur çenber kuşaklı, uçları timur kollu el dibeği tabir olunur fuçı. Aded 1		Fuçı destgâhı. Aded 2 Sağır ağaç koğalar. Aded 6	Hazır oluk. Aded 3
Üç timur çenber kuşaklı, üzerinde ağaç dolabı ile kebir fuçı. Aded 1		Timur külhan kancası. Aded 3; Balta Aded 1	Timur külhan kapağı. Aded 2
Orta kısımda mevcut aletler			
Beş aded sandukalar içinde mevzu kâvsad üzerine timur tilden işleme cedid ve ceyyid yapağı tarağı. Aded 3932 Müstamel ve amele salih tarak. Aded 1225 Yekûn Aded 5157 Beş bin yüz elli yedi taraktır. Kârhanê-i mezbûranın cüz-i asasıdır.		Frengistan'da yapılmış cedid ve ceyyid çuka mikrası kebir. Aded 15 Yedisinin alatu mükemmeldir. Sekizi sadedir ve kârhanê-i mezbûranın ekber levazımındandır. Tarak mankası. Aded 33; Tarak destgâhı. Aded 10 Mezburlar birbirinden ayrılmaz maan istimal olunur. Yekûn aded 43	
Tarak tahtası. Aded 168	Çuka sarmak için diğer hâcli ve haçsız. ? Aded 4488	Timur burgulu el tarağı. Aded 3	Timur el tarağı burgusuz. Aded 10
Bağ destgâhı. Aded 1	Mikraz destgâhı. Aded 4	Asitânedede yapılmış yeni kat'an amele sâlih değil sofa mikrazı. Aded 3	Münkesir mikraz. Aded 1 Defa yapağı seti sağır. Aded 12
Yapağı mikrazı sahih ve dürtüst. Aded 29	Münkesir yapağı mikrazı. Aded 6	Köhne yapağı seti ? Aded 10	Hâlen mevcûd ve tokunmuş beyaz çuka. Tetimme. Aded 110 Kadimesi 30 ziradır. Ceman 3200. Noksanlıdır.
İskemle. Aded 5	Perdaht fırçası Kebir 2 sağır 2	Çuka fırçalamak için masnu vech-i alatiyle Sade vech. Aded 2	
Bodrum Kısımında Mevcut Alet ve Eşya			
Cemi âlât ve edevât-ı lâzimleri ile mükemmel çuka dokunacak destgâh. Aded 16	Mükemmel âlâtıyla şayak tokunacak destgâh. Aded 1	Mükemmel âlâtıyla meşdüd destgâhı Aded 1	Sahîh ve sâlim meşdüd dolabı Aded 1
Meşdüd çarhı, dürtüst ve sâlim. Aded 3	Destgâhlardan hâric yedek olmak üzere sâde cedid tarak. Aded 15	Mükemmel âlâtıyla tarak destgâhı. Aded 1	Meşdüd sepetleri sağır ve kebir. Aded 7
Mengene iki yedek olmak üzere hazırır. Aded 1	Kezalik yedek olmak üzere hazır idilmiş tulumba. Aded 1	Kezalik yedek olmak üzere kebir eğri ağaç. Aded 1	Kara ağaçdan kebir mengene tahtası. Aded 1
Sof çuka mengenesi. Aded 1	Çifte Anabolı tabir olunur sağır kebir meşdüd çubuğı. Aded 7	Yedek olmak üzere destgâhlardan hâric makara çift. Aded 20	Kezalik yedek olmak üzere fazla mekük. Aded 59
Çuka kenarı sarmak için mevzu kebir dolab. Aded 1	Kezalik fazla yedek nevred. Aded 4		
Avluda Mevcut Aletler			
Dokunan çukaları gerüb açmak için tûlları birer zira onar direk üzerinde ve fevk ve tahtının başlarından nihayetlerine varınca uçları çengal hurde çivi kakma kârgâh tabir olunur ikisi toplamalı ve biri sekiz direkli kebir âlât. Aded 3		Kezâlik tokunan çukaları perdaht için mevzu cümle azam kârhaneden madûd nıslarına değin bir-i mâ misillü etrâfi yapılmış kapı içinde ve nısları havaya doğru yanlarında direkleri ve kebir ağaçları ile ihâta olunmuş karaağaçdan masnu ceyyid ve cedid perdaht mengenesi tabir olunur kebir mengene. Aded 2	

Zikr olunan mengenenin tetimmât ve levazımından paslı timur parçaları. Aded 20 Kârhâne-i mezbûra havlısının boyahanesi tarafında mevzudur.	Kezâlık zikr olunan mengenenin levazımından tahta tekne. Aded 46	Zikr olunan mengeneye çukalar perdaht için vaz olundukda katları arasına konulacak ziyade kalın mukavva kağıd parça. Aded 500 Kârhâne-i mezbûra havlısının nerdiban kurbünde olan تنها köşesine vaz olunmuş	
Zikr olunan mengenerler tetimmâtından çuka destgâhi tabir olunur. alet. Aded 2	Tûlen iki arzan bir zirâ kebir kara ağaç tahtası. Aded 1	İkişer câme tahtasından masnu bir baskı tabir olunur tahta. Aded 10	Defa bir buçuk zira tûl ve üç rub zira arz sağır tahta. Aded 1
Üzerine çuka vaz olunacak kebir kara ağaç tahtası. Aded 1 tul 2,5 arz 0.5	Bir gözli kağıd sandukası Aded 1; tul. 4, arz 1,5	Kebir nessac. Aded 1	
Boyahane Aletleri			
Tûli üç buçuk arşın üç buçuk zira altı timur çenberli fiçi. Aded 1	Zikr olunan fiçidan kazgana varınca tulfı olup başlarında zincir ve vasatında timur çengal ile muğlak iki başları tenekeli ve kapaklı kebir oluk. Aded 1		Beş zira kaddi var tulumba. Aded 1 Timur çengal-ı dest. Aded 12
Zikr olunan kebir fiçimin çukalar boyandığı vakitte derununa vaz ve çukaların hfızı için masnu her bir çengalin boyı altı ... ve eni beş ... dört çengali müstemil kebir timur fiçi. Aded 1	Mermer taşdan oyulmuş kaddi bir, arzı bir zira taş dibek. 1 Timur tokmak kıryye 5; Aded 1 İki gözli boya anbarı. Aded 1	Elek. Aded 6 Mizan-ı sağır. Aded 1 Vasat mizan. Aded 1 Timur kıyyeler. Aded 8 Derahim. Aded 300 Yüz otuz beş kıryye çeker kantar. Aded 1	Sağır ve kebir tekneler. Aded 3 meksürdür Boya sandukası. Aded 1 müstamel Tulen 3 arzen 1 Kırmız döğmek için tuc havan. Aded 1 Boya kesmek için destgah. Aded 2
Keser. Aded 1	Bir aded timur çenberli kebir fuçi. Müstamel Aded 1, kadd-i zira 1,5	Üç timur çenberli vasat fuçi. Timurları mevcuttur. Aded 1 kadd-i zira 1	Çuka nerdibanı. Aded 1
Boyanan çukaları sarmak için timur sac ayağı üzerinde tûlani dolab. Kazganlar üzerine mevzu birer uçları timur çevirme kollı tahtlarında üçer çatal timur sac ayağı tulanı tolub. Aded 2		Defa ancak birer uçları timurlı ve kollı tolub. Aded 4	Üzerine çuka divşirmek için mevzu ât tabir olunur alât. Aded 2
Sarı boya vaki oldukça kazgan içine vaz olunacak iki halkalı ve iki kollı timur çenber. Aded 1 Mezburun üzerinden üzerine merbut timur kol. Aded 4		Kârgîr ocak içinde yapılmış ağzı çevresi timûr kenedli ağaç halka çevrilmiş kebir boya kazganı. Aded 1	Defa kârgîr ocak içinde yapılmış vasat kazgan. Aded 1 Defa kârgîr ocak içinde yapılmış sağır kazgan. Aded 1
Üç timur çenber kuşaklı, uçları timur kollı el dibegi tabir olunur fuçi. Aded 1		Fuçi destgâhi. Aded 2 Sağır ağaç koğalar. Aded 6	Hazır oluk. Aded 3
Üç timur çenber kuşaklı, üzerinde ağaç dolabı ile kebir fuçi. Aded 1		Timur külhan kancası. Aded 3; Balta Aded 1	Timur külhan kapağı. Aded 2
Orta kısımda mevcut aletler			

Beş aded sandukalar içinde mevzu kâvsad üzerine timur tilden işleme cedid ve ceyyid yapağı tarağı. Aded 3932 Müstamel ve amele salih tarak. Aded 1225 Yekûn Aded 5157 Beş bin yüz elli yedi tarakdır. Kârhâne-i mezbûranın cüz-i azasıdır.		Frengistan'da yapılmış cedid ve ceyyid çuka mikrası kebir. Aded 15 Yedisinin alatu mükemmeldir. Sekizi sadedir ve kârhâne-i mezbûranın ekber levazımındandır. Tarak mankası. Aded 33;Tarak destgâhı. Aded 10 Mezburlar birbirinden ayrılmaz maan istimal olunur. Yekûn aded 43	
Tarak tahtası. Aded 168	Çuka sarmak için diğer hâçlı ve haçsız. ? Aded 4488	Timur burgulu el tarağı. Aded 3	Timur el tarağı burgusuz. Aded 10
Bağ destgâhı. Aded 1	Mıkraz destgâhı. Aded 4	Asitânede yapılmış yeni kat'an amele sâlih değil sofa mıkrazı. Aded 3	Münkesir mıkraz. Aded 1 Defa yapağı seti sağır. Aded 12
Yapağı mıkrazı sahih ve dürüst. Aded 29	Münkesir yapağı mıkrazı. Aded 6	Köhne yapağı seti ? Aded 10	Hâlen mevcûd ve tokunmuş beyaz çuka. Tetimme. Aded 110 Kadimesi 30 ziradır. Ceman 3200. Noksanlıdır.
İskemle. Aded 5	Perdaht fırçası Kebir 2 sağır 2	Çuka fırçalamak için masnu vech-i alatiyle Sade vech. Aded 2	

3.4. Fabrika Emîni Hüseyin Ağa'nın Karşılaştığı İşletme Problemleri

Hüseyin Ağa, fabrikayı devraldığı seneyi (1132/1719) müteakip iki sene boyunca fabrikayı işletmiş, ancak işin üstesinden gelemeyince o gün için önemli bir sanayi tesisi atıl kalmaya başlamıştır (*D. BŞM. d. 1406: 11; KK. d. 706: 3*). Fabrika Emîni ve Nazırı El-Hac Hüseyin Ağa'nın karşılaştığı meselelerden biri, işçi temini ve çalışma şartları olmuştur. Bu sırada henüz kaliteli dokumacılar bulunmadığı gibi önceki Çuhacıbaşı Nişo zimmi de fabrika işçilerini aleyhte yönlendirmişti. Muhtelif mahallerden toplanan gayrimüslim işçiler grubu, zimmi Nişo'nun da kışkırtması ile kendilerine içki temininde fabrika idaresince güçlük çıkarıldığını ileri sürerek iş disiplini bozan girişimlerde bulunmuşlardır. Bunların yiğit başısı Arta adlı zimmînin talebi ve karşılıklı görüşmeler sonucunda daha önce Nişo ile anlaşmış oldukları gibi "*kifayet-i nefsleriçün bir seneden bir seneye değin akçesiyle üç bin müdre hamrı taşralardan tedarik ve getürüb dâhil-i kârhâne (fabrika) eylemek üzere mukaddemen kayd olunan şurûtuyla satın alınıp nakline ve işçilerin nafakaları için fabrikaya getirilmesine müdahale olunmaması üzere Yeniçeri Ağası ve Bostancı başına 16 Ocak 1720 tarihli bir hüküm gönderilmiştir. Gayrimüslim işçiler de bu şartlarla fabrikada çalışmaya devam etmişlerdir.*

Benzeri bir durum yine önceki Çuhacıbaşı Nişo zimminin kışkırtması ile daha sonra da tekrarlanmıştır. Nihayet Hüseyin Ağa'nın mahkemeden talebi üzerine, işçilerden her kimin bir şikayeti var ise kadının huzurunda açık olarak ifade etmesi yönünde 13 Ekim 1721 tarihli bir hüküm gönderilmiştir. Sonuç olarak işçiler, yeniden daha önce Nişo ile anlaşmış oldukları şartlarda fabrikada çalışmaya devam etmişlerdir (*KK. d. 706: 69, 71*).

Fabrika emini Hüseyin Ağa'nın yapağı temini konusunda karşılaştığı problemlerden bir diğeri İstanbul esnafının rekabeti olmuştur. Payitahtta tanınan Hüseyin Ağa tarafından fabrikanın devr alınması, İstanbul'daki yapağı esnafını telaşlandırmıştır. Bu sırada yapağı temini önemli bir mesele iken, İstanbul'da üretilen yapağının Çuha Fabrikası emini tarafından beher fiyatından daha ucuza alınacağı söylentisi yayılmıştır. Durum yapağı esnafını rahatsız etmiştir. Nihayet, Ser Kassaban-ı Hassa Osman tarafından Saray-ı Cedid-i Amire ve Saray-ı Atik-i Mamure ve sair yerlere mübarek aylar dolayısıyla tayinât olarak verilecek koyunlardan hasıl olan yapağının bahası ile satılmasına Çuha Fabrikası emini tarafından müdahale olunmaması talebiyle arzihal sunulmuştur. 1 Kasım 1720 tarihinde ilgilinin isteği doğrultusunda emri şerif yazılmıştır. (İE. SM: 30/3115). Buna karşılık, taşradan İstanbul'a gelen yapağıdan resm-i gümrük ve bac alınmaması esas iken, aksine talepler artınca, Hüseyin'in tekrarlayan talebi üzerine 9 Temmuz 1720 tarihinde isteği yönünde tezkire verilmiştir.

El-Hac Hüseyin Ağa'nın karşılaştığı problemlerin en zorlusu ise, o günkü ifadesiyle “amele salih yapağı” temini ve kaliteli yapağının taşradan İstanbul'a ulaştırılması organizasyonu olmuştur. Hüseyin Ağa, işletmeyi üzerine almasından bir ay sonra fabrikanın en önemli işlerinden biri olan yapağının Anadolu ve Rumeli'nin uygun mahallerinden beher yüz vukiyyesinden yirmi vukiyye “amele salih yapağı”nın yeteri kadar satın alınmadıkça başkalarının alımına müsaade edilmemesi talebinde bulunmuştur. Onun görüşleri doğrultusunda beher vukiyyesi ellişer sağ akçeden olmak üzere gereken yapağının peşinen alınması şartıyla ilgililere 23 Aralık 1719 tarihli hüküm gönderilmiştir. Daha sonra da benzeri hükümler gönderilmeye devam edilmiştir. Hükümlerin tekrarı, yapağı toplama izinlerinin yıllık olarak verilmesi ve organizasyonda çıkan problemlerin süreklilik arz etmesinden kaynaklanmıştır. Yapağı sahiplerinin miriye mal satmakta isteksiz olması, alınan yapağınların ücretinin zamanında ödenememesi ve ücret problemleri, bu problemlerin temelini oluşturmuştur. Nitekim Hüseyin Ağa'nın adamlarının ve mahalli idarecilerin gayretlerine karşılık, mal sahipleri çeşitli bahanelerle miri çuha fabrikasına yapağı vermekte zorluk çıkarmış, dokuma işlerinin aksamasına yol açmışlardır. 15 Nisan 1721 tarihinde ve daha sonraları ilgili mahallere aynı şartlarda yapağı alınmasına yardımcı olunması bildirilmiştir. H. 1133/1721 senesi tahsilatına mahsup olunmak üzere, fabrika için Rumeli ve Anadolu taraflarında bulunan koyun sahiplerinden yapağısı bulunanların *beher yüz vukiyyesinden yigirmi vukiyye amele sâlih yapağının* satın alınması yönündeki emri ali üzerine bu yapağınların toplanmasına başlandığında mal sahipleri ücreti karşılığı yapağı vermekten kaçınmaları üzerine, emrin gereğince yapağının toplanması için ilgili mahaller 28 Mayıs 1721 tarihli ferman gönderilmiştir (KK. d. 706: 69). Bu sırada işletmenin ürünlerine de talebin artmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 6 Temmuz 1721 tarihli bir kaimeye göre, karşılığı hazineден ödenmek üzere Dergah-ı

Ali Baş Çavuşu Ebubekir Ağa marifetiyle Çuha Fabrikası'nda saray için muhtelif çuha işlettirilmesi kararlaştırılmış, bu iş için 2000 gurus ödenmiştir (C. İKTS: 37/1826). H. 1134/1722 yılı sonlarına doğru (Eylül 1722'de) hazırlanan bir yazışmada, Çuha fabrikası için satın alınan ve alınacak olan yapağların h. 1133/1 senesine mahsuben Hüseyin Ağa'nın adamlarına teslim edildiği, ancak ücretlerinin peşinen ödenemediği bildirilmiştir. Bundan sonra sistemin aksamaması için Bursa Mollası ve Cisri Ergene kadılarına 20 Eylül 1722 tarihli hüküm yazılmıştır (KK. d. 706: 69). Söz konusu problemler dolayısıyla bir süre Hüseyin Ağa'nın işletme geliri olarak hazineye teslim etmeyi taahhüt ettiği ödemeler talep edilememiştir. H. 1133 senesi iptidasına (1720 yılı ikinci yarısına) ait ödemesi de dahil olmak üzere kendisinden bir tahsilatta bulunulmaması yolunda 24 Eylül 1722 tarihinde ilgili mahallere bildirimde bulunulmuştur (D. BŞM. d. 1406: 4; KK. d. 706: 7, 8).

Hüseyin Ağa, fabrika çalışanlarının ücretini ödemekte de problem yaşamıştır. Bu sırada işletmede üç sene katıplık yapan daha sonra başka bir işi dolayısıyla sekiz ay kadar Hassa Bazerganbaşı el-Hac Hüseyin Ağa adına çalışan Mustafa, her iki işi dolayısıyla alacağını tahsil edemediğinden bahisle 1140 Ramazanında/Nisan 1728'de Sadaret makamına arzihal sunmuştur. 7 Mayıs 1728 tarihinde alacağını tahsil etmiş ve anlaşmazlık kapanmıştır (C. İKTS: 6/277).

4. Fabrika Nazırlığının Çavuşbaşı Ahmed Emin Ağa'ya Devri (1722)

Hüseyin Ağa da idarede başarısız olunca emniyetten alınmıştır. Bu defa emniyetlik görevi, emaneten Çavuşbaşı Ahmed Ağa'ya verilmiştir. Devir teslim sırasında yüz doksan altı aded yapağı tarağı, bir miktar çuha ve sair bazı varlıkların eksik olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu mühimmatın aynen veya karşılıklarının temini yoluna gidilmiştir (KK. d. 706: 3). Ahmed Ağa'nın, aynı şartlarda yapağı toplaması için 12 Ekim 1722 tarihinde muhtelif mahallere hitaben divan-ı hümayundan hüküm yazılmıştır. 17 Kasım 1722 tarihinde ise, taşrada yeteri kadar rayiç fiyatı üzerinden ve peşin olarak ödenmek üzere boya ham maddesinin toplanması için benzeri bir bildirimde bulunulmuştur (KK. d. 706: 70). Ayrıca Ahmed Ağa'nın bu işte pek de tecrübesi olmamasına binaen, eski çuhacıbaşı ve işletmeci Nişo, yeniden ustabaşı olarak görevlendirilmiştir. O sırada mahpus durumda olan Nişo zimmi "kâr hâne-i mezbûrda işçileri cem ve çukayı işletdirmek üzere kayd ve ihtimam eylemek şartıyla" hapisten çıkarılıp Ahmed Ağa'nın emrine verilmiştir (D. BŞM. d. 1406: 11; KK. d. 706: 3, 15/2).

Dergah-ı mualla çavuşbaşısı ve fabrika emini Ahmed Emin, boya malzemesi bulunan bazı mahallerdeki ahalinin zamanın geçerli rayici üzerinden satış yapmaktan imtina etmeleri dolayısıyla çuha fabrikasında çuka, kumaş, kermud, şal,

bürüncek ve sair eşyanın işlenişine zarar vermiş olduğundan, meselenin çözümü talebinde bulunmuştur. Onun talebi üzerine, 1 Aralık 1722 tarihinde İstanbul kadısına bu yönde bir hüküm gönderilmiştir (KK. d. 706: 70). 1 Mart 1723 tarihli bir tezkirede ise fabrika için gerekli “salih” yapağının İstanbul ve Rumeli’de bulunmaması dolayısıyla Çavuşbaşı Ahmed Emin Ağa’nın talebi üzerine o bölgeden de yapağı toplanmasına yardımcı olmaları için Mihaliç tarafındaki kadı ve voyvodalara hüküm yazılmıştır (AE. SAMD. III: 156/15284-1; KK. d. 706: 70). İstanbul Çuha Fabrikası için alımı tamamlanmadıkça başkasına yapağı satılmaması ve miri için kıyyesi ellişer sağ akçeden alınan yapağıdan rüsum ve tekalif alınmamasını talep eden Çuha Fabrikası Nazırı Ahmed Emin’in arzıhali üzerine, bu konuda 3 Mayıs 1723’de emri şerif verilmiş olduğuna dair 22 Mart 1724 tarihli derkenar kaydı eklenerek, bu bilgilere binaen muhtelif mahallere 5 Nisan 1724 tarihli bir hüküm daha gönderilmiştir (C. İKTS: 11/545; KK. d. 706: 71). Bu arada Çuhacıbaşı Nişo’nun talebi üzerine, işçilerin h. 1135 senesi hakkına mahsuben üç bin müdre hamrın taşradan satın alınması, gemilere yüklenip iskeleye ve oradan fabrikaya nakline engel olunmaması yönünde Yeniçeri Ağası ve Bostancıbaşına 11 Ağustos 1723 tarihli bir hüküm yazılmıştır (KK. d. 706: 71)

Rumeli tarafındaki kadılara gönderilen 9 Mayıs 1724 tarihli hükümde ise, çuha fabrikasının önemli ihtiyaç kalemlerinden kök boyasının İstanbul’da bulunmaması, Rumeli’de bulunan mahallerdeki ahalinin geçerli rayici üzerinden satmaya yanaşmamasına binaen, çuha fabrikasının ihtiyacı olan boya maddesinin değer bahası üzerinden alınmadıkça başkasına satış yapılmaması talep edilmiştir. Ayrıca fabrikanın *nizamına halel virmemek için boyacı ve basmacı ve mengeneçi ve çukacı esnâfi kârhâne-i mezbûra ilhâk* olduğu kaydedilmiştir. Bundan sonra da Çuhacıbaşı Nişo zimminin yapağı toplaması için Rumeli tarafına göndereceği paranın korunması, dağıtımı, adamlarının seyahati, konaklamaları ve işlerini hakkıyla yürütebilmeleri için gereken ehemmiyetin gösterilmesi hususunda mahallin ileri gelenlerine 13 Mayıs 1724 tarihli bir hüküm daha gönderilmiştir (KK. d. 706: 71). Bununla beraber, Ahmed Emin Ağa yukarıda Nişo zimmiye çuha işletmesine sermaye olmak üzere 3002 guruşluk bir borç vermiştir. Ancak Ahmed Emin Ağa’nın idaresi fazla uzun sürmemiş, 22 mart 1725’den önce vefat etmiştir (KK. d. 706: 3/1, 2, 25/1, 68; AE. SAMD.III: 156/15284-2; 151/14849).

5. Mehmed Emin Efendi’nin Fabrika Nazırlığına Tayini (1725)

Çuhacıbaşı Nişo, Ahmed Emin Ağa’nın ölümü üzerine kendisinin çaresiz ve fabrikanın da muattal kaldığından bahisle işletmenin Başbakıkkulu Mehmed Emin Efendi’nin nezaretine verilmesinin doğru olacağını bildiren bir yazışmada bulunmuştur (KK. d. 706: 24). Ayrıca fabrikadan 1954,5 guruş alacağını bildirmiştir (KK. d. 706: 3/1, 2, 5, 6, 68). Bunun yanında Ahmed Emin Ağa’nın

vermiş olduğu paranın işletilmesi sonucu üretilmiş olan boyanmış, makaslanmış veya makaslanmamış ve denklenmemiş ham çukadan toplam 103 zira karşılığı 2767 guruş değerindeki zimmetinin de ustabaşı (çuhacıbaşı) Nişo'da kalmış olduğu tespit edilmiştir. Mevcut ham maddeler arasında, 1500 kıyye ham yapağı, 190 kıyye pâk yapağı ve 61 kıyye rişte (iplik) varlığı da kayda geçirilmiştir. Söz konusu çuhaların satılarak tutarının teslimine dair 7 Nisan 1725 tarihinde maden kalemine kaydedilmiş olan kararın bir sureti yeni nazır Baş Bakı Kulu Mehmed Emin Efendi'ye de verilmiştir. Ne var ki, Mehmed Emin Ağa zamanında da işletme hali ve muattal kalmaya devam etmiştir (*KK. d. 706: 3/2, 68*). Bu sırada Nişo'nun işletmenin eski emini Hüseyin Ağa'da da alacağı olduğundan, ödemesinin bir kısmı Hüseyin Ağa'nın işletmeden kalan eski borcuna karşılık tutulmuştur. 6 Mayıs 1725 tarihinde bu ödemenin Hüseyin Ağa'dan mahsup edilmiş olduğuna dair tahsilat makbuzunun bir sureti verilmiştir (*KK. d. 706: 3/hük. 4*). 7 Ra 1138/13 Kasım 1725 tarihinde İstanbul Kadılığı'na gönderilen hükme göre, Mehmed Emin Ağa bu tarihte halen görevinin başında idi (*HAT: 1665/49*).

6. Eski İhtisap Ağası Ali Ağa'nın Fabrika Nazırlığına Tayini (1726)

Mehmed Emin Ağa'ya devredilen işletme, bir yıl sonra bizzat kendisi tarafından eski ihtisap ağası Ali Ağa'ya devredilmiştir. Bir defter kaydından anlaşıldığına göre, Baş Bakı Kulu Mehmed Emin Ağa tarafından Dersaadet'te mevcut Çuha Fabrikası'nın çuhacıbaşılığı, Nişo'dan alınarak Yusuf Çelebi'ye; eminliği ise Ali Ağa'ya verilmiştir. Bu vesileyle işletmenin bodrumu, ortası ve avlusunda mevcut aletlerin ve mühimmatın kaydı yenilenmiştir (Tablo. 2). Yine bu tespitlerden anlaşıldığına göre yıllardan beri adı bu işletme ile geçen Nişo zimmî, bazı yolsuzluklara bulaşmış; kendisinden pek de memnun kalınmamış, bazı aralıklarla fabrikadan uzaklaştırılmak suretiyle eminlikten veya çuhacıbaşılıktan el çektirilmiş olsa da bu işteki uzmanlığı ve vazgeçilmezliği dolayısıyla her seferinde yeniden fabrikanın farklı alanlarında görev almaya ve kendisinden istifadeye devam edilmiştir (*D. BŞM. d. 1406: 6, 10*).

12 Nisan 1726 tarihinde Ali Ağa'ya fabrikanın devriyle ilgili bir karar sureti sunulmuştur (*KK. d. 706: 3/hük. 3, 9, 15/hük. 3, 23/hük.1*). Ancak bir kader gibi eskiden beri devam edegelen problemlerle bu devirde de karşılaşmıştır. Bunların en önemlisi de yine yapağı meselesi olmuştur. Daha önce görüldüğü üzere, ahali geçerli rayici üzerinden yapağı satmayıp Frenklere ve sair müstemem taifesine fahiş fiyatla yapağı satmaya devam etmişlerdir. Buna binaen, nizamı mucibince mukarrer fiyatıyla beher vukiyyesi ellişer sağ akçeye olmak üzere kafi miktarda yapağı satın alınması ve fabrika için yeteri kadar alınmadıkça başkasına mal verilmemesi; alınan yapağıdan resim, gümrük ve bâc alınmaması emriyle 7 Mayıs 1726'da emri şerif gönderilmiştir. Ayrıca Rumeli ve Anadolu cihetlerinde

bulunan kadılara, mütesellimlere, ayan ve memurine emir üzere muamele yapılmasına dair 15 Mayıs 1727 tarihinde hüküm yazılmıştır (C. İKTS: 38/1892; *KK. d. 706: 72*).

Önceleri olduğu gibi Bundan sonra da yapağı alımı konusunda benzeri hükümler gönderilmeye devam etmiştir (*KK. d. 706: 73*). 24 Mayıs 1728 tarihinde daha önce yazıldığı üzere yapağı alımına dair taşrada muhtelif mahallerdeki önemli görevlilere hüküm gönderilmiştir. 23 Ocak 1729 tarihli bir tezkireye göre, bu sırada fabrikanın çuhacıbaşısı Yusuf Ağa Rumeli'de geçerli şartlar çerçevesinde Anadolu'dan da yapağı toplanmasını talep etmiştir. Mahallin kadı, mütesellim, yeniçeri serdarları, ayan ve valilerine hüküm yazdırılmak suretiyle talebine olumlu karşılık verilmiştir (C. İKTS: 37/1837; *KK. d. 706: 73*). Yusuf Ağa'nın müştereki Kiyork adlı bir zimmî idi. İkinin birlikte sunmuş oldukları bir dilekçelerinde, işyerinin ihtiyacı olan kaliteli yapağının her yerde bulunmadığı, bulunan yerlerde ise, yüksek fiyatlarla ve gizlice yabancılara satıldığı, çuha fabrikası için istenildiğinde muhalefet etmekte oldukları bildirilmiştir. Bu duruma çare olmak üzere, yapağı kaçta satılıyor ise, kantar başına yarımşar guruş fazla verilmek suretiyle yapağı alınması için 14 Temmuz 1729 tarihinde taşraya hüküm gönderilmiştir. Bundan sonra da rayicinden noksan fiyat ile alım yapılarak ahaliye zulmedilmemesi, ödemelerin peşin yapılması, kantar başına yarımşar guruş rayicinden fazla fiyat verilmesi şartlarıyla benzeri hükümlerin gönderilmesi tekrarlanmıştır (*KK. d. 706: 73*).

17 Safer 1142/ 11 Eylül 1729 tarihli bir vesikaya göre, İstanbul Çuha Fabrikası'nın bir bölümünde işlenen sandal atlasın bir zırası on beş dirhem gelmekte idi. Ancak yasak olduğu halde bir zırası sekiz dirhem üzerinden dokunan atlas türlerinin başka mahallerde damgasız olarak gizlice satışının yapıldığı tespit edilmişti. Bu durumun esnafa ve miriye zarar vermesi dolayısıyla önlenmesi talep olunmuştu. Buna cevaben, İstanbul'da işlenen diba, hatayı vs. emtianın meşdudlarının taşrada işlenip satılmayacağı, bunu yapanların takibi ve tedibleri için Çuha Fabrikası Emini Ahmed Emin Ağa'ya buyruldu yazılmıştı (C. İKTS: 26/1290).

Bir derkenarda, İstanbul Çuha Fabrikası'nda çuha imali için gerekli 150 kantar yapağının peşin olarak ve piyasa fiyatı üzerinden Rumeli ve Anadolu'dan satın alınmasına destek olunması hakkında Çuha Fabrikası Nazırı Ali imzalı arzuhaline, 19 Temmuz 1729 tarihli ferman yazılmış olduğuna dair 15 Ocak 1733 tarihli not düşülmüştür (C. İKTS: 40/1994). Yine bu sırada, Nazır Ali'nin yıllık yapağı toplama izni almak talebi üzerine, 26 Nisan 1733 tarihli hükümlerle ahaliye zulmedilmemek, rayici üzerinden peşin ödenmek üzere yalnızca yüz elli kantar kaliteli yapağı toplamasına yardımcı olunması yönünde taşraya bildirimde bulunulmuştur. 19 Haziran 1734 tarihinde ise, ilgili mahallere zamanın nazırının yıllık yapağı toplama izni talebini onaylayan mahiyetteki bir başka hüküm gönderilmiştir (*KK. d. 706: 74*).

Tablo. 2. Çuha Fabrikası'nın 23 Mayıs 1739 Tarihli Varlık Kaydı

Fabrikanın Ortasında Mevcut Aletler ve Sair Mühimmât			
Beş aded sandukalar içinde mevzu kavsala üzerine frengi tilden işleme yapağı tarağı. Aded 3603 ameale salih cedid 1358 müstamel 4961+200 (bir canibi bir bazargan) 5161	Frengistan'da yapılmış çuka makarası. Aded 15	Tarak destgahı Aded 10 müstamel	Çuka tolamak için dakin ? Aded 1488 Amele salih değildir
	Tarak mangası Aded 33	Tarak tahtası Aded 168 müstamel	
Timur burgulu el tarağı Aded 11 3 burgusuz, 8 ameale salih değildir	Bağ destgahı Aded 1	Mikras destgahı Aded 4	Yapağı mikrası. Sahih ve müstamel Aded 26; 17 si ameale salih değildir
Asitanede yapılmış katan ameale salih değil çuka mikrası, Aded 4 biri meksürdür	Köhne yapağı setparı Aded 22 10 + 12 sağır	Perdaht fırçası Aded 4 Kebir 2, Sağır 2	Çuka fırçalık için cerh alatyyla Aded 6; 2'si sade
Bodrumda Mevcut Eşya ve Aletler			
Çuka konacak destgah kıtaât 16 Şayak konacak destgah. Kıtaât 1	Meşdüd destgâhı. Kıtaât 1	Meşdüd dolabı Kıtaât 1	Meşdüd çarhı Kıtaât 3
Destgâhlardan hâric tarak Aded 15 Tarak destgâhı. Kıtaât 1	Meşdüd sepetleri. Aded 7	Mengene iki yedek olmak üzere olub lakin yedek mengene geçüb çıkan ... meksurdur	
Yedek olmak üzere kebir eğri ağaç. Aded 1	Kara ağaçdan kebir mengene tahtası. Aded 1	Sof çuka mengenesi. Kıtaât 1	Çifte İnebolı tabir olunur sağır ve kebir meşdüd çubuğı Aded 7
Yedek olmak üzere destgâhlardan hâric makara çift 20	Kezalik yedek olmak üzere fazla mekük. Aded 59	Çuka kenarı sarmak için mevzu kebir dolab. Kıtaât 1	Kezâlik yedek olmak üzere fazla ... Aded 4
Avluda Mevcut Aletler			
Dokunan çukaları gerüb açmak için biri iki dolablı ve biri sekizer direkli kebir alât mevcut. Aded 2 el-yevm ameale salih değildir	Kezalik dokunacak çukaları perdaht için Kara ağaçdan masnu perdaht mengenesi tabir olunur kebir mengene kıtaât 2	Zikr olunan mengenenin tetimmât ve levazımından timür parçaları. Aded 19	
Kezalik zikr olunan mengenenin levazımından tahta mengene. Aded 38	Zikr olunan mengeneye çukalar perdahtı için vaz olundukda arasına kalın mukavva kâğıd aded 200 ameale salih + 150 köhne = 350	Zikr olunan mengenenin tetimmat ve levazımından çuka destgâhı. Aded 2	
İkişer çam tahtasından masnu baskı tabir olunur tahta. Aded 10	Defa bir buçuk zira tul ve üç zira arz sağır tahta. Aded 1	Üzerine çuka vaz olunacak Kara ağaç tahtası. Aded 1 tul 2, 5 arz 1	

III. SONUÇ

Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde özellikle Bursa, Halep, Selanik, İzmit, Edirne, İstanbul ve benzeri büyük merkezlerde dokuma fabrikaları kurulmuş ve bu iş teşvik edilmiştir. Osmanlı dokumaları, XVI. yüzyılda işçilik, kalite ve

albenisi ile Avrupa'da çok talep görür iken, aynı yüzyıldan itibaren Avrupa tüccarı da rekabette ilerlemeye başlamıştır. XVII. yüzyılda düşük ve orta kalitede Osmanlı dokumaları Avrupa'ya ihraç edilir iken, ithal edilen ürünler arasında orta ve ileri kalitedeki kumaşların oranı % 50'ye ulaşmıştır. Bununla beraber, Avrupa kumaşları, dokuma pazarında önemli bir yer edinmiştir. Bu vesileyle kullanılan kumaşların bir kısmı yabancı adlarla tanınmıştır. Viyana bozgunundan sonra Avrupa çıkışlı ürünler daha fazla yaygınlaşmıştır. Fransız ürünleri bu konuda daha önde gitmiştir.

Bazı tespitlere göre, ilk defa Sadrazam Rami Mehmed Paşa tarafından yapılan girişimlerden birkaç yıl sonra 1708 yılında Çuha Fabrikası kurulmuştur. 1710 yılında fiilen faaliyete geçen İstanbul Çuha Fabrikası, İstanbul Şehremini Çarşısı'nda Eski Baruthane binasının kalıntılarının kısmen tamiri ile inşa edilmiştir. Ebubekir Ağa tarafından 274.254 akçe harcanması suretiyle 13 Haziran 1708 tarihinden önce tamamlanmıştır. Kaydedilen tarihte el-Hâc İbrâhîm Ağa tarafından inşaatın toplam masraflarıyla ilgili muhasebe defteri hazırlanmıştır. 30 Aralık 1708 tarihinde fabrikanın yapım ve onarım giderleri onaylanmış ve işletmeye hazır hale getirilmiştir. Ne var ki bu fabrika, muhtemelen kaliteli işçi, usta, emin gibi insan kaynağı; alet edevat kurulumu ve yapağı hammaddesinin temini için gerekli organizasyonun zaman alması dolayısıyla ancak 7 Nisan 1710 tarihli berat ile Nişo tarafından işletmeye açılmıştır. Bu arada piyasada yer alan kumaş çeşitlerine bakılacak olunursa, İstanbul Çuha Fabrikasında üretilen dokuma türleri, yabancı kaynaklı kumaşlar karşısında başa baş yarışır duruma gelememiştir. Fabrikanın idare ve işletilmesinde de bir istikrarsızlık söz konusu olmuştur.

III. Ahmed devrinde İstanbul'da o günkü şartlara göre ileri seviyede bir fabrika olarak işletmeye açılan Çuha Fabrikası devlet malı olarak yaptırılmış; idaresi ve işletmesi de devlet tarafından yürütülmüştür. Bu nedenlerle inşaat ve işletme giderlerinin hemen tamamı hazinece karşılanmıştır. İdari ve işçi heyetinin seçimi, işletme ve çalışma şartlarının belirlenmesi, hammadde organizasyonu, üretim planlanması, mamul maddenin satımı ve alımında devletin birinci derecede etkisi, desteği ve garantisi söz konusu olmuştur. Eminler ve çuhacıbaşlıların tayini ile belli esnaf grubunun fabrika bünyesinde bir araya getirilmesi de idarenin onayı ile gerçekleşmiştir. Rumeli ve Anadolu'da mevcut yapağı üreticileri ve esnafı, bazı durumlarda aksine faaliyetlerde bulunsalar da öncelikli ve zorunlu olarak fabrika ile ilgili talepleri yerine getirmek görevini üstlenmişlerdir. Bu arada bizzat üretimde görev alan kalifiye işçiler, genellikle gayrimüslimlerden oluşmuştur. Fabrikanın ilk açılışını sağlayan ve daha sonra uzun yıllar boyunca çuhacıbaşılığını yürüten Nişo'nun işlerin yürütülmesinde önemli bir yeri olmuştur.

7 Nisan 1710 tarihinden itibaren III. Ahmed'in saltanatı süresince fabrikada beş emin veya nazır görevlendirilmiştir. Nişo fabrikayı işletmeye açmış ve on

yıla yakın görevine devam etmiştir. Ancak bu iş için hazineden borç olarak aldığı 47.408 akçeyi karşılayamadığı gibi, işletmeden elde edilen gelirlerden miriye vereceği parayı da ödeyememiştir. İşçi, işletme şekli ve yapağı temini konusunda da problemler yaşamıştır.

Emin ve çuhacıbaşı Nişo, başarısız olunca 19 Kasım 1719 tarihinde yapılan sözleşme ile fabrika eminliği Hassa Bezirgânbaşı Hüseyin Ağa'ya verilmiştir. Hüseyin Ağa birkaç ay işletmeyle ilgilenmiş, daha sonra, işçi, işletme disiplini, özellikle İstanbul yapağı ve kumaşçı esnafının rekabeti, maddi kaynak ve yapağı temini gibi problemler yaşamasına binaen fabrika atıl kalmıştır. Aldığı borçları ve fabrika adına ayrıca taahhüt ettiği parayı da ödeyememiştir. Nihayet Hüseyin Ağa da görevden alınmıştır.

Hüseyin Ağa'dan sonra, tahminen bu işte hiç bir ilgisi ve bilgisi olmayan Ahmed Emin Ağa, 1135 yılı başlarında fabrika nazırlığına getirilmiştir. Bu arada işi yürütecek başka birinin bulunamamasına binaen Nişo zimminin çuhacıbaşı-lığı getirilmesi kararlaştırılmıştır. O sırada Nişo hapiste olduğu halde, buradan çıkarılarak fabrikada görev almak üzere Ahmed Emin Ağa'nın emrine verilmiştir. Ahmed Emin Ağa'nın 22 Mart 1725'den önce vefat etmesi üzerine aynı görev 7 Nisan 1725 tarihli beratla Mehmed Emin Ağa'ya devredilmiştir. Ancak kısa sürede onun da bu görevi yapamayacağı anlaşılmış ve fabrika nazırlığı 12 Nisan 1726 tarihinde Ali Ağa'nın idaresine bırakılmıştır. Onun zamanında fabrika çuhacıbaşılığı Yusuf Ağa tarafından yürütülmüştür. Bunlar zamanında da fabrika düzeni tam olarak sağlanamamış, özellikle yeterli boya ve yapağı hammaddesinin elde edilmesi ile ilgili problemler süreklilik arz etmiştir.

Bu devirde Osmanlı dokumacılığı pek tabii olarak birçok emek ve meslek grubunu bir arada çalıştırma esasına ve insan gücüne dayalı basit mekanik aletlerle yürütülen "el sanayii" şeklinde yürütülmüştür. Bu durum 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'dan dokuma makineleri getirilmesine kadar devam etmiştir. Dokumacılıkta kullanılan aletler ise, daha çok ahşap, kısmen demir, bakır ve az miktarda tunçtan yapılmıştır. Çok aşınan kısımlar demir ve tunç ile kaplanmıştır. Özellikle boyama işleri için kullanılıp ateşle karşı karşıya olan ekipmanlar daha çok bakırdan imal edilmiştir. Ahşap dokuma tezgâhları metal maddelere nazaran daha erken yıprandığından bunların bakım, onarım işleri ile yedek parça veya yenilerinin alınması belli bir uğraşı ve masraf gerektirmiştir. Dokuma için gerekli olan boya ve kaliteli yapağının karşılanması ise daha önemli ve masraflı bir uğraşı olmuştur. Bu iş için halkın koyun beslemesi, yün ve belgelerdeki ifadesi ile "amele salih" kaliteli yapağı ve çuha üretimi teşvik edilmiştir.

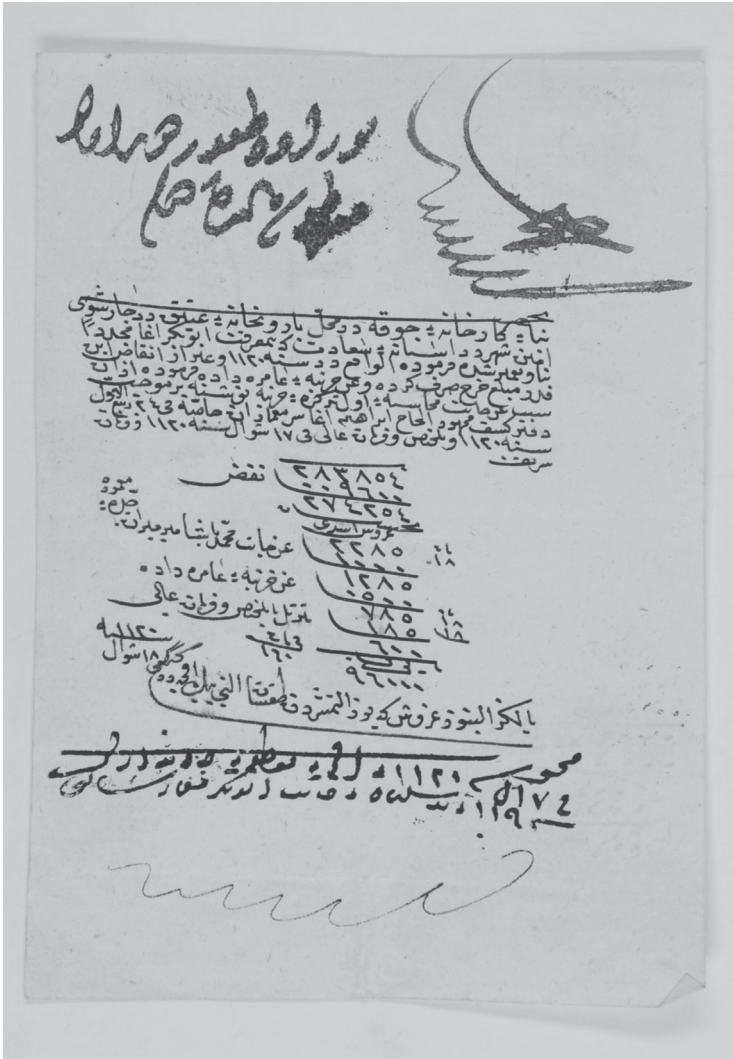
KAYNAKÇA

1. Osmanlı Arşivi Belge ve Defter Tasnifleri

- A. *çDVN. SMHM. d (Sadaret Divan-ı Hümayun Sultan Mahmud):* 52/899.
AE. SAMD. III (Ali Emiri, Sultan III. Ahmed): 67/6769, 105/10351, 151/14849, 156/15284, 91/18485.
C. İKTS (Cevdet İktisad): 6/277, 10/454, 11/545, 26/1290, 37/1826-1837, 38/1892, 40/1994.
C. SM (Cevdet Saray Masalihu): 95/4787.
D. BŞM. d (Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defteri): 1406, ss. 1-11.
HH (Hatt-ı Hümayûn): 244/13727, 1319/51445, 1665/49.
İE. DH (İbnülemin Dahiliye): 17/1584.
İE. ML (İbnülemin Maliye): 107/10145, 10947.
İE. SM (İbnülemin Saray Masalihu): 30/3115.
İE. MT (İbnülemin Müstediyât): 3/292.
KK. d (Kamil Kepeci Müteferrik Defter): 706. ss. 1-74.
TS. MA. d (Topkapı Saray Müzesi Arşivi Defteri): 2353, 9327.

2. Araştırma Eserleri ve Makaleleri

- EYİCE, Semavi (1992), “Baruthâne”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (D. İ. A.)*, İstanbul, c. 5, ss. 94-95.
EYİCE, Semavi (1993), “Çuhacı Hanı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 8, ss. 380-381.
GENÇ, Mehmet (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul.
GİZ, Adnan (1968a), “1719 Yılında İstanbul’daki Bir Dokuma Fabrikasının Defteri”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi (İ.S.O.D.)*, İstanbul, c. 3, Sayı. 30, 15 Mayıs, ss. 17-19.
GİZ, Adnan (1968b), “1721 Yılında Bir İpekli Dokuma Fabrikasının Kuruluşu”, *İ.S.O.D.*, İstanbul, c. 3, Sayı. 31, 15 Eylül, ss. 22-23.
GİZ, Adnan (1968c), “İslimye Çuka Fabrikası”, *İ. S. O. D.*, İstanbul, Yıl. 3, Sayı. 27, 15 Mayıs, ss. 15-16.
GİZ, Adnan (1968d), “İstanbulda İlk Sanayi Tesislerinin Kuruluş Yılı”, *İ. S. O. D.*, İstanbul, Yıl. 2, Sayı. 23, ss. 25.
KARAVAR, Hilal (2006), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmit Çuha Fabrikası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul).
KOLÇAK, Özgür (2005), *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul).
KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1992). “Baruthâne-i Âmire”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (D. İ. A.)*, İstanbul, c. 5, ss. 96-97.
MEHMED ZİYA (1309), *Tarih-i Sanayi*, İstanbul.
PAMUK, Şevket (2002), “Kuruş”, *D. İ. A.*, İstanbul, c. 26, ss. 458-459.
UZUN, Ahmet (2000), “İslimye Çuka Fabrikası”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yayın nu. 21-22, (Ekim 1999-Mart 2000), ss. 77-85.

Belge 1: İstanbul Çuha Fabrikası'nın inşaatının tamamlandığını ve giderlerini gösteren Ser Mimârân-ı Hâssa el-Hâc İbrâhîm Ağa tarafından 24 Rebîülevvel 1120/13 Haziran 1708 tarihinde hazırlanmış muhasebe defteri ile hemen altında muhasebenin 17 Şevval 1120/30 Aralık 1708 tarihinde padişah tarafından kabul edildiğine dair onay yazısı.

ÖĞRETMENLERİN FATİH PROJESİNDEN BEKLENTİLERİ İLE PROJE HAKKINDAKİ ÖNERİLERİNİN İNCELENMESİ¹

Cihat YAŞAROĞLU²

Geliş:08.06.2017 Kabul:02.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.319859

Öz

Bu çalışma öğretmen görüşlerine göre, pilot uygulaması yapılmakta olan FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) projesinden beklentiler, bu beklentilerin gerçekleşme düzeyi, ile proje hakkındaki önerilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan olgubilim deseni kullanılmıştır. Veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından literatür taraması sonucu hazırlanan görüşme formu kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak; bilişim teknolojileri kullanımında bilişime yakınlık durumuna göre 5 öğretmen seçilmiştir. Öğretmenler ile yapılan görüşmelerden elde edilen görüşme notları ve ses kayıtları bilgisayar ortamına aktarılarak görüşme verileri elde edilmiştir. Veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda toplam iki tema belirlenmiş; bu temalar, kategorileri ve varsa alt kategoriler, kodlar da belirtilerek sunulmuş, her bir kodun karşısında da bildirilen görüşlerden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Öğretmenlerin bazılarının beklentilerinin karşılandığı, bazılarının ise karşılanmadığı; hizmetiçi eğitim ağırlıklı öneriler gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: FATİH Projesi, Öğretmen Görüşü, Öğretmen Beklentileri, Öğretmen Önerileri

- 1 Bu çalışma 8-10 Haziran 2015 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenmiş olan II. International Eurasian Educational Research Congress'te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, cyasaroglu@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9574-1789>.

THE INVESTIGATION OF TEACHERS' EXPECTATIONS AND RECOMMENDATIONS ON FATİH PROJECT

Abstract

The qualitative research was conducted in this research. Qualitative research is a type of research in which the researcher studies a problem by exploration of phenomenon. Different approaches for conducting research studies have developed over the time. The phenomenology design was selected for this study. The participants in this study were teachers that serve in pilot implementation schools. The participants were selected by purposive sampling method. The data were collected through semi-structured interview form. The data were gathered through personal interviews. Obtained interview records analysed with content analyse. As a result of the analyses made, two themes were determined; these themes, categories and subcategories, if any, are presented by specifying the codes, and direct citations are made from the opinions reported against each code. The expectations of some of the teachers are welcomed, others are not; the results of such suggestions as intensive in-service training have been reached.

Keywords: FATİH Project, Teachers' opinions, Teachers' Expectations, Teachers' Recommendations

Giriş

Yaşam boyu bir süreç olan eğitim, her dönemde baş gösteren değişimlere kayıtsız kalmamıştır. Özellikle program geliştirme çabalarında bu değişimlerin yansıtıldığı görülmektedir. Değişimler, bir şekilde eğitime de yansımaktadır. Özellikle günümüz teknolojisindeki hızlı değişim karşısında eğitimin kayıtsız kalması da düşünülemez. Değişen teknolojilere paralel olarak geleneksel öğretim ortamları/yöntemleri de yetersiz kalmaktadır. Çünkü değişen yalnızca teknolojiler değildir. Eğitim sistemlerinin hedef kitlesi olan öğrencilerin öğrenme alışkanlıkları da hızla değişmektedir (Seferoğlu, 2015).

Çilenti'ye göre öğretmenin öğreteceği şeylerle ilgili hedef davranışları öğrencilerine kazandırabilmesi için uygun çevreyi oluşturabilmesi ve öğrencileriyle gerekli iletişimi kurabilmesi önemlidir (Akt.: Bayram, 2006). Ayrıca, öğretmen dersi planlarken uygun öğretim araçları ve materyalleri kullanmayı da planlamalıdır. Öğretim materyalleri, işitsel, görsel, görsel-işitsel, etkileşimli öğretim araçlarını kapsamaktadır. Bu tür araç ve gereçler, dersin hedefine ulaşma noktasında kolaylık sağlamaktadır (Gözütok, 2006).

Günümüzde hızla yayılmakta olan bilgisayar kullanımı, isteyen her bireyin kendi evinden dünyanın her ayrındaki istediği açık bilgiye ulaşacağı bir konuma

gelmiştir. Bilgisayarın pek çok amaçlarından birkaç tanesi eğitim ortamını doğrudan ilgilendirmektedir. Örneğin öğrenme ve öğretme etkinlikleri bilgisayar ile desteklenmektedir (Aşkar & Altun, 2006). Öyleyse günümüz teknolojisinin bir şekilde eğitim ortamında da etkin bir şekilde kullanımı gerekli hale gelmektedir. Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi, eğitim teknolojisinin etkin kullanıldığı bir proje olarak belirtilebilir.

Eğitimde FATİH Projesi, öğrencilerin en iyi eğitime kavuşması, en kaliteli eğitim içeriklerine ulaşması ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için MEB tarafından tasarlanmıştır. Temelde bu proje, okullardaki teknolojiyi iyileştirmek amacıyla bilişim teknolojileri araçlarının öğrenme-öğretme sürecinde daha fazla duyu organına hitap edilecek şekilde, derslerde etkin kullanımı için başlatılmıştır. Ayrıca öğrenci okul dışında da öğrenme sürecine devam edebilecek ya da pekiştirebilecektir. FATİH Projesi ile öğrenci, bulunduğu ortamdan bağımsız olarak ders notlarına, ders içi projelere ve öğretmen tarafından verilen ödevlere ulaşabilmekte, ürettiği bilgileri öğretmeni ve diğer arkadaşları ile paylaşabilmekte ve ayrıca EBA ile yardımcı dokümanlarla öğrendiği konuları pekiştirebilmektedir (“Eğitimde FATİH Projesi Hakkında, y.y.).

FATİH projesi, 5 yılda tamamlanması düşünülen bir uygulamadır. Proje kapsamında ilk yıl ortaöğretim kurumları, ikinci yılında il ve ilçe merkezlerindeki ilköğretim okullarının ikinci kademesi ve üçüncü yılında ise ilköğretim okullarının birinci kademesi ile okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanması planlanmaktadır. Projenin beş ana bileşeni bulunmaktadır. Bu ana bileşenler (1) Donanım ve Yazılım Altyapısının Sağlanması, (2) Eğitim e-İçeriğinin Sağlanması ve Yönetilmesi, (3) Öğretim Programlarında Etkin BT Kullanımı, (4) Öğretmenlerin Hizmetiçi Eğitimi ve (5) Bilinçli, Güvenli, Yönetilebilir ve Ölçülebilir BT Kullanımı bileşenleridir. Projede, e-Dönüşüm Türkiye kapsamında üretilen ve Türkiye'nin bilgi toplumu olma sürecindeki eylemleri tanımlayan çeşitli raporlarda yer alan hedefler doğrultusunda 2013 yılı sonuna kadar dersliklere BT araçları sağlanarak, BT destekli öğretimin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (“Fatih Projesi”, y.y.).

Projenin bileşenlerine bakıldığında altyapı, e-içerik, öğretim programlarına bütünleşmiş, öğretimde bilişim teknolojilerinin etkin, verimli, bilinçli ve güvenli bir şekilde kullanımı ile öğretmenlerin bilgilendirilmesi boyutlarının olduğunu görmekteyiz. Bazı boyutlar proje kapsamında bakanlık tarafından karşılanırken, bazı boyutlarda ise teknolojinin kullanımı ile alakalı boyutlar olarak öğrenme-öğretme sürecinde öğretmen – öğrenci etkileşimine baktığı görülmektedir.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı isimlerle FATİH Projesi'ne benzer projeler uygulamaya konulmuştur. Örneğin ABD'de orta dereceli okullardaki öğretmen ve öğrencilere dizüstü bilgisayar dağıtımı; Portekiz'de Macellan (Magalhaes) adıyla ilköğretim öğrencilerine yönelik 480.000 dizüstü bilgisayar dağıtımını kapsayan

proje; Tayland’da, “Her Çocuğa Bir Tablet Bilgisayar” adlı projeye toplamda 1.000.000 öğrenciye internet bağlantısı olan tablet dağıtmayı amaçlayan proje; Güney Kore “Akıllı Eğitim” projesi adı altında 7.5 milyon ilköğretim ve ortaöğretim öğrencisine tablet dağıtılmasını ve e-ders kitaplarının geliştirilmesini amaçlayan proje; İsviçre’de 1250 ilköğretim öğrencisi ve öğretmenine dağıtılan tabletleri içeren projeler sayılabilir (Pamuk, Çakır, Ergun, Yılmaz, & Ayas, 2013).

Fatih Projesi hakkında farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar (Akbaba Altun, Avcı Yüksel, & Ergün, 2015; Dağhan, Nuhoglu Kibar, Akkoyunlu, & Atanur Baskan, 2015; Gamze Isci & Besir Demir, 2015; Aktaş, Gökoğlu, Turgut, & Karal, 2014; Banoğlu, Madenoğlu, Uysal, & Dede, 2014; Günbayı & Yörük, 2014; Özkan & Deniz, 2014; Çiftçi, Taşkaya, & Alemdar, 2013; Kurt, Kuzu, Dursun, Güllüpinar, & Gültekin, 2013; Selda & Yılmaz, 2013; Pamuk, Çakır, Ergun, Yılmaz, & Ayas, 2013; Tosun, Samancı, Sezgin, & Öner, 2013; Akıncı, Kurtoğlu, & Seferoğlu, 2012; Kayaduman, Sarıkaya, & Seferoğlu, 2011) incelendiğinde daha çok pilot uygulamalarda karşılaşılan sorunlar, projenin güçlü ve zayıf yanlarını ele almaktadırlar. Yapılan incelemede, öğretmenlerin beklentileri üzerine yapılmış çalışmalara rastlanmamıştır. Öğretmenlerin beklentileri, aynı zamanda dev bir bütçe ile yönetilen projeye ilişkin tutumu belirleyeceği için önem arz etmektedir.

Amaç ve Önem

Bu çalışmada öğretmenlerin, pilot uygulaması yapılmakta olan FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) projesinden ne beklediklerini ve proje hakkındaki önerilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

1. Fatih Projesi başlamadan önce beklentileriniz nelerdi, şu anda beklentileriniz karşılık buldu mu? Neden?
2. Fatih Projesinin daha iyi yürütülmesi için neler önerirsiniz, tavsiyeleriniz nelerdir?

Bu araştırmadan elde edilecek olan bulguların, FATİH projesi ile ilgili güncelleme ve değişikliklerde faydalı olacağı, konu alanına, araştırmacılara ve konu ile ilgilenenlere faydalı olacağı umulmaktadır.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, “bir olgunun açıklamasını gerekli kılan problemde yola çıkan, katılımcıların görüşlerine bağlı, geniş ve genel soruların sorulduğu, veri kaynağı olarak çoğu zaman uzun metinlerden oluşan, elde edilen bu verileri temaları ortaya koymak için analiz edi-

len, sübjektif ve yansıtıcı bir tarzda gerçekleştirilen” araştırmalardır (Plano Clark & Creswell, 2014).

Sosyal bilimler alanlarındaki kavramlardan, ilkeler ve yaklaşımlardan etkilenen nitel araştırma desenleri farklı yaklaşım ve gelenekleri yansıtır. Nitel araştırma deseni, sistematik, sınırları ve aşamaları açık seçik belli olan bir süreci çağrıştır (Yıldırım & şimşek, 2011). Bu çalışmada da nitel araştırma desenlerinden olan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Bu desen, farkında olduğumuz ancak derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız olgular üzerine odaklanır (Yıldırım & şimşek, 2011). Öğretmenlerin FATİH projesi hakkında sahip oldukları bilgileri derinlemesine öğrenebilmek adına bu desen tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini 2012 – 2013 eğitim öğretim yılında Bingöl il merkezinde FATİH projesinin pilot uygulamasının yapıldığı okullarda görev yapmakta olan öğretmenler oluşturmaktadır. Öğretmen sayısının fazla olması dikkate alınarak örneklem alma yoluna gidilmiş ve amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Yıldırım & şimşek, 2011). İl eğitmeni ve il formatörünün öğretmenlerin bilişim konusunda yeterlikleri ile ilgili değerlendirmeleri belirlenmiş ve bu değerlendirmeler ölçüt olarak kullanılmıştır. Buna göre bilişim teknolojileri kullanımında bilişime yakınlığına göre 5 öğretmen seçilmiştir. Araştırmaya katılan her bir öğretmen bir analiz birimi olarak düşünölmüştür. Örnekleme grubunun kişisel özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Grubun Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Branş	Kıdem (Yıl)
Ö1	Erkek	Coğrafya	6
Ö2	Kadın	Matematik	5.5
Ö3	Erkek	Coğrafya	10
Ö4	Erkek	Sınıf Öğrt.	33
Ö5	Erkek	Sınıf Öğrt.	8

Veri Toplama Aracı

Ölçme aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen ve 2 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öğretmenler ile ilgili kişisel bilgiler, ikin-

ci bölümde ise FATİH Projesinin işleyişi ile ilgili sorular yer almaktadır. Taslak görüşme formunun hazırlanmasında literatür taraması yapılmış ve formatör öğretmen olarak görev yapan iki konu alanı uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşleri dikkate alınarak gerekli düzenlemeler yapılmış ve forma son hali verilmiştir.

Nitel araştırmalardaki güvenilirlik daha çok sürecin aşamalarının, başka bir araştırmacı tarafından takip edilip yeni çalışma yapılabilecek şekilde açık olması ile açıklanabilir. Ayrıca iç güvenilirlik için geliştirilen kimi stratejilerden de anlaşılacağı üzere, verilerin doğrudan ve yorumsuz bir şekilde sunulması da güvenilirlik için bir önlem olabilir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu husus dikkate alınarak, katılımcılara ait görüşler tabloda doğrudan verilmiş, yorumları ise sonra yapılmıştır.

Verilerin Toplanması

Olgubilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir. Olgulara ilişkin yaşantılara ve anlamları ortaya çıkarmak için yapılan görüşmeler (Yıldırım & Şimşek, 2011), öğretmenlerin uygun gördükleri yerlerde, ses kayıt cihazına izin verip vermedikleri sorularak, izin verenler için ses kayıt cihazına kaydedilmiş, ses kaydına izin vermeyen katılımcıların ise görüşmede ifade ettikleri düşünceleri not edilmiştir. Görüşmeler yaklaşık olarak 30 ile 55 dakika zaman aralıklarında yapılmıştır. Elde edilen görüşme notları ve ses kayıtları bilgisayar ortamına aktarılarak görüşme verileri elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Olgubilim araştırmalarında veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya dönüktür. Bu amaçla içerik analizi yapılır ve olguyu tanımlayabilecek temalar ortaya konulmaya çalışılır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu çalışmada elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Bu yöntemle göre dökümü çıkarılan veriler düzenlenerek kodlar, kodlardan kategoriler oluşturulmuş, kategorilerden temalar ve en sonunda da bu temalara dayalı olarak bulgular tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Bu bağlamda, öğretmenlerin verdikleri cevapların dökümleri tek tek okunarak önce kodlar oluşturulmuştur. Elde edilen benzer kodlar bir araya getirilerek kategoriler ortaya çıkarılmış ve bu kategoriler ilgili tablolar altında gösterildikten sonra yorumlanması yapılmıştır.

Bulgular ve Yorumları

Bu başlık altında, araştırmadan elde edilen verilerin analizi sonucunda elde edilen temalar ile bu temalara ait alt kategorilere yer verilmiş, tablo içinde görüşmecilere ait doğrudan alıntılar yapılmıştır.

A. FATİH Projesi ile İlgili Beklentiler ve Beklentilerin Gerçekleşme Durumu İle İlgili Bulgular

Tablo.2. Beklentiler Temasına ait Bulgular

Kategori	Kod	f	İfadeler
Karşıladı	Hızlı Yayılma	2	Bir yıl içinde bu kadar yayılacağını beklemiyorduk. (Ö3)
	Verimlilik	1	... ve çok verimli olduğunu öğrendik. (Ö2)
	Ders ihtiyaçlarını karşılama	1	Ders açısından benim beklentilerimi karşıladı. (Ö3)
	İyi bir başlangıç	1	Ama şu an söyleyeyim, benim on yıl içerisinde düzeltilerek bu hale gelir diyeceğim düzeyde bir başlangıç yapıldı. (Ö1)
	Sözel derste avantaj	1	Sözel derste öğretmeni çok yükten kurtarıyor. (Ö2)
	Beklediği gibi çıkması	1	Bilgisayarın yaygınlaşması gibi bir şey bekliyordum. Ben bu kapsamda bir şey olduğunu zaten biliyordum. (Ö4)
	Kötü tanıtım	1	FATİH projesi bize iyi tanıtılmadı. Nesi var nesi yok söylenmedi. (Ö2)
	Uygulamada öğrenme	1	Biz bu projenin özelliklerini yaşayarak, uygulayarak öğrendik. Derste kullanarak öğrendik (Ö2)
Karşılamadı	Hazır içerik verilmemesi	1	Bize içeriklerin hazır verileceğini sandım bu açıdan beklentimi karşılamadı. (Ö3)
	Öğretmen – öğrenci tabletlerinin aynı olması	1	Öğretmen ve öğrenci tabletlerini aynı olması da beklentimi karşılamadı. (Ö3)
	Yavaş yayılma	1	Okullarda yayılması çok geç oldu (Ö5)
	Hazırlanmış içeriğin değerlendirilmemesi	1	Hazırladığım içerikler vardı. Onları EBA'ya yükleyemedim. Elimde kaldı. (Ö5)
	z-kitap olmaması	1	Ayrıca çok bahsedilmişti z-kitap gelecek diye. Yani şu anda öğrencilerin elindeki basılı kitapta konu ile ilgili bir fotoğraf var. (Ö1)

Öğretmenlere “Fatih Projesi başlamadan önce beklentileriniz nelerdi, şu anda beklentileriniz karşılık buldu mu?” sorusu yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu soruya verdikleri cevaplar analiz edilmiştir. Buna göre 13 kod, 2 kategori bulunmuştur. Tablo 2’de, kod, alt kategori ve kategoriler ile öğretmenlere ait doğrudan alıntılar yer almaktadır. Öğretmenlerin belirttiği görüşler incelendiğinde, toplam 13 görüşten 9 görüşün (% 69) proje ile ilgili beklentilerinin karşılandığını ifade etmişlerdir. Olumlu görüş belirten öğretmenlerin hızlı yayılma, araç olarak sağladığı katkı, ders açısından beklentilerinin karşılandığını ifade etmişlerdir. Akbaba Altun, Avcı Yüksel, & Ergün (2015) çalışmalarında proje ile bilgiye hızlı erişimde, bilgiyi kolay güncelleme, depolama ve saklama, paylaşma, kullanma ve farklı bilgi kaynaklarına ulaşmada tablet bilgisayar kullanımının önemli olduğunu belirtmektedirler. Diğer bir çalışmada ise Aktaş ve arkadaşları (2014) öğretmenlerin Fatih projesi ile okullara ve sınıflara kazandırılacak teknolojiler ve bu teknolojilerin öğrenme ortamına getireceği faydalar ile ilgili farkındalıklarının oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Öte yandan bazı öğretmenler de beklentilerinin karşılanmadığını belirtmişlerdir. Bu öğretmenler, içeriğin yetersizliği, okullarda geç yayılması, z-çeriğe yer verilmemesi, öğretmenler tarafından hazırlanan içeriklerin EBA'ya yüklenemesi gibi hususlardan dolayı beklentilerinin karşılanmadığını söylemişlerdir. Banoğlu, Madenoğlu, Uysal ve Dede (2014) çalışmalarında projenin tanıtımının geç gerçekleştirilmiş olduğu sonucuna varmışlardır.

Bu araştırmanın bulgusu ile benzer araştırma bulguları karşılaştırıldığında, öğretmenlerin FATİH Projesi ile ilgili beklentilerinin yüksek olduğu ve bu projeden beklentilerinin büyük oranda gerçekleştiğini düşündükleri söylenebilir.

B. FATİH Projesi ile İlgili Öneriler İle İlgili Bulgular

Öğretmenlere ikinci olarak bu projenin daha iyi yürütülmesi için ne tür önerilerinin olduğu sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri cevaplara ilişkin bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. FATİH Projesi ile ilgili Öneriler Temasına İlişkin Bulgular

Kategori	Kod	f	İfadeler
Öğretmen	Tecrübeden yararlanma	1	Pilot uygulama yapılan okulda 30 öğretmen var. Bu öğretmenler diğer okullara dağıtılsa bütün öğretmenlere ulaşılmış olur zaten. (Ö5)
	Daha değerli	1	Öğretmene yeterince değer verilecek ki öğretmen projeyi daha etkili bir şekilde uygulayabilsin. (Ö1)
Öğrenci	Her an ulaşım (Teknoloji ile buluşma)	2	Tahtaları kilitlememiz yanlış. Öğrencilerden saklamamalıyız. (Ö3)
	Odak nokta	2	Eğer böyle bir proje geleceğimizi şekillendirecekse bunu gerçekten öğrenci için yapmamız gerekiyor. (Ö5)
	Fırsat eşitliği	1	Fırsatlar eşit dağıtılmalıdır. Şırnak ile İstanbul aynı olsun ama il içinde de fırsatlar aynı olsun. (Ö3)

Bilgilendirme - Eğitim	İçerik geliştirme semineri	2	Henüz biz daha konularla ilgili hazırlığımız evde yapıp da getiremiyoruz. Yani belki de bu konuda bakanlığın öğretmenlere yardımcı olması lazım. (Ö1)
	Üniversite eğitimi	1	Üniversitede aldığımız eğitim fatih projesini kapsayacak şekilde değil, aksine ileride böyle bir teknoloji olabilir bile de bir düşünce bile yoktu. (Ö1)
	Herkese tanıtılmalı	3	Bence öğretmenler de öğrenciler de veliler de henüz fatih projesinin bu ülkeyi ne kadar ileri seviyeye sıçrattığının ya da sıçratabileceğinin farkında değiller. (Ö1)
	Eğlence amaçlı olmadığı anlatılmalı	1	Akıllı tahta ile TV birbirinden ayrılmalı, birbirine karıştırılmamalıdır. Tv eğlence amaçlı, Etkileşimli tahta ise bilgi verme amaçlıdır. (Ö3)
	Daha verimli seminerler	2	Eğitim seminerleri daha verimli olarak işlenebilir. (Ö3)
	Güncellemeler	3	Teknoloji her geçen gün yenileniyor. Güncellik takip edilmelidir. (Ö2)
	Öğretmen adayları	1	Üniversitede aldığımız eğitim fatih projesini kapsayacak şekilde değil, aksine ileride böyle bir teknoloji olabilir bile de bir düşünce bile yoktu.
	Bilinçli kullanım	1	Karlıvadan gelen öğrenci ilk defa tablet görüyor. Arkadaşlarına da soramıyor. Çevresinden görerek öğrenmeye çalışıyor. Öğrencilere de seminer verilmelidir. Nasıl kullanılacağı ve hangi sitelere neden giremeyeceği anlatılmalıdır. (Ö3)
	Bilgilendirici rehberlik	1	Ayda bir gelip öğretmenlere bilgilendirme seminerleri verilmelidir. (Ö5)
İçerik	Daha fazla olmalı	2	Daha fazla materyal sağlanabilir. (Ö2)
	Oyunlaştırılmalı	1	(İçerik) Oyunlaştırılabilir (Ö5)
	Dramatize edilmeli	1	(İçerik) dramatize edilebilir. (Ö5)
	Zenginleştirilmeli	2	Yani yine aynı konudur orda gerekli açıklamalar vardır, öğrenmeyi güçlendirecek bir şekilde belki bir animasyon ya da bir video görüntüsü olacaktır. (Ö1)
Destek	Havuz oluşturmali	1	Öğretmenler tarafından yapılan çalışmalar bakanlıkta bir havuza atılabilir. (Ö5)
	Ekran koruyucu	1	Göz rahatsızlıklarını önlemek için etkileşimli ekranlara koruyucu takılabilir.(Ö2)
	Kısıtlama ayarları	2	Sadece uygunsuz içeriğe kısıtlama getirilebilir. Youtube açılmıyor. Rehberlik dersinde görselleri görmek istiyorum ama açılmıyor.(Ö2)
Tablet	Eleman	2	Yetkili ve kalifiye eleman bu konuda yetiştirilmesi gerekiyor. (Ö1)
	Daha aktif kullanım	1	Öğretmen daha aktif olarak kullanılmalıdır. (Ö3)
	Daha işlevsel	2	Tabletler daha işlevsel hale getirilmelidir. Programlar yüklensin.(Ö4)
	Proje tasarlanmalı	1	öğrenci gün gelecek projelerini tablet üzerinden tasarlayacak. Animasyonlu ödevler, projeler hazırlayacaktır. (Ö3)
	Ağ paylaşımı	2	İnternet kafelerde olan ağ türü öğrenci tabletleri ile etkileşimli tahta arasında olmalıdır. (Ö5)
Öğretmene farklı	1	Öğretmen tablete yükleme yapabilmeli ama öğrencinin tabletinde sadece dersle ilgili bilgiler olmalıdır. (Ö3)	

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin öneriler ile ilgili görüşlerine ilişkin 49 kod, 6 kategori belirlenmiştir. Önerilerin daha çok eğitim – bilgilendirme faaliyet-

leri ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu bulgudan hareketle, projenin yürütülmesi için yeterli/verimli eğitimin verilmediği ve bu olumsuz durumun da pilot uygulamaya yansdığı ifade edilebilir. Öğretmenler, daha çok uygulamada karşılaştıkları problemlere ilişkin önerilerde buldukları söylenebilir. Öğretmen görüşleri incelendiğinde içerik ve tablet kategorileri ile ilgili önerilerinin de yoğun olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Öğretmen görüşlerinin yaklaşık dörtte biri (% 37) bilgilendirme-eğitim kategorisi ile ilgili görüşlerden oluşmaktadır. Bu kategori altında, öğretmenlerin etkin bir şekilde bilgilendirilmesi ve güncel bilgilerin hizmetiçi kurslar yoluyla kendilerine aktarılması yönünde görüş bildirmişlerdir. Yine öğretmenler, bu proje kapsamında kullanılacak içerikleri geliştirmek için hizmetiçi kursların düzenlenmesi gerektiği şeklinde görüş belirtmişlerdir. Benzer bir çalışma bulgusu da Çiftçi, Taşkaya, & Alemdar'ın (2013) çalışmasında görülmektedir. Bu çalışmaya göre öğretmenler “Ciddi bir hizmetiçi kurs alınmalı” şeklinde öneride bulunmuşlardır. Benzer bir bulgu da Aktaş ve arkadaşlarının (2014) yaptığı çalışmada “etkin bir hizmet içi eğitim verilmesi” önerisi olarak karşılaşılmaktadır. Bu önerilerden hareketle, öğretmenlerin etkili bir eğitim semineri almadıkları söylenebilir. Akıncı, Kurtoğlu, & Seferoğlu (2012), proje uygulamalarının sürdürülebilir olması için ana uygulayıcılar olarak görülen öğretmenlere yönelik sürekli mesleki eğitim olanaklarının sağlanması ve onların sürece etkin olarak katılımlarının sağlanmasının çok önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Ayrıca yine bu kategoride öğrencilerin etkin bir bilişim teknolojileri kullanımını konusunda bilgilendirilmeleri konusunda öneriler de yer almaktadır. Bu kapsamda öğretmenler, öğrencilerin, velilerin ve öğretmenlerin proje hakkında bilgilendirilmeleri gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. FATİH projesinin bileşenlerinden olan “Bilinçli, Güvenli, Yönetilebilir ve Ölçülebilir BT Kullanımı” bileşeni ile örtüşen bir öneri olduğu ifade edilebilir. Tanıtım ve bilgilendirmenin velileri de kapsamı gerektiği bulgusu da yine öğretmenlerin “öneriler” temasından çıkarılabilir.

Öğretmenlerin içerik geliştirme ve içeriği zenginleştirme ile ilgili talepleri de bulgular arasında yer almaktadır. Öğretmenler kendilerine daha fazla içerik sunulması gerektiğini belirtmektedirler. Ayrıca derslerin daha eğlenceli hale getirilmesi adına, içeriklerin oyunlaştırılması, dramatize edilmesi, zenginleştirilmesi gerektiğini de önermektedirler. Yine öğretmenler, meslektaşları tarafından geliştirilen içeriklerin bir havuzda toplanması gerektiğini düşünmekte ve önermektedirler. Gamze İşçi & Beşir Demir'in çalışmalarında, (2015) öğretmen görüşlerine göre, tabletlere yüklü olan içeriklerin z-çerik olmaması bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Bu öneriler de “Eğitim e-İçeriğinin Sağlanması ve Yönetilmesi” bileşeni ile ilişkilendirilebilir. Bu kategorinin bulgularından hareketle, öğretmenlerin daha zenginleştirilmiş içerik beklentisinde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Donanım

ve yazılım kısmı ne kadar değerli olursa olsun, içeriğin projeyi daha da güçlendirdiği söylenebilir. Ancak projeye e- içerik sağlama amacıyla hazırlanan EBA veri tabanı incelendiğinde, öğretmenlerin önerilerinin bu veri tabanında karşılığının olduğu görülebilmektedir. Zira EBA incelendiğinde 27.07.2016 tarihinde 63.828 Görsel, 15.220 Video, 5.920 Ses, 2.096 Dergi, 16.174 Doküman ve 2.111 e-kitabın yer aldığı görülmektedir (“EBA”, 2016). Öğretmenlerin önerileri ile EBA veri tabanında yer alan içerikler incelenip karşılaştırıldığında, MEB’in yeterli kadar bilgilendirme yapmadığı ya da öğretmenlerin proje ile ilgili bilgileri takip etmedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Öğretmenlerin görüşlerine göre kategoriler oluşturulduğunda, hem donanım hem de yazılım açısından bazı önlemlerin alınması gerektiği de “Destek” kategorisi altında belirtilmiştir. Bu kategori verilerine göre göz rahatsızlıklarının önüne geçebilmek adına etkileşimli ekranlara ekran koruyucu takılmalı; içerik kısıtlanması çok sıkı tutulmamalı ve özellikle video paylaşım sitelerine erişim kısıtlanmamalıdır. Kısıtlamaların, bazı derslerde gösterilmesi gereken görsellerin ya da izletilmesi istenen videoların izlenememesi ve dersin akışında aksamalara sebep oldukları belirtilmiştir.

Proje kapsamında okullarda dağıtılmakta olan tabletler ile ilgili öğretmen önerileri “Tablet” kategorisi altında belirtilmiştir. Buna göre öğretmenlerin; tabletlerin daha işlevsel ve aktif kullanılması gerektiği, tabletlere yüklenen programlar ile daha işlevsel hale getirilmesi ve öğretmenler tarafından daha aktif kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin tabletler üzerinden projeler yapmaları gerektiği de yine öğretmenlerin önerileri arasında yer almaktadır. Başka bir öneri ise öğrenci tabletleri ile etkileşimli tahta arasında bir ağın bulunması gerektiği şeklindedir. Öğretmenlere göre bu şekilde bir paylaşım ağının, tabletlerin amaçları dışında kullanımının da önüne geçeceği düşünülebilir. Gamze İşçi ve Beşir Demir (2015), araştırmalarında öğretmenlerin tablet ile ilgili olarak sundukları problemlerde, tablet ile etkileşimli tahta arasında bağlantı bulunmamasını bir sorun olarak belirtmişlerdir. Benzer bir bulgu da Kurt ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında yer almaktadır. Bu çalışmaya göre öğretmenler, “ders öncesi hazırlık yaparak harici belleklerine aktardıkları dosyalarını ve ders içinde etkileşimli tahtaya yazdıklarını öğrencilerin tablet bilgisayarlarına göndererek kayıt yapabilmelerinin sağlanmasını istemektedirler.”

Sonuç ve Öneriler

Pilot uygulaması yapılmakta olan FATİH Projesinden beklentiler ve proje ile ilgili önerileri incelemek amacıyla, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, beş öğretmenlerden görüşme yoluyla elde edilen veriler analiz edilerek aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Proje, öğretmenlerin beklentilerini karşılamıştır. Hızlı yayılma ve derslerde somutlaştırma alanlarında proje beklentileriyle uyusmaktadır.
- Öğretmenlerin, projenin daha iyi yürütülebilmesi için sundukları öneriler, “öğretmen, öğrenci, bilgilendirme-eğitim, içerik, destek, tablet” kategorileri altında toplanmaktadır. En çok öneri bilgilendirme-eğitim kategorisi ile ilgilidir. Öğretmenler, herkesin (veli, öğretmen, öğrenci) proje hakkında bilgilendirilmesini önermektedirler.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle çeşitli önerilerde bulunulabilir:

- MEB tarafından daha etkili hizmetiçi eğitim sunulmalıdır. Özellikle bu eğitimler sadece kuramsal boyutla kalmamalı, etkinliklere dayalı, uygulamalı olmalıdır.
- Öğretmenlere içerik geliştirme ile ilgili etkin kurslar verilmelidir.
- Öğretmenlere sunulan hazır içerikler daha da zenginleştirilmelidir.
- Varsa öğretmenlerin hazırladıkları e-içerikler EBA aracılığıyla değerlendirilmeli ve diğer öğretmenlerle paylaşma imkanı sunulmalıdır.
- Öğrenci ve velileri de içine alacak şekilde, proje ile ilgili bilgilendirme toplantıları yapılmalıdır. Öğrencilere, etkileşimli tahta ve tabletin bir eğlence aracı değil, öğrenme için araç olduğu vurgulanmalıdır.
- Eğitim Fakültelerinde bu projenin kullanımına yönelik dersler konulmalıdır.
- Güvenlik filtreleri tekrar gözden geçirilmeli, sadece sakıncalı görülen içerikler engellenmelidir.
- Öğretmenlerin tableti kontrol edebilecekleri bir denetim masası imkanı sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKBABA ALTUN, S., AVCI YÜKSEL, Ü., & ERGÜN, E. (2015). Öğretmenlerin Tablet Bilgisayarlara Yönelik Görüşleri. *Başkent University Journal of Education*, 2(2), 176–187.
- AKINCI, A., KURTOĞLU, M., & SEFEROĞLU, S. S. (2012). Bir Teknoloji Politikası Olarak FATİH Projesinin Başarılı Olması İçin Yapılması Gerekenler: Bir Durum Analizi Çalışması. *Sunulan Akademik Bilişim, Uşak*.
- AŞKAR, P., & ALTUN, A. (2006). *İlköğretimde bilişim teknolojileri*. Ankara: Morpa.
- BAYRAM, S. (2006). *İlköğretimde materyal kullanımı*. Ankara: Morpa.
- ÇİFTÇİ, S., TAŞKAYA, S. M., & ALEMDAR, M. (2013). Sınıf Öğretmenlerinin FATİH Projesine İlişkin Görüşleri. *İlköğretim Online*, 12(1), 227–240.

- EBA. (2016). Tarihinde 27 Temmuz 2016, adresinden erişildi <http://www.eba.gov.tr/>
- Eğitimde FATİH Projesi Hakkında – TC MEB Fatih Projesi Websitesi. (y.y.). Tarihinde adresinden erişildi <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/proje-hakkinda/>
- Fatih Projesi. (y.y.). Tarihinde 15 Eylül 2015, adresinden erişildi <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/tr/index.php>
- GÖZÜTOK, D. (2006). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Ekinoks Eğitim Danışmanlık Hiz. ve Bas. Yay.Dağıtım.
- GÜNBAI, İ., & YÖRÜK, T. (2014). Principals' and teachers' opinions about the use of project FATİH in education. *Journal of Educational Sciences Research*, 4(1), 189–211. <http://doi.org/10.12973/jesr.2014.41.10>
- KAYADUMAN, H., SARIKAYA, M., & SEFEROĞLU, S. S. (2011). Eğitimde FATİH Projesinin Öğretmenlerin Yeterlik Durumları Açısından İncelenmesi. Sunulan Akademik Bilişim, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- KURT, A. A., KUZU, A., DURSUN, Ö. Ö., GÜLLÜPİNAR, F., & GÜLTEKİN, M. (2013). FATİH Projesinin Pilot Uygulama Sürecinin Değerlendirilmesi: Öğretmen Görüşleri. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 1(2), 1–23.
- PAMUK, S., ÇAKIR, R., ERGUN, M., YILMAZ, H. B., & AYAS, C. (2013). Öğretmen ve Öğrenci Bakış Açısıyla Tablet PC ve Etkileşimli Tahta Kullanımı: FATİH Projesi Değerlendirmesi. *Educational Sciences: Theory & Practice*. <http://doi.org/10.12738/estp.2013.3.1734>
- PLANO CLARK, V. L., & CRESWELL, J. W. (2014). *Understanding research: a consumer's guide* (Second edition). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- SEFEROĞLU, S. S. (2015). Okullarda Teknoloji Kullanımı ve Uygulamalar. Tarihinde 27 Temmuz 2016, adresinden erişildi <http://www.egitimtercihi.com/okulgazetesi/17207-okullarda-teknoloji-kullan-m-ve-uygulamalar.html>
- SELDA, E., & YILMAZ, B. (2013). FATİH Projesi Üzerine Bir Değerlendirme, 27(2), 371–339.
- TOSUN, N., SAMANCI, O., SEZGIN, C., & ÖNER, İ. (2013). Öğretmen Adaylarının FATİH Projesi Hakkındaki Görüşleri. Sunulan XVIII. Türkiye'de İnternet Konferansı, İstanbul.
- YILDIRIM, A., & ŞİMŞEK, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

BİR HALKLA İLİŞKİLER ARACI OLARAK KURUMLARIN TWİTTER KULLANIMI: HAVAYOLU ŞİRKETLERİ ÖRNEK İNCELEMESİ

Nural İmik TANYILDIZI¹, Sinem DEMİRKIRAN²

Geliş: 26.08.2017 Kabul: 12.11.2017

DOI: 10.29029/busbed.336178

Öz

Yeni iletişim teknolojileri kullanıcı odaklı yapısıyla insanlara iki yönlü iletişim fırsatı tanımaktadır. Sosyal medya olarak bilinen bu ortam insanları, kitleleri bir araya getirmesi açısından önemli bir mecra olarak görülmektedir. Bu durum kurumlar açısından düşünüldüğünde hedef kitleyle iletişim kurmak, hedef kitleyi tanımak gibi önemli fonksiyonlar içermektedir. Yeni bir iletişim teknolojisi olan web 2.0 tabanlı sosyal ağlar yeni halkla ilişkiler aracı olarak işlev görmektedir. Yeni bir ortam olması sebebiyle insanlara, kurumlara kazandırdıkları, avantajları merak edilmektedir. Bir halkla ilişkiler aracı olarak işlev gören Twitter'ı kurumların nasıl kullandıkları, sayfalarında neler paylaştıkları, Twitter'ı etkili kullanıp kullanmadıklarını öğrenmek amacıyla yola çıkılmış ve araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Bu konu çerçevesinde havayolu şirketleri ele alınmış, örneklem olarak ise dünyanın en iyi beş havayolu şirketi araştırma çerçevesine alınarak sınırlandırma yapılmıştır. Bu çalışma, halkla ilişkilerin yeni bir aracı olarak görülen sosyal medyanın kurumlar açısından önemini vurgulamak, avantajlarını dile getirmek adına önem arz etmektedir. Maliyetli olmayan ayrıca binlerce hedef kitleye ulaşmakta kolaylık sağlayan bu ortam, havayolu şirketleri örneği üzerinden kategorilere ayrılmış, içerik çözümlemesine tabi tutularak incelenmiştir. Araştırmada hava yolu şirketlerinin genel olarak Twitter'ı halkla ilişkiler aracı olarak kullandıkları belirlenmiş ve en çok tanıtım amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Twitter, Havayolu Şirketleri, Halkla İlişkiler

1 Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, nimik@firat.edu.tr. ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-9177-759X>.

2 Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, s.yilmaz130@hotmail.com.

USAGE OF TWITTER AS A PUBLIC RELATIONS TOOL: SAMPLE INVESTIGATION OF AIRLINES COMPANIES

Abstract

New communication technologies with a user-focused structure provide users a two-way communication opportunity. This field known as social media is seen as an important means of bringing people and the masses together. This situation has important functions such as communicating with the target group and recognizing the masses when considering the institutions. Web 2.0-based social networks as a new communication technology; function as a means for new public relations. Its advantages to people and to institutions as a new communication tool are wondered. The aim of this research is to investigate institutions if they are using Twitter effectively which functions as a public relation tool. Airline companies have been dealt with on this subject and the top five companies in the world have been examined as a sample. This study is important in terms of emphasizing the importance of social media, which is seen as a new medium of relations with the public, in terms of institutions and expressing its advantages. This tool, which is not costly and facilitates reaching thousands of target groups, has been subjected to content analysis by categorizing over samplings of airline companies. The research found that airline companies generally use Twitter as a tool for public relations. It was seen to be mostly used for promotional purposes

Keywords: Social Media, Twitter, Airline Companies, Public Relations.

Giriş

Enformasyon, iletişim, katılım kavramları internetle birlikte hız kazanmış artık bilgiyi iletmek daha kolay hale gelmiştir. Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması; bireylere ve işletmelere kullanım kolaylığı sağlaması, ulaştırılmak istenilen mesajları geniş kitlelere kolay iletmesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Altunbaş 2014: 45). Zaman, mekân kısıtlaması olmadan bireyler birbirleriyle sürekli bağlantı kurabilmekte, birbirlerinden haberdar olabilmektedir.

Yeni medyanın temel kaynağı olan internet tabanlı web 2.0 zemini üzerine kurulan yeni nesil iletişim ortamları arasında Facebook, Twitter, Google+, MySpace, Pinterest, LinkedIn ve Youtube gibi sosyal medya araçları yer almaktadır. Bu sosyal ağlarda sanal olarak bir araya gelen insanlar herhangi bir konuda konuşabilmekte, yorum yapabilmekte, beğenisini, eleştirisini aynı ortamda dile getirebilmektedir. Kullanıcı odaklı ve etkileşimli olan sosyal medyanın kullanıcılarına birçok yönden olanak tanınması, kullanımının kolay olması gibi nedenler her yaştan insanın dikkatini çekmesine olanak tanımaktadır.

Yönetim ve iletişim disiplini olarak halkla ilişkiler, son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Sosyal/dijital ve mobil medya uygulamalarıyla ilgili endişeler (Zerfass, Tench, Vercic, Verhoeven ve Moreno 2014) ve bu medyayla ilgili gelecekteki pozisyonlar, yeni istihdam tipi en az 2022 yılına kadar ABD halkla ilişkilerinde en önemli konuların içinde yer almaktadır (Bureau of LaborStatistics 2014; Dejan vd. 2015). Kurumların sosyal medyada oluşturdukları sayfalar ve bu sayfalarda kullanıcılarına yönelik paylaşımları kurumla hedef kitle arasında iletişim sürecinin devamını sağlamaktadır. Bu iletişimin karşılıklı olması kullanıcının da bu iletişim ortamında aktif olması halkla ilişkiler adına kurumlara büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Bu çalışmada Skytrax'ın 2016 yılı dünyanın en iyi hava yolları araştırmasında ilk beş sırayı alan kurumların sosyal medya araçlarından biri olan Twitter'ı halkla ilişkiler aracı olarak nasıl kullandıkları tespit edilmek istenmiştir. Konuyla ilgili yapılan literatür araştırmasında yurtdışında sosyal medyada halkla ilişkiler taktikleri (Taylor ve Kent 2010), halkla ilişkilerde website (Sommerfeldt, Kent ve Taylor 2012), çevrimiçi halkla ilişkiler (Hallahan 2013), bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimin dönüştürdükleri (Heinderyckx 2014), dijital halkla ilişkiler (Dejan vd. 2015) gibi içeriklerde birçok çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Yurtiçinde ise kurumların halkla ilişkiler çalışmalarında sosyal medya kullanımını ele alan (Yurdakul 2007; Taş ve Kestellioğlu 2011; Kazaz ve Tümen 2013; Alikılıç ve Onat 2007) çalışmalara ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise Twitter'ın halkla ilişkiler aracı olarak nasıl kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Teori kısmında halkla ilişkiler, yeni medya, Twitter üzerinde durulmuş uygulama kısmında ise ele alınan havayolu şirketlerinin (Emirates Airline (Qatar Airways), Singapore Airlines, Cathay Pacific Au, All Nippon Airline) 3 aylık süre içerisindeki Twitter sayfalarındaki paylaşımları kategorilere ayrılarak içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

1. İnternetin Mümkün Kıldığı Ortam: Yeni Medya

İnternetle beraber yeni medya kavramı ortaya çıkmış, kısa bir sürede dikkatleri üstüne çekmeyi başarmıştır; çünkü internet teknolojisi ekonomik, sosyal, politik her anlamda yeni medyanın ilgi odağı olmasına ve en iyi şekilde temsil edilmesine katkı sağlamıştır (Karabulut 2009: 85). İnternet temelli bu medya birçok alanda yenilik getirmiştir.

Sosyal medya zaman ve mekân sınırlaması olmayan, internet tabanlı bir iletişim sistemidir (Doruk ve diğerleri 2014: 213). “Sosyal medya sınırları kaldırarak milyonlarca insanla anında ve hızlı iletişim kurmamızı sağlamakta şeffaf ve çift yönlü iletişim kurma imkânı ile muazzam fırsatlar sunmaktadır” (Altunbaş 2014: 52). Geribildirim, katılım, karşılıklı iletişim bu mecraayı cazip kılan özellikler olarak kabul edilmektedir.

Yeni medya teknolojik gelişmelerin medya alanına yansımalarıyla birlikte ortaya çıkan ve birçok teknolojik bileşeni bünyesinde barındıran bir kavramı ifade etmektedir. Sayısallaşma, etkileşimlilik, multimedya ve hipermetinsellik bileşenleri: yazı, fotoğraf, video ve ses gibi farklı formatlardaki enformasyonun oluşturulmasında ve dolaşıma sokulmasında köklü değişimler getirmiştir (Değirmenci-oğlu 2014: 147). Sosyal medya ile ilgili tanımların ortak noktaları; aktif katılımı, etkileşimi içinde barındırdığı, geliştirilebilir ve toplulukları birbirine bağlayan iletişim kanalları olduğuna dairdir (Kalafatoğlu 2010: 17).

Weber'e göre sosyal medya; insanların kendi düşünceleriyle örtüşen ya da kendine ters düşen düşüncelere, paylaşımlara karşı yorumlarını belirttikleri, kendi fikirlerini bu mecrada paylaştıkları çevrimiçi alanlardır (Weber 2009: 4 akt. Eröz ve Doğdubay 2012: 135).

Jan Van Dijk'e göre sosyal medya; bilgisayar ağları ve kişisel bilgisayarlar gibi çevrimiçi ve çevrimdışı medyanın birleşiminden oluşmaktadır. Dijk, yeni medyanın iletimini sağlayan linkler ile belli verilerden oluşan yapay hafızaların aynı mecrada toplanmasına, farklı cihazların yüklenebilme özelliğine dikkat çekmektedir (Değirmenci-oğlu, 2014: 148). Bu özellik yöndeşme kavramı ile açıklanmaktadır. Mayfield (2010:6-7), sosyal medyanın insanların kendileri gibi olmalarına izin verdiği için çok hızlı yayıldığını belirterek, sosyal medyanın beş farklı özelliğini vurgulamaktadır. Bu özellikler; katılımcılar, açıklık, konuşma, toplum ve bağlantılılıktır. Sosyal medya birçok özelliğiyle diğer medyalarından ayrılmaktadır. Sosyal medya tüm bireylere katılım imkânı tanıyarak, bireyler arasında etkileşim kurulmasına, topluluk oluşturularak kaynaşılmasına, resim ve içerik üretilmesine izin vermektedir.

2. Yeni Medya ve Halkla İlişkiler

İletişim halkla ilişkilerin temelinde var olan bir olgudur. Bu iletişim türü kurumlara göre farklılık gösterse de amaç hedef kitlenin desteğini kazanmaktır (Karabulut 2009: 95). İnternetin ortaya çıkmasıyla birlikte gelinen süreçte iletişim teknolojileri inanılmaz boyutlara ulaşmış, çift yönlü iletişim kurumlara daha çok şeffaf olma ve hedef kitleye daha kolay ulaşabilme şansı tanımıştır. İnternet temelli teknolojilerin ve özellikle sosyal medya olarak adlandırılan araçların gelişmesi ile birlikte hem alıcı hem verici konumundaki hedef kitle söz ve güç sahibi olmuştur.

Son yıllarda halkla ilişkilerdeki teknolojik gelişmeler muazzam bir şekilde artmaktadır. Az sayıda profesyonel halkla ilişkiler faaliyetinde elektronik medyanın kullanımına karşı çıkmaktadır. Web siteleri, elektronik postalar, kurum içi ve dışı dijital iletişim şekilleri ve sosyal medya bunların içindedir. Özellikle sosyal medyanın gücüyle ilgili "sosyal medyanın halkla ilişkilerin geleceği olacağı" ve

“sosyal medyanın etkinliği konusundaki endişeler” en önemli iddiaların başında gelmektedir (Taylor ve Kent 2010: 208-209).

34 Avrupa ülkesinde iletişim yönetimi ve halkla ilişkiler alanında yürütülen, “European Communication Menitor 2009” araştırmasına göre, “yakın gelecekte sosyal medyanın önemi daha da artacaktır” şeklinde yargıya varılmıştır. Araştırmaya göre, sosyal medya uygulamaları halkla ilişkiler uzmanları açısından şu sebeplerden önem taşımaktadır (Yağmurlu 2011: 8) :

- Yenilik ve içtenlik gösterir.
- Özel ve kamulara yönelik reklam yapılmasına fırsat tanır.
- İnsanların düşünceleri sosyal medya aracılığıyla ortaya çıkar.
- Kitlelere diyalog fırsatı verir.
- Yeni ilişkiler ortaya çıkarır.
- Kamuyu önderleriyle iletişim şansı kazandırır.

Grunig ve Hunt’ın dört halkla ilişkiler modeline göre (Grunig, Hunt 1984: 6) internetteki iletişim ortamı, sosyal medya olanakları gelene kadar çift yönlü denge-
siz etkinin ortaya çıktığı iki yönlü asimetrik iletişim modelinin geçerli olduğu bir ortamdır.

İnternette zaman ve mekân fark etmeksizin var olan ağlarla, halkla ilişkiler kamuyu oluşturabilmekte ve bu kamuların güvenini, onayını kazanmak için iletişim araçlarını tercih etmektedir (Aydınalp 2013: 5). İletişim araçları kamu ve halk arasında köprü görevi gören önemli bir işlevi bünyesinde barındırmaktadır. Schmitt ve Simonson internette üretilen halkla ilişkiler etkinliklerinin temel amaçlarını şöyle sıralamıştır (Yurdakul 2006: 198) :

- İnsanlar bir dokunuşla kurum hakkında bilgiye sahip olmaktadır,
- İşletmenin kimlik kazanmasına aracılık etmek,
- İşletmenin misyon ve vizyonunu insanlara duyurmak,
- Satışların gerçekleştirilmesi için gereken desteği sağlamak,
- Hizmet gruplarını fazlalaştırmak,
- Hedef kitlelerin kim olduğunu bulmak ve onlara erişmek,
- Web sitelerini yapılandırmak, çalıştırmak ve denetlemek,
- Stratejik yönetim sürecine destek vermek,
- İçsel ve dışsal iletişimi etkin kılarak stratejiler belirleyerek uygulamak,
- Marka oluşturmak,
- Müşteri sadakati sağlamak,
- Kriz yönetimini aktifleştirmek,
- Müşterilerin istek, beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate alarak ürünler ve yararlı hizmetler oluşturulmasına yardım etmektir.

3. Halkla İlişkiler Aracı Olarak Twitter Kullanımı

2006 yılında Jack Dorsey tarafından kurulan Twitter, en popüler mikroblog servisidir. Twitter bir iletişim ve bilgi ağıdır. Bu mesajlar genellikle halka açıktır. Konu seçiminde bir sınırlama yoktur (Tiryaki 2015: 122). Twitter'a genel olarak bakıldığında, kendisinden önce gelen sosyal medya araçlarına kıyasla farklı bir araç olduğu görülmektedir. İngilizceden Türkçeye çevrildiğinde "cıvıltı" anlamına gelmektedir (Korkmaz 2015: 98).

Hipermetnin en sık kullanıldığı, yeni medya uygulamalarından olan Twitter kısa metinlerden oluşsa da, hipermetnin özelliği ile geniş kapsamlı ortamlara ulaşma imkânı sağlamaktadır (Yeşilyurt 2015: 80). Twitter üzerinde kullanıcılar, düşüncelerini, fikirlerini paylaşabildikleri gibi bunun yanında resim, video, web sayfası adreslerini de takipçilerine aktarma şansına sahiptir. Takipçiler bu aktarımlara yorum yapabilmekte ve kendi sayfalarında diğer bireylerin görmesi için bu aktarımları tekrar paylaşabilmektedir (Greenhow, dan akt. Erol 2009: 93). Böylece bu ağı kullanan bireyler her paylaşımda farklı şeyler öğrenebilmekte, kendilerini eğitip, fikir sahibi olabilmektedir.

Twitter, kullanıcılarının 140 karakter uzunluğunda tweet adı verilen mesajlar oluşturmaya izin verir. Ayrıca Twitter'da bir dile ait metin yazılabileceği gibi, içinde linklerin olduğu bir hipermetin oluşturmak da mümkündür. Unutulmaması gereken şey, Twitter'ın "140 harf değil", "140 karakter tabanlı" olduğudur. Hiçbir dilde anlamlı bütün oluşturmayan yazı karakterleri kullanılarak, link(ler) aracılığıyla takipçiyi başka ortamlara yönlendirebilmek mümkündür (Yeşilyurt 2015: 80). Bu özelliğiyle Twitter, yeni metin anlayışının en sık kullanıldığı mecralardan biridir.

Twitter, önemli bir mikro-blog örneği olmasının yanında, aslında günümüzde kullanılan sosyal ağların en bilinenidir. Twitter'ın aynı zamanda sosyal ağ olarak adlandırılmasının sebebi öncelikle cep telefonlarında dahi kullanılabilir bir araç olması ve zaman, mekân kaygısı olmadan anlık iletişim ve paylaşım gerçekleştirilebilmesidir (Korkmaz 2015: 99). 1 Ocak 2014 verilerine göre Twitter'a kayıtlı aktif kullanıcı sayısı 645 milyon 750 bin, her gün kayıt olan yeni Twitter kullanıcısı 135 bin, günde atılan tweet sayısı ise 58 milyon, bir milyar için geçmesi gereken süre ise sadece 5 gün olarak açıklanmıştır (Meriç 2015: 36). Bu veriler Twitter'ın ne kadar etkili kullanıldığını sayısal olarak göstermektedir.

4. Araştırmanın Metodu

4.1. Problem Durumu

Skytrax'ın en iyi hava yolu şirketleri araştırmasında ilk beş sırayı Emirates Airline (Birleşik Arap Emirlikleri), Qatar Airways (Katar), Singapore Airlines

(Singapur), Cathay Pacific Au (Hong Kong), All Nippon Airline (Japonya) 'nin aldığı görülmüştür (<http://www.ntv.com.tr>). Araştırma kapsamında bu havayolu şirketlerinin sosyal medya aracı olan Twitter'ı nasıl kullandıkları merak edilmektedir. Teknolojinin gelişimi şirketlere hedef kitleyle daha çok iletişim kurma, hedef kitleyi tanıma ve tanıtma vs. fırsatı tanımaktadır. Bu fırsatı avantaja çevirmek ise kendini kanıtlamış kaliteli kurumlar için önem arz eden bir durumdur. Çünkü en iyi olmak müşteriyle iletişim içinde olmayı gerektirmekte, şirketlere bu yönde hareket etmelerine dair bir yol sunmaktadır. Araştırmada halkla ilişkiler aracı olarak hava yolu şirketlerinin Twitter'ı nasıl kullandıklarını belirlemek amaçlanmış, bu nedenle havayolu şirketlerinin tweetlerinin sayısını tespit edip değerlendirmelerde bulunmak zorunlu görülmüştür.

4.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, dünyanın en iyi havacılık şirketleri araştırmasında ilk beş sırayı alan şirketlerin halkla ilişkiler çalışmalarında Twitter'ı kullanımı ölçülmek istenmiştir. Şirketlerin Twitter üzerinden hedef kitleleriyle kurdukları iletişimi, sayfalarında en çok hangi konuda bilgi verildiğini, Twitter sayfalarında neler yayınladıklarını, Twitter'ı etkili kullanıp kullanmadıklarını saptamak amaçlanmıştır.

4.3. Araştırmanın Önemi

Son yıllarda insanlar ulaşım aracı olarak havayollarını tercih etmektedir. İnsan odaklı çalışan, müşteri memnuniyetine önem veren kurumlar bu durumu avantaja çevirmek açısından iki yönlü iletişime olanak tanıyan sosyal ağları daha çok kullanmakta ve bu sayede kurumu tanıtmakta, ayrıca hedef kitlesini de tanıyabilmektedir. İletişime açık, şeffaf olmayı tercih eden kurumlar bu sayede hedef kitlenin güvenini daha çok kazanabilmektedir. Sosyal medya bireylere bu şeffaflığı daha çok elde etme fırsatını sağlamaktadır. Bu bilgiler eşliğinde dünyanın en iyi havayolu şirketleri araştırmasında ilk beş sırada yer alan kurumların kullanıcı sayısı 1 milyonu aşkın sosyal medya aracı olan Twitter'ı nasıl ve hangi amaçla kullandığını belirlemek önem kazanmaktadır.

4.4. Araştırmanın Hipotezleri

- 1) Kurumların attıkları tweet sayısı ve kurumların takipçi sayısı arasında paralellik bulunmaktadır.
- 2) Kurumların attıkları tweetlerle müşteriler kurum hakkında her türlü bilgiye ulaşabilmektedir.
- 3) Kurumların Twitter'ı etkili kullanıp kullanmadıkları paylaştıkları tweet sayısıyla ölçülebilmektedir.
- 4) Kurumlar Twitter sayfasında, hedef kitleleriyle daha çok tanıtım amaçlı içerikler paylaşarak bilgi sunmaktadır.

4.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada belirlenen havayolu şirketlerinin bir halkla ilişkiler aracı olarak Twitter'ı 2016 yılı Ekim, Kasım, Aralık aylarında nasıl kullandıkları, Twitter sayfasında neler yayınladıkları, Twitter'ı etkili kullanıp kullanmadıkları, sayfalarında neler paylaştıkları, takipçileriyle nasıl iletişim kurdukları içerik çözümlemesi tekniği ile incelenmiştir. Havayolu şirketlerinin resmi Twitter sayfalarında ele alınan dönemlerdeki paylaşımları incelenmiş ve kategorilere ayrılmıştır. Bu doğrultuda paylaşımların içeriği belirlenen kategorilere göre sınıflandırılıp, sayısal verileri belirlenip içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

İçerik çözümlemesi; psikoloji, sosyoloji, tarih, edebiyat, gazetecilik, siyasal bilimler gibi değişik alanlarda farklı amaçlarla kullanılabilen bir araştırma yöntemidir (Öğülmüş 1991: 213). İçerik çözümlemesinin bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Yapılan araştırmanın doğru olarak ilerlemesi için birbiri ile bağlantılı ve mantıksal ilişki içerisinde yapılandırılmış olması gerekmektedir (Gökçe 2006: 27-29). İletişimin altı temel ögesi bulunmaktadır. Bunlar; iletişimin kaynağı, kodlama süreci, aktarma kanalı, mesajın alıcısı, kodlanan mesajı anlamlandırma süreci ve iletişimin nedenidir. İçerik çözümlemesi bunların biri ya da bir kaçını içermektedir. İçerik çözümlemesinde bu sorulardan yola çıkılarak oluşturulmuş üç farklı araştırma modeli bulunmaktadır. Bu modeller şu şekildedir (Öğülmüş 1991: 217-218) :

- Birinci modelde, iletişimin içeriği çözümlenirken, ne?, nasıl?, kime? sorularına cevap aranmaktadır. İletişimin özelliklerini betimlemek ya da ikna tekniklerini çözümlemek olasıdır. Burada anlamlı verilere ulaşabilmek için, çözümleme sonucu elde edilen veriler, başka verilerle karşılaştırılmalıdır.
- İkinci modelde, iletişimin nedenleri ya da öncesi hakkında çıkarımlar yapılabilmektedir. Mesajın içeriğinden elde edilen verilerin bağımsız davranışsal verilerle karşılaştırılması gerekmektedir.
- Üçüncü modelde ise, araştırmacılar mesajların alıcıları üzerindeki etkileri ile ilgili çıkarsamalar yapmayı amaçlamaktadır. Çözümleme etkisi ne oldu? Sorusuna cevap aranmaktadır.

Araştırmada belirtilen modeller içerisinde birinci model kullanılmıştır. Kategoriler belirlenirken ne? nasıl? kim? sorularına cevap aranmıştır. İçerik çözümlemesi için oluşturulmuş kategorilerin başlıkları; haber, kutlama, tanıtım, pazarlama, bilgi paylaşımı, öneri, teşekkür, fikir, yarışma, başarı şeklinde oluşturulmuştur. Kategoriler oluşturulurken nesnellik, geçerlilik özelliklerine dikkat edilmiştir. Belirlenen kategorilerin sayım sistemi kapsamında kura yöntemiyle belirlenen Eylül, Ekim, Kasım ayları dikkate alınmıştır. Araştırmada içerik çözümlemesi

yapılabilmesi için içerik formu hazırlanmıştır. İçerik formu ele alınan havayolu şirketlerini, oluşturulan kategorileri, tarih ve kodları içermektedir.

4.6. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini dünyanın en iyi havayolu şirketleri oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise, Skytrax araştırması kapsamında belirlenen, dünyanın en iyi beş havayolu şirketi: Emirates Airline (Birleşik Arap Emirlikleri), Singapore Airline (Singapur), Qatar Airways (Katar), Cathay Pacific (Hong Kong), All Nippon Airline (Japonya) ele alınarak sınırlandırma yapılmıştır.

4.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Halkla ilişkiler aracı olarak kurumlarının Twitter'ı nasıl kullandıkları merak edilmektedir. Bu kapsamda kurumların Twitter sayfaları incelenmiştir. Fakat araştırmada kurumların sayfalarındaki paylaşımlar kategoriler oluşturularak incelenmiş kategori dışında kalan paylaşımlar dikkate alınmamıştır. Ayrıca kurumların takipçi sayıları dikkate alındığında bu sayı sadece sosyal medyayı kullananlarla sınırlıdır. Bu sayı dışında kalan müşteriler araştırma kapsamına girmemektedir.

4.8. Verilerin Toplanması

Araştırmada elde edilen verilerin kategorileri ve sayısal sınıflamaları içerik çözümlemesine tabi tutularak tablolar halinde belirtilmiştir

5. Bulgular ve Yorum

Araştırmada yapılan içerik çözümlemesinden elde edilen bulgular ve yorumları bu başlık altında ele alınmıştır. Bu inceleme kapsamında kurumların Twitter'ı daha çok hangi amaçla kullandığına ve sayfalarında neler paylaştıklarına dair verilere ulaşılmıştır.

Tablo 1. Kategoriler

Havayolu Tweetlerinin Kategorileri	<ul style="list-style-type: none">• Pazarlama• Bilgi Paylaşımı• Haber• Tanıtım	<ul style="list-style-type: none">• Sponsorluk• Sosyal Mesajlar• Kutlama	<ul style="list-style-type: none">• Yarışma• Fikir
------------------------------------	---	--	---

Araştırma kapsamında oluşturulan kategori başlıkları pazarlama, bilgi paylaşımı, haber, tanıtım, sponsorluk, sosyal mesajlar, kutlama, yarışma, fikir olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Emirates Havayolu Tweetleri

Kategori	Tanım	Örnek	Tweet Sayısı
Bilgi Paylaşımı	Faydalı Bilgi Paylaşımı	1 Ocak'ta Dubai'de sis beklentisi nedeniyle uçuşlar iptal edilebilir. Lütfen uçuş durumlarını kontrol ediniz.	14
Haber	Haber ve Etkinlikler Hakkında Uyarı Satın Alınan Ürünler	Emirates / Los Angeles Dubai Little League sponsorluğunu ilan etti.	14
Tanıtım	Uçak Fotoları, Nereye Gittiği Uçak Konforu Uçak ile İlgili Hizmetler	Emirates Skycargo, Fort Lauderdale'ye hergün uçuyor. Birleşik Amerikadaki 13. Durağı	16
Sponsorluk	Destekleme Faaliyeti	Arsenal futbolcuları uçak fotoğraflarında	2
Sosyal Mesajlar	Havayolu Kullanıcı Etkileşimi	Ulus için bayrağı uçurmaktan gurur duyuyoruz.	3
Kutlama	Bayram Özel Günler, Temenni, Dilek	Emirates Bayrak günü ve Milli günü kutlamaları başlattı.	3
Başarı	Havayolu Başarıları Hakkında	2016'nın en iyi havayolu.	5
Yarışma	Çevrimiçi Katılımı Teşvik	Büyüyen ailemizde bir bilet kazanma şansı	2
Fikir	Müşteri fikri, Şehir Tanıtımları, Seyahat Hazırlıkları	Dubai'de sevdiğiniz açık hava yerlerini bize anlatın	2
3 Aylık Tweet Toplamı =61			

Emirates Airline'nin 3 aylık tweetleri incelendiğinde birinci sırayı tanıtım amaçlı paylaşımların aldığı görülmüştür. Tanıtım amaçlı paylaşımları meydana getiren kategoriye uçak fotoları, hizmetler ve uçağın nereye gittiğine dair içerikler oluşturmaktadır.

Bu içeriklere sahip paylaşımların Emirates Airline'da diğer kategorilere göre daha yoğun olduğu anlaşılmıştır. Bu paylaşımları ise haber, bilgi paylaşımı kategorilerinin takip ettiği görülmüştür. Bu doğrultuda şirketin müşterilerine sosyal medya aracı olan Twitter'la bilgi ve haberleri hızlıca ulaştırdığı yorumu yapılabilmektedir. 3 aylık toplam tweet sayısının 61 olduğu Emirates Twitter sayfasında, sponsorluk kategorisine ait 2, sosyal mesajlar kategorisine ait 3, kutlama kategorisine ait 3, başarı kategorisine ait 5, yarışma kategorisine ait 2, fikir kategorisine ait 2 tweet atıldığı görülmüştür. Bu kategorileri içeren paylaşımların tanıtım, haber, bilgi paylaşımı kategorilerine oranla düşük olduğu tespit edilmiştir. Emirates'in

Twitter sayfasında yer alan belirlenmiş kategorilere ait paylaşımları nedeniyle; şirketin sosyal medyayı aktif olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Bu sayede milyonlarca takipçi hızlı ve anında şirketle ilgili her türlü paylaşım-
dan haberdar olacak ve şirket kısa sürede birçok insana ulaşarak yoluna devam
edecektir. Bu durum haberdar olma, hızlı iletişime imkân verme gibi sosyal med-
yanın olumlu yanlarından birinin görülmesine de imkân sağlamaktadır.

Tablo 3. Qatar Airways Tweetleri

Kategori	Tanım	Örnek	Tweet Sayısı
Bilgi Paylaşımı	Faydalı Bilgi Paylaşımı Satın alınan ürünler	Samsung Note 7 cihazlı yolcular için seyahat danışma belgesi	6
Haber	Haber ve Etkinlikler Hakkında Uyarı	Melbourne yolcuları, 30 Haziran 2017'den itibaren amiral gezisi uçaklarına yükseltilen günlük uçuşlar ile yakında Qatar A380'i deneyimlemeye başlayacak.	6
Tanıtım	Uçak Fotoları, Nereye Gittiği Uçak Konforu Uçak ile İlgili Hizmetler	Uçak fotosu (Sejšeller adalarına indi).	30
Sponsorluk	Destekleme Faaliyeti ve buna dair paylaşımlar	Barcelona ve Alahlı – fce'de eğlence ve heyecan başladı. Hatta dün gece Qatar Airways kupası sahaya çıktı.	13
Sosyal Sorumluluk		Amon Mkago Vakfı ile işbirliği içinde Tanzanyadaki Hanzingo İlkokuluna 100'den fazla masa temin edildi.	2
Kutlama	Bayram Özel Günler, Temenni, Dilek	Qatar Airways'den ailenize mutlu tatiller.	2
Başarı	Havayolu Başarıları Hakkında	Terrapinin ev sahipliği yaptığı müşteri ödülleri en iyi müşteri tecrübesine layık görüldük.	9
Yarışma	Çevrimiçi Katılımı Teşvik	Doha Khaz'ı gördün mü. Onunla bir selfie kazanma şansı.	3
Fikir	Müşteri fikri, Şehir Tanıtımları, Seyahat Hazırlıkları, Müşteriye Sorular	Qatar AIRWAYS Cup'ta futbol Freestyle becerilerini sergilemek ister miniz?	3
Öneri	Öneriler Sunmak	Qatar'ı ziyaret ettiğinizde MIAQATAR'ıyla bir yolculuğa çıkabilirsiniz	5
Pazarlama	Havayolu Promosyonları ve Kampanyaları	Tatil, transit, vize paketleri	4
3 Aylık Tweet Toplamı = 83			

Qatar hava yollarının 3 aylık tweet'lerinin toplam sayısının 83 olduğu en çok paylaşım yapılan kategorinin de tanıtım kategorisi olduğu belirlenmiştir.

Kategorilerin tweet sayılarına bakıldığında; bilgi paylaşımı kategorisine ait tweet sayısı 6, haber kategorisine ait tweet sayısı 6, tanıtım kategorisine ait tweet sayısı 30, sponsorluk kategorisine ait tweet sayısı 13, sosyal sorumluluk kategorisine ait tweet sayısı 2, kutlama kategorisine ait tweet sayısı 2, başarı kategorisine ait tweet sayısı 9, yarışma kategorisine ait tweet sayısı 3, fikir kategorisine ait tweet sayısı 3, öneri kategorisine ait tweet sayısı 5, pazarlama kategorisine ait tweet sayısı ise 4 olarak belirlenmiştir.

Tanıtım kategorisine ait tweet sayısı diğer kategorilere göre fazladır. Bu durumda Qatar Airways'ın mikroblog uygulaması olan Twitter'ı tanıtım amaçlı paylaşımlar yaparak kullanıcılarıyla etkileşim kurduğunu söylemek mümkündür. Bu kategoriye Sponsorluk faaliyetleriyle alakalı paylaşımların takip ettiği görülmüştür. Başarı kategorisinin de yine diğer kategorilere oranla fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu kategorileri haber ve bilgi paylaşımı içerikli tweetlerin takip ettiği anlaşılmıştır.

Qatar Airways'ın sosyal medya aracı olarak Twitter'ı, takipçilerine yönelik belli kategorilerde paylaşımlar yaparak kullandığı ve en çok paylaşımın uçak fotoğrafları, uçağın nereye gittiği, uçak konforu ve uçak ile ilgili hizmetler kategorisine ait olduğu belirlenmiştir. Bu paylaşımlar havayolu şirketinin Twitter sayfasında takipçilerini en çok bu konularda bilgilendirdiğini ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medya sayesinde kurumlar kolaylıkla müşterilerine ulaşabilmekte ve her konuda bilgiyi müşterileriyle paylaşabilmektedir. Qatar havayolları Twitter aracılığıyla kullanıcılarına birçok konuda bilgiyi sunmakta ve iletişim sağlamaktadır.

Tablo 4. Singapore Airline Tweetleri

Kategori	Tanım	Örnek	Tweet Sayısı
Bilgi Paylaşımı	Faydalı Bilgi Paylaşımı	Singapore Airlines Galaxy Note7 telefonlarının tüm uçularımızda yasaklanacağını bildirmek istiyor	3
Haber	Haber ve Etkinlikler Hakkında Uyarı	Airbus'la paylaşılmaktan onur duyduğumuz önemli kilometre taşı kutlamak için Toulouse'de özel bir tören düzenlendi	1
Tanıtım	Uçak Fotoğrafları, Nereye Gittiği Uçak Konforu Uçak ile İlgili Hizmetler	Rahat koltuk sırtı animasyonu Singapore Air 350 için	21
Kutlama	Bayram Özel Günler, Temenni, Dilek	Mutlu Noeller sana ve sevdiklerine.	5
Başarı	Havayolu Başarıları Hakkında	Asyanın en iyi havayolu olarak şimdi Asya seyahat ödülü almaktan onur duyuyoruz.	3

Yarışma	Çevrimiçi Katılımı Teşvik	Bu tatil sezonunda havaalanı transferlerinde 3x KrisFlyer mil kazanmak için son şans .	6
Fikir	Müşteri fikri, Şehir Tanıtları, Seyahat Hazırlıkları	Kışın seyahat ederken seyahat için gerekli olan şeyler nedir? Hemen öğren.	11
Öneri	Öneriler Sunmak	Kamero adasının ortasında bulunan görkemli pagoda Palembang'a giderek eski aşk hikayesini yaşayın.	10
Pazarlama	Havayolu Promosyonları ve Kampanyaları	Bu tatil bonus KrisFlyer miles ile daha iyi alışveriş yapın	4
Teşekkür	Minnettarlık İfadesi	Bizimle uçtuğunuz için teşekkürler	2
3Aylık Toplam Tweet Sayısı = 66			

Singapore hava yollarının 3 aylık toplam tweet sayısının 66 olduğu belirlenmiştir.

Yapılan içerik çözümlenmesi sonucunda; tanıtım kategorisinin tweet sayısı 21, fikir kategorisinin 11, öneri kategorisinin 10, yarışma kategorisinin 6, kutlama kategorisinin 5, pazarlama kategorisinin 4, bilgi paylaşımı kategorisinin 3, haber kategorisinin 1, teşekkür kategorisinin 2 olduğu ortaya çıkmıştır.

Diğer hava yolu şirketlerinde olduğu gibi bu hava yolu şirketinde de en çok paylaşımın Twitter sayfasında tanıtım kategorisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumun takipçileriyle en çok hizmetler, uçakla ilgili fotolar, uçak konforu ve nereye gidildiğine dair içerikler paylaşarak iletişim kurduğu görülmüştür. Bu sayede teknolojinin sunduğu imkânlardan biri olan sosyal medyayı aktif kullanarak çağa ayak uyduran şirketlerden biri olmayı başarmaktadır. Kurumun resmi Twitter sayfasında fikir ve öneri ile ilgili paylaşımlarının da fazla olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal medya araçlarından biri olan Twitter aracılığıyla kurumlar ve bireyler çok yönlü iletişim, hız, şeffaflık gibi işlevleri bir arada bulma imkânına kavuşmuş ve kurumlar müşterileriyle iç içe olma fırsatına sahip olmuştur. Böylece kurumlar ve müşteriler arasında güven oluşmasına imkân tanınmıştır. Singapore Airline'ın Twitter sayfasında yapılan paylaşımlar kullanıcılara yönelik olup bilgilendirici, açıklayıcı niteliktedir.

Tablo 5. Cathay Pacific Havayolu Tweetleri

Kategori	Tanım	Örnek	Tweet Sayısı
Bilgi Paylaşımı	Faydalı Bilgi Paylaşımı	Super Typhoon Haima'nın 21/22 Ekim tarihleri arasında uçuşlar için yeniden rezervasyon ücretleri kaldırılacak	1
Haber	Haber ve Etkinlikler Hakkında Uyarı	Mart 2017'de Cathay Pacific AU Hong Kong'dan Brisbane'ye yeni Airbus A330-900 ile ilk kez uçacak.	4
Tanıtım	Uçak Fotoları, Nereye Gittiği Uçak Konforu Hizmetler	Uçak fotosu (Ackland'a iniş)	6
Fikir	Müşteri fikri, Şehir Tanıtları, Seyahat Hazırlıkları, Müşteriye Sorular	Hong Kong' ilk kez mi ziyaret ediyorsunuz? Ziyaretiniz için rehber burada	4
Öneri	Öneriler Sunmak	Sydney gece erişte pazarları bu gece başlıyor. Hyde Park'ta bize katılın ve en iyi Asya yemeklerinin tadını çıkarın.	11
Pazarlama	Havayolu Promosyonları ve Kampanyaları	Tokyo ziyaretinde yapman ve görmen gereken on şey var. Sınırlı bir süre için uçuşlar 818 \$	3
3 Aylık Toplam Tweet Sayısı = 29			

Araştırmada Cathay Pacific' de atılan tweet sayısının 29 olduğu belirlenmiş ve bu sonuçla en az tweet atan hava yolu olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yine diğer hava yolu şirketlerinden farklı olarak en çok paylaşım alan içeriğin öneri kategorisi olduğu anlaşılmıştır ve bu kategoriyi tanıtım amaçlı paylaşımların takip ettiği görülmüştür. Atılan tweetler incelendiğinde; bilgi paylaşımına ait tweet sayısının 1, haber kategorisine ait tweet sayısının 4, tanıtım kategorisine ait tweet sayısının 6, fikir kategorisine ait tweet sayısının 4, öneri kategorisine ait tweet sayısının 11, pazarlama kategorisine ait tweet sayısının ise 3 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda Cathay Pacific' in takipçileriyle Twitter sayfasında daha çok öneriler sunarak iletişim kurduğu anlaşılmıştır. Daha sonra ise tanıtım amaçlı paylaşımlara öncelik verdiği görülmüştür. Ayrıca atılan tweetlerde yarışma, kutlama, başarı ve teşekkür kategorisine ait içerik paylaşılmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 6. All Nippon Havayolu Tweetleri

Kategori	Tanım	Örnek	Tweet Sayısı
Bilgi Paylaşımı	Faydalı Bilgi Paylaşımı	İptal edilen uçuşlar için bilgi edinin.	2
Haber	Haber ve Etkinlikler Hakkında Uyarı	15 Şubatta TYO'dan Mex'e yeni güzergah başlatılacak.	6
Tanıtım	Uçak Fotoları, Nereye Gittiği Uçak Konforu Uçak ile İlgili Hizmetler	JFK / ORD uçuşlarında ücretsiz uçak içi WiFi keyfini çıkarın.	23
Kutlama	Bayram Özel Günler, Temenni, Dilek	ANA'daki arkadaşlarımız dan mutlu yıllar	2
Başarı	Havayolu Başarıları Hakkında		1
Yarışma	Çevrimiçi Katılımı Teşvik	Paint the Plane yarışmamıza katıl. Hawai'ye bizimle uç.	5
Fikir	Müşteri fikri, Şehir Tanıtları, Seyahat Hazırlıkları, Müşteriye sorular	Ekim ortasında sonbahar yapraklarının tadını çıkarmanın zamanı geldi. En sevdiğiniz yerleri bizimle paylaş.	5
Öneri	Öneriler Sunmak	Hokkardo bu yıl daha erken kar yağıyor, beyaz Noel için plan yapmak geç değil	4
Pazarlama	Havayolu Promosyonları ve Kampanyaları	Ücretsiz bilet kazanmak için bültene üye ol.	1
Teşekkür	Minnettarlık İfadesi	Bizi tavsiye ettiğiniz için teşekkürler	2
3 Aylık Toplam Tweet Sayısı = 51			

All Nippon hava yolu şirketinin 3 aylık tweet sayısının 51 olduğu belirlenmiştir.

Yapılan içerik çözümlemesi sonucunda; bilgi paylaşımına ait tweet sayısının 2, haber paylaşımına ait tweet sayısının 6, tanıtım amaçlı tweet sayısının 23, kutlama amaçlı tweet sayısının 2, başarı kategorisine ait tweet sayısının 1, yarışma kategorisine ait tweet sayısının 5, öneri amaçlı tweet sayısının 4, pazarlama amaçlı tweet sayısının 1 ve teşekkür amaçlı tweet sayısının 2 olduğu ortaya çıkmıştır.

En çok paylaşım yapılan kategorinin tanıtım olduğu, bu kategoriyi ise haber, fikir ve yarışma kategorisinin takip ettiği görülmüştür. Pazarlama ve başarı kategorisinin ise en az paylaşım yapılan içerikler olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Günümüzde katılımdan tanıtıma uzanan çok geniş bir yelpazeye sahip olan halkla ilişkilerde, hedef kitleyle bilgi, haber, tanıtım gibi her dalda iletişim ha-

linde olmak önem kazanmaktadır. Bunun için de her kurumun iletişim araçlarına ihtiyacı vardır. Çağımızda artık internetle iletişimde, hız ve katılım sağlanmış ve bu durum kurumlara büyük kolaylıklar getirmiştir.

Halkla ilişkiler alanında kullanılan yazılı, görsel – işitsel araçlara teknolojinin gelişimiyle sosyal medyada dâhil olmuştur. Web 2.0 teknolojileriyle kurumlar halkla ilişkiler alanında sergiledikleri tanıtım, bilgilendirme, açıklama, haberleşme gibi unsurları artık internet ağından hedef kitesine ulaştırabilme imkanına sahip olmuştur. Halkla ilişkilerin bu yeni aracı kurumların hedef kitesiyile iletişim kurmasına izin vermesinin yanında, hedef kitlenin de iletişim sürecine aktif katılımına fırsat tanımıştır. Geri bildirim süreci hız kazanarak karşılıklı fayda sağlayan iletişim meydana gelmiştir.

Mikroblog uygulaması olan Twitter’da en çok kullanılan sosyal medya araçlarından biridir. Her kurum hedef kitesine bu araçtan ulaşabilmekte, her konuda bilgi sunabilmektedir. Twitter gibi kullanıcı sayısının fazla olduğu sosyal medya araçlarının, kurumların hedef kitlelerine ulaşmaları açısından büyük kolaylık sağladığı ve her türlü bilgiyi kullanıcılarına aktarmaya olanak tanıdığı anlaşılmıştır. Halkla ilişkilerin anahtarı olan iletişim, sosyal medya araçlarıyla hız kazanmış ve halkla ilişkilere önem veren her kurumun hedef kitesiyile aktif katılımlı, etkileşimli iletişim kurmasını sağlamıştır. Bu çalışmada da ele alınan kurumların paylaşımlarıyla bir halkla ilişkiler aracı olarak Twitter’ı nasıl kullandıkları belirlenmeye çalışılmıştır. İncelenen hava yolu şirketlerinin twitter sayfalarının içeriksel olarak çözümlenmesinden elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Öncelikle incelenen kurumların toplam tweet ve takipçi sayıları belirtilmiştir. Burada B ile “bin”, “Mn” ile de “milyon” kişi kastedilmektedir. Buna göre: Singopore Airline; toplam tweet sayısı 40,4 B, üç aylık tweet sayısı 6, takipçi sayısı ise 586 B’dir. Emirates Airline toplam tweet sayısı 2,548, üç aylık tweet sayısı 61, takipçi sayısı ise 586 B’dir. Qatar Airways toplam tweet sayısı 43,3 B, üç aylık tweet sayısı 83, takipçi sayısı 1,23 Mn’dir. Cathay Pacific toplam tweet sayısı 3,263, üç aylık tweet sayısı 28, takipçi sayısı 7,363B’dir. , All Nippon Airways toplam tweet sayısı 3,060, üç aylık tweet sayısı 51, takipçi sayısı 880 B’dir. Qatar Airways en çok tweet atan ve en çok takipçiye sahip havayoludur. Cathay Pacific ise en az takipçiye ve en az tweet’e sahip havayoludur. Twitter’da en çok tweet paylaşan, kullanıcılarıyla sürekli bilgi alışverişinde bulunan havayolunun Qatar Airways olduğu belirlenmiştir. İkinci sırayı ise Singopore havayollarının aldığı görülmüştür. Twitter’da en az tweet paylaşan hava yolu Cathay Pacific olmuştur. Bu doğrultuda “kurumların attıkları tweet sayısı ile kurumların takipçi sayısı arasında paralellik bulunmaktadır” hipotezi içerik çözümlenmesi sonucunda doğrulanmıştır. Takipçi sayısı yüksek olan hava yolu şirketlerinin hedef kitleye yolladığı tweet sayısında yüksek olmaktadır.

Araştırmada ele alınan hava yolu şirketlerinin tweet içerikleri analiz edildiğinde Emirates ve All Nippon havayolu şirketlerinde tanıtım kategorisiyle alakalı paylaşımlarından sonra en çok paylaşılan kategorilerin haber kategorisini oluşturan etkinlikler hakkında uyarı, haberler, yeni varış noktalarıyla ilgili açıklamalar olduğu tespit edilmiştir. Diğer hava yollarının Twitter sayfalarında ise bu oranın daha az olduğu tespit edilmiştir. Fikir kategorisinde müşteriye gitmek istediği yerler ile ilgili sorular yer almış, yapılması gereken hazırlıklar, şehir tanıtımı ile ilgili bilgiler paylaşılmıştır. Bu kategoride en çok paylaşımın Singapore havayoluna ait olduğu ortaya çıkmıştır. Faydalı bilgi, beklenti ve satın alınan ürünlerle ilgili iletilerin olduğu bilgi paylaşımı kategorisindeki paylaşımların en çok Emirates Airline'a ait olduğu anlaşılmıştır. Qatar Airways'in Twitter sayfasındaki paylaşımlarında en çok tweet atılan iletilerde ikinci sırayı sponsorluğun aldığı, bunu ise başarı kategorisinin izlediği belirlenmiştir. Başarı kategorisine ait iletilerde ikinci sırayı Emirates Airline alırken, sosyal mesajlar kategorisinde en çok iletiyi yine Emirates Airline'nın paylaştığı ortaya çıkmıştır. İncelenen tweetler içerisinde havayollarının minnettarlıklarını ifade eden teşekkür kategorisine yönelik paylaşımların Singapore ve All Nippon Airline'a ait olduğu ancak bu paylaşımın oranlarının düşük olduğu anlaşılmıştır. Bu veriler doğrultusunda "kurumların Twitter sayfalarında, hedef kitlesine daha çok tanıtım amaçlı içerikler paylaşarak bilgi sunduğu" hipotezi doğrulanmıştır. Hava yolu şirketleri daha çok Twitter'da halkla ilişkiler amaçlı tanıtım, bilgi, haber içerikli paylaşımlarda bulunmakta ve bu şekilde müşterileriyle iletişim kurmaktadır.

Kurumların attıkları tweetlerle müşterileriyle kurum hakkında her türlü bilgiyi paylaşma durumu incelendiğinde; Emirates, Qatar, Singapore, Cathay Pacific, All Nippon şirketlerinin Twitter sayfalarındaki paylaşımlarında her kategoride tweetin yer almadığı görülmüştür. Cathay Pacific'in Twitter sayfasında pazarlama, bilgi paylaşımı, haber, öneri, tanıtım, fikir kategorisine ait paylaşımların yer aldığı ancak kutlama, başarı, yarışma, sponsorluk ile ilgili herhangi bir paylaşım olmadığı tespit edilmiştir. Emirates Airline'in Twitter sayfasında ise öneri ve pazarlama kategorisine ait bir iletiye rastlanmamıştır. Bu noktada "kurumların attıkları tweetlerle müşteriler kurum hakkında her türlü bilgiye ulaşabilmektedir" hipotezi doğrulanamamıştır. Hava yolu şirketlerinin tweetlerinde hedef kitlenin her türlü sorusuna cevap vermesi gerekmektedir. Çünkü halkla ilişkilerde hedefe kitlenin istek ve beklentilerine önem vermek, her konuda hedef kitleyi dinlemek ve hedef kitleyi bilgilendirmek önem taşımaktadır.

Her hava yolunun takipçilerine yönelik belirli kategorilerde ve belirli sayılarda paylaşımları olduğu, yalnız her kurumun hedef kitlesine çoğunlukla tanıtım amaçlı mesajlar ilettiği anlaşılmıştır. Bu durum hava yolu şirketlerinin takipçilerini Twitter üzerinden halkla ilişkiler amaçlı daha çok hizmetler, uçaklarının

konforu ve uçaklarının fotoğraflarına ait paylaşımlarla bilgilendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Yalnız beş hava yolu içerisinde sadece Cathay Pacific'in Twitter'ı takipçilerine daha çok uçuş önerileri sunmak ve gidilmesi gereken yerlerle ilgili paylaşımlarda bulunmak amacıyla kullandığı ortaya çıkmıştır.

Araştırma ile beş hava yoluna ait Twitter paylaşımlarında, şirketlerin takipçilerini daha çok tanıtım amaçlı bilgilendirdiği ve kullanıcılarını önemseyerek hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Havayolu şirketlerinin Twitter'ı halkla ilişkiler açısından daha çok kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik kullandıklarını söylemek mümkündür. Twitter gibi sosyal medya araçlarının etkin ve verimli kullanıldıklarında; işletmelerin, hedef kitleleriyle iletişim kurmasını kolaylaştırabileceği, her türlü bilgiyi müşterileriyle rahatlıkla paylaşabileceği ve iyi kullanıldığı takdirde kurumları başarıya götürebilecek birer mecra oldukları unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Alikiliç, Ö. , Onat ,F, (2007), “Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumsal Bloglar” *Journal Of Yaşar University*, Sy.8, C.2, ss. 900.
- Altunbaş, F. (2014), Sosyal Medyaya Genel Bir Bakış, Ed. Müge Demir, Konya, Literatürk Yayıncılık.
- Aydinalp, G. (2013), “Sosyal Medyada Halkla İlişkiler Perspektifinden Eleştirel Bakış”, *Toj-dac*, S.3, C.4,ss. 3.
- Değirmencioğlu, G. (2014), Yeni Medya Çağında Haberciliğin Dönüşümü: Yurttaş Gazeteciliği Bağlamında Hiper Yerel Gazetecilik, Ed. Müge Demir, Konya, Literatürk Yayıncılık.
- Doruk Karadoğan, E., Çavdar, D., Okumuş M., (2014), Sosyal Medya Kullanıcılarının Sanal Ve Gerçek Hayattaki Protestolara Katılma Durumlarının Karşılaştırılması Ve Sanal Protestoların Kullanıcı Algısı Bakımından Etkililiği, Ed. Müge Demir, Konya, Literatürk Yayıncılık.
- Erol, A. (2009), *Dünyada Ve Türkiye'de Elektronik Yayıncılık*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Eröz, S. Doğdubay, Murat (2012), ”Turistik Ürün Tercihinde Sosyal Medyanın Rolü Ve Etik İlişkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Sy.1, C.27, ss.133-157.
- Gökçe, O. (2006), İçerik Çözümlemesi: Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi, Konya, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayıncılık.
- Grunig, J. & Hunt, T. (1984), *Managing Public Relations*. New York, Holt, Rinehartand Winston.
- Hallahan, K. (2013), Online Public Relations. In R. L. Heath (Ed.), *Encyclopedia Of Public Relations* ,2nd Ed.,pp. 623–625, Los Angeles, Ca: Sage.
- Heinderyckx, F. (2014), “Reclaiming The High Round In The Age Of Onlinement”. *Journal Of Communication*, 64(6), ss. 999–1014.
- İşler, D. Çiftçi, M. (2013), “ Halkla İlişkiler Aracı Olarak; Sosyal Medyanın Kullanımı Ve Yeni Stratejiler” , *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Sy.1, C.5, ss.176

- Karabulut, N. (2009), Yeni Medya Teknolojileri Ve Halkla İlişkiler, İstanbul, Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu Yayıncılık.
- Kazaz, M., Tümen, E. (2013), “Tanıtım Amaçlı Sosyal Medya Kullanımı: Gençlik Ve Spor Bakanlığı Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss.3.
- Korkmaz, A. (2015), İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter, Ankara, Heretik Yayıncılık.
- Meriç, Ö. (2015), İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter, Ed. Selva Ersöz Karakulakoğlu, Özge Uğurlu, Ankara, Heretik Yayıncılık.
- Öğülmüş S. (1991), “İçerik Çözümlemesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 24, Sy. 27, ss. 213.
- Sommerfeldt, E. J., Kent, M. L., & Taylor, M. (2012), “Activist Practitioner Perspectives Of Web Site Public Relations: Why Aren’t Activist Web Sites Full Fiilling The Dialogic Promise?” *Public Relations Review*, 38, ss. 303–312.
- Taş, E. , Kestellioğlu, G. (2011), “Halkla İlişkilerde İnternetin Yeri Ve Önemi”, *Iibf Dergisi*, ss. 79.
- Taylor, M.,& Kent, M. L. (2010), “ Anticipatory Socialization In The Use Of Social Media In Public Relations: A Content Analysis Of Prsa’s Public Relation Stactics”. *Public Relations Review*, 36, ss. 207–214.
- Tiryaki, S. (2015), Sosyal Medya Ve Facebook Bağımlılığı, Konya, Literatürk Yayıncılık.
- Dejan, Verčić, Tkalc Verčić, Ana; &Sriramesh, Krishnamurthy (2015), “Looking For Digital In Public Relations”. *Public Relations Review*, 41(2), ss. 142-152.
- Yağmurlu, A. (2011), “Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler Ve Sosyal Medya”, *Selçuk İletişim*, 7, 1, ss. 5-15.
- Yeşilyurt, Y. (2015), İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter, Ankara, Heretik Yayıncılık
- Yurdakul N (2007), “Hastanelerde Bir Tanıtım Aracı Olarak Web Siteleri: İzmir İle Eğitim Hastaneleri Ve Özel Hastanelerin Kurumsal Web Sitelerinin Kıyaslamalı Analizi” *Journal Of Selcuk Communication*, Sy.5, C.1, Konya, ss.119 .
- Zerfass, R. Tench, D. Verčić, P. Verhoeven, A.(2014), Moreno Europe A Communication Monitor 2014. Excellence In Strategic Communication Keyissues, Leadership, Genderand Mobile Media. Results Of A Survey In 42 Countries, Eacd/Euprera, Helios Media, Brussels.

İnternet Kaynakları

- [Http://www.ntv.com.tr/galeri/ekonomi/en-iyi-havayolu-sirketleri_2016,P_J5h4h36eyatx0eo-qiysa/Xf2rlvrseqfyjv0it8wiw](http://www.ntv.com.tr/galeri/ekonomi/en-iyi-havayolu-sirketleri_2016,P_J5h4h36eyatx0eo-qiysa/Xf2rlvrseqfyjv0it8wiw), Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017.
- Bureau Of Labor Statistics (2014), Bureau Of Labor Statistics Public Relations Specialists, Bureau Of Laborstatistics, U.S. Department Of Labor, Occupationaloutlookhandbook, (2014–2015 Ed.) Retrievedfrom <http://www.bls.gov/ooh/media-and-communication/public-relations-specialists.htm#tab-6> Erişim Tarihi: 14 Haziran 2017.

- Kalafatoğlu, Y. (2010), “Sosyal Medya Ve Pazarlama İlişkisi”, E-Kitap, <https://www.slideshare.net/yicit/sosyal-medya-ve-epazarlama-ile-likisi>, Erişim Tarihi: 02 Mart 2017.
- Mayfield, A. (2010), What Is Social Media. Icrossing. E-Book. S. 6. Http://Www.Icrossing.Com/Uk/Sites/Default/Files_Uk/Insight_Pdf_Files/What%20is%20social%20media_Icrossing_Ebook.Pdf. Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2017.

STRATEGIC MARKETING ACCOUNTING IN PROVIDING SUSTAINABLE COMPETITIVE SUPERIORITY IN GLOBALIZATION PROCESS

Fatma TEMELLİ¹, Güzide Öncü Eroğlu PEKTAŞ²

Geliş: 02.01.2018 Kabul: 17.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.373709

Abstract

Nowadays, in the commercial competition environment brought by globalization, the businesses in almost all sectors have gone through a number of changes and development stages together with the effects of globalization. Businesses operating in different sectors have started to use Strategic Marketing Accounting (SMA), which is occurred as an interaction between the Marketing Information System (MIS) and the Accounting Information System (AIS), as a tool in order to be able to provide customer satisfaction with the globalization process and to maintain sustainability, to make strategic marketing decisions, to achieve strategic marketing goals and to provide sustainable competitive advantage. Strategic Marketing Accountancy (SMA) is an accounting discipline that focuses on the marketing and sales activities of the business and on the indirect analysis of the activities such as supply, production and R&D and that is resultant from the assignments of strategic marketing in the business and that features strategic marketing decisions and strategic information marketing needs. The aim of this study is to address the importance of Strategic Marketing Accounting in providing sustainable competitive superiority of businesses in the globalization process. For this purpose, product / service costs and product / service pricing activities, which constitute the most important point of intersection of Marketing Information System (MIS) and Accounting Information System (AIS), were tried to be

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, ftemelli@agri.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7436-5289>.

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü, guzide.pektas@istanbul.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-5334>.

considered in terms of SMA; firstly the information about the MIS was given, then the information about the AIS was given and the relation between the MIS and the AIS was explained theoretically and the importance of the definition of SMA and its importance in terms of present businesses was mentioned.

Keywords: Marketing Accounting, Strategic Marketing Accounting, Globalization and Strategic Marketing Accounting.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA STRATEJİK PAZARLAMA MUHASEBESİ

Öz

Günümüzde küreselleşmenin getirdiği ticari rekabet ortamında hemen hemen tüm sektörlerdeki işletmeler, küreselleşmenin etkileri ile birlikte bir takım değişim ve gelişim aşamalarından geçmişlerdir. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler, küreselleşme süreci ile birlikte müşteri memnuniyetini sağlayabilmek ve bu sayede sürdürülebilirliklerini korumak, stratejik pazarlama kararları almak ve stratejik pazarlama hedeflerine ulaşabilmek, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için Pazarlama Bilgi Sistemi (PBS) ve Muhasebe Bilgi Sistemi (MBS) arasındaki etkileşimin ortaya çıkardığı bir yaklaşım olan Stratejik Pazarlama Muhasebesi'ni (SPM) bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Stratejik Pazarlama Muhasebesi (SPM), işletmenin pazarlama ve satışla ilgili faaliyetlerine; tedarik, üretim, Ar-Ge gibi faaliyetlerin dolaylı olarak analiz edilmesine odaklanan, işletmede stratejik pazarlamanın görevlerinden meydana gelen, stratejik pazarlama kararlarına ve pazara ilişkin bilgi ihtiyacını karşılamayı ön plana çıkaran bir muhasebe disiplindir. Bu çalışmanın amacı, küreselleşme sürecinde işletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamalarında Stratejik Pazarlama Muhasebesi'nin önemini ele almaktır. Bu amaçla, Pazarlama Bilgi Sistemi (PBS) ile Muhasebe Bilgi Sistemi (MBS)'nin en önemli kesişme noktasını oluşturan ürün/hizmet maliyetleri ile ürün/hizmet fiyatlama faaliyetleri, SPM açısından ele alınmaya çalışılmış, ilk önce PBS ile ilgili bilgilere yer verilmiş, daha sonra MBS ile ilgili bilgilere yer verilerek PBS ile MBS arasındaki ilişki teorik olarak açıklanmaya çalışılarak SPM'nin tanımına ve günümüz işletmeleri açısından önemine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama Muhasebesi, Stratejik Pazarlama Muhasebesi, Küreselleşme ve Stratejik Pazarlama Muhasebesi.

INTRODUCTION

In today's business world, where competition is experienced intensely, businesses are making an effort on to make the most effective use of their resources in order to stand out and sustain their assets. The most important of these sources is knowledge, which is a strategic competition tool (Dinç and Abdioğlu, 2009: 161). Information is data that is changed and conjoined in a useful way to make decisions (Sayılır and Dirlik, 2009: 8). For this reason, it is necessary to consider the system approach which establishes a relationship between the information constructing the knowledge and requires a multidimensional thinking and (Gündoğmuş and Köroğlu, 2017: 2).

The rapid progress of the globalization process and the rapid pace of technological developments have led the world to become a 'small village'. The creation of an intense and brutal competitive environment among businesses accelerated with globalization. In such an environment, it has been observed that businesses are pursuing customer-focused strategies and trying to gain competitive advantage in order to be able to grow and survive (Dalgıç and Yeniçeri, 2013: 37-38).

In recent years, it has been encountered that studies on financial and non-financial measurement and interpretation related to marketing have been made also in the management accounting literature, with the prominence of the concepts such as marketing management, marketing strategies, target market, customer satisfaction and so on. In order for businesses to be able to provide competitive advantage, it is necessary to determine effective marketing strategies, to perform successful marketing management, to provide appropriate goods and / or services to the target market, to meet customer demands and needs, and to achieve customer satisfaction. In this context, management accounting is trying to predict the risks and uncertainties that may arise in the future, taking precautions and creating optimal asset / resource structure in order to reach targets with scarce resources by planning the issues such as customer, market, market share, procurement, sales, management and financing of the businesses.

Accounting information is required for decisions regarding product, price, distribution and promotion, which are known as the basic marketing components. In particular, cost accounting information is used for to make decisions in marketing and to inspect marketing activities. In businesses that perform various functions in order to achieve their objectives, the harmonization condition which applies to all functions in general is also valid for marketing and accounting functions (Badem and Fırat, 2011: 77).

Marketing information system needs information generated by the accounting information system, since inadequate and incomplete information in the marke-

ting leads to strategic decisions to be taken incorrectly. In order for strategic marketing decisions to be based on cost information, specific information required by marketing managers is provided by Strategic Marketing Accounting (SMA), which emerges from Strategic Management Accounting, and therefore from the Marketing Information System (MIS) -Accounting Information System (AIS) relationship and interaction. The most important intersection point of marketing and accounting is the decisions about pricing (strategic price). However, the most important issue in marketing, especially with respect to pricing decisions, is that the costs cannot be monitored in sufficient detail. Because of this reason, efficiency cannot be determined within the business. The issues of pricing are forcing business managers to combine the existing MIS and AIS in their business and to obtain both production and marketing costs in sufficient detail. Thus, pricing decisions will not be made without mush knowledge, the enterprise will be able to compete at fair prices both on the domestic market and especially in foreign markets, and the sales and profitability of the business can be increased. This shows that Strategic Marketing Accounting (SMA), which emerged as a strategic approach to the MIS-AIS relationship, has become an important tool for businesses to maintain their presence and activities in the global competitive environment for businesses (Ceran and Bezirci, 2011: 103).

The aim of this study is to address the importance of Strategic Marketing Accounting (SMA) in providing sustained competitive superiority of businesses in the globalization process. For this purpose, product / service costs and product / service pricing activities, which constitute the most important point of intersection of Marketing Information System (MIS) and Accounting Information System (AIS), were tried to be considered in terms of SMA; firstly the information about the MIS was given, then the information about the AIS was given and the relation between the MIS and the AIS was explained theoretically and the importance of the definition of SMA and its importance in terms of present businesses was mentioned.

1. GLOBALIZATION AND SUSTAINABLE COMPETITION

Even if the root of word “global” as a concept goes back 400 years, the concept of “globalization” is a fairly new concept. The concept of globalization, which first emerged in the 1960s, was began to be used frequently in the 1980s. When it came to 1990’s, it became a key word accepted by scientists (Bozkurt, 2000: 18). When the relevant literature is examined, it can be seen that the concept of globalization is dealt with and defined by different disciplines. The definitions made by different disciplines include the economic, political, social and cultural dimensions of the concept of globalization. Besides, in the definitions made about

the concept, the economic dimension usually comes to the forefront (Aykaç, et al., 2008: 28-29).

Globalization is spreading of some common values in economic, political, social and cultural spheres across the world, crossing local and national borders. As it can be understood, there are many dimensions of globalization and it allows countries and societies to get close to each other in terms of not only economic but also political and social and cultural aspects. Globalization in a narrow and economical sense can also be expressed as an increase in the internationalization of the production, distribution and marketing of goods and services. For this reason, one of the most important consequences of the globalization process is the globalization of the market and the emergence of multinational businesses operating in this global market (Ceylan and Anbar, 2014: 34).

All activities related to businesses' protection of their assets and sustainability are evaluated within the framework of competition fact. It is not possible to explain the concept of competition without a strategic perspective. Strategy perspective is a component that provides the future link between business and the environment for competitive advantage (Papatya et al., 2015: 3). Competition is not a concept that is fully agreed upon. Various definitions are being made by the components that constitute the competition (Akgemci, 2007: 167). Competition refers to all the activities that the business has or will have done to protect and sustain its existence (Çetintürk, 2014:11; transferring from Papatya 2010:9). In those periods, when the competition was within the national borders, the competitors of the businesses were national; becoming uncertain of the boundaries with globalization have significantly increased the number of competitors of the businesses (Tutkavul, 2016: 41; transferring from Erol, 2010:86). In such an environment, economic activities also change. As a result of economic activities that change with the globalization process, new opportunities and new risks arise. The way to succeed in this changing environment is through the understanding the change arised (Eren, 2013: 338). In this context, recognizing global competition for many businesses and managements emerges as the difference between success and failure (Erol, 2010: 87).

Competitive superiority refers to the superiority of products and services against the company's competitors. At the same time, businesses gain competitive superiority with unique features they have developed against their competitors (Çetintürk, 2014: 11). It can be said that a business can have competitive superiority if it creates simultaneously unimplemented and value-added strategies by its potential or existing competitors and if the benefits of these strategies cannot be imitated by competitors. More businesses than a business in the market can have competitive superiority. For example, Business A may have superiority over Bu-

Business B, and Business B may have superiority over Business C (Papatya, 2003: 21). An uncompetitive business cannot survive. A business's competitiveness is an indication of its ability to provide a sustainable way of being chosen of its products by customers against the alternatives (Elmacı et al., 2013: 466). There is innovation, development and change on the basis of competitive superiority. Along with the constant change of customer expectations, businesses are looking for ways to differentiate and provide competitive superiority with new goods / service position. When businesses find a new basis for competition or discover better tools in the competition, they become superior to their competitors (Papatya, 2003: 20). Competitive superiority can be permanent or temporary, depending on the duration of their superiority. While the temporary competitive superiority is a short-term competitive advantage, the sustainable competitive superiority is a competitive advantage that lasts longer (Barney and Hesterly, 2012: 10-11). Businesses are working and developing strategies to maintain sustainable competitive superiority (Barney, 1991: 103).

2. MARKETING INFORMATION SYSTEM (MIS) AND ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM (AIS) RELATIONSHIP

Marketing is a discipline that determines the needs and desires of consumers and determines the target markets to be successful and develops and offers products suitable for these markets; it constitutes the most outward-looking activities of the business (Erdoğan et al., 2014: 3). Marketing is the determination of the consumer demands and the production, distribution, pricing, promotion and after-sales services of the goods / services required to meet the determined consumer demands (Akdemir, 2012: 383).

The Marketing Information System (MIS) is a series of formal and routine continuous processes for collecting, classifying, analyzing, evaluating, storing and distributing information on-the-spot in order to be presented in a streamlined manner to the marketing decision maker (Nakip, 2013: 44). MIS, which constantly collects information for marketing decisions in businesses and provides this information to the business management, is a "sequence of procedures and methods developed to collect, protect, analyze and disseminate the information necessary for marketing decisions on a regular and continuous basis" (Mucuk, 2007: 50-51). MIS is a sequence of processes and methods related to the regular analysis and presentation of information used in making marketing decisions. MIS is an output of the knowledge accumulation system. Accumulation of knowledge is the process of creation, preservation and use of knowledge to enhance organizational performance (Talvinen, 1995: 8). Today, the rapid change experienced by

the marketing environment and increasing competition among businesses have increased the importance of real-time information. Businesses should be able to quickly and accurately obtain more accurate and up-to-date information in order to anticipate to consumer responds and other qualities and to expand their market (Kotler, 2003: 122).

Accounting is an information system that generates and communicates quantitative information about a specific unit in order to enable the information users to make conscious judgements and make decisions in a way that helps to reach the optimal distribution of scarce resources and the operator's goals (Akdemir, 2012: 516). Accounting is the recognition, recording, summarizing, reporting, submission, and evaluation of data related to the economic activities of the business. In other words, accounting is a system of information that records, classifies, analyzes and interprets information about financial transactions that create changes in the business's assets and resources and presents them in the form of reports to related persons or entities (Yükçü, 2014: 19). Accounting is an information system that is necessary for all businesses, more generally, for all organizations. For today's businesses that have grown, developed and become increasingly complex, accounting information has become even more important (Lazol, 2017: 3).

Nowadays, with the increasing importance of providing competitive advantage, the necessity of AIS has been revealed in the issues such as collecting, reporting, controlling and resolving any problems that may arise, in order to obtain the highest profits with the lowest cost in terms of accounting (Hybönen, 2003: 155). In the broadest sense, AIS is an information system that covers all kinds of information related to each other by using information management techniques related to data collection, recording, summarizing, analyzing and accounting while presenting the necessary information to information users (Minars, 2003: 1). In other words, AIS is an information system that transforms the financial historical (retrospective) and forecast (forward-looking) data related to financial accounting, cost accounting and management accounting, to the information which has a quality that meet the needs of information users and that reports and presents to related persons (Sürmeli, 2005: 32). Accounting information obtained in AIS must be accurate, significant, comparable and timely in order to be able to contribute to business managers (Yazıcı, 2010: 204). With AIS, businesses have knowledge of many issues related to accounting and can take strategic decisions about the future in this regard and can control the risks that may arise in the future based on this information (Dinç and Varıcı, 2008: 70).

Managers in the business have two main sources of information, namely MIS and AIS data. While market surveys are generally used to determine customer satisfaction levels and needs and forecast future periods, AIS data are used for

analysis of past performance, evaluation of opportunities and budget planning studies. There is a strong relationship between these two sources of information. The pricing decisions must be appropriate to the competitive conditions, attractive and acceptable to the customer, and at the same time consider the adequacy of the profitability for the business. As can be seen, important inputs for marketing decisions are provided by AIS (Dinçer and Dinçer, 2005: 354). AIS provides financial information for managers to support the decision-making process in making prospective strategic decisions. The information obtained from AIS is used in planning activities, especially in preparation of budgets, in the creation of forecasts and expectations, and in reports to help return management. AIS is the most important resource providing basic quantitative information within the business (Dinçer and Dinçer, 2005: 358-359).

The MIS-AIS relationship is shown in Figure 1 below.

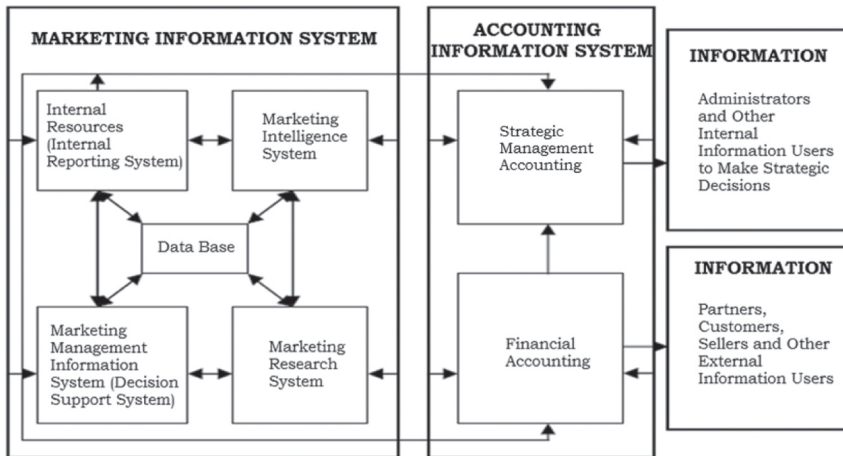

Figure 1: Relationship between MIS and AIS

Reference: Ceran and Bezirci, 2011: 108.

3. STRATEGIC MARKETING ACCOUNTING

In the literature, the intersection of marketing function and other business functions has been shown in a wide range of studies made many years ago and the important role of accounting information in the evaluation of the marketing department's success with the importance of an effective marketing-accounting relationship has been clearly demonstrated (Ceran and İnal, 2004: 65). As an example of the subjects of marketing accounting, the following items are shown (from Wieder, 1999: 261, Ceran and İnal, 2004: 65):

- The effects of cost distribution policies on marketing decisions (based on full costing management of incorrect decisions),
- The importance of contribution approach,
- Responsibility accounting,
- Importance of budget, especially advertising budget and product development budget,
- Preparing planned and forecasted values, especially being sales oriented.

One of the most important intersection points of marketing and accounting is the price policy. In the marketing, price policy emerges as a broad understanding of price management, while cost accounting is appropriately arising from the calculation of the minimum price lower bound. Prices are determined autonomously based on information provided by cost accounting, which is the basis for making decisions within the marketing system in businesses (Ceran and İnal, 2004: 64). While accounting information is used to make decisions in the pricing policy, sales revenues and costs in determining the price threshold are influential on marketing activities (Ceran and Bezirci, 2011: 108; transferring from Rese, 2006: 743-744). The most important point of intersection between marketing and accounting is the pricing decisions. However, the most important issue in marketing, especially with respect to pricing decisions, is not being able to monitor the costs in sufficient detail. For this reason, efficiency cannot be determined within the business. The issues of pricing require business managers to establish MIS and AIS as a subset of this systems in their businesses and to determine both production and marketing costs in sufficient detail. Thus, pricing decisions will not be made gropingly, and competition will be available at fair prices both in the domestic market and in the foreign markets and sales and profits will be increased (Ceran and Bezirci, 2011: 109; transferred from Torlak,1997).

Marketing Accounting (MA) is a special area that is marketing decision making intended, and that prepares special information required for business management from cost accounting, which is the core information system, and provides this problem specific information for the benefit of the business management. Thus, MA supports both decision making in marketing and provides important information on marketing to competitors in business (Reinecke and Janz, 2007: 65). MA means that the accountant is used for decision making in marketing. In decision making oriented utilization of accounting information, the MA is a complementary part of the marketing audit (Ceran and Bezirci, 2011: 110; transferring from Reckenfelderbaemuer, 2006: 769).

The most important approach to accounting in the competitive advantage is the Strategic Management Accounting (SManA). Management accounting and

marketing focus on the market in the form of SManA, integrated with the understanding of strategic management (Roslender and Hart, 2002: 255). Since the success of the businesses in the global competitive environment nowadays depends entirely on presenting the products (goods / services) suitable for the customers' wishes and desires and after sales services and flexible production systems, SManA collects the information about the market in which the business is in, also collects information about the costs, the cost structure and the strategies it follows, and analyzes these information (Ergin, 1997: 20-21).

Strategic Marketing Accounting (SMA), emerged as a result of the relationship between MIS and AIS and is a concept that should be taken into consideration by business managers in product / service costs and pricing decisions that constitute the main intersection of marketing and accounting. Because SMA is a process that provides important information to marketing and accounting managers in many aspects such as processing customer invoices, obtaining information on sales activities, making proper inventory management and calculating the cost of products (goods / services), determining appropriate prices (Gündoğmuş and Koroğlu, 2017: 7; transferring from Keller, 1966: 10 -11). In the most general sense, SMA is the whole set of activities aiming to determine the cost information that is generated within the time period between the time of entry of the goods or services from the store entry point to the time the goods are delivered to customers and turned to money and to make suggestions to the managers in order to determine the most appropriate prices by examining and interpreting them. As it is clear from the definition, SMA focuses on cost analysis and cost control and presents as an important concept in decreasing the costs of marketing, determining the appropriate prices and increasing the net profit by ensuring the effectiveness of marketing activities (Gündoğmuş and Koroğlu, 2017: 7; transferring from Akdoğan, 1982: 22-23).

CONCLUSION

With respect to goods and / or services for which the businesses have put on the market; Marketing Information System-MIS and Accounting Information System-AIS are jointly involved in all decisions regarding pricing, distribution and promotion of products. Strategic Marketing Accounting (SMA), which is a concept that emerged as a result of the relationship between Marketing Information System-MIS and Accounting Information System-AIS, is a discipline that provides comprehensive information on business management, such as analyzing costs, controlling costs, lowering costs, increasing customer satisfaction and determining appropriate prices within the framework of marketing management. For businesses operating in a global competitive environment, the need to have a

strategic competitive management understanding and a strategic cost management understanding is coming into question in order to be sustainable in both national and international markets, to sustain their assets, to obtain sustainable competitive advantage or to have a sustainable competitive superiority. In this context, the adoption of Strategic Marketing Accounting-SMA approach, which occurs as a result of a strategic approach and arises from the relationship between Marketing Information System-MIS and Accounting Information System-AIS, will be a correct and beneficial decision for businesses to make strategic management and marketing decisions. Companies desired to have more healthy strategic marketing decisions need to evaluate Strategic Marketing Accounting, which provides the necessary cost information, as a complement to Strategic Management Accounting. In a global competitive environment, Strategic Marketing Accounting can be used as an important tool to ensure existence of business and to maintain business operations. It is thought that this study may contribute to use of the information produced by the Marketing Information System and the Accounting Information System. The study also contributes to business literature on Strategic Marketing Accounting with the help of strategic cost management. The study may be beneficial as a source for similar studies.

REFERENCES

- Akdemir, A. (2012). *İşletmeciliğin Temel Bilgileri*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Akgemci, T. (2007). *Stratejik Yönetim*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Aykaç, M., Parlak, Z. ve Özdemir, S. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de KOBİ’ler*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2008-24.
- Badem, C. ve Fırat, D. (2011). “Temel Pazarlama Bileşenleri Açısından Muhasebe Verilerinin Kullanılması: Pazarlama Muhasebesi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, 77-101.
- Barney, J. B. (1991). “Firm Resources and Sustained Competitive Advantage”, *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Barney, J.B., ve Hesterly W. S. (2012). *Strategic Management and Competitive Advantage*, New Jersey, USA, Pearson Prentice Hall.
- Bozkurt, V. (2000). *Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar*, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, (Der. Veysel Bozkurt), İstanbul, Alfa Yayınları.
- Ceylan, A. ve Anbar, A. (2014). *Modern İşletmecilik*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Ceran, Y. ve İnal, M. E. (2004). “Maliyet Bilgileri Temeline Dayalı Pazarlama Kararları İçin Pazarlama Muhasebesi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, 63-83.

- Ceran, Y. ve Bezirci, M. (2011). "Pazarlama Bilgi Sistemi - Muhasebe Bilgi Sistemi İlişikisine Stratejik Bir Yaklaşım: Stratejik Pazarlama Muhasebesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, 103-115.
- Çetintürk, İ. (2014). *Turizmde Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Kaynağı Olarak Yenilik Yete- neği: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dalgıç, T., ve Yeniçeri, T. (2013). *Customer-Oriented Marketing Strategy: Theory and Practi- ce*. New York, Business Expert Press.
- Dinç, E. ve Varıcı, İ. (2008). "Muhasebe Bilgi Sisteminin Kurumsallaşma Düzeyine Etkisi: Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(1), 67-85.
- Dinçer B. ve Dinçer, C. (2005). "Otel Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemleri ve Pazarlama Kararları", *Review of Social, Economic & Business Studies*, Cilt: 5/6, 353-365.
- Dinç, E. ve Abdioğlu, H. (2009). "İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Balıkesir Üniversi- tesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 157-184.
- Elmacı, O., Uslu, M. ve Tutkavul, K. (2013). *Sürdürülebilir Rekabet Gücünün Sağlanmasında Altı Sigma'nın Yönteminin Kullanılması ve Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.'De Bir Uygulama Örneği*, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, EYİ 2013 Özel Sayısı, 465-494.
- Erdoğan, B. Z. vd. (2014). *Pazarlama İlkeler ve Yönetim*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Ergin, H. (1997). *Stratejik Yönetim Muhasebesi*, Kütahya, Ekspres Matbaası.
- Eren, E. (2013). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul, Beta Yayınevi.
- Gündoğmuş, M. E. ve Köroğlu, Ç. (2017). "Pazarlama Bilgi Sistemi İle Muhasebe Bilgi Sis- temi Arasındaki İlişkinin Stratejik Pazarlama Muhasebesi Açısından İncelenmesi: X Otel İşletmesinde Uygulama", *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, (50), 1-20.
- Hyvönen, T. (2003). "Management Accounting and Information Systems: ERP VersusBoB", *European Accounting Review*, 12(1), 155-173.
- Kotler, P. (2003). *Marketing Management*, New Jersey, Pearson Education International.
- Lazol, İ. (2017). *Genel Muhasebe*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Minars, D. (2003). *Accounting, Barron's Educational Series, Inc: New York*.
- Mucuk, İ. (2007). *Pazarlama İlkeleri*, İstanbul, Türkmen Kitabevi.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlamada Araştırma Teknikleri*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Papatya N. (2003). *Sürdürülebilir Rekabette Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlılık Görüşü Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Papatya, N., Papatya, G. ve Songur, A. (2015). "Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Kaynak Tabanlı İhracat Performansı: Türkiye İSO-500 İhracatçı İmalat İşletmelerinde Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, 1-30.

- Roslender, R. ve Hart, S. J. (2002). “*Integrating Management Accounting and Marketing in the Pursuit of Competitive Advantage: The Case for Strategic Management Accounting*”, *Critical Perspectives on Accounting*, 13(2), 255-277.
- Reinecke, S. & Janz, S. (2007). *Marketing-Controlling*, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH.
- Sayılır, A. ve Dirlik, S. (2009). *Yönetim Bilişim Sistemlerinin Örgüt Yapısına ve Karar Vermeye Etkisi*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Sürmeli, F., (2005). *Muhasebe Bilgi Sistemi*. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Talvinen, J. M. (1995). “Information Systems in Marketing Identifying Opportunities for New Applications”, *European Journal of Marketing*, 29 (1),
- Tutkavul, K. (2016). *İşletmelerin Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Verecekleri Stratejik Kararların Kaynak Tüketim Muhasebesi Modeliyle Doğrulanmasına Yönelik Ampirik Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, N. (2010). “Bir Bilgi Sistemi Olarak Muhasebenin Kobi’lerin Yönetim Kararlarına Etkisi: Erzurum Araştırması”, *MUFAD*, Sayı: 47, 202-212.
- Yükçü, S. (2014). *Yeni TTK Uyumlu, TMS ve UFRS Örneklili Genel Muhasebe*, İzmir, Altın Nokta Yayınevi.

GEÇMİŞTE KURUM BAKIM HİZMETİ ALANLARIN ŞİDDET GÖRME DURUMLARI VE BAKIM HİZMETİ ALGILARI: BİNGÖL ÖRNEĞİ¹

Mehmet Seyman ÖNDER², Abdulkadir İNAK³

Geliş: 15.02.2018 Kabul: 03.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.395402

Öz

Geçmişte kurum bakımından yararlanmış bireylerin hizmet aldıkları sırada şiddet görme durumlarının irdelendiği bu çalışmada, ayrıca şiddetin, bireylerin kuruma yaklaşımlarını etkileme durumları ele alınmıştır. Çalışmada kurum bakımını mesleki motivasyon ile yapan çalışanların, kurum bakımı alan çocuklara yönelik yaklaşımları, kurum bakım hizmeti alanların kurum bakımına alınma nedenleri, kurum bakım hizmeti alanların hizmeti alırken rahatsız oldukları durumlar ile şiddet eyleminin akranlar tarafından mı, çalışanlar tarafından mı geldiğinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, kurum hizmeti alanların şiddete maruz kalması ile kurumdan kaçmaları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı sorgulanmıştır. Tarama modelinin kullanıldığı bu araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmişlerdir. Araştırmanın evrenini, kurum bakım hizmeti almış ve 18 yaşını tamamladığı için kurum hizmetinden ayrılmış olan Bingöl-Yetiştirme Yurdundan Ayrılanlar Derneği üyeleri oluşturmaktadır. Üyelerin tamamına ulaşıldığından 'tam doyum' örnekleme kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Kurum bakımı, Kurum bakımında şiddet

- 1 Bu çalışmada, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan “Kurum Bakım Hizmetinden Yararlanmış Bireyler Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma : Bingöl Yetiştirme Yurdu Örneği” adlı Lisansüstü tezden elde edilmiş veriler kısmen kullanılmıştır.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, onderseyman@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4317-1099>.
- 3 Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, abdulcadirinak12@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7245-5077>.

EXPOSING TO VIOLENCE OF THE CHILDREN WHO GOT INSTITUTIONAL CARE SERVICE AND THEIR APPROACH TO INSTITUTIONAL CARE: IN THE SAMPLE OF BİNGÖL PROVINCE

Abstract

In this study, the effect of violence into the approach of the individuals to the institutions is discussed as well as examining the individuals exposed to violence during their institutional care service. It is aimed, in the study, to determine some issues such as what kind of approach the staffs who give institutional service with occupational motivation show to the children who get institutional care service, the reasons why these children are accepted to the institutional care, the circumstances that disturb these children during their care service, and if the violence is caused by their peers or the staffs. It is also examined in the study if there is a significant correlation between to be exposed to violence of the children who get institutional care service and their escape from the institutions. The data obtained through scanning method of measurement were analysed by descriptive analysis. The population and sample of the research consist of the members of the Association of the Ones Who Left from Bingöl Orphanage who got institutional care service and had to leave because they reached lawful age.

Keywords: *Violence, Institutional Care, Violence in the Institutional Care*

Giriş

Aile, insanlığın ilk çağlarından beri varlığını devam ettiren, toplumun temel taşı olma niteliği taşıyan ve işlevini yitirmeyen en köklü kurumlardan biridir (Marshall, 1999:7). Ancak aile kurumu varlığını sorunsuz sürdürememiş, sorunlar her çağda farklılık göstermiştir.

Aile kurumunun en çok sorun yaşadığı dönem ise, sanayi devrimi ve sonrası olmuştur. Özellikle modern çağla birlikte, sosyal, kültürel ve ekonomik şartların farklılaşması, aile kurumunu oluşturan bireylerin sorumluluk alanlarının değişmesi ya da değişme ihtiyacının doğması gibi nedenlerle aileler parçalanmıştır (Yavuzer, 2001:43; Yörükoğlu, 2000:45). Yapılan araştırmalara ve edinilen deneyimlere dayanılarak bazı ailelerin üstlenilen işlevleri tam olarak yerine getiremediği söylenebilmektedir. Ailelerin parçalanması ile bakıma ya da desteğe ihtiyaç duyan çocukların sayısının hızla artması ve bu durumun büyük bir toplumsal sorun haline gelmesi sonrasında, bu problemleri çözmeye adına yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Genel olarak bakım kurumu olarak adlandırılan bu yapılar, toplumun kültürel ve sosyal yapısına göre aile kurumunun kısmi işlevlerini üstlenmiştir. Toplumsal yapının değişim süreci ile birlikte kurumlar da sürekli dönüştürülmüştür. Tek ebe-

veyinli olan, özellikle de annenin ebeveyn olduğu ailelerde maddi sıkıntılardan dolayı çocuklar bakım kurumlarına verilmektedir. Bu bağlamda, çocuğun ebeveyninin yanında büyüyebilmesi için devlet tarafından bu ailelere başta maddi olmak üzere her türlü destek sunulmaktadır. Ancak bu desteklerinde yetersiz kaldığı durumlarda çocuk kurum bakımına alınmaktadır (Yörükoğlu, 2000:192).

Ailede kişi bakımı, duygusal bağların verdiği motivasyonla yapılırken, kurumlarda, mesleki görevin motivasyonu ile yapılmasından dolayı kurum bakımı, aile kadar işlevsel olamamaktadır. Bu nedenle, çalışmada kurum bakımını mesleki motivasyon ile yapan çalışanların, kurum bakımı alan çocuklara yönelik yaklaşımları irdelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada kurum bakım hizmeti alanların kurum bakımına alınma nedenleri, kurum bakım hizmeti alanların şiddet görme durumları, kurum bakım hizmeti alanların hizmeti alırken rahatsız oldukları durumlar ile akranlar tarafından mı, yoksa çalışanlar tarafından mı uygulanan şiddete maruz kaldıklarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, kurum hizmeti alanların şiddete maruz kalması ile kurumda kaçmaları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı, şiddet görme durumlarının kuruma yaklaşımlarını etkileyip etkilemediği hususu çalışmanın temel problemiğini oluşturmuştur.

1. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

1.1. Aile ve Çevre Tepkisiyle Davranış Geliştirme ve Kurum Bakımı

Yapılan araştırmalarda, çocuğun kişiliğinin geliştirilmesine yönelik temellerin, ilk beş ve altı yıl içinde atıldığı ve her çocuğun kendine özgü bir kişiliğinin oluştuğu belirlenmiştir. Ancak bu kişiliğin dengeli ve uyumlu olabilmesi için, gelişim basamaklarının örselenmeden aşılması gerekmektedir. Kişilik ilk olarak çocukluktan belirmekte ve çeşitli düzenlemelerden geçmektedir. Son olarak da gençlik dönemlerinde nihai yapısını almaktadır. Kişilik yapısının oluşmasında kalıtsal unsurların etkisi olduğu gibi çevre ile etkileşim, kişiliğin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Genellikle çocuklar davranışlarını edindikleri deneyimler üzerine geliştirmektedirler (Yörükoğlu, 2004:168). Ebeveynlerden ya da çevredekilerden bir talepte bulunan çocuklarda, taleplerinin olumlu karşılanması ve talep edilen şeyin verilmesi, talep ettiği şeyin meşru olduğu algısını oluşturmaktadır. Tepki gelmediği müddetçe kendilerine haz sağlayan davranışları, sık sık tekrarlayarak davranış kalıpları haline getirmektedirler. Böylece çevre koşullarıyla kendi isteklerini uzlaştıran tepkiler aracılığıyla çevreye uyum sağlamaktadırlar. (Yörükoğlu, 2004:169). Çocukların aile ve çevresiyle yaşadığı deneyimlerin başka etkileri de olmaktadır. Çocuklar kurdukları ilişkiler sonucu güvenebilme ve sağlıklı ilişkiler kurabilme, aile ve çevresiyle kurdukları güvenli bağın bir sonucu olarak uyumlu olabilme özelliklerini geliştirebilmektedirler (Özdemir vd., 2008). Ancak her çocuk aile ortamında büyüme imkânına sahip olamadığından davranış

geliştirme süreçleri, aile işlevi gören kurumlarda yaşanmaktadır. Bakım hizmeti verilen yetiştirme yurtları da bu kurumlardan biridir.

Kurum bakımındaki çocukların fiziksel ve psikososyal sağlıklarına yönelik yapılmış çok sayıda araştırma mevcuttur. Bu araştırmalarda, kurum bakımında büyüyen çocuklar ile aile içinde büyüyen çocukların davranışlarının aynı olmadığı, kurum bakımındaki çocukların daha fazla saldırgan davranışlar sergilediği ve bu çocukların ankisiyete, depresyon, hiperaktivite gibi sorunlarla daha fazla karşılaştığına dikkat çeken Şimşek ve arkadaşları (2008), konuya ilişkin çeşitli istatistiklere yer vermişlerdir. Ankisiyete, desresyon ve içe yönelme gibi ruhsal sorunlarla karşılaşan çocukların oranı %6.2 ile %40.1 arasında değişirken, ailesi yanında büyüyen çocuklarda %8.9 ile %11.5 arasında olduğu ifade edilmiştir. Kurum bakımındaki çocukların oranlarına bakıldığında rakamlar hem aşağı yönlü hem de yukarı yönlü değişmekte ve rakamlar arasında büyük fark olduğu görülmektedir. Çocukların iç sorunlarında olduğu gibi dışa yönelme durumlarında da farklılıklar olduğu belirtilmektedir. Kurum bakımındaki çocuklarda dışa yönelik sorunlarının görülme sıklığı %21.4 ile %41.9 arasında olduğu, aile yanındaki çocuklar da ise %6.9 ile %10.9 arasında olduğu bildirilmiştir.

1.2. Kurum Bakım Hizmeti

Kurum bakımı, bir aile içerisinde bulunma imkânına sahip olmayan çocukların, kamu tarafından görevlendirilmiş yetişkinler tarafından bakılmaları olarak ifade edilmektedir. Yani, ailesi olmayan ya da ailesi tarafından bakılmayan/bakılamayan çocukların, devlet tarafından çocuk evleri ya da yetiştirme yurdu gibi kurumlarda koruma altına alınma durumudur (Güran, 1983:149). Korunmaya ihtiyacı olan çocukların kimler olduğuna yönelik Sosyal Hizmetler Kanununda tanım yapılmıştır. Kanuna göre beden, ruh ve ahlaki gelişmeleri tehlikede olup, anne ve babasız, anne ve babası belli olmayan, anne ve babası tarafından terk edilen, ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenenlerdir⁴

Kurum bakımı ile çocuklara çeşitli imkânlar sağlanması amaçlanmaktadır. Bunların başında gelenler; çocukların uygun bir şekilde gelişmelerine imkan sunmak, toplumla bütünleşmelerini ve sosyal yapının bir parçası olmalarını sağlamaktır (Cılga, 1994:54). Ancak teorikte planlanan ile pratikte karşılaşılan her zaman örtüşmemektedir. Nitekim aynı şey kurum bakımı için de geçerli olmaktadır. Planlamanın iyi yapılamaması, kaynağın ve personelin yetersiz olması ve var olan personelden bazılarının görevini iyi yapmaması gibi nedenler programın sorunsuz bir şekilde işlemesine engel olmaktadır (Şahin, 1975:36).

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. 2828 sayılı 1983 tarihli Sosyal Hizmetler Kanunu. Madde 3

1.3. Kurum Bakım Hizmeti ve Şiddet

1.3.1. Şiddetin tanımı

Şiddete yönelik tek bir tanım olmamakla birlikte, genelde güç uygulama ile karıştırılmaktadır. Ancak başkasını öldürme, sakat bırakma ya da yaralama yoluyla zarar verilmesini de içerdiği için gücü aşmaktadır. Şiddet genel anlamda, birey ya da grup üzerinde fiziksel veya ruhsal açıdan tahribat yaratan ve başkasına karşı tehdit oluşturan davranışlar olarak tanımlanabilir (Özerkmen, 2012; Polat, 2016).

Kurum bakımı sırasında kurum bakım çalışanları, düzeni sağlama ya da disiplin oluşturma gibi hedefleri gerçekleştirmede yetersiz kalabilmekte ya da doğru yöntemleri uygulayamadıkları için sonuca ulaşamayabilmektedirler. Bu nedenle şiddeti bir araç olarak seçme eğilimine girebilmektedirler (Riches, 1989; Tiryaki & Baran, 2015). Kurum bakımı sırasında uygulanan şiddet türleri dört başlık altında toplanabilir. Bunlar ekonomik şiddet, fiziksel şiddet, cinsel şiddet, duygusal şiddettir.

1.3.2. Kurum bakımında görülen şiddet türleri ve etkileri

Ekonomik Şiddet: Devletin sağladığı bazı ekonomik imkânlardan yoksun bırakma durumudur. Çocukların bakım ve giderleri devlet tarafından karşılandığı ve denetlenmeye açık olduğu için ekonomik imkanların sınırlanması durumu yolumluklu olarak yaşanmamaktadır. Bu yüzden diğerlerine göre daha az görülen bir şiddet türüdür.

Fiziksel şiddet: Bu şiddet türünün çocuğun ruhsal yapısında kötü izler bıraktığı ve saldırgan davranışlara yol açtığı yapılan birçok çalışma ile kanıtlanmıştır. Çocukluk ve gençlik yıllarında ortaya çıkan kızgınlık, öfke, şiddet içeren davranışların, başarısızlık ve uyum sorunlarının, ruhsal bozukluk ve hastalıkların temelinde, bilinçaltında, bellekte yatan kötü anıların, temelinde geçmişte yaşananların etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Fiziksel olarak istismar edilmiş çocuklar ve gençler; kendilerine ve başkalarına zarar veren davranışlara, tutumlara, eylemlere daha yatkın olmaktadır. (Köknel, 2001:315). Birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da kurum bakımı sürecinde şiddet vakalarının yaşandığı görülmüştür. Denetimlerin artması fiziksel şiddeti önleyemese de kısıtlamaktadır. Fiziksel şiddetin sonuçları, kurum bakımı alanlar üzerinde genel de fiziksel yaralanmalar olarak görülmesi ve bunların da tespit edilebilir olması nedeniyle çok sık başvurulan bir şiddet türü olmamakla birlikte tüm bakım kurumlarında yaşanmış olma olasılığı oldukça yüksektir.

Cinsel şiddet: Boyutları tam olarak kestirilemeyen bir şiddet türüdür. Çünkü cinsel şiddet; sadece cinsel birleşmenin zorla gerçekleşmesini değil, cinsel içerikli sözlü taciz, elle taciz gibi durumları da içermektedir. Bazı tıbbi ve teknolojik

imkânlarla fiili livata ve zorla cinsel birleşmeler tespit edilebilmekte, diğer cinsel şiddeti türlerini tespit etmek, oldukça zor ya da imkânsız olabilmektedir. Çoğu zaman ifade edilmesi halinde fiziksel olarak tespit edilmesi mümkün olabilmektedir, ancak tehdit edilme, korkutulma gibi etkenlerle mağdurlar vakayı saklamayı tercih etmektedir. Bazen de ayıplanma ve toplumdan dışlanma korkusu nedeniyle de cinsel şiddet açığa çıkamamaktadır. Cinsel şiddet, çocuklar üzerinde en derin etki bırakan şiddet türüdür. Cinsel şiddete uğrayan çocuklarda, gençlerde, görülen belirtiler genelde yaş dilimine göre değişmektedir. En belirgin belirtiler ise, okul başarısızlığı, davranış bozukluğu, uyumsuzluk, endişe, kaygı, korku, ruhsal çöküntü, idrar kaçırma, saldırganlık vb. olmuştur (Köknel, 2001: 321).

Duygusal şiddet: En çok uygulanan şiddet türüdür. Çocuğa veya gence bakmakla yükümlü kişinin, kişilerin, kurumun, kuruluşların çocuk ve gencin bedensel, ruhsal, toplumsal gereksinimleriyle ilgilenmemesi, önemsememesi ya da savsaklaması olarak ifade edilebilir. Çocuk ve gençten sorumlu kişilerin çocuğa ve gence karşı en temel yükümlülükleri yerine getirmemeleri çocuğa ve gence eksik, hatalı, kötü, olumsuz davranmalarıdır. Bu davranış çocukta, gençte bedensel, fiziksel, ruhsal eksikliklere, bozukluklara yol açabilmektedir. Bakımına, beslenmesine, korunmasına özen gösterilmeyen, hastalıkları önemsenmeyen çocukların, gençlerin bedensel ya da ruhsal bakımdan gelişmeleri yavaşlamakta veya durabilmektedir. Duygusal şiddet, birçok ruhsal bozukluk ile bedensel hastalığın nedeni olabilmektedir. Bedensel hastalıkları önemsemeyen, gereken tıbbi denetimi, bakımı ihmal edilen çocuklarda ve gençlerde kalıcı bozukluklar, sakatlıklar oluşabilmektedir (Kesen & Daşbaş, 2015; Köknel, 2001:310).

1.3.2.1. Şiddetin toplumsal etkileri

Toplumu oluşturan fertlerin, hastalıklı bireyler haline gelmesi, toplumu da hastalıklı hale getirmekte ve toplumda anomiye yol açabilmektedir. Toplumsal anomiye neden olan problem bireyde ve bireyin habitatu olan ailede ya da aile işlevi gören kurumda başlamaktadır. Aile ortamında ya da aile işlevi gören kurumlarda yaşanan olumsuz deneyimler çocuğun, aileye veya bu işlevi gören kuruma yönelik bir reaksiyon geliştirmesine neden olabilmektedir. Oluşan reaksiyon, bir süre sonra otorite ve otorite temsilcisi olan kişiliklere yönelebilmektedir. Çocuk, yaşadığı veya yaşayanlara şahit olduğu şiddet ve baskının yarattığı etki üzerine, protest bir yaklaşımda bulunabilmekte, topluma ve sisteme duyacağı nefret duygusu ile düzeni değiştirme isteği duyabilmektedir. Hatta birilerinin veya bazı ideolojilerin yönlendirmeleri ile legal olmayan yöntemlerle amaca ulaşma çabası içine girebilmektedir (Songar, 1983).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma modeli

Bu çalışmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelle, geçmişte ya da halen var olan durum, olduğu şekliyle betimlenmektedir. Olay ve olguların olduğu gibi tanımlanmaya çalışıldığı bu modelde, etkileme ya da değiştirme çabası bulunmamaktadır (Cebeci, 2010:7; Karasar, 2015:77). Her birey için kurum hizmetinin süresi farklıdır ve bir birey için maksimum 18 yıla kadar çıkabilmektedir. İzleme yaklaşımı açısından, süreci tamamlamış 18 yaş üstü bireyler ele alınarak kesit alma yaklaşımı tercih edilmiştir.

2.2. Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırmanın evreni, geçmişte kurum bakım hizmeti almış 18 yaş üstü bireylerden oluşmaktadır. Araştırmanın evrenini, kurum bakım hizmeti almış ve 18 yaşını tamamladığı için kurum hizmetinden ayrılmış olan Bingöl-Yetiştirme Yurdundan Ayrılanlar Derneği üyeleri oluşturmaktadır. Derneğin toplam 100 üyesi bulunmaktadır. Üyelerin tamamına ulaşıldığından ‘tam doyum’ örnekleme kullanılmıştır. Ancak, derneğin 48 üyesi çalışmaya katılma talebini reddettiğinden 52 üyeden anket verisi elde edilmiştir. Ayrıca, bunların arasından basit rastlantısal yöntemle seçilmiş 15 üyeden de enformel görüşme verisi toplanmıştır. Araştırmaya katılan bireylere ait bazı verilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya katılan bireylere ait bazı veriler

	Frekans	Yüzde
Yaş durumu		
18-25	6	11,5
26-33	20	38,5
34-41	14	26,9
42+	12	23,21
Cinsiyet		
Kadın	12	23,1
Erkek	40	76,9
Korunmaya alındığı yaş		
0-5	5	9,6
6-11	28	53,8
12-15	14	26,9
16-18	5	9,6
Eğitim durumu		
Okur-yazar değil	1	1,9
İlkokul	1	1,9
Lise	20	38,5
Üniversite	30	57,7
Medeni hali		
Bekâr	13	25
Evli	39	75

2.3. Veri toplama teknikleri

Araştırmada veri toplama amacıyla anket, enformel görüşme ve gözlem tekniği kombine olarak kullanılmıştır. Anket ve en formel görüşme soruları, literatür okumaları ve çalışma öncesi yapılan pilot uygulamadan elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. Anket formunda 48 soru yer alırken, enformel görüşmeler için hazırlanan yarı yapılandırılmış formda 28 soruya yer verilmiştir. Anket ve görüşme formları araştırmacılar tarafından bireylere yüz yüze görüşmeler yapılarak uygulanmış, bu görüşmeler sırasında gözlem yaparak veri toplama imkanı elde edilmiştir.

2.4. Verilerin analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 18 programı ile analiz edilmiştir. Açık uçlu sorular kategorize edilerek analize uygun hale getirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla yorumlanmıştır. Anket soruları kategorik olarak hazırlandığından Nonparametrik testlerden Ki kare testi uygulanarak veri dağılımlarının anlamlılık durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen nitel veriler ise, söylem analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Veriler yorumlanırken yapılan gözlemlerden de yararlanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Kurum bakımına alınma nedenleri

Bu bölümde veri toplama teknikleriyle derlenen ve analiz edilen veriler yer almaktadır.

Kurum bakım hizmeti, yaşlılar, çocuklar ve muhtaçlar gibi farklı dezavantajlı gruplara verilmektedir. Ancak bu çalışmada yetiştirme yurtlarında bakıma alınanlar ele alınmıştır. Kurum bakımı gören bireylerin, kurum bakımına alınma nedenlerinde de farklılıklar söz konusudur. Bu bireylerin kurum bakımı görme sebeplerinin bilinmesi bu bireyleri ve içinde buldukları durumu anlamada önemlidir. Bu nedenle, çalışma kapsamındaki katılımcılara kurum bakımına neden alındığı sorulmuş, elde edilen verilerin yer aldığı tabloya, aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların kurum bakımına alınma nedenlerini gösteren tablo

	Frekans	Yüzde
Yoksulluk (Anne veya baba hayatta)	3	5,8
Annenin ölümü	12	23,1
Babanın ölümü	28	53,8
Her iki ebeveynin de ölümü	4	7,7
Boşanma	5	9,6
Toplam	52	100,0

Kurum bakımına alınmalarına temelde iki etken tespit edilmiştir. Birincisi ve en etkili %84,6 ile aile kurumunun dağılması veya parçalanması, ikincisi ise %5,8 oranla maddi yetersizliklerdir. Aile kurumunun parçalanmasında aileyi en çok etkileyen durum ise, babanın varlığının sona ermesidir. Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların %53,8'i, yani yarısından da fazlası, babasının ölümünden, %7,7'si de her iki ebeveyni kaybetmesinden kaynaklı olarak kurum bakımına alındıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumda babasını kaybedenlerin oranı %61,5 olmaktadır. Annenin ölümü gerekçe gösterenlerin oranı ise toplamda %30,8'dir. Bu rakamlara bakıldığında bireylerin kurum bakımı alma gerekçeleri çoğunlukla parçalanmış aile olarak görünse de aslında temel gerekçe maddi yetersizliklere dayanmaktadır. Çünkü annenin değil de evin geçimini sağlayan babanın yokluğu ailenin varlığını sürdürmesine büyük engel teşkil etmektedir.

Devletin kurum bakımına almadaki temel politikası ise ailesi tarafından himaye edilemeyen çocukların kişilik gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmek ve toplumla bütünleşmiş birer birey olarak yetişmelerini sağlamaktadır. Çocuğun kişiliğinin oluşmasında en önemli etkenlerden biri kurum bakımı sırasında çocuklara gösterilen olumlu tutumlardır. Çocukların şiddet görmeleri ya da olumsuz bir tutum ile karşılaşmaları, kişilik gelişimlerini ve toplumla bütünleşmelerini olumsuz etkileyecektir (Yavuzer, 2005: 138). Bu kapsamda, kurum bakımı esnasında ilgili yöneticilerin, çalışanların ve çevrelerinde bulunan bireylerin çocuklara yönelik davranışları ve şiddet uygulama durumları tespit edilmeye çalışılmış, katılımcılara, kurum bakımındayken en çok rahatsızlık duydukları hususlar sorulmuştur. Bu sorunun yanıtlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Kurum Bakımındayken Rahatsız Oldukları Hususlar

	Frekans	Oran
Yanıtlamayan	19	36,5
Dışardaki insanların bize farklı bakması	1	1,9
İdari işlerden kaynaklı olumsuzluklar ve çeşitli kurallar	7	13,5
Şiddet	6	11,6
Kurum çalışanlarının tutumu	12	23,1
Sevgisizlik	2	3,8
Sosyal aktivitelerin kısıtlı olması	3	5,8
Meslek seçimi şansı bırakılmaması	2	3,8
Toplam	52	100

Katılımcıların %36,5 bu soruya cevap vermemiştir. Neden cevap vermedikleri bilinmemektedir. Ancak, gözlemlere dayanılarak bazı katılımcıların yaşadıkları

olumsuzlukları hatırlamak istemediği düşünülmektedir. Cevaplar arasında ‘şiddet’ seçeneği %11,6 olarak görülmektedir. “Kurum çalışanlarının tutumunun” (%23,1) ve “sevgisizliğin” (%3,8) bir çeşit duygusal şiddet olduğu göz önüne alındığında şiddet gördüğünü ifade edenlerin toplam oranının % 38,5 olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcılara sorulan soruda, şiddet ifadesi yer almamasına, rahatsızlık yaşama durumunun sorulmasına rağmen, katılımcıların verdiği cevaplar arasında ‘şiddet’ ifadesini kullananların sayısının dikkat çekecek düzeyde olması, bireylerin şiddet durumundan oldukça etkilendiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Fiziksel şiddet görme durumlarının tam olarak anlaşılabilmesi için katılımcılara, kurum bakımı sırasında fiziksel şiddet görüp görmedikleri sorulmuştur. Yanıtlara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4: Fiziksel şiddet görme durumları

	Frekans	Yüzde
Evet, şiddet gördüm	30	57,7
Hayır, şiddet görmedim	22	42,3
Toplam	52	100

Kurum bakım hizmeti alan bireylerin %57,7 kurum bakımı döneminde fiziksel şiddete maruz kaldığını belirtmiştir. Bu çok yüksek bir orandır. Fiziksel şiddet görenlerin, gördüğü şiddetin etkisinde kalarak kendisine veya başkasına şiddet gösterme ya da olumsuz davranışlarda bulunabilme durumları göz önüne alındığında, bu bireylerin, topluma entegre olamama ve toplumdan kabul görmeme olasılıkları söz konusu olabilmektedir (Köknel, 2001:315).

Çalışmada, katılımcıların kimden şiddet gördüğü, şiddet uygulama durumlarının mağdurların cinsiyet durumuna göre bir farklılık gösterip göstermediği de sorulmuştur. Bu kapsamda elde edilen verilere, aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 5: Cinsiyet durumunun şiddet gördüğü kişiye göre dağılımını gösterir tablo

			Şiddet gördüğü kişi		Toplam
			Arkadaşlarından	Kurum idarecileri ve çalışanlarından	
Cinsiyet	Kadın	Frekans	3	5	8
		%	37,5%	62,5%	
	Erkek	Frekans	5	17	22
		%	22,7%	77,3%	
Toplam	Frekans	8	22	30	
	%	26,7%	73,3%	100,0%	

Şiddete maruz kaldığını ifade eden katılımcıların %73,3'ü şiddeti kurum idarecilerinden ve çalışanlarından gördüğünü belirtmişlerdir. Arkadaşlarından şiddet gördüğünü söyleyenlerin oranının ise %27,7 olduğu görülmektedir. Dünyada yapılmış çeşitli araştırmalara bakıldığında okullardaki akran zorbalığı oranının %4 ile %50 arasında değiştiği görülmektedir (Pişkin, 2002). Bu çalışmada elde edilen sonucun dünya ortalamasında olduğu gözlemlenmektedir. Tablodaki verilerin dağılımın anlamlılık durumu tespit edilememiştir. Ki Kare testinde serbestlik derecesi 1 olan tablolarda, her hangi bir kutucuğun veri değerinin 5'in altında olması durumunda anlamlılık durumu anlaşılamamaktadır (Bayram, 2009:126). Tablomuzdaki kutucuklardan birinin sayısal değeri 3'tür.

Daha önce de ifade edildiği üzere, olumsuz davranışlar duygusal şiddet olarak değerlendirilmektedir. Ancak, toplum nezdinde şiddet kavramı genel olarak "fiziksel şiddet" olarak algılanmaktadır. Katılımcıların da "şiddet gördünüz mü?" sorusunu, fiziksel şiddet olarak algılayacağı ön görüldüğünden, duygusal şiddet maruz kalma durumlarının anlaşılabilmesi için kurum görevlilerinin davranışları sorulmuştur. Ayrıca görevlilerin davranışının mağdurun cinsiyetine göre değişiklik gösterip göstermediği tespit edilmeye çalışılmıştır. İlgili verilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 6: Personel tutumun cinsiyete göre dağılımı

			Personel tutumu		Toplam
			Olumsuz	Olumlu	
Cinsiyet	Kadın	Frekans	6	6	12
		%	50,0%	50,0%	100,0%
	Erkek	Frekans	21	19	40
		%	52,5%	47,5%	100,0%
Toplam	Frekans	27	25	52	
	%	51,9%	48,1%	100,0%	

Kadın katılımcıların yarısı, personellerin tutumunun olumlu olduğunu, diğer yarısı ise olumsuz olduğunu belirtmişlerdir. Erkeklerde de benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Katılımcılar tarafından olumsuz davranışlar "eleştirici-suçlayıcı", "cezalandırıcı", "küçük düşürücü" olarak, olumlu davranışlar ise, "sevgi dolu", "bağışlayıcı-iyi niyetli" olarak açıklanmıştır. Soruda genel durum sorgulandığından bir veya birkaç kez şiddete ya da herhangi bir kötü muameleye maruz kalmış bireylerin de, olumlu özellikler belirtmiş olabileceği göz önüne alındığında personel tutumun genel anlamda iyi olmadığı ifade edilebilir. Ancak, katılımcıların yarısının olumlu ifadeler kullanması, olumlu tutum sergileyen personelin sayısının da az olmadığını, şiddet ve kötü muamelenin sistematik olarak uygulanmadığı

yani münferit olduğunun, ancak sıklığının yoğun olduğunun göstergesi niteliğindedir.

Bu tabloda sigma değeri .879 olarak tespit edilmiştir. $P > .05$ olduğundan personel tutumunun mağdurun cinsiyetine göre dağılımında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Kurum bakımı alanların şiddeti hissetme dereceleri ve buna bağlı olarak yaşadıkları olumsuzlukların, onlar üzerinde ne kadar etkili olduğunun anlaşılabilmesi için kendilerine kurum bakımında kaçıp kaçmadıkları sorulmuştur. Çünkü olumsuzlukları ağır biçimde yaşayanlar, psikolojik savunma mekanizması geliştirmekte, kaçma ve uzaklaşma davranışını sergileyebilmektedir (Yavuzer, 2005:101). Bu çerçevede bakım hizmeti alanların hizmet aldıkları yerden kaçma durumları da sorgulanmıştır.

Tablo 7: Katılımcıların kurum bakımındayken kaçma durumları

	Frekans	Yüzde
Evet	21	40,4
Hayır	31	59,6
Toplam	52	100,0

Katılımcıların % 40,4'ü kurum bakım hizmetinden yararlandıkları dönemlerde kurumdan kaçma fiilini gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. Her ne kadar bireyler bu fiilleri gerçekleştirirken bir birlerinden etkilenme ihtimalleri söz konusu olsa da, kurumlarda yaşanan olumsuzlukların bu bireyler üzerinde ağır etkiler yarattığı ifade edilebilir.

Herhangi bir kurumda olumlu deneyim yaşayanların, kuruma yönelik algıları olumlu; olumsuz deneyim yaşayanların ise kuruma yönelik algılarının olumsuz olacağı söylenebilir. Bu nedenle kurum bakımını bireyler üzerindeki etkisinin ne olduğu, genel değerlendirmelerinin olumlu mu, yoksa olumsuz mu olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çerçeve de katılımcılardan kurum bakımı ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapmaları istenmiştir. Bu çerçevede bazı katılımcıların verdiği olumsuz cevaplar şöyledir;

“Kurum bakımında verilen yetersiz eğitim ve sevginin, hayatımın bazı dönemlerinde olumsuz etkileri oldu”

“Kurum bakım imkânlarının yetersiz oluşundan kaynaklı kurum bakım sonrasında olumsuzluklar olabiliyor”

“Kurum bakımında verilen eğitim ve beceriler yetersiz kalıyor”

“Son yapılan değişiklikler ile eski sistemin yaraları sarılıyor”.

İlk üç ifadede olumsuzluk durumu açıkça belirtilmiştir. Fakat, dördüncü cümlede yer alan “*eski sistemin yaraları sarılıyor*” ifadesiyle geçmiş dönemde bazı hatalar yapıldığına ve bu hataların bazı olumsuz etkileri olduğuna, ancak yeni düzenleme ile bu hataların telafi edilmeye çalışıldığına vurgu yapılmıştır. Ancak, kaçma davranışlarına neden olan tek unsurun şiddet olmadığı diğer olumsuzluklarından buna neden olabileceği gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Bazı katılımcılar ise olumlu ifadelere yer vermişlerdir. Bu ifadeler şöyledir;

“Kurum bakımı kişisel gelişimime olumlu yansıdı.”

“Ben eski günlerimi özliyorum. Kesinlikle bir şansım olsaydı tekrardan gitmeyi tercih ederdim”

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında bazı katılımcıların kurum bakım hizmetinden oldukça memnun olduğu ve o günlerine yönelik özlem duyduğu anlaşılmaktadır.

Kurum bakımına yönelik algılarının daha iyi anlaşılabilmesi için bakım hizmeti alanlara “zorunlu hallerde çocuğunu kurum bakımına bırakıp bırakmayacağı” sorulmuştur. Ayrıca bu algılarının oluşmasında fiziksel şiddete maruz kalma durumunun etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 8: Fiziksel şiddet görme durumu ile zorunlu hallerde çocuğunu kurum bakımına verme durumu arasındaki ilişkiyi gösterir tablo

			Kurum bakımındayken fiziksel şiddete maruz kalma durumu		
			Evet	Hayır	Toplam
Zorunlu hallerin oluşması durumunda çocuğunu kurum bakımına vermeyi düşünme durumu	Evet	Frekans	19	12	31
		Toplam %	36,5%	23,1%	59,6%
	Hayır	Frekans	11	10	21
		Toplam %	21,2%	19,2%	40,4%
Toplam		Frekans	30	22	52
		Toplam %	57,7%	42,3%	100,0%

Katılımcıların %36,5’i şiddet gördüğü halde “zorunlu hallerin oluşması durumunda çocuğunu kurumu bakımına vermeyi” düşündüğünü dile getirmiştir. Yapılan Ki Kare testi sonucuna göre tablonun sigma değeri .533 olduğu yani $p > .05$ olduğundan şiddet görme durumu ile kurum bakımına yönelik algı arasında anlamlı bir dağılım bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonucun sorunun sorulma şeklinden kaynaklanma ihtimali de söz konusudur. Enformel görüşmelerde de elde edilen veriler dikkate alındığında anket formunda kullanılan “zorunlu haller” ifadesi ne-

deniyle böyle bir sonucun çıktığı düşünülmektedir. Bir görüşmecinin “Evet diyelim ki ben yurt çocuğuyum. Hanımında kimsesi yok. Nasıl yaparsın? Milyonda bir mecbur kaldığımda...[veririm]” ifadesi bu savımızı desteklemektedir.

Sonuç

Gelişen ve sanayileşen toplumla birlikte aile kurumunda çok ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. En önemli sorun ise ailelerin dağılması ya da parçalanması olmuştur. Bu çerçevede çok sayıda çocuk, ebeveynsiz kalması ya da ebeveynlerinin maddi imkânlarının olmaması nedeniyle sahihsiz ve bakımsız kalmışlardır. Bu nedenle, kamu nezdinde kurum bakım hizmetleri verilmekte ve bu çocuklara sahip çıkılmaktadır. Ancak, belli bir ücret karşılığı ve görev gereği verilen bakım hizmeti, ebeveynlerin herhangi bir karşılık beklemeden yoğun şefkat ve sevgiyle verdikleri bakım hizmetleri aynı sonucu doğurmamaktadır. Daha çok ebeveynlerden birinin ölümü üzerine kurum bakımına alınan çocukların önemli bir bölümü kurum bakım hizmetinde anne ve babalarından gördüğü ilgiyi görememektedir. Ancak sorun ilgi görmemekten ibaret olmamakla birlikte, onu aşmakta ve şiddet görme boyutuna varabilmektedir.

Bu çalışmada da geçmişte kurum bakım hizmeti alanları, en çok rahatsız eden şeyin şiddet olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlasının en az bir şiddet türüne maruz kaldığı görülmektedir. Fakat yoğunlukla duygusal şiddete maruz kalmışlardır.

Şiddetin ise, iki farklı kaynağının olduğu anlaşılmaktadır. Şiddetin birinci kaynağı, kurum bakım hizmeti alanların akrabalarıdır. Toplam katılımcıların yaklaşık % 16’sı akran şiddetine maruz kaldığını ifade etmiştir. Ancak, dünyada yapılmış çalışmalarda akran zorbalığının okullarda % 50’lere kadar varabildiği (Pişkin, 2002) göz önüne alındığında, kurum bakımında görülen akran zorbalığının dünya ortalamasının üzerinde olmadığı anlaşılmaktadır.

Şiddetin ikinci ve asıl kaynağının ise, kurum görevlileri olduğu, nitekim her on katılımcıdan en az dördünün, görevlilerin şiddetine maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, elde edilen verilere bakıldığında görevlilerin, “sevgisizlik”, “rahatsız edici olumsuz tutum ve davranışlar” yoluyla daha çok duygusal şiddet uygulandığı görülmektedir.

Kurum görevlilerinin tutum ve davranışlarının yanı sıra yaşanan diğer olumsuzlukların katılımcılar üzerinde negatif etki yarattığı tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar, kurum bakımı sırasında karşılaştıkları davranışlardan son derece olumsuz etkilenmişlerdir. Bireyler, karşılaştıkları olumsuz durum tahammül edilemez duruma geldiğinde, içinde buldukları durumdan kurtulmak için buldukları ortamdaki uzaklaşma ya da kaçma fiilini gerçekleştirmektedir (Türkçapar, 1999).

Kurum bakımı alanlar da, olumsuz ortamdaki uzaklaşmaya çalışan her birey gibi davranmışlardır. Kurumdan kaçma girişiminde bulunan katılımcıların oranının % 40'larda olması, kurum görevlilerinin olumsuz tutum ve davranışlarının şiddeti ve sıklığını göz önüne sermektedir.

Kurum bakımı alanların, genel olarak bakım hizmetine yönelik algılarının yönü ve şiddetine yönelik tespitler de yapılmıştır. Genel olarak bakıldığı iki farklı algının olduğu görülmüştür. Herhangi bir şiddete, kötü tutum ve davranışlara maruz kalmamış olan bireyler, algılarının da olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bazı katılımcıların, kurum bakımı hizmeti aldıkları döneme özlem duyduklarını ve aynı günleri yeniden yaşamak istediklerini belirtmesi, algının da ne kadar olumlu olduğunu göstermektedir. Ancak, şiddete, kötü tutum ve davranışlar maruz kalmış bireylerin, zorunlu hallerde dahi çocuklarının yurtlarda kalmasını istememesi, bir başka ifadeyle çaresiz kalmasını yurtda kalmasına tercih etmesi, bireylerin kurum bakımına olan olumsuz tutumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kurumlarda şiddetin sistematik olarak yaşanmadığı, bazı görevlilerin büyük özveri ve iyi niyet ile görevlerini yerine getirdiği, kurum bakım hizmeti alanların ifadelerinden net olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Bayram, N. (2009). *Sosyal Bilimlerde SPSS İle Veri Analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Cebeci, S. (2010). *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cıgla, İ. (1994). *Gençlik ve Yaşam Niteliği*. Ankara: Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü.
- Güran, N. (1983). *Çocuklar İçin Kurum Bakımı Ve Sosyal Hizmet*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kesen, N. F., & Daşbaşı, S. (2015). Çocuk Yuvası ve Yetiştirme Yurdu Deneyi Olan Yetişkinlerde Şiddet Eğilimi Üzerine Bir Araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2), 73-85.
- Köknel, Ö. (2000). *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitapları.
- Köknel, Ö. (2001). *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*. İstanbul: Altın Kitapları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Özdemir, N., Sefer, N., & Türkoğan, D. (2008). Bir Sosyal Sorumluluk Projesi Örneği: "Korunmaya Muhtaç Çocuklar". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 283-305.
- Özerkmen, N. (2012). Toplumsal Bir Olgularak Şiddet. *Akademik Bakış Dergisi* (28), 1-19.
- Pişkin, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, Türler, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 531-562.

- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-34.
- Riches, D. (1989). Şiddet Olgusu. D. Riches içinde, *Antropolojik Açından Şiddet* (s. 10-41). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Songar, A. (1983). Psikolojik Açından Toplumda Şiddet. *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 48(1-4), 443-450.
- Şahin, H. (1975). *Kimsesiz Çocuklar Konusunda Bakım Şekilleri ve Koruyucu Aile Uygulaması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şimşek, Z., Erol, N., Öztop, D., & Özcan, Ö. Ö. (2008). Kurum Bakımındaki Çocuk ve Ergenlerde Davranış ve Duygusal Sorunların Epidemiyolojisi; Ulusal Örneklemde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(3), 235-246.
- Türkçapar, M. H. (1999). Sosyal Fobinin Psikolojik Kuramı. *Klinik Psikiyatri Dergisi*(2), 247-253
- Yavuzer, H. (2001). *Çocuk ve Suç*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yavuzer, H. (2005). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yörükoğlu, A. (2000). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yörükoğlu, A. (2004). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yurteri Tiryaki, A., & Baran, G. (2015). Kurum Bakım Deneyim Olan Kadınların Çocukluk Dönemi Yaşantıları: Nitel Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(1), 23-44.
- Yüksel, Z., & Öncü, B. (2016). Geçmişte Kurum Bakımında Kalmış Bireylerin Kurum Bakımı Deneyimlerine İlişkin Özellikleri ve Bağlanma Biçimlerinin İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(2), 63-77.

BİNGÖL ALEVİLİĞİNDE DEDELİK MUSAHIPLİK DÜŞKÜNLÜK VE CEM

Yılmaz IRMAK¹, Handan HAMARAT²

Geliş: 16.02.2018 Kabul: 14.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.396201

Öz

Alevilik; Ali yolunu takip eden, Ehl-i Beyt'e gönül veren, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi ile ivme kazanan ve İslamiyet öncesi Türk inançlarının da etkisiyle Anadolu'da yeni bir terkip oluşturarak yüzyıllardır devam eden bir inanç yolu olarak adlandırılabilir. Alevilik, ilk olarak Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiği iddiaları etrafında şekillenmiştir. Anadolu'da 11. yüzyılda ortaya çıkan ve 13. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren Alevilik, Türklerin İslam öncesinden getirdiği motifler ve İslam anlayışının bir sentezi olarak bu topraklara özgü bir kimliğe bürünmüştür. Türkiye'de bugün birçok ilimizde Alevi toplumu yaşamaktadır. Bu illerimizden biri de Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bingöl'dür. Aleviler; Bingöl'ün merkez ve merkeze bağlı köyler başta olmak üzere Adaklı, Kiği, Yayladere, Karlıova ve Yedisu ilçelerinde yaşamaktadırlar. Bu çalışmada; saha çalışmasıyla kayıt altına alınmış olan Bingöl Aleviliği inanç kurumlarından; Dedelik, Musahiplik, Düşkünlük ve Cem ritüeli gibi konular ele alınmış ve incelenmiştir. Sonuç olarak; Bingöl Aleviliği inanç unsurlarının günümüzde bazı değişim ve dönüşümlere rağmen yörede halen varlığını sürdürdüğünü ve temel işlevini yerine getirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bingöl Aleviliği, Dedelik, Musahiplik, Düşkünlük, Cem Ritüeli.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yirmak@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1948-4132>.

2 Uzman Halkbilimci, elifmira12@icloud.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0044-4536>.

DEDELİK, MUSAHIPLIK, DÜŞKÜNLÜK AND CEM IN BİNGÖL ALEVİSM³

Abstract

Alevism can be called a religion path that traces Caliph Ali, sets their hearts on Family of the Prophet Mohammed, and that has gained speed after the martyrdom of Caliph Huseyin in Kerbela having continued since centuries forming a new style in Anatolia with the effect of pre-Islamic Turkish beliefs. Alevism was firstly formed around the claims that Caliph Ali should have been the first caliph after the passing away of the Prophet Mohammed. Alevism, which emerged in the 11th century and which has been developing since the 13th century, has impersonated to a synthesis of the Islamic view with the motifs brought by the Turks before they were not Muslim, in a style intrinsic to these lands. In many cities of Turkey, today, a great number of Alevi societies spring to life. One of these cities is Bingöl of in the Eastern Anatolian Region. The Nosairians live notably in the centre of Bingöl and its villages together with some towns such as Adaklı, Kiğı, Yayladere, Karlıova and Yedisu. In this study, belief institutions of Bingöl Alevism, recorded with the field works, like Dedelik (Fathership), Musahiplik (Companionship), Düşkünlük (Fondness) and Cem Ritual was approached and analysed. As a conclusion; it was determined that belief elements of Bingöl Alevism continues its existence in the region and functions its basic despite some alterations and changes.

Keywords: Bingöl Alevism, Dedelik, Musahiplik, Düşkünlük, Cem Ritual.

Giriş

“Alevi” sözcüğü Arapça’da; “Ali’ye mensup”, “Ali’ye ait” anlamlarında kullanılırken İslam tarihinde; “Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak” anlamlarında kullanılmıştır (Fığlalı, 2006: 5). Hz. Ali’ye ve onun soyuna bağlı olan, yolunu süren kişilere “Alevi” denilmektedir (Doğan, 1998: 19). Bu bakımdan Aleviliği; Ali yolunu takip eden, Ehl-i Beyt’e gönül veren, Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesi ile ivme kazanan ve İslamiyet öncesi Türk inançlarının da etkisiyle yeni bir terkip oluşturarak yüzyıllardır Anadolu’da devam eden bir inanç yolu olarak adlandırmak mümkündür. Anadolu’da oluşan bu tasavvufi inanç yoluna ise; “Anadolu Aleviliği” adı verilmiştir.

3 Bu makalede; saha çalışmasıyla elde edilen Bingöl Aleviliği ile ilgili bilgiler; Hamarat, Handan (2017), “Bingöl Alevi Toplumunda Halk Kültürü Unsurları”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, adlı çalışmadan alınarak yeniden düzenlenmiş ve kullanılmıştır.

Anadolu Aleviliğine; yazılı ve sözlü kültür geleneğimizde bazı isimler verilmektedir. Bunların başında Bektaşilik gelmektedir. Alevilik; daha çok kırsal kesimde yayılırken, Bektaşilik ise şehir merkezlerinde örgütlenmiştir. Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'den sonra 13. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. Balım Sultan, Hacı Bektaş dergâhının kurumsallaşmasını sağlayan en önemli isimlerdendir. On İki İmam anlayışı onunla öğretilmiştir. Dergâhın ikinci piri hatta asıl kurucusu olarak da kabul edilen Balım Sultan, (Saraç, 2011: 39-40) Bektaşiliğin kurallarını açıklığa kavuşturmuş ve kurumsallaşması noktasında çağın koşullarına uygun reformlar yapmıştır. Onun döneminde ayin ve erkânda bazı değişikliklere gidilmesi, tekkelerin iç sisteminin daha düzenli bir hale sokulması ve tarikatın bel kemiği mahiyetindeki mücerred dervişler teşkilatının kurulması, en önemli yeniliklerdendir (Fırlalı, 2006: 164).

Anadolu Aleviliğine verilen bir başka isim de; “Kızılbaş” terimidir. Kırmızı börk ve başlık giyen, Sünni-Alevi bütün Türkmen boylarına verilen bu adlandırma, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da menfi anlamda kullanılmıştır (Fırlalı, 2006: 7). Bilimsel açıdan “Alevi” sözcüğünü hatalı bulan Melikoff, Alevilerin tarihteki asıl adının “Kızılbaş” olduğunu ve kırmızı bir serpuş giydikleri için bu adı aldıklarını belirtir. Yazara göre Kızılbaş deyiminin yerini “Alevi” sözcüğüne bırakmış olmasının sebebi; “Kızılbaş” kullanımının yüzyıllar içinde küçültücü bir anlam kaymasına uğramış olması ve Celali ayaklanmasıyla dini-sosyal bir başkaldırı hareketi hüviyeti kazanmış olmasıdır (Melikoff, 2009: 33-34). 19. yüzyılın sonlarından itibaren Kızılbaşlara Alevi-Bektaşî denilmeye başlanmıştır. Türkiye'deki Alevilik-Bektaşîlik Türk kültür temeline dayalı Türk'e özgü bir anlayıştır ve hem İran Aleviliğinden hem de Arap Aleviliğinden farklıdır. Bu oluşumun; Türklerin İslam öncesinden getirdiği motifler ve İslam anlayışının bir sentezi olduğu söylenebilir. Bu noktada; Ahmet Yesevi'nin İslam ve Türklüğe ait bazı unsurları birleştirerek/bütünleştirerek “Türk İslam anlayışı”nı oluşturduğu söylenebilir (Küçük ve Küçük, 2009: 153-157).

“Alevi” teriminin ortaya çıkışı ve bu terimin kullanıldığı ilk alan, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan halifelikle ilgili siyasi tartışmalardır. Alevilik; Hz. Osman'ın öldürülmesiyle şiddetlenen ve Müslümanlar arasında ayrışma sebebi olan bu siyasi çekişmeler sürecinde halifelik konusunda Ali tarafını tutan siyasi topluluğu ifade etmektedir (Yazıcı, 2011: 55) “Alevi” terimi; Hz. Ali'yi üstün sahabe olarak gören ve Hz. Muhammed'den sonra Ali'nin halife olması gerektiğini savunan “Şîa” ile eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Bu zümreler, Hz. Ali'ye mücerred sevgi ve bağlılığın ötesinde, onun ve soyunun adına ayrı bir farklılaşma hareketinin siyasi savunuculuğunu da üstlenmişlerdir (Fırlalı, 2006: 5). Hz. Muhammed'in ölümünden sonra kimin halife olacağı konusunda bir grup, Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini ileri sürerken, diğer grup ise Hz. Ebubekir'in halife olması gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmalar Hz. Ebubekir'in halife seçilmesiyle son bulmuştur. Hz. Ebubekir'den sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve

Hız. Ali halife seçilmiştir. Ancak Suriye valisi Muaviye'nin Hız. Ali'nin halifeliğini tanımamış olması Müslümanlar arasındaki ayrışmayı arttırmıştır. Bu olay üzerine iki grup arasında yapılan Siffin Savaşı'nda Hız. Ali, Harici taraftarları tarafından şehit edilmiştir. Başlangıçta dini-siyasi nitelikte olan Ali taraftarlığı hareketi, bu olaydan sonra "Şia-i Ali", "Şia, Şiilik", "Aleviye" ve "Alevilik" adı altında yayılarak güçlenmiştir (Korkmaz, 2005: 64).

Alevilik; İslam dairesinde olmakla birlikte tarihi süreçte göç ve savaş gibi toplumsal olaylar sonucunda karşılaştığı çeşitli din ve öğretilerin inanç, ayin ve yorumlarından etkilenecek senkretik bir yapıya bürünmüştür. Özellikle Hız. Hüseyin'in Kerbela'da katledilmesinden sonra mezhepsel bir anlayışla Şiilik içerisinde kristalize olmaya başlayan bu muhalif akım, Arap olmayan çeşitli toplumlarda, o toplumların geçmişlerinden gelen kültürleri ile yoğrularak heteredoks İslam anlayışlarının da gelişmesine ön ayak olmuştur (Ocak, 2012: 53-110).

Alevilik genel olarak sözlü kültüre dayanmaktadır. Menâkıbnâmeler, nefesler, Ehl-i Beyt sevgisini anlatan şiirler, ağıtlar ve Hız. Ali'nin kahramanlık hikâyeleri, âşıklar ve dedeler aracılığıyla günümüze aktarılmıştır. Fakat bu aktarım sürecinde Alevilik unsurları, bulunduğu bölgenin kültürel ve dini yapısına göre birtakım yeni özellikleri de bünyesine katarak değişim ve dönüşüme uğramıştır. Yaşanan bu değişimlerin boyutunu tam anlamıyla kavrayabilmek için o toplumun ürettiği dini-kültürel yapıyı ve bu dönemlere hâkim olan tarihi ve sosyal özellikleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu bakımdan Anadolu'nun birçok yöresinde varlığını devam ettiren Aleviliğin, bölgesel farklılıkların da göz önünde tutularak araştırılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada; Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan bir ilimiz olan Bingöl'de yaşayan Aleviler hakkında bilgiler verilecek ve Bingöl Aleviliği inanç kurumlarından; Dedelik, Musahiplik, Düşkünlük ve Cem törenleri yörede yapılan saha çalışması sonucu elde edilen veriler ışığında Bingöl Aleviliğinin genel hatları belirlenmeye çalışılacaktır. Bingöl Aleviliği inanç kurumlarına geçmeden önce coğrafi olarak Bingöl'de Alevilerin yaşadığı yerler hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır.

1. Bingöl'de Alevilerin Yaşadığı Yerler

Türkiye'de Alevilerin en yoğun yaşadığı yerler; Erzincan, Tunceli, Malatya, Elazığ, Kahramanmaraş, Adana, Hatay, Sivas, Kayseri, Yozgat, Çorum, Amasya, Çankırı, Ankara, Bingöl, Muş, Erzurum, Kars, Ağrı, Gaziantep ve İstanbul gibi illerdir (Bozkurt, 2005: 7). Bingöl'de yaşayan Alevilerin ilçe ve köylere göre dağılımı hakkında şu bilgiler verilebilir:

Bingöl Merkeze Bağlı Köyler: Soğukpınar, Axpik, Ortaçanak, Oğuldere, Kapınar, Gözeler, İncesu, Dallıtepe, Sımsar, Kurtuluş ve Sarıgümüş.

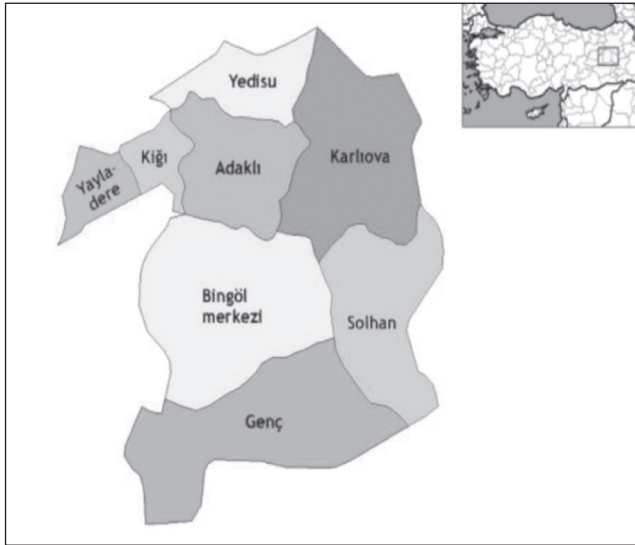
Yayladere: Sarıtosun, Yaylabağ, Çayağzı, Harmek, Harsek, Dalbasan, Batıayaz, Günlük, Şıxan, Hozavit, Aftariç, Aftınık, Hasköy, Xolxol, Hopık, Ekrek, Ali Murte, Hergep, Del, Haktanır, Mızıkan, Yavuztaş, Zeyneli, Mexelan, Herdif, Sürmelikoç, Kalkanlı, Doğucak, Çelikağıl, Alınyazı, Gökçeadal, Aydınlı, Bilekkaya ve Çatalkaya.

Karlıova: Sarıkuşak, Kaynarpınar, Soğukpınar, Aşağı Şunk, Yukarı Şunk, İlipınar, Çiftlik, Yukarı Tuzluca, Kazanlı, Kızılçubuk, Yiğitler, Elmalı, Kazanî, Mikailkomu, Çerme, Gamişan, Mezre Cevan, Kaynak ve Gözele.

Yedisu: Akımlı, Ayanoğlu, Çerme, Çiçekli, Elmalı, Eskibalta, Dinarbey, Döşengi, Güzgülü, Gelinpertek, Şen, Kurdan, Kabayel, Kaşıklı, Kılıçderesi, Keşan, Yeşilgöl, Zırtanos. Şu köyler ise Alevi-Sünni halkın beraber yaşadığı köylerdir: Dinarbey, Eskibalta, Karapolat, Kaşıklı, Şampaşa ve Yağmurpınarı.

Kiğı: Arnek, Bilece, Zımtek, Kârer, Zermek, Osmanuşağı, Arek, Pertek, İnak, Elbek, Haküstün, Arnes, Köşmir, Çıbık, Avenk, Azbut, Selenk, Saror, Ogaz, Ağdaş, Karel, Dinik, Dızvaz, Pülür, Dırmek, Karmulur, Dizmörü, Heçilyas, Sefkiyar, Karalya, Suvarış, Olmez, İlbeyi, Nacaklı, Hönek, Çanakçı, Külyen, Kadı, Anbak, Kömler, Bolucuyan, Alagöz, Sırmaçek ve Karapınar, Açıkğüney, Bilice, Demirdöş, Eskikavak, Sabırtaş, Tekbaş, Topraklı ve Yüzgünü. Alevi-Sünni karışık köyler ise; Duranlar ve Eşme'dir.

Adaklı: Cafran, Pircan, Çamlıca, Sardibek, Maskan, Kabacalı, Doluçay, Altunevler, Dolutekne, Sütlüce, Akbinek, Çevreli, Avşaklı, Mercan, Güngörsün, Bağlarpınarı, Gökçeli, Kozlu, Kuşçimeni, Döşlüce, Harik ve Serik.

Tablo 1: Bingöl İli Haritası

Yayladere, Kiğı ve Yedisu ilçelerinde Kürt Alevileri çoğunluktadır. Adaklı'da Zaza Alevileri, Kurmanç Alevilerinden nüfus olarak daha fazladır. Karlıova'da ise her iki topluluğun nüfusları neredeyse birbirine yakındır. Bu bakımdan Bingöl Alevilerinin çoğunluğu Zaza, bir kısmı ise Kurmançtır. Bingöl'de Zaza Alevi aşiretleri; Zolan, Avdelan, Xormekan, Çarekan ve Masıkan aşiretleri iken, Kurmanci grubundan Alevi aşiretleri ise; Gunan, Lirtıxan, Lirtıg ve Şadiyan aşiretleridir.

2. Bingöl Aleviliğini Oluşturan Temel İnanç Kurumları

2.1. Dedelik

Anadolu'da 13. yüzyılda dini liderleri belirtmek üzere kullanılan, ata, baba, ahi, abdal gibi sözcüklerle aynı anlama gelen "Dede" terimi; Ehl-i beyt soyundan geldiğine inanılan dini liderlere verilen addır (Yıldız, 2004b: 321). Dedelik; Aleviliğin omurgasını oluşturan bir kurumdur. Aleviliğin yüzyıllar boyunca gelişimi ve günümüze ulaştırılması, Dedeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Dedeler, gerek okudukları nefesler, gerek yönettikleri Cemler ile Alevi kültürünü taşıyıcı bir işlev görmüşlerdir (Altuntaş, 2005: 120). Türkiye'nin belli yerlerindeki ocaklara bağlı olan ve her yıl düzenli olarak sorumlu oldukları köyleri ziyaret eden Dedeler, dini hayatı canlandırmakta ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidererek dayanışmayı arttırmaktadırlar (Eröz, 1990: 106). Dedeler, dini ve sosyal yönlerden toplumu bilgilendirip Cem, cenaze ve düğün törenlerini yönetmektedirler. Bunun yanında taliplerin toplumsal ilişkilerini kontrol eden Dedeler, Alevi toplumu içerisinde iletişimin, birlik ve beraberliğin sağlanması bakımından da önemli bir işlev görmektedirler (Yıldız, 2011: 229). Geleneksel yaşamda Dedelerin sahip olduğu toplumsal görevler, onlara Alevilikte çok özel bir konum sağlamıştır. (Yaman, 2009: 36). Dedelerin Hz. Muhammed'in soyundan geldikleri ve bu kurumun, bir sonraki kuşağa soya bağlı olarak geçtiği kabul edilmektedir. Dedelik kurumunun, İslamiyet öncesi Türk kültüründe görülen kopuz ile çalıp söyleyen Kam, Baksı ve Şaman'ın, İslamiyet'in kabulüyle birlikte dönüşüm geçirmesi sonucu ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Alevi kültüründe Cemi yöneten Dede, kadılar gibi uzlaştırıcı bir rol üstlenerek, yaşadıkları toplumda hukuki sorunları çözmüşlerdir (Subaşı, 2010: 95). Bu yüzden de Aleviler tarih boyunca Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Sünni kadılara gitmemişler, hukukî sorunlarını Rehber, Pir ve Mürşit yargıçlığında kendi içlerinde çözmüşlerdir (Onarlı, 2006: 87).

Alevi Dedeleri, Türkiye'nin değişik bölgelerinde bulunan ocaklara bağlıdırlar. Bundan dolayı da kendilerine "ocakzâde" de denilmektedir. Ocakzâdeler kendilerini Hz. Muhammed'in soyundan geldikleri yani "evlad-ı resul" oldukları kabul edilmektedirler (Yaman, 2004: 80) Bingöl'de yaşayan Alevi Dedeleri, "Dedelik" görevini çok ağır bir sorumluluk olarak görmekte; Dedelerin harama asla el uzat-

mayan, kimsenin helaline bakmayan, hak yemeyen ve her zaman birleştirici bir vasıfa sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bingöl Alevi Dedelerine göre bir dede; ilim irfan sahibi olmalı, toplumun birliğini ve dirliğini korumaya muktedir, ahlaklı ve bilge bir insan olmalıdır. Sözleri ile kimseyi yanıltmamalı ve taliplerinin sorunlarına çözümler üretebilmelidir. Dedeler yaşadığı toplumun örf ve adetlerini bilmeli, kendi taliplerinin yaşam şekillerini ve davranışlarını kestirebilmelidir. Dedelikte Rehber Pirine, Pir de Mürşidine bağlıdır. Dede başka bir Dedenin kızı ile evlenerek ocağının temelini sağlamlaştırmaktadır. Yörede Dede yerine; Pir, Seyit, Rehber, Piro ve Mürşit gibi adlandırmalar da kullanılmaktadır. Alevi toplumunun bir nevi halk mahkemesi ve yargıci olan Dede, Cem bağlamakta, nikâh kıymakta ve cenaze namazı kıldırılmaktadır.

Bingöl'ün Sancak Beldesi'ne bağlı Karapınar Köyü'nde yaşayan Şeyh Delil-i Behrican Ocağına bağlı Alevi Dedesi Aziz Bakır Dede, Alevilik inancının Türkiye'de inanç ve kültür yelpazesi bakımından renkli ve zengin bir yapıya sahip olduğunu, bu inancın temelini başta Allah inancı olmak üzere Hz. Muhammed, Hz. Ali ve ehlibeyt sevgisinin oluşturduğunu belirtmektedir. Aziz Bakır Dede Aleviliği; "hamurunda sevgi, saygı, kardeşlik, birlik ve beraberlik barındıran, Allah'ın da emriyle öncelikle Muhammed Mustafa'yı ve Hz. Ali'yi kendine Rehber edinen, onların sünnetiyle yaşayan ve İmam Hüseyin'i kendilerine Pir olarak kabul eden, içlerinde Ana Fatıma'nın aşkını taşıyan bir topluluk" olarak görürken Aziz Bakır'ın eşi Makbule Ana; "İmam Caferi Sadık'ın akıl ve idrak ölçüsünü rehber bilen, yolunun ikrarını yol edinen ve Hz. Ali'ye yandaş olan kişiler" olarak tanımlamaktadır. Aziz Bakır Dede'nin kardeşi olan Cebrail Bakır Dede ise Aleviliği; "Muhammed Mustafa Efendimizi herhangi bir şarta dayandırmadan seven Kuran-ı Kerim'i ilahi ve kutsal kitap kabul edip kalben ve zikren yaşatan, On İki İmamın yolunu işleyen, ecdadını, atasını bilen, tanıyan, dört kapı kırk makamdan geçerek olgunlaşan, pirine boynunu büken fakat haksızlığa ve hukuksuzluğa karşı elif gibi dimdik duran" bir topluluk olarak adlandırmaktadır.

Bingöl'ün Kurtuluş Köyü'nde ve Bingöl merkezde yaşayan "Karanlar" olarak bilinen ailenin Piri olan ve Kureyşan Ocağına bağlı Alevi Dedesi Seyit Hüseyin Görgü Dede'nin Alevilik ile ilgili tanımı şöyledir:

"Alevilik; öncelikle İslam'ı benimseyip kabul eden, Allah'ın varlığına ve şüphesiz birliğine inanan, Hz. Muhammed Efendimizi kaide ve kurallara dayandırmadan peygamber olarak kabul eden, Kuran-ı Kerim'in ışığını yoluna tutan ancak ve ancak Kuran'ın ziyasıyla aydınlığa çıkacağına inanan, Hz. Muhammed Mustafa Efendimizin Ehli Beytini seven, sayan, namazını gerçek anlamda niyazı ile birleştiren, secdesini hak bilen doğru ile yanlış, Kuran ve Ehli Beyt çerçevesinde ayırabilen, mağfret yolundan gidip yaratmanın hakikatine erişen, Allah'tan korkan değil onu bütün varlığının zerresine kadar sevip İslam'ı en kalbi duygularla yaşamaktır."

Bingöl'ün Kârer bölgesinde bulunan Doluçay Köyü'nde doğup büyüyen ve Baba Mansur Ocağına bağlı olan Ali Sevin Dede'nin Alevilik ile ilgili düşünceleri ise şöyledir:

“Alevilik; Allah inancı olan, Hz. Muhammed'i Peygamber olarak kabul eden, Hz. Ali'ye taraftar olan, kendi kişiliğini ve hassasiyetlerini nefesine kurban etmeyen, karanlığa kör, aydınlığa göz açan, Bektaşiliğin kural ve esaslarına saygı duyup tanıyan, insan-ı kâmil olmak için kendini ilim ateşinde pişiren, Muharrem orucunu ve Hızır orucunu tutan, kendisine bu dünyada gerçek anlamda ve musahip tutan ve son nefesine kadar ıkrarlığından düşmeyen, herkese iyi davranan, paylaşımcı ve hoşgörülü olan, Allah'ın yarattığı evlad-ı insanı seven, hataları örtmede gece gibi olan, sinesi saf, yüreği hoş, eli açık olan insanların yaşantıları ve hayatlarıdır Alevilik.”

Bu bilgilerden Bingöl Aleviliğinde Dedelik kurumunun önemli bir işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak Bingöl'ün Sancak beldesinde yapılan bir araştırmaya göre son yıllarda Alevilerin kırsal kesimden şehre göç etmeleri ve özellikle genç nüfusun eğitim seviyelerinin artması ile Dedelere olan bağlılığın azaldığını ortaya koymaktadır. Bölgede görüşülen deneklerin %72'si bir Dedeye bağlı olduğunu belirtirken %28'i ise bir Dedeye bağlı olmadığını belirtmiştir (Bulut, 2009: 572).

2.2 Musahiplik

Musahip sözcüğü Arapça; “arkadaşlık eden, sohbetleşen, sohbeti güzel” anlamına gelmektedir. Cinsellik dışında toplumsal, ekonomik ve psikolojik bir paylaşım esasına dayanan Musahiplik, iki aile arasında kardeşlik oluşturmayı amaç edinmekte ve “biz” duygusunun güçlendirilmesinde etkili olmaktadır. “Toplum içinde sosyal yapıyı düzenleyen, yazılı olmayan ama yaptırım gücü olan “Musahiplik”, kişinin içinde bulunduğu topluma kabulü noktasında oldukça önemli bir işlev üstlenmektedir.” (Azar, 2013: 79) “Alevilikte Musahiplik kurumu, yardımlaşma ve dayanışma işlevlerinin yanında topluluk üyelerinin birbirleriyle ve kutsal varlıklarla ilişkilerini düzenleme işlevlerini de yerine getirmektedir.” (Yazıcı, 2014: 740)

Bingöl'de yaşayan Aleviler Musahipliği; “ahiret kardeşliği”, “dünya kardeşi”, “yol kardeşi” ve “can yoldaşlığı” olarak tanımlamaktadırlar. Aleviler Musahiplik kurumunun ciddi bir takipçisi ve koruyucusudurlar. Bu anlamda Şah Hatay'ın; “Musahipsiz ile durma, oturma. Bir içim su içersen külli ziyandır” sözleri Musahipliğin önemini ortaya koymaktadır. Alevi inancına göre evli her Alevi aile, başka bir evli Alevi aile ile Musahiplik kurar. Musahiplik; bir nevi din ve ahiret kardeşliğidir. Musahipliğin kuralları öz kardeşlik kurallarından daha ağırdır. Eğer bir insan Musahipliğin hakkını veremeyeceğine inanıyorsa Musahiplik kurmamalıdır. Aziz Bakır Dede'ye göre; Musahip olan ailelerin birbirlerine karşı bazı yükümlülükleri vardır. Öncelikle Musahip olacak kimseler, uzun zaman birbirlerini denemeli, her

yönüyle birbirleriyle anlaşabileceklerine kanaat getirmelidirler. Gerek maddi, gerek manevi bakımdan birbirlerine destek olacaklarına gönülden söz vermelilerdir. Musahiplik kuracak olan aileler birbirlerine denk olmalıdır. Bu kişilerin arasında fazla bir yaş farkı olmamalı ya da birisi çok zengin iken diğeri fakir olmamalıdır. Bu aileler her yıl düzenlenen Cem töreninde senelik görgü ve sorgusunu yerine getirip üzerlerinde kul hakkı bırakmamalıdır. Musahip ailelerden eğer herhangi birisi, ahinde durmayıp vermiş olduğu ikrarı bozarsa, hem Allah nezdinde hem de Ceme katılanlar önünde kusur işlemiş sayılmakta ve Cemden kovulmaktadır.

Bingöl Aleviliğinde Musahipler birbirlerinin dünya kardeşliğini ve ahiret kardeşliğini kabul edip bu yola girdiğinde öncelikle birbirlerinin günah ve sevaplarından sorumludurlar. Yanlış yolda olan bir Musahip kendi Musahibince uyarılmaktadır. Musahipler birbirine et ile tırnak kadar yakındırlar. Musahipler hayatın olumlu ve olumsuz yanlarını, iyi ve kötü günlerini birlikte omuzlamak zorundadırlar. Musahiplerin namusları dışında, çocukları dâhil her şeyleri ortakdır. Eğer bir Musahip vefat eder ve çocukları ortada kalır ise diğeri Musahip ortada kalan çocuklara sahip çıkmak durumundadır. Musahipler kimilerine göre yedi, kimilerine göre ise on iki kuşak boyunca birbirleriyle evlenemez ve kız alıp veremezler. Bir Alevi, kendine Musahip tutacağı zaman kesinlikle eşinin rızasını alır ve çocuklarına danışır. Eğer eşi ve çocukları razı değilse o Musahiplik asla kurulamaz. Musahiplik kurumu, olası kan davalarını, kavga ve anlaşmazlıkları engelleyici bir işlev üstlendiği için oldukça önemlidir. Musahiplik “dört can tek beden” demektir. Musahipler birbirlerinin dar gününde, zor gününde, cenaze törenlerinde, dini bayramlarında yardımcı ve yoldaşlarıdır.

Musahipler, aralarında Musahiplik kurmak için “Görgü Cemi”ne katılmak zorundadırlar. Geleneksel olarak Alevi toplumunun gerçek bir mensubu olabilmek ve toplum içerisinde sosyal bir mevki elde edebilmek için kişinin Musahipli olması gerekmektedir. Musahipli olmadan önce de kişi, doğuştan Alevidir ve o topluluğun mensubudur ancak asıl mensubiyet, evlendikten ve kendilerine Musahip olarak başka bir evli çift bulduktan sonra başlamaktadır. (Yıldız, 2005: 124) Bingöl’de yaşayan Aleviler, son yıllarda kendilerini birey olarak değil de aşiretleri üzerinden “Alevi” olarak isimlendirmektedirler. Bu durum; sosyal yapıdaki değişimle beraber ortaya çıkmıştır. Oysa geleneksel Alevilikte, Alevi olabilmek için dededen ikrar almak, yol ve erkâna bağlı olmak gerekmektedir (Taşgın, 2007: 230).

Ayçen-Turabi Kılıçgedik ailesinin, Gülfidan-Mehmet Kızıllıkan ailesi ile Musahip olmalarını, Ayçen Kılıçgedik şöyle aktarmaktadır:

“Bir akşam eşim Turabi Kılıçgedik ile evimizde oturur iken kapımız çalındı. Ben kapıyı açtım ve karşımda Gülfidan, eşi Mehmet ve anneleri duruyordu. Ellerinde bir tepsi niyaz ve bazı hediyeler vardı. Kendileri bize musahiplik için rızalık almaya geldiklerini söylediler. Onları içeri davet ettik. Aramızda konuşup bu durumun ge-

reklerinden ve zorluğundan bahsettik. Düşünmek için onlardan yarın akşama kadar izin istedik. Daha sonra onlar evlerine döndükten sonra eşim ile istişare yaptık ve onlarla Musahiplik kurabileceğimize karar verdik. Ertesi akşam aynı şekilde ben bir tepsi niyaz pişirdim ve birtakım hediyeler alıp eşim ve çocuğum ile beraber aynı zamanda komşumuz olan Gülfidan ve Mehmet çiftinin kapısını çaldık. Bizi bu şekilde gören Gülfidan ve Mehmet çifti bizleri sevinçle karşılayıp içeri davet ettiler. Yine o akşam beraber yemek yedik ve sohbet ettik. Her iki aile de birbirine uygun bulundu ve Musahip olunmaya karar verildi. Yine o gece pirin huzuruna çıkmak için aramızda bir gün belirledik. Aynı zamanda babam olan Demirci ustası Aziz Bakır Dede'den niyaz istendi ve musahip olmak için bir gün belirlendi. O gün gelip çattığında babam Aziz Bakır Dede bir Görgü Cemi düzenledi. Köyümüzdeki akraba ve Alevi komşularımız davet edildi. Akşam olunca Ceme herkes icabet etti. Ben, eşim ve Musahip adaylarımız akşama doğru yanımıza bir adet kefen ve bir kalıp sabun aldıktan sonra evliya odasında Dedenin huzuruna kabul edildik. Ben, eşim ve musahip adayımız Gülfidan ve eşi Mehmet yan yana dizilip ellerimizi önümüzde bağlayıp boynumuzu eğip ayakucuna basarak pirden nefes bekledik. Yanımızda bir de rehberimiz bulunuyordu. Bizim arka sıralarımızda da şahit konuklar vardı. Pir dua verdi ve Rehber sordu: "Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?" Rehber ise: "Dünyadan gelip ahirete gidiyoruz" dedi. Pir tekrar sordu: "Bunlar bu hal ile bu dil ve bu yol ile ahirete varırlar mı?" Rehber ise: "Pirimin himmet ve rızasıyla varırlar inşallah" dedi. Daha sonra pirin komutuyla Rehber bizi üç kere dışarı çıkarıp içeri aldı ki buna "eşik atlatma" denir. Bu işlem sonrası biz kefenimizi ve sabunumuzu izin alarak pirin önüne koyduk. Bu kefen ve sabun bize "tek beden, tek can" olmayı simgeliyordu. Pir bizlere dua verdi ve sordu: "Ahiret yolu kardır, tipidir, borandır. Bu yolu geçmek için sermaye isterler. Sermayesi ise ne paradır ne puldur. Sermayesi itikattır. Sizde bu itikat ve kararlılık var mı?" Bizler de: "Evet pirim" deyip dara durduk. Pir bu defa öğüt verdi, söz istedi: "Bu yol iyi ahlak, geniş huy ister, itikat ister, iman ister. Sizler kendinize bu sözü vereceğinize büyüğünüzü, küçüğünüzü sayıp seveceğinize, büyüğü büyük, küçüğü küçük bileceğinize, komşu hakkı, Allah hakkıdır, komşu gözetip ona riayet edeceğinize, kimsenin malına, mülküne, ırzına, namusuna göz dikmeyeceğinize, elinize, belinize ve dilinize sahip çıkacağınıza, duymadığınızı duydum demeyeceğinize, gıybet yapmayacağınıza, yalan söylemeyeceğinize, kurbanınızı ve zekâtınızı hakkıyla teslim edeceğinize, haram yere gidip zina yapmayacağınıza, pirinizi pir, yolunuzu yol göreceğinize, Allah'ınızı bir peygamberinizi Hak bileceğinize, Muhammed Ali yolundan ayrılmayacağınıza, ehlibeytin dostuna dost, düşmanına düşman olacağınıza ve birbirinizi yol kardeşi, can kardeşi bileceğinize yerdeki enbiya, evliya, ziyaret ve ulu canlar, ozanlar, gökteki ay, güneş, gökyüzü ve yıldızlar, Allah Teâlâ'nın şahitliğinde ve burada bulunanların şahitliğinde söz verip yemin ediyor musunuz? Yemin olsun mu?" diye sordu. Üç kere bizler de her seferinde "olsun" diye söz aldık. Pir bu defa da

“Yemininizden ve ikrarınızdan dönerseniz Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikar, boynunuza inip kanınızı akıtsın mı?” diye sordu ve bizler de “akıtsın” diye üç kere cevap verdik. Daha sonra Pir, Rehber işaret etti. Rehber bizleri el öpmeye davet etti. Gidip Pirin elini öpüp ondan helallik istedik. Cemaatin huzurunda pir bizlere bu Musahiplik sürecini denememiz için bir yıl süre verdi ve çerağı söndürdü. Aradan bir yıl geçti. Gülfidan-Mehmet çifti Musahipliği halen istiyorduk. Yine Pirden gün alıp gittik ve daha sade bir törenle Pirden olur alıp Musahip olduk.”

Bingöl’de Alevi Dedeleri şu Musahiplik duasını okumaktadırlar:

“Bismişah Bismillah Allah Allah

Musahiplik dört canın bir baş olması, dördün birle belirlenmesidir.

Hz. İmam Hüseyin darına;

Ey bu yolun kurbanı, dört canın, kader birliğine, tasada ve sevinçten eşitliğine şahit ol.

Senden akan kan, bir gün birbirimize gerektiği an bizden de akmalıdır.

Bu yüce kardeşliğin, onur lokması olup canlara dağıtılacaksınız.

İshak-ı kurtaran güzelliğin ve varlığın bu dört canın da dedikodudan, riyadan, kötü söz etmekten kurtarsın.

Dirlik ve düzenlik bulsunlar.

Dil bizden olsun, nutuk Hz. Pirden olsun.

Hüü dost...”

2.3 Düşkünlük

Alevilik inanç ve ilkelerinin dışına çıkan kişiler “Düşkün” (suçlu) ilan edilmektedir. Düşkünlük, bir ahlaki yaptırım sistemidir. Düşkün olanlarla kimse konuşmaz, alışveriş yapmaz ve bu kişiler toplum tarafından dışlanır. Düşkünlük, Alevi-Bektaşî geleneğinin en önemli kurumlarından biridir. Bu kurum, toplumdaki ahlaki değerlerin korunması amacıyla gerekli yaptırımları ortaya koyar ve bunların uygulanışını düzenler. Bu yönüyle sosyal kontrolü ve grup içi denetimi sağlayan düşkünlük kurumu, toplumun huzur içinde yaşamasını hedefler (Yıldız, 2004a: 234). Alevi toplumunun kendi bünyesinde belirlemiş olduğu kural ve kaidelere ters davranan kişilerin toplumdan soyutlanması düşkünlük olarak nitelenir. Düşkün olan kimse toplum tarafından hor görülmekte ve sahip olduğu hakları elinden alınarak Alevi toplumundan dışlanmaktadır.

Toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş Düşkünlük; Anadolu Alevi inanç ve kültür mozaığının önemli unsurlarından biridir. Coğrafi, sosyal ve siyasi nedenlerle, merkezi yönetimlerle arasında daima uyum problemi yaşayan göçebe

unsurlar, sorunlarını, davalarını kendi içlerinde çözüme ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu sayede kendi aralarında hem hızlı ve pratik, hem de caydırıcılığı olan bir düzen oluşturmuşlardır. Kendi içlerindeki bu yargılama usulü, Alevilerin örf ve adetlerine sıkı bir şekilde sarılmalarını sağlamıştır (Bakır, 2009: 119-120). Alevi topluluklarının hukuk sistemi olarak da kabul edilen Düşkünlük; resmi hukukun dışında oluşmuş ve geleneksel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir örfi hukuktur (Bal, 2004: 70).

Alevi toplumu arasında birbirinden razılık almak büyük önem taşımaktadır. Özellikle Cem törenine katılanlar, birbirinden razılık almadan Cem törenine başlanmamaktadır. Bu yüzden Alevi Dede Ceme başlamadan razılık ister. Birbiriyle küs olanlar Dedenin huzurunda barıştırılır. Eğer bu kişiler barışmaya yanaşmazlar ise toplumca kınanır ve bazı yaptırımlara maruz bırakılır. Örneğin Cem esnasında Dede, dargın olan ya da aralarında bir meselesi olan kişileri dinleyerek kararını verir. Lakin Dede kararsızlığa düşerse konuyu kendi Pirine havale edebilir. Dede kararını verdikten sonra haksız bulduğu kişilere yapması gerekenleri söyler. Fakat haksız olan tarafın, verilen karara uymaması ve haksızlığa devam etmesi durumunda Dede, cemaati tekrar toplar ve o kişiye maddi ya da manevi bir ceza uygular. Eğer cezaya itiraz edilirse o kişi Düşkün ilân edilerek ceme alınmaz ve toplum tarafından dışlanır. Bu kişinin kurbanı kesilmez, lokması alınmaz. Bu durum yıllarca sürebilir. Fakat kişi pişman olur ve bu pişmanlığını aracılar vasıtasıyla Dedeye iletirse cemaatin de hatırıyla Dedelerden oluşan kurul Düşkün olan bu kişiyi affeder. Affedilen bu kişi tövbe edip kurbanını keser, Hak lokması dağıtır ve üç gün oruç tutar.

Düşkünlük konusuyla ilgili Bingöl'ün Sancak Beldesi'ne bağlı Kurtuluş Köyü'nde ikamet eden Seyit Hüseyin Görgü Dede şu sözleri aktarmıştır:

“Düşkünlük bir Alevi için çok büyük bir küçümseme ve dışlanmadır. Düşkün olan kişiye ailesi sahip çıkamaz. Düşkün olan kişinin Musahibi de toplum karşısında en az Düşkün ilan edilen aile kadar sıkıntıya düşer. Çünkü Musahiplik beraber doğmayı değil beraber ölmeyi gerektirir. Musahibin yol arkadaşının can yoldaşının bu şekilde toplumun nazarında silik bir tipe dönüşmesi kendisini derinden üzer. Aleviliğin edep, erkân ve yoluna fiile aykırı hareketlerde bulunanlar Düşkün ilan edilir ve onlara bir takım cezalar verilir. Bu cezalara da “sitem” denilir. Düşkünlük kişiye işlediği suçtan dolayı ceza verilerek belli bir süre veya kalıcı olarak toplumdan uzaklaştırmak veya dışlamaktır. Bu cezanın süresi 3-5-7-12 yıl veya ömür boyu sürmektedir. Düşkün olan kişinin selamı alınmaz. Bu kişi Ceme sokulmaz, toplumda itibar görmez, dükkânı var ise ondan alışveriş yapılmaz, o kişinin düğününe, davetine gidilmez, yemeği yenmez, lokması alınmaz, onunla konuşulmaz, ekşiği-gediği giderilmez, malı-davarı komşunun veya köylünün davarına katılmaz, evine girilip çıkılmaz, kimse onu evine almaz. Kısacası düşkünlük katlanılması çok zor bir haldir. Bu durumdan hem toplum hem de o kişi etkilenir. Düşkün olan

kişinin ailesinden herhangi birisi vefat ederse düşkünün evine taziye dileklerini bildirmek amacıyla gidilir, ancak taziye bittikten sonra Düşkün olan kişiye takınılan tavır, aynı ciddiyetle devam eder.”

Bingöl Aleviliğinde Düşkünlüğe sebep olan suçlar ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- Komşusunun evini, ahırını veya samanlığını bilerek yakanlar.
- Başkalarına ait tarlaların sınırını bozanlar ve onlara haksızlık yapanlar.
- Nişanlı kızın nişanını bozan ve onunla evlenenler.
- Açıkça hırsızlık yapanlar, komşusuna sövenler, muhbirlik yapanlar ve bilhassa insanlar arasında fesatlık yaparak onları birbirine düşürenler.
- Söz taşıyanlar, kapı dinlemeyi âdet edinenler, yersiz sürekli yemin edenler.
- Suçsuz ve haksız yere başkasını dövenler ve birinin canına kast edenler.
- Kuran-ı Kerim’in ayetlerini yanlış okuyup çarpıtanlar.
- Tefecilik yapanlar.
- Kumar oynayarak kendisine ve ailesine zarar verenler.
- Çocuklarını ve hanımını kasıtlı olarak ihmal edenler ve onlara eziyet edenler.

Bu yukarıda zikredilen suçları işleyen kişiler Düşkün ilan edilmektedir. Fakat bu suçlar affedilmeyecek cinsten suçlar değildir. Düşkün ilan edilen kişi tövbe eder ve yola gelir ise alınan ortak rızalık ile affedilir. Fakat iki hal vardır ki bunları ne cemaat kararı ne de dedelerin kararı asla değiştirememektedir. Birincisi; Allah’a şirk koşanlar, Kur’an’ı ve Hz. Peygamber’i inkâr edenler; ikincisi ise, zina edenler ya da birinin namusuna göz dikenler asla affedilmez ve yaşadıkları yerden sürgün edilir. Bir cana kast etmek de Alevi toplumunda Düşkünlüğe sebep olan suçlardanır. Düşkünlük; geçmişte Bingöl’de çeşitli nedenlerle ortaya çıkan suçların engellenmesinde ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rolü üstlenmekteydi. Fakat günümüzde köyden kente göç gibi nedenlerden dolayı Düşkünlük kurumunun yörede tam anlamıyla uygulanamadığını da belirtelim.

2.4. Cem Ritüeli

Türkçe sözlükte; “toplanmak, bir araya getirmek, birleştirme, bir olma, topluluk ve kalabalık” gibi anlamlara gelen Cem; tarla, bağ ve bahçe işleri bittiğinde veya kış aylarında yapılan dini bir ritüeldir. Alevilikte Cemin kaynağının; Hz. Peygamber’in miraçtan dönerken karşılaştığı “kırklar meclisi”ne dayandığı kabul edilmektedir (Doğan, 1998: 83). İslamiyet öncesi Türk kültüründe kadınlı erkekli

bir şekilde yapılan dini ayin ve merasimler, Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra da göçebe toplumlar arasında devam etmiştir (Ocak, 2012: 176). Yörelere göre bazı farklılıklar gösteren Cemlerin icra edildiği yer, Cem evleridir. Cem evlerinin Alevi kültürünün yaşatıldığı kültür evleri olarak işlev gördüğünü belirten Harun Yıldız, bu mekânların dini ve sosyal yönlerine dikkat çeker ve ayrıca Cem evlerini; bireyler arası anlaşmazlık ve problemlerin çözüme kavuşturulduğu sivil mahkemeler olarak değerlendirir (2004b: 232).

Cem evlerinde icra edilen Cem törenlerinin belirli bir düzen içerisinde yürütülmesi için bazı kişiler görevlendirilmektedir. Bu kişilerin başında töreni yöneten Dede gelmektedir. Cem ritüelinin gerçekleştirilmesi için verilen görevlere “on iki hizmet” adı verilir. Bu hizmetler şunlardır: Dede, Rehber, Çerağcı, Zâkir (Âşık), Semahçı-Pervane, Farraş-Carcı, Meydancı-Sofracı, Gözcü, İbrikar-Sakka, Ayakçı-İznikçi, Bekçi, Peyik-Haberci (Yalçın, 2007: 242-243). Cem ritüeli; Alevi-Bektaşilikte bu kültürün genç nesillere aktarıldığı ve uyulması gereken ahlaki kaidelerin öğretildiği bir okul işlevi yüklenmiştir. Sözlü gelenekte yaşayan bu kurallar bir yaptırım gücüne sahiptir. Cem toplantılarındaki on iki hizmet, saz ve semah Türklerin İslam öncesi kültürünün izlerini taşımaktadır. Şamanların ateşin etrafında yaptıkları dans ritüeli, tasavvufun etkisiyle Cem törenlerine girmiştir (Erseven, 2006: 75).

Alevi Dedesi Metin Bakır Cemi; “Alevi-Bektaşi inançlarının, ibadetlerinin, hayata ve yaşama karşı elde ettikleri tecrübelerini sürekli icra ettikleri, bilgi konusunda eksik olan canların eksikliklerini yaşayarak ve deneyimleyerek gördükleri sevgi ve saygıya dayalı icra ortamları” olarak tanımlamaktadır. Ali Büyükhahin Dede; Cemlerin “Kırklar Cemi”ni sembolize ettiğini ve bu Cemlerde cinsiyet farkı olmadan kadın ve erkeğin birlikte Ceme katıldığını belirtmiştir (2014: 36).

Bingöl’de Cem töreni, yılda bir defa şubat ayında perşembeyi cumaya bağlayan gece düzenlenmekte ve Cemin düzenleneceği tarih önceden bütün canlara haber verilmektedir. Cem öncesi ve Cem esnasında uyulması gereken bazı kaideler vardır. Kasti olarak adam öldürenler, haksız yere eşini boşayanlar, başkalarının ırzına ve namusuna göz dikenler, zina yapanlar, komşusuna düşmanlık yapanlar, başkasının malına zarar verenler ve hırsızlık yapanlar Ceme alınmamaktadır. Cemi yöneten Dedeler ve Ceme katılanlar törene katılmadan önce boy abdesti almakta ve kılık-kıyafetine özen göstermektedirler.

Cemde on iki hizmet sahibi; Dede, Rehber, Zakir, Çerağcı, Süpürgeci, Kapıcı, Peyik, Sakka, İznikçi ve Pervanedir. Peyik herkese Cemi duyurur. Kapıcı onları kapıda karşılar. Gözcü gelenleri yerlerine oturtur. Pervane gelen misafirlerle ilgilenir, onlara bir arzuları olup olmadığını sorar. Sofra kurulunca sofracı, sofrayı düzenini oluşturur. Aynı zamanda sofranın kurulmasından ve kaldırılmasından sorumludur. Yaşlılar, çocuklar ve hastalara yemekte öncelik verilir. Yemekten önce ve sonra

Saka elinde ibriği ile su dağıtır. Zakir saz çalıp nefes okur, İznikçi Cem sonrası temizliği yapar, Çerağcı ilk mumu yakarak Cemi uyandırır. Dede Cemi yönetir, Rehber ise ona yardımcı olur. Süpürgeci, temsili süpürgesi ile odayı süpürür. Cem bağlanıp bittikten sonra bu on iki hizmet sahibi kişiler Dedenin huzuruna çıkarlar ve dara dururlar. Dede, yaptıkları hizmetten dolayı onlardan helallik ister ve onlara dua eder. Duadan sonra on iki hizmeti icra edenler yere diz çökerek secde ederler, Dedeysi ve bütün canları selamlarlar.

Yöredeki Aziz Bakır Dede'nin yönettiği ve kardeşi Cebrail Bakır'ın Zakirlik yaptığı bir Cem töreni ile ilgili gözlemlerimizi şöyle aktaralım: Bir gün önceden Cem için kurbanlar kesilir ve kurbanların etleri doğranarak Ceme katılan canlara dağıtmak için hazırlanır. Cemin olduğu gece canlar gelir ve düzenli bir sofraya kurulur. Bütün canlar sırasıyla sofraya oturup yemek yer. Ceme gelen canlar gelirken yanlarında lokma getirirler. Bu lokmanın ne olacağı tamamen onlara bağlıdır. Kimi çay ve şeker, kimi de un ve bıcık getirir. Lokmalar “evliya odası” adı verilen bir odada Cebrail Bakır'ın duası ile kabul edilir ve odanın bir kenarına dizilir. Yemekler yenilip kaldırılır. Genellikle hizmet işine Dedenin kızları Ayçen Kılıçgedik ve Gökçen Bakır ile yeğenleri Arzu Bakır ve Berivan Bakır yardım eder. Onun dışında köyün gençleri de işlere gönüllü olarak yardım edebilir. Belli bir süre canlar birbirlerinin hal ve hatırını sorduktan sonra katılımcılara bir müşküllerinin olup olmadığı sorulur. Var ise bu konular konuşulur ve müşküller halledilmeye çalışılır. Eğer yok ise ibadete geçilir. Aziz Bakır Dede ve kardeşi Cebrail Bakır diğer canlarla beraber Cem töreni için “evliyalar odası”na geçilir. Cebrail Bakır sazını çalıp nefesler ve ilahiler okur. Ceme katılan canlar Allah hakkı için dua edip ağlarlar. İbadet esnasında yüksek sesle ağlamak, saç baş yolmak ve dövünmek yasaktır. Her şeyde olduğu gibi bu konuda da edep ve adap birinci sıradadır. Bunun yanında Cemdeki bayan canların başlarını kapatmaları gerekir. Cemde oturma düzeni oluşturulduktan sonra konukların içlerinden herhangi biri bir durumdan ötürü kalkar ise onun yerine kimse oturamaz. Oturursa dahi önceki kişi onu kaldırma hakkına sahiptir. Oturma konusunda da bir kural vardır. Dede döşeğe oturur, onun sağ ve sol tarafından erkekler halka yaparak ilk sırayı takip ederler yahut erkekler önde kadınlar arkada otururlar. Bazı durumlarda ise Dede ortada oturur. Erkekler bir tarafta, kadınlar bir tarafta oturur. Kadın ve erkeğin karışık oturması gibi bir durum söz konusu değildir. Cemin sonunda atalardan miras kalan evliyaların simgeleri dualar ile yerinden çıkarılıp suda yıkandıktan sonra tekrar yerine yerleştirilir. Canlar sakinleşip oturma odalarına geçince getirilen lokmalar büyük leğenlere boşaltılıp misafirlerin poşetlerine karışık olarak dağıtır. En son olarak getirilen lokmalardan “şah lokması” adı verilen bir yiyecek seçilir ve genelde bu yiyecek elma ya da portakal olur. Bu meyve herkesin olduğu bir zamanda okunan dua ile havaya atılır. Kim onu kapar ise “şah lokması” onun olur. Fakat lokmalar dağıtılırken kimse yemez, önce pirin yemesi beklenir. Pir lokma yemeden, dağıtılan lokmayı kim yerse pir isterse ona

ceza verebilir. Lokmalar dağıtıldıktan sonra bir süre canlarla muhabbet edilir. Daha sonra canlar birbirleri ile helalleşip evlerine dönerler. Cem erkânında Dedeler şu gülbangları okumuşlardır:

1. Allah Allah tevella teberanız Hakk'a yazıla, tevellanız temiz, yüzünüz ak ola. Belinize bağlanan tevella nişanesi olan kemerleriniz, Cebrail Aleyhi Selam'ın Hz. Muhammed'in Kırklar ceminde kırk parçaya bölünen imamesinden bağlanan kemerler ola. Hizmetinizden şefaata bulasınız. Gerçeğe Hüü, Mümine ya Ali.

2. Allah Allah, Hakk Muhammed yolunda erenler meydanında, pir divanında serilen bu Hakk postunun üzerinde hizmet görenler, hizmetlerinde şefaata bulsunlar. Bu meydanda yargılanıp sorgulananları, Yüce Allah tekrar yargılayıp sorgulamasın. İnanmışınız o yüce Allah dilden dilekeleriniz, gönülden muratlarınızı vere. Hak Muhammed Ali yardımcınız ola. Gerçeğe, demini erenlere, Mümine hüü Ya Ali.”

3. Bismillahirrahmanirrahim Çerağı Ruşşan, Fahir Devrişan Zuhuri İman, Kursadi Meydan, Kanini Evliya, Kuvvet-i Abdalan, Himmet-i Piran, Piri Horasan, Bismişah Allah Allah. Çerağı evliya nuru semavat. Bu menzildir ol çirağ-ı enbiyaya. Bu menzildir ol turi müracaat. Çerağ uyanınca ver niyazı Muhammed Mustafa'ya candan salavat. Allahümme salli alâ seyyidina Muhammed ve alâ Ali Seyyidina Muhammed.

Bingöl'ün Adaklı ilçesine bağlı Sütlüce Köyü'nde bulunan Baba Mansur Kür Hüseyin Dergâhı'nın Postnişi Pir Selçuk Sevin Dede; dergâhta her yıl icra edilen görgü Cemlerinde zikir ve duanın yanında kurbanların kesildiğini, lokmaların yenildiğini ve dört kapı kırk makam, yetmiş iki farz gibi konularda bilgilerin verildiğini belirtmiştir (2014: 39).

Cemler; Alevi toplumunun birbirlerine kenetlenmek, birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirmek için belirli zamanlarda bir araya gelmesini sağlayan toplumsal bir araçtır. Cemin üç temel işlevi vardır. Birincisi dini işlev, ikincisi sosyal işlev ve üçüncüsü ise hukuki işlevdir. Cemlerde Allah'ı anmak, ilahiler, nefesler okumak, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve onun Ehli Beytine dua etmek dini işlevdir. Ceme katılanların bir araya gelip birbirlerinin hal ve hatırını sormaları, dertlerini dinlemeleri sosyal işlev görürken Dedelerin Ceme katılanların hukuki sorunlarına, anlaşmazlıklarına, davalarına ve kırgınlıklarına çözümler üretmesi ise hukuk işlevine örnektir. Bu bağlamda Cem törenlerinin, Alevi toplumunda dini, sosyal ve hukuki açıdan oldukça önemli bir statüye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Aleviliğin ciddi bir taşıyıcısı olan dedelik kurumunun Bingöl Alevileri arasında özellikle kırsal kesimde oldukça saygı duyulan bir kurum olduğu görülmektedir. Cem ritüelini yöneten Dedeler toplumda yargıçlık işlevini üstlenmektedirler. Dedeler, gerek okudukları nefesler, gerek yönettikleri Cemler ile Alevi kültürünü taşıyıcı

bir işlev görmüşlerdir. Yörede Dede yerine; “Pir”, “Seyit”, “Rehber”, “Piro” ve “Mürşit” gibi kullanımlar da vardır. Dedeler, Alevilerin bir nevi halk mahkemesi ve yargıcıdır. Dedeler, Cem bağlamakta, nikâh kıymakta ve cenaze namazı kıldırılmaktadır. Bingöl’de Dedelik kurumu önemini devam ettirmekle beraber son yıllarda köyden kente göç ile birlikte bu kuruma olan bağlılık azalmaya başlamıştır.

Aleviliğin bir diğer önemli kurumu Musahipliktir. Aleviler, Musahipliğe ayrı bir önem vermektedirler. Alevi bir aileden gelen herkesin mutlaka Musahiplik kurması gerekmektedir. Musahip olmak isteyen aileler “Görgü Cemleri”nde bir Dedenin huzurunda Musahip olmaktadır. Musahipler birbirine et ile tırnak kadar yakındırlar. Musahipler hayatın olumlu ve olumsuz yanlarını iyi ve kötü günlerini birlikte omuzlamak zorundadırlar. Musahiplerin namusları dışında her şeyleri ortakdır.

Aleviliğin önemli kurumlarından birisi de Düşkünlük kurumudur. Yörede Alevilik inanç ve ilkelerinin dışına çıkan kişiler “Düşkün” (suçlu) ilan edilmektedir. Düşkünlük, bir ahlaki yaptırım sistemidir. Düşkün olan kimse toplum tarafından hor görülür ve sahip olduğu hakları elinden alınarak alevi toplumundan dışlanır. Bingöl’de Düşkünlük kurumu, geçmişte çeşitli nedenlerle ortaya çıkan suçların engellenmesinde ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmekteydi. Ancak günümüzde Bingöl merkez ve köylerinde Düşkünlük kurumunun tam anlamıyla uygulandığını söylemek mümkün değildir.

Cem ritüeli, Alevi-Bektaşılık kültürünün genç nesillere aktarıldığı ve toplumda uyulması gereken ahlaki kaidelerin öğretildiği bir okul işlevi yüklenmiştir. Cem toplantılarındaki on iki hizmet, saz ve semah Türklerin İslam öncesi kültürünün izlerini taşımaktadır. Cemin dini, sosyal ve hukuki olmak üzere üç temel işlevi vardır. Bingöl’de cem törenleri her yıl şubat ayında Hızır orucu tutulduktan sonraki ilk perşembe gecesi icra edilmektedir. Türkiye’nin diğer bölgelerinde icra edilen Cem törenlerinden farklı olarak Bingöl’de icra edilen cem törenlerinde semah dönülmemektedir.

Sonuç olarak; Bingöl aleviliğinin inanç unsurlarından; Dedelik, Musahiplik, Düşkünlük ve Cem ritüeli gibi temel inanç kurumlarının, Alevi toplum içerisinde her ne kadar değişime uğrasa da hala güncelliğini koruduğunu ve bu kültürün genç nesillere aktarıldığını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

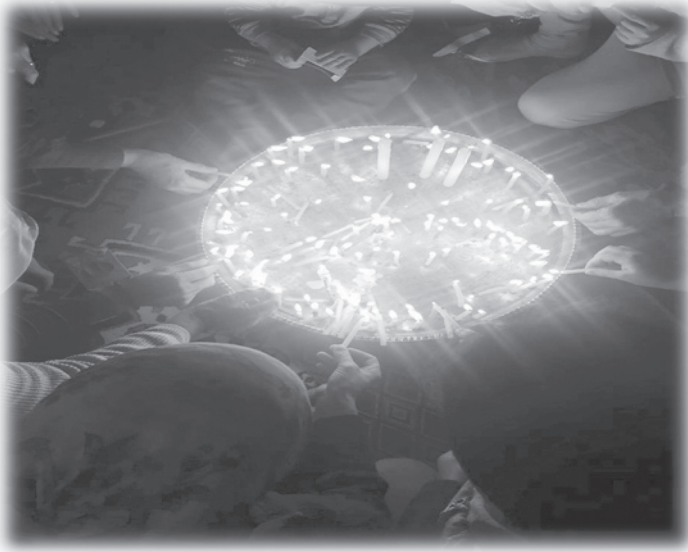
- ALTUNTAŞ, Ramazan (2005), "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu", Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu. Isparta: İlahiyat Fakültesi Yayınları, s.99-109.
- AZAR, Birol (2013), "Sözlü Geleneğin Kurumsallaşması: Gelenekten Geleceğe Musahiplik Örneği", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C.2, S.3, s.74-87.
- BAL, Hüseyin (2004), *Alevî İslam Yolu*, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- BAKIR, Abdülbaki (2009), "Alevilikte Erkan ve Düşkünlük", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BOZKURT, Fuat, (2005), *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- BULUT, H. İbrahim (2009), "Bingöl Aleviliği: Sancak Bölgesi Bağlamında Bir İnceleme", II. Bingöl Sempozyumu. Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, s.565-573.
- BÜYÜKŞAHİN, Ali (2014), "Ali Büyükşahin Dede'nin Sempozyum Konuşması", Geçmişten Günümüze Alevilik, I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, C.1, s.34-37.
- DOĞAN, Gürani (1998), *Alevilik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik*, İstanbul: Can Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1990), *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- ERSEVEN, İ. Cem (2006), *Alevilik-Bektaşîlik Söyleşileri*, (Editör: Ayhan Aydın), İstanbul: Horasan Yayınları, s.73-78.
- FIĞLALI, E. Ruhi (2006), *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- HAMARAT, Handan (2017), "Bingöl Alevî Toplumunda Halk Kültürü Unsurları", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl.
- KORKMAZ, Esat (2005), *Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.
- KÜÇÜK, Abdurrahman ve KÜÇÜK, M. Alparslan (2009), *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşîlik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*, Ankara: Berikan Yayınları.
- MELİKOFF, Irene (2009), *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları*, İstanbul: Demos Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (2012), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ONARLI, İsmail (2006), *Alevilik-Bektaşîlik Söyleşileri*, (Editör: Ayhan Aydın) İstanbul: Horasan Yayınları, s.79-99.
- SARAÇ, Necdet (2011), *Alevilerin Siyasal Tarihi 1300-1971*, İstanbul: Cem Yayınları.
- SEVİN, Selçuk (2014), "Adaklı İlçesi/Karer Bölgesi'ndeki Sütlüce Köyü Babamansur Kür Hüseyin Dergâhın Postnişi Pir Selçuk Sevin Dede'nin Sunum Bildirisidir", Geçmişten Günümüze Alevilik, I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, C.1, s.38-58.
- SUBAŞI, Necdet (2010), *Alevî Modernleşmesi-Sırrı Fâş Eylemek*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- TAŞĞIN, Ahmet (2007), “Bingöl ve Çevresi Alevileri”, I. Bingöl Sempozyumu, Bingöl: Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, s.229-235.
- YALÇIN, Aziz (2007), *Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşî Alevilik*, İstanbul: Der'in Yayınları.
- YAMAN, Ali (2004), *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar-Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecine Alevilik*, İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları.
- (2009), *Geçmişten Günümüze Dedelerin Misyonu ve Değişim*, DEM (Değerler Eğitimi Merkezi) Dergisi, S.6, s.30-38.
- YAZICI, Mehmet (2011), *Alevilik (Alevi Deyişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi)*, İstanbul: Çıra Yayınları.
- (2014), “*Aleviliği Günümüze Taşıyan Ana Unsurlar: Musahiplik Geleneği*”, Geçmişten Günümüze Alevilik, I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, C.2, s.730-749.
- YILDIZ, Harun (2004a), *Anadolu Aleviliği-Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- (2004b), “*Alevilerde Dedelik Kurumu*”, (Editörler: İsmail Engin-Havva Engin) İstanbul: Kitap Yayınları, s.321-338.
- (2005), “*Alevi/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik*”, Uluslararası Alevilik Bektaşîlik Sempozyumu I, Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, s.123-132.
- (2011), “*Amasya Yöresi Alevi Ocakları*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C.4, S.19, Güz, s.228-242.

Kaynak Kişiler:

1. Aziz Bakır, Yaşı, 61, İlkokul Mezunlu, Demirci Ustası, Bingöl/Sancak/Karapınar Köyü
2. Makbule Bakır, Yaşı, 62, Okur-Yazar değil, Ev Hanımı, Bingöl/Sancak/Karapınar Köyü
3. Cebrail Bakır, Yaşı 62, İlkokul Mezunlu, Muhtar, Bingöl/Sancak/Karapınar Köyü
4. Seyit Hüseyin Görgü, Yaşı 61, Lise Mezunlu, Emekli Öğretmen, Elazığ/Karakoçan
5. Metin Bakır, Yaşı 56, Ortaokul Mezunlu, Emekli Bingöl/Sancak/Karapınar Köyü
6. Ali Sevin, 64, İlkokul Mezunlu, İşçi, Bingöl/Adaklı/ Sütlice Köyü.
7. Ayçen Kılıçgedik, Yaşı 57, İlkokul Mezunlu, İşçi, Bingöl/Sancak/Karapınar Köyü

EK: FOTOĞRAFLAR

(Fotoğraf 1: Bingöl'de İcra Edilen Cem Töreninde Çerağ Yakma)

(Fotoğraf 2: Cem Lokması)

(Fotoğraf 3: Cem Töreninde Nefes Okuyan Alevi Dedesi)

(Fotoğraf 4: Cem Törenine Katılan Kadınlar)

(Fotoğraf 5: Aziz Bakır Dede)

(Fotoğraf 6: Cebrail Bakır Dede)

DEVELOPMENT OF A SCALE MEASURING ATTITUDES TOWARDS ENGLISH LESSON: A STUDY OF RELIABILITY AND VALIDITY

Ayşegül TAKKAÇ TULGAR¹

Geliş:17.11.2017 Kabul: 05.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.354812

Abstract

This study is purposed to conduct the validity and reliability analysis of The Attitudes towards English Lessons Scale (ATELES) which was developed with an aim to better understand the attitudes of high school students towards English lessons. 370 high school students in Erzurum, in 2016-2017 school year, participated in the study. Convenience sampling was used in the study. The factor structure of the scale was analyzed through Exploratory Factor Analysis and four dimensions (significance, knowledge, interest and avoidance) explaining the %64.55 of the total variance were obtained and the model fit indices were at a good level ($X^2/sd=2,93$, $RMSEA=.069$, $SRMR:.055$, $RMR=.046$, $NFI=.97$, $NNFI=.98$, $CFI=.98$, $IFI=.98$, $RFI=.97$, $AGFI=.86$, $GFI=.86$). The analyses of internal consistency, half-split and test-retest reliability were conducted to check the reliability of the scale and enough scores were reached for scale reliability. Taking the results into account, ATELES can be said to be a valid and reliable instrument to measure the attitudes of high school students towards English lessons.

Keywords: English lessons, attitude scale, validity and reliability

İNGİLİZCE DERSİNE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Öz

Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerinin İngilizce derslerine yönelik tutumlarını belirlemek üzere geliştirilen İngilizce Dersine Yönelik Tutum Ölçeğine ait geçerlik

1 Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, aysegultakkac@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6401-969X>.

ve güvenilirlik çalışmasını yapmaktadır. Çalışma grubu 2016-2017 eğitim öğretim yılında Erzurum'da eğitim gören, uygun örneklem yöntemiyle seçilmiş 370 lise öğrencisinden oluşmaktadır. Ölçeğin faktör yapısı açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş ve toplam varyansın % 64.55'ini açıklayan dört boyutlu bir yapı elde edilmiş ve bu yapının model uyumunun iyi düzeyde olduğu bulunmuştur ($X^2/sd=2,93$, $RMSEA=.069$, $SRMR:.055$, $RMR=.046$, $NFI=.97$, $NNFI=.98$, $CFI=.98$, $IFI=.98$, $RFI=.97$, $AGFI=.86$, $GFI=.86$). Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla yapılan iç tutarlılık, iki yarı ve test tekrar test güvenilirlik analizleri ölçeğin güvenilirlik açısından yeterli değerlere sahip olduğunu göstermiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak, İngilizce Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin lise öğrencilerinin İngilizceye yönelik tutumlarını belirlemede kullanılabilecek güvenilirliği ve geçerliği sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İngilizce dersleri, ölçek geliştirme, geçerlik ve güvenilirlik

Introduction

With the globalization of the world, it has become a necessity to be able to use at least one language besides the mother tongue. As English is the lingua-franca of the modern world, learning this language has gained increasing importance. Therefore, the investigation of the issues related to learning English has gained momentum in the field one of which is the study of attitudes of language learners towards English. Learners' attitudes towards particular courses are among the most significant factors affecting success in those lessons. So, this study is intended to contribute to the existing literature by developing a scale regarding high school students' attitudes towards English lessons.

As a common term mostly associated with psychology, attitude can be defined as the mental state involving feelings and beliefs which eventually influence human behavior (Latchanna and Dagnev, 2009). The combination of these beliefs and feelings play key roles in shaping the attitudes of learners towards learning. These beliefs can either promote or hinder learners' success in the process (Kazazoğlu, 2013). Taking language learning into consideration, it is essential to examine the attitudes of learners towards learning the target language, English in this case (Bartram, 2010; Gardner and Lambert, 1972; Lightbown and Spada, 2011). This focus can enable us to identify the potential problems and come up with practical solutions.

The review of relevant literature shows that there are some studies conducted in Turkey and abroad regarding learners' attitudes towards English. While some of them were carried out with university students (Gömleksiz, 2010; Hussein, Demirok

and Uzunboylu, 2009; Sadighi and Zarafshan, 2006), some were conducted with high school learners (Bilgin Cebeci, 2006; Gökçe, 2008; Yang & Lau, 2003). As this study was conducted with high school students, previous research with similar participant profiles can be briefly presented. In a Masters thesis, Bilgin Cebeci (2006) used the scale she developed herself and asked a group of vocational and technical high school students to provide answers. The results revealed that there was a statistically significant difference between female and male learners which was in favor of the female ones. However, there was not a significant difference regarding school types. The research conducted by Gökçe (2008) supported those of Bilgin Cebeci (2006) as it also showed that female learners had more positive attitudes when compared to male learners in learning English.

There are also some studies conducted abroad on students' attitudes towards English. In a study comparing the attitudes of learners before and after they study at university level, Yang and Lau (2003) followed 35 tertiary level students. The researchers found that the participants had positive attitudes towards learning English as they thought it is important to know the language. Mayrin (2006) carried out a study with ninth graders in Puerto Rico. The results obtained through observations, questionnaires and interviews showed that the participants had negative attitudes towards English as a course to be taken while they had positive attitudes towards English when they consider their life and career goals. The study shares the previous results as it also found that female students had more positive attitudes than their male friends.

In the light of relevant studies, this study is expected to contribute to literature by providing a new scale to be utilized in investigating the attitudes of high school students towards English lessons. Due to the increase in the realization of the importance of learning English in modern world, it is essential to understand learners' attitudes towards learning English to better frame the effects of attitudes on language success.

Methodology

Participants

As this study is based on scale development, different participant groups were formed through convenience sampling with high school students in the center of Erzurum in each phase of developing the scale. Bryman and Cramer (2001) suggest that the number of participants should be five or ten times of the number of items in the scale in factor analysis. Therefore, there were 370 participants in the study group. Considering study groups, it can be stated that the number of participants (n=370) was enough for validity and reliability analysis.

Survey Development Process and Data Analysis

In the process of developing ATELES, relevant literature was reviewed and a 42-item repository were formed. Linguistics experts and specialists in the field experts were consulted for the appropriateness and understandability of the draft form of the scale. In the light of the feedback, the items in the scale were revised and the first form of the scale was designed. The pilot study was conducted with 75 participants and total item correlation and Cronbach alpha value was found. Some items were revised and then rephrased. However, five items were omitted as they did not have enough consistency with the whole scale and had a below .30 total item correlation value. The final form of the scale consisted of 37 items and validity-reliability analyses were conducted. The missing value, extreme value, normality, linearity and multicollinearity analyses were conducted. The blanks in the data set within acceptable levels were filled with arithmetic means. The data obtained from some participants (16 in Exploratory Factor Analysis, 15 in Confirmatory Factor Analysis, 8 in criterion-related validity and 9 in reliability analyses) were also omitted as they had extreme values to affect the normality of the data set. The latent structure was analyzed through Exploratory Factor Analysis (EFA) and the model fit was analyzed through Confirmatory Factor Analysis (CFA). In CFA, multi-fit indices (RMR, RMSEA, SRMR, CFI) were used. In CFA, .90 was determined as the acceptable limit and $>.95$ as perfect fit limit. For RMSEA, SRMR and RMR, $<.08$ for the acceptable limit and $<.50$ for perfect fit limit was determined (Hu and Bentler, 1999; Marcoulides and Schumacher, 2001). The chi square value in CFA is also suggested to be under 3 (Marcoulides and Schumacher, 2001; Schumacher and Lomax, 2004).

Findings

Construct Validity

Exploratory Factor Analysis: In order to analyze the factor structure of ATELES, EFA was conducted. In EFA, the researcher, in the process of determining the items to be in the scale, paid attention that the item eigenvalues are at least 1.00, item factor load values are at least .30 in one factor and there should be at least .10 difference between the items with enough factor loads in two factors (Schriesheim & Eisenbach, 1995; Seçer, 2013). Besides, Robust Maximum likelihood and Direct Oblimin Rotation methods were used.

In EFA, with an aim to test the appropriateness of the data for factor analysis, KMO and Barlett tests were applied and KMO was found .963 and Barlett test χ^2 was found 6401,019 ($p < .001$). Table 1 shows the findings obtained through EFA.

Table 1: The factor loads, the variances explained by sub-dimensions and item analyses in ATELES

Item	1.Fac.	2.Fac.	3.Fac.	4.Fac.	Total Item Correlation
1	.50				,754
5	.54				,751
10	.62				,707
14	.69				,576
20	.84				,712
2		.79			,731
3		.81			,639
6		.73			,627
11		.61			,586
12		.67			,615
23		.75			,589
15			.48		,630
18			.72		,674
21			.49		,595
24			.43		,680
26				.62	,693
27				.68	,768
28				.47	,720
29					,622
30					,701
31					,665
32					,720
34					,717
35					,712
36					,696
37					,765

According to EFA results, as shown in Table 1, a scale of 26 items made up of four factors can explain the %64.55 of the total variance. 11 items with factor loads lower than .30 were omitted in EFA; therefore, the scale consisted of four sub-dimensions and 26 items. The first sub-dimension is the ‘interest’ dimension including 1, 5, 10, 14 and 20. items. The second is the ‘importance’ sub-dimension including 2, 3, 6, 11, 12 and 23. items. The third is the ‘contribution’ sub-dimension with 15, 18, 21 and 24. items. The last sub-dimension is the ‘knowledge & enjoyment’ with 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36 and 37. items.

The factor load values in the scale were between .60 and .79. Tabachnick and Fidell (2001) state that the lower limit for factor load values should be .32 in the process of developing and adapting scales. Considering the findings, the factor load values of the four-factor structure of the scale can be said to be at an appropriate level.

In order to analyze the item validity of ATELES, the corrected item-total correlations were considered. The item-total correlation values ranged between .58 and .75. Since the items with .30 and above values are considered to be appropriate to evaluate the particular aspect and they have consistency with the whole scale (Büyüköztürk, 2007; Field, 2009), all the items in this scale can be said to have medium or high-level correlation with the total scale score and had item validity.

Confirmatory Factor Analysis

The model fit of the four-factor structure of ATELES obtained through EFA was analyzed through first level CFA and the findings are presented in Figure 1.

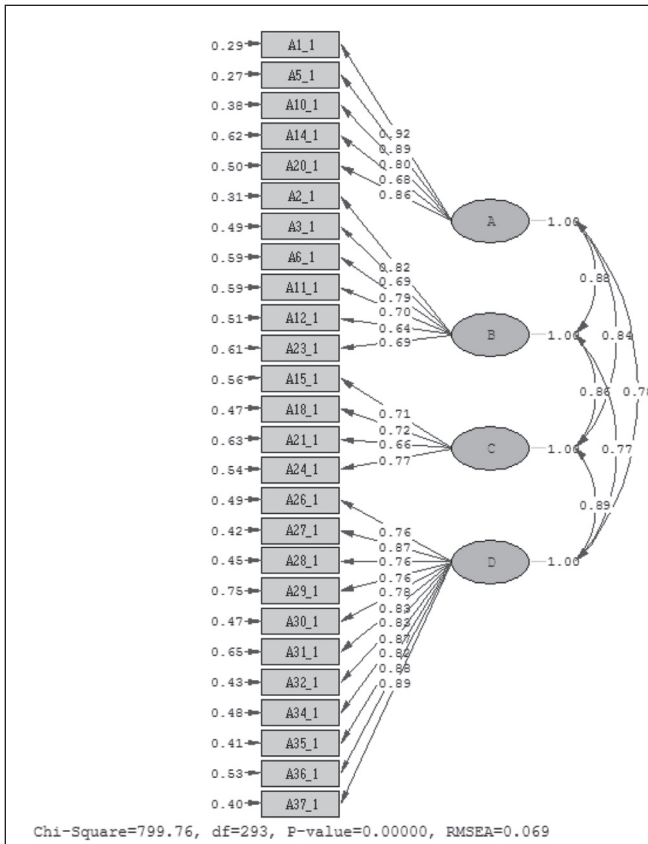

Figure 1. ATELES first level CFA results

Figure 1 shows that the fit indices of ATELES which includes 26 items and four sub-factors are significant ($X^2= 799,76$, $sd=293$, $p=.00$, $X^2/sd=2,93$).

The fit indices values are RMSEA=.069, SRMR: .055, RMR= .046, NFI=.97, NNFI= .98, CFI=.98, IFI=.98, RFI=.97, AGFI=.86, GFI=.86. It can be stated that all the fit indices of this structural model formed in first level EFA are at a good level.

T values between the factors and items were analyzed. No red rows in t values showed that all the items were significant at .05 level.

Reliability Analysis

In order to analyze the reliability of ATELES, internal consistency, split-half reliability and test retest reliability analyses were conducted and the findings are shown in Table 2.

Table 2: The reliability co-efficient of ATELES calculated through internal consistency, split-half reliability and test retest reliability analyses

Dimensions	Internal consistency	Split half reliability
Interest dimension	.92	.82
Importance dimension	.88	.86
Contribution dimension	.91	.89
Knowledge and enjoyment dimension	.86	.84
The whole scale	.96	.92

As a result of the internal consistency, split-half reliability and test retest reliability analyses of ATELES, the reliability coefficient of the whole scale and the sub-dimensions can be said to be at a good level and the whole scale and the sub-dimensions have internal consistency and reliability. Considering that scales with .70 and above reliability coefficient are accepted as reliable, ATELES can be said to have good enough internal consistency, split-half reliability and test retest reliability coefficient (Landis and Koch, 1977; Robinson, Shaver and Wrightsman, 1991).

Results and Discussion

An attitude scale was developed in order to examine the attitudes of high school students towards English lessons and related variables and the validity and reliability analyses were conducted within this framework.

In the process of developing the scale, relevant literature was reviewed, the evaluations of the field experts were obtained and pilot study was conducted to revise item consistencies. After the pilot study, in order to identify the factor structure of the scale, EFA was conducted and a structure with four sub-dimensions which can explain % 64.55 of the total variance was obtained. While Kline (2011) states that the explained variance ratio should be at least % 40, Henson and Roberts

(2006) maintain that this ratio should be at least % 52 and above in developing and adapting scales. Therefore, the values obtained through EFA can be said to be enough to determine the factor structure of the scale. The model fit of the factor structure obtained through EFA was analyzed through first level CFA and the model fit indices were found at a good level ($\chi^2/sd=2,93$, RMSEA=.069, SRMR: .055, RMR= .046, NFI=.97, NNFI= .98, CFI=.98, IFI=.98, RFI=.97, AGFI=.86, GFI=.86). The fit index values obtained through CFA can show that the model fit of the scale is at a good level (Marcoulides and Schumacher, 2001; Schumacher & Lomax, 2004). After the identification of the model fit of ATELES, the four-factor structure was named as interest, importance, contribution and knowledge & enjoyment in line with relevant literature.

Internal consistency, split-half reliability and test retest reliability analyses were conducted in order to identify the reliability of ATELES. The analyses showed that the whole scale and the sub-dimensions were at a good level in terms of internal consistency, split-half reliability and test retest reliability. In developing and adapting scales, the scales are expected to have .70 and above reliability value to be accepted as reliable (Landis & Koch, 1977; Robinson, Shaver and Wrightsman, 1991). Considering the findings, it can be stated that ATELES has internal consistency, split-half reliability and test retest reliability.

In this study, the validity and reliability analyses of ATELES was only conducted with high school students aged between 15 and 18 in Erzurum. Therefore, a major limitation of this study is that it was not conducted with students at different grades in cities other than Erzurum for the validity and reliability analyses of the scale. Future studies can conduct validity and reliability analyses collecting data in different parts of Turkey with different student profiles including those in primary schools. Besides, the adoption of this scale in studies focusing on the relationship between attitudes and other related variables is thought to contribute to the findings related with the validity and reliability of ATELES.

REFERENCES

- Bartram, Brendan (2010), *Attitudes to Modern Foreign Language Learning*. London, UK: Continuum.
- Bilgin Cebeci, Fatma. (2006), *The Attitudes of Vocational and Technical High Schools Students towards English*. Unpublished master's thesis, Uludağ University, Bursa, Turkey.
- Bryman, Alan. & Duncan Cramer (2001), *Quantitative Data Analysis With SPSS Release 10 for Cole, D.A. (1987). Utility of confirmatory factor analysis in test validation research*. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 55, 1019-1031.
- Büyükoztürk, Şener, (2007), *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.

- Field, Andy. (2009), *Discovering Statistic Using SPSS for Windows*. London: SAGE Publications.
- Gardner, Robert. & Wallace Lambert (1972), *Attitudes and Motivation in Second Language Learning*. Rowley, MA: Newbury House.
- Gökçe, Sevgi (2008), *Attitudes and Motivational Intensity of Foreign Language Learners at Vocational High Schools: A Comparative Study*. Unpublished master's thesis, Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- Gömlüksiz, Mehmet Nuri (2010), "An Evaluation of Students' attitudes toward English Language Learning in terms of Several Variables", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9 913-918. doi:10.1016/j.sbspro.2010.12.258.
- Hu, Li-tze. T., & Peter. M.Bentler (1999), "Cutoff Criteria For Fit Indexes In Covariance Structural Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives", *Structural Equation Modeling*, 6(1), 55-65.
- Hussein, Gülşe, Mukaddes Demirok & Hüseyin Uzunboylu (2009), "Undergraduate Student's Attitudes towards English Language", *Procedia Social and Behavioral Sciences 1*, 431-433. doi:10.1016/j.sbspro.2009.01.077
- Kazazoğlu, Semin (2013), "The Effect of Attitudes Towards Turkish and English Courses on Academic Achievement", *Education and Science 38*(170), 294-307.
- Kline, Rex .B (2011), *An Easy Guide to Factor Analysis*. New York: The Guilford Press
- Landis, J. Richard & Gary Koch (1977), "The Measurement of Observer Agreement for Categorical Data", *Biometrics*, 33, 159-174.
- Latchanna, Gara & Asrat Dagnev (2009), Attitude of Teachers towards the Use of Active Learning Methods. *E-journal of All India Association for Educational Research*, 21(1).
- Lightbown, Patsy & Nina Spada (2011), *How Languages are Learned*, Oxford: Oxford University Press.
- Marcoulides, George & Randall Schumacher (2001), *New Developments and Techniques in Structural Equation Modeling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Mayrin, Irizarry (2006), *Attitudes of Ninth Graders in a Rural Middle School in Yauco, Puerto Rico towards the English Language and the English Class*. Unpublished master's thesis, University of Puerto Rico, Porto Riko.
- Robinson, John, Phillip Shaver & Lawrence Wrightsman (1991), *Criteria for Scale Selection and Evaluation in Measure of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego: California Academic Press.
- Sadighi, F. & Zarafshan, M. (2006). "Effects of Attitude and Motivation on the Use of Language Learning Strategies by Iranian EFL University Students." *Journal of Social Sciences & Humanities of Shiraz University*, 23(1), 71-80.
- Schriesheim, Chester & Regina Eisenbach (1995), An Exploratory and Confirmatory Factor Analytic Investigation of Item Wording Effects on Obtained Factor Structures of Survey Questionnaire Measures. *Journal of Management*, 6, 1177-1193.
- Schumacher, Randall & Richard Lomax (2004), *A Beginner's Guide to Structural Equation Modelling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Seçer, İsmail (2013), *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi: Analiz ve Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık

Tabachnick, Barbara & Linda Fidell (2001), *Using Multivariate Statistics*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Yang, Anson. & Lucus Lau (2003), “Student Attitudes to the Learning of English at Secondary and Tertiary Levels”. *System*, 31, 107-123.

APPENDIX

İNGİLİZCE DERSİNE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
	Sevgili öğrenciler, Bu ölçekte İngilizce dersine yönelik tutumlarınızı ölçmek üzere maddeler yer almaktadır. Bu maddelerin her birine yönelik “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum” ve “hiç katılmıyorum” şeklinde beş seçenek verilmiştir. Her cümleyi dikkatlice okuduktan sonra size en uygun seçeneği işaretleyiniz.					
1	İngilizce dersini almak benim için bir zevktir.					
2	İngilizce dersi, benim için önemli bir derstir.					
3	İngilizce dersinin, genel kültürümü artırdığını düşünüyorum.					
4	İngilizce dersine çalışmak benim için eğlencelidir.					
5	Her öğrencinin, İngilizce dersini alması gerektiğini düşünüyorum.					
6	İngilizce derslerini dört gözle beklerim.					
7	İngilizce dersinin, küreselleşen dünyaya ayak uydurmama yardımcı olacağını düşünüyorum.					
8	İngilizce dersinin, diller arasındaki benzerlik/farklılıkların bilincine varmama katkı sağladığını düşünüyorum.					
9	İngilizce dersine çalışırken zorlanmam.					
10	İngilizce dersinin, yazma becerimi geliştirdiğini düşünüyorum.					
11	İngilizce dersinin, güzel konuşma becerimi geliştirdiğini düşünüyorum.					
12	İngilizce dersi seçmeli ders olsa da alırım.					
13	İngilizce dersinin, ana dile karşı bakış açımı geliştirdiğini düşünüyorum.					
14	İngilizce dersinin, yurt dışına gidebilmek için bir fırsat olduğunu düşünüyorum.					
15	İngilizce dersinin, dil bilgisi konusundaki bilgimi artırdığımı düşünüyorum.					
16	İngilizce dersinin konularını tekrar etmekten zevk alırım.					
17	İngilizce dersinin, özgüvenimi artırdığımı düşünüyorum.					

18	İngilizce dersinin, dillerin kullanım özellikleri konusundaki bilgimi artırdığını düşünüyorum.					
19	İngilizce dersindeki yeterliğimi geliştirmek için yabancı dizileri/filmleri İngilizce olarak izlemeye çalışırım.					
20	İngilizce dersinin, okuma alışkanlığımı geliştirdiğini düşünüyorum.					
21	Zorunlu İngilizce ders saatleri artırılmalıdır.					
22	İngilizce dersinin, kendimi ifade edebilme becerimi geliştirdiğini düşünüyorum.					
23	İngilizce dersindeki yeterliğimi geliştirmek için, İngilizce düşünmeye çalışırım.					
24	İngilizce dersinin, okuma zevkimi artırdığını düşünüyorum.					
25	İngilizce dersindeki yeterliğimi geliştirmek için, aklımdan geçen ifadeleri İngilizce olarak yazmaya çalışırım.					
26	İngilizce dersinin yabancı dile karşı bakış açımı geliştirdiğini düşünüyorum.					

MODERNLEŞME VE POSTMODERN ELEŞTİRİLER EKSENİNDE KAMU POLİTİKASI DİSİPLİNİ

Veysel ERAT¹

Geliş: 22.11.2017 Kabul: 05.03.2018

DOI: 10.29029/busbed.392632

Öz

Bir disiplin olarak kamu politikası İkinci Dünya Savaşı 'nda ortaya çıksa da tarih boyunca politikalar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Günümüz kamu politikası disiplinin kökleri modern bilimin politika yapım süreçlerinde kullanılmasıyla başlamış ve bu durum tüm politikalar için geçerli olduğu zaman kamu politikası bir disiplin haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, kamu politikasının gelişim sürecini ve günümüzdeki konumunu incelemektir. Disiplinin gelişimi noktasında modernleşme sürecine başvurulmuştur. Disipline biçilen rol açısından ise postmodern yazın temel alınmıştır. Çalışmada eylem ve çalışma alanı olarak kamu politikası birbirinden ayrılmıştır. Bilimin öneminin kavranması bağlamında devlet tarafından daha fazla kullanılmasının sonucu olan kamu politikasının modernleşme süreci içinde değerlendirilebileceği ve bu kullanım biçiminin postmodern söylemin eleştiri kısıncasına girebileceği gösterilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Kamu politikası, bilim, modernleşme, postmodern durum.

PUBLIC POLICY DISCIPLINE AXIS MODERNIZATION AND POSTMODERN CRITICISM

Abstract

Although public policy as a discipline appeared in the Second World War, policies have been studied throughout history. The roots of today's public policy

1 * Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, veyselerat@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0735-5432>.

discipline have begun with the use of modern science in policy making processes and when this applies to all policies, public policy has become a discipline. The aim of this study is to examine the development process of public policy and its present state. At the point of development of the discipline, modernization process was applied. In terms of the disciplined role, it is based on postmodern type. In the study, public policy is divided into an action and a field of work. It has been shown that the public policy, which is the result of the further use of science by the state in the context of grasping its importance, can be evaluated within the process of modernization and this form of use can be considered within the scope of criticism of postmodern discourse.

Keywords: *Public policy, science, modernization, postmodern condition.*

1. GİRİŞ

Kamu politikası; hükümetlerin eylemleri ve bir çalışma alanı olarak fiili ve bilimsel olmak üzere iki anlama tekabül etmektedir. Tarihte ilk örgütlü toplumların belirli bir amaç için kendilerini etkileyen faaliyetler yaptığı ve bu faaliyetlere belirli bir bilgi türüyle karar verdiği düşünüldüğünde, kamu politikasının hem faaliyet hem de çalışma alanı olarak öteden beri var olduğu söylenebilir. Ancak faaliyetlerin yapıma biçimi ve bu faaliyetlere karar verilirken kullanılan yöntem ya da bilginin türü açısından kamu politikasının her iki anlamıyla farklı dönemlendirmeleri söz konusu olmaktadır.

Çalışmanın konusu olan bir disiplin olarak kamu politikası, modern bilginin politika yapım süreçlerine uygulanmasıyla geleneksel politika çalışmalarından kopmuş, modernleşme süreci içinde kullanım alanı artarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bugün kullanılan ana hatlarına kavuşmuştur. Günümüzde politikaları salt bilimsel anlayışla ele alan çalışmalar, politikayı daha rasyonel kılmaya dönük çalışmalarla kıyaslandığında oldukça azdır ve politikaları iyileştirme veya geliştirme anlayışı politika çalışmalarında neredeyse doğallaşmıştır. Disiplinin gelişim tarihinde, kamu politikalarını bilimsel bilgiye dayanarak daha iyi yapma ve politikalarından daha fazla verim elde etme gibi amaçlar bu durumun önemli bir nedenidir. Bu bağlamda çalışma alanı olarak kamu politikası ve modern bilginin devlet için ya da devlet tarafından kullanımı arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bu da kamu politikasına ilişkin yapılacak köken çalışmalarını bilginin devlet ile ilişkisinin incelenmesine götürmektedir. Diğer taraftan bilginin devlet tarafından kullanım biçiminin aldığı nihai durum postmodern yazının da sıklıkla gönderme de bulunduğu bir konudur.

Bu çalışmanın temel sorunsalı, bir disiplin olarak kamu politikasının modernleşme süreci içinde geliştiği ve mevcut konumunun postmodern eleştirilere konu

olduğudur. Çalışma dört ana bölüm olarak tasarlanmıştır. Eylem ve disiplin olarak kamu politikası açıklandıktan sonra kamu politikasının gelişimi modernleşme süreci içinde incelenmiş ve son olarak hâkim kamu politikalarında egemen olan yaklaşımlar postmodern eleştirilerle değerlendirilmiştir.

2. DEVLETİN EYLEMİ OLARAK KAMU POLİTİKASI VE ÖZELLİKLERİ

Tarih boyunca örgütlülüğü hangi düzeyde olursa olsun tüm politik varlıkların amaca yönelik faaliyetler şeklinde tanımlayabileceğimiz ve bu yönüyle politika kavramı içinde değerlendirebileceğimiz eylemleri olmuştur. Bu nedenle devletin bir eylemi olarak politikanın tarihin hangi döneminde başladığına yönelik yapılacak kökensel bir sorgulama, yani sosyal bilimlerde sıklıkla başvuru alan terimleri olabildiğince geçmiş bir tarihe dayandırma yaklaşımı, araştırmacının farklı sonuçlarla karşılaşmasına neden olacaktır. Bu konuda ikinci bir sınırlılık ise kamu politikasının genel bir kullanıma konu olması ve kavramın birçok alt politikayı içermesidir. Diğer bir ifadeyle, hangi kamu politikasının tarihin hangi döneminde başladığına ilişkin sorgulama araştırmacıları yine farklı tarihsel noktalara götürecektir. Bu anlamıyla eylem olarak kamu politikasının tarihsel kökeni konusunda bilimsel uzlaşımın olmayacağı muhtemeldir. Ancak kavramın tanımı noktasında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte böyle bir sorun söz konusu değildir ve yapılan tanımlamalar ortak özellikler içermektedir.

Günümüzde en geçerli ve yaygın tanımıyla kamu politikası (Akdoğan, 2012: 3), hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı seçtikleri her şeydir (Dye, 2005:1). Eylem şekli ve eylemsizlik özelliklerine göndermede bulunularak açıklanan (Park, 2000: 39) kamu politikası, bir diğer tanımlamaya göre; siyasi sürecin çıktıları, hükümet kuruluşlarının resmi ya da açıklanmış kararlarıdır (Heywood, 2012: 54; Heywood, Siyaset, 2013: 505). Hükümetler “politika” kavramında ifadesini bulan kararlarıyla, kamu otoritesini ve kaynaklarını kullanarak, gündemlerine aldıkları sorunların üstesinden gelmeye çalışırlar (Colebatch vd. 2010: 11). Bu siyasi iktidarların varsayılan asli görevlerinden kaynaklanmaktadır. Vatandaşların taleplerini karşılamak ve bir uzlaşma zemini tesis ederek, toplumsal çatışmaları uzlaştırmak gayesinin çıktıları kamu politikaları olmaktadır (Yıldız ve Sobacı, 2013: 17). Bu yönüyle kamu politikaları toplumsal amaçlara yönelik uygulanan programlar için oluşturulan siyasi kararları tanımlamak amacıyla kullanılır (Cochran & Malone, 1995’ten akt. Birkland, 2011: 8) ve hükümetlerin eylemlerine ve bu eylemleri belirleyen niyetlerine atıfta bulunur (Cochran, vd., 2012: 1).

Tek bir tanımı olmayan kamu politikalarının ortak özellikleri ise şu şekilde sayılabilir (Birkland, 2011: 8-9; Yıldız & Sobacı, 2013: 18; Babaoğlu, 2017: 513):

(i) Politikalar halk adına yapılır. (ii) Politikalar dikkat gerektiren sorunlara karşısında geliştirilen hedefli yaklaşımlar bütünüdür. (iii) Politika fikirleri hükümet dışından ya da hükümet ile sivil toplum aktörlerinin etkileşiminden ortaya çıksa da nihai olarak hükümetler tarafından yapılır. (iv) Politikalar; problem, çözüm ve kendi motivasyonları noktasında farklı yaklaşımları olan kamu ve sivil aktörler tarafından yorumlanır ve uygulanır. (v) Uygulanmanın sonucunda ortaya çıkardığı etkiye bağlı olarak değişime tabidir. (vi) Tercihe bağlı olmak şartıyla eylemsizlik de kamu politikasıdır.

Sayılan özellikler her ülkede uygulanan kamu politikaları için geçerli ve literatürde yapılan tanımlamaların sıklıkla göndermede bulunduğu özelliklerdir. Siyasi sistemler, ekonomik durum, demokrasi düzeyi gibi farklı etmenlere bağlı olarak birbirinden farklı yöntemlerle hayata geçirilse de politikalar belirli aşamaları içeren hareketler dizisi şeklinde hayata geçirilir (Çevik ve Demirci, 2012: 13).

3. BİLİMSEL ÇALIŞMA ALANI OLARAK KAMU POLİTİKASI VE KONUSU

Bir çalışma alanı olarak kamu politikası birçok disiplinle ilişkili olsa da özellikle siyaset bilimi, kamu yönetimi, sosyoloji, psikoloji ve iktisat gibi alanlar arasında işleyen disiplinler arası bir çalışma alanıdır (Parsons, 2001: xvi; Orhan, 2013: 66). Bu alan genel olarak politikaların incelenmesini içerir (Deleon, 2006: 39). Literatürde “politika analizi”, “politika bilimi” ve “politika değerlendirmesi” terimleri arasında anlamsal bir karışıklık söz konusudur (Fischer, 1995: 3). “Politika değerlendirmesi”, politika döngüsünün bir aşamasıdır ve politika sürecine ilişkin bilgilerin raporlanmasını ifade etmektedir (Wollmann, 2007: 393). Değerlendirme araştırmalarında genel olarak beklenen ve gerçekleşen politika performansı arasındaki farkın bilgisi edinilir (Dunn, 1994: 19). Bu bağlamda “analiz” kavramıyla karşılaştırıldığında oldukça sınırlı bir inceleme söz konusudur.

“Politika bilimi” ya da “kamu politikası disiplini” ile “kamu politikası analizi” kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılması ilgili yazında daha sık rastlanan bir durumdur. Örneğin Akdoğan (2012) kamu politikasını disiplin olarak ele alırken, Köseoğlu (2013: 4), “kamu politikası analizi” için disiplin kavramını kullanmıştır. Orhan (2007), “kamu politikası analizi yaklaşımı” ve “kamu politikası alanı” kavramlarını kullanırken, Yıldız vd. (2016), “kamu politikası analizi”ni daha fazla tercih etmiştir ve yer yer disiplin olarak nitelemiştir. “Kamu politikası”ni bir disiplin olarak ele alan Gül (2015: 7), kamu politikası analizini disiplinin bir alt alanı olarak saymıştır. Terimlerin birbirlerinin yerine kullanılması ya da birbirinden farklı yaklaşımlarla tanımlanması yalnızca Türkçe literatür için geçerli bir durum değildir. Politika analizini bölünmüş ve tutarsız bir alan olarak gören

Dryzek (1982: 310), alanın kabul edilmiş bir paradigması, iyi geliştirilmiş teori veya spesifik politika sorunlarına uygulanacak yöntemler setinin bulunmadığını belirttiikten sonra politika analisti kadar politika analizi tanımı olduğu tespitinde bulunmuştur. Hajer (2003: 181), Dryzek'in 1982 yılında yapmış olduğu yorumun değişmediğini belirterek, politika analizinin somut politika müdahaleleri yoluyla kamu sorunlarını çözmeye yardımcı olmak için sosyal-bilimsel anlayışların geliştirilmesi ve uygulanmasıyla ilgili olduğunu ifade etmiştir.

Cochran vd. (2012: 8), politika analizinin belirli politikaların neden ve nasıl önerildiğinin, benimsendiğinin ve uygulandığının araştırılmasıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Dunn (1994: 1) politika analizini, politika oluşturma sürecinde bilgi oluşturma faaliyeti olarak tanımlamıştır. Dunn'a göre analiz kamu politikalarının ve programlarının nedenlerini, sonuçlarını ve performansının araştırılmasını içerir. Literatürde politika analizini karar verme mekanizmasına bilgi üretme faaliyeti olarak tanımlama eğilimi oldukça yaygındır (Çevik ve Demirci, 2012: 67). Kamu politikası analizi en iyi politikanın nasıl oluşturulacağını bilgisini sağlamaktadır. Oysa her kamu politikası analizi politikanın iyileştirilmesi ya da geliştirilmesini sorunsal etmeyebilir ve analizin neticesi bir eylem olarak değil bir disiplin olarak politikanın gelişmesine katkı sunabilir. Analizin bu duruma indirgenmesi aşağıda inceleneceği üzere ana akım kamu politikası analizi yaklaşımlarıyla ilgilidir. Disiplinin doğuşu ve dizaynı büyük oranda “iyi politika” anlayışı üzerine kurgulandığı için indirgemeci yaklaşım baskın bir şekilde devam etmektedir.

Disiplinin kurucusu sayılan Harold D. Lasswell'in (Fischer vd., 2007: xix; Kara, 2016: 107), problem çözme odaklı ve rasyonellik üzerine kurulu yaklaşımının da bunda etkisi büyüktür. Ona göre “politika bilimleri” araştırılan politika süreçlerinin yöntemlerini, politika çalışmalarının sonuçlarını ve enformasyon, planlama ve tahminlerden oluşan istihbarat ihtiyaçlarına katkı yapan disiplinlerin bulgularını içermektedir (Lasswell, 2003: 86). DeLeon ve Martell de (2008: 1495) politika bilimlerini, kamu politikası analizi ile ilgili yapılan tanımlamalara yakın bir açıklamayla, problem çözme konusunda benzersiz bir yaklaşım olarak ele almışlardır.

Her ne kadar kamu politikası analizi alanın önemli bir boyutunu oluştursa da disiplinin kendisi bundan daha kapsamlıdır. Öncelikle bütün kamu politikalarının disiplinin konusu içinde girdiğini belirtmek yeinde olacaktır. Diğer taraftan disiplini konu edinen temel kitaplar incelendiğinde sıklıkla işlenen en genel konular şu şekildedir (Birkland, 2011; Lindblom ve Woodhouse, 1993; Hill, 1993; Anderson, 1994; Dunn, 1994; Howlett & Ramesh, 1995; Parsons, 2001; Dye, 2005; Moran, vd., 2006; Knoepfel vd., 2007): Kamu politikasının anlamı, politika disiplininin tarihi ve diğer disiplinlerle ilişkisi, politika okulu ve eğitimi, politika süreci (gündem belirleme, karar verme, yasalaştırma, uygulama, değerlendirme), politika türleri, politika yapımında devletin rolü ve diğer aktörler (sivil toplum örgütleri,

özel kesim vb.), politikaların araçları, politikanın kaynakları, politika oluşturma teorileri, politika oluşturma zorlukları, politika çıktılarının etkileri ve dağıtım sorunu, politika analizi ve analiz modelleri, kamu politikalarında etik.

Bu noktada anılan konuları “kamu politikası analizi” terimi yerine “kamu politikası disiplini” içinde değerlendirmek yerindedir. Nitekim Thissen ve Walker (2013: 3), literatürde ‘ex-ante’ kamu politikası analizi olarak isimlendirilen gelecekteki bazı hedeflere ulaşmayı maksat edinen ve yönlendirilmeye açık politikalar için yapılan çalışmaları “politika analizi” olarak tanımlarken, uygulanan politikaların etkilerini değerlendiren ve ‘ex-post’ analiz olarak tabir edilen çalışmalar için “politika değerlendirmesi” terimini tercih etmişlerdir. Politika üretme süreçlerine ilişkin çalışmaları ise analiz olarak kabul eden yazının aksine “politika bilimine” katkıda bulunan kamu politikaları çalışmaları olarak kabul etmişlerdir.

4. KAMU POLİTİKASININ TARİHSEL KÖKENİ VE MODERNLEŞME

Çalışma alanı olarak kamu politikasının tarihi konusunda üç temel açıklama öne çıkmaktadır (Yıldız vd., 2016): İlk görüşe göre, danışmanlık sıfatıyla yöneticilere politika öğütü verilmesi kamu politikasının başlangıcını oluşturur ve bu anlamıyla kamu politikası ile örgütlü toplumların tarihi birbirine yakındır. İkinci görüşe göre, Aydınlanma ve ona bağlı olarak bilginin öneminin artması ve giderek kullanımının yaygınlaşması günümüz kamu politikasının doğuşuna kaynaklık etmiştir. Üçüncü görüşe göre, kamu politikası İkinci Dünya Savaşı’yla ortaya çıkmıştır. Burada karar odaklı rasyonalizasyon arayışı ve değer odaklı meşruiyet arayışı kamu politikasının doğuşuna ilişkin temel nedenler olarak öne sürülse de kamu politikasının savaşla birlikte ABD’de ortaya çıkan özgün yönetim sorununa karşı geliştirilen bir çözüm olduğu yönünde çıkarımlar da vardır (Çelik, 2008).

İkinci Dünya Savaşı kamu politikaları çalışmalarının bilim/disiplin olarak adlandırılması bağlamında önemli bir eşiği temsil etmektedir. Nitekim Habermas (2013: 89) bilimselleştirilmiş politika olarak adlandırdığı olguyu “*bürokratlar, askerler ve politikacılar, kamusal işlevlerini yerine getirirken, kesin bilimsel önerilere ancak bir kuşak önce, evet büyük ölçüde ancak İkinci Dünya Savaşı günlerinden beri yönelmişlerdir*” şeklinde açıklamaktadır. Disiplinin gelişiminde farklı tarihsel dönemleri de öne çıkaran görüşler de bulunmaktadır. Bunlar birbirini bütünüyle reddetmemekte aksine disiplinin önemli gelişim aşamalarına tekabül etmektedir. Diğer taraftan “politikaların geliştirilmesi” anlayışının ortak özellik olarak öne çıktığı görülmektedir. Her ne kadar günümüzde saf bilim anlayışını merkeze alarak yapılan kamu politikaları çalışmaları varsa da disiplin iktidarın belirleyiciliği altında gelişmiştir. Diğer bir ifadeyle, genel-

likle iktidar adına bilginin politika yapım süreçlerinde kullanımının artması ve yaygınlaşması süreç içinde kamu politikasının doğuşu için zemin hazırlamıştır. Bu nedenle herhangi bir tarihsel döneme ve yalnızca belirli nedenlere indirgenmiş köken incelemeleri birtakım eksiklikleri barındırmaktadır. Bu bağlamda çalışma, daha kapsayıcı olduğu düşünülen bilgi temelinde modernleşme sürecini, kamu politikası disiplininin gelişimi açısından da açıklayıcı bir yaklaşım olarak görmektedir.

Modernliğin ne olduğu ve tarihsel olarak nereye oturduğu noktasında farklı görüşler öne sürülse de bir çağdan öbürüne geçiş süreçleriyle tanımlanması konusunda uzlaşma vardır (Wood, 2012: 20). Wood'a göre (2003: 196), kavram ile birçok şey kastedilse de yapılan tanımlamalar Weber'in rasyonalizasyon süreciyle ilgilidir: Devletin bürokratik örgütlenme içinde rasyonalizasyonu, ekonominin sanayi kapitalizmi içinde rasyonalizasyonu, eğitim ve kültürün yaygınlaşması, hurafelerin çöküşü ve bilim ve teknoloji sürecinin rasyonalizasyonu. Bu nedenledir ki moderniteye geçişi belirleyen dört devrimden (bilimsel, siyasal, kültürel, endüstriyel) söz edilse de modernleşme süreci boyunca üzerinde durulan ve diğer devrimlerin de ondan türediği düşünülen bilimsel devrimdir (Jeanniere, 2011: 113-116).

Modern bilimin özellikle icatlar yoluyla uygulamaya sokulması, insanlığın geleceği üzerinde ilk uygarlıkların tekniğinin ve tarımın yaptığından daha büyük bir etkiye olanak tanımıştır (Bernal, 2011: 364). Bunun farkedilmesi nispetinde toplumsal, siyasal ve ekonomik yapılar aşama aşama bilimselleştirilmiştir. Bilimselleştirme modern toplumun temel özelliğidir. Bunun en önemli nedeni gücü doğasında içerdiği varsayılan bilginin daha fazla iktidar olanağı tanınmasıdır. Başka bir ifadeyle, Ortaçağ inancının karşısında düşünce ve bilimin yükselişinin tarihi olarak tanımlanabilecek modernleşme, göz ve görmenin hegemonyasını kurduğu bir dönemdir. Modern toplumda deneye ve gözleme dayalı olarak görmek egemen olmaktır ve bu anlamıyla bilgi güçtür (Arslan, 1999:65).

Her ne kadar modern bilimin başlangıç dönemlerinde, Galileo örneğinde olduğu gibi, bilim-iktidar çatışması söz konusu olsa da görece kısa bir süre sonra bilimin kullanım alanının genişliği ve nitelik açısından faydasının görülmesine bağlı olarak iktidarın başlıca kullanım araçları içinde yer edinmiştir (Erat ve Arap, 2016: 37). Bu gelişim, ilgili tarih kitaplarında uzun uzun anlatılmıştır (Bernal, 2011; Bernal, 2009a; Bernal, 2009b). Çalışma açısından önemli olan gelişimin devletin ilgisine mazhar olması ve bilimin yalnızca sanayi açısından değil devlet açısından da kullanıma konu olmasıdır.²

2 Bilim ve devlet ilişkisinin tarihi ve bilim politikalarının ortaya çıkışını hazırlayan koşullar için bakınız (Erat ve Arap, 2016).

Devletlerin bilimsel verilere dayanarak politika üretmesinin örnekleri tarihsel kayıtlarda mevcuttur. Ancak bu durum süreklilik arz etmemiştir. Hobsbawm (2013: 300), Fransız Devrimi'nden sonra bazı bilim insanlarının özellikle askeri alan başta olmak üzere bürokratik sıfatlarla hükümet bünyesinde görevlendirilmesini,³ modern olsun ya da olmasın “tarihte ilk kez” yaşanan bir durum olduğunu ifade etmiştir. Gerçekten de bilim ve savaş birbirine daima sıkı bir bağ içinde olmuşlardır. Babiller'in askeri mühendislikte yakaladıkları gelişmeler, matematiğin Antik Yunan'da sağladığı askeri yararlar nedeniyle itibar görmesi ve İskender döneminde savaşlarda bilimden yararlanılması bunlardan sadece birkaç örnektir (Bernal, 2011: 155-156). Bu bağlamda Hobsbawm'ın “ilk kez” çıkarımı muhtemelen bilim insanlarının sınırlı bir alan olsa da devlet aygıtı içinde sürekli yer edinmesinde yatmaktadır. Ancak bu durumun genelleşmesi yine savaşlar aracılığıyla 20. yüzyılda olmuştur.

Yüzyılın başında modern bilimin yararlılığına olan güven neredeyse sınırsızdı. Bilimsel gelişmelerin meydana getirdiği ekonomik ve toplumsal dönüşüm, bilimin insanlığın tüm sorunlarını çözeceğine ilişkin yaygın bir inanç meydana getirmiştir (Conner, 2013: 461-462). Devletler özellikle Birinci Dünya Savaşı ile bu fikre daha fazla meyletmeye başlamıştır. Savaş boyunca yapılan bilimsel hazırlıkların savaş koşullarında yetersiz kalması, bilim insanlarının hükümetler için zorunluluk olduğunu göstermiştir (Bernal, 2011: 160). Savaş yeni bilgi biçimlerinin kullanılması için zemin hazırlamıştır. Savaşın kendisinin daha derin ekonomik ve nüfus bilgisini gerektirdiği anlaşılmıştır. Psikiyatrik tedavi ve zeka testi gibi psikolojik bilgi ve uygulamaları insanların yeteneklerini değerlendirmek ve onlardan en iyi şekilde yararlanmak için kullanılmıştır. Bununla birlikte kamu müdahalesi ve planlaması ile ekonomik verimliliği arttırmaya yönelik ekonomik, istatistiksel ve örgütsel bilgilere başvurulmuştur (Wagner, 2007: 36-37). İki savaş arasında sanayi araştırmaları neredeyse elli kat artarken devletin öncülüğünü yaptığı Amerika ve İngiltere'de gelir dağılımı, gıda tüketimi, sağlık koşulları, yaşam standartları konusunda çok sayıda anket ve kamuoyu yoklaması yapılmıştır (Bernal, 2009b).

Bilimin devlet kullanımının giderek artması bir taraftan kamu politikasının bir disiplin olarak doğmasına, diğer taraftan bilimin kendisinin politika olarak devletler tarafından benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Bilimin elde ettiği popülerliğe ve sosyal bilimlere dahil birçok şekilde kullanılmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'na kadar örgütlenmiş bilim söz konusu olmamıştır. Amerika Birleşik

3 Geometrici ve fizikçi Lazare Carnot Jakobenlerin savaş işlerinin başına getirilmiş, bir dönem (1792-1793) Donanma Bakanlığı da yapan matematikçi ve fizikçi Monge ve ekibi savaş gereçlerinin üretilmesinde görevlendirilmiş ve kimyacı ve iktisatçı Lavoisier'e ulusal gelirin ölçülmesinde yarayacak bir çizelge oluşturma görevi verilmiştir (Hobsbawm, 2013: 300).

Devletleri'nin tarihin en büyük araştırma ve geliştirme girişimi ile sonuçlandığı atom bombasının savaş sırasında kullanması, bilimin uygulamadaki olası gücünü ortaya koymuş ve hükümetlerin bilimi desteklemesi durumunda nelerin beklenebileceğini göstermiştir (McClellan & Dorn, 2013: 422). Bu anlamıyla savaş, bilim ve yönetim ilişkisine yeni bir boyut kazandırmış ve bilim bir politika olarak doğmuştur. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Beyaz Saray'a bir bilim danışmanı atamıştır (Mayor, 1997: 154). Başkan Roosevelt'in isteği üzerine 1945'de Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Ofisi'nin direktörü tarafından hazırlanan raporda bilime olan sınırsız güven "Science- The Endless Frontier/Bilim- Sonsuz Sınır" başlığıyla açıklanmıştır (Göker, 2004: 177-179). Raporda sağlık, endüstriyel üretim, istihdam, ekonomik refah, savunma gibi birçok konuda bilimin önemine değinilmiş (Bush, 2017) ve kamu politikası bu anlayış çerçevesinde Amerika'da çözüm odaklı bir disiplin olarak doğmuştur. 1945-1960 arasında büyük toplumsal problemler, yoksulluk, evsizlik gibi alanlarda kullanılan kamu politikası analizinde hâkim değerlendirme ölçütleri toplumsal adalet ve kamu yararı iken; 1980 ve sonrası dönemde piyasanın etkin işlemediği alanlarda "etkinlik" temel değerlendirme ölçütü olmuştur (Akdoğan, 2012: 20).

5. KAMU POLİTİKASININ POSTMODERN ELEŞTRİSİ

İkinci Dünya Savaşı yalnızca bilimin politikalaşması ya da politikaların biliminin/kamu politikası disiplinin ortaya çıkışı açısından değil, postmodernizm açısından da önemli bir dönüm noktasıdır. Yazının önde gelen isimlerinden Fredric Jameson (2011), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan kapitalizmin üçüncü büyük aşamasının kültürel mantığını açıklamak için kavramı kullanmıştır. Lyotard (2013) ise bilginin değişen statüsü üzerine inşa ettiği postmodernizmin 1950'lerin sonlarından itibaren başladığını belirtmiştir. Bir söyleşide, kavram hakkındaki düşünceleri kendisine sorulduğunda, Foucault (2001: 37); "Postmodernite olarak adlandırdığınız şey nedir? Ben gündemi takip etmiyorum." şeklinde cevap verse de postmodernizmin öncüleri tarafından fikir babaları arasında sayılmıştır (Timur, 2005: 70) Foucault, aşağıda inceleneceği üzere İkinci Dünya Savaşı'na bilgi-iktidar bağlamında önem atfetmiştir. Postmodernizmin başlangıç yılı olarak farklı tarihsel önermeler bulunmakla birlikte, bakış açısında göre farklı tanımların da yapıldığını belirtmek yerindedir. Çalışmada bilim politikalarının ve kamu politikasının gelişiminde odaklanılan ana konu üzerinden değerlendirmeye gidilecektir.

Kamu politikasının doğuşunda ya da bilimin devlet bünyesinde bir politika olarak yer edinmesinin altında yatan önemli bir özellik politikaların iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve devletin sorun olarak tanımladığı problem alanlarının çözülmesidir. Kamu politikası disiplininin iç dizaynı da bu olgular göz önüne

alınarak biçimlenmiştir. Politika analizi için önerilen ilk modellerden birisi olan süreç model, politikaların varlık koşullarını değil aşamalarını inceleyerek çoğu zaman politikaya katkı sağlamakla sonuçlanır. Ayrıca uygulama modelleri ve karar verme teorilerinde genellikle rasyonalite arayışı hakimdir. Bilimin politika-laşması ile sıkı düzen altına alınması ve politikaların bilimselleştirilerek iktidar düzeneklerine biniştirilmesi süreçlerinin diğer bir önemli özelliği ise uzmanlaşmış ve profesyonelleşmiş sınıf olarak entelektüellerin, modern devlet tarafından işlevselleştirilmiş ücretli memurlar haline getirilmeleridir (Poulantzas, 2004: 63). Bu bağlamda bilim politikası ve kamu politikasının birbirini besleyen süreçlerle gelişip uygulamaya geçmesiyle, bilim insanları yaşadıkları çağın ekonomik, sınai ve askeri gelişmelerine doğrudan ve açık bir biçimde dahil olmuşlardır (Bernal, 2009b: 12). Diğer bir ifadeyle, kamu politikası doğrudan devlet kurumları içinde resmi unvanlarıyla ve bilim dünyası içinde görece özerk konumlarıyla bilim insanların sahip oldukları bilgiyi devlet için kullanmaya başlamalarının sürekli bir hal almasını sağlayan disiplin olarak doğmuştur. Disiplin içinde saf bilim çabasının da söz konusudur, ancak iktidar ve bilginin kesiştiği noktada konumlanan kamu politikası disiplini, iktidar tekniklerini geliştirme noktasında diğer çalışma alanlarıyla karşılaştırıldığında daha uygun bir zemin taşımaktadır.

Postmodern yazının başvurduğu başlıca referans kaynaklarından (Şaylan, 2009; Turan, 2011; Best & Kellner, 2011) biri olan Foucault'nun "spesifik entelektüel" kavramlaştırması, bilim insanlarının kamu politikası disiplini içinde biçilen konumuyla birebir örtüşmektedir. Foucault'ya göre, spesifik entelektüel figürü İkinci Dünya Savaşı'nda şekillenmiştir. Bütünsel bir devlet teorisiyle donanmış, herkes için geçerli olan değerlerin taşıyıcısı ve adil olmayan devlete karşı çıkan evrensel entelektüelin yerini alan spesifik entelektüel; spesifik bir kurum veya disiplinde çalışan kişidir. Bunlar yaşam koşullarının kendilerini konumlandıkları noktalarda çalışmaktadırlar. Foucault İkinci Dünya Savaşı'nda atom fizikçisi olarak çalışan Oppenheimer'in evrensel entelektüelden spesifik entelektüele geçişi temsil ettiğini belirtmektedir. İktidar ilk defa entelektüelin genel söylemi nedeniyle değil, spesifik bir alanda ve spesifik bir konuda elinde tuttuğu bilgi nedeniyle entelektüelin peşine düşmüştür. Foucault'nun bilimin siyasi statüsü ve taşıyabileceği ideolojik işlevler olarak tanımladığı bu sorun, ona göre 1950'lerde temel problemlerden birisidir ve problemin kendisi Foucault'nun çalışmalarını inşa ettiği zemini oluşturmuştur. Her ne kadar yazarın muhatapları bilgi-iktidar temelinde sorunsal edilen problemi, siyasi bakımdan önemsiz ve epistemolojik açıdan sıradan bir sorun olarak görse de ona göre "Deliliğin Tarihi", teorik fizik ya da organik kimya gibi bir bilim dalının toplumun siyasi ya da ekonomik yapısıyla ilişkisi sorununu gündeme getirmekten çok daha az karmaşıktır (Foucault, 2011).

Foucault'ya göre, spesifik entelektüel devlet veya sermayenin çıkarlarına hizmet etme ya da iktidar odakları tarafından manüpile edilme riskiyle sürekli karşı karşıyadır (Keskin, 2011: 26). İktidar pratikleri içinde bilgisini araçsallaştırma potansiyeli yüksek olsa da Foucault tarafını evrensel entelektüelden değil, gündelik iktidara karşı kendi uzmanlıkları içinde iktidar ilişkileri ve teknikleriyle savaşarak hakikat rejimini değiştirmek için kullanma potansiyelini taşıyan spesifik entelektüelden yana kullanır (Foucault, 2012: 245). Ancak yönetenlerin entelektüelleri sürüklemeye çalıştıkları ve entelektüellerin de çoğu zaman yakalandıkları “kendinizi bizim yerimize koyun ve söyleyin ne yapardınız?” şeklinde tuzak sorudan kaçınmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre entelektüel açısından bu mutlaka cevaplandırılması gereken bir soru değildir ve yönetilenler “yerden göğe kadar” hakikat hakkında soru sorma hakkına sahiptir (Foucault, 2014: 267).

Kendisini Foucault gibi postmodernist olarak adlandırmayan ancak postmodernizmle ilgili derin yankı uyandıran Paul Feyerabend de Foucault'yu izleyerek bilimin kullanımını bir iktidar meselesi olarak görür (Sim, 2006: 259-260). Feyerabend'e göre, 17. ve 18. yüzyıl boyunca aydınlanmanın ve özgürleşmenin aracı olan bilim, 20. yüzyılda devletle bütünleştiği için özgürleştirici işlevini yitirerek “köleleştirici” bir işlev edinmiştir (Tekeli, 2014: 19-20).

Temel savını egemen bilim anlayışı ve algısını eleştirmek üzerine kuran Feyerabend'e göre, bilimin kusursuzluğunu savunanlar, Roma Kilisesi'nin savunucularıyla aynı tutumu takınmaktadır: Kilise öğretisi hakikattir ve bunun dışında kalan herşey inanmayanların saçmalıklarıdır. Bilimin kendi doğasında yer aldığı varsayılan üstünlüğü herkes için bir iman meselesi haline gelmiştir. Sonuç olarak bir dönem toplumsal dokunun parçası olan Kilise gibi bilim de demokrasinin bir parçası olmuştur. Ancak devlet ile kilisenin birbirinden ayrı olduğu dönemlerin aksine devlet ile bilim iç içedir. Reform önerileri, eğitim programları ve ordu eğitimi gibi insan ilişkileri bilimsel ele alışlara konu olmuştur. Bu anlamıyla Feyerabend'e göre Marx ve Engels'in bilimin, zihinsel ve toplumsal özgürleşmelerinde işçilere yardımcı olacağı savı; 17, 18 hatta 19. yüzyıllar açısından anlaşılabilir bir durum olsa da devletin bilimden yana tavır almasından bu yana, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, geçerliliğini yitirmiştir (Feyerabend, 1999: 99-103).

Bugün nihai kararlar meclis, yerel yönetimler, yurttaş inisiyatifleri gibi politik kurumlar tarafından alınmaktadır. Bilim politikalarının doğuşunun önemli kurumlarından biri olan Ulusal Bilim Vakfı da Feyerabend'e göre salt bilimsel bir kuruluş değildir ve onun da içinde yer aldığı politik kurumlar bilimlerin ortaya çıkardığı ürünlerin ve yorumların kullanımında bilimin kendisine yer vermemektedir (Feyerabend, 2015: 53). Bu bağlamda Feyerabend'in bilim konusunda öne sürdüğü temel düşünceler karşısında kamu politikası disiplinin kurucusu sayılan Lasswell'in

“demokratik politika bilimi” kurmak amacı da (Çorbacioğlu, 2008: 28) eleştiriler kapsamına girmektedir. Akılcılığı çok sayıdaki gelenekten biri olarak gören Feyerabend’e göre, demokratik bir toplumda uzman görüşleri önemliyse de nihai karar verici demokratik oluşumlara ve bunlar içinde yer alan sıradan insanlara verilmelidir. Örneğin eğitim politikasının belirlenmesinde “sıradan” insanlar gerekli bilgiye sahip değildir, hata yapma ihtimalleri vardır ve temel kararlar uzman görüşlerine bırakılmalıdır şeklindeki mantık demokrasi karşısında bir anlam ifade etmemektedir. Halkın kararı başarı oranını azaltacak olsa dahi Feyerabend’e göre daha önemlidir. Sorunlar uzmanlar tarafından değil, bu sorunların asıl muhatabı olanların değer verdikleri fikirler uyarınca ve onların buldukları yöntemlere göre, yine o insanlar tarafından çözülür (Feyerabend, 1999: 19, 197). Bu nedenle Feyerabend (1995: 197), bilimlerin demokratik denetime tabi olması önerisini getirmektedir. Demokraside bilim kurumları, araştırma programları ve önerileri kamu kontrolüne tabi tutulmalı, devlet ve din arasında bir ayrım olduğu gibi devlet ve bilim arasında da bir ayrım olmalı ve bilim hakikat ve gerçekliğin tek yolu olarak değil birçoğları içinden biri olarak öğretilmelidir (Feyerabend, 1993: viii).

Postmodern bilgiyi iktidarın aracı olarak açıklayan Lyotard’ın (2013: 9) bilimlerdeki gelişimin bir sonucu olarak gördüğü ve üst-anlatılara inançsızlık olarak tanımladığı yaklaşım da kamu politikasının özellikle 1980 sonrası aldığı biçime eleştiri olarak yöneltilebilir. Yukarıda kısaca değinildiği üzere bu dönemde, neo-liberal düşünce kapsamında ekonomik optimizasyona dayalı ve etkinlik amacına yönelik politikalar tasarlanmış ve uygulanmıştır (Akdoğan, 2012: 22). Günümüzde halen egemen olan anlayış ile hem üretilen politikalar hem de çoğu zaman yapılan politika çalışmaları, adalet ya da kamu yararı gibi üst-anlatı içinde değerlendirilebilecek toplumsal amaçlar yerine, etkinliği temel ölçüt olarak kabul eden iktisadi amaçlarla hareket etmektedir. Bu durum Lyotard’ın hümanist ve idealist meşrulaştırma anlatılarının terk edilerek, yeni bir meşrulaştırma anlayışı olarak ortaya çıkan performativite (en iyi girdi/çıktı) oranı ile açıklanabilir.

Lyotard’a göre üst-anlatıların gözden düşme nedeni, İkinci Dünya Savaşı’yla gelişen teknolojiye dayalı olarak kapitalizmin vurguyu amaçlardan ziyade araçları üzerine kaydırması ve mal ve hizmetlerden bireysel yararlanma ilkesidir. Devletlerin nicel verilere dayanan en iyi girdi-çıktı oranını sağlama amaçlarını haklı göstermek için başvurdukları söylem ise “güç”tür. Karar vericiler gücün artırılması için toplumu girdi/çıktı matrisleri çerçevesinde yönetmeye çalışmaktadır. Buna göre, sistem performansının optimalleştirilmesi, iş görücülük ve sonuç alıcılık hayatımızın temel gerekçesi olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, etkili/etkisiz ölçütüne dayanan teknik oyun yaşamımızın her alanına sirayet etmiştir. Fiili bir meşrulaştırma olan performansın belirleyici olduğu sistemde araştırma kurumları güç mantığına göre önem görmekte ve fonlar almaktadır. Sisteme katkılarını iyi

savunamayan araştırmalar yönetim organları tarafından reddedilmektedir. Buna bağlı olarak bilginler ve teknisyenler hakikati öğretmek değil, tek inanılır hedef olarak belirlenen gücü arttırmak için çalıştırılmaktadır (Lyotard, 2013, 8, 81-92).

Lyotard'ın performativite ilkesinin icra edilmesiyle hakikat, özgürlük gibi diğer meşrulaştırma anlatılarının yerini güç arayışına bıraktığı yönündeki yaklaşıımı; yükseköğretim, eğitim, sağlık gibi genel ve bunlar dışındaki daha spesifik politikalar için geçerlidir. Etkinlik üzerine kurulu sistemin bu ilkeyi kapsamlı kullanımı hem güç arayışının meşruiyetini arttırmakta hem de kullanım tarzına yöneltilecek eleştirilerin önünü kapatmakta ya da azaltmaktadır. Ayrıca kamu politikası analizlerinde politikaların performansının artırılması anlayışını da doğalaştırmaktadır.

6. SONUÇ

Kamu politikalarını ele alan çalışmalar kamu politikasının teorik çerçevesinden haberdar olsun ya da olmasın genellikle politikanın nasıl daha iyi olacağı, nasıl geliştirilmesi gerektiği, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında eksikliklerin neler olduğu gibi sorunsallarla hareket etmektedirler. Diğer bir ifadeyle, politika disiplinin bilgisinden çok politika eylemini iyileştirme araştırmaları egemendir. Bu anlayış modern bilimin kamu politikalarında kullanılmasının tarihiyle, diğer bir ifadeyle kamu politikasının gelişim süreciyle ilgilidir.

Modernleşmenin en önemli boyutu olan bilimin öneminin özellikle ortaya çıkardığı toplumsal fayda bakımından kavranması, tarihsel süreç içinde bilimi başta sermaye olmak üzere devletin kullanım alanına sokmuştur. Özellikle devletler arasındaki rekabeti açıklayıcı bir kavram olan savaşlar bilimin kullanıldığı başlıca alan haline gelmiştir. Savaş gereçlerinin geliştirilmesinin yanı sıra savaş politikaları da bilimsel verilere dayanılarak oluşturulmuştur. 20. yüzyılın başlarında bilime duyulan güven bağlamında diğer politika alanlarında da bilime sıklıkla başvurulmuştur. Nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilim neredeyse her alanda kullanılabilir hale gelmiştir. Kamu politikası disiplininin doğmasına neden olan gelişmeler, diğer taraftan aynı dönemde bilimi daha yararlı kullanmanın mekanizması olan bilim politikalarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bilimin kendisinin sıkı düzen altına alınarak politika haline getirilmesi ve politikaların bilimselleştirilmesi, modernizme tepki olarak ortaya çıkan postmodern düşüncenin/düşünürlerin eleştirisine tabi olmuştur. Bilim ve teknolojinin dönüştürdüğü toplum yapısı postmodern düşünce açısından önemli bir referans noktası olmuştur. Bununla birlikte modern devletin bilgiyi kullanım biçimi; postmodern söylemin evrenselleştirici iddialar, kesin hakikati sağlama amacı ve rasyonalizm üzerine kurulu modern teorinin eleştirdiği noktalara güç katmıştır.

Bu çalışma kamu politikası disiplininin postmodern düşüncede bilim-iktidar ilişkisi üzerinden yürütülen tartışmalara konu olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak düşünürlerin postmodern durum açısından önem atfettiği İkinci Dünya Savaşı ve sonrası gelişmeler ile bilim politikası ve kamu politikası disiplininin ortaya çıkışı rastlantısal değildir ve bilim-devlet ilişkisi bu tartışmaların büyük bir boyutunu oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKDOĞAN, A. A. (2012). Aydınlanmadan Neoliberalizme Kamu Politikalarının Sarsıl(a)mayan Egemenliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(4), 1-24.
- ANDERSON, J. E. (1994). *Public Policymaking*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- ARSLAN, H. (1999). Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar. *Doğu Batı*, 2(7), 63-89.
- BABAOĞLU, C. (2017). Kamu Politikası Analizine Yönelik Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 511-532.
- BERNAL, J. D. (2009a). *Tarihte Bilim I*. İstanbul: Evrensel Basım.
- BERNAL, J. D. (2009b). *Tarihte Bilim II*. İstanbul: Evrensel Basım Yayım.
- BERNAL, J. D. (2011). *Bilimin Toplumsal İşlevi*. İstanbul: Evrensel Basım.
- BEST, S., & KELLNER, D. (2011). *Postmodern Teori*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BIRKLAND, T. A. (2011). *An Introduction To The Policy Process*. New York: M.E. Sharpe.
- BUSH, V. (2017, 2 4). *Science The Endless Frontier*. www.nsf.gov: <https://www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm#transmittal> adresinden alındı
- COCHRAN, C. E., C.MAYER, L., CARR, T., CAYER, N. J., MCKENZIE, M. J., & PECK, L. R. (2012). *American Public Policy: An Introduction*. Boston: Wadsworth.
- COCHRAN, C. L., & MALONE, E. F. (1995). *Public Policy: Perspectives and Choices*. New York: McGraw Hill.
- COLEBATCH, H., HOPPE, R., & NOORDEGRAAF, M. (2010). Understanding Policy Work. R. H. Hal Colebatch içinde, *Working for Policy* (s. 11-25). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- CONNER, C. D. (2013). *Halkın Bilim Tarihi*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- ÇELİK, F. E. (2008). Çalışma Alanı Olarak Kamu Politikası: Tarihsel ve Düşünsel Kökler Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), 41-72.
- ÇEVİK, H. H., & Demirci, S. (2012). *Kamu Politikası*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ÇORBACIOĞLU, S. (2008). Kamu Politikası Analizinde Görünmez Üniversite: Altı Bilim Adamı Arasındaki Bilişsel ve Sosyal Ağbağ. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(4), 23-48.
- DELEON, P. (2006). The Historical Roots of The Field . M. Moran, M. Rein, & R. E. Goodin içinde, *Public Policy* (s. 39-57). New York: Oxford University Press.
- DELEON, P., & Martell, C. R. (2008). Policy Sciences Approach. E. M. Berman içinde, *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy* (s. 1495-1498). Boca Raton: CRC Press.

- DRYZEK, J. (1982). Policy Analysis as a Hermeneutic Activity. *Policy Sciences*(14), 309-329.
- DUNN, W. N. (1994). *Public Policy Analysis ; An Introduction*. New Jersey: Prentice Hall.
- DYE, T. R. (2005). *Understanding Public Policy*. New Jersey: Pearson Education.
- ERAT, V., & ARAP, İ. (2016). *Bilim-İktidar İlişkisinin Evrimi*. Ankara: Notabene Yayınları.
- FEYERABEND, P. (1993). *Against Method*. New York: Verso.
- FEYERABEND, P. (1995). *Akla Veda*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FEYERABEND, P. (1999). *Özgür Bir Toplumda Bilim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FEYERABEND, P. (2015). *Bilimin Tiranlığı*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- FISCHER, F. (1995). *Evaluation Public Policy*. Cgicago: Nelson- Hall.
- FISCHER, F., Miller, G. J., & Sidney, M. S. (2007). Introduction. F. Fischer, G. J. Miller, & M. S. Sidney içinde, *Handbook of Public Policy Analysis* (s. xix-xxv). New York: CRC Press.
- FOUCAULT, M. (2001). *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- FOUCAULT, M. (2011). *Entellektüelin Siyasi İşlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, M. (2012). *İktidarın Gözü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, M. (2014). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÖKER, A. (2004). Pazar Ekonomilerinde Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Türkiye . *Teknoloji* (s. 122-220). içinde Ankara: TMMOB.
- GÜL, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi*(29), 5-3.
- HABERMAS, J. (2013). *“ideoloji” Olarak Teknik ve Bilim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HAJER, M. (2003). Policy without Polity? Policy Analysis and the Institutional Void. *Policy Sciences*(16), 175-195.
- HEYWOOD, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*. Ankara: Adres Yayınları.
- HEYWOOD, A. (2013). *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- HILL, M. (1993). *The Policy Process*. Exeter: Harvester Wheatsheaf.
- HOBSBAWM, E. (2013). *Devrim Çağı 1789-1848*. Ankara : Dost Kitabevi.
- HOWLETT, M., & RAMESH, M. (1995). *Studying Public Policy*. Ontario: Oxford University Press.
- JAMESON, F. (2011). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*. Ankara: Nirengi Kitap.
- JEANNIERE, A. (2011). Modernite Nedir? M. Küçük içinde, *Modernite Versus Postmodernite* (s. 111-124). İstanbul: Say Yayınları.
- KARA, E. Ş. (2016). Harold Dwight Lasswell. H. Altunok, & F. G. Gedikkaya içinde, *Kamu Politikaları Ansiklopedisi* (s. 107-110). Ankara: Nobel Yayınları.
- KESKIN, F. (2011). İktidar, Hakikat ve Entellektüelin Siyasi İşlevi. M. Foucault içinde, *Entellektüelin Siyasi İşlevi* (s. 1-28). İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- KNOEPFEL, P., LARRUE, C., FRÉDÉRIC, V., & HILL, M. (2007). *Public Policy Analysis*. Bristol: The Policy Press.
- KÖSEOĞLU, Ö. (2013). Meslek, Sanat ve Disiplin Olarak Kamu Politikası: Türkiye’ye İzdüşümleri. *Bilgi*(26), 4-36.

- LASSWELL, H. D. (2003). The Policy Orientation. S. Braman içinde, *Communication Researchers and Policy-making* (s. 85-105). London: The MIT Press.
- LINDBLOM, C. E., & WOODHOUSE, E. J. (1993). *The Policy-Making Process*. New Jersey: Prentice-Hall.
- LYOTARD, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- MAYOR, F. (1997). Bugün ve Yarın, Bilim ve İktidar. F. Mayor, & A. Forti içinde, *Bilim ve İktidar* (s. 153-192). Ankara: TÜBİTAK.
- MCCLELLAN, J. E., & Dorn, H. (2013). *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- MORAN, M., Rein, M., & Goodin, R. E. (2006). *Public Policy*. New York: Oxford University Press.
- ORHAN, G. (2007). Kamu Politikalarıyla İlgili Sorunlar Nasıl Çözülür? Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Olarak Kamu Politikaları Analizi ve Getirdiği Açılımlar. Ş. Aksoy, & Y. Üstüner içinde, *Kamu Yönetimi* (s. 287-304). Ankara: Nobel Basımevi.
- ORHAN, G. (2013). Kamu Politikasına Yorumlamacı Yaklaşımlar. M. Yıldız, & M. Z. Sobacı içinde, *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (s. 66-87). Ankara: Adres Yayınları.
- PARK, W. H. (2000). Policy. J. M. Shafritz içinde, *Defining Public Administration* (s. 39-42). Oxford: Westview Press.
- PARSONS, W. (2001). *Public Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- POULANTZAS, N. (2004). *Devlet, İktida, Sosyalizm*. Ankara: Epos Yayınları.
- SİM, S. (2006). *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- ŞAYLAN, G. (2009). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TEKELİ, İ. (2014). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- THISSEN, W. A., & Walker, W. E. (2013). Introduction. W. A. Thissen, & W. E. Walker içinde, *Public Policy Analysis* (s. 1-10). New York: Springer.
- TİMUR, T. (2005). *Felsefi İzlenimler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TURAN, M. (2011). *Postmodern Teori*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- WAGNER, P. (2007). Public Policy, Social Science, and the State: An Historical Perspective. F. Fischer, G. J. Miller, & M. S. Sidney içinde, *Handbook of Public Policy Analysis* (s. 29-3-40). 2007: CRC Press.
- WOLLMANN, H. (2007). Policy Evaluation and Evaluation Research. F. Fischer, G. J. Miller, & M. S. Sidney içinde, *Handbook of Public Policy Analysis* (s. 393-415). Boca Raton: CRC Press.
- WOOD, E. M. (2003). *Kapitalizmin Kökeni*. Ankara: Epos Yayınları.
- WOOD, E. M. (2012). *Özgürlük ve Mülkiyet*. İstanbul: Yordam Kitap.
- YILDIZ, M., & Sobacı, M. Z. (2013). Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi. M. Yıldız, & M. Z. Sobacı içinde, *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (s. 16-42). Ankara: Adres Yayınları.
- YILDIZ, M., Babaoğlu, C., & Şahin, B. (2016). Kamu Politikasını Türk İdare Tarihi Üzerinden Çalışmak. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34(2), 133-158.

ÖRGÜTSEL LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL PERFORMANSA ETKİLERİ BİNGÖL ÖZEL VE KAMU KURUMLARI ÖRNEĞİ

Mehmet GÜVEN¹

Geliş: 12.02.2018 Kabul: 18.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.397389

Öz

Bu çalışmada, örgütsel liderlik davranışının örgütsel performans üzerindeki etkisi ölçülmüştür. Araştırma kapsamında liderlik tarzları ve performans değerlendirme yöntemlerine değinilmiş, örgütsel liderlik ve örgütsel performans konuları detaylı ele alınmıştır. Bingöl ilinde kamu ve özel sektörden toplam 307 katılımcı ile yapılan anket çalışması veri seti olarak ele alınmıştır. Yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilen bulgular örgütsel liderlik ile örgütsel performans arasında pozitif korelasyon olduğunu göstermiştir. Örgütsel liderlik davranışının, örgütsel performansı %51 oranında etkilediği, örgütsel liderlik davranışındaki bir birimlik artışın ise örgütsel performansta 0,70 oranında bir artışa sebep olduğu elde edilen önemli sonuçlardır.

Anahtar kelimeler: Örgütsel liderlik, performans, Bingöl, kamu sektörü, özel sektör

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL LEADERSHIP BEHAVIOUR INTO ORGANIZATIONAL PERFORMANCE: SAMPLE OF PUBLIC AND PRIVATE SECTOR INSTITUTIONS IN BİNGÖL PROVINCE

Abstract

In this study, the effect of organizational leadership behaviour into organizational performance was measured. Within the context of the research, it was

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi. İİBF, İşletme Bölümü, mguven@bingol.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5768-9847>.

referred to leadership styles and performance evaluation methods; besides, the issues such as organizational leadership and organizational performance were discussed in detail. The survey study that consists of totally 307 participants chosen from both public and private sectors in Bingöl province was utilised as data set. The results analysed using structural equation modelling has showed that there is a positive correlation between organizational leadership and organizational performance. It was also referred from the study that organizational leadership affects organizational performance at the rate of %51 as well an increase of a unity in organizational leadership causes an increase in the ratio of 0,70 in organizational performance.

Keywords: Organizational leadership, performance, Bingöl, public sector, private sector

1.GİRİŞ

Özellikle örgütsel açıdan bakılırsa, liderlik davranışının işletmelerin başarısı üzerindeki etkisi yoğun araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Sanayi devrimi ile beraber işletmeler büyümüş ve profesyonel yöneticilere ihtiyaç duyulmuştur. Bilgi çağı ile beraber de işletmeler mega yapılar halini almış, uluslararası ve çok uluslu işletmelerin sayısı gittikçe artmaya başlamıştır. Öyle ki onlarca şirket birçok ülkeden daha büyük parasal hacme ulaşmışlardır. Bununla beraber liderlik araştırmalarının tarih öncesi dönemlere kadar uzandığı bilinmektedir. Bütün bu sebepler, lider nasıl olmalıdır? Liderlik öğrenilebilir mi? Kimler lider olabilir? Gibi sorulara cevaplar aratmaya başlamıştır. Yapılan çalışmanın amacı örgütsel performansın artırılmasında örgütsel liderliğin etkisini ölçmektir. Bu sayede küçük işletmelerden küresel şirketlerin performans artırma çalışmalarına ışık tutulacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Liderlik türleri ve çalışan performansı üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Ancak örgütsel liderliğin örgütsel performans üzerindeki etkilerini inceleyen az sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Liderlik ve performans üzerine yapılan araştırmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Çakınberk ve Demirel (2010), Malatya ve Tunceli illerini kapsayan, kamu hastanelerinde görevli 148 yardımcı sağlık personeli ile yaptıkları uygulamalı çalışmada, çalışanların liderlik algılarının örgütsel bağlılıkları ile arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. Yönetimsel ve dönüştürücü liderlik tarzlarının örgütsel bağlılığa etkisinin incelendiği çalışmada, hastane yöneticilerinin sergiledikleri liderlik tarzının yardımcı sağlık personelinin örgütsel bağlılığını etkilediği sonucuna varmışlardır.

Akın ve Erdost Çolak (2012), işletmelerin İKY uygulamaları ve örgütsel performans değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. İstanbul Sanayi Odası'na bağlı 108 şirkette yapılan araştırmada; personel devir hızındaki artışın işgücü verimliliği ve satışlarda düşüşe sebep olduğu, İKY uygulamaları ile işgücü planlaması yapılarak, satışların ve işgücü verimliliğinin artırılmasının mümkün olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Eren ve Kaplan (2014), Kocaeli ilinde faaliyet gösteren işletmeler ile yaptıkları uygulamalı çalışmada, örgütsel hafıza, öğrenme odaklılık, takım ruhu, etik iklim ve yenilik becerisi gibi değişkenlerin örgütsel performansa etkisini araştırmışlardır. Araştırma neticesinde, yenilik becerisinin çalışanların hem nicel performansları hem de genel örgüt performansı üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu, öğrenme odaklılığın ise sadece genel örgüt performansı üzerinde pozitif etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca etik iklim, öğrenme odaklılık, yenilik becerisi ve takım ruhu gibi değişkenlerin nitel performans üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Akman, Hanoğlu ve Kızıl (2015), demokratik, otokratik ve hümanist lider tiplerinin çalışan performansı ile ilişkisini ölçmek amacıyla otomotiv sektöründeki bir firmada araştırma yapmışlardır. Araştırma neticesinde araştırmaya konu liderlik tiplerinin çalışan performansı üzerinde anlamlı bir ilişki saptamışlardır.

Özdemir ve Dulkadir (2017), bilişim teknolojilerinin örgütsel performans üzerinde etkisi ve bu etkinin boyutlarını ölçmeyi amaçlamışlardır. Hazır giyim sektöründe yaptıkları araştırmada bilişim teknolojilerini içsel bütünleşme ve dışsal odaklanma olarak ikiye ayırmış, dışsal odaklanma amaçlı işlevlerin içsel bütünleşme amaçlı işlevlere göre örgütsel performansı daha çok etkilediğini saptamışlardır.

Liderlik Kavramı

Seyahat etmek veya gitmek anlamındaki liderlik kavramının kökeni Anglo-saksonlara kadar geriye gitmektedir. Liderlik kavramı Mısırlılar, Persliler ve eski Yunanlılarda da aynı anlamı ifade etmekteydi. Ancak geminin dümeni anlamı ile liderlik kavramı ilk defa Latince'de metaforik bir anlamı içinde barındırmıştır. 14. Yüzyıla gelindiğinde liderlik kavramı akademik bir anlam kazanmıştır. 19. Yüzyıldan itibaren ise liderlik kavramı daha çok kullanılmış, araştırmacıların birçoğu liderlik kavramını lider olacak kişinin kişisel özellikleri açısından değerlendirmiştir. 1950'li yıllardan sonra liderlik kavramı üzerinde duran birçok araştırma yapılmıştır (Zel, 2006, s. 109). Lider Kavramı Fransızca "leader" kelimesinden gelmektedir. Türk Dil Kurumunda ise karşılığını "Önder, Şef" kelimelerinde bulmaktadır (Çetin ve Beceren, 2007, 118).

Liderlik, insanların ortak vizyonlarını gerçekleştirebilmek amacıyla bir araya geldiği ve yine bireyler tarafından gerçekleştirilen, belirlenen hedeflere arzulu ve

gönüllü bir şekilde ulaşmak için çalışan, gerektiği zaman bütün varlıklarını ortaya koyarak katkı sunan enerji dolu bir süreçtir (Merih, 2016).

Liderlik ile yöneticilik arasındaki fark; yöneticiliğin, klasik yönetim fonksiyonlarından olan örgütlenme, planlama ve kontrol gibi işlevler ile ilgilenmesiyken, liderliğin yapılması gereken işin insani yönleri ile ilgilenmesi, takipçileri yönlendirmesi, güdülenmesi, yetki verilmesi ve eyleme geçirilmesidir (Leblebici, 2008, 65).

French ve Raven (1956); liderin takipçilerini etki altına almak için kullanabileceği 5 güç kaynağından bahsetmişlerdir. Bu güç kaynakları; zorlayıcı güç, yasal güç, ödüllendirici güç, uzmanlık gücü ve karizmatik güçtür.

Çağdaş Liderlik Kuramları

Yönetim alanında yapılan çalışmalarda, liderlik kavramı üzerine yoğunlaşılması kaçınılmazdır. Çağdaş liderlik kuramları başlığı altında liderlik kavramının gelişmesi ışığında literatürdeki bazı liderlik yaklaşımları incelenmiştir. (Yıldız, 2002, 235). Bu liderlik yaklaşımları şu şekilde açıklanabilir;

Yönetimsel (Transaksiyonel) Liderlik Yaklaşımı: Transaksiyonel lider çalışanın çalışan faaliyetlerinin bütününe daha etkili ve verimli bir hale getirmek için, eyleme geçirme ve iş yaptırma yöntemini tercih ederler. İş görenlerin yenilikçi ve gelişime açık yönleri ile ilgilenmezler (Eren, 1998, 369-370).

Dönüşümsel (Transformasyonel) Liderlik Yaklaşımı: Bu liderlik yaklaşımı, grup üyeleri tarafından ortak hedeflerin ve vizyonun sözcüsü olmak, çalışanları düşünsel ve duygusal olarak uyarmak, çalışanlardaki kişisel farklılıkları izleyerek lidere ait yeteneği karakterize etmek olarak tanımlanmaktadır (Gül ve Şahin, 2001, 241).

Kültürel Liderlik: Liderin içinde bulunduğu topluma ait kültürel değerlerden etkilendiği ve bu çevreye yeni değerler kattığı göz önünde bulundurulduğunda, kültürel liderin mevcut kültürü muhafaza etmek ve yeni bir kültür oluşumuna öncülük etmekle görevli olduğu söylenebilir (Yörük ve Sağban, 2012, 2798).

Karizmatik Liderlik Yaklaşımı: Karizmatik Liderler; takipçilerin yoluna ışık tutan, rota belirleyen, onlara güven aşılayan, ilham veren, saygı uyandıran, gelecek hedeflerini pozitif eden, takipçilerin yaşamları için önem arz eden gelişmelerin farkına varmalarını sağlayan, misyon fikrini aşılayan ve güdüleyici davranışlar sergileyen liderlerdir (Oktay ve Gül, 2003, 405).

Vizyoner Liderlik Yaklaşımı: Bu liderlik yaklaşımı özel bir enerji sağlayıp mesaj vererek diğer liderlik yaklaşımlarından farklılık göstermektedir. Takipçilerin vizyona hâkim olması, vizyoner liderlik yaklaşımının temelinde yer alan gerçekleri kavramamıza yardım etmektedir. Vizyonu anlamak, vizyoner liderlik kuramının altında yatan gerçekleri anlamamıza yardımcı olmaktadır (Starratt, 1995, 13).

Stratejik Liderlik: Stratejik liderler, geleceğe dair fikir sahibi olan, kendine haz vizyon oluşturan, esnek yönetim anlayışına hakim, takipçilerin duygu ve düşüncelerine etki edebilen, paydaşları ile olan ilişkilerini geliştirebilen, kendine ait paradigmaları sorgulayıp yenileyebilen, çevresel koşulları göz önünde bulundurarak cesur kararlar verebilen, insan kaynakları yönetimi konusunda beceri sahibi olan, personel güçlendirme politikalarını uygulayabilen ve bütün bu yetenekleri sayesinde gerek duyulduğunda stratejik değişimleri hayata geçirebilen liderlerdir (Ülgen ve Mirze, 2010, 412-413).

Otokratik Liderlik: Bu liderlik yaklaşımı; kararları kendinde biriktiren, takipçileri toplumsal yaşamından, devlete kadar liderlik davranışı gerektiren bütün durumlarda, liderin yetkisinin tamamını kullanacağı noktasında emin kılarak liderliği hak ettiğini düşünmelerini sağlamaktadır (Eren, 1998, 438).

Örgütsel Liderlik

Liderlik yetisi, örgüt faaliyetlerini yerine getirme yeteneği ve bilgisi olarak tanımlanırken, liderlik, önceden belirlenen hedeflere inanları yöneltme, hedefe ulaşma konusunda çaba gösterme ve ikna etme yeteneğidir. Lider ise, takipçilerin potansiyel yeteneklerini belirlenen amaç doğrultusunda harekete geçiren kişidir (Tunçer, 2011, 60).

Örgütsel liderlik demek, liderlik yaptığı örgütü değişime sevk etmek ve örgüt performansında etkili bir lider olabilmektir. Örgütsel dönüşümü hayata geçirmek isteyen liderlerin ise kapılara açma yeteneği ve yetisine ihtiyaçları vardır. Hedeflenen değişimi başlatmak için gerekli özel yeteneklere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu değerler şöyle sıralanabilir; liderlik, açık iletişim, iç ve dış müşteri memnuniyeti, işe hâkim olma, takım çalışması, etik, sürekli iyileştirme, küresel farkındalık, personel güçlendirme ve stratejik pazarlama (Guinn, 1997, 226-227).

21. yüzyılda örgütsel hedef ve amaçlara ulaşmada liderlik temel araçlardan biri olmuştur. Liderler örgütlere olan katkıları açısından şu özelliklere sahip olmalıdırlar; yol gösterme ve yönlendirme, motive etme, çalışan performansını yönetebilme, örgütsel bir kültür oluşturabilme ve geliştirebilme, örgüt yapısını esnek tutabilme, ekip çalışmasını ön planda tutabilme, iş görenlerin iş yaşamları ile özel yaşamları arasında denge kurabilme, çalışanları iyi tanıyabilme, hızlı ve doğru kararlar alabilme, demokratik yönetim ilkelerini uygulayabilmedir. Lider karşılaştığı güçlükler karşısında umutsuzluğa kapılmamalı, takipçilerine güven vermeli, onların moralini yüksek tutmalıdır. Aynı zamanda zaman yönetimi iyi olmalı gerektiğinde risk almaktan kaçmamalıdır (Bolat, Bolat ve Erdem, 2008, 170-172).

Kamu kurumlarında ise örgütsel liderlik ve örgüt kültüründen bahsetmek oldukça güçtür. Çünkü kamudaki örgütsel yapılarda örgütsel performansın ölçümü ya yoktur ya da oldukça sınırlıdır. Yine de kamu kurumlarındaki örgütsel performans

ölçümleri ile ilgili şu yorumlar yapılmaktadır; Kamu kurumlarında örgüt kültürü sistematik bir şekilde değiştirilebilmekte, örgüte ait performans göstergeleri spesifik hedeflerle arttırılabilmekte, örgüt kültürü ve örgütsel öğrenme sembolik ve davranış düzeylerinde farklı katmanlarda ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca örgütlerin kültürel değişim kullanılarak değiştirilmesi için üç basamaktan oluşan şu yol önerilmektedir (Lawson ve Ventriss, 1992, 205): Eylemsel öğrenme ve kültürel gözlem için yöntemlerin seçilmesi, değişimin kapsamının belirlenmesi, öğrenme ve kültürel değişim sürecinin şekillendirilmesi.

3. ÖRGÜTSEL PERFORMANS

Performans kavramı, belli bir zaman kesitinde ortaya çıkarılan mal ve hizmetlerin tamamı olarak tanımlanmaktadır. Literatürde performans, verim, etkinlik, çıktı kavramları ve kişilerin yetenekleri arasındaki etkileşimin sonucu olarak tanımlanmaktadır (Helvacı, 2002, 156).

Koçel (1999), organizasyon kavramının pekiştirilmesi ile örgütsel performans kavramının tanımlanabileceğini belirtmiştir. Organizasyonlar, çeşitli kaynakları çevreden toplayarak, bu kaynakları işleyerek mal ve hizmetlere dönüştüren, ürün halini alan mal ve hizmetleri gelecekte dönüştürerek yeniden kaynak haline getirip çevreye sunan birimlerdir. Yani organizasyon birbirini etkileyen ve aralarında bağlantı olan makineler, yönetim ve çalışanlar gibi alt sistemlerden oluşan bir açık sistemdir.

Örgütsel davranış açısından performans, çalışanların örgütsel hedeflere ulaşma amacıyla üzerine düşen görev ile alakalı eylemleri neticesinde elde ettiği çıktıdır. Bu çıktı mal, hizmet ve düşünce türünden olabilmektedir (Helvacı, 2002, 156). Örgütsel performans ise organizasyonların, varoluş amaçları ve hedeflere ulaşmadaki başarıları ile ilgili olarak, varlığını sürdürebilmek ve haklı kılmak için ulaşmam gereken sonuçlar nelerdir? Bu sonuçlara ulaşabilmek için izlenmem gereken süreçler nelerdir? Sorularına cevap aramaktadırlar. Varılan sonuçların çıktısına ait sorular ise organizasyonların amaçlarına aittir. Çünkü organizasyonun amaçları elde edilecek sonuçları tanımlamaktadır. Organizasyonun amaçları; etkinlik ve verimliliği arttırmak, maksimum kar sağlamak, müşteri memnuniyeti, varlığını devam ettirebilme, süreklilik, büyüme, saygınlık gibi ölçütlerle ifade edilmektedir. Yüksek performansla sahip bir organizasyon bütün bu hedefleri bir arada gerçekleştirebilir (Barutçugil, 2002, 11-12).

3.1. Örgütlerde Performans Değerlendirme

Performans ölçümü, işletmenin anlık bilgilerini alarak, önceden belirlenen hedeflere ne ölçüde ulaştığı ile ilgili bilgi sunarken (Yenice, 2006, 124), performans değerlendirme, İKY'nin başlıca görevlerinden olup, çalışanların örgütün vizyon ve misyonuna ulaşmak için belirli bir dönem içinde ürettikleri mal ve hizmetlerin

analiz edilerek, elde edilen verilerin ücret ve terfi gibi konularda kullanılmasıdır (Tunçer, 2013).

Performans değerlendirme, çalışanın görevindeki başarısını, organizasyon içindeki davranış ve tutumlarını, kişisel özellikleri ve ahlaki davranışlarını ayrıntılı olarak değerlendiren, bununla beraber örgütün hedeflere ulaşmadaki başarısına olan katkısını değerlendiren bir araçtır (Okakın, 2009, 95).

Örgüt performansının değerlendirilmesi; örgütlerin önceden belirlenen hedef ve amaçlarına ne ölçüde ulaşıldığını belirleyen bir dizi işlemlerdir, bu hedefleri performans ölçümü, geri bildirim ve isteklendirme basamaklarından oluşan performans yönetimi sürecinin bir basamağını oluşturmaktadır (Harrington ve Harrington, 1995, 278).

Performans değerlemenin amacı, çalışanın üzerine düşen görevi yapması sonucu elde edilen çıktının, örgüt hedeflerine ulaşmadaki değeri ortaya koymaktır. Performans değerlemenin genel amacı ise; örgüte ait etkinlikleri, kendi kabiliyetlerini ve örgüte yaptıkları katkıyı süreç içerisinde arttırmaları için, çalışanların ve çalışma gruplarının sorumluluk sahibi oldukları bir kültürü oluşturmak, çalışana her yönü ile değerlendirmek, örgüte olan katkılarını ödüllendirmek, eksikliklerini gidermesine yardımcı olmaktır (Örücü, 2003, 201).

Örgütler performans değerlendirmeyi denetim amacıyla kullandıkları gibi, örgütün gelişimine yönelik bir araç olarak da kullanılmaktadırlar. Çalışanların üzerlerine düşen görevi daha iyi yapabilmeleri için ihtiyaç duydukları bu sistemin asıl amaçları şunlardır; çalışan performansını en üst düzeye çıkarmak, çalışanları hedeflere ulaşma konusunda motive etmek, çalışanların ihtiyaç duydukları eğitimlerin neler olduğunu belirlemek, ücretlerin belirlenmesi konusunda zemin oluşturmak, organizasyon yapısının oluşturulmasında kılavuz görevi üstlenmek, İKY ile ilgili karar alınması süreçlerinde hataları önlemek, iş tasarımı ve süreçlerinde eksikleri görmek ve iyileştirmek, terfi, nakil, cezalandırma ve ödüllendirme kararlarında objektif bilgiler sunmak, çalışanların özel hayatlarındaki sorunları da ele alarak insan kaynakları departmanına iletmek, örgüt içindeki iletişimin geliştirilmesine katkı sağlamak, örgüt performansına ilişkin geri bildirimde bulunmak (Özgen, Öztürk, ve Yalçın, 2005, 228-229).

3.2. Performans Değerlendirme Yöntemleri

İşyerinde her çalışanın düzeyleri farklı olduğundan, onların performanslarını belirlemek için kurumun amaçlarını yansıtan çeşitli sistemler bulunmaktadır. En çok kullanılan yöntemlerden biri klasik yöntemdir. Uygulamada karşılaşılan sorunları çözmek için veya şeffaf değerlendirmeler için ortaya çıkarılmış modern yöntem kullanılır. Yöntemlerin hepsinin de artıları ve eksileri bulunmaktadır. Örgütler, hedeflerine göre seçim yaparak, çalışanlarının niteliklerine göre hangisi kurum yapısına

daha uygun ise o yöntemi ya da birkaç yöntem ile birlikte kullanarak performans değerlendirmesini en sağlıklı şekilde yapmaya çalışmaktadırlar (MEB, 2006, 7).

Performans değerlendirme yöntemlerini; değerlendirme merkezi yöntemi, davranışsal değerlendirme ölçeği yöntemi, 360 derece performans değerlendirme yöntemi, amaçlara göre yönetim ve performans karnesi yöntemi (balanced scorecard) olmak üzere beş başlık halinde incelemek mümkündür.

3.2.1. Değerlendirme Merkezi Yöntemi

Değerlendirme Merkezi Yöntemi ortaya çıktığı ilk zamanlarda kişilik özelliklerine dayalı değerlendirmeleri kullanmıştır. Günümüzde ise kişilik özellikleri bir kenarda kalmış, davranış odaklı performans boyutları ve durumsal araştırmalar değerlendirilmeye başlanmıştır (Yelboğa, 2012, 9). Değerlendirme merkezi tekniği örgütün çalışma stilini değiştirmektedir. Çünkü bireylere bu yöntemle işe değişik açılardan yaklaşımları öğretilmektedir (Sabuncuoğlu, 2005, 208).

3.2.2. Davranışsal Değerlendirme Ölçeği Yöntemi

Davranışsal değerlendirme ölçeği yöntemine göre belirli bir işi iyi bilen bireyler için geçerliliğini devam ettirebilmek için bireylerin unsurları tanımlanarak, bu unsurlar için gereken özel davranışlar sıralanmaktadır. Davranışsal değerlendirme ölçeği işle ilgili öğeler için önceden geliştirilen pozitiften negatife performans seviyelerini simgeleyen alternatif yanıt anlatımıyla kişilerin verdikleri yanıtlar karşılaştırılır (Tınar, 2013, 65). Organizasyonlar için yöntemin geliştirilmesinin zaman ve kararlılığa ihtiyacı olduğu bir sorun olarak ortaya atılabilir. Organizasyon içindeki işlerin farklı oluşu ve her iş için ayrı planlamalar yapılması da bu yöntemin uygulanmasını ve geliştirilmesini zorlaştırmakta ve maliyetleri arttırmaktadır (Barutçugil, 2004, 437).

3.2.3. 360 Derece Performans Değerlendirme Yöntemi

Toplam Kalite Yönetimi (TKY) yaklaşımlarının etkin kullanıldığı, sadece yöneticiler değil çalışanların tamamının karar alma süreçlerine dâhil olduğu organizasyonlarda, yalnızca üstün astı değerlendirdiği, klasik değerlendirme yöntemleri işlevini yitirmiştir. Günümüzde “360 Derece Performans Değerlendirme” organizasyon çeşidine bağlı olarak birçok organizasyon tarafından kullanılmaktadır. 1990’lı yıllar ile beraber özellikle A.B.D. ve Batı Avrupa’da faaliyet gösteren büyük işletmeler bu değerlendirme yöntemini kullanmaya başlamışlardır (Barutçugil, 2002, 203).

3.2.4. Amaçlara Göre Yönetim

Amaçlara göre yönetim, değerlendirmeyi yapan yönetici ve çalışanların birlikte tespit ettikleri, gelecekteki belirli bir dönem, altı ay veya bir yıllık süre içinde ulaşmayı arzuladıkları amaç ve hedeflere ne ölçüde ulaşıldığının belirlenmesi

ve değerlendirilmesidir. İdeal duruma göre, bu amaçlar organizasyonun genel amaçlarına hizmet etmeli ve objektif yöntemlerle ölçülebilir nitelikte olmalıdır. Bu şekilde her bir çalışanın veya yöneticinin performansını gelecekte yapacağı işe göre geliştirmek veya hazırlamak mümkün olmaktadır (Erdoğan, 1991, 199).

3.2.5. Performans Karnesi Yöntemi

İlk olarak Kaplan ve Norton tarafından 1992’de ortaya konan performans karnesi yöntemi, zaman içinde etkili yönetim aracı olarak artarak kullanılmıştır. Kaplan ve Norton performans karnesi yöntemi kullanarak, yapılan ölçümleri tanımlayıp gözlemek yerine farklı bir yaklaşım üzerinde durmuşlardır. Bu yaklaşım, değişimi yönlendirebilmek, işletmenin verimliliği, etkinliği ve rekabet avantajını arttırmak olarak sayılabilmektedir. Sayılan bu özelliklere ek olarak iş görenlerin faaliyetleri ve amaçlarını işletme stratejilerine uygun biçimde düzenlemek de sayılabilir (Ege ve Şener, 2013, 110).

4. ARAŞTIRMA METODU

Modern liderlik kuramlarından biri olan örgütsel liderlik kuramının çalışanların performansına olan etkilerini ölçmek amacıyla, Bingöl ilinde araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılara www.surveey.com sitesi kullanılarak sorular yöneltilmiştir. Sorular tamamen dijital ortamda hazırlanmış ve katılımcılara mail, whatsapp ve facebook uygulamaları kullanılarak yöneltilmiştir.

4.1. Verilerin Toplanması ve Analizi Yöntemi

Bingöl ilinde kamu ve özel kesim çalışanları ile yapılan araştırmaya toplam 307 çalışan katılmıştır. Anakütle temsil yeteneğine sahip 307 örneklemeden şekillenmiş ve çalışma bunlar üzerinden yapılmıştır. Çalışanlar cinsiyet, yaş, işyerlerindeki çalışan sayısı, eğitim düzeyi ve çalıştıkları sektöre göre sınıflandırılmış ve bu sınıfların yönetici ve performans değerlendirmeleri kendi içinde kritik edilmiştir.

Dijital ortamda yapılan anket sonuçları IBM SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik dağılımını görmek için frekans analizi, örgütsel liderlik ve performans sorularına verilen cevaplara demografik farklılıkların etki edip etmediğini ölçmek için t-Testi ve ANOVA testi yapılmıştır. Araştırmanın son kısmında ise en önemli analiz olan, örgütsel liderlik davranışlarının örgütsel performansa etkisini ölçmek için yapılan ortalama analizi bulunmaktadır.

4.2. Bulguların Analizi

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Frekans Analizi

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	114	37,1
	Erkek	193	62,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	29	9,4
	Ortaöğretim	83	27
	Ön Lisans	97	31,6
	Lisans	83	27
	Lisansüstü	15	4,9
Yaş Aralığı	18-25	210	68,4
	26-35	74	24,1
	36-45	22	7,2
	46-55	1	0,3
Sektör	Kamu Kurumu	97	31,6
	Özel sektör	210	68,4
İşyerindeki Çalışan Sayısı	1-5	102	33,2
	6-50	100	32,6
	51-100	47	15,3
	101-500	27	8,8
	501 ve üzeri	31	10,1

Frekans analizi incelendiğinde erkek katılımcı oranı 62,9% iken kadın katılımcı oranının 37,1% olduğu görülmektedir. Bingöl ilinde çalışan kadın sayısının erkek sayısından çok olduğu göz önünde bulundurularak dağılımın optimal olduğu söylenebilir. Katılımcıların en yüksek olduğu oran 31,6% ile ön lisans mezunu çalışanlar iken, en düşük olduğu oran 4,9% ile lisansüstü eğitim düzeyinde olan çalışanlardır. Yaş aralığı kategorisinde katılımcıların en yüksek olduğu oran 68,4% ile 18-25 yaş aralığıyken en düşük olduğu oran 0,3% ile 46-55 yaş aralığıdır. Anketi cevaplayanların 31,6%'sı kamu çalışanı, 68,4%'ü ise özel sektör çalışanıdır. Anketin yapıldığı işyerlerine baktığımızda 33,2% ile 1-5 arası çalışanı olan işyerleri en yüksek oranı verirken, en düşük oranı ise 8,8% ile 101-500 arası çalışanı olan işyerleri vermektedir.

Tablo 2. Güven Analizi

Cronbach's Alpha N of Items ,942 31
--

Güvenilirlik analizi için yapılan temel analiz olan Cronbach's Alpha yöntemi ile yapılan güven analizinde, α değeri 0,942 sonucunu vermiştir. Cronbach's Alpha yönteminde α değerinin 0,7 den büyük olması beklenir. $\alpha > 0,8$ olması halinde ise anketin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla anket sonuçları 0,942% ile yüksek güvenilirlik sonucunu vermiştir.

Tablo 3. Cinsiyet-Liderlik Ortalama T-Testi

		Cinsiyetiniz	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	
Liderlik ortalama		Kadın	114	3,0340	1,01935	,09547	
		Erkek	193	3,0855	,99239	,07143	
			Levene Denklik Testi		T-Testi		
			F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Liderlik ortalama	Kabul Edilen Eşit Varyanslar		,217	,642	-,435	305	,664
	Kabul Edilmeyen Eşit Varyanslar				-,432	232,124	,666

Liderlik yaklaşımlarına verilen cevaplara, cinsiyet farklılıklarının etki edip etmediğini ölçmek amacıyla 95% güven aralığında T-testi yapılmıştır. Sig. değeri 0,664 ile 0,05'den büyük olduğundan dolayı cinsiyet farklılığının liderlik ile ilgili verilen cevaplara etki etmediği sonucuna varılmıştır. Kadınların sorulara katılım ortalaması 3,0340 iken erkeklerin ortalaması ise 3,0855 ile birbirlerine çok yakın sonucu vermiştir.

Tablo 4. Sektör-Liderlik Ortalama T-Testi

	Çalıştığınız Sektör Türü	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	
Liderlik ortalama	Kamu Kurumu	97	3,0889	1,02459	,10403	
	Özel Sektör	210	3,0560	,99242	,06848	
		Levene Denklik Testi		T-Testi		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Liderlik ortalama	Kabul Edilen Eşit Varyanslar	,029	,866	,268	305	,789
	Kabul Edilmeyen Eşit Varyanslar			,265	181,569	,792

Kamu kurumu çalışanları ve özel sektör çalışanlarının, liderlikle ilgili sorulara verdikleri cevapların 95% güven aralığında farklılık gösterip göstermediğini ölçmek amacıyla T-testi yapılmıştır. Sig. değeri 0,789 ile 0,05'den büyük olduğundan dolayı sektör farklılığının liderlik ile ilgili verilen cevaplara etki etmediği sonucuna varılmıştır.

Tablo 5. Eğitim-Liderlik Ortalama ANOVA Testi

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Medyan	F	Sig.
Gruplar Arasında	2,572	4	,643	,638	,635
Gruplar İçinde	304,123	302	1,007		
Toplam	306,695	306			

Anket katılımcılarının eğitim durumlarının liderlik ile ilgili verdikleri cevaplara 95% güven aralığında etki edip etmediğini ölçmek için Anova testi uygulanmıştır. Test sonucu sig. değeri 0,635 ile 0,05'ten büyük sonuç vermiş ve eğitim durumunun liderlik cevaplarına etki etmediği sonucuna varılmıştır.

Tablo 6. Yaş-Liderlik Ortalama ANOVA Testi

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Medyan	F	Sig.
Gruplar Arasında	1,339	3	,446	,443	,723
Gruplar İçinde	305,356	303	1,008		
Toplam	306,695	306			

Çalışanların yaş grupları arasındaki farklılığın liderlikle ilgili sorulara verdikleri cevaplara 95% güven aralığında etkisini ölçmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Sig. Değeri 0,723 ile 0,05'den büyük sonuç verdiği için 95% güven aralığında yaş gruplarının verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. İşyerindeki Çalışan Sayısı-Liderlik Ortalama Anova Testi

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Medyan	F	Sig.
Gruplar Arasında	6,489	4	1,622	1,632	,166
Gruplar İçinde	300,206	302	,994		
Toplam	306,695	306			

Liderlik tutumları ile ilgili matris tipi soruların ortalamasına uygulanan son Anova testi işyerindeki çalışan sayılarına ilişkindir. İşyerindeki çalışan sayısının, çalışanların liderlikle ilgili verdikleri cevaplara 0,05 anlam düzeyinde etkisi ölçülmüştür. Sig. değeri 0,166 ile 0,05'ten büyük sonuç vermiş ve anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 8. Cinsiyet-Performans Ortalama T-Testi

		Cinsiyetiniz	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	
Performans ortalama	Kadın		114	3,2193	,94656	,08865	
	Erkek		193	3,2936	1,00431	,07229	
		Levene Denklik Testi		T-Testi			
			F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Performans ortalama	Kabul Edilen Eşit Varyanslar		,631	,428	-,640	305	,523
	Kabul Edilmeyen Eşit Varyanslar				-,650	248,559	,517

Performans ile ilgili sorulara, farklı cinsiyette olan katılımcıların cevaplarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını ölçmek amacıyla T-testi yapılmıştır. Sig. (2-tailed) değeri 0,523 ile 0,05'ten büyük olduğu gözlemlendiği için çalışanların performansları ile ilgili verilen cevaplara cinsiyet farklılığının etki etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9. Sektör-Performans Ortalama T-Testi

	Çalıştığımız Sektör Türü	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	
Performans ortalama	Kamu Kurumu	97	3,3723	,99213	,10074	
	Özel Sektör	210	3,2169	,97628	,06737	
		Levene Denklik Testi		T-Testi		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Performans ortalama	Kabul Edilen Eşit Varyanslar	,000	,984	1,290	305	,198
	Kabul Edilmeyen Eşit Varyanslar			1,282	184,158	,201

Farklı sektörlerde çalışan katılımcıların performans ile ilgili sorulara verdikleri cevapların %95 anlam düzeyinde farklılık gösterip göstermediğini ölçmek amacıyla veriler üzerinde T-testi uygulanmıştır. Test sonuçlarında sig. (2-tailed) hücrelerinin 0,05 ten büyük olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç katılımcıların farklı sektörde çalışıyor olmalarının performans sorularına verdikleri cevaplarda %5 anlam düzeyinde farklılık olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 10. Eğitim-Performans Ortalama Anova Testi

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Medyan	F	Sig.
Gruplar Arasında	1,548	4	,387	,398	,810
Gruplar İçinde	293,752	302	,973		
Toplam	295,300	306			

Eğitim durumu farklı olan katılımcıların performans ile ilgili sorulara verdikleri cevaplarda %5 anlam düzeyinde farklılık olup olmadığını ölçmek amacıyla Anova testi yapılmıştır. Test sonucunda sig. değeri 0,810 ile 0,05 ten büyük sonuç vermiş ve eğitim durumunun farklı olmasının katılımcıların performans ile ilgili verdikleri cevaplara %5 anlam düzeyinde etki etmediği anlaşılmıştır.

Tablo 11. Yaş-Performans Ortalama Anova Testi

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Medyan	F	Sig.
Gruplar Arasında	,980	3	,327	,336	,799
Gruplar İçinde	294,320	303	,971		
Toplam	295,300	306			

Farklı yaş grubundaki anket katılımcılarının performans sorularına verdikleri cevaplarda %5 anlam düzeyinde farklılık olup olmadığını ölçmek amacıyla Anova testi yapılmıştır. Test sonucunda sig. değeri 0,799 ile 0,05 ten büyük çıkmış ve farklı yaş grubunda olan katılımcıların performans ile ilgili sorulara verdikleri cevaplarda %5 anlam düzeyinde bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 12. İşyerindeki Çalışan Sayısı-Liderlik Ortalama Anova Testi

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Medyan	F	Sig.
Gruplar Arasında	5,941	4	1,485	1,550	,188
Gruplar İçinde	289,359	302	,958		
Toplam	295,300	306			

Uygulama kapsamında çalışan sayıları birbirinden farklı olan işyerlerinde anket yapılmıştır. Çalışan sayıları farklı olan iş yerlerinden ankete katılanların, performans ile ilgili verdikleri cevaplarda %5 anlam düzeyinde bir farklılık olup olmadığını bulmak amacıyla Anova testi uygulanmıştır. Test sonucunda sig. değeri 0,188 ile 0,05 ten büyük çıkmış ve işyerindeki çalışan sayısının performans ile ilgili sorulara verdikleri cevaplarda %5 anlam düzeyinde bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 12. Örgütsel Liderliğin Örgütsel Performansa Etkisi, Regresyon Analizi

Model^b						
Model	R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Beklenen Standart Hata	Durbin-Watson	
1	,714 ^a	,510	,508	,68879	2,037	
a. Belirleyiciler: (Sabit), liderlik						
b. Bağımlı Değişken: performans						
ANOVA^a						
Model		Karelerin Toplamı	df	Karelerin Ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	150,598	1	150,598	317,429	,000 ^b
	Kalan	144,702	305	,474		
	Toplam	295,300	306			
a. Bağımlı Değişken: performans						
b. Belirleyiciler: (Sabit), liderlik						
Katsayılar^a						
Model		Standardize edilmemiş Katsayılar		Standardize edilmiş Katsayılar	t	Sig.
		B	Standart Hata	Beta		
1	(Sabit)	1,117	,127		8,808	,000
	liderlik	,701	,039	,714	17,817	,000
a. Bağımlı Değişken: performans						

Tablo 12’de örgütsel liderliğin örgütsel performans üzerindeki etkisinin ne ölçüde olduğu 0,05 anlamlılık düzeyinde yapılan regresyon analizi ile verilmiştir. ANOVA testindeki sig. değeri 0,05’ten büyük olduğu ve örgütsel liderlik davranışının örgütsel performans üzerinde anlamlı bir etki oluşturduğu gözlenmiştir. Örgütsel liderlik tutumlarındaki bir birimlik değişimin örgütsel performans üzerinde 0.701 oranında değişime sebep olduğu ve örgütsel liderlik ölçeğinin örgütsel performans ölçeğini %51 oranında açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışan performansını arttırmaya yönelik yapılan çalışmalar bilim öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Yoğun rekabet ortamının olduğu bilgi çağında, rekabet üstünlüğü sağlama, verimliliği artırma, kalite standartlarını yükseltme ve rakipler karşısında stratejik üstünlük sağlama amacıyla yapılan çalışmalar günden güne artış göstermektedir. Liderlik tutumlarının çalışan performansı üzerine yapılan araştırmalar göstermektedir ki performans seviyesini etkileyen en önemli unsurlardan biri

liderlik davranışlarıdır. Örgütsel liderliğin örgütsel performansa etkisini inceleyen bu alan araştırması, kamu sektörü ve özel sektör çalışanları üzerine yapıldığından ayrıca bir öneme sahiptir.

Çalışma sonucu elde edilen bulgular, çalışanların cinsiyet farklılığının, yaş grubu farklılığının, eğitim durumu farklılığının ve işyerinde çalışan sayısı farklılığının, çalışanların örgütsel liderlik algıları üzerinde bir fark oluşturmadığını göstermiştir. Aynı zamanda bu farklılıklar çalışanların örgütsel performansı üzerinde de anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

Araştırmanın asıl amacı olan, örgütsel liderliğin örgütsel performans üzerindeki etkisini ölçmek için, katılımcılara sorulan Likert ölçeği tipi sorulara verilen cevaplarda ise önemli bulgulara rastlanmıştır. Çalışanların bağlı oldukları yöneticilerin, sergiledikleri örgütsel liderlik davranışının, örgütsel performansı %51 oranında etkilediği görülmüştür. Örgütsel liderlik davranışındaki bir birimlik artışın ise örgütsel performansta 0,70 oranında bir artışa sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

İşletmenin tüm çalışanlarının performansının birbirinden bağımsız olmadığından her çalışanın ayrı ayrı performansını arttırmaya yönelik çalışmalar yerine, tüm çalışanların topyekûn performansını arttırmak daha rasyonel olacaktır. Bu bağlamda yapılan çalışma, örgütsel performansı arttırmaya yönelik, örgütsel liderlik davranışının oluşturulması ve geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, Ö. ve Erdost Çolak, H.E. (2012). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarıyla Örgütsel Performans Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 85-114.
- Akman, V., Hanoğlu, M. ve Kızıl, C. (2015). Liderlik ile personel performansı arasındaki ilişki üzerine bir şirket incelemesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 130-145.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Barutçugil, İ. (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Bolat, T., Aytemiz Seymen, O., Bolat, İ.O. ve Erdem, B. (2008). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çakınberk, A. ve Demirel, E.T. (2010). Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), 103-119.
- Çetin, N. ve Beceren, E. (2007). Lider Kişilik: Gandhi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 110-132.
- Ege, İ. ve Şener, Z. (2013, Ocak). Performans Ölçümünde Kullanılan Yöntemler: PerformansKarnesi ve Kumanda Paneli Karşılaştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 107-120.
- Erdoğan, İ. (1991). İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri. *İstanbul İşletme Fakültesi Yayınları*.

- Eren, E. (1998). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi* (5. Baskı b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Eren, M.Ş. ve Kaplan, M. (2014). Kurumsal Yetkinliklerin Örgütsel Performans Üzerindeki Etkileri: Üretim Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (40), 175-192.
- French, J. ve Raven, B. (1956). Studies of Social Power. *MI: Institute for Social Research.*, 150-167.
- Guinn, S. (1997). Change before you have to: for CEOs who recognize the need, the tools exist now for organizational change. *Career Development International*, 5(2), 225-228.
- Gül, H. ve Şahin, K. (2001). Bilgi Toplumunda Yeni Bir Liderlik Yaklaşımı Olarak Transformasyonel Liderlik ve Kamu Çalışanlarının Transformasyonel Liderlik Algısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 237-249.
- Harrington, H.J. ve Harrington, J.S. (1995). *Total improvement management: the next generation in performance improvement*. New York: McGraw-hill.
- Helvacı, M.A. (2002). Performans yönetimi sürecinde performans değerlendirmenin önemi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 155-169.
- Koçel, T. (1999). *İşletme Yöneticiliği* (7. Baskı b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Lawson, R.B. ve Ventris, C. L. (1992). Organizational change: The role of organizational culture and organizational learning. *The Psychological Record*, 42(2), 205.
- Leblebici, D.N. (2008). 21.Yüzyılın Liderlik Anlayışına Bakış. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 61-72.
- MEB. (2006). *Okulda Performans Yönetimi Modeli*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Merih, K. (2016, Nisan 18). <http://www.merih.net/>. Nisan 18, 2016 tarihinde Liderlik Bir Sosyal Kalitedir: <http://www.merih.net/m2/lid/liderlik.htm> adresinden alındı
- Okakın, N. (2009). *Çalışma Yaşamında İnsan Kaynakları Yönetimi* (2. Baskı b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Oktay, E. ve Gül, H. (2003). Çalışanların Duygusal Bağlılıklarının Sağlanmasında Conger Ve Kanungo'nun Karizmatik Lider Özelliklerinin Etkileri Üzerine Karaman Ve Aksaray Emniyet Müdürlüklerinde Yapılan Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(10), 403-428.
- Örücü, E. (2003). *Modern İşletmecilik* (3. Baskı b.). Ankara: Gazi Yayınları.
- Özdemir, L. ve Dulkadir, B. (2017). Bilişim Teknolojisi İşlevlerinin Örgütsel Performans Üzerine Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences*, 15(29), 25-41.
- Özgen, H., Öztürk, A. ve Yalçın, A. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Adana: Nobel Yayınları.
- Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalı*. Bursa: Alfa Aktuel Basım Yayım.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2001). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Starratt, R.J. (1995). *Leaders With Vision*. Corwin Press Inc.

- Tınar, M.Y. (2013). *Performans ve Kariyer Yönetimi*. (H. Z. Tonus, ve D. Kağıncıoğlu, Dü) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tunçer, P. (2011). Örgütsel Değişim ve Liderlik. *Sayıştay Dergisi*(80), 57-83.
- Tunçer, P. (2013, Ocak-Mart). Örgütlerde Performans Değerlendirme ve Motivasyon. *Sayıştay Dergisi*(88), 87-108.
- Ülgen, H. ve Mirze, K. (2010). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yelboğa, A. (2012). Değerlendirme Merkezi Uygulamalarının Türkiye'deki Organizasyonlarda Kullanımına İlişkin Bir Araştırma. *YÖNETİM: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 8-24.
- Yenice, E. (2006, Ocak-Haziran). Kamu Kesiminde Performans Değerlendirmesi. *Maliye Dergisi*(150), 122-132.
- Yıldız, M. (2002). Liderlik Yaklaşımları ve Türk Kamu Yönetiminde Liderlik Araştırmaları. *Türk İdare Dergisi*, 74(435), 221-246.
- Yörük, S. ve Sağban, Ş. (2012). Okul Müdürlerinin Kültürel Liderlik Rollerinin Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyine Etkisi (The Effects of School Administrators' Cultural Leadership Roles on Organizational Commitment Level of Teachers). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2795-2813.
- Zel, U. (2006). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Nobel Yayınları.

ANADOLU'DA ÖNEMLİ BİR SİMGE OLAN ŞAHMERAN'IN HALK İNANIŞLARINDAKİ YERİ

Sultan SÖKMEN¹, Zeynep BALKANAL²

Geliş: 07.08.2017 Kabul: 04.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.333220

Öz

Zengin bir kültüre sahip olan Anadolu halkının folklorunda önemli yer edinen mitolojik hayvanlardan en çok saygı duyulanların başında yılan gelmektedir. Yılan efsaneleri, Anadolu'da Şahmeran efsaneleriyle varlık bulmuş ve mitolojik bir simge halinde günümüze kadar ulaşmıştır. Hint, İran, Yunan, İbrani ve Arap kaynaklarından izler taşıyan Şahmeran efsaneleri Anadolu insanının günlük yaşantısını etkileyecek kadar hayatın içine girmiş, halk inanışlarında önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışmanın amacı, Anadolu'da Şahmeran'ın halk inanışlarına etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, Şahmeran'ın genel olarak tanıtımı yapılmış, Adana, Tarsus ve Mardin civarlarında anlatılan üç efsanenin özeti verilmiş ve Şahmeran'ın halk inanışlarına yansımaları üzerine durulmuştur. Araştırmada elde edilen bilgiler, ilgili konu başlıkları altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şahmeran, Şahmeran efsaneleri, Şahmeran simgesi, Anadolu halk inanışları, Anadolu halk kültürü

1 Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, sultan.sokmen@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8838-0620>.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, zbalkanal@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4967-4164>.

THE PLACE OF THE IMPORTANT ANATOLIAN SYMBOL SHAHMARAN IN FOLK BELIEF

Abstract

Snakes are one of the most respected animals with an important place in the folkloric traditions of the people of Anatolia, which has a rich culture. Myths about snakes was materialised in Anatolia with the Shahmaran legends and survived as a mythological symbol until today. The Shahmaran Legends, which have signs from Indian, Persian, Greek, Hebrew and Arabic sources, have infiltrated into the daily lives of people to a degree that it affects the daily life, and gained an important place in folk belief. The aim of this work is to determine the effects of Shahmaran to folk belief in Anatolia. In this respect, Shahmaran was introduced briefly, three legends told in the vicinities of Adana, Tarsus and Mardin are summarised, and the reflections of Shahmaran on folk belief are touched upon. The collected information have been covered in detail under the relevant subject headings.

Keywords: *Shahmaran, Shahmaran legends, Symbol of Shahmaran, Anatolian folk beliefs, Anatolian folk culture*

Giriş

Zengin bir kültüre sahip olan Anadolu halkının folklorunda, sosyal ve ekonomik hayatında mitolojik hayvanların ayrıcalıklı bir önemi bulunmaktadır. Bu mitolojik hayvanlar güçlü, yardımsever ve korkusuz olmalarından dolayı yeri gelmiş efsane ve hikâyelerde kahraman olarak sembolleştirilmiş, yeri gelmiş süs eşyalarında, günlük kullanım eşyalarında ve motiflerde ölümsüzleştirilmiş, halk inanışlarında önemli bir yer edinmiştir. Bu mitolojik hayvanlardan en çok saygı duyulanların başında yılan gelmektedir. Şimdiye kadar Anadolu'da yaşamış tüm medeniyetlerde yılanla ilgili mitler görülmektedir. Mitlerde kimi zaman kadın, kimi zaman erkek olarak karşımıza çıkan yılan, başta yaşam ve ölüm, hastalık ve şifa, iyilik ve kötülük olmak üzere birçok gizli güçlere ve sırlara sahip olmuştur.

Şamanist olan Türk boyları arasında da yılanın önemli bir yeri vardır. Yılan, Şaman'a yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir. Şaman'ın gökyüzündeki ve yer altındaki seyahatlerinde ona yardımcı olur. Kutsal güçleri olan, esrarengeç âlemlerde bulunmuş, oraları bilen bir hayvandır. Altay Şamanlarının gökyüzünde ve yer altında seyahat ettikleri zaman giydikleri kaftanın üzerinde yılan resimleri vardır. Bunlar üç başlı, büyük ağızlı yılanlardır (Seyidoğlu, 1998: 87).

İlk mağara resimlerinde ve ilk yazılı kaynaklarda yılan rastlarız. Mitolojilerde, kutsal kitaplarda, efsanelerde, masallarda, halk hikâyelerinde yılan yer alır. Yılan ölümsüzlüğü, kötülüğü, şekil değiştirmeyi ve tekrar tekrar yaşamayı sembolize eder

(Seyidoğlu, 1998: 86). Yılan, kuyruğunu ağzına almış haliyle oluşturduğu daire ve helezonik hareketiyle hayat ve hareket sembolüdür. Aynı zamanda uzun süre toprak altında kaldıktan sonra ilkbaharda yeryüzüne çıkararak deri değiştirmesiyle ve birbirine dolanmış halleriyle üreme sembolüdür. Birbirini yutmaya çalışan yılan figürleri de ticaretin sembolüdür. Orta Asya Türklerinde birbirine sarılmış çift yılan saadetin sembolü olmuştur. Bu yüzden hükümdar armalarında, mabetlerde, sağlık kuruluşlarında ve mühürlerde çift yılan sembolüne rastlanmaktadır. Yılan sembolü günümüzde tıp, eczacılık ve diş hekimliğinin sembolü olarak görölmektedir. Halk hekimliğinde de yılanın etinden ve derisinden yaygın olarak faydalanılmaktadır (Mant, 1998: 10-13).

Konuyla ilgili olarak çeşitli kültürlerin mitolojilerinde çok sayıda yarı insan yarı yılan tanrı ya da tanrıçalara rastlamak mümkündür. Nitekim Sümerler'den Hititler'e, Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar geniş bir coğrafi alanda ve tarihî süreç içerisinde anlatılan Illuyanka¹ efsanesinde aynı adı taşıyan dev bir yılanın savaşları anlatılmıştır. Aynı şekilde Sümerler'in yaratılış mitlerinde gökyüzü ve yeryüzü tanrılarını yaratan Lakmu ile Lakamu, biri erkek biri dişi yılan olarak geçmektedir (Altınkaynak, 2003: 22). Yunan tanrılarından hastaları iyileştiren Asklepios, evlerle kentleri koruyan Agathodaemon gibi bazı tanrılar da birer yılan görünümündedir (Roman 2010:88; Ehrenberg 2013:209; Corbelli, 2006: 70). Aynı şekilde Mezopotamya'da yılan, sağlık tanrısı Ningişzida'nın simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Nayernouri, 2010: 64).

Yılan efsaneleri Anadolu'da şahmeran efsanesiyle varlık bulmuş ve bir simge halinde günümüze kadar ulaşmıştır. Türk mitolojisindeki yeraltı yılanları ve bunlardan biri olan şahmeran, Anadolu halkının kültürünü önemli ölçüde etkilemektedir. Anadolu'da anlatılmakta olan şahmeran efsanelerinin etkisi halk üzerinde hâlâ devam etmekte, halkın şahmeran hakkında çeşitli inanışları bulunmaktadır.

Bu çalışma, Anadolu'da şahmeran'ın halk inanışlarına etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda; şahmeran'ın tanıtımı yapılacak, şahmeran efsanelerinin kaynağına inilecek, bu efsanelerden üç tanesi verilecek, şahmeran'ın halk inanışlarına etkileri ele alınacaktır.

Yöntem

Çalışmaya öncelikle literatür taraması yapılarak başlanmış, Anadolu'da şahmeran efsanelerinin yoğun olarak anlatıldığı ve şahmeran ile ilgili inanışların olduğu illerin tespit edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışma ile bir çok ilimizde ve yurt dişında yaşayan bazı Türklerde şahmeran efsanelerinin çeşitli varyantlarının anlatıldığı ve çeşitli halk inanışlarının olduğu tespit edilmiştir. Yeterli literatür bulunan illerdeki efsaneler ve inanışlar için bu kaynaklar kullanılmış-

tır. Yeterli literatür bulunmayan Bitlis, Batman ve Muş illerinde alan araştırması yapılarak halktan Şahmeran efsaneleri dinlenmiş, halkın Şahmeran hakkındaki inanışları tespit edilmiştir. Şahmeran efsaneleri her yörede farklı konularla, farklı karakterlerle anlatılmaktadır. Bu makalede bu efsanelerin hepsini vermek olanaksız olduğundan üç tanesi üzerine durulacaktır. Tespit edilen efsanelerin hepsinin ana yapısı ve sonucu aynıdır. Verilemeyen efsanelerde mekân, karakter ve olayların anlatım şeklinde değişiklikler bulunmaktadır.

1. Şahmeran

Halk arasında “Şahmeran” ya da “Şahmaran” olarak bilinen insan başlı, yılan gövdeli bu mitolojik yaratığın adı, Farsça’dan “yılanların şahı” anlamına gelen “Şah-ı mârân” dan gelir. Bununla birlikte Ashâb-ı Kehf² efsanesindeki yedi kişiden, adı “hükmetmek, hükümdar olmak” anlamına gelen “Yemliha”, Şahmeran’ın adlarından biridir. Tarihi kaynaklara bakılırsa Şahmeran efsanesinin Hint, İran, Yunan, İbrani ve Arap kaynaklarından izler taşıdığı söylenebilir. Özdemir, XIX. yüzyılın ortasında Tarsus’a uğrayan Alman Seyyah Fürs Pückler-Muskou’nun aktarmış olduğu hikâyeden yola çıkarak, Şahmeran’ın Suriye ve Lübnan’da da sözlü gelenekte yaşadığını belirtmektedir (Özdemir, 1997: 227-228).

Yılar (2016), Şahmeran anlatılarının üç farklı unsurun birleşmesinden oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar; mitolojik bir simge olarak Şahmeran (yarısı insan yarısı yılan olan varlık), yazılı ve sözlü edebiyatta yer alan Şahmeran anlatıları ve efsane olarak anlatılan Şahmeran’dır. Yılar, Şahmeran anlatısının kaynağının bu unsurlardan yola çıkılarak açıklanmaya çalışıldığını belirtmektedir (Yılar, 2016:3).

Anadolu’nun farklı yörelerinde Şahmeran ile ilintilendirilen mekânlar bulunmaktadır. Tarsus’ta Yılan Kalesi (Şahmeran Kalesi), Şahmeran Hamamı ve Şahmeran Heykeli, Siirt’te Şahmeran Mağarası ve Iğdır’da Şahmeran Tepesi bu mekânlar arasındadır. Yaklaşık üç bin yıllık bir geçmişe sahip olan Şahmeran, Anadolu coğrafyası üzerinde Tarsus’tan Urfa’ya, Erzincan’dan Artvin’e yayılmış yegâne simge durumundadır. Bu denli uzun bir süredir etkinliğini koruyor oluşu hiç kuşkusuz öncelikle Anadolu’daki ana tanrıça kültü ile, daha sonra Anadolu’ya gelen Türklerin kendi mitolojileriyle (Yıldıran, 2001: 10) Şahmeran’ı özdeşleştirmiş olmasındandır.

Şahmeran, Anadolu’nun birçok yerinde halk arasında önemli bir simge haline gelmiş, halkın yaşam tarzında da önemli bir yer edinmiştir. Sırların koruyucusu olarak görülen Şahmeran, Anadolu’nun doğusunda ana tanrıça işlevini üstlenmiştir. Gelin yatağını yani yuvayı koruması, sırları paylaşma potansiyelini de içinde barındırmaktadır. Simgenin, yılanın gizeminin farkında olan Orta Asya inanışıyla çelişmemesi, dahası herhangi bir kadın kişiliğin sivrilmediği İslami anlayışa sessiz

sedasız eklenerek bu konuda hissedilen boşluğu doldurması, günümüze değin ulaşmasını mümkün kılmıştır (Yıldıran, 2001: 20-21).

Anadolu’da Şahmeran hakkında çok farklı efsaneler anlatıldığı için bu efsanelerin asıl kaynağına ve nereden doğduğuna bakmak gerekmektedir. Şahmeran ile ilgili anlatılanların kaynağı İran ve Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Câmasbnâme³ adlı esere dayanmaktadır (Çıblak, 2007: 191). Şahmeran efsanesi hakkında bugüne kadar değişik görüşler ileri sürülmüştür. E.J.W. Gibb, Câmasbnâme’nin kaynağının Binbir Gece Masalları olduğunu ileri sürmüştür (Mant, 1998: 62-63). Bu efsanelerin Hititler zamanında anlatılan Illuyanka efsanesine dayandığı ve mitolojide anlatılan Gigantların⁴ bu efsanenin yaratılışına kaynak olduğunu söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır (Mant, 1998: 40). Şahmeran efsaneleri, Hint coğrafyasından İran’a ve oradan Anadolu’ya, Kafkasya ve Batı’ya aktarılmış, çeşitli varyantları oluşmuş, bir kültüre ait olmanın ötesinde oldukça evrensel bir efsanedir. Doğu’da “Yılan Kadın”, Batı’da göz göze geldiklerini taş çeviren, saçları yılan dişi figür “Medusa”dır (Doğanay, 2012: 11).

Şahmeran anlatılarının sözlü ve yazılı edebiyattaki kaynağının Hint-İran mitolojisi ve edebiyatı olduğu söylenebilir. Günümüzde yaygın olarak görülen Şahmeran anlatılarının 15. yüzyılda Musa Abdi tarafından II. Murad’a sunulan ve Farsça Binbir Gece Masallarından tercüme edilen Camasbnâme’den yayıldığını söylemek mümkündür. Ancak 15. yüzyılda yazılan bu Camasbnâme’nin Müslüman toplumun benimseyebileceği şekilde İslami unsurlarla süslenerek yeniden oluşturulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (Yılar, 2016:10).

Çalışmamızda değinilen kaynaklar göz önünde bulundurularak özetle söylenecek olursa, Şahmeran efsanelerinin M.Ö. 1000’li yıllardan günümüze değin uzandığı ve Dünya’nın geniş bir coğrafyasını etkisi altına aldığı söylenebilir.

2. Şahmeran Efsaneleri

Şahmeran efsanelerinin halk arasında çok farklı anlatımları bulunmaktadır. Anadolu sözlü geleneğinde Şahmeran, insan başlı bir yılan olup, yılanların kralı (şahı - padişahı) olarak anlatılır. Şahmeran ile ilgili efsanelerin mitolojik söylenceler olarak ortaya çıktığı, Anadolu’nun kültürel zenginliğiyle yoğrulmuş yöreden yöreye yeni motiflerle süslenip zenginleştiği ve halkın hayal dünyasında kalıcı bir yer edinerek kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülmektedir. Bazı yöresel özelliklerin efsanelere eklendiği, bazı karakterlerin ve mekânların değiştiği görülse de efsanelerin ana yapısında bir değişiklik olmamıştır. Kirk’in de dediği gibi, bir mit her zaman değişir, ama hikâyesel ana yapısı aynı kalır (Kirk, 1984: 58).

Şahmeran efsaneleri yöreden yöreye farklı varyantlarla anlatılmaktadır. Şimşek (1995), yurdumuzun birçok yöresinde masal olarak bilinen Şahmeran hikâyelerinin Azerbaycan, Bulgaristan ve Romanya Türkleri arasında da benzer

şekilde anlatıldığını belirtmektedir (Şimşek, 1995:334). Bu makalede Şahmeran efsanelerinin hepsini vermek olanaksız olduğundan, Adana, Tarsus ve Mardin civarlarında anlatılan üç efsaneye değinilmiştir.

a) Şahmeran ve Camsab Efsanesi

Odunculukla geçimini sağlayan Camsab bir gün ormanda içi bal dolu bir kuyu bulur. Camsab, balı çıkarması için arkadaşları tarafından kuyuya indirilir ve kuyuda bırakılır. Camsab, kuyunun içinde bir tahtta oturan üst tarafı insan alt tarafı yılan şeklinde olan ve insan gibi konuşan Şahmeran ile karşılaşır. Camsab kendisinin bırakılmasını ister. Şahmeran, ölümünün bir insan elinden olacağını, eğer kendisini bırakırsa yerinin insanoğlu tarafından hemen bulunabileceğini söyleyerek Camsab'ın gitmesine izin vermek istemez. Ancak ısrarlara dayanamayan Şahmeran, yerini kimseye söylememesi şartıyla Camsab'ı evine gönderir. Bu sırada önemli bir hastalığa yakalanan Tarsus padişahının iyileşebilmesi için hekimler tarafından Şahmeranın etinin yenilmesi önerilir. Bunun üzerine Şahmeran'ın yerini bulana büyük vaatlerde bulunulur ancak bulan kimse ortaya çıkmaz. Vezir, Şahmeran'ı gören kişinin sırtının yılan derisi gibi pul pul olduğunu padişaha söyleyince, padişah herkesin hamama gelerek yıkanması emrini verir. Camsab Şahmeran'a söz verdiği için hamama gitmek istemese de zorla götürülür. Camsab'ın sırtının yılan derisi gibi olduğu görülünce, kendisinden zorla Şahmeran'ın yerini öğrenirler. Şahmeran kaderini bildiği için karşı koymaz ve Camsab'a ölümünden sonra etini kaynatarak ilk suyu vezire, ikincisini padişaha içirmesini, üçüncüsünü de kendisinin içmesini tembihler. Şahmeran, hamama götürülerek burada öldürülür ve eti kaynatılır. Vezir ilk suyu Camsab'ın içmesini ister. Camsab, Şahmeran'ın dediklerini yaparak ilk suyu vezire verir. Vezir, bunu içer içmez ölür. İkinci suyu içen padişah iyileşir, üçüncüsünü içen Camsab ise akıllı ve zekâsı daha da güçlenip padişaha baş vezir olur (Çıblak, 2007: 188-189).

b) Şahmeran ve Lokman Hekim Efsanesi

Odunculukla uğraşan Lokman bir gün evine dönerken yolun ormanlık tarafında bir inilti duyar. Sesin geldiği yöne doğru gittiğinde burada üst tarafı insan alt tarafı yılan olan bir yaratığın yaralı olduğunu görür. Korkup geri döneceği sırada bu yaratık, korkmamasını, kendisine yardım etmesini, bu iyiliğinin karşılığını bir gün mutlaka alacağını söyler. Lokman, Şahmeran'a yardım eder ve Şahmeran kısa sürede iyileşir. Şahmeran, gördüklerini kimseye anlatmaması konusunda kendisinden söz ister ve ardından ölümünün bir insan elinden olacağını bildiğini, ölüm haberini aldığı anda nelerin yapılması gerektiğini, ayrıca neyin hangi hastalığa iyi geldiğini, ilaçların nasıl hazırlandığını Lokman'a tek tek anlatır. Lokman evine döndükten sonra bambaşka bir insan olur, bütün zamanını okuyup yazmaya, yeni şeyler öğrenmeye ayırır. Aradan uzun bir zaman geçer. Şahmeran, sarayındaki billur suda çevrenin güzelliklerini izlerken Tarsus padişahının kızını görür ve hemen o

anda âşık olur. Günün birinde kızın hamama götürüldüğünü anlayınca onu daha yakından izleyebilmek için kendisi de gizlice hamama gider. Ancak hamamda kızın hizmetkârları tarafından fark edilerek göbek taşı üzerinde öldürülür. Şahmeran'ın öldürüldüğünü öğrenen Lokman Hekim, hemen hamama gelir. O sırada Tarsus padişahının hastalandığını, müneccim başının baktığı fallardan padişahın ancak Şahmeranın etinin suyundan içerse iyileşebileceği haberini duyar. Vezir, Şahmeran'ın olağanüstü güçlerini bildiği için padişah için gerekli ilacı kendisi hazırlamak ister, ancak asıl amacı zehirli kısmın suyunu padişaha içirmek, sonra da padişahın kızıyla evlenerek Tarsus'a hükmetmektir. Lokman da ilacı kendisi hazırlamak ister, sonunda bu görev padişah tarafından Lokman'a verilir. Lokman, Şahmeran'ın daha önceden kendisine anlattığı gibi cansız gövdeyi üçe böler, her parçayı ayrı ayrı kaynatır. Bu parçalar kaynarken her biri hangi hastalığa iyi geleceğini söylemeye başlar. Bu sırada vezir gelerek, insanlara olağanüstü güçler veren parçanın suyunu ister. Lokman, vezirin kötü niyetini anlar ve ona kuyruk suyundan verir. Vezir, bunu içer içmez ölür. Gövdenin suyunu kendisi içer, baş kısmının suyunu padişaha içirerek onun iyileşmesini sağlar. Lokman, saraydan ayrılıp kırlarda dolaşırken birden çiçeklerin, bitkilerin dile geldiğini ve hangi hastalığa iyi geldiklerini söylemeye başladıklarını duyar. Lokman, bütün bunları defterine geçirince dönemin en iyi hekimi olur (Çıblak, 2007: 189-190).

c) Mardin'de Anlatılan Şahmeran Efsanesi

Vezirin oğlu arkadaşları tarafından çölde bir kuyuya atılır. Kendi çabasıyla kuyudan çıkmaya çalışır, bir deliği genişletip içine girer ve orada uyuyakalır. Uyandığında tahttaki Şahmeran'ı görür. Yarı insan yarı yılan olan Şahmeran yanına gelir ve sorar. "Bizim yerimizi nasıl buldun". O'da ona yapılan ihaneti anlatır. Şahmeran, "bu ejderhaları bıraksam seni parçalarlar" der. Vezirin oğlu Şahmeran'a yalvarmaya başlar. Şahmeran ondan yerini kimseye söylemeyeceğine dair söz alır ve onu serbest bırakır. Ülkesine dönen Vezirin oğlu hükümdarın hasta olduğunu duyar. Hükümdar, kendini kurtarana hem kızını verecek hem de onu vezir yapacaktır. Hekimler toplanır ve Şahmeran'ın etinden önerilir. Böylece padişahın şifa bulacağını söylerler. Vezirin oğlu kendi çıkarı için yerini kimseye söylemeyeceğine dair söz verdiği halde padişahın adamlarına Şahmeran'ın yerini söyler. Padişaha Şahmeran'ın etinden yedirilince padişah şifa bulur (Özcan, 2013).

Şahmeran hakkında anlatılan bu efsanelerin hepsinin ortak sonu ölümdür. Efsanelerin hepsinde Şahmeran ölmektedir. Anadolu'da farklı şehirlerde bu efsaneler farklı varyantlar halinde geçmişten günümüze anlatılmaktadır. Anadolu'da anlatılan efsanelerin birçoğunda insanoğlunun kendi çıkarları için Şahmeran'a ihanet ettiği ve Şahmeran'ı öldürdüğü görülmektedir. Verilen ikinci efsanede; Yakın ve Orta Doğu'da derin hikmet sahibi, hekimliğin sembolü olarak tanınan Lokman Hekim'in tüm bilgilerini Şahmeran'dan aldığı mesajı verilmektedir.

Şahmeran efsanelerinin en dikkat çeken yanı, yılanların insansız bir dünyada barış içinde yaşarlarken bir insanın onları görmesi ve onlara ihanet etmesiyle önderleri olan Şahmeran'ı kaybetmeleridir. Buna karşın yılanların şahı Şahmeran o denli ileri görüşlü, akıllı ve iyi yüreklidir ki ihanete uğrayacağını ve canından olacağını bile bile insanoğluna güvenir. İnsanoğlunun ihaneti ile yakalanan Şahmeran ölüme götürülürken dahi sağduyusunu yitirmez; kesinlikle hiçbir yılanın ölümünden haberdar olmamasını ister, yoksa dünyanın tüm yılanlarının insanlardan ölç alacaklarını bilir.

Şahmeran efsanelerinin ideal tipi insan değil, yılanların şahı olan Şahmeran'dır. Üstelik bu ideal tip o kadar sevilmiştir ki Anadolu'da bazı mekânlara ad olmuş, ayrı bir sanat dalı gibi özel olarak tablolaştırılmıştır. Efsanelerden anlaşıldığı gibi Şahmeran üç sembolik özellik taşımaktadır. Bunlardan birincisi zehirli oluşudur. Kötü niyetli olan vezir gücü ele geçirmek için zehirli olan parçayı yiyince ölmektedir. Şahmeran'ın ikinci özelliği ise şifalı oluşudur. Nitekim Şahmeran'ın baş kısmından yiyen padişah iyileşmektedir. Şahmeran'ın üçüncü özelliği ise sırların ve bilgeliğin koruyucusu olmasıdır. Şahmeran, öldürülmeden önce Camsab'a gövdesindeki parçadan yemesini söyler. Gövde parçasından yiyen Camsab bilge kişiliğe bürünürken, diğer efsaneye göre Lokman, tüm bitkilerin dilinden anlamaya başlamış ve hekimliğin sembolü olarak tanınan Lokman Hekim olmuştur.

Efsanenin Bulgaristan varyantında Lokman, gün gelir "ecele derman" otunu bulur. Otu alıp giderken, bir köprü üzerindeyken Allah, Cebrail (A.S.)'i göndererek bu işe mani olmasını ister. Cebrail (A.S.) Lokman'a bir soru sorar. Soruya Lokman'ın cevap vermesi üzerine kanadı ile deftere vurarak defteri suya düşürür. Lokman defteri bulamaz. Defterin sadece birkaç sayfasını bir arpa tarlasında bulur. Bu sebeple, arpanın şifalı olduğuna inanılır (Gülensoy'dan aktaran Şimşek, 1995).

Yıldıran (2001), Anadolu dışında söylenegelen efsanelerde Şahmeran'ın erkek olduğunu, ana tanrıça kültürünün son derece baskın olduğu Anadolu'da Şahmeran'ın dışlaştırıldığını, bir tür ana tanrıça kimliği edinen Şahmeran'ın Müslüman Türklerin inanç sistemleri içinde kendine yer açtığı ve yaşamını günümüze değin sürdürdüğünü belirtir (Yıldıran, 2001: 10-11). Şimşek (2008) bir çalışmasında, Şahmeran'ı "Yılankale'de yaşayan baş tarafı erkek, alt tarafı ise bir yılan" şeklinde tanımlayan bir efsaneye değinmiştir (Şimşek, 2008:299). Yılar (2016), Şahmeran ile ilgili yazılı anlatılarda Şahmeran'ın cinsiyetinin belli olmadığını, Şahmeranla ilgili anlatılan efsanelerde ise Şahmeran'ın cinsiyetinin belli olduğunu (kadın/erkek) belirtir. Ömer Yılar aynı eserinde, yazılı Şahmeran anlatılarında Lokman Hekim'den bahsedilmediğini, Camsab'ın babası Danyal peygamberin ölümsüzlük otunu aradığını ve başarısız olduğunu; anlatılagelen efsanelerde ise Camsab'ın Şahmeran'ın ölümünden sonra Lokman Hekim olduğunu belirtmektedir (Yılar, 2016:10). Buradan da anlaşılmaktadır ki, anlatılan Şahmeran efsanelerinin yöreden yöreye değişen

oldukça fazla varyantları olduğu gibi, Şahmeran hakkında halk arasında anlatılan efsaneler ile yazılı anlatılar arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır.

3. Halk İnanışlarında Şahmeran

Anadolu'da anlatılmakta olan Şahmeran efsanelerinin halk inanışları üzerinde önemli ölçüde etkisi bulunmaktadır. Bu inanışlarda, Şahmeran'ın hastalara şifa veren, onlara can veren, insanları koruyan, insanlara mutluluk veren, insanların dileklerini yerine getiren ve ölümsüzlük kimliği ön plana çıkmaktadır.

Halk arasında “Şahmeran Duası” adıyla bilinen duanın varlığı bile Şahmeran'ın halk arasında oluşturduğu etkinin büyüklüğünü göstermektedir. Şahmeran duasının önemli ve etkili bir dua olduğuna, yedi gün okunmaya devam edilirse okuyan kişinin isteklerinin yerine geleceğine inanılır. Aynı zamanda bu duanın okuyan kişinin kısmetini açacağına ve satılmayan malının satılmasını sağlayacağına inanılır (Yılar, 2016: 411).

Adana'da antik Misis kenti ile Ceyhan ilçesi arasında bulunan Yılanlı Kale, diğer adıyla da Şahmeran Kalesi'nde bulunan kırmızımsı bir ize bağlı olarak halk Şahmeran'ın bu kalede öldürüldüğüne inanmaktadır (Sözeri, 2006:42). Bir başka inanışa göre de Şahmeran hamamda öldürülmüştür. Tarsus'ta bu hamama Şahmeran Hamamı denilmektedir. Tarsus'ta yaşayan halk arasında Şahmeran ve onun öldürüldüğü düşünülen hamamla ilgili çeşitli inanışlar bulunmaktadır. Bu inanışlara göre; Şahmeran hamamının iç kısmındaki duvarında ve göbek taşında görülen kırmızılıklar Şahmeran'ın kanından gelmektedir. Hamam, yılanların şahının öldürüldüğü yer olması dolayısıyla kutsaldır. Tarsus'ta Şahmeran Hamamı ile ilgili halk inanışları şunlardır;

- Herhangi bir hastalığı bulunan bir kişi Şahmeran hamamına gidip burada yıkanır ve dua ederse kısa sürede iyileşir.

- Şahmeran'ın öldürüldüğü ve kan izlerinin hâlâ üzerinde bulunduğu kabul edilen göbek taşına üç kez vücudunu sürenler tüm hastalıklarından kurtulur ve canlılık kazanır.

- Şahmeran'ın kan lekelerinin bulunduğu yere vücutlarını sürenler gençleşir.

- Şahmeran hamamının duvarındaki sıvılar, her yıl düzenli olarak dökülür. İnanışa göre bu durum, Şahmeran'ın öldüğü güne rastlamakta ve onun kabuk değiştirerek yeniden canlandığını dolayısıyla hiç ölmediğini göstermektedir (Çıblak, 2007: 192-193).

- Normal şartlarda kan izleri sıcak ile temas ettiğinde kahverengiye dönüşür. Ancak Şahmeran'ın kanı özel bir kan olduğu için hamamdaki kan izleri hiçbir zaman kahverengiye dönüşmez (Demir, 2013).

Tarsus'ta ki başka bir halk inancına göre Şahmeran, yılanlara hamama yıkanmaya ve oradan da bir düğüne gideceğini söyleyerek sarayından ayrılmıştır. Yılanlar o günden bu yana hâlâ Şahmeran'ın dönüşünü beklemekte, duydukları davul sesi ile düğünün devam ettiğini sanmaktadırlar. Bir gün davul sesi kesildiğinde bütün yılanlar Tarsus'a inecek ve Şahmeran'ın öldürüldüğünü anlayınca herkese düşman olup şehri yok edeceklerdir. Bu günün de kıyamet günü olacağına inanılmaktadır (Çıblak, 2007: 191). Yılanlar davul sesi kesilince Şahmeran'ın öldürüldüğünü anlayıp insanlara saldırmasınlar diye Tarsus'ta düğünlerde, nişanlarda, sünnetlerde ve asker uğurlamalarında davul çalınmaktadır. Hatta davul sesi hiç kesilmesin diye Tarsus'ta bir davulcu pazarı kurulmuştur. Burada davulcular her gün davullarını çalmaktadırlar. Yeraltına davul sesi gittiği için yılanların hâlâ Şahmeran'ın dönüşünü beklediklerine ve yeryüzüne çıkarak insanlara saldırmadıklarına inanılmaktadır (Demir, 2013). Ömler Yılar'ın eserinde ise bu durum şöyle anlatılmaktadır: *“Bütün düğün ve eğlencelerde, yılanların insanlara zarar vermemesi için davul çalınır. Çünkü yılanların şahı olan Şahmeran'ın âşık olduğu beyin oğluyula evlenmek üzere yeryüzüne çıktığı, eğer davul zurna sesleri kesilirse yeraltındaki yılanların Şahmeran'ın öldüğünü anlayarak intikam almak üzere yer altından çıkarak insanları öldüreceğine inanılmaktadır”* (Yılar, 2016:419).

Davulların çalınması mutluluğun işaretidir ve bu mutluluk devam ettikçe insanlar felakete karşılaşmayacaklardır. Bu anlamda Şahmeran, insanları kötülüklerden korumaya devam etmektedir. Diğer taraftan davulların susması “sur”un üflenmesi, yılanların saldırısı da kıyamet olarak değerlendirilebilmektedir (Şimşek, 2008: 299).

Bir rivayete göre ise yılanlar hâlâ Şahmeran'ın öldüğünü bilmiyormuş. Eğer öldüğünü duyarlarsa, dünyada hiçbir canlı bırakmayacaklarmış (Şimşek, 1995:336).

Bir başka inancıya göre; Yılanlı Kale'de yılanlar sütle beslenmektedir. Günün birinde beslenecek süt bulamayacaklar ve kaleden çıkıp Misis'e yayılacaklar, insanları sokarak öldüreceklerdir (Ortak, 2010: 34; Şimşek, 2008: 299). Yörede söylenen: “Adana selle, Ceyhan yelle, Tarsus yılanla yok olacak” sözü bize efsanenin bıraktığı izlerin günümüzde de sürdüğünü göstermektedir.

Siirt yöresinde yaygın olan halk inancına göre Şahmeran, Siirt bağlarının bulunduğu yerde, yüksek bir mağarada yaşamaktadır. Mağaranın üstünde ve altında bulunan kuyuların buraya giden insanları yuttuğu ve buraya gidenlerin hiç birinin geri dönmediğine inanılır. Günümüzde insanlar bağlarına gitmek için farklı güzergâhlar kullanır ve mağaranın yakınından geçmek istemezler (Karakaş, 2012: 2154-2155).

Şahmeran, Anadolu halkının belleğinde önemli izler bırakmıştır. Bazı insanlar onun sihirli güçlere sahip olduğuna inandıkları için, bazıları da ona duyduğu saygıdan ötürü onun resimlerini evlerine asmaktadırlar. Şahmeran, özellikle Doğu ve

Resim 1: Cam Altı Şahmeran Resmi (Doğanay, 2012:89).

Resim 2: Cam Altına Çizilmiş Şahmeran Resmi (Ortak, 2010:58).

Güneydoğu Anadolu halkı tarafından o kadar özümsemiş ki, halkın gelenek ve göreneklerine sirayet etmiş, adeta yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Cam altına çizilmiş Şahmeran resimleri uğur getirmesi için kadınlar tarafından odalara asılmakta, insanlara can veren, hastaları iyileştiren doğüstü güçlere sahip bir yaratık olarak kabul görülmektedir (Resim 1 ve Resim 2).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kem gözlerden korunmak için genç kızların çeyizlerine Şahmeran işlemlerinin konulması da gelenektir (Resim 3). Yeni evlenen çiftler Şahmeran resmini evlerine asarak bereketin evlerine geleceğine inanırlar (Ortak, 2010: 31). Şahmeran hakkında halk inanışları da yöresel olarak bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Bazı yörelerde evlenen genç kızlar nesillerinin türemesi, evliliğinin uzun sürmesi ve mutlu bir evlilik için Şahmeran resmini yatak odalarına yatağın başucuna asarlar (K1). Bazı yörelerde ise genç kızlar Şahmeran resimlerini evlenmeden önce odalarına asarlar, evlendikten sonra da kaldırırlar. Bunun nedeni ise, Şahmeran'ın güzelliğinin kıskançlığa sebep olmasıdır (K2). Buradan da anlaşıldığı gibi Şahmeran'ın halk inanışına yansıması yöreden yöreye farklılıklar göstermektedir.

Anadolu'da Şahmeran motiflerinin kötülüklerden, yangın ve afetlerden koruyacağına, bereket, uğur ve bolluk getireceğine inanılmaktadır (K3). Esnaflar işlerinde bereket olması için işyerlerine Şahmeran resimlerini asmaktadırlar. Şahmeran resimleri evlerde genellikle girişte göze çarpan bir yere özellikle misafir odalarında kapı ya da pencere üstlerine asılır.

Şahmeran'ın evleri kötülüklerden koruyacağına, evlere gözcü ve koruyucu olduğuna inanılır (Mant, 1998: 31). Şahmeran resmini bir eve asan kimse o eve yılan girmeyeceğine inanır (Önder, 1969:7). Eskiden duvarlara ipekten Şahmeran motifi dokunmuş duvar halıları ve Şahmeran işlemeli peşkirler asılırken günümüzde cam altına çizilmiş Şahmeran resimleri asılmaktadır. Eve gelen insanlar iyi niyetliyse Şahmeran'ın yüz kısmını görürler, kötü niyetliyse kuyruk kısmını görürler. Eve gelen insanın niyetinin bu şekilde anlaşıldığına inanılmaktadır (Demir, 2013). Anadolu'da bazı insanların Şahmeran'a dua edip ondan kendisi ve sevdiklerini kazalardan, belalardan, kötülüklerden ve diğer yılanlardan korumasını istedikleri de görülmektedir. Resim 4'de Şahmeran tablosunu temizlerken ona dua eden kadın görülmektedir (Özer, 2012).

Şahmeran aynı zamanda uzun ömrün, sonsuz yaşamın, değişimin bir dönüşüm olduğunu anlatır ki bütün sırlar ondadır. Sonsuzluk ile gizli bilgiler ancak ondan sorulur (Sözeri, 2006: 12). Uzun ömrün ve sonsuz yaşamın sırrına sahip olan Şahmeran'ın efsaneden yansıyan sevecen, özverili ve mutlak iyiliksever nitelikleri, uğurlu kabul edilmesini sağlamıştır (Yıldırım, 2001: 9).

Resim 3: Şahmeran İşleme Örneği (Ortak, 2010:32).

Resim 4: Şahmeran Tablosunu Temizlerken Ona Dua Eden Kadın.

Sonuç

Tarihin ilk günlerinden itibaren onlarca uygarlıklara ev sahipliği yapan, doğu ve batı kültürünü üzerinde barındıran Anadolu, çok zengin bir folklor yapısına ve kültürel simgelere sahiptir. Kaybolmaya yüz tutan halk kültürünü araştırmak, saptamak ve yaşatmak Anadolu kültürünün geleceği açısından son derece önemlidir. Çalışmamızda, yaşatılması gereken bu kültürel simgelerden Şahmeran'a değindik. Anadolu Halk Kültüründe yaşamaya devam etmekte olan Şahmeran efsanelerinin İran, Hint, Yunan ve Arap kültürlerinin bir sentezi olarak görülen Binbir Gece Masallarından etkilenilerek oluşturulduğu görülmektedir.

Anadolu'nun farklı şehirlerinde farklı varyantlarla anlatılan birçok Şahmeran efsanesi bulunmaktadır. Bu efsanelerinin hepsinin ortak sonu ölümdür. Anlatılan efsanelerin hepsi Şahmeran'ın ölümüyle sonuçlanmıştır. Anadolu'da anlatılan Şahmeran efsanelerinin birçoğunda Şahmeran'ın öldürülüşünün ana amacı insanoğlunun sağlık bulma ve güce erişme arzusudur. Efsanelerdeki dikkat çeken başka bir ayrıntı ise, insanoğlunun verdiği sözde durmaması, kendi çıkarları için Şahmeran'ın yerini söyleyerek ona ihanet etmesidir.

Simgesel çeşitliliğiyle dikkat çeken Şahmeran etrafında bir çok ritüel, bugün de canlılığını korumaktadır. Şahmeran efsaneleri mitolojik yönüyle halk arasında yöreden yöreye farklı varyantlarda anlatılmaya devam etmektedir. Şahmeran, sadece halk arasında anlatılan olağanüstü bir efsane değil, Anadolu kültürüyle yoğrulmuş, Anadolu insanının içine işlemiş, halk ile iç içe yaşayan, hayatın içinde kendine yer edinen bir efsanedir. Nitekim Şahmeran, Anadolu dışında erkek olarak tasvir edilirken, ana tanrıça kültürünün son derece baskın olduğu Anadolu'da çoğunlukla kadın olarak tasvir edilmiştir.

Anadolu'da Şahmeran'ın insanlara bolluk, bereket, mutluluk, şans getireceğine ve nazarlardan koruyacağına, evlere bekçilik yaparak evleri koruyacağına inanılır. Bu nedenle Anadolu'da birçok evin ve işyerlerinin duvarında cam altına çizilmiş Şahmeran resimleri asılıdır. Bazı insanların Şahmeran'ın kazalardan, belalardan, kötülüklerden ve diğer yılanlardan koruması için Şahmeran'a dua ettiği görülmüştür. Ayrıca evlenecek olan genç kızların kem gözlerden korunmak için çeyizlerine Şahmeran işlemelerini koyduğu, yeni evlenen çiftlerin de, evlerine bereket getirmesi, nesillerinin türemesi ve mutlu bir evlilik için yatak odalarına Şahmeran resimlerini astığı görülmüştür. Anadolu Halk Kültüründe önemli bir simge haline gelen Şahmeran'ın kendine özgü efsaneleri ve mekânları ile daha geniş kitlelere tanıtımının yapılması ve kültür turizmine kazandırılması önem arz etmektedir.

NOTLAR

- 1 Hitit Mitolojisinde fırtına tanrısı ile Illuyanka ejderinin savaşını anlatan bir efsanedir (Collins, 2004: 61).
- 2 Ashâb-ı Kehf, pagandan kültürden Hristiyanlığa, oradan da Müslümanlığa uzanan bir süreçte farklı kültürlerin etkileşimine örnek olan bir anlatıdır. Hristiyan inancına göre Yedi Uyurlar efsanesi olarak bilinir. Hristiyanlığın Anadolu’da yayılmaya başladığı dönemde oluşmuştur. Ashâb-ı Kehf, İslam kültüründe Hristiyanlığa göre daha fazla bilinen ve canlılığını koruyan bir kıssa olmuştur. Bunun nedeni Kuran’da yer almasıdır. Kuran’ın 18. suresi olan “Kehf” suresinin 9-26. ayetleri bu kıssa ile ilgilidir (Demir, 2013: 1230-1231).
- ³Câmasbnâme, Dânyâl peygamberin oğlu Câmasb’ın başından geçenleri ve Şahmeran’ın yanında geçirdiği günleri anlatan iç içe geçmiş birkaç hikâyeden meydana gelmektedir. Türk ve İran edebiyatında önemli bir yere sahiptir (Erkan, 1993: 44).
- ⁴Gigantlar, üstü insan altı ise yılan kuyruğu şeklinde tasvir edilen, doğa üstü güçlere sahip olan devlerdir.

Bakınız; [http://en.wikipedia.org/wiki/Giants_\(Greek_mythology\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Giants_(Greek_mythology))

KAYNAKLAR

- ALTINKAYNAK, Erdoğan (2003), “Yeraltı Diyarının Kartalı” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi* 26, Ankara: Gazi Üniversitesi, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/572/562>, Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2017.
- ÇIBLAK, Nilgün (2007), “Tarsus Kültürünün Tanıtımında Şahmeran Efsanelerinin Önemi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16, no.1, ss. 185-196.
- COLLINS, John J (2004), “Cosmology: Time and History” In *Religions of The Ancient World: A Guide*, edited by S. I. Johnston, ss. 59-70. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- CORBELLI, Judith A (2006), *The Art of Death in Graeco-Roman Egypt*, Buckinghamshire: Shire Publications Ltd, 2006.
- DEMİR, Hiclal (2013), “Modern Zamanlarda Bir Ashâb-ı Kehf Yorumu: Ayışığı Sofrası”, *Turkish Studies* 8, ss. 1229-1237, Ankara.
- DEMİR, Serpil (2013), *Şahmeran Efsanesi*, [Video], https://www.youtube.com/watch?v=KIwpB_tdegY Erişim Tarihi: 07 Ağustos 2017.
- DOĞANAY, Erkan (2012), *Düş ya da Gerçek Şah-ı Maran*, İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi.
- EHRENBERG, Victor (2013), *The Greek State*, Routledge Library Editions: Political Science.
- ERKAN, Mustafa (1993), “CÂMASBNÂNE”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 43-45.
- KARAKAŞ, Rezan (2012), “Siirt Halk Kültürünün Şifa Dağıtıcıları: Kutsal Sular”, *Turkish Studies* 7, ss. 2149-2161, Ankara.

- KIRK, G.S. (1985), “On Defining Myths”, *Sacred Narrative. Readings in the Theory of Myth*, edited by A. Dundes, ss. 53-61, Berkeley and Los Angeles, London: University of California Press.
- MANT, Sevda (1998), *Halk Sanatında Şahmeran*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NAYERNOURI, Touraj (2010), “Asclepius, Caduceus, and Simurgh as Medical Symbols Part I”, *Archives of Iranian Medicine 13*, no. 1, ss. 61-68.
- ORTAK, Melek (2010), *Tarsus Bölgesine Ait Şahmeran Efsanelerinde Yer Alan Sembollerin Yorumlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖNDER, Mehmet (1969), “Halılar Kilimler ve Bir Yazılı Halı” *Türk Etnografya Dergisi 11*, ss. 5-13. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZCAN, Hasan (2013), *Mardin’li Bakır Ustasından Şahmeran’ın Hikâyesi*, [video], Ellerin Türküsü Programı, https://www.youtube.com/watch?v=-JZOChR_ehg Erişim Tarihi: 01 Ağustos 2017.
- ÖZDEMİR, Hasan (1997), “Geleneksel Kültürümüzde Şahmeran”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri II*, ss. 221-228. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZER, Kenan (2012), (yönetmen), *Yarısı İnsan Yarısı Yılan*, [belgesel, video], İstanbul: Kabuk Yapım, 2012. <http://www.dailymotion.com/video/x13h12i> Erişim Tarihi: 07 Ağustos 2017.
- ROMAN, Luke ve Monica ROMAN (2010), *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*. New York: Facts On File.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1998), “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, Prof.Dr.Dursun Yıldırım Armağanı, ss. 86-92, Ankara, 1998.
- SÖZERİ, Tankut (2006), *İnançlarda Şahmeran*, Bursa: Asa Kitabevi.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1995), “Bir Olağanüstü Varlığın Yaratılış Miti: Şahmeran”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Kayseri, 1995, Bizim Gençlik Yayınları.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2008), “Türk Halk Kültüründe Yılan ve Bu bağlamda Yılan Kale’ye Dair Anlatımların Değerlendirilmesi”, *Ceyhan’dan Ceyhan’a I. Ceyhan Sempozyumu Bildirileri (29 Mart-1 Nisan 2006)*, Ceyhan Belediyesi Kültür Yayınları No: 8, Adana, 2008.
- YILAR, Ömer (2016), *Yemliha’dan Camasbnâme’ye Lokman Hekim’dan Günümüze Şahmeran (Metinlerarası Çözümlemeler)*, Pegem Akademi, Ankara, 2016.
- YILDIRAN, Neşe (2001), “Yakın Doğu Sembolizminde Akrep, Yılan: Akrep-Adam ve Şahmeran”, *Folklor / Edebiyat 7*, no.26, ss. 5-22, Ankara.

Kaynak Kişiler

- K1. Hediye Engin, yaş: 50, kişisel görüşme, 15 Kasım 2014, Batman.
- K2. Aysel Güven, yaş: 29, kişisel görüşme, 23 Kasım 2014, Korkut, Muş.
- K3. Emine İnalkaç, yaş: 45, kişisel görüşme, 6 Aralık 2014, Ahlat, Bitlis.

OSMANLIDA ÜÇ HANIM SULTANIN ZİYNET EŞYASI

Rahmi TEKİN¹

Geliş: 07.02.2018 Kabul: 10.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.391486

Öz

Osmanlı tarihiyle ilgili merak edilen konuların başında harem ve orada bulunan hanım sultanların yaşam şekilleri gelir. Birtakım batılı yazarlar haremi görmedikleri halde, görmüş gibi bilgi vermişlerdir. Her ne kadar batılı yazarlar tarafından yapılan bazı tasvirler gerçekleri yansıtmasa da, hareme girmeyi başaran Lady Montague gibi bazı elçi hanımları veya Pedro de Urdemalas gibi hekimlerin hanım sultanlar hakkında sağlıklı bilgiler verdikleri söylenebilir.

Bu çalışmada hanım sultanların gündelik yaşamları hakkında kısa bilgi verdikten sonra, XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında yaşamış üç hanım sultanın ziynet eşyası hakkında tereke kayıtlarına dayanılarak ayrıntılı bilgi verilecektir. Bunlar da, Sultan İbrahim'in eşi Muazzez Sultan, IV. Murad'ın torunu Fatma Hanım Sultan ve III. Ahmed'in kızı Ümmügülüm Sultan'dır.

Her üç hanım sultana ait terekelerde bol miktarda işlenmiş altın ve gümüş takı eşyası bulunmaktadır. Elmas, yakut, zümrüt ve la'l gibi kıymetli taşların çokluğu da dikkati çeker. Bu taşlar işlenerek bilezik, kemer, küpe, sorguç ve sair takılara süs yapılmıştır. Ayrıca kaydedilen ziynet eşyasının ağırlığı ve değeri de tespite çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ziynet, Altın, Gümüş, Muazzez Sultan, Fatma Sultan, Ümmü Gülüm Sultan*

1 Dr. Öğr. Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, rahmitekin65@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2175-7315>.

JEWELRY BELONGING TO THREE OTTOMAN SULTANESSES

Abstract

At the beginning of the subjects which are wondered about the Ottoman history, the harem and the life styles of the lady sultans there comes. Some western writers gave information about the harem as if they had seen it, even if they did not see it. Although some of the descriptions made by Western writers haven't reflected the truth, it can be said that some ambassador's wives, such as Lady Montague, or physicians, such as Pedro de Urdemalas, have given correct information about the lady sultans.

In the study, after giving brief information on the general lives of the lady sultans, detailed information will be given depending on the inheritance records about the ornaments of the three lady sultans who lived in the late 17th century and in the early 18th century. The unknown jewelries have been tried to be determined by using the heritage records of Muazzez Sultan, the wife of Sultan Ibrahim, Fatma Hanım Sultan, IV. Murad's grandson, and Ümmügülüm Sultan, III. Ahmed's daughter.

Each of the three lady sultans's heritage has a lot of processed gold and silver jewellery. It attracts much attention that the abundance of precious Stones such as diamonds, rubies, emerald and demantoid. These stones were processed to make bracelets, belts, earrings, crests and other ornaments. In addition, the weight and value of the jewelry item recorded have been tried to determine.

Keywords: Jewelry, Gold, Silver, Muazzez Sultan, Fatma Sultan, Ümmü Gülüm Sultan.

GİRİŞ

Osmanlı kadını söz konusu olduğunda hep ciddi bir görüş ayrılığı olmuştur. Bazı kaynaklarda evine veya hareme hapsedilmiş, özgürlükleri elinden alınmış, evin efendisinin işini gören egzotik, miskin ve düşük ahlaklı biri olarak tanımlanır. Diğer bir kısım araştırmacılara göre ise, Osmanlı kadını adeta meleklerle eşdeğerde görülür. Çelişkili bu iki bakış açısı, aslında bireylerin kendi muhayyilesinde olan kadın tipinin kâğıda dökülmüş şeklidir. Her iki görüşte kamuoyuna *Osmanlı kadını budur* diye takdim etmektedir. Bununla beraber belgeler, kronikler ve bazı ciddi araştırmalar, toplumsal hayatta Osmanlı kadının statüsünü, önyargıların aksine, farklı bir şekilde ifade ederler.

Osmanlı saray kadının ziyet eşyası araştırmasında iki ayrı kaynak çeşidinden yararlanılmıştır. **Birincisi**, sarayda bulunan kadın sultanların vefatlarından sonra *Enderûn-ı Hümayûn Hazinesi* 'ne intikal eden terekeleri hakkında tutulan *muhallefât* defterleridir. Söz konusu defterlerde yer alan kayıtlar, gerek değerli taşların, takı-

ların ve mücevher eşyaların bulunduğunu göstermesi açısından, gerekse Osmanlı mücevher geleneğinde kullanılmış olan terimler ve kayıt düzeni açısından aydınlatıcı niteliktedir. (İrepoğlu, 2000: 106)²

İkincisi, Avrupalı seyyahların kaleme almış oldukları seyahatnamelerdir. Özellikle XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul’da bulunan İngiltere elçisi Montague’nun eşi Lady Montague’nun yazdığı *Şark Mektupları* Osmanlı kadını hakkında önemli bilgiler vermektedir. Lady Montague, Türk kadının Avrupa’da zan edildiği gibi olmadığını, hür ve kendi işlerini gördüklerini ifade eder; *Türk kadını her halde fikirli, nazik, en az bizim kadar hür olduklarına inanabilirsiniz* (Montague, 1998: 119). Buna benzer ifadeleri 1552-1555 yıllarında İstanbul’da bulunan Pedro de Urdemalada kullanır (Urdemalas, 1964: 128).

Osmanlı Devleti’nde mücevher kullanımı saray ve çevresinde son derece yaygındı. Özellikle saray kadınları mücevherleri ziynet eşyası olarak kullanmakla beraber, mutfak eşyasında ve sâir günlük kullandığı elbise, sergi ve perde gibi eşyada da kullanmıştır. Ayrıca devlet erkânının av malzemeleri, silah, giyim ve kuşamlarında kıymetli taş, altın ve gümüş kullandıkları görülmektedir.

1. Avrupalı Seyyahların Osmanlı Kadın Ziyetine Dair Gözlemleri

Osmanlıda kadın söz konusu olduğunda, batılı okur pürdikkat kesilmiştir. Örtünmesi, haremi, çarşı pazara çıkması, giyimi ve takıları dikkat çeken konular olmuştur. Avrupalı seyyahlar, meraklı okurlarına, gizemli Osmanlı kadınının görmedikleri haremini, muhatap olamadıkları kadınların iç âlemlerini, kendi hayal dünyalarında canlandırarak tasvir etmeye çalışmışlardır. Avrupalının, harem ve Osmanlı kadını hakkındaki önyargılarının başta gelen sebebi, XVIII. yüzyılın başlarında Fransa’da tercüme dilerek yayınlanan *Binbir Gece Masalları*’nda tasvir edilen hafifmeşrep, fattan kadın tiplerinin okuyucularını ciddi biçimde etkilemesidir. Bu ön yargılar hareme yüklenen geleneksel oryantalist bakış açısının temelini oluşturmuştur (Sancar, 2010: 10).³

XVI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında İstanbul’da bulunan Avrupalı tutsak Pedro de Urdemalas, (1552-1555 yılları arası İstanbul’da bulunmuş) burada gördüklerini uzun uzun anlatmıştır. Söz konusu anlatımlar bu tarihteki İstanbul’daki sosyal yaşamla ilgili bazı olaylara ışık tutar. “Türk kadınları broştan⁴ hoşlanmaz-

2 Sarayda kullanılan isimler ve buna ait terminoloji hakkında bakınız. Gül İrepoğlu, “Osmanlı İmparatorluğunun Görkemi Osmanlı Mücevheri”, *Çağlar Boyunca Takı ve Mücevher*, sy.17, İstanbul 2000, s.106.

3 Batılı yazar ve seyyahların harem ve Osmanlı kadını hakkında ayrıntılı ve özet bilgi için bakınız; Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, İzmir 2010, s. 9-33.

4 **Broş**: *Broche Fransızca* bir kelime olup XIX. yüzyılda Tanzimat döneminde Türkçeye

lar. Kıymetli taşlarla bezenmiş altın gerdanlık, bilezik ve küpe zengin olmayan kimselerde de eksik olmaz, Çünkü (burada kıymetli) taşlar ucuzdur. Hamam veya düğüne gittikleri günler, üzerlerinde iki bin duka⁵ değerinde altın ve mücevherat taşıyanlar görülür” (Urdemalas, 1964: 141).

1554-1562 yılları arası İstanbul’da bulunan Avusturyalı sefir Ogier Ghiselin de Busbeck ve 1578-1581 yıllarında yine İstanbul’da bulunan Alman elçi Salamon Schweigger Osmanlı kadını hakkında kısa, ancak önemli bilgiler vermektedirler. Busbeck, Türk kadınlarının yüksek ahlaki seviyelerinden bahsederken, “ıffeti o kadar önemlidir ki, hiçbir başka millette ona bu derece önem verildiğini göremezsiniz” (Busbeck: 109)der. Schweiggerde benzer şeyler söyler. “Türk kadınlarının boyun ve kolları çoğunlukla altın takılarla süslenir. Küpeler ve yüzükler değerli taşlarla bezenmiştir,” (Schweigger, 2004: 203)ifadelerini kullanır.

Lady Montague’nın 18 Nisan 1717’de dostu Kontes de (?)’ye yazdığı otuz üçüncü mektupta ziyaret ettiği sadrazamın eşi ve sadaret kethüdasının eşleri hakkındaki gözlemleri oldukça önemlidir. Yazar, Sadaret kethüdasının eşi Fatma Hatun’un göz kamaştırıcı güzelliği, nezaketi, ağırbaşlılığı ve giymiş olduğu sırmalı elbiselerini anlatır. Ayrıca elmas bileziklerini, kıymetli taşlarla işlemeli kemerini, başına koyduğu renkli çemberi ve yine başına taktığı sanatkârane işlemeli elmas iğnelerden söz eder (Montague, 1998: 65-67).

Lady Montague, 10 Mart 1718’de yazdığı diğer bir mektupta, ölen II. Mustafa’nın gözdesi Hafize Sultanı ziyaret ettiğini söyledikten sonra, giyimini ve üzerindeki ziyet eşyalarını tasvir eder. *Elbisesi o kadar kıymetli idi ki, size bunu tasvir edeceğim. Arkasında dolama denilen bir gömlek vardı. Rengi kırmızı, boylu boyuna, yakasından eteğine kadar ve kollarının etrafı zarif ve süslediği elmasların iriliği bir nohut büyüklüğündeydi. Giyilen esvaplara konulan altın zincirlerden elmas ziyetler sarkıyordu. Gömlek daha küçük sapları iri elmaslarla müzeyyen iki elmas düğme ile iliklenmişti. Kemer gayet geniş ve baştanbaşa elmaslarla müzeyyendi. Gerdanında üç dizi vardı ki, dizlerine kadar iniyordu. Biri iri incilerle yapılmıştı. Ucunda bir Hint yumurtası kadar iri bir zümrüt görünüyordu. Diğeri gayet koyu yeşil, her biri ufak para büyüklüğünde, üç ile altı altın kalınlığında zümrütlerden yapılmıştı. Üçüncüsü yusuvarlak, ufak zümrütlerden mürekkepti. Küpelerinin gösterişli olması öbür ziyetlerini gölgede bırakıyordu. Küpeler birer armudî bir fındık büyüklüğünde iki*

geçmiştir. Kadınların göğüslerine ve başlarına taktıkları mücevherlerle süslenmiş büyükçe bir iğne. Semseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 2015, s. 290.

- 5 **Duka (Düka):** Osmanlı altınına eşdeğer kıymettedir. Venedik veya Floransa altını da demektedir. Venedik Duka altınları Avrupa’da en geçerli altınlardandır. Sadece Akdeniz bölgesinde değil, Avrupa’nın büyük bir bölümünde, uzun mesafeli ticaretin en yaygın kullanılan ödeme aracı olmuştur. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 65.

elmastan ibaretti. Tapruşunun etrafında gayet parlak dört dizi inci vardı. Bu dizilerin her biri, etrafı yirmi elmasla süslü iri bir yakutla raptedilmişti. Saçları kâmil zümrüt ve elmas iğnelerle süslenmişti. Bilezikleri elması. Parmaklarındaki yüzükler, gördüğüm yüzüklerin en büyüğüydü (Montague1998: 97-99).

Lady Montague'nun Hafize Hatun'un üzerinde gördüğü ziynet eşyası, saraylı bir kadının takılarıdır. Söz konusu gözdenin kullandığı ziynet eşyası daha çok elmas, zümrüt ve yakut gibi kıymetli taşların yanı sıra giyim ve kuşamın altın ve incilerle de süslediği görülmektedir. Lady Montague, Hafize Hatun'un ayrıca iki aynasından da söz eder. Bu aynaların çerçevelerinde birçok kıymetli incinin dizildiğini de ifade eder.

Lady Montague'nun İstanbul'da bulunduğu aynı dönemlerde, vefat eden sultanların eşyalarının *Hazine-i Enderun-ı Hümayûn*'a intikal eden ziynet eşyasının tutulduğu defterde hem çeşit bakımından, hem de değer bakımından çok daha fazlası bulunmaktadır (BOA, TS. MA. d: 2214, 1a).

1. Osmanlı Saray Kadınlarının Ziyneti

İstanbul kadınlarının eğlence kültürünü anlatan Refik Ahmed Sevengil İstanbul kadınları mesirelere gittiklerinde veya dışarı çıktıklarında giyim, kuşam ve süslenmelerine son derece özen gösterdiklerini ifade eder. “Saray kadınları, özellikle sultanlar baştan aşağı incilerle süslenmiş, düğmeleri elmastan olan entariler giyerlerdi. Boyunlarında fındık iriliğinde zümrüt ve inciden yapılmış gerdanlıklar, kulaklarına armudî elmas küpeler takarlardı. Bellerine nadide mücevherler işlenmiş geniş bir kemer bağlarlardı. Başlarına etrafı yakuttan yapılmış güller ve inci dizileriyle süslü hotozlar kayarladı. Saçlarına elması ve zümrütlü iğneler iştirirlerdi. Parmaklarına göz kamaştırıcı iri elması altın yüzükler takarlardı” (Sevengil: 136-137).

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yapılan araştırmada, Osmanlı saray kadınlarına ait üç *müfredat defteri* seçilerek incelenmiştir. Söz konusu bu defterler muhteva olarak vefat eden kadın sultanın terekesini ihtiva eder. Her üç defterde de sayılan metrukattan ilk önce nakit, ziynet eşyası olan takılar, altın, gümüş veya değerli taşlarla süslenmiş mutfak eşyası, giyim kuşama ait elbiseler ve diğer ev eşyası yer alır. Bu defterlerin ilki Zilkade 1098 / Eylül 1687, ikincisi 29 Cemaziyelevvel 1140 / 12 Ocak 1728, üçüncüsü Cemaziyelevvel 1145 / Kasım-Aralık 1732 tarihleridir. Defterlerde mal varlıklarının *Hazine-i Enderun-ı Hümayûn*'a aktarılmasının hatt-ı hümayûn olduğu ifade edilir.

1.1. Muazzez Sultan'ın (1626-1687) Terekesindeki Ziynet Eşyası

Söz konusu müfredat defterlerinden ilki, “*II. Ahmed'in (1643-1695)hatt-ı hümayununu havi müfredat defteri. 1098 senesi Zilkade ayında vefat edenSultan İbrahim'in (1615-1648) kadınlarından Muazzez Sultan muhalledatı*” olarak geç-

mektedir. Aşağıda ayrıntılarıyla verileceği üzere tereke, “elmas, zümrüt ve incili küpeler, bilezik, yakut yüzük ve ayrıca muhtelif mücevherat taşları, murassa ayna, kuşak vs.’ye dair olup ferman mucebince ve Darüssaade Ağası Ahmed Ağa vasıtasıyla ve Hazinekar İsmail Ağa yediyle geri alınan murassaat hakkındadır” (BOA, TS. MA. d: 7704, 1a).

Küpeler:

Muazzez Sultan’ın terekesinden birçok kıymetli taşlarla süslenmiş sekizi çift ve ikisi tek olmak üzere toplam on küpe mevcuttur.

1. Taşhaneleri birer elmaslı, vasat ve kebirce dörder ayaklı bir çift elmas küpe.

2. Kopçaları birer vasat elmaslı askılarının biri kırk ve biri kırk üç incili birer ayaklı kebir bir çift la‘l küpe.

3. Kopçaları on bir hurda elmaslı ve kopça ortası iki sağırboyun yakutlu ve askısı on Zümrüt ve sekiz la‘allı ve taşhaneleri birer yakutlu beşer ayaklı kebir bir çift inci küpe.

4. Birer ayaklı kebir inci bir çift âbidest (آبدست) küpesi.

5. Üç ayaklı vasat elmaslı bir tek âbidest (آبدست) küpesi.

6. Birer ayaklı yakut bir çift âbidest (آبدست) küpesi.

7. Birer ayaklı sağır incili zümrüt bir çift âbidest (آبدست) küpesi.

8. Pervâzîsîm ve üstü şeshâne ve altı düz elmas bir çiftâbidest (آبدست) küpesi.

9. Taşhânesi bir elmaslı bir ayaklı bir tek la‘l küpe.

10. Taşhaneleri birer tahta elmaslı ve dörder ayaklı vasatça bir çift la‘l küpe (BOA, TS. MA. d: 7704, 1a).

Bilezikler:

1. On üçer sağır elmaslı sanduka tarzı elmas bir çift bilezik.

2. Sekiz vasatça ve yirmi dörder sağır elmaslı bir çift müşebbek⁶bilezik (BOA, TS. MA. d: 7704, 1a).

Hatem (Yüzükler):

1. Pervâzî hurda elmaslı bir addet kebir yakut hâtem. Otuz üç kırat.⁷

2. Kebircepunta elmas hâtem bir adet. Yirmi kırat.

6 **Müşebbek (مشبك)**:Örölmüş olan. Ağ ve kafes gibi örölmüş olan. Şemseddin Sami, *Kamûs-ş Türki*, s. 1349.

7 Elmasın ağırlık birimi olarak **karat** kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde kırât (قيراط) olarak yazılmaktadır. 1 kırat 0,2 gramdır. 1 gram 5 karattır. 1gr.=5 k.

3. Tahta çâr köşe vasatça bir adet elmas hâtem.Altı buçuk kırat.
4. Vasatça çâr köşe bir adet elmas hâtem.On dörtkırat.
5. Üç köşeli vasatça elmas bir adet elmas hâtem.Altı kırat(BOA, TS. MA. d: 7704, 1a).

Küpelikler:

1. Eski maden küpelik bir adet kebîr zümrüd. Beş yüz on beş kırat.
2. Eski maden küpelik bir adet kebîr zümrüd. Üç yüz otuz kırat.
3. Eski maden küpelik bir adet kebîr zümrüd. Doksan kırat.
4. Eski maden küpelik bir adet kebîr zümrüd. Yüz otuz kırat.
5. Yeni maden eskisi kebîrce bir adet küpelik zümrüd. Yüz yirmi iki kırat.
6. Yeni maden bir adet küpelik kebîr zümrüd. Üç yüz yirmi kırat.
7. Yeni maden küpelik bir adet kebîr zümrüd. Yüz altmış beş kırat.
8. Yeni maden küpelik bir adet kebîr zümrüd. Yüz otuz bir kırat.
9. Yeni maden küpelik bir adet kebîr zümrüd. Yüz kırk beş kırat(BOA, TS. MA. d: 7704, 1a).

Kemer ve Kuşaklar:

1. Bir kebîr yakut ve iki delikli kebîr zümrütlü altın yeni bendli bir kuşak.
2. Orta göbeği delikli bir kebîr zümrütlü altı yüz yirmi dört inci ve yüz yirmi sağır delikli iş zümrütlü bir kemer kuşak.
3. Göbeği ile on üç elmas pâftalı, göbeğinde altmış bir ve on iki pâftasında on yedişer sağır ve hurda elmaslı dört sıra altın habbeli kuşak.
4. Orta göbeği bir kebîrle'lbeyâzîtabîr olunur taş ve yüz on bir la'l ve yedi yüz seksen beş inci ile müzeyyen çenkâl (karşılık pâftasınâkıs)bir adet kemer kuşak. La'l-i beyâzî tabîr olunan taş cevâhir değildir.
5. Zemini yeşil mînâ-kârî ve pervâzı mâî ve yeşil ve beyaz mînâ-kârî yüz otuz yedi vasat ve sağır ve hurda elmas ile murassa' üç paftalı bir adet çenkâl kuşak.
6. Pervâzı yeşil ve siyah mînâ-kârî yüz kırk dokuz sağır elmas ve elli beş tahta yakut ile murassa' üç pafta müşebbek bir adet çenkâl kuşak.
7. Ortası bir tahta zümrütlü ve zümrüt etrâfi on tahta yakut ve kırk üç sağır ve hurda elmaslı beş sıra örme altın tey (تي) (?) bendli bir adet kuşak.
8. İki pâftasında otuz iki vasatça ve yüz yetmiş altı hurda ve çenkâlinde bir vasatça ve gayet hurda otuz altı elmas ile murassa' şatrâncî çenkâl bir adet kuşak.

9. Orta göbeği sünbülî mînâ-kârî vasat ve sağır ve hurda altmış dört elmaslı ve yedi pâftasının zemini yeşil ve beyaz mînâ-kârî ve ortaları birer sağıryakutlu ve yirmi ikişer sağır elmaslı ve dörder sağır altun habbeli bütün bir adet çenkâl kuşak.

10. Pervâzı beyaz ve siyah mînâ-kârîsağır ve hurda yüz altmış sekiz şark elmaslı kitâbeli bir adet çenkâl kuşak.

11. Orta göbeği ile on iki pâftalı göbeği on dokuz elmaslı ve on bir pâftasının ortaları hurda elmas ile beyitli ve beyit etrafı yirmi sekiz sağır elmaslı müşebbek bir adet kemer kuşak(BOA, TS. MA. d: 7704, 1b).

12. Göbeği ile on üç pâftalı ve göbekte otuz bir elmas ve on iki pâftası yirmişer sağır elmaslı beyaz ve yeşil mînâli müşebbek bir adet kemer kuşak.

13. Göbeği ile on bir pâftalı, göbekte yirmi üç elmas ve on bir tahta yakut ve on pâftasında yüz yakut ve iki yüz elli bir sağır ve hurda elmaslı na'1 resmîli müşebbek bir adet kemer kuşak (BOA, TS. MA. d: 7704, 2a).

Sorguclar:

1. Tepesi altı çubuk üzere incili vasat ve sağır ve hurda altmış adet elmas ile murassa' resmbir adet şemse sorguç.

2. Üç habbe zümürütlü vasat ve sağır ve hurda yüz iki adet elmas ile murassa' bir adet müşebbek pençe sorguç.

3. Cenkârî (?) mînâ-kârî vasat ve sağır ve hurda kırk yedi yakut ve sağır ve hurda yüz otuz altı elmas ile murassa' bir adet servi resimli müşebbek sorguç.

4. Ardı tarafı kırmızı ve cenkârî ve yeşil mînâ-kârî on üç yakut ve yüz kırk dört sağır ve hurda elmas ile murassa' bir adet frenk-kârî sorguç.

5. Çelenk resimli beş çubuklu mecmû'u iki yüz yirmi iki sağır ve hurda elmas ile murassa' bir adet sorguç.

6. Lâle resimli vasat ve sağır elli beş elmaslı bir adet sorguç (BOA, TS. MA. d: 7704, 2a).

Kıymetli Taşlar ve Diğer Ziyet Eşyası:

1. Evsat ve sağır askılık kırk adet habbe zümürüt.

2. Orta göbeği otuz yedi elmas ve bir yakut ile murassa' ve etrafı sağır la'1 ve inci ve zümürüt ile müzeyyen müdevver bir adet kapaksız ayine. Aynası kırkıktır(BOA, TS. MA. d: 7704, 1a).

3. Vasatça elmas beş adet yedi kırat.

4. Otuz bir sağır elmas düğmeli sağır la'1 ve zümürüt ve inci ile müzeyyen bir adet milvata (ملوطه) şemsesi.

5. Yeşil, beyaz ve siyah mînâ-kârî yirmi ikişer sağır hurda elmaslı sekiz adet müşebbekpaftâ.

6. Yirmi iki sağır bir adet elmaslı pafta.

7. La‘l ve zümrüt ve inci ile müzeyyen üçer güllü üç dâl ve ikişer güllü on dal mecmû‘u on üç dal(BOA, TS. MA. d: 7704, 1b-2a).

2.2. Fatma Hanım Sultan’ın Terekesindeki Ziyet Eşyası

“IV. Murad’ın (1612-1640) kızı merhum İsmihan Kaya Sultan’ın (1633-1659) kızı müteveffa Fatma Hanım Sultana ait ve Hazine-i Hümayûn’a irâd kaydı olarak geçen terekenin 29 Cemaziyelevvel 1140 / 12 Ocak 1728 tarihli müfredat defterdir. Çeşitli elmas küpeler, murassa kuşaklar, yüzükler, bilezikler, iğneler, saatler, elmas, yakut, zümrüt ve inci ile müzeyyen ayna, kürkler, mutfak takımları vesaire gibi, Fatma Hanım Sultanın muhaleffâtını içermektedir” (BOA, TS. MA. d: 2271, 1a).⁸ Söz konusu muhaleffât defterinden sadece ziyet eşyalarının kaydı çıkarılmıştır. Beş sayfa olan defter, Özer Küpeli tarafından yayınlanmıştır (Küpeli, 2016: 163-175).

Küpeler:

1. Hâneleri elmaslı birer ayaklı kebîrla‘l küpe 1 çift, 21 dirhem. / ber-vech-i tahmîn 10.000 guruş.

2. Ortalarıyla hâneleri dokuzar özensileri birer elmaslı yedişer ayaklı elmas küpe 1 çift, 6 dirhem, 3 denk / ber-vech-i tahmîn 2.200 guruş.

3. Birer hurda elmaslı bir ayaklı sağır la‘l abdest(?) küpesi 1 çift, 2 dirhem / ber-vech-i tahmîn 80 guruş.

4. Haneleri birer ve özensileri birer elmaslı birer ayaklı elmas küpe 1 çift, 3 denk / ber-vech-i tahmîn 350 guruş.

5. Birer ayaklı habbe zümrüt abdest küpesi 1 çift, 2 dirhem, 3 denk / ber-vech-i tahmîn 200 guruş.

Kuşaklar:

1. Birer zümrütlü gecelik kuşak 1 adet, 18 dirhem / ber-vech-i tahmîn 120 guruş.

2. Zemini çökertme kalemi’l-elvân yazma mînâ-kârî ortaları birer damla zümrütlü vasat ve sağır ve hurda yüz yirmi yedi elmasla murassa‘ üç pâftalı altın kuşak 1 adet, 124 dirhem / ber-vech-i tahmîn 1.400 guruş.

3. Zemini ayine siyah ve beyaz yazma mînâ-kârî altmış vasat sağır elmasla murassa‘ çenkâl kuşak 1 adet, 50,5 dirhem / ber-vech-i tahmîn 550 guruş.

4. Birer vasat elmaslı çift-kârîresm-i şemse sağır altın çenkâl kuşak 1 adet, 48 dirhem / ber-vech-i tahmîn 400 guruş.

8 Defterin başında, III. Ahmed’in metrukâtının Hazine-i Hümayun’a aktarılmasına dair hatt-ı hümayunu vardır.

5. Ortaları yirmi iki hurda elmaslı kalem-kârî kırmızı mînâlicaesm-i şemse sağır altın çenkâl kuşak 1 adet, 33 dirhem / ber-vech-i tahmîn 120 guruş.

6. Ortaları birer sağır damla zümrütlü sarı mînâliresm-i şemse sağır altın çenkâl kuşak 1 adet, 33 dirhem / ber-vech-i tahmîn 100 guruş(BOA, TS. MA. d: 2271, 1a).

7. Zemini tarama kalemu'l-elvân mînâkârî on sekiz adana zümrüdü ve yirmi sekiz hurda elmas ve on dört yakutluresm-i şemse sağır altın çenkâl kuşak 1 adet, 47 dirhem / ber-vech-i tahmîn 110 guruş.

Hâtem (Yüzükler):

1. Kebir elmas hâtem 1 adet / ber-vech-i tahmîn 1.600 guruş.

2. Vasat tahta elmas hâtem 1 adet, 1,5 dirhem,2 denk/ ber-vech-i tahmîn 400 guruş.

3. On bir sağır elmaslı hâtem 1 adet, 1,5 dirhem, 1 denk / ber-vech-i tahmîn 60 guruş.

4. Kırmızı damla yakut hatem 1 adet, 2 dirhem / ber-vech-i tahmîn 100 guruş.

5. Kebir damla zümrüt hâtem 1 adet, 4,5 dirhem/ ber-vech-i tahmîn 130 guruş.

6. Kebir damla zümrüt hâtem 1 adet, 3,5 dirhem / ber-vech-i tahmîn 120 guruş(BOA, TS. MA. d: 2271, 1a).

Bilezik, Düğme, Saat ve Diğer Ziyet Eşyası:

1. On beş sağır elmaslı zihgîr⁹1 adet, 3 denk / ber-vech-i tahmîn 80 guruş.

2. Kırmızı ve yeşil ve beyaz mînâ-kârî on altı vasat elmaslı altın bilezik 1 çift, 42,5 dirhem / ber-vech-i tahmîn 2.500 guruş.

3. Kırmızı mînâlı yetmiş altı inci ve otuz iki elmasla murassa' kol bağı 1 adet, 26 dirhem / bileziktir / ber-vech-i tahmîn 200 guruş.

4. Çift-kârî yirmi iki pâftalıaltın bilezik 1 çift, 15,5 dirhem / 1 çift, 21dirhem sekizer kat tahmin guruş 135.

5. Sekiz elmaslı bilezik başları 2 adet, 3 dirhem, 1 denk / ber-vech-i tahmîn 30 guruş.

9 **Zihgîr:**Servetindeki ilginç ziyet eşyalarından birisi de üzerinde 15 küçük elmas bulunan 80 kuruş kıymetindeki zihgirdir. Okçuların sağ elin başparmağına taktığı atış yüzüğü olan zihgiri Fatma Hanım Sultan'ın okçuluğa ilgisi şeklinde yorumlamak doğru olmayabilir. Belki okçulukta usta dedesi IV. Murad'ın hatrasına binaen ya da alelade bir ziyet eşyası olarak buna sahiptir. Küpeli, Fatma Hanım Sultan'ın Muhallefatı, sy.II/2, s. 164.

6. Sağır delikli habbe zümrüt dâne 122 adet, 15 dirhem / dâne inci adet 64 / ber-vech-i tahmîn 300 guruş.
7. Sağır habbe zümrüt düğme 91 adet, 18,5 dirhem / ber-vech-i tahmîn 180 guruş.
8. Sağır zümrüt iğne3 adet, 4,5 dirhem / ber-vech-i tahmîn 120 guruş.
9. Çift-kârî iki sağır elmaslı altın yağ kutusu 1adet, 9 dirhem, 3 denk / ber-vech-i tahmîn80guruş.
10. Yazılı zümrüt mühür 1 adet, dirhem (belirtilmemiş) / ber-vech-i tahmîn 100 guruş.
11. Çemberleri altmış altı hurda elmaslı aylı ve günlük altın koyun saati 1 adet / ber-vech-i tahmîn 180 guruş.
12. Yüz yirmi bir hurda elmaslı altın pandol koyun saati 1 adet / ber-vech-i tahmîn 370 guruş(BOA, TS. MA. d: 2271, 1b).
13. Yüz yirmi sekiz hurda elmas ve otuz iki hurda yakut ve yirmi zümrüt ile murassa' siyah kadife üzere incili kapaksız ayine 1 adet şikeste / ber-vech-i tahmîn 450 guruş(BOA, TS. MA. d: 2271, 2a).

2.3. Ümmügülsüm Sultan'ın (1708-1732) Terekesindeki Ziyinet Eşyası

“III. Ahmed'in (1673-1736) kızı ve Nevşehirli Ali Paşa'nın zevcesi merhum Ümmügülsüm Sultan'ın sarayından alınıp Enderun Hazinesi'ne naklolunan kitaplar, altın, elmas, safir ve inci ile müzeyyen sorguçlar, elmas, zümrüt ve yakutla müzeyyen kuşaklar, kuşak kolânileri, küpeler, iğneler, inci, elmas vesâire ile işlenmiş çiçekler, bilezikler, tesbihler, dizi halinde inciler, yüzükler, saatler, ayna ve yelpazeler, murassa fincanlar, paftalar, inci işlemeli yastık, örtü, bohça, yorgan vesair eşya ile muhtelif kürkler, şallar, kumaşlar, feraceler, cibinlikler, perdeler, halı ve şilteler, mutfak alet ve edevatını içeren Cemaziyelahir 1145 / Kasım-Aralık 1732 tarihli müfredat defteri. Söz konusu eşyanın irâd olarak kaydedilmesi için I. Mahmud'un (1696-1754) hatt-ı hümayunu mevcuttur”(BOA, TS. MA. d: 2214, 1a).

Sorguçlar:

1. On iki vasat ve kırk dokuz sağır ve hurda elmaslı mînâ-kârîmüshebbek sorguç maa tül bir kıta, 122 dirhem.
2. On iki vasatça ve yirmi beş sağır ve hurda elmaslı mînâ-kârîsağır sorguç maa tül bir kıta, 66 dirhem.
3. Bir vasat ve on altı sağır elmas ve on hurda yakut ve üç incili sağır sorguç maa tül bir kıta, 32 dirhem.
4. Orta paftası bir tahta kırmızı yakut ve sâir kırk dört elmaslı on dört paftalıistefân bir adet, 93,5 dirhem. Taşlarında noksanları vardır.

Kuşaklar:

1. Bir kebîr ve sâir vasat ve vasatça ve sağır ve hurda yedi yüz üç elmasla murassa' kolâni ile on iki paftalı kemer kuşak bir kıta, 207 dirhem.
2. İki yan ve paftaları birer şeş kebir yeni maden zümrüt ve etrafı çinileri ve iki başlarında tırnakları ve kolan paftaları altmış altı sağır ve hurda elmas ve yirmi dokuz yakutla müzeyyen iki yaftalı kuşak bir kıta, 260 dirhem. Maakolâni(?). yirmi dört düğmeli la'l ve yirmi altı zümrüt ve incili kolâni(?) vardır.
3. Zemini ayine(?) taşhaneleri kırmızı ve beyaz ve yeşil mînâ-kârî üç kebirce ve sâir vasat ve vasatça ve sağır ve hurda iki yüz otuz yedi elmasla murassa' resmzünnârî sürme kuşak bir kıta, 172 dirhem. Üç taşı nâkıştır.
4. Zemini beyaz mînâlı ortaları birer vasatca ve sâğir sağır ve hurda yüz on altı elmasla murassa' ortası zembekli şemse kuşak bir kıta, 225dirhem. Maakolâni.
5. Zemini ayine(?) taşhaneleri kırmızı ve laciverdi ve elvân mînâ-kârî ortaları birer sâir zümrüt ve sâirvasatça ve sağır ve hurda yüz kırk elmas on sekiz yakut ile müzeyyen şemse çenkâl kuşak bir kıta, 171 dirhem (BOA, TS. MA. d: 2214, 1a).
6. Zemini siyah mînâ taşhaneleri müşebbek vasatça ve sağır ve hurdaca iki yüz on dokuz elmasla murassa' üç yaftalı çenkâl kuşak bir kıta, 132 dirhem. Noksanları vardır.
7. Zemini çökertme kalem taşhaneleri kırmızı ve çenkârî ve gülgünî ve elvân mînâkârî ve vasat ve vasatça ve sağır ve hurda yüz yirmi iki elmaslı murassa' üç paftalıçenkâl kuşak bir kıta, 157 dirhem.
8. Zemini çifte-kârî kebîr paftası bir vasatça gül yakut ve iki damla zümrüt ve sekiz kırmızı yakut ve karşuluk paftası otuz elmas ve bir tahta yakut ile müzeyyen zinciri bir inci askılı suya(?) kuşak bir kıta, 196,5 dirhem maa kolâni.
9. Ortaları birer vasatçe ve yedi gülleri ve orta etrafı sağır ve hurda dört yüz elli dört elmasla murassa' şemse kuşak bir kıta, 137 dirhem.
10. On dört hurda elmas yirmi iki incili sağır şemse kuşak bir kıta 37 dirhem.
11. Orta pafta ortasında bir vasat ve sâir otuz dokuz sağır ve hurda elmas ve iki tahta zümrüt ile murassa' üç paftalı sürme gecelik kuşak bir kıta, 33 dirhem.
12. Bir zümrüt iki yakut otuz iki elmaslı gayet sağırgecelik kuşak bir kıta 10dirhem.
13. Ortaları birer vasatça elmaslı ... altın şemse kuşak bir kıta, 61 dirhem.
14. Birer Adana zümrütlü gecelik kuşak bir kıta, 11,5 dirhem.

15. Zemini çeşm-i bülbül elli beş elmas on dört yakutlu sağır şemse kuşak bir kıta, 34,5dirhem.

16. On üç delikli zümrüt ve incili kuşak kolânî bir adet.

17. Yirmi yedi tuğralı altın yaftalı sağır gecelik kuşak ve kolânî bir adet.

Küpeler:

1. Öz denkleri birer hurda elmaslı habbe elmas bir çift küpe2,5 dirhem.

2. Yedişer ayaklı elmas küpe bir çift, 4 dirhem.

3. Otuz dört hurda elmaslı küpe öz denkleri bir çift, 8dirhem.

4. Orta haneleri elli dört elmas on ikişer ayaklı kebîr elmas küpe bir çift 15,5dirhem.

5. Birer ayaklı la'1 küpe bir çift, 9dirhem.

6. Birer ayaklı habbe zümrüt küpe bir çift, 8dirhem.

7. Birer ayaklı kebîr inci küpe bir çift, 5,5 dirhem.

8. Otuz dört elmaslı üç hasekî küpesi resmi çiçek, $8,5 \times 3 = 25,5$ dirhem.

İğneler:

1. Kebîr zümrüt iğne iki adet, biri 26,5 dirhem, diğeri 24,5 dirhem. Toplam 51 dirhem.

2. Tepeleri birer elmaslı kebir la'1 iğne iki adet, toplam 29dirhem.

3. Tepeleri birer elmaslı zümrüt iğne beş adet, toplam 31 dirhem.

4. Zümrüt iğne beş adet, toplam 31,5 dirhem.

5. İnci iğne dört adet, toplam 5,5 dirhem.

Bazubend ve Bilezikler:

1. Ortası bir doluca zümrüt altı elmas on dört yakutlu bazubend bir adet, 14,5 dirhem.

2. Ortası bir şeşhâne zümrüt on iki elmaslı bazubend bir adet, 16dirhem.

3. Çenberi yirmi elmaslı bâd-ı zehr(?) bazubendbir adet, 7,2 dirhem.

4. Altın hâne içinde kehribâ bâzubend bir adet, 8dirhem.

5. On iki kebîrce ve on sağır elmaslı mînâ-kârî bilezik 1 çift, 40,5 dirhem.

6. Elli iki vasatça elmaslı bilezik 1 çift, 31dirhem.

7. Otuz altı paftalı bilezik 1 çift, 67,5dirhem.

8. Başları on iki elmaslı yedişer sıra altın bilezik 1 çift, 41dirhem.

9. Elli altı hurda elmas sekiz yakutlu dörder sıra inci bilezik 1 çift, 33,5dirhem.

Yüzük (hâtem) ve Saatler:

1. Çar köşe kebîr elmâs hâtem bir adet 3 dirhem.
2. Sarıca kebîr elmas hâtem bir adet 3dirhem.
3. Doluca kebîrce elmas hâtem 1 adet 2,5 dirhem / 1 denk.
4. Külâhî elmas hâtem 1 adet 2 dirhem.
5. Kebir zümrüt hâtem 1 adet 4 dirhem.
6. Altın, elmas, zümrüt ve diğerk kıymetli taşlardan oluşan hâtemler. Ve yine aynı şekilde kopça ve düğmeler.
7. Çeşitli kıymetli taşlarla süslenmiş saat veya koyun saatleri. Toplam yirmi altı adet saat tespit edilmiştir.

Diğerk Ziyet Eşyası:

1. Beş inci üç la‘l altı zümrüt üç elmas ve beş yakutlu çiçek bir kıta, 16 dirhem.
2. Yirmi dokuz hurda elmaslı fulya resmi çiçek bir adet, 7,5 dirhem.
3. On beş elmas inci resmi bir adet, 7dirhem.
4. On dört elmaslı korçak bir adet, 2,5dirhem.
5. Pençe üzerinde yirmi beş hurda elmaslı korçak bir aded, 4,5 dirhem.
6. Otuz beş vasat on altı sağır elmaslı yakalık 1 adet, 38dirhem.
7. Yirmi dört delikli zümrüt ve on iki la‘l ile müzeyyen incili gömlek yakası 1 çift 31 dirhem.
8. Üç yüz altmış iki elmaslı murassa‘ çâperest paftaları 99 adet, 302 dirhem.
9. Gayet hurda yüz yirmi dokuz elmasla müzeyyen kelime-i şahâdet 1 adet.
10. Farklı değerlerde elmas kopçalar (BOA, TS. MA. d: 2214, 1b).
11. Bir kebîrce zümrüt avizeleri ile yüz bir elmas bir la‘lli çelenk bir adet, 49,5 dirhem.
12. Kırk yedi elmaslı lale resmi çiçek bir adet, 12 dirhem.
13. Çarh-ı felek resmi çiçek iki adet. Biri on dokuz diğeri yirmi elmaslı, toplam 16,5 dirhem.
14. Etrafı on dört elmaslı mâşaallah yazılı altın bir aded on iki incisi vardır.
15. İnci ve kıymetli taşlarla süslenmiş kutular. Dikkati çeken bir yakutlu mühr-i Süleyman resmi olan kutu. Otuz elmas, yedi yakutlu altın kutu(BOA, TS. MA. d: 2214, 2a).

16. Bunların haricinde birçok kıymetli taşın veya altının her hangi bir ziynet eşyasına işlenmemiş parça halinde olduğu görülmektedir(BOA, TS. MA. d: 2214, 2b).

Sonuç:

Refik Ahmed Sevengil'in saray kadınlarının takıları hakkında vermiş olduğu bilgiler, incelenen üç defterin içeriğine bakıldığında hanım sultanların ziynet eşyası yanında ne kadar basit kaldığı görülür. Zira hanım sultanların oldukça zengin bir takı koleksiyonlarının olduğu anlaşılır.

Bu defterlerden ilki Sultan İbrahim'in üçüncü eşi ve II. Ahmed'in annesi Hatice Muazzez Sultan'a aittir. 1098/1687'de vefat eden Muazzez Sultan'ın terekesinde; elmas, la'1, zümrüt, inci ve yakut gibi kıymetli taşlardan oluşan on adet küpe bulunmaktadır. Ancak küpeler içinde, *sağır boyun yakutlu, tahta elmaslı veya âbidest (آبدست) küpesi* gibi ifadeler kullanılmıştır. Ayaklı küpeleri saraydaki hanım sultanlar kullandığı gibi, sıradan kadınların da kullandığı görülmektedir. Muazzez Sultan'ın kullandıkları küpelerin bir, üç, dört ve beş ayaklı oldukları görülmektedir. Ayrıca terekesinde elmaslarla süslenmiş iki çift bileziğinin olduğu görülmektedir.

Muazzez Sultan'ın terekesinde beş elmas hatem (yüzük) bulunmaktadır. Bunlardan en değerli yüzük etrafı hurda elmasla çevrili otuz üç kırat ağırlığında yakut bir yüzüktür. Diğer yüzüklerden ikisi dört, biri üç köşeli ve diğeri de büyükçe punta elmas olarak nitelendirilmektedir.

Muazzez Sultan'ın terekesinde henüz işlenmemiş, ancak küpe yapımı için düşünüldüğü anlaşılan, farklı ağırlıklarda dokuz adet zümrüt bulunmaktadır. Adı geçen zümrütlerde dikkati çeken husus, kıratlarının fazla olması ve bir kısmının eski, diğeri bir kısmın da yeni olmasıdır.

Muazzez Sultan'ın kıymetli taşlarla tezyin edilmiş on üç adet kuşağı bulunmaktadır. Söz konusu kuşaklarda işlenen kıymetli taşlar farklı olduğu gibi, isimleri de ayrı ayrıdır. Kullanılan kuşaklar ise, bendlı kuşak, çeşitli kemer kuşaklar, dört sıra altın habbeli kuşak, çeşitli çenkâl kuşaklar, örme altın tüy (تی)(?) bendlı kuşak ve şatranç çenkâl kuşak gibi isimlerle ifade edilmektedir.

Muazzez Sultan'ın terekesinde farklı şekillerde ve kıymetli taşlarla süslenmiş altı adet sorguç bulunmaktadır. Kadınların kullandığı sorguçların çeşitli motiflerle süslenmiş olmasıdır. Şemse sorguç, müşebbek pençe sorguç, servi resimli müşebbek sorguç ve frenk-kârî sorguç çeşitleri bulunmaktadır.

Söz konusu değerli taşlardan, altın ve gümüşten oluşan elli beş adet ziynet eşyası haricinde, altın gümüş işlemeli ipekli elbiseler, çeşitli kürkler. Altın ve gümüşten imâl edilmiş veya işlemeli mutfak takımları ve şamdanlar da mevcuttur. Ancak defterde bunların değerleri hakkında her hangi bir bilgi yoktur.

Fatma Hanım Sultan'ın defterde verilen ziyet eşyasının toplam değeri 22.795 kuruş tutmaktadır. Fatma Hanım Sultan'ın elmas, la'1 ve zümrüt gibi değerli taşlarla işlenmiş beş ayrı değerde küpesi bulunmaktadır. Küpelerin içinde abidede (?) küpesi tabiri geçmektedir. Ancak ne anlama geldiğini ve nasıl bir küpe olduğu hakkında her hangi bir bilgiye ulaşamadı.

Terekede yedi adet kuşak bulunmaktadır. Bunların tamamı birçok elmas, zümrüt, damla zümrüt, Adana zümrüdü ve yakut gibi kıymetli taşlar kullanılmıştır. Ayrıca altınlı kuşak, gecelik kuşak ve çenkâl kuşaklarda vardır.

Terekede çeşitli değerlerde altı yüzük bulunmaktadır. En pahalısı olan *kebîr elmas hâtem* 1600 guruş değerindedir. Yüzükleri üçü elmas, biri kırmızı damla yakut, diğer ikisi de büyük zümrütlü yüzüklerdir. Dört bilezik, bir kolbağı, düğme, dane, mühür, bir adet aylı ve günlü koyun satı ve yine elmaslı pandol koyun satı bulunmaktadır. Ayrıca yüz yirmi bir elmas, otuz iki yakut ve yirmi zümrüt ile süslenmiş kapaksız bir ayine bulunmaktadır.

Fatma Hanım Sultan'ın terekesinde, yukarıda da verildiği gibi, her bir malın değeri kuruş olarak alt tarafında kaydedilmiştir.

III. Ahmed'in kızı Ümmügülsüm Sultan'ın terekesi, bundan önceki iki sultanın terekesinden daha çok ve daha çeşitlidir. Sultan yirmi dört yıllık kısa yaşamına rağmen, birçok değerli ziyet eşyası edinmeyi başarmıştır. Diğer hanım sultanlarda olduğu gibi, ziyet eşyasının tamamı elmas, zümrüt, yakut ve la'1 gibi kıymetli taşlarla süslüdür.

Ümmügülsüm Sultan'ın öne çıkan ziyet eşyası, zemini çeşitli renklerde olan kuşaklarıdır. Büyüklü küçüklü kıymetli taşlarla bezenmiş on yedi adet kuşağı bulunmaktadır. Paftalı kemer kuşak, zünnarî sürme kuşak, şemse kuşak, çenkâl kuşak ve gecelik kuşak gibi çeşitleri bulunmaktadır.

Terekede farklı renklerde, kıymetli taşlarla süslenmiş üç sorguç mevcuttur. Bunlar da minâ-kârî müşebbek sorguç, minâ-kârî sağır sorguç ve incili sağır sorguçtur. Ayrıca kırmızı bir yakut, kırk dört elmas ve on dört paftalı olan bir istefan bulunmaktadır.

On çift küpesi bulunan Ümmügülsüm Sultan'ın küpelerinden üçü haseki küpesi olup çiçek resimli küpeleridir. Küpeler birer, yedişer ve on ikişer ayaklıdır. Büyüklü küçüklü elmas, zümrüt, la'1 ve incilerle bezenmiştir. Aynı şekilde on sekiz adet iğne, dört bazubend (kolbağı), dört bilezik ve birçok yüzük bulunmaktadır.

Ümmügülsüm Sultan'ın en dikkati çeken ziyet eşyasından biri saatleridir. Çeşitli kıymetli taşlarla süslenmiş yirmi altı adet normal ve koyun saat bulunmaktadır.

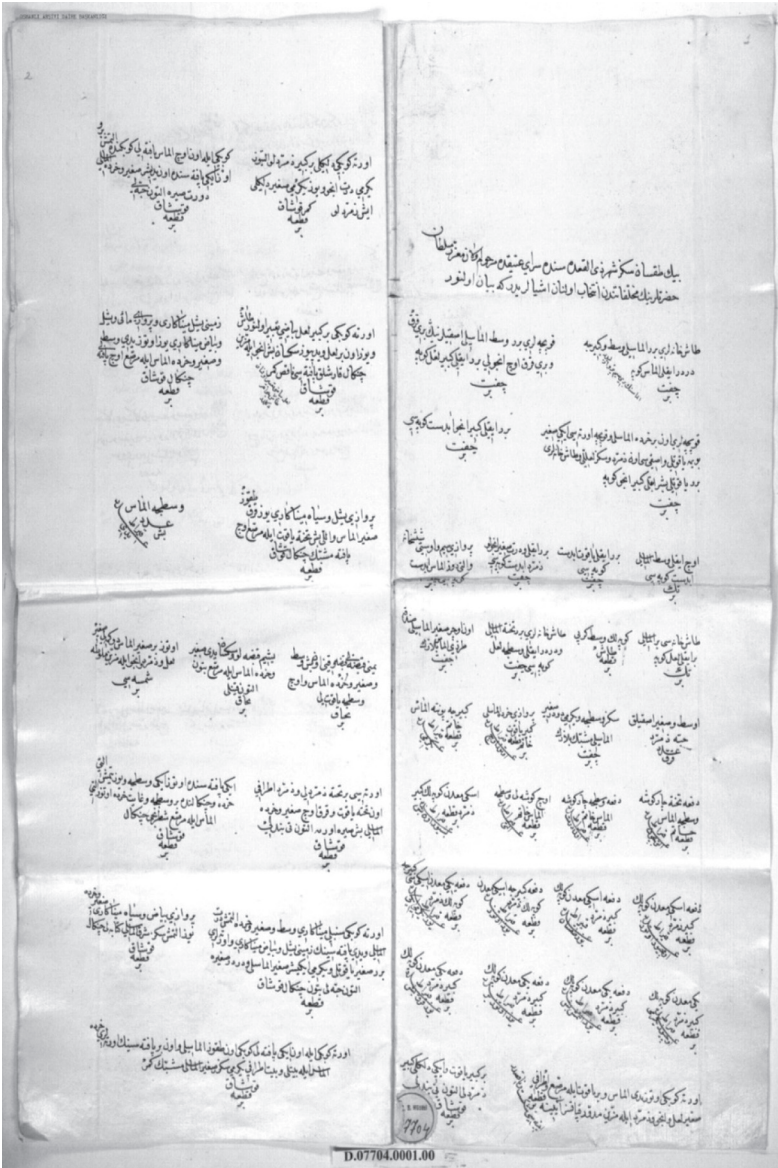
Yukarıda sayılan ziyet eşyasının dışında, kıymetli taşlardan imal edilmiş çiçek-

ler, korçaklar, gömlek yakaları, doksan dokuz elmasla müzeyyen kelime-i şahadet, elmas kopçalar, çelenkler, kutular ve işlenmemiş birçok elmas, yakut ve zümrüt gibi kıymetli taşlar bulunmaktadır.

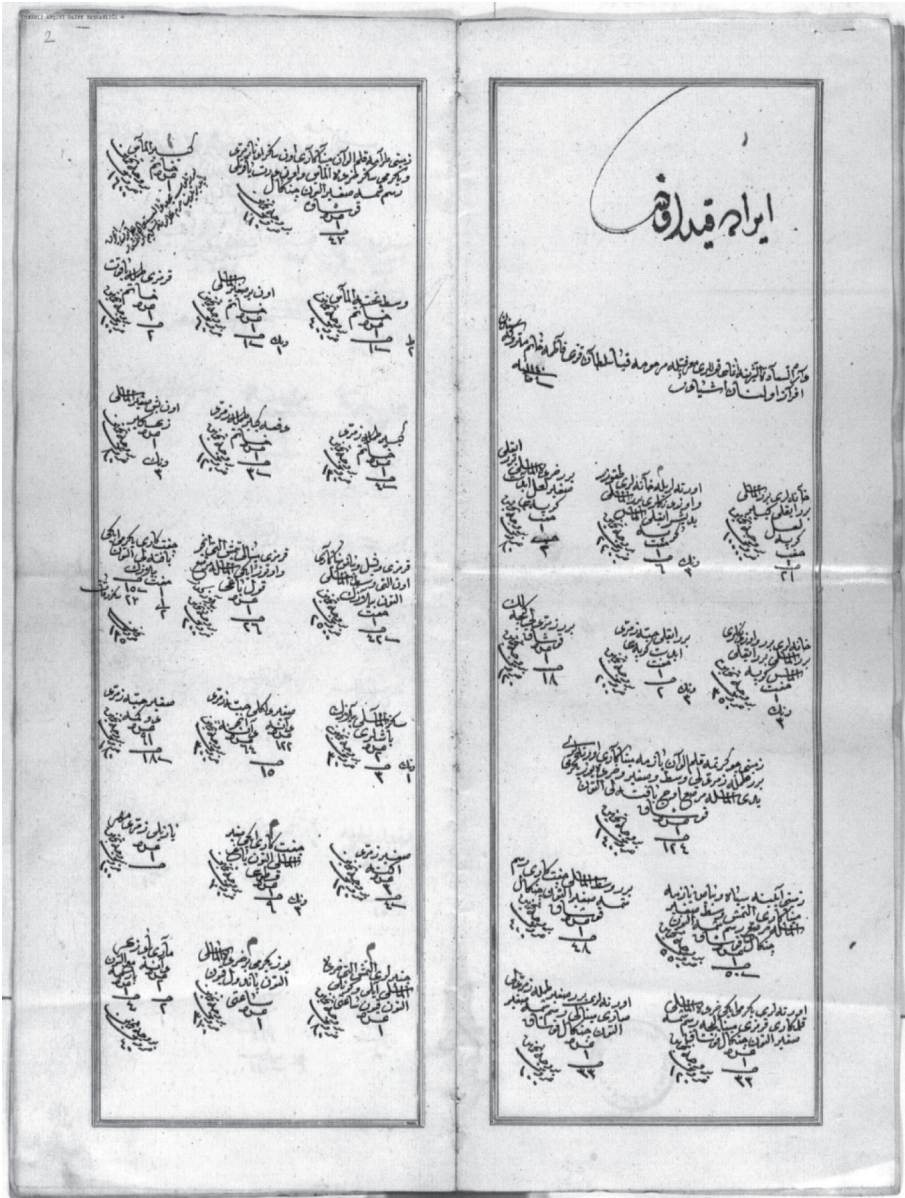
KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TS. MA. d / 2214.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TS. MA. d /2271.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TS. MA. d / 7704.
- İREPOĞLU, Gül (2000) “Osmanlı İmparatorluğunun Görkemi Osmanlı Mücevheri”, *Çağlar Boyunca Takı ve Mücevher*, sy. 17, İstanbul.
- KÜPELİ, Özer (2016). “IV. Murad’ın Torunu Fatma Hanım Sultan’ın Muhallefatı”, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy.II/2, s. 163-175, İzmir.
- LADY MONTAGUE (1998), *Şark Mektupları*, Trc. Ahmet Refik, Yay. haz. Dursun Gürlek, İstanbul.
- OGIER GHHİSELİN de BUSBECK, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, haz. Aysel Kurutluoğlu, Ter-cüman 1001 Temel eser no: 31, (baskı yeri ve yılı yok).
- PAMUK, Şevket (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul.
- PEDRO de URDEMALAS (1964), *Kanunî Devrinde İstanbul*, çev. Fuat Carım, İstanbul.
- SALAMON SCHWEİGGER (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. S. Türkis Noyan, İstanbul.
- SANCAR, Aslı (2010). *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, İzmir.
- SEVENGİL, Refik Ahmed, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, basım yeri ve tarihi yok.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul.

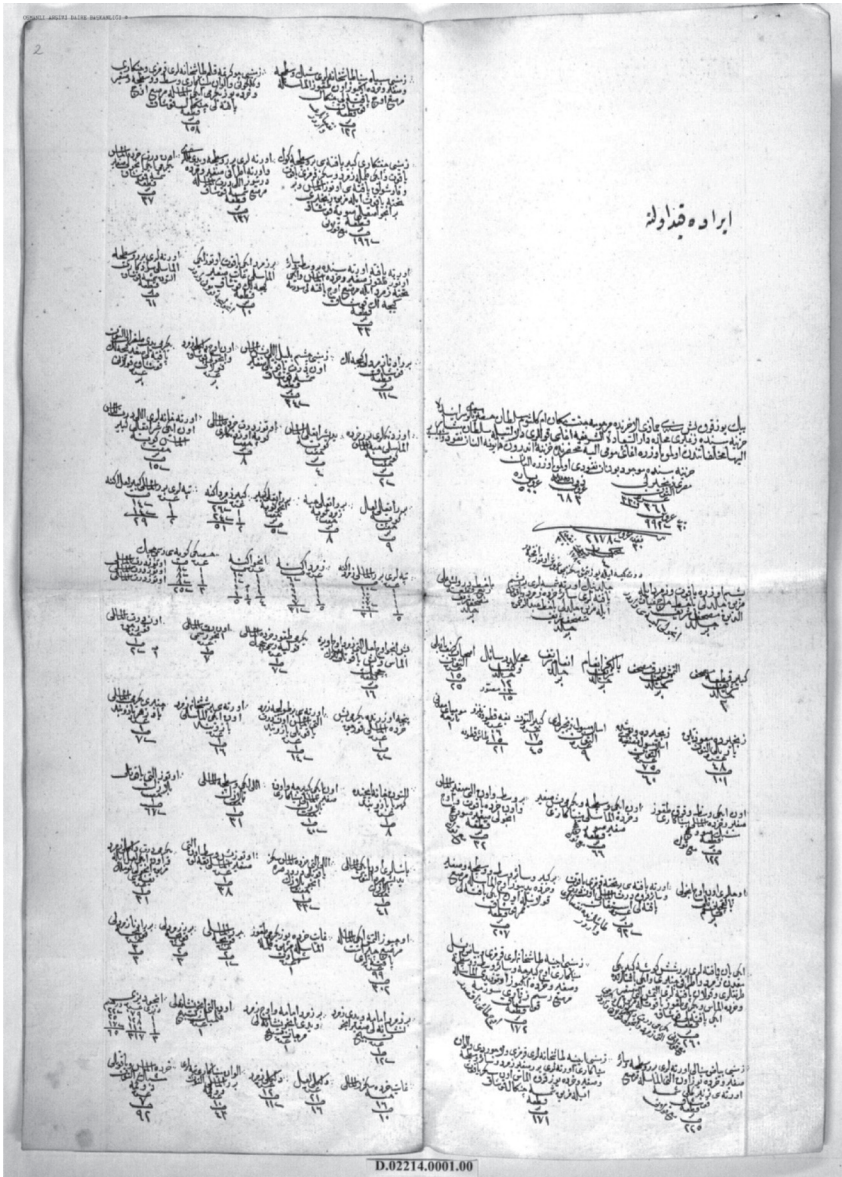
EK: BELGELER

Belge I, Zilkade 1098 / Eylül 1687 tarihli Sultan İbrahim'in kadınlardan Muazzez Sultan'ın muhallefat defterinin ilk iki sayfası.

Belge II, 29 Cemaziyelevvel 1140 / 12 Ocak 1728 tarihli IV. Murad'ın kızı merhum Kaya Sultan'ın kızı müteveffa Fatma Hanım Sultan'ın muhallefat defterinin ilk iki sayfası.

Belge III, Cemaziyelahir 1145 / Kasım – Aralık 1732 tarihli III. Ahmed’in kızı ve Nevşehirli Ali Paşa’nın zevcesi merhum Ümmügülsum Sultan’ın muhallefât defterinin ilk iki sayfası.

KAFKA EDEBİYATINDA ORTAYA ÇIKAN KİŞİSİZ VE VİRTÜEL GÜÇLERİN DELEUZECÜ ANALİZİ

Kudret ARAS¹

Geliş: 13.11.2017 Kabul: 07.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.351530

Öz

Gilles Deleuze, Kafka'yı bilinen yorumların ötesinde, farklı bir okumaya tabi tutmuştur. Guattari ile birlikte yazdıkları "Kafka, Minör Bir Edebiyat İçin" adlı kitapta, Kafka edebiyatının verdiği imkânlardan itibaren, kendi dil, etik ve politik düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Deleuze Kafka'yı büyük edebiyatçılardan biri olarak görmektedir ve "Yargının İşini Bitirmek" konusunda Kafka'nın yazılarının önemine değinir:

Bu makalede ilk olarak Kafka'nın kişisel sorunlarından çok toplumsal sorunlara yoğunlaştığı belirtilerek, toplumsal sorunları nasıl teşhis ettiği ortaya konulacaktır. İkinci olarak da Kafka'nın özellikle Dava romanında dile getirilen yargı-adalet ilişkisine değinilerek Deleuze düşüncesinde ortaya çıkan adalet-arzu ilişkisinin önemi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gilles Deleuze, Franz Kafka, felsefe ve edebiyat, virtüel-edimsel, yargı ve adalet.

DELEUZIAN ANALYSIS OF THE IMPERSONAL AND VIRTUAL POWERS VISIBLE IN THE LITERATURE OF KAFKA

Abstract

Gilles Deleuze has a unique interpretation of Kafka beyond the common comments. In "Kafka, Toward a Minor Literature" written by Deleuze together with

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, araskudret@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3764-5107>.

Guattari, the authors put forth the grounds of their own language, ethical and political thoughts by meaning of the possibilities of Kafka's literature. Deleuze deems Kafka as one of the greatest men of literature and touches upon the importance of Kafka's writings in terms of "to have done with Judgement".

This article initially reveals that Kafka mostly focused on social problems rather than the personal ones and presents how he detected social problems. Secondly, the relationship between judgement and justice mentioned particularly in Kafka's novel, The Trial of Kafka, is touched upon to reveal the importance of the justice-desire relationship as put forth in Deleuzian thought.

Keywords. Gilles Deleuze, Franz Kafka, philosophy and literature, virtual-actual, judgement and justice.

Giriş

Deleuze, karşılaşılan sorunların, bireysel deneyimlerden itibaren kişisel güç dengelerine bağlı çözümünden ziyade, tüm bireysel deneyimlere yansıyan ve yaşamın her alanında işleyen virtüel ve birey öncesi kişisiz güçleri teşhis etmenin daha önemli olduğunu düşünen çağdaş bir filozoftur. Bu nedenle felsefe tarihinde Spinoza, Leibniz, Hume, Nietzsche ve Bergson gibi birçok filozofu bu bakış açısına dayanarak yeniden okuduğu gibi, düşüncesini temellendirmek için kendisine katkıda bulunan birçok edebiyatçıyı da değerlendirmiştir. Bu makale Kafka'nın edebiyat makinesinde ortaya çıkan ürünlerin, Deleuze'ün felsefe makinesindeki kavramsal üretimini ele alacaktır. Deleuze'e göre Kafka'nın yazılarında ortaya koyduğu sorunsal durumlar, onun kişisel sorunlarının ötesinde toplumsal sorunlardır. Kafka minör bir edebiyat üretiminin kendisine sağladığı olanaklardan itibaren yaşamın içinde "ben" in sınırlarının ötesinde işleyen kişisiz ve birey-öncesi virtüel güç ilişkilerini çok iyi analiz edebilmiştir. Çünkü "minör" edebiyatlar, toplumun görmezden gelinen hatta "hiç de olmaması istenen", daha da ileri gidersek fırsat bulunduğu takdirde "imha" edilerek ortadan kaldırılması istenen kesiminde ortaya çıkan ama aslında toplumun tamamına sirayet etmiş içkin sorunlarını dile getiren edebiyatlardır. Deleuze'ün Guattari ile birlikte belirttiği gibi, minör edebiyat, "minör bir dilin edebiyatı değil, daha ziyade, bir azınlığın majör bir dilde yaptığı edebiyattır" (Deleuze, Guattari, 2003: 16). Minör edebiyatın üç özelliği ise: dilin yersizyurtsuzlaşması, bireysel dolaysız bir şekilde politik olana bağlanması ve sözcelemin kolektif düzenlenişidir (Deleuze, Guattari, 2003: 18).

Kafka mektuplarında "Ben kimim?" diye sormaktadır. Bu soru mektuptaki muhataba sorulduğu kadar kendi kendine de sorduğu bir sorudur. Dini açıdan bakılırsa, Yahudi olmasına rağmen ilk çocukluk ve gençlik yıllarında oldukça yıpranmış ve aşınmış, iç anlamını kaybetmiş bir şekilde tanıştığı bu dini haklı olarak

benimsememiş ve eleştiriye tabi tutmuştur. Dil açısından Prag'da yaşadığı için bir yandan Yahudilerin konuştuğu Yidiş dili ve diğer yandan da Prag Almancası ile büyümüştür. Kültürel anlamda ise tam bir karmaşanın ortasındadır. Prag, etnik, toplumsal, dilsel çelişkilerin alabildiğine yaşandığı bir kentti. Orada beden, cinsiyet, sınıf, tarih, başarılar, bakış açıları, inançlar ve tutkular açısından bulabileceği hiçbir otantiklik yoktu. Bu nedenle Kafka gençlik yıllarında tam bir kültürel asimilasyon içinde büyümüştür. Bu durumun edebi ifadesi yazılarında da açık bir şekilde görülmektedir. “Bir Savaşın Tasviri”nde bir sürü ikizin karşısında tek başına olan kahraman, kişilik bütünlüğünü bir parça olsun sağlayabilmek için her an varlıkların ve şeylerin aşırı değişkenliğiyle savaşmaktadır. Deleuze açısından Kafka'nın en önemli özelliği, böyle bir ortamda ortaya çıkan kişisel sorunlarını çözmek için, toplumdan uzaklaşmak yerine, toplumun alt katmanlarına doğru gitmiş olmasıdır. Kafka, içinde bulunduğu kültürel ortamda bir anlam bağı yakalayabilmek için Yidiş tiyatrosu oyuncularıyla sürekli görüşmüş, dini açıdan bir anlam bağı yakalayabilmek için ise kısa ömrünün sonlarına doğru Yahudi toplulukla entelektüel bir zeminde buluşmuştur. Yazılarının çoğu kendinde ve toplumda açığa çıkan sorunların tespiti ve teşhisine yöneliktir.

Deleuze bir yazarın durumunu şu şekilde betimlemektedir “Bir yazar, yazar olan insan değildir, politik insandır, makine insandır, deneysel insandır (böylece, maymun, kınkanatlı, köpek ya da fare olmak için hayvan-oluş, insandışı-oluş için insan olmaktan çıkar, çünkü aslında ses ile bir tarz ile hayvan olunur ve kuşkusuz kanaatkârlığın verdiği güçle.)” (Deleuze, Guattari, 2003: 7). Kafka'nın Hikâyelerinde hayvan kahramanlar kullanması da buradan hareketle anlaşılabilir. Kafka çok kez Yahudilere “köpek!” denilerek hakaret edildiğini duymuştur. “Bir Köpeğin Araştırmaları” sorunun izini, “köpek olmak”tan çıkarak değil “köpekten” itibaren sürmek olarak anlaşılmalıdır. *Köpek-oluş* sorunun tespitini görmek açısından “üstün ırk” düşüncesinden daha çok yeni çözüm yolları ve yeni olanaklar sunacaktır. Çünkü toplumun gördüğü yer orasıdır. Eğer Yahudi köpekse, köpek de Yahudi'dir. *Böcek-oluş*'un kullanımı da buradan hareketle anlaşılabilir. Babası Kafka'nın Yidiş tiyatrosundan tanıdığı arkadaşını görünce küplere binmiş ve “köpeklerle düşüp kalkan pirenlenmeden edemez” demişti. İşte *Dönüşüm* de babasının gözünde bir böcek olarak görüldüğü yerden itibaren bir çıkış yolu bulma denemesidir. Ancak böcek-oluş sayesinde aile üçgeninden çıkma denemesini gerçekleştirebilmiştir. Nihayet elmayı böceğe saplama daha kolay bir iştir. Belki ancak bir böcek olunursa içerde işleyen mikro işleyişler daha iyi kavranabilir. Gerçeğin işleyen çarkını fark edebilmek için bazen yukarıdan bazen aşağıdan, insan boyutlarının ötesinde ve berisinde bir bakışla bakabilmek gerekmektedir.

Kafka belki de Deleuze'ün de belirttiği gibi kanaatkârlığın verdiği güçle yazılarında kendisi için aşkınsal bir alan belirleyebilmiş ve kendisinin dışında işleyen

ama kendisini bir türlü rahat bırakmayan virtüel güç işleyişleriyle bir bağ kurabilmiştir. Yaşamsal olan, gündelik ilişki ağı içerisinde anlamını yitirerek klişelere dönüşmüş tepkisel edimlerimiz değildir. Yaşamın sürekli elimizden kaçan ve elde etmek için hep bir çaba isteyen içkin güçleri, kendisine bir defa tanıklık eden kişi için artık vazgeçilmez bir arzunun konusu haline gelir. Kafka'nın yaşamın içkin güçleri karşısındaki durumu müptela bir aşığın durumu gibidir. Bu nedenle öncelikle virtüel güç işleyişlerinin yaşama içkin ve öncelikli yeri üzerinde durmak gerekir.

1. Yaşamsal Bir Olaya Dâhil Olma Açısından Virtüel ve Kişisiz Güçlerin Önemi

Bir olay, o olayı yaşayan ve deneyimleyen insanların sınırlı algılamalarının ötesinde bir “anlam” ortaya koyar. Deleuze bu deneyim öncesi ve deneyim dışı alanı “aşkınsal” alan olarak belirler: “kendisine karşılık gelen ampirik alanlara benzemeyen ama farklılaşmamış bir derinlikten de ibaret olmayan kişisiz ve birey-öncesi bir aşkınsal alanı belirlemeye çalışıyoruz” (Deleuze, 1990: 102). Böyle bir aşkınsal alanın gerçekliği ancak bilinç alanının dışında her yerde faaliyette olan kişisiz ve birey-öncesi tekilliklerin keşfedilmesiyle anlaşılabilir. Öyleyse kişisiz ve birey öncesi aşkınsal alanına ulaşabilmek için bir olay henüz oluş halindeyken olayın içinde beliren tekilliklerin varlığı ele geçirilmelidir.

Tekillikler kendi başlarına değil bir “olay”, bir “kavram” ya da bir “durum”la ilgili anlam taşıyan virtüel güç noktalarıdır. Olayların dışında da değil, olayların nitelikleri de değildirler. Çünkü nitelikler genelleştirilebilirken tekillikler genelleştirilemezler. Bu nedenle olayların taşıdığı tekil güç noktalarına değil de formlarına takılı kalındığı sürece gerçek güç işleyişlerine vakıf olmak mümkün değildir. Bu güçlüğün üstesinden gelmek için olayların formel özelliklerinin ötesinde moleküler işleyişlerine önem vermek gerekir. Mesela Kafka'nın “Yuva” hikâyesindeki hayvan sürekli tekillikleri çoğaltır ve bir tekil noktadan itibaren bir merkez tayin ederek yuvanın güvenliğini sağlamaya çalıştıktan sonra, tekil noktaları yeniden gözden geçirdiğinde bu defa farklı bir düzenleme geliştirir ve başka bir noktayı merkez güç haline getirir. Burada tüm tekilliklerin ardında işleyen güç ise Deleuze'ün de belirttiği gibi “korku” değil “budalaca bir umut”tur (Deleuze, Guattari, 2003: 46).

Bir olay edimsel olmadan önce virtüel tekillikleri içinde taşır. Virtüel olası olan değildir, gerçektir (Deleuze, Guattari, 2005: 99) ve ilk anda edimselin karşısındadır. Virtüel, edimsel olmadan önce bir süreçte hep edimselleşmektedir. Edimselleşen tekil noktalar da virtüeldirler ama ne zaman ki tamamen edimsel hale gelirler artık kurulu bireysellik olurlar (Deleuze, 1995). İşte bu nedenle an-

cak bir olayın virtüel tekilliklerine dâhil olan kişi virtüel gücün henüz tam olarak kurulu bireysellik olmadan önceki sürecine müdahale edip onun virtüel anlamını ele geçirebilir. Bir meyve ağaçtan düştükten sonra onun için artık bir iyileştirme yapılamaz ama henüz çiçekken onun ağaç üzerindeki tüm aşamaları takip edilirse onu çürütecek noktalar önceden teşhis edilebilir. Ve teşhis tedaviden daha önemlidir. Virtüel edimsele yaklaştıkça artık ondan daha fazla ayırt edilemez hale gelir. Bundan sonra virtüel, bu edimselin karşısında bir anıya dönüşür. Bergson'a göre gerçek olan da bu anıdır, çünkü saf virtüel anı varlıksal bir tabandır. Deleuze'un de belirttiği gibi Bergson için, anı algılanan nesnenin ardından oluşan edimsel bir imge değil, nesnenin edimsel algısıyla bir arada varolan virtüel imgedir (Deleuze, 1995).

Deleuze *Zaman-İmge - Sinema II* kitabında virtüelin bir kez ele geçirildikten sonra süreç devam ettikçe edimselle birlikte sürekli varolduğunu belirten *kristal-ime* kavramını ortaya koymuştur. Çünkü olay sürecinde virtüel tekilliklerin izi takip edildiğinde virtüel ve edimsel güçler iç içe geçerler ve artık ayırt edilemez hale gelirler. Deleuze Bergson'da korunaklı bir kutu içinde kalan virtüelin, tüm edimsel şimdilerde kristalleştiğini belirterek *kristal-ime* kavramını ortaya koymuştur (Deleuze, Dersler: 07/06/83-2). Böylece virtüel geçmişteki "şimdi"nin ve edimsel şimdideki "şimdi"nin ikilenmesi (*dedoublement*) ortaya çıkmaktadır (Deleuze, 1985: 108). Böyle bir kristal-ime'yi elde eden kişi artık saf zamanda yaşamaktadır. Kafka'nın yazılarından ve Deleuze'un onun yazılarıyla ilgili bakış açısından hareketle Kafka'nın da öz yaşamında böyle bir kristal-imeyi ele geçirdiği söylenebilir. Kafka yaşadığı olayların karanlık ve belirsiz noktalarından itibaren yaşamın içinde işleyen virtüel tekil güç noktalarını ele geçirdikçe yazınsal süreç içinde bu güç noktalarını daha geniş noktalarla bağlantılandırabilmeyi başarmış ve kendisi için yürüyebileceği bir yol açmıştır. Öyleyse virtüel, virtüel olarak geçmişte kalmanın ötesinde bir defa ele geçirildikten sonra artık sürekli Kafka'nın her yazısında ikilenerek (*dedoublement*) gittikçe her bir yazıda yeniden ve yeniden kristalleşmiştir. Virtüel noktaları birleştirebildiği için "Yargı" hikâyesini yazmış, daha sonra bu virtüel noktaları başka noktalarla yeniden bağlantılandırarak *Dava* romanını yazabilmiştir. Virtüel, geçmişte kalmanın ötesinde Kafka'nın yazınsal süreci içinde artık onun her edimine ya da yazısına eşlik etmiştir.

Bundan dolayı bir olayın gidişatını önceden sezen biri olaydan sonra olayla ilgili malumat sahibi olanlardan daha yeğin bir duyumsama içindedir. "Bir şeyler oluyor ama hiç hayra alamet görünmüyor" denildiği anda gerçek oluşun içine girilebilir. Kafka yazma ediminde çağındaki sorunlarla tam bir kavga içine girerek olayların ardındaki virtüel güçleri teşhis etme girişiminde bulunmuş ve buradan itibaren tekil noktaların dayandığı "şeytani" ve "masum" güçleri ayıklama işine girişmiştir. Ama bu çok kolay bir iş değildir. Tüm tekil güçleri tespit etmeden, tüm

güçleri birbiri ile ilişkiye sokup önce onların ayırt edilemez sınırlarını belirlemeden ve sonra da her birinin hakkını olayın sınırları içinde tayin etmeden gerçek bir sorgulama işi yürütmeyebilir. Mesele öznenin çıkardığı sonuç değil, Olayın içkin işleyişinin ortaya koyduğu güç dengesidir.

Deleuze'den farklı düşünen Badiou'ya göre Kafkaesk dediğimiz gerçek Kafka'nın "Yargı" adlı hikâyesini yazdığı 22 Eylül 1912 gecesi ortaya çıkmıştır (Bell, 2009: 74). Kafka günlüğüne de "hikâyenin tartışma götürmezliği doğrulanmıştır" şeklinde yazmıştır (Kafka, 1948: 278). Badiou'ya göre, Kafka o geceye kadar yazma çabasına tam bir anlam veremezken "Yargı"dan sonra bunu teşhis etmeye başlamıştı ve hikâyeye "elbette Freud düşüncesinden hareketle" çeşitli anlamlar vermeye başlamıştı ve *Babaya Mektup*'ta da "yazılarım sizin hakkınızdaydı" diyerek çabasının anlamını adlandırmıştı. Öyleyse Badiou'ya göre bir olayı anlamlandırabilmek için çok çeşitli olguların bir araya gelmesi gerekir. Özne, olguları bir araya getiren, seçim yapan ve hakikati açığa çıkaran kişi olmaktadır.

Oysa Deleuze'e göre hiçbir durum aniden ortaya çıkmaz. Bu nedenle virtüel-edimsel çiftini ortaya koyarak gerçeğin iki yüzü olduğunu dile getirmiştir (Lecercle, 2010: 32). Kafka'nın büyük bir çaba içinde olduğu doğrudur ama bu çabayı varılacak bir noktaya sınırlamak ve gelinen noktayı öznenin kendi buluşu haline getirmek, çabayı harekete geçiren güç noktalarını göz ardı etmeye yol açacaktır. Sorunu çabanın verdiği sonuçta değil, çabanın nedeninde aramak gerekir. Kafka yazınsal sürecinin ilerleyen aşamasında ortaya çıkan "Yargı" hikâyesinde, bir hakikati ortaya çıkarmaktan ziyade aslında yazma çabasını daha iyi anlamaya başlamıştır. Onun çabası yaşamda şimdiden var olan virtüel güçlerle edebiyat yoluyla bir bağ kurmaktır (Bell, 2009: 74).

Edebi fikir bir gece ansızın gelen bir durum olamaz. Günlüklerinde şöyle söylemektedir: "Bugünden başlayarak Günlük'e sınırsız sarılacağım... Kendimi koy vermeyeceğim. Bir yerden beni kurtaracak bir el uzanmasa bile yine de her an böyle bir kurtuluşa layık olmaya çalışacağım..." (Kafka, 1948: 233). Buradan hareketle Deleuze açısından özne-olay ilişkisine bakılırsa, özne boşlukları doldurarak hakikati oluşturan bir güce sahip değildir, o yaşamın virtüel güçleriyle buluşmaya çabalayan ve böylece kendisinde bir tortu gibi kalan yeni bir "öznelik" aşamasına ulaşabilen kişidir (Deleuze, 1990: 168-172). Buna göre sorun bir olayın bizde meydana getirdiği istence ulaşmaktır, bizde ortaya çıkan durumun yarı-nedeni, İşleyicisi haline gelmek, "tümelin ve tikelin, kolektifin ve özelin ötesinde kişisiz ve birey-öncesi olarak kendinde taşıdığı tarafsız parıltıyı dışa vurabilmesi için yüzeyler ve astarlar üretmektir (Deleuze, 1990: 148). Öyleyse aşkınsal alanın varlığının fark edilmesiyle, anlamın merkezinde öznenin olmadığı ortaya çıkar ve anlam ve anlamsızlık bir üretime dönüşür (Deleuze, 1990: 107). Bir şeyler meydana geldiğinde hangi güç dengelerinin devrede olduğunu anlamak açısından "ne

görüyorum?” diye değil “ne görünüyor?” diye düşünmek son derece önemlidir.

Kafka virtüel ve kişisiz tekilliklerden itibaren ortaya koyduğu edebi üretiminde gerçekçi ve toplumsal bir yorum ortaya çıkarmıştır (Deleuze, Guattari, 2003: 46-48). “Bir Köpeğin Araştırmaları”nda birey ve ulus ilişkisini bir arada tutan yazarın virtüel gücü üzerinde düşünürken, araştırmacı köpek, bu araştırmayı kendisinin yürüttüğünü ama tüm bir köpek ulusunun sorunlarını araştırdığını belirtir. Kafka Kapitalizmin, Faşizmin, Amerikancılığın, soykırımın yaklaşan seslerinin ardındaki güçlerle adeta kavga ederek bunların ardındaki gerçek gücü ele geçirmek için yazmıştır. Bütün yazma çabası da aslında bu olayların virtüel ve kişisiz güçlerini ortaya koymaya yöneliktir. Deleuze’ e göre sorun, “bireyin kendi biçimini ve dünyayla sentaktik bağına aşırıp olayların evrensel iletişimine, yani yalnızca mantıksal çelişkilerin değil mantık dışı bağdaşmazlıkların bile ötesinde ayırıcı bir sentezin olumlanmasına nasıl ulaşabileceğiyle ilgilidir” (Deleuze, 1990: 178). Kafka yaşanan olaylarla birlikte ortaya çıkan *bağdaşmazlık* durumlarının düzleme alakalı olduğunu anladığı için yolu tıkanarak geçmesine müsaade edilmeyen ve arkada bırakılan kişisiz ve birey-öncesi virtüel tekilliklerin izini sürerek bir çıkış denemesi yapmıştır. Çağın hem klinik hem kritik bir teşhisini yapan Kafka, meydana gelen güç dengelerini çok iyi duyumsamış ve bunların virtüel güçlerine karşı yazılarıyla “karşı-bir-edim” ortaya koymuştur. Deleuze’ ün de belirttiği gibi, düşünce başlangıçta bulunmaz, sonradan kuvvetler pekiştikçe ortaya çıkan bir edimdir (Deleuze, 1983: 11). Düşünce, ancak tekil güç noktalarıyla karşılaştıktan sonra ortaya çıkan bir üretimdir (Deleuze, Dersler: 17/12/1985-3).

“Gerçek” bir araştırmacının başlayabilmesi ve yaşanan bir durumun farklı güç noktalarını ele geçirebilmek için “karşılaşma” son derece önemlidir. Çünkü karşılaşma “tanıma”nın karşısındadır ve düşünmeden önce duyumsamanın konusudur. Karşılaşma, düşünmeye mecbur bırakan şeyin zorunluluğuna işaret etmektedir. Deleuze düşüncesinde karşılaşma kavramı, düşünen üzerine bindirilen bir şiddet formunda ortaya çıkmaktadır (Lecerle, 2010: 23). Kafka’ nın “Bir Köpeğin Araştırmaları” hikâyesinde, araştırmacı köpek, araştırmacı olmasının nedenini henüz çok küçükken yaşadığı ve toplumları için utanç verici olan hareketleri yaparak “suç” işleyen bir müzisyen köpek grubuyla karşılaşmasına dayandırır. Bu köpekler “*bütün utanma duygularından sıyrılmışlardı; bu aşağılık yaratıklar dünya üzerindeki en gülünesi ve en utanç verici hareketleri yapıyor, arka ayakları üzerinde dikilmiş yürüyorlardı*” (Kafka, 2016: 84). Kendilerine soru sormasına rağmen cevap vermemeleri de yasaya aykırıdır. Onlarda ilk anda gördüğü bu rahat tavırlar araştırmacı köpeği çok şaşırtmıştır. Ama birden kendisinin bir çocuk olduğunu fark edince büyük köpeklerin bir çocuğun sorularına cevap verme zorunluluklarının olup olmadığını düşünmeye başlamıştır. Böyle bir zihinsel karmaşa içine giren araştırmacı köpek, alışıldık düzene göre düşünmekten sıyrıldıkça konunun

bağlı olduğu kişisiz tekilliklerin alanına da girmiştir. Böyle bir düzlemi fark ettikten sonra “onların böyle bir eylemde bulunmalarının arkasındaki güç nedir?” diye sormaya başlamış ve onlara daha da yaklaştıkça içerde, onların arasında farklı bir güç dengesinin işlediğini fark etmiştir: “giderek kendimi olduğumdan daha küçük gördüm” (Kafka, 2016: 85). Sonuçta kazandığı, ele geçirdiği şey belki herkese her zaman için sunulacak bir hakikat değildir ama “... en azından kendimiz olmaktan biraz sıyrıldığımızda nerelere dek ulaşabildiğimiz bir kanıtı var elimde” (Kafka, 2016: 122) diyebilmiştir. Böyle bir anlama noktası suçun ve masumiyetin birbirine girdiği bir düzlemi açığa çıkarmaktadır.

Böyle bir zihinsel karmaşayı ortadan kaldırmanın yolu, bir yasayı yıkıp yerine yenisini getirmek değildir. Bu durumda sorunsallaştırma, yasanın uygulanması esnasında ortaya çıkan bağdaşmaz durumların gücünü ele geçirmeye yönelik olmalıdır. Bunun için de yaşanan bir olayın içine girmek ve buradan itibaren bir teşhiste bulunmak gerekir. Yasayı ortadan kaldırıp yerine başka bir yasa getirmekten ziyade, uygulama noktasında ortaya çıkan arzu akışlarına dâhil olup bu akışların ayırt edilemediği noktaya kadar ilerleyip bir teşhiste bulunmak gerekir. Mesela araştırmacı köpek, köpeklerin “dayanışma” içinde olması gerektiği noktasında kendisinin diğer köpeklerden çok farklı düşündüğünü fark etmiştir. Burada söz konusu olan yasa ya da kavram “dayanışma”dır ama diğer köpeklerden ayrıldığı nokta “Dayanışma arzusunun arkasındaki “güç” kaynağı” konusunda ortaya çıkmaktadır. Çünkü “dayanışma”nın arkasında iki ayrı güç kaynağı vardır. Diğer köpekler dayanışmayı “düşmana karşı birlik olmak” için istiyorken, kendisi “ortak değerleri yaşatarak mutluluğu paylaşmak” için istemektedir (Kafka, 2016: 79). Demek ki hangi güç hâlihazırda devrede ise yasayı çekip çeviren de onun gücüdür. Öyleyse yasa diye işitilen her emrin düşünmeden uygulanması, iliği boşaltılmış kemiği kemirmeye benzer (Kafka, 2016: 94).

Virtüel gücü elinde bulundurmayanlar yani bir durumu sorunsallaştırmaya gücü yetmeyenler, çözümü sağlayacak koşulları ele geçirseler bile bir çözüm sağlamazlar. Mesela Kafka’nın “Çakallar ve Araplar” hikâyesinde, çakallar kendilerini buldukları durumdan, Araplardan kurtaracak bir Avrupalı’yı beklemektedirler. Ama bekledikleri an geldiğinde yani gerçekten bir Avrupalı geldiğinde onca sene beklemelerine rağmen yine Arapların kendi önlerine attığı leşi yemeye koyulurlar. Öyleyse mesele, beklenen an gelmeden önce, o an geldiğinde yeşermeye bırakılacak bir tohuma sahip olmaktır. Bu konuyu Deleuze, *Zaman-İmge* kitabında çok iyi bir şekilde incelemiştir. Burada Tarkovski’nin *İz Sürücü* filmi örnek olarak vermiştir. “Bölge”ye giderken elinde virtüel bir tohumu olmayan kimseye “Bölge” hiçbir şey verememiştir. Boş giden “Bölge”den de boş çıkmıştır.

Ama her yerde, yaşamın her alanında işleyişte olan her durumun ardında bir güç olduğuna göre, elde etmek için çaba harcanan virtüel gücün nasıl bir güç

olduğunun teşhisi de son derece önemlidir. Öyleyse elde edilmek istenen gücün farkını ortaya koyabilmek için, her yerde işleyen bütün güç akışlarının içine girmek, güçlerin içkin işleyişine dâhil olmak gerekir. Böyle bir teşhis gücünü elde edebilmek açısından Deleuze'ün kullandığı “arzu” kavramı son derece önemlidir. Çünkü bir kavramın ya da imgenin “doğru” ya da “yanlış” olduğunun ayrımı mantıksal bir analizi öngörürken, “arzu” bize yaşamsal bir bağlantı zinciri kurma fırsatı vermektedir. Arzu'nun işleyişini takiben, doğru ya da yanlış, gerçek ya da sahte ayrımının ötesinde “masum” ya da “şeytani” olanın izi sürülebilir. Çünkü bir kavramın yaşamsal noktalarındaki akışını sürdüren unsur, o kavramlara yönelik kavramsal analiz değil, arzudur. Yaşamın her alanında işleyiş içinde olan “arzu” olduğu sürece, arzu bittiğinde yaşam da nihayetlenip kavramla olan bağ kesileceğine göre bir olayın arkasındaki gerçek işleyiş kavramların ardındaki arzu akışlarının teşhisi ile mümkün olacaktır. Kafka'nın yazıları dikkatlice incelendiğinde onun suçlu ya da suçsuz olanları ayırt etmenin ötesinde, arzu akışlarının analizini yaparak her şeyden önce sorunları ve bağdaşmazlık durumlarını teşhis ettiği görülecektir. Gerçek bir ayıklama girişimi yüzeyden itibaren üzeri açılan katmanların arkasındaki gücü bize gösterecektir. Böylece amaç, birilerini suçlayıp diğerlerini masum çıkarmak değil herkesin ortak yıkımına ya da kurtuluşuna yol açmaktır. Öyleyse virtüel güçlerin ardında olan ve onları harekete geçmek için tetikleyen nihai güç arzu'nun gücüdür.

Arzu gücünün içkin işleyişinin nasıl gerçekleştiğini anlamak açısından Deleuze'ün kullandığı “rizom” kavramı açıklayıcı olacaktır. Deleuze'ün *Kafka* kitabı düşünme edimi açısından ağaçsı biçimin ezeli ayrıcalığıyla mücadele etmek için kullandığı rizom kavramının doğduğu yerdir. Deleuze “rizom” kavramıyla, düşüncenin, gerçekte işleyen karmaşık ilişkiler ağıyla yüzleşmeden, kökene, atalara, çocukluğa giderek bir üretimde bulunulamayacağını öne sürer (Zourabichvili, 2011: 106). Çünkü yaşam kendi virtüel değerini kendi içinde taşıdığı sürece, hiçbir şeyin sonunun gelmediği ve her şeyin hala kristalleştirilme imkânı içinde olduğu ortaya çıkar. Yaşam kendinde taşıdığı tüm değerleri henüz tüketmediği sürece hala zihinlerdeki yapıları baltalayacak bir neden var demektir. Her an bir edimde bulunuluyorsa, bu eylem anlamını ne etki-tepki etiğinde ne de yasanın boşluğunda bulmalıdır. Tam tersine her eylem virtüel bir değer “yeni” bir anlamını içinde barındırmalıdır: “Kafka'nın ölçütleri tümüyle yenidir ve yalnızca kendisi için geçerlidir, bir rizom, bir yuva, bir dönüşümler haritası oluşturacak tarzdadır... Her başarısızlık rizomda bir başyapıt, bir saptır” (Deleuze, Guattari, 2003: 38-39). Bu nedenle Deleuze'e göre öncekilerin yaptığı gibi yaparak, öncekilerin yazdığı gibi yazarak yazılır olunmaz. Kafka adeta zihinlerdeki aileye, zihinlerdeki yargıya, zihinlerdeki bürokrasiye bir darbe girişiminde bulunmuş ve yazılarını çokluğun ve rizomun kendi gerçek koşullarıyla ölçüştürmüştür.

Kafka, çocukluk anılarını aile üçgeni içine sıkıştırmanın ötesinde rizomun bir parçası haline getirerek bir üretim mekanizmasında işletmiştir. Burada arzu psikolojideki gibi ket vurulan bir duygu değil tam tersine üretkenliğin başlangıç noktasıdır. Deleuze Kafka'nın "çocukluk anı"larıyla buluşarak arzusuna ket vurmaya yerine "çocukluk bloğu" ile ilişkiye geçerek yaşamın virtüel güçleriyle daha yakından buluşup, çocukluk anılarını edebiyat yoluyla üretime dönüştürdüğünü ileri sürer. Kafka "arzuyu yersizyurtsuzlaştırarak, bağlantılarını çoğaltarak başka yoğunluklara aktararak iş görür (Deleuze, Guattari, 2003: 4). Kafka metinlerinde geçen *eğik baş/portre-fotoğraf* formu ket vurulmuş arzuya, itaat etmiş ya da itaat ettirici, etkisizleştirilmiş, çocukluk anısına, yerlilikyurtluluğa işaret etmektedir ve bunun yanında *dik baş/müzikal ses* formu ise doğrulan ya da kaçan ve yeni bağlantılara açılan arzuya, yersizyurtsuzluğa işaret etmektedir. Öyleyse üretime geçebilmesi için arzuyu içerden itibaren harekete geçiren unsur ona ket vurulmasıdır. Arzunun üretimi hem boyun eğen başı hem de dik kafalılık eden başı gerekli kılmaktadır. Bu da arzulayan makinelerin sadece işleyiş esnasında bir üretime dönüştüğünü göstermektedir. Bu durumda Deleuze'ün kullandığı "arzulayan makineler" kavramı üretken arzunun üretkenliğini anlamak açısından önemlidir.

Deleuze organik yapıya bağlı olarak işleyen klasik düşüncenin karşısına makinesel düzenlemeleri koymuştur. Çünkü makinesel düzenlemede belli bir organın (*beyin*) hâkimiyetine karşı makinenin tüm parçaları, bir vida bile yaşamsal bir anlam ifade etmektedir. Bu nedenle Deleuze toplumsal makinelerin (*kapitalist Pazar, devlet, Kilise, ordu, aile vb.*) karşısına arzulayan makineleri koymuştur. Her ikisinde de işleyen arzunun gücüdür ama aralarında mahiyet farkı değil, bir rejim ya da mantık farkı vardır. Arzulayan makineler, varoluşun üretilmesi sorununu ortaya atarak "arzunun altyapıya ait olduğunu" ileri sürmektedir. Arzulayan makinelerde "arzu" bir şeye yönelik olduğu için elde edilmeye çalışılır ve bir çabayı gerektirerek üretime dönüşür (Zourabichvili, 2011: 30). Toplumsal makineler bozulduğunda işlevsiz kalıyorken, arzulayan makineler sadece tıkanıklıklarında çalışırlar (Deleuze, Guattari, 1972: 38-39).

Arzuyu üretime geçirmek açısından hassas bir bünyeye sahip olmak önem arz etmektedir. Çünkü toplumsal sağlığı tehdit eden virtüel güçleri ve bunun karşısında sağaltacak virtüel güçleri ancak hassas bünyeler hissedebilirler. Bu açıdan edebiyat ve sağlık arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekir.

2. Virtüel ve Kişisiz Güçleri Elde Etme Açısından Bir Sağaltma Girişimi Olarak Edebiyat

Bedenleşmiş, nüfuz alanını biçimlendirmiş güçler gittikçe bedenleşmemiş, biçimlenmemiş güçlere karşı duyarsızlaşırlar. Hassas bünyeye sahip olan insanlar

bu bedenleşmemiş ve biçimlenmemiş güçlere karşı daha duyarlı oldukları için bu güçleri ele geçirmeye müsaittirler. Bir yüzme şampiyonu kassal gücü kendinde bulan kişidir, gücün kaynağı kendisindedir. Ama Kafka yüzmeyi bilmeyen bir “Büyük Yüzücü”den ya da “Bir Açlık Sanatçısı”ndan bahsettiğinde burada kişisel deneyimin ötesinde, inorganik ve kişisiz bir atletizmin gücünü ele geçirmek istemektedir. Deleuze’e göre bu, sanatçılara özgü tuhaf bir atletizmdir (Deleuze, Guattari, 1991: 163). Deleuze’ün edebi üretimlerinden itibaren düşünce ürettiği ve Büyük Edebiyatçılar dediği Beckett, Melville, Sade, Masoch, Proust ve Kafka hep zayıf bünyeli, belki de sağlıksız yazarlar olmalarına rağmen hep bir sağaltma girişimi içindedirler. Deleuze’e göre “edebiyat bir sağlık girişimi”dir (Deleuze, 1993: 9). Büyük edebiyatçılar kendi kişiliklerinde, biyolojik ve psikolojik yaşamlarındaki fazlalıklarda yeni bir yaşam formuna tanıklık ederler. Yazarın teşhis ettiği bu fazlalık, kişisel değil kişisiz hatta insan-dışı boyutlardadır (Tynan, 2012: 2). Bu yazarlar için artık güçlülük ile zayıflık, hastalık ile sağlık özdeştir. Çünkü güçlülüğü zayıflıktan, sağlığı hastalıktan itibaren kavrarlar. Bu nedenle Kafka’nın hastalığıyla yazın biçimi arasında da doğrudan ilişki vardır.

Deleuze Kafka’nın eserlerinin psikanalitik bir bakış açısıyla ödipal biçime sokularak okunmasını son derece yanlış bulur. Çünkü psikanalizde baskı altına alınan güç, her defa belirti olarak geri döner. Oysa Kafka libidinal güçleri ödipal-öncesi halinden daha güçlü bir hale getirmek için yazmıştır. Bu nedenle Deleuze’e göre “psikanalizin sanat eseri üzerinde bir uygulama yapmasının asla yeri yoktur çünkü tam tersine sanat eseri başarılı bir psikanaliz, ibret verici kolektif virtüelliklerle birlikte yüce bir “nakil” kurar” (Deleuze, Guattari, 1972: 159). Böyle bir nakli gerçekleştiren yazar, altta yatan sorunu yüzeydeki tüm noktalarla bağlantılandırarak yeni çözüm noktaları yakalayabilmektedir. Kafka da diğer Büyük Yazarlar gibi, kendi sorunlarını baskı altına alarak yaratıcı nakil ilkesi sayesinde sorunu diğer tüm güç noktalarıyla bağlantılandırmış ve tüm sorunların altında yatan kişisiz gücü toplumsal her alana yayarak teşhis etmiştir. Kafka yaşadığı toplumda, yaklaşan şeytani güçlerin ayak seslerini duyduğu için “eksik olan bir halk icat etmek” (Deleuze, 1993: 14) için, sağlığı yazı olarak ortaya koymuştur. Böylece Kafka yaşadığı olaylarla ilgili aşkınsal bir düzlem yakalayarak, yazılı-rında, yeni ve daha sağlıklı düzenlemeler için yol açmıştır.

Yaşamı içerden tehdit eden sessiz güçler kümesini Edebiyatın semiyotik pratikler icat etme gücü sayesinde sorgulamak, politik ve ideolojik teşhislerden daha güçlüdür. Kafka sorunlar karşısında sürekli yeni kaçış çizgileri oluşturarak, virtüel güçleri içerden elde ederek, yeni bir düzenleme oluşturabilmiştir (Tynan, 2012: 2). “Yargı” hikâyesinde, babayı suçlayarak suçu yaymayı ama sonunda her iki tarafı da kurtarmayı hedeflemiştir. Ancak suçu yaymak için de masum bir tavrın ötesinde şeytani bir tavra ihtiyacı vardır. Kafka’nın babasıyla hep bir sorun ya-

şadığı ve yazma gücünün arkasındaki sorunun “suçluluk” duygusu olduğu söylenir. Oysa “Yargı” hikâyesine bakıldığında, suçun babadan oğula, oğuldan babaya doğru çoğaltıldığı görülür. Nitekim bu hikâyede Baba, Kafka’nın şeytani yönünü teşhis etmiştir. Öyleyse sorun, bir suçlu bulmak değil, herkesin kurtuluşu için suçu yaymaktır. Bu açıdan bakıldığında Kafka, kendi arzularından hareketle yazmamış tam tersine “kişisiz güçlerin” biçimsizliğini bir dizi teşhis yoluyla aşkınsal bir biçimlendirme çabasına girişmiştir.

Konuyu daha iyi anlamak için Deleuze’ün de kullandığı “organsız beden” kavramı önemlidir. Psikanalitik bir bakış açısını eleştirmek açısından ortaya konulan “organsız beden” kavramı, libidinal gücü sadece cinsel bölge ile sınırlamanın ötesinde tüm bedene yaymayı hedefler. Çünkü organların ve bedenlerin alışıldık formlarının ötesinde her yerde moleküler bir şekilde işleyen güçlerle temas edebilmeleri için, inorganik ve kişisiz güçlerle buluşmalarını sağlayacak “organsız beden” seviyesine ulaşmaları gerekir. Psikanaliz açısından olumsuz gibi görülen “bloke olma” durumu, “organsız beden” seviyesine ulaşan büyük yazarların girişimi ve çabasıyla, olumlu bir güce dönüşür. Büyük yazarlar, kişisel sorunlarını bir organın bloke olmasına indirgemenin ötesinde tüm bedene yayarak yeni bir güç dağılımını gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Öyleyse edebiyat sağlık eksikliğine işaret etmek yerine sağlığı yeni bir yolla kavrama imkânı sağlamaktadır. Bunun dışında “organsız beden” kavramı ile acıyı hisseden birinin bu acıyı tüm bedende hissettiği düşüncesi temellendirilir. Kafka’nın bedensel açıdan bu kadar acı çekiyorken estetik açıdan nasıl bu kadar üretken olabildiği de buradan itibaren anlaşılabilir (Tynan, 2012: 8). Büyük sağlık girişimi, hastalık ve sağlığın ötesinde bir kategoridir. Böyle bir girişim her şeyden önce olayın aşkınsallığını anlamaya bağlıdır. Deleuze bu konuyla ilgili Joe Bousquet’yi örnek verir, çünkü o, bedeninde taşıdığı yarayı saf olay olarak kavramıştı: “yaram benden önce de vardı, ben onu ete kemiğe büründürmek için doğmuşum” (Deleuze, 1990: 148). Böyle bir kavrayış tarzı, olayın kendi içinde taşıdığı birey öncesi ve kişisiz tekillikleri dışa vurmak için astarlar üretmektedir. Öyleyse büyük yazarlar bedenlerindeki her türlü durumu, virtüel tekillikleri özgürleştiren, onların hakikatini dışa vuran yerler olarak görürler. Böyle bir bakış açısına sahip olan yazar, kişisel bakış açısından çıkıp saf olayın içinden bakmaktadır.

Deleuze bu nedenle psikanalizin karşısına şizoanalizi koyar. Edebiyat Şizofreni gibidir, bir amaç değil süreçtir, bir ifade değil üretimdir (Deleuze, Guattari, 1972: 158-159). Kafka’nın yaptığı, yaşamın bloke olduğu, engellendiği yerde klinik bir teşhis ortaya koymak ve bununla ilgili kritik bir üretimde bulunmaktır. Çünkü teşhis tedaviden daha önemlidir ve edebiyatın yaptığı da budur. Edebi güçlülüğün altında yatan, yazarın zayıflık halidir. Buradan itibaren yaşamın içinde işleyen minör sapsmalar, hastalıklar daha iyi teşhis edilebilir. Kafka, suçların ifade etti-

ği göstergelerden itibaren patolojik suçtan kurtularak hareket edebileceği bir yol keşfedebilmiş ve kişisiz ve dünya-tarihsel bir seviyeye doğru yol almıştır (Tynan, 2012: 15). Kendi saf tekilliği ile sadece “K” baş harfini kullanmış ve bu harfle bir nakil süreci oluşturarak tüm dünyayı sağaltma girişiminde bulunmuştur.

Deleuze’e göre ancak “içkinlik düzlemi”nin sağladığı olanaklardan itibaren yazılan yazılar ya da ortaya konulan düşünceler yaratıcı olabilirler. Bu tam da Kafka için geçerlidir. Kafka ustalar edebiyatından farklı olarak kendinde ve toplumda hissettiği sorunlar nedeniyle yazdığı için ilk başta belirli bir formdan hareket etmemiştir. Bu nedenle ilk aşamada henüz bir düşünce üretememe durumu ilerleyen süreç içinde olumlu bir güce dönüşmüştür. İçkinlik düzleminin önemi tam da burada açığa çıkmaktadır, çünkü “içkinlik düzlemi” henüz kavramlarla iş görmez, bir tür el yordamıyla ilerleyen deneylemeyi içerir ve izlediği yolda pek itiraf edilemeyen, fazla akılcı ve akla yakın olmayan araçlara başvurur. Bunlar düş, sayıksız süreç, ezoterik deneyler, esriklik ya da aşırılık türünden araçlardır (Deleuze, Guattari, 1991: 44). Kafka böyle bir düzlemde yazdığı için insan ya da hayvan ayırt etmemiş ve bu sayede nesnel ayırımın ötesinde ortaya çıkan güçlerle temas ederek yaratıcı virtüel güçleri ele geçirebilmiş ve kişisiz kendiliklerle buluşarak pathic öge ile karşılaşmıştır (Tynan, 2012: 7). Örneğin hayvan hikâyeleri yoluyla, ölümün kişisiz ve inorganik gücünü daha yakından deneyimlemiştir. Çünkü hayvanlar, “ölmeyi bilen ve bu hisse veya önseziye sahip olan”lardır (Deleuze, 1993: 12). Öyleyse virtüel güçlerle buluşarak gerçek bir deneyim yaşayan yazarlar, kendiliklerini kişisiz kendilikten (heccité) ayıramadıkları bir noktaya ulaşmayı başaramış yazarlardır (Deleuze, Guattari, 2005: 262).

İçkin eleştiri yeni değerlerin nasıl ortaya çıktığının izini sürmektedir. Bu açıdan İçkin bir düşünce, en dar durumlardan itibaren farklı çerçeveleri sürekli bir-biriyle ilişkiye sokarak, klişelerle ilişki kurulan dünyanın ötesinde, dünyaya olan inancı da sürekli güçlendirmektedir. Deleuze, psikiyatri kitaplarında kimin hasta kimin doktor olduğunun anlaşılmadığını, doktorun sadece hastanın söylediklerini teşhis etmenin ötesinde bir şey söylemediğini ve hemen tedaviye geçtiğini iddia eder. Oysa klinik edebiyat ters yolu izler ve “varlığını görünüşteki kişilerin altında, kesinlikle bir genellik olmayan, tekilliğin en son noktası olan bir kişisiz gücünü keşfederek gösterir yalnızca: bir erkek, bir kadın, bir hayvan, bir gözde, bir çocuk... (Deleuze, 1993: 13). Bir yazar, hem doktor hem hastadır ve o, tedaviden çok hastalık üzerinde durur. Burada klinik edebiyatta ortaya çıkan şey, ne genel ne de özel bir çıkarımdır tam tersine sorunsal durum ile ilgili olan tekil bir virtüel noktadır (Tynan, 2012: 11). Burası kişisel ve kolektif güçlerin birbiri içine geçerek kişisiz güç alanının ortaya çıktığı yerdir. Bu edebiyatlarda hastanın değil hastalığın teşhisi yapılıp ve bu daha çok *herkese dönüşerek* bir dünya yapmaktır (Deleuze, Guattari, 2005: 280).

Belki de Kafka'nın *herkese dönüştüğü* yapıtı olan *Dava* romanının adalet ve arzu ilişkisi açısından incelenişi, Kafka'nın toplumsal bir sağlık girişimi adına virtüel güçlerle temasını doruk noktaya taşıyacaktır. Kafka bu devasa yapıtında yasal düzenlemelerin gerçekleştiği yargı mekanizmalarını tam bir söküme uğratarak adeta içlerini boşaltır ve oradaki işleyişi gözler önüne serer. Böyle bir girişimin altında onu tetikleyen virtüel güç elbette adalet arzusunun cezbedici gücüdür.

3. Virtüel ve Kişisiz Güçler Açısından Adaletin İşleyişi

Kafka'nın hikâyelerinde yasaya yönelttiği eleştiri, yasaların bilinemezliğine yöneliktir: “insana bilmediği kanunlara göre hükmediliyor olması da alabildiğine ıstırap verici bir şey” (Kafka, 2012: 190). Yasa bilinmiyorsa İyi ile olan bağ da kopmuş demektir. Bu durumda yasanın ardındaki virtüel bir güç olarak işleyen adaletle bir bağ kurabilmek imkânsız olacaktır. Kant klasik iyi-yasa ilişkisini tersine çevirmiştir, iyi yasaya bağlıdır (Deleuze, 1993: 45). Ama hem klasik temsilde (Antigone, Kreon) hem de Kant'ta bu ilişki formeldir. Bu nedenle yasanın merkezde olduğu yerde, sertleşme vardır ve hiç kimseyi muaf tutmadığı için beraat “görünüşte”dir. Bu durumda masum ya da suçlu görünüştedir, gerçek suçlu ya da masum sonsuzun (İyi) sorunu haline gelmektedir.

Deleuze yargı düzenlemesinin aşkın bir iyi ve onun temsil ettiği yasa düzenlemesine bağlı olduğu düzenlemelere “soyut makine” adını verir (Deleuze, Guattari, 2003: 48). Kafka, hikâyelerinde soyut makinenin işlevsizliğini ya da bozukluğunu ele alındığı için, burada kritiğe yer vermemiş, daha ziyade bir çıkış talep etmiştir. Oysa İyiye ulaşmanın yolu kritiktir. Kafka bu durumu çok iyi anladığı için, sorunun artık hikâyelerinde ortaya koyduğu gibi yasanın işlevsizliğini ortaya koyarak çözülemeyeceğini fark etmiştir. O *Dava* romanında artık, soyut makinenin işlediği, suçun ve masumiyetin sonsuza bırakıldığı görünüşte beraatı istememektedir. Ama bunun nedeni, ne gerçek bir beraat umması ne de besin kaynağını kendinde arayan suçluluk duygusunun ortaya koyduğu umutsuzluktur. *Dava* romanında, Kafka, günümüzdeki yargı mekanizmasını makinesel bir düzenlemeye tabi tutarak “görünüşte beraat” yerine “sınırsız tecil”i talep etmiş ve bu düzenlemenin arkasındaki virtüel gücü açığa çıkarmıştır (Deleuze, 1993: 47). Çünkü tecil, sonlu, sınırsız ve süreklidir. Artık aşkınlık olmadığı için sonludur ve tecil altkesitli olarak işlemektedir. Tecil, sınırı daima geriletmek için parça parça işleyerek, parçaları birbirine eklemleyerek işlediği için sınırsız ve süreklidir. Bu nedenle Deleuze'e göre “sınırsız tecil” durumunda adaletle bir bağ kurabilmek mümkündür. Kafka, *Dava* romanında adaletle “temas”ı bitişiklik yoluyla kurmuştur ve “bitişiklik” yasa hiyerarşisinin yerini almıştır. Öyleyse tecil, tamamen pozitif ve aktiftir: işleyişin sökülmesiyle, düzenlemenin yapısıyla bir bütündür, bir parça her zaman diğerinin yanında yer alır. Sınırsız tecilin arkasındaki işle-

yen virtüel güç ise “arzu”nun gücüdür. Kafka, *Dava* romanında, adaletin hareketli arzu olduğunu ortaya koymuştur.

Görünüşte beraat yerine sınırsız tecil içinde arzunun izini sürmek, adaletle bitişmeye kapı aralayacaktır. Kafka artık hikâyelerinde ele aldığı “suçluluk” sorununu da bırakmıştır çünkü bu sonsuz sorundur ve “görünüşte beraat”ın yanında yer almaktadır. *Dava* romanında sorun “suçluluk” değil, “adalet” sorundur. Adalet ise ancak pratikte olan işleyişe müdahale ile ele geçirilebilir. Yasa, arzu ile açıldığı sürece, adalet bitişiklik olarak ortaya çıkar. Bu nedenle adalet açısından suçluluktan da öte suçun yayılması daha önemlidir. Kafka *Dava* romanında bunu gerçekleştirmiştir. Ancak suç yaymanın bile masum ve şeytani olanı vardır. Bir yandan başkalarını da suça dâhil ederek, herkesin mahvı ile sonuçlanan şeytani bir suç yaymak vardır, diğer yandan başkalarıyla birlikte kendinin de kurtuluşunu talep eden masumane bir suç yaymak vardır. Adalet arayışı, herkes için bir kurtuluş talep etmektedir. Bu durumda suç artık kendi başına değil, adaletin izini sürmek açısından önem arz etmektedir. Çünkü bilinç-dışında işleyen arzunun dolayımına girmeden, gerçek sorunlar ve somut kuvvetlerle karşılaşmak mümkün değildir. Bu nedenle Kafka, soyut makinenin işleyişini toplumsal-siyasal ve somut düzenlemelerin içinde aramış ve bu düzenlemeyi çalıştığı esnada “söküm”e tabi tutmuştur. Yargı mekanizmasını söktükçe, yüzeysel temsilleri açığa çıkardıkça, soyut anlamların kaybolduğunu ve yerini sosyal ve politik işlevselliğin aldığını göstermiştir. Deleuze’ün de öne sürdüğü gibi Kafka, eleştirmekten çok, kesitle-ri çoğaltarak bütünü görmeyi ve edimsel olmadan virtüel gerçekliğe katılmayı önemsemektedir. Amerika, Kapitalizmi sertleştirme ve hızlandırma yolundadır, Avusturya İmparatorluğunun parçalanması ve Almanya’nın yükselişi Faşizmi hazırlamaktadır, Rus Devrimi sonrasında Yahudi düşmanlığı işçi sınıfına kadar isabet etmiştir. Tüm bu arzu akışlarını Kafka edebiyatın çarkları arasında yeniden düzenlemiş ve hızlandırmıştır.

Dava Romanının “Katedralde” bölümünde, rahibin anlattığı “Yasa Önünde” hikâyesinin ardından, K ile rahip arasında, hikâyenin ortaya koyduğu sorunlar üzerine karşılıklı bir düşünce üretimi ortaya çıkmıştır. Burada rahip “her şeyi doğru saymak diye bir zorunluluk yok, sadece her şeyi gerekli sayma zorunluluğu var” deyince, K, bunun karamsar bir düşünce olduğunu ve bu düşüncenin dünyanın düzenini yalan düzenine dönüştürdüğünü söyler (Kafka, 2006: 265). Burada K’nın zihni, yasanın “doğru”dan ziyade “gerekli” olanla ilgili olması gibi bir düşünceyle karşılaşınca karmaşılaşmaya başlamıştır. Ardından, bu tartışmanın kendi davasında yaşadığı “gerçek” durumlarla alakası olmayan “gerçek-dışı” konular olduğunu söyleyerek tartışmadan uzaklaşmaya çalışmıştır. Ama K, tam da bu noktada gerçek ve gerçek-dışı kavramlarının birbiriyle iç içe geçtiği, iki güç dengesinin birbirinin izini neredeyse kaybettiği ayırt-edilemez bir noktaya ulaş-

mıştır. Deleuze'un *Zaman-İmge* kitabında belirttiği bu "ayırtedilemezlik" noktası, sorunun düğüm noktasını oluşturur. Çünkü ancak bu aşamadan sonra gerçek bir sorgulamaya girebilecektir. K, davanın başında yasaların "doğru" bir düzenlemeye sahip olduğunu, gerçek ve gerçek-dışının, suçlu ve masumun bu "doğru"dan hareketle birbirinden ayrıldığı bir yargı sisteminin varlığına inanıyordu. Ama kendi davası ile karşılaştığı andan itibaren yaşadıklarından sonra gerçek ve gerçek-dışının birbirinin içine geçtiği zihinsel bir karmaşa içine girmiştir. Tartışmanın bitimine doğru K, rahibin kendisinden bir şey isteyip istemediğini sorar ve rahip de kendisinden bir şey istemediğini söyler ve ilave eder: "adalet senden bir şey istemez, geldiğinde seni alır ve gittiğinde seni bırakır" (Kafka, 2006: 267). Öyleyse gerçek adaletin izi nasıl sürülmelidir?

Gerçek ve sahte'yi birbirinden ayırma ölçütü "yasal doğrular" olduğu sürece, adaletin virtüel ve kişisiz gücünü elde etmek imkânsızdır. Bu nedenle yasanın gücünü kendisinden aldığı "adalet" kavramına başvurmak gerekir. Çünkü "adalet" yasal düzenlemeleri her defa aşan, bedensiz ve kişisiz virtüel bir gücü kendinde barındırırken, "yasa", çeşitli yasal düzenlemelerle her defa yenilense de bir çerçeve içinde kurumsallaşır. Öyleyse tüm yasalar ve yargı düzenlemeleri, kendilerini aşan bir adalet temeline ihtiyaç duymaları bakımından adaletin karşısında ikincil ya da temsilidirler. Yasal düzenlemeler uygulama alanları noktasında yatay bir yayılıma sahip, organik bir ilişkiler bütünüdür. Adalet ise zamansal bir gerçekliğin dikey ve inorganik gücünü oluşturur. Ancak önemli olan şu ki yasaların edimsel gücü bedensel olarak hâlihazırda ortadayken, adaletin bedensiz ve virtüel gücü ancak yasal düzenlemeler içinden bir yarı buldukça bir çıkış zemini yakalayabilmektedir. Deleuze bu açıdan Kafka'nın *Dava* romanında hem yargı düzenlemelerine (*organik beden/hiyerarşik*) hem de adalete (*organsız beden/yayımsal*) yer verdiğini dile getirir:

"Kafka Dava'da hem organik bedeni hem de organsız bedeni bir arada ortaya koyar: "organizasyonu, parçalarıyla (şubelerin bitişikliği), ayrımlarıyla (mübaşirler, avukatlar, yargıçlar...), hiyerarşileriyle (yargıçlar, memurlar sınıfı...) bir yargı bedeni; ama aynı zamanda, kendine iade edilmiş bu anarşist beden üzerinde belirsiz bölgeler oluşturan, onları son hızla kat edip orada güçlere meydan okuyan yeğniliklerden başka bir şeyi muhafaza etmeden, parçaların savuşturulduğu, ayrımların yitirildiği ve hiyerarşilerin karıştırıldığı bir adalet bedeni ("adalet senden bir şey istemez, geldiğinde seni alır ve gittiğinde seni bırakır...") (Deleuze, 1993: 164-165).

Öyleyse Adaletin virtüel ve kişisiz değerini elde etmek için öncelikle onu yargı düzenlemelerinden ayırmak ve sonra yargının içkin işleyişi içinde bir arzu olarak farklı güçlere bölünen adaletin virtüel güç noktalarını elde etmek gerekir. Deleuze *Kritik ve Klinik* adlı eserinde "Yargının İşini Bitirmek" başlıklı bir bölüm

yazmıştır. Bu bölümde yargının işini bitirme konusunda Nietzsche, Lawrance, Artaud ve Kafka'nın önemine değinir. Peki, yargının işini bitirmek, yargıyla işi olmamak anlamında mıdır? Elbette hayır. Çünkü ikincil ya da temsili olan yargının arkasındaki adaletin virtüel gücü tam da yargının işi bitince ortaya çıkacaktır. Öyleyse adaletin *virtüel* ve *edimsel* olarak iki yüzüne karşılık, yargının *temsili* ve *düşsel* iki tarafı vardır. Deleuze'e göre yargı sistemi yaşamla, onun virtüel yüzünü karartarak düşsel bir ilişki kurmaktadır. Dünyanın gerçek üretimleri karşısında düş duvarları yükselterek, ölümle beslenmekte ve gölgeler yaratmaktadır. Yargı sistemi karşısındaki sorun, düşten uyanabilme sorunudur. Bu da virtüel olanın bilinçli bir seçimle ele geçirilmesinin öncesinde, yukarıda da belirtildiği gibi, bilinç sarsılmaları yoluyla başlayabilir. Bu nedenle yargı sisteminden kurtulmanın ilk yolu, uyanma isteğidir. Yasa sisteminin karşımıza diktiği düş duvarlarının ötesinde, gerçek virtüel güçlerle karşılaşma öncelikle bir sarhoşluk etkisi yaratacaktır (Deleuze, 1993: 162).

Deleuze yargının organik işleyişine karşı ortaya konulabilecek ilk tepkinin “organsız beden” olmak olduğunu belirtir. Artık üretimin durduğu bu anda, bağlantılar kendini üretmek yerine bağlantılar arasındaki ilişkiyi ortaya koyarlar. Organsız beden, duygulanımın bedensiz gücünü ele geçirdiği için “yeni bir bedeni” düşünürken sınırsız bir olanağa sahiptir. Çünkü Deleuze'e göre yargı öğretisi, kendi tarihsel sürecinde duygular sistemini devirip onun yerini almıştır (Deleuze, 1993: 162). Saf duygulanımın ortaya çıkabilmesi için bedensel bağlardan koparak, bedensiz güçlerin ele geçirilmesi gerekir. Bu açıdan Kafka'nın yazılarında yargının bir organizma gibi işleyen merkezci yapısına karşı, adaletin “organsız beden” olarak işleyen kişisiz gücünün üretimi söz konusudur. Kafka özellikle romanlarında, kendi bedensel organlarının ve isteklerinin ötesine geçerek, dünyanın tüm coğrafyalarını kat eden “organsız beden”in duygusal, yeğin ve anarşist güçlerini ele geçirmiş ve böylece yargıdan kurtulmanın bir yolunu bulmuştur (Deleuze, 1993: 164). *Dava* romanında K, her ne kadar başından beri adaletin izini sürse de, karşılaştığı durum hep yargı sisteminin alt kesitli yapısıdır. Bu yapı birbiriyle bağlantı zincirleri oluşturacak şekilde bitişiklik esasına dayanarak düzenlenmiştir. Bu bağlantı zincirleri ölüm anına kadar devam etmiş ve o anda bile K, hala davaya karşı itirazlarının olduğunu dile getirerek “mantık her ne kadar sarsılmaz ise de yaşamak isteyen bir insana karşı koymazdı” diyerek arayışının ardındaki itici gücü dile getirmiştir. Romanda adalet, bedensiz ve kişisiz gücünü, yargının infazından sonra ölü bedenden arta kalan güçlerde kendisini ele vermiştir. Bu güçleri ele geçiren de ancak duygular olabilir. K.'nin ölü bedeninin ardından geriye kalan bedensiz “utanç” adeta adaletin tanıklığını yapmaktadır: “kendini küçükleştiren utanç içindeki büyük” (Deleuze, 1993: 167). Burası bedenin küçülmesi ölçüsünde, utancın insanı büyüttüğü yerdir. Bu nedenle *Dava* romanının kendisinin adaletin virtüel anlamını içinde taşıyan bir tohum gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Yargı sistemine karşı verilebilecek diğer bir mücadele ise “kavga”dır. Yargının temelinde Tanrı’ya, Devlete, ana-babaya karşı... vs bitimsiz bir borç içinde olduğumuz “erteleme” durumu söz konusudur. Yasa, suçu sonsuz zamana yayarak, insana hareket etme zemini bırakmamakta, suçluluk ve masumiyetle gerçek bir buluşmaya imkân tanımamaktadır. Bu nedenle adalet, yargıya karşı çıkışla, kavga ile aranabilir. Yargıya karşı mücadele kişinin kendi mücadelesidir. Deleuze bu açıdan, Kafka’nın tüm kitaplarının “Bir Kavganın Tasviri” başlığını alabileceğini belirtir: “şatoya karşı, yargıya karşı, babaya karşı, nişanlılara karşı verilen kavga”. Kafka, kendi dışındaki kuvvetlere karşı, bir karşı-kavga geliştirmiş ve bu da kendindeki kuvvetlerin yeniden oluşumunu sağlamıştır. Karşı-kavga, bir kuvvetin püskürtülmeye çalışılmasıdır: “şimdilik yalnızca kapıyı çalan şeytani güçler” (Deleuze, Guattari, 2003: 48) ama kendi-kavgası tam tersine bir kuvveti kendine ait kılmak üzere ele geçirmeye çalışmasıdır (Deleuze, 1993: 165). Artık bundan sonra virtüel güçleri ele geçirmek için verilen kavga, kişisel-olmayan, duygusal, atletik, dirimsel bir bağla mümkündür.

Yargı düzenlemeleri, zamansal ve tarihsel olmaları bakımından kronolojik bir zaman kavrayışı bakımından tüketilebilen temsili bir güce sahipken, “adalet”, zamansız olduğu için gerçek bir zaman deneyimine de izin vermekte ve somut zamanı üretmektedir. Bu nedenle adalet, yasal düzenlemeler açısından da değişim ve yenilenme olanağının alt yapısını oluşturmaktadır. Öyleyse adaletin temini için arayışlar, zamanı özgürleştirme arayışlarıdır. Deleuze’ün de belirttiği gibi, Hamlet, harekete geçmek için zamana gerçekten ihtiyacı olan ilk kahramandır (Deleuze, 1993: 41). Gerçek zaman, “adalet”in virtüel gücüyle zamansal bir buluşma ile ortaya çıkabilir. Çünkü adalet zamanın içinde değildir tam tersine “gerçek zaman” adalet düşüncesinde ortaya çıkmaktadır. Adalet talep edilmediği sürece kendi kendini gerçekleştirmez. Zamanın sonsuz pozitif ve üretken gücü, ancak özne (düşünce) zamanın içine yerleşince ortaya çıkabilir. Zamanın içinde olan biz olduğumuza göre, zaman bizi belirleyendir ve birliğimiz varlığını koruduğu halde, içsellik kendi kendimizi oymamızı, kendi kendimizi bulmamızı sürdürür.

Adalet açısından sorun, konuyla ilgili soruşturmanın aşkın bir nokta tayin edilerek doğru ve yanlış yargısıyla sonuçlanan mantıksal bir ilişki içinde sürdürülmemesidir, çünkü yaşam akışı ve oluşa gelme saf gücünü arzu akışından almaktadır. Ama Kantçı yasanın aksine, yalan bile evrensel kural haline geldiğine göre mevcut düzenlemelerde sahte olanın da gücünü aldığı bir arzu işleyişi var demektir. Kafka *Dava* romanında kadınların, erotizmin de bir güç noktası olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu düzenlemede herkes adaletin memurudur, erotik bir işlev gören kadınlar da, yasa kitaplarına erotik bir arzu ile yaklaşan yargıçlar da. Önemli olan ne mahkemede olup bitendir ne de her iki tarafın toplu hareketleridir, koridorları, kulisleri, arka kapıları ve yan odaları için içine sokan moleküler

hareketliliklerdir önemli olan. Ama bu sahte olan arzunun yanında hala “Yasanın olduğuna inanılan yerde, aslında arzu yalnızca arzu vardır” diyorsa Deleuze, arzunun adalet açısından işleyiş içinde olduğu gibi başka bir kavramla da işleyiş içinde olması gerekir. İşte bu kavram Deleuze’ün de ortaya koyduğu gibi “iktidar” kavramıdır. Bir yandan arzu olan iktidar vardır, diğer yandan adalet arzusu vardır. Bu noktada Deleuze’ün “iktidar arzusu” değil de, “arzu olan iktidarın kendisidir” demesi anlamlıdır (Deleuze, Guattari, 2003: 56). Çünkü iktidar açısından her işleyiş zaten arzu içinde ortaya çıkmaktadır. Ama adalet gelince “adalet arzudur” demektedir. Çünkü adalet, yaygın kanaatin beklediği gibi yasa ile elde edilemez, ancak arzu edilerek, bir çabayla ve çıraklığın verdiği güçle peşinden koşulabilir.

Bu nedenle her şey içkinlik düzleminde yapıların söküme uğratılmasıyla açığa çıkacaktır. Çünkü arzu bir yandan yasal düzenlemeler içinde işlerken; diğer yandan yasal düzenlemelerin bozulduğu yerde adalet arzusunun devreye girmesiyle onları bozuma uğratma işlevi de görmektedir. Öyleyse adalet yasa makine-leri bozulduğunda her zaman arta kalan, sıvışan bir güç olmaktadır. Ama bunun sonucunda iki türlü arzu işleyişi karşısında iki yasa hali ortaya çıkmaktadır: “bir yanda sonlu bir parçayı hareketlendirmeye, onu bütünlüklü bir nesne yapmaya, burada ya da orada billurlaşmaya devam eden paranoyak, aşkın yasa; diğer yanda bir adalet olarak, karşı-yasa olarak, paranoyak yasayı tüm düzenlemeleriyle sökecek olan “usul” olarak işleyen içkin, çatlak yasa” (Deleuze, Guattari, 2003: 59). Burada içkin yasa olarak, çatlak yasa olarak ortaya çıkan adalet arzusu, işleyen Bütünü içkin bir söküme uğratma ile ortaya çıkmaktadır ve yasadaki “çıkış”tan daha ileri bir yersizyurtsuzluğu ortaya koymaktadır. Deleuze’ün deyişiyle, Kafka bu sayede dünyayı okşamak ya da ondan kaçmak yerine, onu kaçırarak için “avucunun içine alarak” bir anti-lirik tavır sergilemektedir (Deleuze, Guattari, 2003: 60). Sorun, dünyadan çıkmak değil, çoğunluğun bitiştiği yere bitişmeyerek, sadece iki ayağına yetecek kadar da olsa bir toprak parçasına sahip olarak virtüel bir tekillikle (adalet) bağ kurmaktır.

Bu durumda sorun, arzunun bu iki durumunun birbirinden nasıl ayırt edilebileceği sorunudur. Önceden bu “iyi arzu”dur, bu “kötü arzu”dur diye bir belirleme yapılabilir mi? Bu asla mümkün değildir çünkü tüm bürokratik, faşist alt kesitler (*iktidar arzusu*) ve devrimci hareketlilik (*iktidarın içinde çatlak gibi ortaya çıkan adalet arzusu*) öyle iç içedir ki bunu baştan kestirmek mümkün değildir. Öyleyse arzunun “şeytaniliği” ve “masumiyeti” yalnızca süreç içerisinde ayırt edilebilir hale gelmektedir (Deleuze, Guattari, 2003: 60). Her şey süreç içerisinde, kuvvetler pekiştikçe ortaya çıkabilir, hiçbir şey önceden var olamaz.

İki hareket de birlikte ve birbiri içindedir. Birincisi (*İktidarın hareketi*), yanında hizmetçileri, kurbanları, her kademedeki insanlarla birlikte büyük şeytani düzenlemelerdeki arzuyu yakalarken (*paranoyak yasa*), ikincisi (*adaletin*

hareketi), arzuyu tüm düzenlemelerden kurtarmaya çalışır, tüm alt kesitleri sıyırıp geçer ve “bir çıkışla aynı şey olan bu birlikte yersizyurtsuzlaşma gücünün masumiyetini hep daha öteye taşır (*usyarılması yasası*) (Deleuze, Guattari, 2003: 60). İktidar hareketi, kendi çıkış noktasındaki arzusunun içinde kalarak yeniden arzuyu her defa yeniden yerliyuurtlulaştırırken; adaletin hareketi arzuyu sürekli yersizyurtsuzlandırarak iktidar hareketine ket vurmaya çalışır. Adaletle yönelik hareket, tamamen suçsuz ya da tamamen masum olunamayacağını anladığı için, hareketi sürekli devam ettirmenin peşindedir. Onun tek sorunu karşı taraftaki hareketi seketeğe uğratmaktır, mutlak galip olmak değil.

Adaletin aslında yukardan itibaren değil de altkesitli olarak işlediğini ve ancak “bitişiklik”le elde edilebileceğini anladığı için, K, sürekli davasının peşinde kendisinin koşması gerektiğini belirterek hızla davanın sonuna varmaya, yasalardan çok kendisi yasalara bitişik durmaya çalışmıştır: “İlişki” ve “bitişiklik” bizzat faal ve sürekli bir kaçış çizgisidir (Deleuze, Guattari, 2003: 61). Burada arzu sahiplerinden kimin daha hızlı olduğu önemlidir. Bu açıdan Deleuze’ün de belirttiği gibi adalet değişmez istenç değil, hareketli arzudur. Öyleyse sorun, adaleti arzu işleyişinin içinde aramaktır. Adaleti talep edecek virtüel bir tohuma sahip olmaktır: adalet senden bir şey beklemez, sen gelince alır, sen gidince bırakır (Deleuze, Guattari, 2003: 49). Çünkü adaletsizliğin deneyimlendiği yerde sorun adaletin olmayışı değil dünyaya olan inancın tükenmişliğidir. Adaletle olan arzusunun işlemesi için, yasanın tıkanması gerekir. Arzulayan makineler sorunların tamamını önemser, bir kısmını dışarda bırakmaz. Bu nedenle mesele, sorunun yasanın tepesinde olanlarda olması değildir, aşağıdaki sorunlar da yapının zaten sorunlu olduğunu gösterir. *Dava*’da K, hiçbir zaman yüksek mahkemeye asla ulaşamamıştır ama yasanın bedenindeki tüm sorunlarla yüzleşmiştir. Deleuzeyen açıdan baktığımızda yasa zaten tüm toplumsal bedenin üzerine kaydolmuştur, tüm toplumsal beden üzerine yayılmıştır.

Sorun suçlu olmak ya da olmamak değil, hangi hareketin hizmetinde olunduğudur. Öyleyse bir eylemin kendi başına bir anlamı yoktur. Hareketin arkasındaki virtüel gücün teşhisi önemlidir. Eylemler hep bitişikliğinde olunan gücün hareketini hızlandırır ya da yavaşlatır. Kafka’nın “Cezalıları Kolonisinde” anlatısı da buradan hareketle daha iyi anlaşılabilir. Bu anlatıda, ortadan kaldırılan bir işkence makinesi vardır. Bu makinenin gücünü savunan makinist, makinenin kullanıcısı olmasına rağmen sonunda bu makinenin kurbanı olmuştur. Öyleyse herkes, bitişikliğinde olduğu, tarafında yer aldığı hareket gücünün hızlandırıcısı ya da yavaşlatıcısı, tüketicisi ya da nasiplenen olmaktadır. Aynı şekilde *Dava* romanında da diğer roman kişilerinin çoğu yürürlükteki yargı mekanizmasının herhangi bir yerine bitişik durumda iken, K, yargı mekanizmasıyla bir tür bitişiklik içinde olsa da “her zaman geri itilmiş, her zaman dışarda tutulmuş, bir anlamda da “kapsanmış”

olamayacak kadar hızlı gibidir” (Deleuze, Guattari, 2003: 60). Yargı mekanizmasının içindeki tüm görevliler hep bir görev içinde oldukları için, hareketlerini çekip çeviren durum, hep bir görevle ilgilidir. Bu nedenle, onların her tür hareketi, yargı mekanizmasının hareketinin içinde kapsanmış durumdadır.

Öyleyse adalet açısından ortaya konulabilecek ilk tavır önce her iki virtüel güç işleyişini ele geçirmek ve ikisi arasında bir ara güç bulmak, sonra karşıt bir edim gerçekleştirmektir. Olayın dışında kalarak ya da bir tarafın yanında yer alarak Olayın ya da Bütün’ün işleyişinin içine dâhil olup, içerden bir soruşturma yürütmek, bu güçleri takip etmek ve bir arasında güç oluşturmak imkânsızdır.. Bu açıdan Kafka’nın edebiyat makinesinin çarkları içinde ortaya çıkan *Dava* romanının çabası, bu Bütün’ü ele geçirmeye yöneliktir. Şeytani ve masum güçler takip edilmedikçe, gerekirse şeytani ve masum bir arzu içine girmedikçe adalet arzusu ele geçirilemez. Kafka, iktidar arzusuna bağlı olarak işleyen yargı düzenlemelerini eleştirmek yerine, bu düzenlemelerin (bürokrasi, yargıçlar, avukatla, mahkemeler...) üzerini açarak, buralarda bizim beklediğimiz gibi gerçek suçlularla suçlu olmayanları ayırt etmekten çok suçlulara bir rağbet olduğunu göstermiştir. Siyasal açıdan bakıldığında İktidar adaleti temin etmesi gereken kurumken, adaletle ilgili temel sorunlar iktidar içinde baş göstermektedir. Kongrelerde, toplantılarda, kulislere hep adaletin temel sorunları ortaya çıkmaktadır. Öyleyse Deleuze ve Guattari’nin deyişiyle “mevcut durumda yasanın kendisi adaletle ilgili bir sorun haline gelmiştir” (Deleuze, Guattari, 2003: 50). Mahkeme mensuplarını K’nın suçlu olup olmadığını tespit etme arzusundan çok, cinsel arzular ele geçirmiştir. Adalet yetkilileri suçluları araştıran insanlar değil, “suçun cezbettiği, tehlikeye attığı kişilerdir. Çünkü “her şeye burunlarını sokarlar, arayıp tararlar, incelerler. Kördürler, hiçbir kanıt kabul etmezler ama salondaki fısıldaşmaları, atölyedeki sırları, kapı arkasındaki gürültüleri, kulisteki homurdanmaları, arzuyu ve arzu rastlantılarını ifade eden tüm mikro-olayları özellikle dikkate alırlar (Deleuze, Guattari, 2003: 49).

Bu takdirde, klasik düşüncenin ötesinde adaletin virtüel gücüyle temas artık suç, içsellik ve arzu kavramlarıyla birlikte mümkündür. Çünkü bu kavramlar adaletin karşı yasası olarak işleyen yargı düzenlemeleriyle temas kurmak ve onları bozuma uğratmak açısından önemlidir. Kafka bu kavramsal ilişkileri *Dava* romanında son derece incelikli bir düzenlemeye tabi tutmuştur.

Sonuç

Kafka’nın yazınsal kaygısının temelinde kişisel ve psikolojik sorunlarının teşhisi ve sorunsallaştırılması değil daha çok bu sorunların bağlantılı olduğu toplumsal sorunların üretimi vardır. Kafka sorunların sınırlarına kadar yaklaştıktan sonra

içkin bir analiz gerçekleştirmiş ve gerçekçi bir teşhis denemesinde bulunmuştur. Dile getirilemeyen sorunlar kişisiz ve birey öncesi tekillikler alanında virtüel güç ilişkilerinin analizi ile ortaya çıkabilmiştir. Kafka, hikâyelerinde bir durumun bağlı olduğu farklı güç dengeleri ve bunların birbiriyle bağlantı noktalarının teşhisine son derece önem vermiştir. *Dava* romanında ise “adalet” ve “yargı” kavramlarının fiili işleyişini gözler önüne sererek, toplumsal güç dengelerini tam bir analize tabi tutmuş ve bağlantı noktalarını toplumsal katmanların her bir tarafında yayarak, sorunların edimsel bir teşhisini gerçekleştirmiştir.

Yargı ve adaletle ilgili sorunların teşhisi açısından Deleuze’ün kullandığı “arzu makineleri” ifadesi son derece çözümleyici bir güce sahiptir. Çünkü adalet ve yargı kavramları edimselleştikleri andan itibaren belli güçlerle ilişkilidirler. Bu güçlerin teşhisi açısından, dayandıkları arzu akışlarının takibi önemlidir. Çünkü Kavramsal analizler, ancak kavramları harekete geçiren arzu güçlerinin işleyişini takip edilerek yapılabilir. İktidar arzusu, yanındaki taraftarlarıyla birlikte gittikçe çoğalan ve yayılan bir hızla ilerlerken, altta kalarak ezilenlerin adalet arzusu ancak tıkanıklık durumunda çalışabilmektedir. *Dava* romanı da arzu makineleri işlevini görerek, tıkanan adaletin önünü açma girişiminde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Bell, Jeffrey A. (2009). *Deleuze's Hume, Philosophy, Culture and the Scottish Enlightenment*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Deleuze, Gilles (1990). *The Logic of Sense*. (Mark Lester with Charles Stivale, Çev), London: Columbia University Press.
- Deleuze, Gilles (1983). *Cinema 1 / L'Image-Mouvement*, Paris: Les Editions de Minuit.
- Deleuze, Gilles (1985). *Cinema 2, L'Image-Temps*, Paris: Les Editions de Minuit.
- Deleuze, Gilles (1993). *Critique et Clinique*, Paris: Les Edition de Minuit.
- Deleuze, Gilles (1995). “L’actuel et Le Virtuel”, http://lucdall.free.fr/workshops/IAV07/documents/actuel_virtuel_deleuze.pdf
- Deleuze, Gilles (07/06/83-2), “La Voix de Gilles Deleuze en Ligne” http://www2.univ-paris8.fr/deleuze/article.php3?id_article=258
- Deleuze, Gilles, (17/12/1985-3), Deleuze Dersleri (“La Voix de Gilles Deleuze en Ligne”), http://www2.univ-paris8.fr/deleuze/article.php3?id_article=434
- Deleuze Gilles ve FELIX Guattari (2003), *Kafka, Toward a Minor Literature*. (Dana Polan, Çev), London: University of Minnesota Press.
- Deleuze Gilles ve FELIX Guattari (1972), *Capitalisme et Schizophrenie, L'Anti-Oedipe*, Paris: Les Editions de Minuit.
- Deleuze, Gilles ve FELIX Guattari (2005), *A Thousand plateaus, Capitalism and Schizophrenia*, (Brian Massumi, Çev), London: University of Minnesota Press.

- Deleuze Gilles ve FELIX Guattari (1991), *Qu'est-ce que la Philosophie?*, Paris: Les Editions de Minuit.
- Kafka, Franz (2006). *Le Proces*. http://fibbc.net/cmm/IMG/pdf/kafka_le_proces.pdf
- Kafka, Franz (1948), *The Diaries (1910-1913)*. (Edited by Max Brod). London: Secker&Warbur.
- Kafka, Franz (2012), *Bir Kavga'nın Tasviri, Anlatılar II*, (Tevfik Turan, Çev), İstanbul: Can Yayınları.
- Kafka, Franz (2016), *Hayvan Öyküleri*, (Yekta Majiskül, Çev), İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.
- Lecerle, Jean-Jacques (2010), *Badiou and Deleuze Read Literature*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tynan, Aidan (2012), *Deleuze's Literary Clinic*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zourabichvili, François (2011), *Deleuze Sözlüğü*, (Aziz Ufuk Kılıç, Çev), İstanbul: Say Yayınları.

TÜRKİYE'DEN BELÇİKA'YA DAMAT GÖÇÜ VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Ertuğrul TAŞ¹

Geliş: 22.11.2017 Kabul: 05.03.2018

DOI: 10.29029/busbed.357050

Öz

Her yıl çok sayıda kadın ve erkek, Belçika'da yaşayan Türk asıllı gençlerle evlenerek aile birleşimi çerçevesinde Türkiye'den Belçika'ya göç etmektedirler. Bu kişiler Belçika'ya yerleşmiş göçmen Türkler tarafından "gelinler" ve "damatlar" olarak adlandırılmaktadırlar. Kadının kocasının evine gelmesi ataerkil Türk toplumunda var olan evlilik ve ata-koca merkezli veya neolokal yerleşim yeri kuralına uygundur. Fakat erkeğin karısının evine yerleşmesi söz konusu evlilik ve yerleşim yeri kuralını tersine döndürmekte, yerleşim yeri matrilokal ya da kadın merkezli yerleşim yerine dönüşmektedir. Damat ve kendisini Belçika'ya getiren eşi bu değişimi önceden kestirememektedir. Yerleşim yerinin matrilokal olması erkek için psikolojik ve sosyal dengeleri bozucu sonuçlar doğurmaktadır. Erkek, otonomisini kaybetmekte, dil ve ekonomik konularda eşine bağımlı kalmaktadır. Bu durum erkeğin sosyal reşitliğini kaybettiği "kişi silinmesi" olarak tanımlanmaktadır. Sonuçta çok sayıda damatta; psikolojik acı, depresyon, kaygı bozukluğu, cinsiyet kimliğinde bozulma, psikotik bozukluklar gibi farklı klinik durumlar gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Damat, evlilik yönünün tersine dönmesi, Belçika'ya evlilik göçü, kişi kimliğinin silinmesi, psikolojik problemler.

GROOM MIGRATION FROM TURKEY TO BELGIUM AND PSYCHOLOGICAL EFFECTS

Abstract

A great number of woman and man migrate to Belgium from Turkey as part of family unification by marrying young people of Turkish origin who live in Belgium

1 Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, tas.ertugrul@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2763-0235>.

every year. These people are given name as “brides” and “grooms” by immigrant Turks settled in Belgium. The women's coming to the husband's house is suited to the rule of marriage and ancestor-husband centered or neolocal settlement in patriarchal Turkish society. However settlement of man's in the house of wife reverses the rule of marriage and settlement place, settlement place becomes matrilocal or woman-centered settlement. The groom and his wife who brought him to Belgium cannot cope out this change. Matrilocalization of the settlement results in psychological and social destabilizing consequences especially for man. Man loses autonomy and remains dependent on the language and economic issues. This situation is defined as the “person's disappearance” in which the man has lost his social status. In the end many grooms are observed different clinical conditions such as psychological suffer, depression, anxiety disorder, degeneracy of gender identity, psychotic disorders.

Keywords: Groom, inversion of marriage direction, marriage migration to Belgium, erasing the person, psychological problems.

Giriş

Belçika yaklaşık 11 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Belçika güçlü ekonomisi ve yüksek refah düzeyine bağlı olarak sürekli uluslararası göç almaktadır. Belçika nüfusunun %10 gibi önemli bir bölümü, göçmen ve göçmen asıllılardan oluşmaktadır.

Türk işçiler 1964 yılında Belçika ve Türkiye arasında imzalanan işçi göçü anlaşması çerçevesinde Belçika'ya gelmeye başlamışlardır. Belçika devletinin demografik açığı kapatma ve ucuz iş gücünü sürdürme politikaları diğer göçmenlere ve Türklere ailelerini Belçika'ya getirme imkânı vermiştir. Sonrasında bekâr olarak gelmiş işçi Türklerin ve işçi çocuklarının Türkiye'den evlilikleri ve siyasi sığınmacılar Belçika'da yaşayan Türk nüfusun artmasını sağlamışlardır. Belçika Türk Konsoloslğu verilerine göre 220.000 Türkiye asıllı göçmen Belçika'da yaşamaktadır. Belçika'ya yerleşmiş Türklerin %74 gibi büyük bir çoğunluğu Belçika uyruğuna geçmiştir (Schoonvaere, 2013: 67).

Belçika'da Türk nüfusunun önemli bir kısmını, evlilik göçü çerçevesinde Türkiye'den gelen kadın ve erkek eşler oluşturmaktadır. Göçün ilk yıllarından itibaren Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkiye asıllı göçmenler evliliklerinde çoğunlukla Türkiye'den eş seçmeyi tercih etmişlerdir. 1991 yılı verilerine göre Belçika'da yerleşik Türk asıllı erkeklerin %74,7'si ve Türk asıllı kadınların %68,7'si Türkiye'den evlenmişlerdir (Lievens, 2000; Akt; Schnovere, 2013: 32-34). 2007 yılında yapılan bir araştırmaya göre Belçika'da yaşayan Türklerin %75 gibi büyük bir çoğunluğu Türkiye'den evliliğe sıcak bakmaktadırlar (Kaya ve

Kentel, 2007: 84). Diğer bir araştırma Türk asıllı kişilerin Türkiye’den yaptıkları evliliklerin oranını 7/10 olarak vermektedir (Jamouille, 2010: 37). Günümüzde bu oran 4/10 seviyelerine gerilemiştir. Çünkü Belçika 2011 yılında ülke dışından yapılan evliliklerde eşi Belçika’ya getirebilmek için “yeterli lojman büyüklüğü” ve “gelir seviyesi” gibi yeni şart getirmiştir. Diğer taraftan Türk toplumunda bu tip evliliklerde görülen olası sorunlarla ilgili farkındalık artmıştır. Schoonvaere (2013: 41) 2008-2010 yılları arasında evlilik yoluyla Türkiye’den Belçika’ya gelen eşlerin sayısını 5142 olarak aktarmaktadır. Bu grupta eşit oranda kadın ve erkek cinsiyet dağılımı gözlemlenmektedir (Teule vd., 2012: 24). Dolayısıyla evlilik göçü çerçevesinde Türkiye’den gelen çok sayıda kadın ve erkek Belçika’da yaşamaktadırlar. Belçika Türk toplumunda evlenerek Belçika’ya gelenler “gelin” ve “damat” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde erkek çocukların Türkiye’den gelin getirmek suretiyle, kız çocukların ise damat getirmek suretiyle evlendirildiği bir evlilik tipi ortaya çıkmıştır. Bu evlilik tipi; Batı Avrupa Türk toplumunda “milli damat”, “ithal damat” ve “ithal gelin” olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye’de patrilokal bir özellik taşıyan evliliklerin göçmen Türk toplumunda kadının aile fertleri ve aile işlerinin organizasyonundaki otorite ve gücüne bağlı olarak matrilokal bir nitelik kazanması, göçün yarattığı önemli yapısal dönüşümlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu yapısal dönüşüm; “ithal damatlar” olgusuyla tipik bir biçimde kavramsallaştırılmıştır (Irmak, 2017: 247).

Belçika’da çok sayıda damat, yaşadıkları sorunlara bağlı olarak psikolojik destek ve psikoterapi almak için bir kliniğe başvurmaktadır. Bu damatlarda; depresyon, kaygı, psikosomatik hastalıklar, psikozlar, kimlik algısında bozulma, cinsel işlev bozuklukları, cinsiyet kimliğinde bozulma gibi farklı psikopatolojiler gözlemlenmektedir.

Evliliklerini müteakiben Belçika’ya gelen damatlarda gözlemlenen psikopatolojileri anlamak için bir birini takip eden üç hipotez tanımlanmıştır:

1. Erkeklerin evlilik göçleri Türk toplumunda var olan “evlilik ve yerleşim yeri kuralını” tersine döndürür.

2. Evlilik yönünün tersine dönmesi, erkeklerin Türkiye’de kendi yaşam alanlarında inşa ettikleri “kişi” kimliklerinde Belçika’da zorunlu değişim ve silinme yaratır.

3. “Kişi” kimliğinin silinmesi farklı psikopatolojilere sebep olur.

Hipotezlerde ele alınan “evlilik ve yerleşim yeri kuralı”, “evlilik yönünün tersine dönmesi”, “kişi” ve “kişi silinmesi” kavramlarını tanımlamak önem arz etmektedir.

“Evlilik ve yerleşim yeri kuralı” toplumda kabul görmüş evlilik uygulamalarını tanımlamak için kullanılmış antropolojik bir terimdir. Hukuk, din ve etnoloji

alanlarında yapmış olduğumuz kaynak taramaları Türk toplumunda çoğunlukla birbirini tamamlayan üç evlilik uygulaması olduğunu ortaya koymaktadır (Akin-türk ve Ates Karaman, 2012; Gazel, 2005; Balaban, 2002, Şişman, 2017). Bunlar hukuki veya medeni, dini ve geleneksel evliliklerdir. Türk Medeni Kanunu, evlilik çerçevesini ve yükümlülüklerini hukuk sistemine uygun olarak yapılandırmıştır. Nişan, evlilik ve boşanma yasalarla tanımlanmıştır. Resmi evlilik, akdi yasal geçerli evliliktir. Ancak, medeni nikâh kısıldıktan sonra dini nikâh kısılabılır. Bu iki evlilik akdinin öncesinde ve sonrasında kültürel değerlerle tanımlanmış evlilik töreni veya düğün gerçekleşmektedir. Evlilik ve yerleşim yeri kuralı, sosyal doku ve kültür içerisinde var olan kadın ve erkek toplumsal cinsiyet kimliklerine bağlı hak ve yükümlülüklerle ilişkili olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel veya kültürel evlilik uygulamaları Türk toplumunda kuşaktan kuşağa aktarılan bir döngü olarak evlilik ve yerleşim yeri kuralını tanımlamaya olanak vermektedir. Bu döngü sırasıyla; kız isteme, söz, nişan, düğün, düğün sonrası uygulamalar ve ata-koca merkezli ya da neolokal yerleşim yeri gibi etapları içermekte ve erkek merkezli işlemektedir. Diğer bir deyişle, kadın kocasının evine gelin gelmekte ve yerleşmektedir. Erkeğin kadının evine yerleştiği matrilokal yerleşim Türkiye'de sınırlı uygulamalar dışında kural olarak tespit edilememiştir.

Tablo 1: Evlilik ve Yerleşim Yeri Kuralı

“Evlilik yönünün tersine dönmesi” kavramı Türkiye’den Belçika’ya gelmiş ve kadının evine yerleşmiş erkeğin evlilik ve yaşantısını analiz etmek için kavramlaştırılmıştır. Yapısal olarak erkek merkezli işleyen evlilik ve yerleşim yeri kuralının kısmi veya tamamen kadın merkezli işlemesi söz konusudur. Sakarya’da tespit ettiğimiz damat alma geleneği referans alınmıştır. Bu uygulamada, evlilik ve yerleşim yeri kuralı kadın merkezli işlemekte ve erkek isteme, söz, nişan, düğün

ve matrilokal yerleşim etaplarından oluşmaktadır (Irmak ve Taş, 2012: 216-228).

“Kişi veya sosyal aktör” kavramı söz konusu damatların Belçika’ya gelmeden önce sorumluluk sahibi sosyal reşitlik kazanmış kişiler olup olmadığını ve bu kapasitelerini Belçika’da sürdürüp sürdürmediklerini analiz etmek için tanımlanmıştır. Klinik antropoloji yaklaşımına göre “kişi”; sosyal hayatın sınırlarını belirleyen zihinsel kapasite olup, insana toplumda farklı sosyal alanlarda yaşayabilme yetisi verir. Diğer bir deyişle kişinin yaşadığı toplumda “sosyal formunu” belirler (Le Bot, 2010: 46). Ergenlikle beraber birey “kişi” statüsüne erişir (Quentel, 2011: 31-33). “Kişi” statüsüne ulaşan birey ebeveynlerinin güdümünden çıkar ve kendi hayat hikâyesini kurmaya başlar. Birey kendi hayatının ve sosyal ilişkilerinin temel aktörü olur. Kişi bağımsız olarak kendi fikrini verebilecek bir konuma gelir (Le Bot, 2002: 73). Başkaları tarafından onaylanan bağımsız bir sosyal aktör statüsüne kavuşarak sosyal reşitlik kazanır.

“*Kişi silinmesi*” sosyal aktör olmuş birinin sosyal reşitliğini kaybetmesi ve diğerine bağımlı hale gelmesidir. Bu araştırma çerçevesinde, evlilik bağı ile Türkiye’den Belçika’ya gelmiş erkeğin Türkiye’de sahip olduğu sosyal aktör kimliğini kaybetmesi, eşine bağımlı kalması, Türk toplumunda eş ve kayınbaba ile ilişkili tanınır olmasını anlatmak için kavramlaştırılmıştır.

Klinik gözlemler çerçevesinde formüle edilmiş hipotezler ve tanımlanmış kavramlar klinik veriler ışığında ele alınmış, damatların kliniğe taşımış oldukları şikâyetleri ve olası psikotanımlar analiz edilmiştir.

1. Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın temel amacı; Türkiye’den evlilik göçü çerçevesinde Belçika’ya göç etmiş erkeklerin yaşantılarını klinik verileri üzerinden incelemek ve tanımlanmış psikolojik bozuklukların nedenlerini anlamaktır. Aynı zamanda bu çalışma söz konusu erkeklerin evlilik ve göçlerle ilgili psikodinamiklerinin analiz ederek bu gruba yönelik psikolojik destek çalışmalarını desteklemeyi hedeflemektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Grubu

Araştırmaya derinlik katmak amacıyla analiz edilecek vaka sayısı sınırlı tutulmuştur. Araştırma çerçevesinde analiz edilen sekiz vaka, 2008-2014 yılları arasında kliniğe başvurmuş ve derinlemesine çalışılmış vakalar arasından seçilmiştir.

Sekiz damat, evliliklerini takiben aile birleşimi çerçevesinde Belçika’ya gelmişler. Yaşları 33 ve 46 arasında değişmektedir. Klinik çalışma esnasında üç da-

madın birinci evlilikleri devam etmekteydi. Diğer beş damat ilk eşlerinden boşanmışlar. Bir damat ikinci evliliğini yapmıştır.

Damatlardan dördü ilkökul, ikisi lise, biri üniversite mezunudur. Biri lise ikinci sınıftan ayrılmıştır. Türkiye'de elektrik, sağlık, konfeksiyon, turizm, inşaat, otomobil gibi farklı sektörlerde çalışmışlardır.

Klinik çalışma esnasında damatlardan biri ceza evinde tutukluymdu. Diğer ikisi işsiz, biri işadamı, dördü inşaat işçisi olarak çalışmaktaydı. Sekiz damat Belçika'ya gelmeden önce askerlik görevini yapmıştır.

Psikolojik bozukluk, psikolojik destek ve öfke kontrolü başlıca kliniğe başvuru nedenleridir. Beş kişi depresyon tanısı almıştır. Depresyon tanısı alanlardan ikisi aynı zamanda kaygı bozukluğu tanısı almıştır. Bir kişi kaygı bozukluğu ve fobi tanısı almıştır. İki kişi tanılanacak bir bozukluğa sahip değillerdir. Sekiz kişiyle ilgili detaylı bilgi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Sekiz Vaka İle İlgili Bilgiler

Adı	Yaş	Medeni durum	Eğitim	Türkiye'de mesleği	Belçika'da işi	Askerlik	Kliniğe başvuru nedeni	Psikotanı
Mehmet	35	2.Evlilik	Lise	Elektrik teknisyeni	Tarım işçisi İşsizlik Ödeneği	Yaptı	Toplumsal cinsiyet algısında bozulma	Depresyon, Kaygı,
Veli	35	Boşanmış	Lise	Sağlık Teknisyeni	İnşaat işçisi	Yaptı	Öfke yönetimi	Depresyon, kaygı, şiddet eğilimi
Murat	33	Boşanmış	İlkokul	Terzi	İnşaat işçisi	Yaptı	Karar alma güçlüğü	Depresyon
Duran	46	Boşanmış	İlkokul	Duvar ustası	Cezaevi	Yaptı	Psikolojik destek	Tanı yok
Sami	38	Evli	Lise terk	Terzi	Demir çelik işçi	Yaptı	Araba sürme korkusu	Kaygı, fobi
Taha	34	Evli	İlkokul	İnşaat işçisi	İşsiz	Yaptı	Psikolojik destek	Depresyon, intihar girişimi
İsa	33	Evli	Üniversite	Marketing	İnşaat işçisi	Yaptı	Sinirlilik	Depresyon
Ferit	33	Boşanmış	İlkokul	Kaporta ustası	İş adamı	Yaptı	Aşırı öfke	Tanı yok

2.2. Klinik Verilerin Derlenmesi ve Analizi

Araştırma klinik çalışma çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ilgili vakalarla olan klinik çalışmaların birinci amacı teşhis ve tedavidir. Terapi süreci so-

nuçlanınca her vakaya ait klinik veriler klinik vaka olarak düzenlenmiş ve araştırma çerçevesinde kullanılmıştır (Bénny et Khadija, 1999: 62). Elde edilen klinik veriler kronolojik ve tematik olarak düzenlenmiştir (Legrand, 1993: 205). Düzenlenen veriler nitel içerik analiz teknikleriyle analiz edilmiştir (Depelteau, 2010: 293-314).

3. Bulgular

3.1. Evlilik ve Yerleşim Yeri Kuralı

Sekiz vakanın evlilik süreçleri ve uygulamalarının analizi; medeni, dini ve geleneksel/kültürel evlilik olarak tanımladığımız üç evlilik türünün gerçekleşmiş olduğunu ortaya koymuştur. Evliliklerin “*evlilik ve yerleşim yeri*” kuralına göre analizi iki farklı evlilik uygulaması saptamamızı sağlamıştır.

Türkiye’de evlenme ve Belçika’ya göç: Damatlar, Belçika’da yaşayan Türk asıllı kızlarla Türkiye’de tanışmış ve evlenmişlerdir. Geleneksel evlilik ritüelleri, resmi ve dini nikâh Türkiye’de gerçekleşmiş ve yerleşim yeri, ilk etapta patrilokal (ata-koca evi) ya da neolokal (yeni yerleşim yeri) olmuştur. Damatlar daha sonra Belçika’ya gelmiş ve eşlerinin veya kayınbabalarının evine yerleşmişlerdir. Dolayısıyla yerleşim yeri ikinci etapta matrilokal (kadının evi) ya da uxorilokal (kayınbabanın toprağı) olmuştur.

Evlilik yönü kuralının yarı, yerleşim yeri kuralının tam tersine dönmesi: Dü-nürlük, söz, nişan resmi evlilik Türkiye’de yapılmış ve damatlar Belçika’ya kayınbabalarının evine gelmişlerdir. Düğün, Belçika’da yapılmış, damat ya eşinin evine ya da kayınbabanın evine yerleşmiştir. Yerleşim yeri düğün öncesi matrilokal ya da uxorilokal olmuştur.

3.2. Kişi veya Sosyal Aktör

Her damadın Türkiye’de “kişi” konumuna ulaştığı, bağımsız olarak kendi hikâyesini ve sosyal varlığını kurabilecek bir “sosyal aktör” olduğu gözlemlenmiştir. Farklı seviyelerde eğitimlerini bitirmiş, askerlik görevlerini yapmış, iş hayatına başlamış ve hayatlarının sorumluluğunu almış olmaları yetişkinliğe geçtiklerini ve sosyal reşitlik kazandıklarını doğrulamaktadır.

3.3. Kişi Silinmesi ve Sonuçları

Erkeğin, Belçika’da yaşayan eşinin evine gelmesine bağlı olarak evlilik ve yerleşim yeri kuralında cinsiyet kimliğiyle ilişkili kadın ve erkek pozisyonları yer değiştirmektedir. Kadın, baba ocağında kalırken erkek baba ocağını terk etmektedir. Dolayısıyla erkek, ailesinden ve sosyal çevresinden kopmakta, eşinin ailesine ve sosyal çevresine uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Kendi sosyal çevresinde ve ülkesinde kazanmış olduğu “kişi” statüsünü ve hikâyesini kaybetmektedir. Aşağıda aktarılan alınan bulgular bu görüşü desteklemektedir.

Analiz ettiğimiz vakalarda, Belçika'da yerleşim yerini kadınlar seçmiş ve damatlar eşin evine yerleşmişlerdir. Damatların ve çiftlerin Belçika'ya ve evlerine yerleşim masrafları kadınlar ve aileleri tarafından karşılanmıştır. Kadınların seçtikleri yerleşim yerleri, damatların Belçika'da konuşacakları yabancı dilleri (Fransızca, Flamanca, Almanca) belirlemiştir². Genel olarak eş ve ailesinin koyduğu kurallara uymak zorunda kalmışlardır. “Belçika’da bu iş böyle olur”, “sen bilmezsin” gibi kendilerine söylenenleri yapmak zorunda kalmışlardır. Damatların kendileri ve çift hayatlarıyla ilgili fikir ve önerileri çok dikkate alınmamıştır. Farklı görüşleri eş ve ailesiyle çatışmalara neden olmuştur. Bazen damat karısı sayesinde Belçika’da yaşama hakkına sahip olduğu, hukuki varlığını (Belçika’da oturma hakkı) eşine borçlu olduğu, eşi sayesinde “adam olduğu” gibi söylemlere maruz kalmaktadır. Dolayısıyla hayat boyu ödenemeyecek bir borç söz konusudur.

Damatlar, eşlerin ailelerine uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Buna karşılık kendi aileleriyle ilişkileri zayıflamıştır. Aslında, damadın geldiği erkek egemen toplumda genel olarak gelin, kocasının ailesine ve çevresine uyum sürecinden geçmektedir. Bazı damatlar, eşlerinin Türkiye’de yaşayan kendi aileleriyle iletişim kurmayı reddettiklerini dile getirmişlerdir. Damatların çocukları annelerinin aile ve sosyal çevrelerinde sosyalleşmekte, babalarının ailelerine ve sosyal çevrelerine yabancı kalmakta, baba soylu akrabalarını yeterince tanımamaktadırlar. Boşanma ve çatışma hallerinde damat, çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesiyle ilgili işlerden tamamen dışlanmaktadır. Bu durumda çocukların baba soylu akrabalarını görmeleri engellenmektedir.

Boşanma sürecinden zararı en çok çocuklar görmektedirler. Çocukların sorunları, boşanmayla birlikte artmaktadır. Boşanma üzerine yapılan araştırmalar incelediğinde, boşanmış aile çocuklarında ruhsal uyumsuzluk oranının oldukça yüksek olduğunu görülmektedir (Tatlilioğlu ve Demirel, 2016).

Türkiye’den gelen damat eşi ve kayınbabasının sosyal çevresine girmektedir. Dolayısıyla sosyal grupta (genel olarak Türk toplumu) kurulan bağlar eş ve kayınbabanın izlerini taşımaktadır. Belçika Türk toplumunda damat, babasına olan bağla değil, kayınbabasına olan bağla tanınmaktadır. Örneğin, Türkiye’de Veli’nin oğlu Mehmet olarak bilinen biri Belçika’da, Ali’nin damadı Mehmet olarak tanınmaktadır.

Belçika Türk toplumunda, damatların “ithal damat” olarak adlandırıldıkları ve aşağılanan bir sosyal grup oluşturdukları tespit edilmiştir. Damat kavramı, akrabalık sisteminde var olan pozisyonun ötesinde sosyal bir kimlik olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, eşlerinin ülkesine gelen erkekler kişisel geçmiş-

2 Belçika’da üç resmi dil ve Fransız, Flaman, Alman toplulukları vardır.

leri ve hikâyeleri ne olursa olsun sadece “damat” kimlikleriyle tanınmaktadırlar. Damatların çoğunlukla diğer Türkler tarafından aşağılandıkları ve dışlandıkları gözlemlenmiştir.

Görüşmüş olduğumuz damatların tamamı, Belçika’ya gelmeden önce Türkiye’de çalışmışlardır. Her birinin teknisyen, sağlık memuru, turizmci, vb. mesleki bir kimliği olmasına rağmen Belçika’da ancak işçi ya da amele olarak iş bulabilmişlerdir. Diplomalari ve mesleki yetenekleri Belçika’da tanınmamış, mesleki kimlikleri silinmiş ve sadece bedensel bir güce indirgenmişlerdir.

Damatlar, acılarını dile getirirken direk olarak Belçika’da yaşadıkları göçmen hayatından şikâyet etmemişlerdir. Belçika toplumuyla (Belçikalılarla) ilişkilerinin sınırlı olduğu, Belçikalılarla doğal bağlar kuramadıkları, Belçika toplumuna giremedikleri tespit edilmiştir. Belçika toplumuyla olan temasları mecburi ilişkilerin ötesine geçememiştir. İş ortamı, evrak işlerinin takibi, hapishane gibi alanlarda resmi kurum çalışanlarıyla ilişkiler ön plana çıkmıştır. Dil bilmeme, çevreleriyle olan ilişkilerini sınırlayan temel sorun olarak tespit edilmiştir. Araştırmamıza konu olan damatların hepsi sosyal ilişkilerinde tercümana ihtiyaç duymaktadırlar.

Bu evliliklerde gözlemlenen diğer önemli bir konu ise çift ve aile işlerinin yönetiminde karı koca arasında rol değişimidir. Damat, çoğu zaman yerleştiği bölgenin dilini bilmemektedir. Belçika kurumlarıyla ilgili işleri dil bilen Belçika’da büyümüş kadın yüklenmektedir. Kadın, damadın resmi işlerinin takibi, (oturum, iş, sağlık vb.) aile otoritesi ve aile hayatıyla ilgili kararlar alma, çocukların eğitimi gibi konularda sorumluluk taşımakta, eşine refakat etmektedir. Buna bağlı olarak damatlar “sosyal refahlıklarını” kaybetmiş ve eşin vesayeti altına girmişlerdir.

Evlilik ve yerleşim yeri kuralının tersine dönmesi ve buna bağlı ortaya çıkan değişimler vakaların bağımsız sosyal aktör statülerini kaybetmelerine ve « kişi » statülerinin silinmesine neden olmuştur.

Bu araştırma çerçevesinde analiz edilen klinik vakalardan her birinin maruz kalınan duruma bağlı olarak acı çektiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Sami, kayınbaba ve kaynanasıyla yaşadığı çatışmalardan acı çekmektedir. Duran, eşi ve kayınbiraderi tarafından aşağılanmış, dışlanmış ve cinnet geçirip kayınbiraderini öldürmüştür. Taha, iş bulamamış, kayınbabasının yardımına muhtaç olmuş ve bu durumu refah ve erkeklik statüsünün kaybı olarak yaşamış, çektiği acıya dayanamamış ve intihar girişiminde bulunmuştur. Veli, kendini sosyal olarak tecrit etmiş, sosyal kimliğini tamamen kaybetmiş ve psikotik dekompanasyon sürecine girmiştir. Mehmet, evlilik ve göç sürecinde maruz kaldığı pozisyon değişimini erkeklik kimliğinin çöküşü olarak yaşamış, kendini önce “gelin” sonra “kadın” olarak görmüş ve cinsiyet kimliği bozulmuştur. “Kişi” kimliği derin zarar gören Mehmet kendini “100 kiloluk et yığını bir organizma” olarak tanımlamıştır.

Bu örnekler damatların, Türkiye'den Belçika'ya olan evlilik göçlerinde yerleşim yeri kuralının matrilokal hale gelmesine bağlı olarak farklı klinik ve psikopatolojik sorunlar yaşadıklarını savunan hipotezi doğrulamaktadırlar.

4. Sonuç ve öneriler

Vakaların evlilik süreçlerinin incelenmesi, damatların evliliklerini müteakiben Belçika'ya göçlerine bağlı olarak “evlilik ve yerleşim yeri kuralının” tersine dönmesine dair hipotezimizi doğrulamaktadır. Özellikle, erkek merkezli (patrilokal, ata-koca evi) yerleşim yeri kuralı değişmekte ve kadının evi (matrilokal) veya kayınbabanın toprağı (uxorilokal) olmaktadır. Damatlar, eşleri ve iki tarafın aileleri bu değişimi önceden kestirememektedirler. Dolayısıyla, evlilik yönünün tersine dönmelerinden kaynaklanan her yeni durum bütün taraflar için sürpriz olmakta ve yönetilmesi gerekmektedir. Örneğin, damat kavramının bir sosyal statü ve kimlik olması erkek için travma nedeni olmaktadır.

Çift hayatında kadın ve erkek pozisyonları yer değiştirmekte, damat matrilokal yaşam alanında otonomisini kaybetmekte ve eşinin ve kayınbabasının otoritesi altına girmektedir. Günlük işlerinde eşine, kayınbabasına ya da diğerlerine bağımlı kalmaktadır. Belçika'da göçmen olması onun zayıf ve bağımlı pozisyonunu pekiştirmektedir. Sonuç olarak, damat Türkiye'de kazandığı sosyal reşitliğini kaybetmektedir. Bu tespit, evlilik yönünün tersine dönmelerine bağlı olarak kişi kimliğinin silindiğine dair ikinci hipotezimizi doğrulamaktadır.

Erkeklerin evlilik göçlerinde farkında olamadıkları ve adını koyamadıkları evlilik yönünün tersine dönmeleri, yerleşim yerinin kadının evi (matrilokal) veya kayınbabanın toprağı (uxorilokal) olması, sosyal reşitlik kaybı ya da kişi silinmesi ve bu sürece bağlı yaşantılar psikolojik acıların nedeni ve sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok damat için bu süreç geri dönüşü olmayan bir psikolojik travma yaratmaktadır. Bu tespitler damatların evlilik ve yerleşim yeri kuralının tersine dönmelerine bağlı farklı psikopatolojik sorunlar yaşadıklarına dair üçüncü hipotezimizi doğrulamaktadır.

Türkiye'den evlilik aracılığıyla eşlerinin ülkelerine göç etmiş erkeklerin, eşlerinin ve iki tarafın ailelerinin bu evliliklerin olası sonuçlarıyla ilgili bilgilendirilmesi önem arz etmektedir.

Özellikle evlilik ve yerleşim yeri kuralının tersine dönmelerinin yaşadıkları ülkeye eş getiren kadınlar açısından araştırılması gerekmektedir.

Göç alan ülkelerde göçmenlerle çalışan sağlık ve sosyal alan çalışanlarının evlilik göçleri hakkında bilgilendirilmesi birey, çift ve aile bazında sürecin yönetilmesi ve uygun yardım sağlanması için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKINTÜRK, Turgut; ATEŞ KARAMAN, Derya. *Türk Medeni Kanunu, Aile Hukuku*, İstanbul: Beta Yay, 2012.
- BALABAN, Ali Rıza. *Evlilik ve Akrabalık Türleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay, 2002.
- BÉNONY Hervé; CHAHRAOUI Khadija. *L'entretien Clinique*, Paris: Dunod, 1999.
- BRACKELAIRE, Jean-Luc. *La personne et la Société*, Bruxelles: De Boeck Université, 1995.
- DEPELTEAU, François. *La demarche d'une recherche en sciences humaines*, Bruxelles: De boeck, 2010.
- DSM-IV. *Manuel diagnostique et statistique des troubles mentaux*, Paris: Masson, 1996.
- GAZEL, Mahmut. *Evlilik Rehberi*, Ankara, Neşriyat Dağıtım, 2005.
- GELEKÇİ, Cahit; KÖSE, Ali. *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa, Belçika'daki Türkler*, Ankara: Phonix, 2009.
- IRMAK, Yılmaz; TAŞ, Ertuğrul. "Tersine Dönen Bir Evlilik Modeli Olarak Sakarya'da Damat Alma Geleneği ve Psikolojik Etkileri", *Millî Folklor*, S. 96, ss.216-228, 2012.
- IRMAK, Yılmaz. "Batı Avrupa Türk Aşıklık Geleneği'nde Erzurumlu Ozan Çelebi ve Şiirleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 14, s.245-266, 2017.
- JAMOULLE, Pascale. *Troubles des transmissions dans les quartiers populaires à forte densité Immigrée*, Bruxelles: FRB, 2010.
- KAYA, Ayhan; KENTEL, Ferhat. *Belgo-Turc, Pont ou Brèche entre la Turquie et l'Union européenne?*, Bruxelles: FRB, 2007.
- LE BOT, Jean-Marie. *Aux fondements du lien social, Introduction à une sociologie de la personne*, Condé-Sur-Noireau: L'Harmattan, 2002.
- LE BOT, Jean-Marie. *Le lien social et la personne*, Rennes: PUR, 2010.
- LEGRAND, Michel. *Approche Biographique*, Homme et Perspective, Paris: Desclée de Brouwer, 1993.
- MANÇO, Altay. *Sociographie de la population turque et d'origine turque, Quarante ans de présence en Belgique (1960-2000), Dynamiques, problèmes, perspectives*, Bruxelles: Edition européenne S.A, 2000.
- QUENTEL, Jean-Claude. *L'Adolescence aux marges du social*, Bruxelles, Edition Fabert-Yapaka. Be, 2011.
- ROUSSILLON, René. *Manuel de psychopathologie et de psychopathologie clinic generale*, Issy-les-Moulineaux, Masson, 2007.
- ŞAHİN, İlkay. "Göçmen Kadınların Dinî Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan örneğinde karşılaştırmalı bir inceleme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi*, Kayseri, 2008.
- SCHOONVAERE, Quentin. *Etude démographique de la population turque en Belgique*, Bruxelles, Centre Pour l'Egalité des Chances et la Lutte contre le Racisme, 2013.
- ŞİŞMAN, Bekir. *Türk Kültüründe Evlilik*, Ankara, Kurgan Edebiyat Yayınları, 2017.

TAŞ, Ertuğrul. *Kismet ! Belgique/Turquie : regards croisés sur les mariage et migrations*, Paris, L'Harmattan, 2008.

TATLILIOĞLU, Kasım; DEMİREL, Nuri. “*Sosyal Bir Gerçeklik Olarak Boşanma Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme*”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 22, s. 59-73, 2016.

TEULE, Jochem; VANDERWAEREN, Els; MBAH-FONGKİMEH, Athanasia. *La migration par le mariage d'Emirdağ à Bruxelles*, Bruxelles, FRB, 2012.

ENERJİ TÜKETİMİ VE ENERJİ FİYATLARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN OECD ÜLKELERİ İÇİNDEKİ YERİ

Halim TATLI¹, Beşir KOÇ²

Geliş: 04.02.2018 Kabul: 06.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.389920

Öz

Bu çalışmanın temel amacı ikincil enerji kaynaklarından olan işlenmiş petrol ürünleri, doğal gaz, kömür ve elektrik enerjisinin tüketimi ve fiyatları açısından Türkiye'nin OECD Ülkeleri içindeki yerini hanehalkı ve endüstri alanları göz önünde bulundurarak ortaya koymaktır. Karşılaştırmalar yapılırken tablo ve grafiklerden faydalanılmıştır. İncelenen enerji verileri dikkate alındığında Türkiye’de son yıllarda enerji tüketiminde önemli artışlar meydana geldiği görülmektedir. Türkiye’de 2000 yılında 1493 kWh olan kişi başına enerji tüketimi, yaklaşık %80 artarak 2014 yılında 2682 kWh’ye yükselmiştir. 2016 yılı itibarı ile birincil enerji tüketimi dikkate alındığında, Türkiye 129.3 MTEP ile dünyadaki tüm ülkeler arasında 19. sırada yer almaktadır. Türkiye’nin 2002 yılında 132.6 milyar kWh olan elektrik tüketimi, 2015 yılında yaklaşık iki kat artarak 265.7 milyar kWh’e yükselmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından hesaplanan reel nihai kullanım enerji fiyat indeksine göre, Türkiye’nin 2007 yılından 88.6 olan reel enerji fiyat indeksi, yaklaşık %11.3 artarak 2015 yılında 98.6’ya yükselmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji tüketimi, enerji fiyatları, OECD, Türkiye.

1 Bu çalışma, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV’te sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, htatli@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7940-0087>.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, bkoc@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6885-2240>.

THE PLACE OF TURKEY IN THE OECD COUNTRIES IN THE CONTEXT OF ENERGY CONSUMPTION AND ENERGY PRICES

Abstract

The main purpose of this study is to reveal the location of Turkey in the OECD countries in terms of consumption and prices of processed petroleum products, natural gas, coal and electric energy from secondary energy sources, taking into account the household and industrial areas. Tables and graphs are used when making comparisons. In Turkey, there has been a significant increase in energy consumption in recent years. The per capita energy consumption in Turkey, which was 1493 kWh in 2000, increased by approximately 80% to 2,682 kWh in 2014 (IEA, 2016: 486). When primary energy consumption is taken into consideration as of 2016, Turkey take place on the rank 19th among all the countries in the world with 129.3 MTEP. Turkey's electricity consumption was go up 65.7 billion kWh increasing doubled in 2015, which was 132.6 billion kWh in 2002. According to the real end-use energy price index calculated by the International Energy Agency, Turkey's real end-use energy price index was go up 98.6 increasing by approximately 11.3% in 2015, which was 88.6 in 2007.

Keywords: Energy consumption, energy prices, OECD, Turkey.

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar insan hayatını kolaylaştıran önemli buluşlardan birisi enerjidir. İnsanlar doğadaki enerji kaynaklarını buldukça onlardan farklı enerji türlerini bulmayı başarmışlardır. Ortaya çıkarılan enerji türleri mal ve hizmetlerin üretilmesinde, ulaşımda, iletişimde, savunmada, eğitimde ve mesken alanlarda kullanılmaktadır. Günümüzde yaşam için gerekli olan enerji kaynaklarına erişim, gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dünyadaki nüfus artışı, ekonomik büyümenin ve ekonomik kalkınmanın artırılması konusunda yaşanan rekabet, insan ihtiyaçlarının giderek enerjiye bağlı hale gelmesi ve dünya üzerindeki enerji kaynaklarının coğrafik olarak dengesiz bir biçimde dağılması gibi nedenler ülkelerin enerjiye daha fazla ihtiyaç duymalarına yol açmıştır. Ülkeler artan enerji ihtiyacını karşılamak için araştırma ve geliştirmeye kaynak ayırmakta, uluslararası arenada yeni enerji anlaşmalarını imzalamakta ve küresel çapta yatırımlar yapmaktadır. Dünyadaki toplam birincil enerji tüketimi, 1973 yılında 5691.9 Milyon Ton Petrol Eşdeğeri (MTEP) iken, 2011 yılında 13276.3 milyon ton petrol eşdeğere (MTEP) yükselmiştir (BP, 2017). Ayrıca yapılan projeksiyon çalışmalarına göre mevcut enerji politikalarının aynı kalması halinde, 2035 yılında dünya enerji talebi ortalama yıllık %1.5'lik artışla, 2010 yılına göre

%46.7 oranında (12.730 MTEP'den 18.676 MTEP'e) daha fazla artmış olacaktır (Enerji Bakanlığı, 2014). Enerjiye olan bu talep ve bu talebi karşılamak için artırılmak istenilen enerji arzına yönelik yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların odak noktası enerji kullanımının çevresel bozulmalar üzerindeki etkisine yöneliktir. Yani enerji arzından daha önemli olan husus enerjinin birey, toplum ve çevre üzerinde en az olumsuz etki oluşturacak biçimde yeni sunum yöntemlerinin ortaya çıkarılmasıdır (UNDP 2000; UNDP ve WEC 2000). Bu yaklaşım biçiminin enerji arzını ve tüketimini sürdürülebilir bir yapıya kavuşturacağı söylenebilir. Bu meyanda enerji arzının ve enerji tüketiminin sürdürülebilirliği eko-etkinlik analizi ile ölçülebilir. Zira eko-etkinlik daha az çevresel etki ile daha çok değer meydana getirmesini hedefler (Köne, 2016). Bu sayede hem günümüzün enerji ihtiyacı karşılanır hem de gelecekteki nesillerin daha fazla enerji kaynağına sahip olma fırsatı verilmiş olur. Enerji tüketimi insanın günlük yaşamını kolaylaştırdığı gibi ekonomik performans üzerinde de olumlu etkisi bulunmaktadır. Bunu doğrulayan ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir (Kraft ve Kraft, 1978; Cheng ve Lai, 1997, Soytaş, vd. 2001 Wolde-Rufael, 2006; Aslan 2013; Altıntaş, 2013). Türkiye hakkında yapılan bir çalışmada, uzun dönemde toplam enerji tüketimi, gayrisafi sabit sermaye oluşumu ve istihdamın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu, enerji tüketiminin en etkili faktör olduğu, kısa dönem analizinde toplam enerji tüketimi ve gayrisafi sabit sermaye oluşumunun ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif etkilediği ortaya konulmuştur (Tatlı, 2015).

Her alanda insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan enerjinin ulaşılabilirliği enerji fiyatlarına bağlıdır. Özellikle enerji kaynakları açısından fakir ve dışa bağımlı olan ülkelerde enerji kullanımı pahalıdır. Bu ülkelerde ekonomik krizler veya yükselen kurlar nedeniyle enerji daha pahalı hale gelmektedir. Yapılan ampirik çalışmaların bulguları petrol fiyatları ile döviz kurları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu doğrulamaktadır. Bazı çalışmalarda petrol fiyat şoklarının anlamlı bir biçimde döviz kurlarını etkilediği tespit edilmiştir (Amano ve van Norden, 1998; Huang ve Guo, 2007; Doğan ve Ustaoglu, 2012; Aloui vd., 2013; Brahmasrene vd., 2014; Pershin vd., 2015). Bazı çalışmalarda ise petrol fiyatlarının bazı ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda Aydın ve Acar (2011), petrol fiyat şoklarının makro göstergeler ve karbon emisyonu üzerinde çok önemli bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Faria vd. (2009) tarafından yapılan çalışmanın analiz sonuçları, petrol fiyatlarının ihracat üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğunu göstermiştir. Başka bir çalışmada ise gaz fiyatları ve toptan elektrik fiyatları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur (Nakajima, 2013). Bu bağlamda enerjinin üretimi kadar önemli olan bir diğer husus enerji fiyatlarıdır. Zira enerji tüketimini etkileyen en

önemli faktör enerji fiyatlarıdır. Bu açıdan bazı enerji alanlarında dışa bağımlı olan Türkiye'deki enerji fiyatlarının diğer ülkelere göre düzeyinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Türkiye, enerji arzının sadece %24,8'i yerli üretim tarafından karşılandığı için önemli ölçüde petrol ve gaz enerji alanlarında dışa bağımlıdır (IEA, 2016f: 22).

Bu çalışmanın temel amacı ikincil enerji kaynaklarından olan işlenmiş petrol ürünleri, doğal gaz, kömür ve elektrik enerjisinin tüketimi ve fiyatları açısından Türkiye'nin OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkeleri içindeki yerini hanehalkı ve endüstri alanları göz önünde bulundurularak yıllar itibarıyla ortaya koymaktır. Karşılaştırmalar yapılırken tablo ve farklı grafik türlerinden faydalanılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde Türkiye ve OECD Ülkelerinde enerji tüketimi ve enerji fiyatlarıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışma hakkında genel bir değerlendirme ile birlikte sonuçlara yer verilmiştir.

2. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Enerji Fiyatları

Türkiye'de son yıllarda enerji tüketiminde önemli artışlar meydana gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de kişi başına net enerji tüketimi 1974 yılında 274 kWh (kilowat saat) iken, 2000 yılında 1.493 kWh'ye çıkmıştır. 2000 yılında 1.493 kWh olan kişi başına enerji tüketimi yaklaşık %80 artarak 2014 yılında 2.682 kWh'ye yükselmiştir (IEA, 2016a:486). 2016 yılı itibarı ile birincil enerji tüketimi dikkate alındığında Türkiye 129.3 milyon Ton Eşdeğer Petrol (TEP) ile dünyadaki tüm ülkeler arasında 19. sırada yer almaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016:8). Toplam enerji tüketimindeki artış toplam enerji tüketimini oluşturan bazı enerji türleri itibarı ile ortaya konulabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin 2002 yılında 132.6 milyar kWh olan elektrik tüketimi, 2015 yılında yaklaşık 2 kat artarak 265.7 milyar kWh'e yükselmiştir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016:15). Ayrıca Türkiye'de 2014 yılı itibarıyla toplam tüketici sayısı yaklaşık 38.55 milyon kişiye ulaşmıştır (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2014:1).

Türkiye'de Petrol ürünlerinin dışında tüm enerji fiyatları hükümet tarafından belirlenmektedir. Ayrıca petrol ürünlerine ilk kez 1986 yılında katma değer vergi uygulaması getirilmiştir. Türkiye'de talep edilen enerjinin önemli bir kısmı devlet tarafından yapılan yatırımlarla ve ithal edilen enerjiyle karşılanmaktadır.

2014 yılında OECD ülkeleri içinde elektrik enerjisini en fazla tüketen ilk iki ülke Japonya (1025.1 TWh) ve Kanada (593.1 TWh)'dir. Söz konusu yılda en az elektrik tüketimine sahip ülkeler Estonya (9.7 TWh) ve Lüksemburg (9.8 TWh) olmuştur. Aynı yıl Türkiye 255.5 TWh değeri ile 34 OECD ülkesi arasında 10. sırada yer alarak ABD'den sonra en çok elektrik tüketimini gerçekleştiren ülke ol-

muştur (IEA, 2016e)³. Türkiye’de 2014 yılında son kullanıcılar tarafından kullanılan toplam nihai tüketim enerjisinin %35.6’sını petrol tüketimi, %22.6’sını doğal gaz, %20.6’sını elektrik ve %12.3’ünü kömür oluşturmuştur (IEA, 2016f:25).⁴

IEA her yıl OECD ülkeleri için –her ülke kendi ekonomik koşulları içinde- nihai kullanım enerji fiyat indeksini hesaplamaktadır. Bu indeks hem nominal hem de reel olarak enerji ve vergilerin dahil olduğu bir yaklaşımla hesaplamaktadır (IEA, 2016a). İndeks hesaplanırken şu adımlar takip edilmektedir:

- Birden fazla fiyatı olan enerji ürünleri için her ülke bazında temsili bir seri oluşturulur. Bu seri ağırlıklı olarak akaryakıt (yüksek kükürtlü ve düşük kükürtlü yakıtlar) fiyatlarından oluşturulur.

- Temsili motor benzin fiyatı, son dönemdeki kurşunsuz benzinin ve önceki dönemlerdeki kurşunsuz benzinin en çok tüketilen bir kombinasyonundan oluşturulur.

- Petrol için endüstri fiyat indeksi ve hanehalkı fiyat indeksi hesaplanır.

- Endüstri indeksi ağır akaryakıt, hafif akaryakıt ve otomobil için dizel yakıtları (elektrik üretiminde kullanılan yakıtlar dâhil değildir) içermektedir.

- Hanehalkı indeksi ise benzin ve hafif fuel oil içermektedir.

- Kömür için endüstri indeksi ve hanehalkı indeksi hesaplanır.

- Endüstri indeksi kazan (buhar) kömürü ve kok kömürünü içermektedir.

- Hanehalkı indeksi ise sadece kazan (buhar) kömürünü içermektedir.

- Temel yılı 2010=100 olarak belirlenen indeksler, ulusal para birimlerindeki fiyatlardan her biri için fiyat serisi oluşturulur. Daha sonra bu seriler ürün grupları, sektör ve ülke bazında toplanır.

- Paasche indeks formülü kullanılarak söz konusu nominal fiyat indeksleri hesaplanır.

- Reel fiyat indeksleri hesaplamak için, nominal fiyat indeksleri ülkeye özgü üretici ve tüketici fiyat indeksleri ile deflate edilir. Reel endüstri enerji fiyat indeksi, üretici fiyat indeksi (2010=100) ile deflate edilmektedir. Reel hanehalkı enerji fiyat indeksi, tüketici fiyat indeksi (2010=100) ile deflate edilmektedir.

2007-2015 yılları arasında Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin endüstri sektörleri için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi Tablo 1’de verilmiştir. Buna

3 Görünürdeki Tüketim = (Üretim + İthalat) - İhracat.

4 Toplam nihai tüketim; son kullanıcılar tarafından, yani elektrik, ısıtma, gaz, petrol ürünleri vb. gibi son tüketimdir. Toplam nihai tüketim, elektrik ve ısı üretiminde kullanılan yakıtları ve rafine etme gibi diğer enerji dönüşümlerini kapsamamaktadır.

göre Türkiye'nin endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 2007-2013 yılları arasında sürekli artmış olmasına rağmen birçok ülkeye göre daha düşük değerdedir. 2014-2015 yılları arasında ise bu indeksin değerinde azalma meydana gelmiştir.

2015 yılında Türkiye endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 90.1 değeri ile 31 ülke arasında (küçükten büyüğe doğru sıralandığında) İsveç'ten sonra 5. sırada yer almıştır (IEA, 2016a). Türkiye'nin 2015 yılında endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksinin Norveç, ABD, Yeni Zelanda ve İsveç dışındaki diğer tüm OECD ülkelerinin değerinden daha düşük olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde Endüstri için Reel Nihai Kullanım Fiyat İndeksi

	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Fransa	91.5	90.6	109.8	110.7	107.5	102.9
Almanya	91.8	95.4	108.6	112.2	111.9	104.2
Yunanistan	87.5	89.6	105.6	107.8	107.5	101.2
Macaristan	100.5	100.6	108.6	112.3	111.5	99.2
İtalya	94.7	99.1	106.2	120.0	119.6	112.0
Meksika	98.3	94.2	103.7	110.5	114.9	102.8
Polonya	77.8	90.7	106.0	103.0	99.1	92.5
Portekiz	96.9	93.1	109.4	113.6	112.5	107.8
Türkiye	84.7	96.2	99.4	110.4	100.2	90.1
İngiltere	89.8	98.2	104.4	105.3	103.3	96.3
ABD	107.8	93.5	108.5	106.2	105.9	85.7
OECD Avrupa	90.9	94.9	106.0	109.8	107.3	99.8
OECD Toplam	97.9	95.3	107.3	110.5	110.2	97.1

Kaynak: IEA, 2016a

Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin hanehalkı sektörünün 2007-2015 yılları için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin hanehalkı sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 2009-2011 arası değişmemiş, 2014'ten itibaren azalış eğilimine girmiştir.

2015 yılı itibarıyla Türkiye hanehalkı sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi 97.4 değeri ile 33 ülke arasında Belçika'dan sonra 13. sırada (küçükten büyüğe doğru sıralandığında) yer almıştır (IEA, 2016a). Türkiye'nin 2015 yılında hanehalkı sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi değeri, endüstri sektörünün reel nihai kullanım fiyat indeksi değerinden daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 2: Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde Hanehalkı için reel nihai kullanım fiyat indeksi (2010=100)

	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Fransa	95.9	91.7	108.9	112.7	114.0	112.1
Almanya	94.2	96.2	106.6	111.1	108.6	102.1
Yunanistan	86.1	81.2	107.9	123.3	124.8	115.6
İrlanda	91.9	92.4	107.8	119.0	118.4	110.3
İtalya	99.0	95.7	103.8	112.1	108.5	102.9
Meksika	98.1	96.9	106.9	119.5	126.3	128.1
Polonya	93.4	98.0	105.6	105.9	104.4	100.1
Türkiye	91.8	100.2	100.2	108.3	101.8	97.4
İngiltere	87.8	99.0	107.3	109.1	108.3	100.4
ABD	104.5	92.7	112.8	108.8	105.7	88.2
OECD Toplam	101.0	94.3	110.1	110.3	108.5	95.6

Kaynak: IEA, 2016a

Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin endüstri ve hanehalkı sektörleri toplamının 2007-2015 yılları için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3'e göre Türkiye'nin endüstri ve hanehalkı sektörleri toplamı için hesaplanan reel nihai kullanım fiyat indeksi 2014 ve 2015 yılı hariç diğer yıllarda sürekli artmıştır.

2015 yılında Türkiye toplam reel nihai kullanım fiyat indeksi 92.2 değeri ile 31 ülke arasında İsveç'ten sonra 6. sırada (küçükten büyüğe doğru sıralandığında) yer almaktadır (IEA, 2016a). Tüm ülkeler kendi ekonomik koşulları içinde değerlendirildiğinde 2015 yılı itibarı ile Türkiye'nin nihai kullanım enerji fiyatlarının birçok OECD ülkesinden daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye ve Bazı OECD Ülkelerinde Endüstri ve Hanehalkı (Toplam) için Reel Enerji Nihai Kullanım Fiyat İndeksi

	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Fransa	93.6	91.2	109.4	111.7	110.5	107.2
Almanya	93.2	95.9	107.5	111.6	110.0	103.0
Yunanistan	86.5	83.8	107.2	118.4	119.3	111.1
Macaristan	96.6	99.0	105.3	104.2	100.4	91.4
İtalya	96.6	97.5	105.1	116.3	114.3	107.7
Polonya	84.9	94.1	105.8	104.3	101.4	95.8
Türkiye	87.2	97.7	99.7	109.8	100.6	92.2
İngiltere	88.6	98.7	106.0	107.4	106.1	98.6
ABD	105.4	92.9	111.6	108.1	105.8	87.5
OECD Avrupa	92.0	95.0	106.1	109.9	107.6	100.6
OECD Toplam	99.5	94.7	108.7	110.4	109.4	96.3

Kaynak: IEA, 2016a

2.1. Türkiye ve OECD ülkelerinde Elektrik Tüketimi ve Elektrığın Fiyatı

Elektrik enerjisi genel olarak pahalı bir enerji türüdür. İnsanların yaşamını kolaylaştıran birçok alanda kullanılmaktadır. Enerji fiyatının düşük olmasının hem doğrudan hem de dolaylı olarak ekonomik gelişme üzerinde etkileri bulunmaktadır.

a) Endüstri'de Elektrik Tüketimi ve Elektrığın Fiyatı

Türkiye'de endüstri sektöründe kullanılan elektrik enerjisi 1974-2014 döneminde sürekli bir artış sergilemiştir (Tablo 4). Türkiye'de endüstri sektöründe 2000 yılındaki enerji tüketimi 46.09 TWh iken bu rakam yaklaşık olarak 2 kat artarak 2014 yılında 95.84 TWh yükselmiştir. Söz konusu dönemde Tablo 4'te verilen ülkeler arasında toplam elektrik tüketim artış oranı en fazla olan ülke Türkiye'dir.

Tablo 4: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri'de Toplam Elektrik Tüketimi (TWh)

	1974	1990	2000	2005	2010	2013	2014
Fransa	88.01	114.67	130.66	134.55	117.44	111.44	111.38
İtalya	80.35	110.92	141.85	144.76	127.87	111.98	112.92
Meksika	18.91	53.39	82.66	104.33	122.71	137.99	142.33
Yunanistan	7.61	12.11	13.58	14.42	14.14	11.37	12.87
Macaristan	11.22	13.72	8.80	9.27	9.28	14.84	14.68
Polonya	41.32	42.74	40.45	41.29	41.83	47.83	40.06
İngiltere	86.87	100.64	114.11	116.03	104.63	97.87	93.53
ABD	648.09	866.54	1142.11	898.15	826.43	846.49	821.04
OECD	1874.4	2668.8	3251.3	3138.7	2980.6	2998.2	2983.4
Türkiye	6.9	27.34	46.09	60.67	77.30	91.38	95.84

Kaynak: IEA, (2016c), Electricity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

SGP (Satınalma Gücü Paritesi)'ye göre \$/MWh cinsinden hesaplanan Türkiye'nin ve bazı OECD ülkelerinin endüstri sektöründe tüketilen elektrik enerjisi fiyatı Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin endüstri sektöründe yıllar itibarıyla elektrik fiyatları 2012 yılına kadar sürekli artmış ve bu yıldan sonra azalış eğilimi sergilemiştir. 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe SGP'ye göre elektrik fiyatı 246.7 \$/MWh ile 24 OECD ülkesi arasında İtalya'dan sonra gelerek 23. sırada yer almaktadır (IEA, 2016c). Yani Türkiye'de endüstri sektöründe kullanılan elektrik enerjisi SGP'ye göre birçok OECD ülkesinden daha pahalıdır. Aynı zamanda OECD ortalamasının üstündedir.

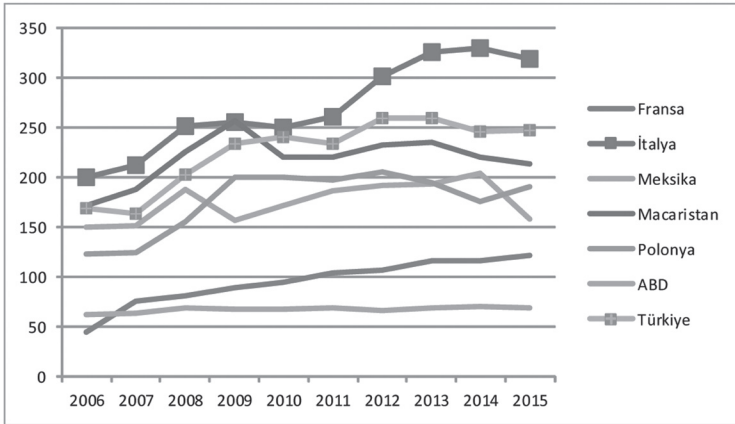
Tablo 5: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Endüstri için Elektrik Fiyatları \$/MWh

	2006	2008	2010	2012	2014	2015
Fransa	44.8	81.3	94.3	106.6	115.9	121.1
İtalya	200.4	251.3	249.9	300.8	330.0	318.9
Meksika	150.1	188.1	171.4	192.0	203.9	157.5
Yunanistan	-	109.6	122.6	156.2	176.9	-
Macaristan	171.3	226.0	219.8	232.7	220.4	213.8
Polonya	123.5	154.8	199.5	205.5	176.1	190.4
İngiltere	101.3	122.5	113.5	121.7	134.1	-
ABD	61.6	68.3	67.9	66.7	70.1	68.9
OECD	90.8	107.3	113.0	123.0	136.6	-
Türkiye	168.4	202.5	240.7	258.8	246.2	246.7

Kaynak: IEA, (2016c), Electricity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Not: - işareti ilgili ülkenin verisinin olmadığını göstermektedir.

Şekil 1'de görüldüğü gibi 2014 yılı hariç Türkiye'nin endüstri sektöründe yıllar itibarıyla elektrik fiyatları artış eğilimini sergilemektedir. İtalya tüm ülkeler arasında, endüstri sektöründe yıllar itibarıyla elektrik fiyatları artış eğilimi en yüksek olan ülke konumundadır (Şekil 1)

b) Hane halkının Elektrik Tüketimi ve Elektrik Fiyatı

Türkiye'de toplam enerji tüketimindeki artışa paralel olarak konutlarda hane-halkı tarafından kullanılan elektrik tüketiminde de artış meydana gelmiştir. Konutlarda 2000 yılında toplam elektrik tüketimi 23.89 TWh (terawatt saat) iken, 2014 yılında 46.19 TWh yükselmiştir (IEA, 2016a:486).

Türkiye ve bazı ülkelere ait yıllar itibarı ile konutlarda elektrik tüketiminin TWh cinsinde değerleri Tablo 6'da verilmiştir. 2014 yılına göre söz konusu ülkeler arasında elektrik tüketimi 1.416 TWh ile en yüksek tüketim değerine sahip ülke ABD (Amerika Birleşik Devletleri), 28.08 TWh ile en düşük tüketim değerine sahip ülke Polonya olmuştur.

Tablo 6: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Konutlarda Toplam Elektrik Tüketimi (TWh)

	1974	1990	2000	2005	2010	2013	2014
Fransa	33.04	96.91	128.72	138.48	161.52	167.9	149.4
İtalya	27.33	52.73	61.11	66.96	69.55	66.98	64.26
Meksika	5.5	20.30	36.13	42.53	48.70	52.37	53.91
Yunanistan	3.00	9.07	14.21	16.88	18.13	17.45	17.15
Macaristan	2.87	9.19	9.79	11.12	11.20	10.58	10.42
Polonya	6.13	20.22	21.03	25.25	28.62	28.44	28.08
İngiltere	92.63	93.79	111.84	125.71	118.83	113.45	108.88
ABD	587.18	924.02	1192.45	1359.23	1445.71	1391.03	1416.98
Türkiye	1.5	9.06	23.89	30.94	41.41	44.97	46.19

Kaynak: IEA, (2016c), Electricity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Bir mal veya hizmetin tüketimini etkileyen önemli faktörler arasında fiyat yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye ve bazı OECD ülkelerinde hanehalkının kullandığı elektrik fiyatı SGP'ye göre \$/MWh cinsinden araştırılmış ve Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre 2015 yılında söz konusu ülkeler arasında SGP cinsinden elektriği en pahalı olarak tüketen iki ülke Polonya (347.8 \$/MWh) ve Türkiye (320 \$/MWh)'dir. Türkiye'nin elektrik fiyatlarının OECD ülkeleri içinde yüksek olmasının nedeni üretiminin önemli bir kısmının doğalgaz kullanımına dayanması olarak ifade edilebilir. Çünkü Türkiye doğalgaz rezervi açısından fakir bir ülkedir. Daha ucuz ve çevreci enerji kaynaklarının üretimine önem verilmesi ile hanehalkı elektrik fiyatları düşürülebilir. Ayrıca Türkiye'nin konut fiyatları komşu piyasalara kıyasla çok düşük, Estonya ve Çek Cumhuriyeti ile benzerdir (IEA, 2016e:150).

Tablo 7: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Hanehalkı için Elektrik Fiyatları \$/MWh

	2007	2009	2010	2012	2014	2015
Fransa	127.9	133.1	145.7	160.6	190.6	199.6
İtalya	230.1	262.4	254.8	297.3	308.9	312.3
Meksika	138.3	145.2	147.7	150.9	151.2	145.2
Yunanistan	-	156.7	170.5	210.8	291.9	-
Macaristan	263.2	331.8	362.3	361.1	282.8	274.2
Polonya	226.4	280.1	296.9	342.2	338.6	347.8
İngiltere	158.3	186.9	172.4	197.5	222.5	221.5
ABD	106.5	115.1	115.8	118.8	125.0	126.5
OECD	137.0	151.6	154.2	164.1	181.5	171.5
Türkiye	183.1	279.9	293.6	322.6	319.2	320.0

Kaynak: IEA, (2016c), Electricity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Not: - işareti verisinin olmadığını göstermektedir.

2.2. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Doğalgaz Tüketimi ve Doğalgazın Fiyatı

Türkiye, doğal gazda önemli ölçüde ithalata ve ithalatta da büyük ölçüde Rusya'ya bağlıdır. LNG (Liquified Natural Gas-Sıvılaştırılmış Doğalgaz) ithalatının artmasıyla birlikte Rusya'dan yapılan ithalatın toplam ithalattaki payı, yıllar içinde %65'lerden %55'lere düşmüştür (EPDK, 2016a). Türkiye'de, 2015 yılındaki doğalgaz tüketiminin %22.92'si konut, %39.61'i elektrik üretimi ve %29.10'u sanayi sektöründe gerçekleşmiştir (EPDK, 2016a)

a) Endüstride Doğalgaz Tüketimi ve Doğalgazın Fiyatı

Tablo 8'de görüleceği üzere, Türkiye'de 2000'den 2014'e endüstride toplam doğalgaz tüketimindeki artış %425 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Tablo 8 incelendiğinde Türkiye'nin 2000-2014 döneminde endüstride doğalgaz tüketim değerlerinin sürekli yukarıya doğru artış sergilediği görülmektedir. Türkiye 2014 yılında endüstri sektöründe birçok Avrupa Birliği ülkesinden (Macaristan, Polonya ve İngiltere) daha fazla doğal gaz tüketimini gerçekleştirmiştir. OECD ülkelerinin endüstri sektöründeki doğalgaz tüketim değerleri esas alınarak büyükten küçüğe doğru sıralandığında, Türkiye 2005 yılında 3.8 milyon metreküp ile 15. sırada yer alırken, 2014 yılında ise 10.4 milyon metreküp ile 7 basamak yükselerek 8. sırada yer almıştır (IEA, 2016c).

**Tablo 8: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri'de Toplam Doğalgaz Tüketimi
(Milyon metre küp)**

	2000	2011	2012	2013	2014
Fransa	13 713	9 960	10 803	13 268	11 243
İtalya	773 402	433 000	420 682	406 167	397 582
Meksika	517 205	564 044	589 739	621 152	557 037
Yunanistan	11 341	25 825	23 650	24 983	21 574
Macaristan	1 706	1 205	995	1 508	1 554
Polonya	3 058	4 228	4 142	4 267	4 222
İngiltere	16 586	8 594	8 321	8 521	8 457
ABD	167 994	136 046	142 694	140 435	146 219
OECD	346 924	308 222	316 396	320 557	321 428
Türkiye	1 988	9 572	9 712	9 729	10 437

Kaynak: IEA, (2016c), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Türkiye ve bazı ülkeler için endüstri sektöründeki doğalgaz fiyatı SGP göre \$/MWh cinsinden araştırılmış ve Tablo 9'da verilmiştir. Buna göre 2015 yılında söz konusu ülkeler arasında SGP cinsinden endüstride doğalgazı en pahalı tüketen ülkeler sırasıyla Macaristan (73.4 \$/MWh) ve Türkiye (71.8 \$/MWh)'dir. 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe SGP'ye göre doğalgazın fiyatı 32.60 \$ ile 25 OECD ülkesi arasında Polonya'dan sonra gelerek 7. sırada yer almaktadır (IEA, 2016c). Yani 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe 6 OECD ülkesinden (Kanada, ABD, Yeni Zelanda, Belçika, Hollanda ve Polonya) doğalgazı daha pahalı kullanırken, geri kalan OECD ülkelerinde daha ucuz kullanılmaktadır. Bu durum Türkiye'nin doğalgaz ihracatçısı ülkelere yakın olması ile açıklanabilir.

Tablo 9: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Endüstri için Doğalgaz Fiyatları \$/MWh

	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Fransa	29.1	31.6	43.9	47.7	45.2	44.5
İtalya	37.7	44.3	-	-	-	-
Meksika	44.4	-	-	-	-	-
Yunanistan	38.5	39.1	57.5	74.7	70.0	56.2
Macaristan	70.2	84.6	70.1	80.7	91.4	73.4
Polonya	48.4	62.2	68.9	75.2	77.2	67.6
İngiltere	22.2	29.7	31.7	38.7	34.8	31.1
ABD	25.3	17.6	16.9	15.3	18.3	12.7
OECD	30.8	29.0	29.7	32.0	32.9	..
Türkiye	57.0	68.2	56.9	76.9	72.9	71.8

Kaynak: IEA, (2016d), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

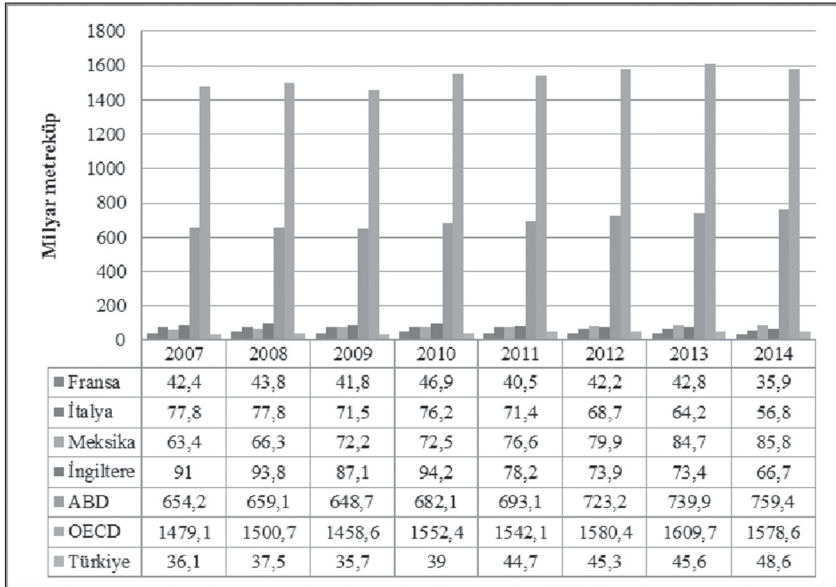
Not: - işareti ilgili ülkenin verisinin olmadığını göstermektedir.

b) Hanehalkının Doğalgaz Tüketimi ve Doğalgazın Fiyatı

Şekil 2’de, Türkiye ve bazı OECD ülkelerine ait yıllar itibarıyla konutlarda doğalgaz tüketim değerleri yıllar itibarıyla verilmektedir. Buna göre Türkiye’de 2007 yılında 36.1 milyar m³ olan doğalgaz tüketimi yaklaşık %35 artarak 2015 yılında 48.6 milyar m³’e yükselmiştir (Şekil 2). Ayrıca Şekil 2, Türkiye’nin konutlardaki doğalgaz tüketiminin sürekli arttığını göstermektedir.

2014 yılının verilerine göre Türkiye’deki doğalgazın %49.1’i elektrik üretiminde, % 22’si endüstride, %19.1’i konutlarda, %6.3’ü ticari ve kamu hizmetlerinde, % 2.5’i diğer enerji ve yaklaşık %1’i ulaşım sektöründe kullanılmıştır (IEA, 2016c:103). Bu bulgular Türkiye’de doğalgazın elektrik üretiminin önemli bir kaynağını oluşturduğunu göstermektedir. Elektrik üretiminde yerli kaynakların kullanımının artırılması için yatırımların artırılması önem arz etmektedir. Zira Türkiye’de kullanılan doğalgazın büyük bir kısmı ithal edilmektedir. 2014 yılında ithal edilen net doğalgaz miktarı 47.6 milyon m³ e ulaşmıştır (IEA, 2016c:103).

2014 yılına göre Şekil 2’de verilen ülkeler arasında doğalgaz tüketimi 759.4 milyar m³ ile en yüksek tüketim değerine sahip ülke ABD iken, 36.9 milyar m³ ile en düşük tüketim değerine sahip ülkenin ise Fransa olduğu söylenebilir.

Şekil 2:Türkiye ve Bazı Ülkelerin Yıllar İtibarı ile Konutlarda Doğalgaz Tüketimi

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2015 <http://www.bp.com/statisticalreview>

Türkiye'de 2007 yılında SGP'ye göre 67.2 \$/MWh olan doğalgaz fiyatı yaklaşık %34 artarak 2015 yılında 89.8 \$/MWh'ye yükselmiştir (Tablo 10). Ayrıca Türkiye'deki doğalgaz fiyatları OECD doğalgaz fiyatlarının ortalamasının üstündedir. Ancak Tablo 10'da verilen ülkelerin dışındaki diğer OECD ülkeleri ile kıyaslandığında 2015 yılı itibarıyla Türkiye'de hem endüstri hem de konut tüketicileri için doğalgaz fiyatı düşüktür (IEA, 2016e:122). Türkiye, 2015 yılının verilerine göre IEA üye ülkeleri arasında (ABD, Kanada ve Macaristan'dan sonra) hane halkına dördüncü en düşük gaz fiyatı sağlayan ülkedir (IEA, 2016f:116).

Tablo 10: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Hanehalkı için Doğalgaz Fiyatları \$/MWh

	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Fransa	55.2	61.0	73.9	82.5	82.3	82.1
İtalya	78.1	84.1	-	-	-	-
Meksika	80.8	67.0	59.3	55.0	59.4	52.4
Yunanistan	87.4	92.4	110.9	185.6	173.2	171.5
Macaristan	74.0	99.2	102.4	101.7	87.6	85.3
Polonya	88.8	115.3	117.8	121.0	127.9	126.6
İngiltere	43.7	57.8	60.0	69.9	73.5	70.1
ABD	43.0	40.0	36.4	34.0	36.1	39.5
OECD	55.8	59.3	57.6	61.2	62.9	61.9
Türkiye	67.2	82.9	71.3	92.9	89.5	89.8

Kaynak: IEA, (2016d), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Not: - işareti verisinin olmadığını göstermektedir.

2.3. Türkiye ve OECD Ülkelerinde LPG Tüketimi ve LPG'nin Fiyatı

Genel olarak Türkiye'de LPG (Liquefied petroleum gas) ürünleri tüplü, dökme ve otomotivde kullanılan otagaz olmak üzere üç şekilde kullanılmaktadır. 2015 yılına ait verilere göre Türkiye'de 815.547 ton tüplü LPG, 176.281 ton dökme LPG, 3.069.237 ton otagaz LPG olmak üzere toplam 4.061.064 ton LPG tüketimi gerçekleştirilmiştir (Tablo 11). Ayrıca Türkiye'de 2015 yılında LPG ürünleri içinde %75.58 oranı ile en çok kullanılan ürün oto gazdır.

Tablo 11: 2010-2015 Yılları Arasında LPG Tüketimin Ürün Türlerine Göre Dağılımı

Yıl		Ürün			
		Tüplü	Dökme	Otogaz	Toplam
2010	Tüketim (ton)	1.043.809	138.006	2.489.501	3.671.316
	Oran (%)	28.43	3.76	67.81	100
2012	Tüketim (ton)	889.877	170.292	2.694.857	3.755.026
	Oran (%)	23.70	4.54	71.77	100
2014	Tüketim (ton)	800.949	145.895	2.838.408	3.785.252
	Oran (%)	21.16	3.85	74.99	100
2015	Tüketim (ton)	815.547	176.281	3.069.237	4.061.064
	Oran (%)	20.08	4.34	75.58	100

Kaynak: EPDK, (2015a) Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu. <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/LPG/YayinlarRaporlar/Yillik> (03.01.2017)

Türkiye ve bazı OECD ülkeleri için SGP'ye göre ticari olmayan otomotiv LPG fiyatları \$/litre cinsinden Tablo 12'de sunulmuştur. Tablo 12 incelendiğinde Türkiye'de 2007-2013 yılları arasında LPG fiyatında sürekli bir artış, 2013 yılında sonra azalış eğilimi meydana gelmiştir. Türkiye'de 2007 yılında SGP'ye göre yaklaşık 1.98 \$/litre olan doğalgaz fiyatı yaklaşık %27 artarak 2015 yılında 2.52 \$/litre'ye yükselmiştir (Tablo 12). Bu fiyat artışlarının bir kısmının döviz kurlarından, bir kısmının da LPG arz edenlerin yaptığı fiyat artışlarından kaynaklandığı ifade edilebilir.

Tablo 12: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Ticari olmayan Otomotiv LPG Fiyatları Litre/\$

	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Fransa	0.796	0.785	1.011	1.066	1.046	0.959
İtalya	0.766	0.720	0.982	1.080	1.028	0.824
Meksika	-	-	-	-	-	-
Yunanistan	-	-	-	-	-	-
Macaristan	1.273	1.244	1.757	2.166	2.029	1.665
Polonya	0.900	0.903	1.242	1.286	1.254	1.039
İngiltere	-	-	-	-	-	-
ABD	-	-	-	-	-	-
OECD	-	-	-	-	-	-
Türkiye	1.979	2.200	2.896	3.028	2.939	2.520

Kaynak: IEA, (2016c), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Not: - işareti ilgili ülkenin verisinin olmadığını göstermektedir.

2.4. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Petrol Tüketimi ve Petrolün Fiyatı

a) Endüstride Kullanılan Petrol Tüketimi

Türkiye’de endüstrideki petrol tüketimi 2014’te, 1980 yılına göre yaklaşık % 40 oranında artmıştır (Tablo 13). Tablo 13’e göre 2014 yılında ABD, Fransa, Meksika ve İtalya’dan sonra endüstri sektöründe en fazla petrol tüketen ülke Türkiye’dir. Türkiye petrol rezervi bakımında fakir bir ülkedir. Büyük oranda ithal edilen petrolün üretimde kullanılması üretim maliyetlerini artırır. Bu nedenle endüstri sektöründe çevreci, yerli ve ucuz enerji kaynakları tercih edilmelidir.

Tablo 13: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri’de Kullandığı Toplam Petrol Tüketimi (000 ton)

	1973	1980	1990	2000	2010	2013	2014
Fransa	35 097	30 625	17 458	18 927	15 566	14 632	14 829
İtalya	30 092	22 940	17 148	14 173	12 739	8 522	8 638
Meksika	5 385	9 163	13 660	13 524	12 740	10 968	11 574
Yunanistan	2 455	3 155	2 131	2 610	2 250	1 474	1 641
Macaristan	2 288	3 299	1 957	1 510	1 729	1 571	1 784
Polonya	2 999	4 729	2 958	3 796	4 156	3 558	3 556
İngiltere	13 333	8 466	3 460	508	558	150	171
ABD	154 235	184 106	141 641	150 284	146 904	124 211	120 198
OECD	516 358	489 696	407 489	450 655	428 796	389 601	384 988
Türkiye	2 680	4 319	6 164	8 114	7 467	7 740	6 030

*İşlenmiş petrol ürünleri

Kaynak: IEA, (2016b), Oil Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

b) Benzin Tüketimi ve Benzinin Fiyatı

Türkiye’de petrol ağırlıklı olarak ulaşım ve sanayide kullanılmaktadır. Bu bağlamda 2014 yılı verilerine göre toplam petrol talebinin %60.9’u ulaşım, %13.3’ü ise endüstri tüketiminden oluşmaktadır (IEA, 2016b:73). Türkiye’de yurtiçi akaryakıt satışlarında 2015 yılının 2014 yılına göre %13 civarında artış meydana gelmiştir (EPDK, 2016b:26).

Türkiye ve bazı OECD ülkelerine ait yıllar itibarıyla benzin tüketiminin milyon ton cinsindeki değerleri Tablo 14’te verilmiştir. Buna göre Türkiye’de 1996 yılında 4570 bin ton olan benzin tüketimi, 2015 yılında 2068 bin tona düşmüştür. Ayrıca verilen ülkeler arasında petrol tüketim değerleri en yüksek olan ülkenin ABD olduğu söylenebilir (Tablo 14).

**Tablo 14: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Yıllar İtibarı ile Benzin Tüketimi
(000 ton)**

	1996	2000	2005	2010	2015
Fransa	15015	13791	10842	7967	7083
İtalya	19 236	17 235	14 115	10430	9173
Meksika	20 156	22 208	28 054	33492	33129
Yunanistan	2 940	3 280	3 918	3705	2463
Macaristan	1345	1336	1486	1372	1288
Polonya	4 568	5 005	4 008	4222	3706
İngiltere	22411	21603	18780	15094	12713
ABD	341085	367144	395221	396946	398871
Türkiye	4570	3619	2673	2041	2068

Kaynak: IEA, (2016b), Oil Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

2015 yılı içinde uluslararası piyasadaki fiyatlara bağlı olarak benzin ve motorin fiyatları Türkiye’de dalgalanmalar göstermiş ve vergisiz bayi satış fiyatı ortalaması yıl boyunca 95 oktan kurşunsuz benzin için 1,62 TL/LT, motorin için ise 1,63 TL/LT olarak gerçekleşmiştir (EPDKb, 2016b:66).

Türkiye’de 2007 yılında SGP’ye göre 3.33 \$/litre olan benzin fiyatı yaklaşık %9.5 oranında artarak 2015 yılında 3.6 \$/litre’ye yükselmiştir. Ayrıca Türkiye’deki petrol fiyatları dünyadaki gelişmelere bağlı olarak arttığı söylenebilir. Türkiye’de hem benzin fiyatları hem de diğer petrol ürünlerinin fiyatları OECD ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir. Perakende satış fiyatında vergi oranları ise %50 civarındadır (Tablo 15).

Tablo 15: SGP’ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkeler için 95 Oktan Kurşunsuz Benzin Fiyatları \$/litre

	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Fransa	1.425	1.401	1.776	1.878	1.815	1.650
İtalya	1.590	1.583	2.023	2.344	2.287	2.066
Meksika	1.154	1.270	1.343	1.497	1.687	1.712
İngiltere	1.462	1.513	1.905	1.939	1.823	1.587
ABD	0.768	0.654	0.963	0.968	0.937	0.697
OECD	0.962	0.910	1.204	1.240	1.218	1.004
Türkiye	3.331	3.422	4.230	4.432	4.151	3.648

Kaynak: IEA, (2016e), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

2.5. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Kömür Tüketimi ve Kömür Fiyatı

a) Endüstri'de Kömür Tüketimi ve Kömürün Fiyatı

Fosil yakıtlar içinde petrol eşdeğeri olarak en büyük rezerve sahip enerji türü kömürdür. Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin endüstrideki toplam kömür tüketim miktarları, yıllar itibarıyla Tablo 16'da sunulmuştur. Buna göre, 2014 yılı itibarıyla Türkiye ve ABD en çok kömür tüketimi gerçekleştiren iki ülke olmuştur. Türkiye'nin 2000 yılı endüstrideki toplam kömür tüketimi 12.6 Mtce'den, 2014 yılında 7.9 Mtce civarına gerilemiştir.

Tablo 16: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Endüstri'de Toplam Kömür Tüketimi (Mtce)

	1973	1980	1990	2000	2010	2013	2014
Fransa	10.4	7.7	8.4	5.2	4.3	4.0	4.0
İtalya	3.8	4.3	4.7	3.5	2.5	2.1	2.2
Meksika	2.0	2.3	1.3	1.1	5.6	5.2	3.5
Yunanistan	0.5	0.5	1.5	1.2	0.4	0.3	0.3
Macaristan	2.2	1.8	0.8	0.5	0.4	0.2	0.3
Polonya	14.4	14.9	9.4	10.6	5.4	5.3	5.3
İngiltere	20.1	8.5	9.5	3.9	3.2	3.3	3.4
ABD	86.1	68.9	65.7	43.4	36.2	30.9	30.5
OECD	261.1	229.0	226.5	169.0	140.8	129.3	130.3
Türkiye	1.6	3.1	6.4	12.6	10.4	8.2	7.9

Kaynak: IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Türkiye ve seçilmiş bazı OECD ülkelerinin endüstri için kok kömürünün \$/ton cinsinden değerleri Tablo 17'de verilmiştir. Türkiye'de 2006 yılında 237.60 \$/ton olan kok kömür fiyatı yaklaşık %55.42 oranında artarak 2014 yılında 369.27 \$/ton'a yükselmiştir (Tablo 17).

Tablo 17: SGP'ye Göre Türkiye ve Bazı Ülkelerde Endüstri için Kömür Fiyatları \$/ton*

	2006	2009	2011	2012	2013	2014
Fransa	117.56	171.95	-	-	-	-
İtalya	107.15	133.33	-	-	-	-
Meksika	-	-	-	-	-	-
Yunanistan	-	-	-	-	-	-
Macaristan	-	-	-	-	-	-
Polonya	160.13	218.52	333.04	267.42	236.22	-
İngiltere	-	-	-	-	-	-
ABD	102.79	158.20	202.64	197.72	199.39	187.94
OECD	-	-	-	-	-	-
Türkiye	237.60	398.51	409.29	416.01	382.38	369.27

Kaynak: IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics *Kok kömürü

Not: - işareti verisinin olmadığını göstermektedir.

b) Hanehalkının Kömür Tüketimi ve Kömürün Fiyatı

Türkiye ve bazı OECD ülkelerinin hanehalkı tarafından tüketilen toplam kömür miktarları Tablo 18'de verilmiştir. Buna göre 2000 yılında Polonya hariç, birçok Avrupa ülkesinde, kömür tüketimi büyük oranda azalmıştır. Türkiye ise 2010 yılından sora hanehalkı kömür tüketimini azaltmaya başlamıştır. Türkiye'nin hanehalkı toplam kömür tüketimi, 1990 yılında 4.3 Mtce iken, 2014 yılında 2.6 Mtce'ye gerilemiştir. Fosil bir yakıt olan kömür tüketiminin azaltılması kent alanlarının daha temiz kalmasını sağlamaktadır. Bu anlamda kömüre göre daha az çevre kirliliği yaratan enerji türü doğalgazın zamanla hanehalkı sektöründe kömürün yerini alabilir.

Tablo 18: Türkiye ve Bazı Ülkelerin Hanehalkının Toplam Kömür Tüketimi (Mtce)

	1973	1980	1990	2000	2010	2013	2014
Fransa	9.2	4.6	2.4	0.9	0.3	0.3	0.2
İtalya	1.2	0.4	0.1	0.0	-	-	-
Meksika	-	-	-	-	-	-	-
Yunanistan	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Macaristan	2.2	2.7	2.4	0.3	0.2	0.2	0.1
Polonya	13.6	17.8	10.5	6.1	11.3	9.9	9.1
İngiltere	20.9	9.7	5.0	2.2	0.9	0.9	0.7
ABD	4.5	2.2	2.1	1.9	-	-	-
OECD	109.5	91.2	65.7	19.9	26.9	18.8	16.3
Türkiye	1.9	2.6	4.3	2.9	9.2	3.2	2.6

Kaynak: IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics

Not: - işareti ilgili ülkenin verisinin olmadığını göstermektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Genel olarak, OECD ülkeleri arasında, 2010 yılından bu yana en yüksek enerji talep artış oranına sahip ülkenin Türkiye olduğu ifade edilebilir. Türkiye 2015 yılı itibarıyla birincil enerji tüketiminde dünyadaki tüm ülkeler arasında 19. sırada yer almıştır. Ayrıca son yıllarda ekonomik büyümenin artırılmak istenmesi ve nüfus oranındaki artış ile birlikte enerji tüketiminde sürekli bir artış yaşanmıştır. Özellikle elektrik ve gaz tüketiminde devamlı bir artış meydana gelmiştir. Genel olarak hem endüstri hem de hanehalkı sektöründe elektrik, doğalgaz ve petrol tüketimi son 14 yılda sürekli bir artış eğilimi sergilediği söylenebilir. Bu artış eğiliminin ekonomik büyümeye ve nüfus artışına bağlı olduğu ifade edilebilir. Çünkü Türkiye'nin son on yıldaki büyüme rakamı %5 civarlarındadır. Hem endüstri sektörünün hem de hane halkının kömür tüketiminde son 4 yılda bir azalış eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu durum, konut sektöründe ve elektrik üretiminde kömür yerine doğal gazın tercih edilmesinde kaynaklandığı söylenilebilir. Bu azalış eğilimi birçok OECD ülkesinde de görülmektedir.

Tüm OECD ülkeleri kendi ekonomik koşulları içinde değerlendirildiğinde 2015 yılı itibarı ile Türkiye'nin nihai kullanım enerji fiyatlarının birçok OECD ülkesinden daha düşük olduğu söylenebilir. Buna göre 2015 yılında hesaplan toplam reel nihai kullanım fiyat indeks değerleri küçükten büyüğe doğru sıralandığında Türkiye 92.2 indeks değeri ile 31 OECD ülkesi arasında İsveç'ten sonra 6. sırada yer almıştır.

SGP'ye göre elektrik fiyatları değerlendirildiğinde Türkiye'nin \$/MWh cinsinden hesaplanan elektrik fiyatlarında endüstri sektöründe yıllar itibarıyla artış gözlenmiştir. Endüstri sektöründeki elektrik fiyatları SGP'ye göre birçok OECD ülkesinden yüksektir. Zira 2015 yılı itibarıyla Türkiye endüstri sektöründe SGP'ye göre elektrik fiyatı verisi olan 24 OECD ülkesi arasında İtalya'dan sonra gelerek 23. sırada yer almıştır. Yani Türkiye'de endüstri sektöründe kullanılan elektrik enerjisinin SGP'ye göre birçok OECD ülkesinden daha pahalı olup OECD ortalamasının üstünde gerçekleştiği söylenebilir. Türkiye IEA üye ülkeleri arasında (ABD, Kanada ve Macaristan'dan sonra) hane halkına en düşük fiyatla gaz sağlayan dördüncü ülke olmuştur.

Türkiye'de hem benzin fiyatları hem de diğer petrol ürünlerinin fiyatları OECD ortalamasının üstündedir. Ayrıca perakende satış fiyatında vergi oranları ise %50 civarlarındadır. Vergilerden dolayı Türkiye'deki petrol fiyatları yüksektir. Türkiye'de 2015 yılı içinde benzin ve motorin bayi satış fiyatı ortalaması yıl boyunca 95 oktan kurşunsuz benzin için 1,62 TL/LT, motorin için ise 1,63 TL/LT olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye enerji kaynakları bağlamında hassas bir bölgede yer almaktadır. Zira Türkiye, enerji kaynaklarının arz ve talep edilen bölgeleri arasında bir kavşak bölge işlevine sahiptir. Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye'ye enerji arzının kesilmemesi son derece önem arz etmektedir. Bu açıdan bu konuda karar vericilerin ve politika yapıcıların çok boyutlu politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda, yerli kaynakların değerlendirilmesine yönelik yatırımların yapılması, uluslararası enerji projelerinde yer alması ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanım stratejilerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de artan enerji talebini karşılamak ve fiyat artışlarını önlemek için hükümetin, enerji kaynaklarını çeşitlendirmesinin gerekliliği ortada durmaktadır. Özellikle dışa olan bağımlılığını azaltmak için politika üretmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda nükleer enerji yatırımlarını gerçekleştirmek üzere daha hızlı davranması gerektiği söylenebilir. Bunun için nükleer enerji yatırımlarına daha fazla kaynak ayrılmalıdır. Bu meyanda uygulanacak bir diğer politika, sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılmasıdır. Uluslararası entegrasyon ile yeni enerji yatırım anlaşmaları yapılarak enerji arzındaki riskleri ortadan kaldırılabilir. Bu anlamda Türkiye için önemli projelerden birisi Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)'dır. Artan enerji talebini karşılamak için uluslararası arenada bu tür projelerin hayata geçirilmesi gerekir. Bu tür projeler hem Türkiye'nin hem de büyük çoğunluğu Avrupa'da olan OECD ülkelerinin enerji güvenliği için önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye bu OECD ülkeleri ile enerji kaynakları açısından zengin olan coğrafya arasında bir köprü görevini üstlenmektedir.

Sonuç olarak yurt içi enerji arzını artırmak ve dışa olan bağımlılığı azaltmak için uygulanması gereken politikalar vardır. Bu anlamda yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanmak için yatırım yapmak, ülke çapında enerji verimliliği ve tasarrufuna yönelik stratejiler gerçekleştirmek, petrol ve doğalgaz boru hattı projelerinin sayısını artırmak ve bunlara yönelik yatırımlar yapmak, doğal gaz depolama tesislerini ülke çapında yaymak ve nükleer enerji santrallerinin faaliyete geçirilmesini hızlandırmaktır. Böylece enerji konusunda küresel piyasalarda rekabet edilebilirlik potansiyeli ortaya çıkarılmış olur.

KAYNAKLAR

- ALLOUI, R. Safouane Ben Aissa, M. ve Nguyen, D.K. (2013). Conditional dependence structure between oil prices and exchange rates: A copula-GARCH approach, *Journal of International Money and Finance*, 32, 719-738.
- ALTINTAŞ, H. (2013). Türkiye’de Birincil Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 263-294.
- AMANO, R. A., van Norden, S. (1998). Oil prices and the rise and fall of the US real exchange rate. *Journal of International Money and Finance*, 17 (2), 299-316.
- ASLAN, A. (2013). Energy Consumption and GDP: The Strong Relationship in OECD Countries, *Energy Sources, Part B*, 8(4), 339-345.
- AYDIN, L. ve Acar, M. (2011). Economic impact of oil price shocks on the Turkish economy in the coming decades: A dynamic CGE analysis, *Energy Policy*, 39, 1722-1731.
- BP Statistical Review of World Energy June 2015 <http://www.bp.com/statisticalreview>
- BP Statistical Review of World Energy 2017 <http://www.bp.com/statisticalreview>
- BRAHMASRENE, T., Huang, J.H., Sissoko, Y. (2014). Crude oil prices and exchange rates: Causality, variance decomposition and impulse response. *Energy Economics*, 44 (4), 407-412.
- CHENG, B.S, W.T. Lai (1997). An Investigation of Co-integration and Causality Between Energy Consumption and Economic Activity in Taiwan, *Energy Economics*, 19(4), 435-444.
- DOĞAN, S., Ustaoglu, M. ve Demez, S. (2012). Relationship between Real Oil Price and Real Exchange Rate: the case of Turkey, 8th International Strategic Management Conference, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58, 1293 - 1300.
- EPDK, (2015a) Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu. <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/LPG/YayinlarRaporlar/Yillik> (03.01.2017).
- EPDK, (2015b) Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu. <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik>

- FARIA, J. R., Mollick, A. V., Albuquerque, P. H. & Leon-Ledesma M. A. (2009). The effect of oil price on china's export. *China Economic Review*, 20, 793-805.
- HUANG, Y., & Guo, F. (2007). The role of oil price shocks on China's real exchange rate. *China Economic Review*, 18(4),403-416.
- IEA, (2016a), Electricity Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics.
- IEA, (2016b), Oil Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics.
- IEA, (2016c), Natural Gas Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics.
- IEA, (2016d), Coal Information 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics.
- IEA, (2016e), Energy Prices and Taxes Quarterly Statistics 2016, Statistics, International Energy Agency, Statistics,
- IEA, (2016f), Energy Policies of IEA Countries, Turkey, 2016, Review.
- KÖNE, A.Ç. (2016), Veri Zarflama Analizi İle Türkiye'nin Bölgesel Eko-Etkinliğinin Araştırılması, Türkiye 12. Enerji Kongresi Bildirileri, <http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/10-AylinCigdemKone.pdf> (06.03.2016)
- KRAFT, J., ve Kraft, A. (1978). On the Relationship between Energy and GNP, *Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.
- NAKAJIMA T. ve Hamori, S. (2013). Testing causal relationships between wholesale electricity prices and primary energy prices, *Energy Policy*, 62, 869-877.
- PERSHİN, V., Molero, J.K. ve Gracia, F.P. (2015). Exploring the oil prices and exchange rates nexus in some African economies, *Journal of Policy Modeling*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpolmod.2015.11.001>
- SOYTAŞ, U., Sarı, R. Özdemir, O. (2001). Energy Consumption and GDP Relation in Turkey: A Cointegration and Vector Error Correction Analysis, *Economies and Business in Transition Facilitating Competitiveness and Change in The Global Environment Proceedings*, 838-844, Global Business and Technology Association.
- TATLI, H. (2015). Çok Değişkenli Bir Üretim Modeli İle Toplam Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(84) 135-157.
- WOLDE-RUFAEL, Y. (2006), Electricity Consumption and Economic Growth: A Time Series Experience for 17 African Countries, *Energy Policy*, 34(10), 1106-1114.

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE MUŞ VE ÇEVRESİ

Sedat KARDAŞ¹

Geliş: 17.01.2018 Kabul: 18.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.380034

Öz

Muş adı, edebi, tarihi ve kaynak özelliği taşıyan eserlerde çok fazla bilgi verilen şehirlerimizden değildir. Nadir olarak kaynak eserlerde Muş adına tesadüf ediyoruz. Muş'un tarihi ve sosyolojik yapısı hakkında bilgi veren önemli eserlerin başında Evliya Çelebi Seyahatnamesi gelmektedir. 17. yüzyılın tanınmış seyyahı Evliya Çelebi, kırk yılı aşkın bir sürede, Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü neredeyse bütün toprakları gezmiş, bu topraklarda edindiği tecrübe, deneyim ve bilgileri, tamamı on cildi bulan Seyahatname adlı eserinde toplamıştır. Seyyahlığı yanında aynı zamanda devlet memuru olan Evliya Çelebi, yolculuğu sırasında gezip gördüğü yerleşim yerleri hakkında edindiği bilgilere kendi yorumunu da katarak eserine yansıtmıştır.

Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü ve hakkında bilgiler verdiği yerleşim yerlerinden birisi de Muş şehridir. Bu çalışmada, türünün en önemli eseri konumunda olan Seyahatname eserinden hareketle Evliya Çelebinin gözüyle Muş ve çevresinin 17. Yüzyıldaki durumu hakkında bilgiler değerlendirilerek, şehrin yöre açısından önemine dair bazı tespitlerde bulunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Celebi, Seyahatname, Muş, Malazgirt.

MUŞ AND ITS SURROUNDING IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNAME

Abstract

Muş is not a commonly mentioned city in literary, historical or resource books. We can rarely come across with the name Muş in resource books. One of the most

1 Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sedat_kardas@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3444-0106>.

important books giving information about Muş's history and sociological structure is Evliya Çelebi's *Seyahatname*. Popular traveller of the 17th century Evliya Çelebi travelled more than forty years across almost everywhere where Ottoman Empire reigned, and compiled with the experiences and knowledge he had gained in his ten-volume work '*Seyahatname*'. Being a civil servant as well as a traveller, Evliya Çelebi reflected the information about the places he saw during his travels in his work by adding his own comments.

One of the cities that Evliya Çelebi visited and gave information in his work is Muş city. In this study, starting from *Seyahatname* which is the most important of its kind, information about Muş and its surrounding in the 17th century from Evliya Çelebi's eyes will be examined and the importance of the city for the region will be identified.

Keywords: Evliya Celebi, *Seyahatname*, Muş, Manzikert.

GİRİŞ

Sözlükte; “gezi, yolculuk” (Devellioğlu 2005: 946), “uzak yerlere seyrüsefer, uzun yolculuk” (Şemsettin Sami 2010: 1063) gibi anlamlara gelen seyâhat (aslî siyâhat) sözcüğü Klasik edebiyatta bir edebî türe ad olmuştur. Klasik edebiyatta seyahate çıkan kişiye *seyyah*, bir seyyahın gezdiği yerlerin ahvaline ve seyahati boyunca gezip gördüğü şeylere dair yazdığı kitaba (Şemsettin Sami 2010: 1064), bir başka deyişle seyahat edilen yerlerle ilgili gözlemlerin anlatıldığı eserlere genel olarak *seyahatname* adı verilmiştir (Canım 2010: 249)

Tür kapsamında değerlendirilen eserlerin başka adlar aldığı da görülür. Osmanlıda çıkılan seferlerde konak yerlerini gösteren *menazil* kitapları, bu seferler esnasında yapılan işleri günü gününe kaydedip nakleden *ruznameler*, yine çeşitli vesilelerle yapılan yolculuklarda şairlerin başlarından geçen olayları anlatan *hasbihal* veya *sergüzeştname*ler, yine savaş veya seferlerde bir sebeple esir düşenlerin maceralarını anlatan *esaretnameler*, Osmanlı sefirlerinin elçilik göreviyle gittikleri ülkeleri anlatan *sefaretnameler* bu tür ile benzerlikler gösterir. Ancak aralarındaki benzerliklere rağmen, söz konusu eserleri seyahatnamelerden ayırmak gerekir (Canım 2010: 250).

Seyyahların gittikleri yerlerde ilgilerini çeken hemen her konuyu dile getirmeleri, seyahatnamelerin sosyal, kültürel, dini tarihi vb. konularla ilgili birer ansiklopedik eser özelliği taşımasına neden olmuştur. Bu nedenle seyahatnameler edebiyat dışında tarih, coğrafya, folklor, sosyoloji gibi bilim dallarının araştırmalarına da kaynaklık etmektedir (Aça, Gökalp ve Kocakaplan 2011: 428).

Türün en bilinen eseri, 17. Yüzyılın tanınmış seyyahı Evliya Çelebi tarafından yazılan *Seyahatname*'dir. Söz konusu eser üzerine değişik zamanlarda farklı

araştırmacılar tarafından metin çevirisi ve sadeleştirme başta olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada eserin, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı tarafından günümüz Türkçesine çevirisi yapılan ve Yapı Kredi yayınları tarafından yayımlanan baskısından yararlanılmıştır.

Evliya Çelebi genel olarak gittiği yerlerin tarihi, idaresi, mimari durumu, dini durumu, bilginleri, sur, kale, cami, medrese, han ve hamam gibi önemli tarihi eserlerini tasvir eder, oralarda yaşayan halkın sosyal, ekonomik, dilsel, dinsel, mitolojik ve folklorik özellikleri hakkında bilgiler verir. Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü ve hakkında bilgiler verdiği yerleşim yerlerinden bir tanesi de Muş şehridir.

1. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Muş ve Çevresi

Evliya Çelebi, Seyahatnamenin sırasıyla 1., 2., 3., 4. ve 5. Ciltlerinde Muş ve çevresine ait bilgilere yer vermiştir. Bilhassa 3. ve 4. Ciltlerde Muş adına çok sık olarak rastlanmaktadır.

Evliya Çelebi, Muş'a gelişinden 3. Ciltte bahseder. Babasının ölümünden sonra, Murtaza Paşa'nın maiyetine giren Evliya Çelebi 18 Eylül 1648'de Şam'a gitmek üzere Üsküdardan hareket eder. 28 Ekim 1648 tarihinde Şam'a ulaşır. Şam'dan ulaklık hizmetiyle on günde İstanbul'a gelir. Buradaki Gürcü Nebi isyanına şahit olur ve hemen buradan dönerek on günde tekrar Şam'a ulaşır. Ocak 1649'da Murtaza Paşa'nın ordusuyla birlikte Lübnan yolculuğuna çıkar. Aynı yıl Şam'dan Sivas'a gitmek üzere Murtaza Paşayla birlikte yola çıkar. (Develi 2013: 21). Maraş, Elbistan ve Kayseri üzerinden Sivas'a ulaşır. Sivas ve çevresinde bir süre kaldıktan sonra sırasıyla Harput, Pertek, Ovacık, Çemişgezek, Palu, Çapakçur, Dinç, Cıska, Kulp, Tercil, Mihrani, Muş Ovası üzerinden Muşa gelir. Oradan Bingöl'e ve Bingöl'den Sivas'a geri döner (Evliya Çelebi 2006a; Bruinessen 2000: 1).

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'nin 4. Cildinde Muş ile ilgili verdiği bilgiler ise onun akrabası olan Melek Ahmet Paşa'nın Van valiliğine atanması sonucu birlikte 1665 yılında Van'a gelişleri sırasında aktardığı bilgilerdir (Bruinessen ve Boeschoten 2003: 185-187). Geliş gidişlerle birlikte yaklaşık olarak bir yıl süren bu seyahatin kronolojisi şu şekilde verilmiştir:

9 Mart 1655: Kaya Sultan'dan aldığı mektuplar ve haberlerle Van valiliğine tayin edilen Melek Ahmet Paşa'ya yetişmek üzere Van'a doğru yola çıkar. Beypazarında paşaya yetişir. Melek Ahmet Paşa'nın mektuplarını götürmek üzere Mardin'e Firari Mustafa Paşaya gider. 7 Mayıs 1655 Sincar Kalesi altında Firari Mustafa Paşa'ya Melek Ahmet Paşa'nın mektuplarını ulaştırır. 26 Mayıs 1655 Firari Mustafa Paşa'yla birlikte Diyarbakır'a gelir ve buradan Van'a gitmek üzere

yola çıkar. 6 Haziran 1655 Bitlis'ten Van'a doğru yola çıkar. 5 Temmuz 1655 Melek Ahmet Paşa Bitlis Hanı üzerine sefere çıkar. 29 Temmuz 1655 Bitlis iç kalesi ve Han Sarayı'nın hazineleri paşaya teslim edilir. 2 Ağustos 1655 Melek Ahmet Paşa ile birlikte Bitlis'ten ayrılarak Van'a doğru yola çıkar. 11 Eylül 1655 İran'a elçi olarak gitmek üzere Van'dan yola çıkar. Ocak 1656 Diyarbakır'dan Van'a gitmek üzere yola çıkar. Şubat 1656 Ulaklık göreviyle yola çıkıp on günde İstanbul'a varır. 5 Nisan 1656 Sadrazam Siyavuş Paşa tarafından çağrılan Evliya Çelebi, verilen mektup ve fermanları götürmek üzere Van'a doğru yola çıkar ve on üç günde şehre varır. Birkaç gün sonra Melek Ahmet Paşa'nın alacaklarını toplamak için Bitlis'e gider. Bir ay kadar Bitlis'te rehin tutulan Evliya Çelebi şehirden kaçarak kurtulur ve Tatvan'a ulaşır. Adilcevaz'a Melek Ahmet Paşa'nın yanına doğru yola çıkar. Aksarab adlı köyde Paşayla buluşur. Melek Ahmet Paşa ve kafilesi ile birlikte Erzurum üzerinden İstanbula doğru yola çıkar ve 23 Haziran 1656 tarihinde Ahırkapı'dan İstanbul'a girer (Develi 2013: 22-23).

Bu çalışmada Evliya Çelebinin kaleme almış olduğu Seyahatname eserinde Muş ve çevresi ile ilgili verilen bilgiler bir tasnife göre verilerek, söz konusu bilgiler yorumlanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın yapısı gereği, daha önce konu ile ilgili çalışma yapılmamış olması ve açıklama dipnotu kullanmanın mümkün olmaması gibi sebeplerle blok alıntılardan çokça faydalama zorunluluğu doğmuştur.

1.1. Genel Olarak Muş

Osmanlı Devleti'nin mülki ve idari taksimatında Muş ve çevresi bazen Van eyaletine bağlı bir sancak merkezi, bazen de bu eyaletin Bitlis Hanlığına bağlı bir nahiyesi olmuştur. Seyahatnamede Muş hakkında verilen bilgiler, Muş'un Van eyaletine bağlı bir sancakken haracının yarısının Bitlis hanlığına ait olduğu döneme denk gelir. Bu yüzden Muş eserde genel olarak Bitlis, Tatvan, Adilcevaz, Malazgirt ve Ahlat ile birlikte anılmıştır. Bunun yanında coğrafyada komşu olduğu Bingöl, Diyarbakır ve Erzurum ile ilgili birlikte de anılır.

Eserde Muş ve çevresinin, askeri ve tarımsal yönden Bitlis'i besleyen hububat merkezi durumunda olduğuna yönelik bilgiler verilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis Hanlığı hakkında bilgi verirken sürekli olarak Muş ovasından söz etmiş, ovanın sulak ve verimli topraklarının Bitlis özelinde bölgenin tarım ve yiyeceğinin karşılanması açısından önemine vurgu yapmıştır. Yazar yine şehrin mamur olduğundan, Muş ovasında akıp giden murat nehrinden, kalesinden, beyinden, şehrin askeri ve idari yapısından, Çanlı Kilise özelinde mevcut inanış ve uygulamalardan söz ederek tuhaf bulduğu mitolojik keramet ve menkıbelere eserinde yer vermiştir.

Seyahatnamede Muş adı ve Muşla ilgili terimlerin geçtiği cilt ve sayfa numaraları aşağıda tablo halinde verilmiştir:

Geçme Şekli	1.Cilt	2.Cilt	3.Cilt	4. Cilt	5. Cilt
Muş	142, 151, 441		195, 311, 316, 317	26, 77, 130, 192, 214, 257, 259	34
Muş Sancağı				253, 282	
Muş Beyi				226, 285, 287, 288, 307, 312, 329, 331, 355, 368	
Muş paşası				91	
Muş Ovası/ Sahrası			309, 310, 313, 317, 319, 321, 195, 312, 315, 316	24, 125, 129, 138, 171, 181, 186, 193, 214, 301, 304, 429	
Muş Dağları				174	
Muş Haracı			671	128, 150, 178, 253, 257, 317, 349	
Muş Ovası Haracı				124	
Muş Ovası Cücüğü (av köpeği cinsi)				357	
Murat Nehri				10, 24, 26, 55, 58, 59, 62, 77, 108, 609, 616, 620, 622, 640, 666	

Evliya Çelebi'nin bölgeye geldiği yıllarda Muş'tan ayrı bir beylik olup Erzurum eyaletine bağlı olan Malazgirt sancağının cilt ve sayfalara göre Seyahatname-de geçtiği yerler ise şu şekildedir:

Geçme Şekli	1.Cilt	2.Cilt	3.Cilt	4. Cilt	5. Cilt
Malazgird	142, 149, 158	235, 247, 417		284, 291, 302, 307, 310, 311, 328, 129, 275, 276, 280, 283, 284, 287, 288, 297, 313, 314, 316, 329, 332, 354, 355, 292, 327, 328, 354	63, 64, 66, 67
Malazgird Kalesi		248, 255, 460	22	207, 711	18, 31, 61, 63, 64, 69, 74, 79
Malazgird Yaylağı				283	
Malazgird Beyi Mehmed Bey		10, 259, 260, 420		275, 276, 280, 284, 287, 288, 297, 302, 316, 329, 332, 354, 355, 292, 327, 328, 354	67
Malazgird Yolu		248			
Malazgird Kalesi Beyi		256, 259			

Evliya Çelebi Seyahatnamenin üçüncü cildinde Muş şehrinin Moğol hükümdarı tarafından yakıldığından bahsedip, kalıntıların hala belli olduğunu buna rağmen bir kasaba gibi bakımlı bir belde olduğundan söz eder:

“(---) tarihinde Osmanoğlu üzerine nursuz Timur yürüdüğünde bu Muş şehrini harap etmiş, halkını kebab ve hanelerini toprak etmiştir. Hala büyük kalıntıları açık seçik bellidir. Ancak bir kasaba gibi bakımlı beldedir ki Muş Ovası'nın ağzında bir dağın eteğindedir. Bu harap olmuş şehrini seyrettikten sonra ertesi günü kuzey tarafa doğru yine Muş Ovası içinde (---) saatte gidip...” (Evliya Çelebi 2006a: 317).

1.2. Coğrafya

Seyahatnamenin 3. Cildinde “Melun Şeddad'ın kalesi, eski şehir Muş'un anlatılması” başlığı altında Muşun coğrafi konumu “Van eyaleti hükmünde Van Gölü kıyısında Tahtıvan subaşılığına iki menzildir. Bitlis'e uzun bir menzil uzaklıktadır” şeklinde ifade edilmiştir (Evliya Çelebi 2006a: 316). “Faresiz ova yani bihuş Muş Sahrası'nın özellikleri” başlıklı bölümde ise Muş ovası, ovanın sınırları ve sınırındaki komşuları, ovanın ortasında akan Murat nehri ve sahip olduğu yeşillikler ile ilgili ayrıntılı bir bilgi verilmiştir:

“Van eyaleti hükmünde Bitlis hanı, Atak ve Tercil hanları hududuyla komşu geniş bir ovadır. Ortasında akan Murat Nehri'nde çok çeşitli balıklar bulunur ki sanki her biri Musa Sofrası'dır. Bu ovanın yeşillikleri üzerinde cemapur (çapulcu) askeri konaklara atlarına ve diğer hayvanlarına yedirse yine evvelkisi gibi bütün otları ve yeşillikleri yerinde durur. Cenâb-ı Bâri bu sahraya nazar etmiştir. Doğudan batıya uzunlamasına olup uzunluğu tam üç menzildir. Genişliği iki konaktır ve daha azdır. Bu ovanın kablesi tarafında Mifarikin (Meyafarkin/Silvan) Kalesi vardır. İkisinin arası uzun iri merhaledir. Bu uçsuz bucaksız geniş ovanın özelliklerini görebildiğimiz üzere ne gibi aşiretler, kabileler konaklar, onları yazsak, ne kadar bakımlı ve şenlikli köyler var onları kaydetsek ciltli büyük bir kitap olur. Ancak bu ovidan kuzey tarafa giderken Murat Nehri'ni at ayağıyla geçtik. Zira doğduğu yer olan Bingöl Dağı yakındır.” (Evliya Çelebi 2006a: 315-316)

Muş ile Bitlis arasında yer alan Rahva hakkında aşağıda verilen bilgiler de bölgenin kış ve kar ile mücadelesi hakkında ipuçları vermektedir.

“Hüsrev Paşa bu handan ta Van diyarına varıncaya kadar ve yine bu handan ta Bitlis şehrine gelinceye kadarbu hanın sağında ve solunda tam 13 saatlik yere

bu Rahova Sahrası içinde içi boş kemer yapılar yapmış. Kış günlerinde tüccarlar, seyahat edenler ve ziyaretçiler bu Hüsrev kemerleri altından geçeler ki yaz aylarında serin ola, kış aylarında da sıcak ola. Zira bu Rahova Ovası'na yağın kar, ne Muş Sahrası'na, ne Erzurum Sahrası'na, Pasin Ovalarına, Tercan vadilerine, Soğanlı ovalarına, Kelkit çöllerine, Ardalan kırlarına, Kırım heyhatlarına ve Balu Han kıpçaklarına öyle kar yağmak ihtimali yoktur. Tam 8 ay minare boyu kar bu Rahova'da kalıp Bitlis yolu bu tarafta kapanır.” (Evliya Çelebi 2010a: 181)

Nitekim hem Muş ovasının sahip olduğu sulak ve verimli toprakları hem de Rahva'da geçen ağır kış şartları günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

1.3. Siyasi, İdari ve Askeri Yapı

Evliya Çelebi, Seyehatnamenin 1. Cildinde Van eyaletine bağılı hâss miktarlarını yazarken Muş'u da Van eyaletine bağılı bir sancak olarak göstermiş ve Muş şehrinin hâss miktarını 410.000 akçe olarak vermiştir (Evliya Çelebi 2003a: 142-151; Evliya Çelebi 2006b: 87). Malazgirt ise Erzurum vilayetine bağılı 500.000 hâssı olan bir sancak olarak verilmiştir (Evliya Çelebi 2006b: 86). Ancak 4. Ciltte “Bitlis Kalesi hükümet ve eyaletini bildirir” başlıklı bölümde Muş ovası ve haracının Bitlis hanına ait olduğuna dair farklı bir bilgi vermiştir:

“...Ama Muş Ovası haracı tamamen hanın hayatı boyunca ocaklık hâssıdır ki senelik 26 bin gurus gelir elde edilir. Revan fatihi Sultan IV. Murad Han, Revan fethinden sonra bu Bitlis hanı sarayında konuk olup hizmeti karşılığında ferman ile hana Muş haracını bağışlamıştır. Han da o haraçtan Bitlis Kalesi dizdarının ve 200 adet neferlerinin ücretlerini adı geçen hâsdan ve Pazar bâcı gelirlerinden verir. Kale hanın hükmü altında olup anahtarları gece gündüz handa durur. Ayrılmış ve defter dışında tutulmuş serbest hükümettir ve hayli geniş eyaleti vardır.” (Evliya Çelebi 2010a: 128)

Yine 3. Ciltte, İki ayrı yerde Muş için “Van eyaleti hükûtinde Van Gölü kıyısında Tahtıvan subaşılığına iki menzildir” ve Muş ovası için de “Van eyaleti hükûminde Bitlis ham, Atak ve Tercil hanları hududuyla komşu geniş bir ovardır” denilerek Muş'un Van eyaletine bağılı olduğu söylenmiştir (Evliya Çelebi 2006a: 315-316).

Bu farklı bilgilerin sebebi Bitlis eyaletinin özel durumu ile ilgilidir. Bitlis eyaleti Van eyaleti içerisinde özerk bir statüye sahiptir. Sadece savaş durumunda Bitlis beyi Van beyi ile ortak hareket etmekle yükümlüdür. Onun dışında Bitlis beynin Van beyine karşı yükümlülüğü yoktur. Ayrıca Muş haracının yarısı padişah

tarafından Bitlis hanına verilmiştir. Nitekim Evliya Çelebi başka bir bölümde bu duruma dair şu bilgileri kaydetmiştir:

“... Pinyanişi Hükümeti, Mahmudi Hükümeti, Hakkari Hükümeti ve Bitlis Hükümeti, bu 4 adet hükümet fetih sırasında Sultan Süleyman ahidnâmeleriyle bunlara kendi vilayetleri sancak yoluyla verilmiştir ve sancak itibar olunur. Ancak yurtluk ve ocaklık üzere üzere hükümet olup diğer beyler gibi azl ve nasb kabul etmezler. Biri ölse yerini oğluna veya hak eden yaşlı bir yakınına verilir, başkasına verilmez... Ancak bunların padişah tarafından hâsları yoktur. Kendi eyaletlerinde gelir kaynakları her ne ise kendilerine hâs-ı hümayûn kayd olunmuştur. Ve bunlara padişah tarafından bir emir gelse elkâblarında cenâb yazılır. Fakat Bitlis hanları Osmanoğlu'nun çok hizmetinde bulunmak ile iki tuğlu beylerbeyi payesi olup hâs-ı hümayun için kendisine Muş haracının yarısı bağışlanıp emr-i şeriflerinde cenâb-ı hân-ı âlişân yazılır.” (Evliya Çelebi 2010a: 257).

Yani idari bir birim olarak Van eyaletine bağlı bir sancak olan Muş şehri haracının yarısını Van eyaletine yarısını da Bitlis hanına vermektedir. Askeri manada ise doğal olarak bağlı olduğu eyalate tabidir. Seyahatnamede, “Van Eyaleti’nde savaş sırasında kanun üzere ne kadar bin asker olur, onu bildirir” başlığı altında, savaşlarda Muş beyinin askerleri ile birlikte Osmanlı askerlerinin sol tarafında gittiği yazılmıştır:

“Evvela Süleyman Han ahdi üzere Osmanlı padişahı Van tarafından Acem ülkesine gitse Van beylerbeyisi öncü asker (ordunun öncüsü olur... Evvela Muş beyi, Adilcevaz beyi, Erciş Beyi, Bargiri [Muradiye] beyi, Bayezid beyi, Akçakale beyi, Şureger [Vanda Sancak] beyi, Karacakale [Saray ilçesinin bir mahallesi] beyi, Ekrad-ı Makü [Eskiden Van eyaletine bağlı bir sancak olup bugün İran’ın Batı Azerbaycan Eyaleti’nde bir şehir olan Makü’deki Kürtler] beyi, Ziyaeddin [Van eyaletinde bir sancak, Diyadin] Beyi, Abagay [Van-İran arasında nahiyeye] Beyi ve Şatak [Van Vilayetinde sancak, Çatak] beyleri, bu adı geçen 15 sancakta olan seçkin askerler, beylerinin sancakları altında davullarını döverek Osmanlı askerinin sol tarafında yürürler. Ama kale neferlerinin yarısının kalede kalıp yarısının sefere gitmesi şarttır.” (Evliya Çelebi 2010a: 259).

1.5. Ekonomik Yapı

Evliya Çelebi Muş’ta kaldığı kısa süre içinde Muş’un ekonomik durumu hakkında çok fazla bilgi vermez. Sadece Muş ve Malazgirt’in hâss miktarlarına dair bir bilgi vardır. Muş şehrinin hâss miktarı 410.000 akçe olarak (Evliya Çelebi 2003a: 142-151; Evliya Çelebi 2006b: 87), Malazgirt’in hâss miktarını

ise 500.000 akçe olarak vermiştir (Evliya Çelebi 2006b: 86). Fakat Bitlis ve Van eyaletlerinden söz ederken satır arasında bazı ipuçları verir. Buna göre Muş sahip olduğu verimli ve sulak ova sayesinde Rahva ile birlikte, Bitlis hanlığının hububat deposu görevini görür. (Evliya Çelebi 2010a: 171).

Yine haracı ile anılan Muş diğer eyaletler için bir vergi kaynağıdır. Seyahatnamedeki bilgilere göre Muş haracının yarısı savaşlardaki katkılarından dolayı padişah tarafından Bitlis hanına, diğer yarısı bağlı olduğu Van eyaletine aittir (Evliya Çelebi 2010a: 257). Abdal Han'ın Melek Ahmet Paşa'ya cevap olarak gönderdiği mektupta ise Muş ve Malazgirt'ten alınan vergilerden şu şekilde bahsedilir:

“İnşaallah han karındaşım sana Muş Sancağı'nu ihsan ettirip yarlığı-ı beliğlerin getirtirim buyurduğunuzdan memnun olup cihan cihan sevinçler ve şenlikler olup bu kadar bağlam sözünüze güvenip inanılmıştı ki idareniz zamanında kadın erkek bütün insanlar huzur çinde olalar... Kürt kavmi Malazgird Yaylağı'na çıkarken padişah kanunu üzere aded-i ağnam (koyun vergisi) hakkını alalım derken hududumuzda olan Mehmed Bey Malazgird'den bu kadar asker çekip Kürtleri himayeye alıp Kürtlerin koyun hakkını almamıza mani oldu. Biz de koyun öşrü almak istediğimizde onlar bizi vur eylediler; biz de anları hur eyleyip aradan birkaç adam düşüp kanları heder olduklarına biz dahi dört mezhepten fetvalar almışızdır” (Evliya Çelebi 2010a: 282-283).

Öte yandan ovada ve özellikle Malazgirt taraflarında küçükbaş hayvancılığının gelişmiş olduğunu anlayabiliyoruz. Nitekim Melek Ahmet Paşa, Abdal Han üzerine sefere çıkma bahanesi olarak Bitlis hanının Malazgird Beyinin 40 bin adet koyununa el koymasını göstermiştir (Evliya Çelebi 2010a: 280). Seyahatnamedeki bu bilgilerden yola çıkarak 17. Yüzyılda tıpkı günümüzdeki gibi Muş'un geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olduğu söylenebilir.

1.5. Demografik Yapı

Evliya Çelebi eserinde Muş'un demografik yapısı hakkında doğrudan bilgi vermemiştir. Fakat Bitlis ile ilgili verdiği bilgilerde, ahalsinin Kürt reaya kısmının ise Ermeni olduğundan söz eder. Evliya Çelebi Bitlis hanının yazılı evrakına dayanarak Bitliste toplam 43 bin Ermeni'nin var olduğunu, bunların yarısının Bitlis'te diğer yarısının Muş'ta olduğundan söz eder:

“Bitlis Eyaletinde han yazımı üzere 43 bin Ermeni reayalar vardır. Yarısı Muş diyarında Van kulu aklâmıdır ve yarısı Abdâl Han'ındır.” (Evliya Çelebi 2010a: 130)

Bu rakamlar doğru olarak kabul edilirse, Muş'ta yaklaşık olarak 20 bin civarında Ermeni'nin yaşadığı geriye kalan halkının Kürt olduğu söylenebilir. Seyahatnamede Malazgird ve diğer çevre sancak ve vilayetlerin demografik yapısından söz edilirken ahali ve ordularından Kürt diye söz edilir. Nitekim Melek Ahmet Paşa Van'a ayak bastığında onu karşılayan 80 bin eyalet askeri arasında, Kürtlerden oluşan bin kadar askeri ile Muş Beyi de vardır:

“Bin kadar askerle Şirvan Beyi, bin kadar adam ile Müküs beyi, Kesan Beyi, Bayezid Beyi, Hizan Beyi, Pinyanişi Beyi, Biredos Beyi, Kârkâr Beyi, Ağakis Beyi, Beni Kotur Beyi, Ispaird Beyi, Kârni Beyi, Hirun Beyi, Zirikî Beyi, Muş Beyi, Adilcevaz Beyi, Erciş Beyi ve Bargiri beyi kısacası Van eyaletinde 24 sancak beyleri kethüdalarını biner adet Kürt askeriyle paşanın selamına gönderdiler.” (Evliya Çelebi 2010a: 226)

Evliya Çelebnin eserinde, bölgede Ermeni ve Kürtler dışında diğer etnik unsurların varlığından söz edilmez. Yine Kürtler beylik, mirlik ve aşiret isimlerine göre birbirlerinden ayrılmıştır. Sözelimi Abdal Han üzerine yapılan seferde Bitlisli Kürtler, Rojiki Kürtleri, Melek Ahmet Paşa'nın ordusu içindeki yaklaşık 80 bin kişilik ordu diğer Kürt aşiret ve beyliklerine bağlı olarak verilmiştir.

Erzurum ve Van'ın belalı ve eşkıya yeniçerilerinin, Malazgird beyi Mehmed beyin vilayetini talan etmek isterken Bitlis Hanı tarafından cezalandırılması sonrasında Melek Ahmet Paşa'ya şikâyete geldiklerinde, kullandığı haşerat sıfatı, Evliya Çelebi'nin üslubunun karakteristik özelliklerindedir:

“Sultanım, biz bu Serhatları yaslanıp ticaret edip geçiniriz. Yüklerimizle Bitlis şehrine girdiğimizde han ‘cümle yüklerden bâc almak kanundur’ diye o bahane ile bizim yüklerimize el koyup kanun üzere bâcımızı verdiğimizizi mahkemede sicilde kaydeyledik. Sonunda yüklerimizi çözüp Malazgird Beyi Mehmed Bey'in vilayetini vurmağa giderken bir hayli Kürt haşeratına malımız verip asker yazdı. Biz de huzuruna vardığımız gibi bizi vurdurup böyle yaraladı. Layık-ı Muhammedî midir ki biz kapu kulu olup serhatta din uğuruna Allah yoluna mücahit olayuz. Bize bu hakareti Allah götürür mü?” diye feryat ettiler.” (Evliya Çelebi 2010a: 276)

Aynı sıfatı Çanlı kilisede ayin yapan Ermeniler için de kullanan Evliya Çelebi, Bitlis'te kaldığı süre zarfı içinde sürekli olarak camide vakit geçiren şafii Kürtleri diye övgüyle bahsettiği Bitlis halkı ve Rojiki Kürtlerinden, Melek Ahmet Paşa'nın Abdal han üzerine yaptığı seferden sonra, onlara kızgınlığı dolayısıyla ötekileştirip küçümsemek maksatlı Yezidi diye bahsetmiştir.

1.6. Din

Evliya Çelebi, gezip gördüğü birçok yerleşim yerinin dini yapısının bilgisini mahalle mahalle verirken Muş için ayrıntılı bir bilgi vermemiştir. Fakat özellikle Çanlı Kilise'nin anlatıldığı kısımdan Muş ve çevresinde Müslüman ve Ermeni Hıristiyanlarının birlikte yaşadığı anlaşılmaktadır. Seyahatnamede, “*Ermenilerin meşhur Çanlı Kilisesinin anlatılması*” başlığı altında, Muş ilinin Yaygın Beldesine bağlı, Çengilli Köyü sınırları içerisinde bulunan ve Hıristiyan âlemince kutsal sayılan Ermenilere ait Çanlı Kilise (Surp Garabet Manastırı) ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir:

“Yedi iklimde bütün milletlerce meşhur bir kilise olup yılda bir kere (---) vaktinde nice yüz bin adam toplanıp yedi gün yedi gece çadırlar kuruluş alışverişler olur, yük bozulup yük bağlanıp kervan gelip Revan tarafına ve başka diyarlara yollanmadadır. Bu mahalde Van veziri müsellimi ve Atak beyi müsellimi hazır olup bütün tüccarları ve diğer canlıları korurlar. Zira bu Çanlı mahalli üç hükümet arasında bulunduğundan celâli ve cemâli gelen giden yolcuları yağmalamasın [87b] için, Van müsellimi fazla askerle gelip fazlaca bâc (vergi) alır. Zira aslında Van eyaleti hudududur.” (Evliya Çelebi 2006a: 317).

Evliya Çelebi, gezip gördüğü yerlerde yedi büyük kilise gördüğünü, Mığdısı'lere ait bu Çanlı Kilise'nin de söz konusu yedi büyük kiliseden biri olduğunu belirtmiştir. Yapının kimler tarafından inşa edildiğinin bilinmediğini, Ermeniler'in de mimarını bilmediklerini söyleyen yazar, söz konusu kilisenin Şeddadî yapısı olduğuna dair izler olduğunu ifade etmiştir. Kilisenin avlusunda yüzlerce ruhban, patrik, papaz ve keşiş odaları olduğu, üç yüzden fazla rahip ve muğpeçe'nin (rahip çırağı) rehavî makamında İncil okuyup hacı olmak için dünyanın dört bir yanından gelen kişilere hizmet ettikleri söylenmiştir (Evliya Çelebi 2006a: 317).

Evliya Çelebi “*Garip Hikmet*” başlığı altında Rum, Arap ve Acem diyarlarından binlerce kişinin buraya ibadet etmek için gelen insanların adaklar adadıklarını, sadece gayrimüslim değil Müslümanların da buraya adanan adaklar neticesinde isteklerinin kabul olduğuna inandıkları için burada adak adayıp kurban kestiklerini belirtmiştir. Manastıra ibadet için gelenlerin inanışlarını yanlış bulan Evliya Çelebi, “*haşerat cinsleri toplanıp yanlış inanç hevesine kapılmışlar*” gibi bir ifade kullanıp, kilisede kurban kesen Müslümanları ise taşkafa, zırcahil ve ebleh ümmî adamlar olarak nitelendirmiştir.

“Tılsımların etkisi midir, ayâ nedir ki nice bin insan Rum, Arap ve Acem'den gelip toplanır. Herkes adaklarını getirip kilise içine girip adaklarını yerine getirip içinde ne gibi hayırlı istekleri var ise dua edip dışarı çıkar. Tanrı'nın hikmeti günden güne bütün istekleri hasıl olur diye bir alay haşerat cinsleri toplanıp yanlış inanç hevesine kapılmışlar. Gariplik bu ki, bazı mürnin ve Müslüman Ebülhevl (taşkafa), zırcahil ve ebleh ümmî adamlar adaklarını verip ilim isteyip kurban keser. Tanrı'nın hikmeti acaip ve garip ilimler açılır, nice Müslim ve gayrimüslimler tanbur, çeng, rebab, santur, ney, müsikâr, çeşde, ravza ve karadüzenini ve çöğürünü bu kilisede ziyaret mahalline koyup ertesi günü sazını ele alıp üstâdca bir fasıl eder ki sanki Hüseyin Baykara faslıdır.” (Evliya Çelebi 2006a: 318).

Söz konusu sıfatı, Bitlis'teki sünni şafiî ahali için de kullanan Evliya Çelebi'nin bu tutumu onun dil ve üslubunun en belirgin özelliklerinden bir tanesidir. Yukarıdaki metnin devamı olan aşağıdaki kısımda da “Bize şiir ilmi Çanlı'da verildi” diyen Ermenilerin yanlış şeye inanmış ifade eden Evliya Çelebi, Kilisede karanlık bir köşede Sıp Garabit adında birinin mezarı olduğunu fakat bu kişinin kimliği ile ilgili farklı bilgiler olduğunu belirtmiştir:

“Genellikle Ermeni taifeleri usta şair olup, “Bize bu şiir ilmi Çanlı'da verildi” diye yanlış şeye inanırlar ama kilise içinde karanlık bir köşede bir kabir vardır. Ermeniler o kabrin ismine Sıp Garabit derler. Gerçek Ermenilerden sordum; Hazret-i Yahya'nın amcasıdır, dediler. Rum Hıristiyanlarından sordum; Hazret-i İsa aleyhisselâmın 12 havari halifesi var idi, onlardan (--) bir havarîdir, dediler. Sözün kısası, garip ve acaip seyre değer ibret verici bir yapıdır, vesselâm.” (Evliya Çelebi 2006a: 318).

1.7. Dil

Evliya Çelebi'nin dikkat çeken bir yönü de gezip gördüğü yerlerde konuşulan diller hakkında bilgi vermesidir. Çoğunlukla bilgi vermekle kalmayıp farklı dil, lehçe, şive ve ağızlardan örnek kelime ve cümlelere Seyahatnamesinde yer veren Evliya Çelebi Muş şehri ile ilgili böyle bir tasarrufta bulunmamıştır. Ancak Rahva'da Hüsrev Paşa Hanı Menzilinde casus diye yakalanan iki kişi ile Melek Ahmet Paşa arasında geçen şu diyalog Muş ağızını yansıtmaya açısından kayda değerdir:

“Bu mahalde Çarhacı Mahmudî Beyi İbrahim Bey, Paşşen Hanı yakınında iki dil tutup paşaya gönderdi. Paşa bunları söyleyip ‘Vallah ve billah biz hanlı deyilih biz Muşlyih’ dediklerinde paşa ikisini de salıverdi.” (Evliya Çelebi 2010a: 292).

1.8. Sanat ve Mimari

Evliya Çelebi Seyehatnamesinin temel özelliklerinden bir tanesi de, gezip görülen yerlerin sanat ve mimarisi ile ilgili bilgiler verilmesidir. Muş şehrinin sanat ve mimarisi ile ilgili bilgilere yine Çanlı Kilise'den söz edilen bölümde değnilmiştir. Söz konusu yapının Mimari özellikleri “Çanlı Kilisenin şekilleri” başlığı altında şu şekilde belirtilmiştir:

“Muş Ovası'nın kuzeyinde bir sık ağaçlık, koruluk, ormanlık, güllük, bağ ve bostan içinde iki adet göklere doğru baş uzatmış büyük kubbeli bir Mığdasi kilisesidir. Yapıcısını [mimarını] Ermeniler de bilmiyorlar. Bazıları Şeddad yapısıdır, derler. Gerçekten de Şeddadî yapıdan nişan verir. Avlusunu dört tarafında nice yüz ruhban, bitrik, papaz ve keşiş odaları vardır.” (Evliya Çelebi 2006a: 317).

Ayrıca Kilise içinde karanlık bir köşede Sıp Garabıt'a (Surp Garabet) ait bir mezarın da olduğunu belirten Evliya Çelebi, bu yapıyı garip ve acayip, seyre değer, ibret verici bir yapı olarak nitelemiştir (Evliya Çelebi 2006a: 318). Gezip gördüğü yerlerde karşılaştığı yedi büyük manastırı sıralayan yazar, Çanlı Kilise'yi de ibret verici bir yapı olarak görmektedir:

“Yedi iklimde seyr ettiğimiz yedi büyük manastır vardır. Biri Revan yakınında Üç Kilise, biri Nahçıvan yakınında Yedi Kilise, üçüncüsü yine Van yakınında Vereg Kilisesi, dördüncüsü Nemçe çasârı olan Beç'de (Viyana'da) İstefan Kilisesi, beşincisi Macaristan'da Tise Nehri'ne bir menzil yakın Faşa Kilisesi, altıncısı Kudüs-i şerif yakınında Hazret-i İsa'nın doğduğu Beytüllahm Kilisesi, yedincisi Kudüs-i şerif içinde bütün Hıristiyanların bile teşbih mabedgâhları olan Kumame Kilisesi. O da acayip ve garip sanatlı büyük kilisedir ki anlatılmıştır, ama bu Çanlı Kilise de ibret verici acayip bir yapıdır.” (Evliya Çelebi 2006a: 318).

“Çanlı Kilise'de toplanılmasının sebebini bildirir” başlıklı bölümün altında verilen bilgilerde, bahsi geçen kilisede toplanan gayrimüslim ve Müslümanların adaklarını adadıktan sonra, tanbur, çeng, rebab, santur, ney, mûsikâr, çeşde, ravza, karadüzen ve saz gibi müzik aletleri çalarak bir fasıl yaptıkları ve bu fasılda şiirler okudukları belirtilmiştir.

“Tanrı'nın hikmeti acayip ve garip ilimler açılır, nice Müslim ve gayrimüslimler tanbur, çeng, rebab, santur, ney, mûsikâr, çeşde, ravza ve karadüzenini ve çöğürünü bu kilisede ziyaret mahalline koyup ertesi günü sazını ele alup üstâdcâ bir fasıl eder ki sanki Hüseyin Baykara faslıdır. Genellikle Ermeni taifeleri usta şair olup, 'Bize bu şiir ilmi Çanlı'da verildi' diye yanlış şeye inanırlar.” Çelebi 2006a: 318).

Ayrıca Dördüncü ciltte “*Büleah Yurdu Ahlat Kalesinin Şeklinin Anlatılması*” başlıklı bölümde Ahlat kalesinin mimari özellikleri bütün ayrıntılarıyla verildikten sonra söz konusu kalenin Muş beyinin tahtı olduğu ifade edilmiştir (Evliya Çelebi 2010a: 192-193).

1.9. Öykü, Menkıbe, Keramet ve Mitoloji

Evliya Çelebi seyahatnamesinin en belirgin özelliklerinden bir tanesi de yazarın gittiği yerlerde duyup öğrendiği keramet, menkıbe ve mitolojik hikâyelere eserinde yer vermesidir. Yazar bu tarz hikâyeleri verirken, “*hikmet-i garibe, keramet*” gibi sıfatları kullanır. Ayrıca yöredeki insanlardan duyduklarını bizzat yerinde görüp test etmek gibi bir huyu olan Evliya Çelebi, söz konusu keramet, mit ve efsanelerin doğru ya da yanlış olduğunu belirtmek için de belli bazı söz kalıplarından istifade eder. Söz gelimi eğer anlatılan hikayenin gerçeği yanıstmadığını düşünüyorsa “*hakir bizzat gittim fakat ... 'ya tesadüf etmedim*”, eğer gerçek olduğuna inandıysa “*hakka ki ... vardır ki garip, acayıp, ibret verici bir Tanrı hikmetidir*” gibi söz kalıplarından faydalanır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Muş ve çevresi ile ilgili verilen bilgilerin birçoğu menkıbevi ve mitolojik özellikler gösterir. Bunlardan ilki Muş şehri ve çevresinin nasıl oluştuğu ile ilgili Şerefname adlı eserden alındığı söylenen mitolojik hikâyedir:

“*Şerefname Tarihi'nin yazdığına göre bu Muş şehri Azerbaycan-ı Ermen şehirlerinden büyük bir şehir idi. Ad ibn Şeddad Van Denizi zemininde göklere doğru yükselmiş bir sed yapıp, hâşâ sümme hâşâ Cenab-ı Rabbü'l-İzzet ile ceng etmeye niyetlenip o seddi tamamlayınca Cibril-i emin Allah'nın emri ile o seddin alt tarafından kanat vurup göklere doğru o kadar çıkardı ki bütün yapı ustalarının bağırış ve çığlıklarını bütün gökteki melekler işitip Allah'ın azabından yine Allah'a sığınurlardı. O binayı Cibril-i emin dört parça edip yeryüzüne öyle vurdu ki bir parçasından Karadeniz ortaya çıktı. Bir parçasının darbesinden Hazar Denizi ortaya çıktı, bir parçasından Tebriz Gölü meydana çıktı. Diğer bir parçasından da Van Denizi (gölü) ortaya çıktı. Diğer işçilerin tamamı itleri, atları ve katırlarıyla taş taşıdarken taş olmuşlardır. Hala bütün Tanrı yaratıkları, Van Gölü'nün batı kıyısındaki Rahova adlı yerde taş olan yaratıkların kimi ayakları üzerinde durur, kimi çöküp yüklenmiş durur, kimi yıkılmış durur ibret verici bir seyirliktir*” (Evliya Çelebi 2006a: 316).

Evliya Çelebi, Seyahatnamenin üçüncü cildinde “*Faresiz ova yani bi-huş Muş Salırası'nın özellikleri*” başlıklı bölümde, Muş şehrinin adının nereden geldiği ile ilgili de bir menkıbe anlatmıştır:

“Daha sonra yine melun Nemrud kavmine Cenab-ı Hayy u Kadir Muş Sahrası ’ndan büyük bir fare çıkarır; bütün Nemrutluları yiyerek Muş şehri halkını helak ettiği için Muş şehri derler. Zira bu şehir yakınında muşun (farenin) çıktığı büyük mağara bellidir. Bu mağara içinde olan türlü türlü fare, sıçan, pündika ve muş bir diyarda yoktur; ama Tanrı ’nın emriyle İskender Filikos ’u tulsımı sebebiyle Muş Ovası ’nda asla sıçan olmaz, ama eski zamanda büyük fare (muş) sebebiyle Muş şehri derler” (Evliya Çelebi 2006a: 316-317).

Bu hikâyede Farsça “fare, sıçan” manasına gelen *muş* sözcüğü ile şehrin adı arasında bir ilgi kurulmuştur. Ancak Muş adının nereden geldiği tartışmalı bir konu olduğu gibi, hikâyenin aksine Muş ovasında fare ve sıçanın bolca bulunması hikâyeyi menkıbeden öteye taşımamaktadır. Muş şehrinin adı ile ilgili bütün görüş ve rivayetlere Mithat Eser tarafından yazılan makaleye bakılabilir (Eser 2014).

Evliya Çelebi Malazgirt ile Adilceviz arasında yer alan ve Türkiye’nin en büyük üçüncü dağı olarak kabul edilen Süphan dağı ile ilgili menkıbelere de geniş bir yer ayırmıştır. Süphan Dağı ’nın adının nereden geldiği ile ilgili bir menkıbe şu şekilde anlatılmıştır:

“İsimlenmesi sebebi odur ki bu yüksek dağın kuzey tarafında Malazgird Kalesi taraflarında büyük bir mağara vardır. O mağaradan hâlen “Ya Süphan!” lafzı duyulduğu için Süphan Dağı derler.” (Evliya Çelebi 2010a: 207).

Söz konusu dağ ile ilgili olan “*Garip Hikmet*” başlığı altında, Yahudi kavminden olan insanların Süphan Dağı ’nda yaşamasının mümkün olmadığı gibi bir inanıştan söz edilmiştir:

“Bu yüksek dağ üzerine Yahudi kavmi çıksa Allah ’ın emriyle ödü patlayıp ölür: Hatta Yahudi hahamlarının birine, “Van ’da Süphan Dağı ’nın varasın!” desen başına uğrayıp, “Bolay ki sen varasın!” derler. Hâlâ ariflerin dilinde atasözü olmuştur: Tanrının hikmeti bu Süphan Dağı ’nda otlayan hayvanların çoğu ikişer kuzular.” (Evliya Çelebi 2010a: 207-208).

Yine “Diğer Gariplik” başlığı altında, Süphan Dağı yakınlarında tek hamilelikten bir kadının yediz ve başka bir kadının 20’si erkek 20’si kız olmak üzere toplam 40 çocuk doğurduna dair bir hikâyeden söz edilmiştir:

“...Yedisi bir anda doğduğunu gördük” diye Adilceviz ihtiyarları tanıklık ettiler. Hakir inanmayıp, “Adettullah böyle cârî değildir” diye karşı çıktım... Derhal Adil-

cevaz Kalesi hazinesinden Zal Paşa sicillâtını çıkarıp bakıp buldular. O zamanda Süphan Dağı Yaylası'nda Moğol Sücâh adlı bir merdin hurmesi (karısı) 9 ay 10 günde bir batından bir saatte 40 tane evlat vücuda gelip yirmisi kız ve yirmisi oğlan doğup Zâl Paşa, Süleyman Han'a böyle arz ettiği sene 940 (1533-1534) tarihi diye sicilde yazdığım hakire gösterdiler.” (Evliya Çelebi 2010a: 208).

Evliya Çelebi bunun gibi Süphan Dağı ile ilgili tuhaf ve inanılması güç birçok menkıbeye daha eserinde yer vermiştir. Bunlardan bazıları kısaca şöyledir:

“Süphan Dağı'nda kurt, sırtlan, andık, tilki, çakal ve kaplan, kısacası bütün yırtıcı canavarlar bu dağda çiftleşirler ama asla ve kat'a yavruları olmaz... Kurt ile koyun bu dağda bir yerde gezer, kurt koyuna asla bir zarar vermez... Katır bu Süphan Dağı'nda melun Nemrud'un hergelelerinden hâsıl oldu...” (Evliya Çelebi 2010a: 208).

Hikâye ve menkıbelerin çoğu söz konusu olan dağdaki mağarada hapsedildiğine inanılan ejderha ile ilgilidir. Süphan Dağı ve çevresinde belirli aralıklarla görüldüğü söylenen bu yedi başlı ejder ile ilgili farklı yerlerde anlatılan mitolojik-menkıbevi hikâyelerden bazıları şu şekildedir:

“Daha sonra Van Gölü'nün kuzeyinde Adilcevaz Kalesi yakınındaki Süphan Dağı'nda hala tutuklu durup 40-50 senede bir sesi işitilip 70-80 senede bir kere beş on gün Süphan kayasından kuyruğu çıkan yedi başlı ejder o zamanlarda kurtularak bütün Nemrutluları yedikten sonra Hayy ve Kadir olan Allah'ın emriyle yine anılan ejder Süphan Dağı'ndaki mağarasına girip haps olur. İnşallah bu ejder de, iman seddi Van seyahatinde gördüğümüz kadarıyla yazılacaktır” (Evliya Çelebi 2006a: 316).

“Bu ejder Erzurum'da taş olunca öbür eşi bu Süphan Dağı eteğindeki Ali Kayası Mağarası içinde kalır. Hemen Abdurahman Gazi keramet kuvvetiyle “Ey Süphan Dağı, Allah'ın emriyle yılanı tut” deyince Allah'ın emri ile kayanın mağara kapısı kapanır, anılan ejder de içinde haps olur, hâlen günümüze kadarkalmıştır. Onun için bu yüksek dağa Su'ban Dağı demekten bozma Süphan Dağı derler.” (Evliya Çelebi 2010a: 210-211).

“Hicret'ten sonra bu ejderin bir eşi Erzurum'da Abdurrahman Gazi'nin duası bereketiyle taş olduğunda bu eşi Süphan Dağı Mağarasında yalnız kalınca ta Azerbaycan'a ve Diyarbakır'a kadar elli vilayeti harap eder. Nice beldelerin halkı ve Ahlat kavmi Hazret-i Peygamber'e gelip, “Ya Resulallah dâr-ı diyarımızı ve çoluk çocuğumuzu bir ejderha yiyip hanelerimizi yerle bir etti” diye hâllerinden şikâyet ettiklerinden hemen Hazret-i Resulullah, “Yetiş ey Ali, o yılanı Zülfikârınla katleyle!” deyip

izin verince hemen Hazret-i Ali Kerrâr, Düldül'e binip yolları kat ederek Süphan Dağı'na geldiğinde görse ki ejderha Van Deryası'ndan su içer. Hemen Kerrâr Ali, o Esedullah-ı Velî bir Allah narasına yol buldurup Düldül'e mahmuz edip Zülfikârını sıyırıp ejder ile karşılaşınca ejder ateş saçarak bir hayli cenk ederler. Sonunda Allah'ın emri ve Resulullah'ın fermanı ile ejderi katleder. Yılan can acısıyla yuvarlanarak Van Gölü'ne düşüp sulara gömülür. Hazret-i Ali ejderhanın mağarasına gelip görür ki mağaranın içinde ejderin yavrusu var. Mağaraya girmeyip dışarıda kaya üzerinde iki rekât hacet namazı kılıp dua eder. Duadan sonra Allah'ın emriyle mağaranın kapısını kapandığı hâlâ anılan kayalarda açık seçik görülür. Tarihçilerin yazdıklarına göre bu Süphan Dağı eteğinde Ali Kayası içinde mahpus olan Hazret-i Ali duasıyla mahpustur ki onun için "Ali Kayası derler" diye bir rivayet de böyle yazmışlar, gerçekten de yahşı demişler." (Evlîya Çelebi 2010a: 211).

Yukarıda bazı bölümleri verilen Süphan Dağı ile ilgili mitolojik mahiyetler taşıyan menkıbelerin yansımaları günümüzde de devam etmektedir. Bulanık ilçesine bağlı Mollakent köyü ve çevresinde Ziya adı verilen bir ejderin belirli aralıklar görüldüğü köylülere rivayet edilmektedir. Yöre halkından sözlü olarak dinlediğimiz rivayetlere göre, Ziya adı verilen bu büyük ejder en son 1980'li yıllarda köylülere görülmüştür. Söz konusu anlatılar bölgedeki volkanik dağların patlamalar ile ilgili anlatıların yıllar içerisinde aktarılırken değişikliklere uğramasından kaynaklanıyor olmalıdır.

1.10. Yiyecek ve İçecekler

Evlîya Çelebi Seyahatname'de alışık olduğu üzere Muş şehrinde tüketilen yiyecek ve içeceklerden çok fazla bahsetmez. Fakat birkaç yerde satır arasında birtakım yiyecek ve içeceğin ismini zikreder. Bunlardan ilki Çanlı Kilise'de gelen giden için her gün pişirilen sahan yemeği, bayram günlerinde kesilen koyun ve sığır eti ile pişirilen buğdaydır:

"İmaretinde her gün nice bin sahan yemeği gelen gidenlere bol bol dağıtılır. Bayram günlerinde yüz koyun, beş sığır ve ellişer somar [On sekiz okkalık ölçekle on altı kez ölçülmüş tahıl] buğday pişip misafirine dağıtılır... Bütün konuklara o kadar hizmet ve ikram ederler ki şir-hurmâ ve Hama'nın katr-ı nebâtı yedirip her gece nice yüz diba, şib ve sırmalı gecelik elbiseler getirip konuklarına hizmet ederler, büyük evkâftır." (Evlîya Çelebi 2006a: 317).

Günümüzde de geçimini tarım ve hayvancılık ile sürdüren Muş insanının o zaman da hayvansal ürünler ve tahıl ürünleri ağırlıklı beslendiğini tahmin etmek güç

değildir. Nitekim Seyahatnamede Muş ovasının Bitlis eyaletinin hububat deposu olduğuna işaret edilirken yöre insanın da tahıl ağırlıklı beslendiğine işaret edilir:

“Bu Bitlis şehri yüksek dağlar içinde dağlık, taşlık, darve sarp yerde kurulduğundan her tarafı bağ yapılmıştır. Ekli bçilen vadiler yoktur. Bütün gendüm (buğday) mahsulatı Rahova’dan ve Muş sahrasından gelir, ama iri buğdayı, arpası ve başka tahılları bol olur. Ve dağlarda Kürt reyaları genellikle kızıl darı ekmeği yerler.” (Evliya Çelebi 2010a: 171)

1.11. Giyecekler

Seyahatnamede Muş şehrinde giyilen kılık kıyafet ile ilgili yegâne bilgi Çanlı Kilise’de misafirlere verilen gecelik elbiselerdir:

“Bütün konuklara o kadar hizmet ve ikram ederler ki şir-hurmâ ve Hama’nın katr-ı nebâtı yedirip her gece nice yüz diba [İpek saten veya ipek kadife üzerine altın ve gümüş işlemeli ağır kumaş], şib [Eskiden giyim eşyası, yastık örtüsü yapımında kullanılan ince gümüş teller ve ipek iplikle dokunan bir tür değerli kumaş] ve sırmalı gecelik elbiseler getirip konuklarına hizmet ederler, büyük evkaftır.” (Evliya Çelebi 2006a: 317).

1.11. Tarih ve Siyasi Olaylar

Evliya Çelebi, Seyahatnamenin iki ayrı yerinde Muş şehrinin Moğol hükümdarı Timur tarafından yakılıp yıkılmasını kendine has üslubuyla dile getirmiştir. Bunlardan ilki yukarıda da verilen üçüncü ciltteki bilgidir (Evliya Çelebi 2006a: 317). Yazar benzer ifadeleri dördüncü ciltten alınan şu cümlelerde de kullanır:

“... Azerbaycan şahlarından Kılıç Arslan Şah bir kale yapıp imar etti. Daha sonra nice melikten melike deşip Karakoyunlu şahlarından Kara Yusuf Şah daha fazla imar etti. Timur gelip harap etmeğe niyet ettiğinde rüyasında rical-i gaybı görüp, “Ey Timur! Bu sağlam kale bizim menzilgahımız olduğundan himayemizdedir, harap etme” derler. Hemen Timur konaklamışken göç borularını çaldırır, Adilcevaz Kalesini ve Bitlis Kalesini incitmeyip Muş şehrinin harap edip halkını da kebab eder.” (Evliya Çelebi 2010a: 214).

Melek Ahmet Paşa’nın, Malazgird Beyi Mehmed Bey ile Bitlis Hanı Abdal Han arasındaki anlaşmazlıkları bahane ederek Bitlis üzerine sefere çıkması ola-

yında Muş ve çevresinden çokça bahsedilmiştir. Bitlis Hanı Abdal Han'ın Malazgird Beyi Mehmed Bey'in 40 bin adet koyunlarını sürüp elini memleketini yağmalayıp 300 adet adamlarını katletmesi (Evliya Çelebi 2010a: 280), Abdal Han'ın üzerine sefer yapma kararı alan Melek Ahmet Paşa'nın hazırlıklar esnasında topların çekilmesi için Muş beyinden 600 çift camış istemesi (Evliya Çelebi 2010a: 285), 1655 yılında Ramazan ayının ilk gününde (05.07.1655) Van'dan 40 bin asker ile Bitlis Hanı üzerine düzenlenen sefere, Malazgird beyi'nin 3 bin askeri ile Adilcevaz'da, Muş beyinin de askeriyle birlikte Ahlat'ta sefere dahil olması (Evliya Çelebi 2010a: 287) siyasal nitelikli olaylardan bazılarıdır. Söz konusu seferin bölgeye yansımaları ile ilgili değerlendirmeler için Ejder Okumuş'un çalışmasına bakılabilir (Okumuş 2012).

SONUÇ

Klasik edebiyatta seyahat edilen yerlerle ilgili gözlemlerin anlatıldığı eserlere de genel olarak *seyahatname* adı verilmiştir. Seyyahların gittikleri yerlerde ilgilerini çeken hemen her konuyu dile getirmeleri, seyahatnamelerin edebiyat dışında tarih, coğrafya, folklor, sosyoloji gibi bilim dallarının araştırmalarına da kaynaklık etmesine olanak sağlamıştır. Türün en bilinen eseri, 17. Yüzyılın tanınmış seyahatçısı Evliya Çelebi tarafından yazılan *Seyahatname* adlı eserdir. Evliya Çelebi genellikle gittiği yerlerin tarihi, idaresi, mimari durumu, dini durumu, bilginleri, sur, kale, cami, medrese, han ve hamam gibi önemli tarihi eserlerini tasvir eder, oralarda yaşayan halkın sosyal, ekonomik, dilsel, dinsel, mitolojik ve folklorik özellikleri hakkında bilgiler verir.

Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü ve hakkında bilgiler verdiği yerleşim yerlerinden birisi de Muş şehridir. Seyahatnamenin ilk beş cildinde Muş ve çevresine ait bilgilere yer verilmişse de, Muşla ilgili asıl bilgiler 3. ve 4. Ciltlerde verilmiştir. Evliya Çelebinin Muş'a gelişine dair bilgi ve gözlemleri 3. Ciltte aktarılır. Evliya Çelebinin Muş'a geliş tarihi kesin değildir. Ancak bu seyahatin, babasının ölümünden sonra Murtaza Paşa'nın maiyetine girip Şam'a gitmek üzere Üsküdar'dan hareket ettiği 18 Eylül 1648 tarihi ile Sivas'tan İstanbul'a doğru yola çıktığı tarih olan 2 Mayıs 1650 tarihi arasında gerçekleştiği kesindir. Hatta Seyyahın Şam'dan Sivasa, oradan Muş'a gelip tekrar Sivas'a geri döndüğü bilgisi de göz önünde bulundurulduğunda bu tarihler Ocak 1649 - Mayıs 1650 olarak daraltılabilmektedir. Evliya Çelebi, bu ziyaretinde gördüğü Çanlı Kilise özelinde Muş ve çevresi ile ilgili dikkate değer bilgiler aktarmıştır.

Evliya Çelebi'nin 4. Ciltte Muş ile ilgili verdiği bilgiler ise onun akrabası olan Melek Ahmet Paşa'nın Van valiliğine atanması sonucu birlikte 1665 yılında Van'a gelirken edindiği bilgilerdir. Seyahatnamede Muş hakkında verilen bilgiler,

Muş'un Van eyaletine bağlı bir sancakken haracının yarısının Bitlis hanlığına ait olduğu döneme denk gelir. Bu yüzden Muş eserde genel olarak Van, Bitlis, Tatvan, Adilcevaz, Malazgirt ve Ahlat ile birlikte anılmıştır. Eserde Bitlis Hanlığı hakkında bilgi verilirken, aynı zamanda Muş sancağının askeri, idari, siyasi, coğrafi gibi özelliklerinden de söz edilmiştir. Muş ovasının bereketli ve sulak topraklarından söz edilmiş, ovanın verimli topraklarının Bitlis özelinde bölgenin tarım ve yiyeceğinin karşılanması açısından önemine vurgu yapılmıştır. Bunun yanında Süphan Dağı ve Muş ile ilgili izleri günümüze kadar ulaşan çoğu mitolojik menkıbeye de yer verilmiştir.

Elbette ki seyahatname türünün genel özellikleri göz önünde bulundurulup bu bilgilere ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Seyahatnameyi tarihi bir vesika, eserdeki söz konusu bilgileri de tarihi birer gerçek olarak kabul etmekten kaçınmak gerekmektedir. Fakat yazılı kaynaklarda bilgi bulmakta zorluk çekilen illerden biri olan ve bugüne kadar hakkında kayda değer bir çalışma bulunmayan Muş şehri ile ilgili Seyahatnamede yer alan mevcut bilgilerin şehir tarihi açısından büyük önem arzettiği de bir gerçektir.

KAYNAKLAR

- AÇA, Mehmet vd. (2011), *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- CANIM, Rıdvan (2010), *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- BRUÏNESSEN, Martin van (2000), "Kurdistan in the 16th and 17th centuries, as reflected in Evliya Çelebi's Seyahatname", *The Journal of Kurdish Studies*, 3, ss. 1-11.
- BRUÏNESSEN, Martin Van ve BOESCHOTEN, Hendrik (2003), *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, (Çev.:Tansel Güney), İstanbul, İletişim Yayınları.
- DEVELİ, Hayati (2013), "Evliya Çelebi Kronolojisi", *Evliya Çelebinin Şehirleri*, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, ss. 19-30.
- DEVELİÖĞLU, Ferit (2005), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
- ESER, Mithat (2014), "Muş İsminin Menşei Üzerine Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 18 Sayı: 58 (Kış 2014), ss. 211-228.
- Evliya Çelebi (2003a), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Cilt - 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2003b), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Cilt - 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2005a), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt - 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- Evliya Çelebi (2005b), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt - 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006a), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt - 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006b), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt - 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2010a), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Cilt - 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2010b), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Cilt - 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2010c), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Akkirmau-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Cilt - 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2010d), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Akkirmau-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Cilt - 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2006b), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Robert DANKOFF-Seyit Ali KAHRAMAN-Yücel DAĞLI, İstanbul, YKY.
- OKUMUŞ, Ejder (2012), “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâme’sinde Tatvan ve Çevresi”, *Evliya Çelebi’nin Gözüyle - Gezdi, Gördü, Yazdı*, Ankara, Lotus Yayınevi, ss. 161-200.
- Şemsettin Sami, (2010), *Kamus-ı Türki*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara, Türk Dil Kurumu.

“A-” FİİLİ VE TÜREVLERİ

Veysi SEVİNÇLİ¹

Geliş: 13.02.2018 Kabul: 18.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.394147

Öz

Türkçe, VIII. yüzyıldan günümüze (XXI. yy) kadar yazılı belgelerle takip edilmiştir. Dillerin yaşaması; canlılığını koruması, zamanın şartlarına ayak uydurması ve de milli bir servet gibi korunup kollanarak sahip çıkılması, o dile mensup kurum, kuruluş ve fertlerin ilgilerine bağlıdır. Dillerin zenginleşmesi de yok olması da bu ilgi ölçüsüyle eş değerdir. Bununla birlikte, dili zenginleştirmek için dildeki sesler, sesler arasındaki uyum ve onların meydana getirdiği ek, kök ve kelimeler önemli faktörlerdir. Biz de dilimizde müstesna bir yere sahip sesler biri olan “a”nın fiil kökü olarak kullanışı ve onun meydana getirdiği kelimelerin anlamları üzerinde durmaya çalıştık. Kelimelerin anlamlarını gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak göz önünde bulundurduğumuzda neredeyse bu kelimelerin hemen hemen tamamında “ayrılmak” işlevinin bulunmasıdır. Ancak “açıklaştı-, azdırıl-” gibi fiillerde görülen ayrılmak işlevi “aç-, az-” vb. fiil gövdelerindeki kadar aleni değildir. Bu da gösteriyor ki her kelime yapımında az da olsa anlam kaymaları söz konusudur. Makalemizde, başta TDK Sözlüğü olmak üzere Türk dilinin çeşitli dönemlerinde yazılmış eserler ve bu eserler üzerinde yapılan çalışmalar esas alınarak, bu işlevlerin gösterilmesi ve açıklanması yoluna gidilmiştir. Buna rağmen yine de burada, sözü edilen kökten (a-) türetilen bütün türevlerin gösterildiği iddia edilemez. Bu incelemelerde gördüğümüz başlıca husus ise bazen doğrudan olmasa bile dolaylı anlatımlarda “ayrılma” işlevlerinin görülmesidir. Bu da Türkçenin zenginliğinden olsa gerek.

Anahtar Kelimeler: Fiil, A-, anlam, Etimoloji, Ses Bilgisi.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vsevincli@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2069-7138>.

"A-" AS A VERB AND ITS DERIVATIVES

Abstract

Turkish language has been followed up by written documents since the thirteenth century. The life of the languages; protecting its vitality, keeping up with the conditions of time, and being protected and possessed like a national fortune, depends on the institutions, organizations and individuals of that language. The prosperity of the tongues and the disappearance of them are the same as those of interest. However, the voices to enrich the language, the harmony between the voices and the additions, roots and words they create are important factors. We also tried to emphasize the use of "a" as one of the voices that have an exceptional place in our language as the verb root and the meanings of the words it created. When we consider the meanings of the words directly or indirectly, almost all of these words have the function of "leaving". However, the function of parting seen in verbs such as "to clarify, to be ignored" the verb is not as clear as the body. This shows that there is a slight shift in meaning in every word construction. In our work, based on the works written in various periods of the Turkish language, especially the TDK dictionary, and the works done on these works, these functions are introduced and explained. Nevertheless, it is not claimed here that all the derivatives derived from the mentioned radical (a-) are shown. The main point we see in these examinations is that sometimes "leaving" functions are seen in indirect expressions. This must be the richness of the Turkish language.

Keywords: Verb, A-, Meaning, Etymology, Sound Information.

GİRİŞ

Fiiller, en öz ve yalın tanımla, nesnelere hareketlerini karşılayan kelimelerdir. İsim ve fiil kökleri, nesne ve hareketlerin tamamını karşılamak için her zaman yeterli olamaz. Nesne ve hareketleri karşılamak, köklere getirilen yapım ekleriyle mümkün olur. Bu sebeple Türkçede köklere getirilen yapım ekleri sayesinde sayısız isim ve fiil gövdeleri oluşmuştur. Bunlar, kelime yapımında ve kullanımında köklerden farksızdır. Bu gövdeler yapım ekleri ile türetildikleri için anlam yönünden köke bağlıdır. Kısaca söylemek gerekirse, yapım eklerinin köklerle oluşturduğu gövdeler, anlam yönüyle kökten ayrı düşünülemez. Yani gövdenin anlamı bağlı bulunduğu kök ya da gövdeye dayanır (Ergin, 2011: 149).

Türkçede tek ses ile başlayan fiil kökleri yaygın olarak görülmemesine rağmen, metin incelemelerinde durumun hiç de küçümsenecek boyutta olmadığı, ünlü olmak şartıyla birçok "tek sesli" (o-, ö-, u-, i- vb.) fiil kökünün bulunduğu görülür (Hacıeminoğlu, 1991: 17). Tek sesli köklerden biri de art yahut kalın vokaller (ünlüler) arasında yer alan "a-" fiildir. Bu fiil kökü, karşıladığı anlamlarda kendi-

sini doğrudan ya da dolaylı olarak göstermekte; türettiği kelimelerin anlamlarına bazen doğrudan bazen de mecazî olarak ayrılma işlevini yüklemektedir. Bu durum bize, *u-*, *i-*, *o-*, *ö-* vb. tek sesli fiil köklerinin yanında bir de “*a-*” fiilinin olduğunu ve bunun da dilde çok önemli bir yer tuttuğunu, müstesna bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak tek ses olarak kullanılmayan söz konusu fiilin anlamı, köke getirilen yapım eklerinin oluşturduğu gövdelerle daha anlaşılır hâle getirilmekte, kullanım alanına çıkarılmaktadır.

Kelime gövdelerinde bulunan yapım eklerindeki sesler, bilinen yapım ekleri arasında her zaman aynı şekilde yer almamakta; yanındaki seslerin özelliklerinden dolayı bazı değişikliklere uğramaktadır. Bu nedenle Türkçedeki yapım ekleri, bilinen eklerle sınırlı tutulamayacağı; tarama ve derlemelerle farklı yapım eklerinin de ortaya çıkabileceği göz ardı edilmemelidir.

Söz konusu “*a-*” fiilinin türevlerinden olan [ağ-<a-ğ-: “yükselmek, yukarı çıkmak” (Egin,1997:4) (mec. Bulunduğu yerden, bulunulan noktadan ayrılmak)] fiilinin gövdesinde görülen -ğ- sesini fiilden fiil yapım ekleri arasında göremiyoruz. Ancak Ağ- fiilinin “*aşağıya inmek, ağır gelip aşağıya meyletmek.*” (Dilçin, 1983: 4) anlamı göz önünde bulundurulduğunda, kelime bünyesinde görülen “-ğ-”nin “-k-”nin yumuşaması neticesinde ortaya çıktığı düşünülebilir. Çünkü bu iki gövde de (*ak-*, *ağ-*) “*yerinden kopma, ayrılma*” anlamı vardır. Süheyl ü Nevbahâr’daki geçen “*Elin aldı ağdurdu taht üstüne / Nite kim kişi sevdiği dostına* (Dilçin, 1991: 481) dizesinde geçen “*ağdur-*” fiilinde, bir önceki yapım şekli olan “*ağ-*” fiilinin yukarıda ifade edilen “*inme*” anlamının aksine, “*çık-*, *yüksel-*” anlamı vardır. Bu nedenle burada görülen “-ğ-” sesi, fiilden fiil yapım eki olan “-k-” sesinden sedalaşma yoluyla ortaya çıkmasından öte; farklı bir ses, farklı bir yapım eki olduğu fikrini akla getirmektedir.

“*a-*” “*ayırma*” (Hacıeminoğlu,1991: 19) fiiline tek sesin eklenmesiyle oluşan türevlerini, “*aç-*, *aç-*, *ağ-*, *ağ-*, *ağ-*, *ağ-*, *al-*, *ar-*, *as-*, *aş-*, *at-*, *ay-*, *az-*” şeklinde fiil; “*aç*, *ad*, *af*, *ağ*, *ağ*, *al*, *at*, *az*” şeklinde isim olarak özetlemek mümkündür. Kökten elde edilen gövdelerden daha sonra görülen ihtiyaç üzerine genişletilerek yeni gövdeler, yeni kelimeler türetilmiştir. Ancak bunlardaki anlam ve adlandırılmalarda; kökteki ayrılmak anlamı açıkça görülme de mecazî söyleyiş ya da dolaylı ifade edişlerde kelimedeki “*ayrılmak*” anlamı kendisini hissettirmekte, hatta göstermektedir.

Bu kökten türetilen kelimeler, yukarıdaki görüşleri doğrular niteliktedir.

acı (<a-ç-ı <a-ç-ı+ğ): Acı, tatlı olmayan (Ata, 2013: 198).

listin) doğrusu çok acıktı” (Karahana, 1994:274). (mec. Tok olma durumundan ayrılmak).

açık (<a-ç-ı-k) : 1. İki nesne arasında bulunan uzaklık, bir nesnenin öğeleri arasında görülen kopukluk, çözümlenme. (mec. Ayrılık, Ayrılma) (Eyüboğlu, 2004: 7).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: *açıkla-, açıklan-, açıklanabil-, açıklas-, açıklastır-, açıklat-, açıklatıl-, açıl-, açım-, açındır-, açın-, açınsa-;*

İsimler: *açıklama, açıklamak, açıklanabilme, açıklanabilmek, açıklanma, açıklanmak, açıklasma, açıklasmak, açıklatma, açıklastırma, açıklastırma, açıklatma, açıklatmak, açıklatılma, açıklatılmak, açıklayıcı, açıklayıcılık, açıklık, açılım, açılış, açılma, açılmak*” vd.

açıkla- (<açık+la-): Açığa vurmak. Bir düşüncüyü bir fikri kapalı olma durumundan ayırıp açık, anlaşılır duruma getirmek.

açıl- (<a-ç-ı-l-): 1. Uzaklaşmak, 2. Birbirine bitişik iki kısmın arasında bir açıklık meydana gelecek şekilde ayrılması (Tuğlacı, 1995: 13), 3. Rahatlamak, ferahlamak (Ata, 1997:4), 4. (renk için) Koyuluğunu yitirmek (mec. Doğal renkten ayrılmak), Gitmek, Uzaklaşmak (mec. Bulunduğu yerden ayrılmak), 5. (Birbirine bağlı, ekli veya yapışık şeyler için) Aralarına mesafe girmek: “*Sıcaktan parkeler açıldı*” [(Mehmet E. Yurdakul) Ayverdi, 2011: 8)].

açtır- (<aç-tır-) : Bir nesneyi kapalı durumdan kurtarmak, ayırmak.

“*kapıyı pencereyi açtırmak*” yani kapıyı pencereyi kapalı olma durumundan kurtarmak, kapalı olma durumundan ayırmak.

ad- (<a-d-) : “Ayrılmak” (Hacıeminoğlu, 1991: 19).

Bu fiilde görülen -d- fiilden fiil yapma eki bugün için canlılığını kaybetmiş Eski Türkçede birkaç kelimedede [to-d- “*doymak*”, to-p “*hep, bütün*”, ko-d- “*koymak*”] görülen işlek olmayan eklerden biridir (Gabain, 2007:58). Bu gövdeden türetilen ve türevi olan bütün kelimelerde “*ayırma, farklı olmak, uzaklaşmak, değişmek ve başkalaşmak*” gibi neredeyse tamamında doğrudan ya da mecazî olarak ayrılma anlamını içeren [ad- “*ayrılmak*”, adas- “*yolunu şaşırtmak, azıtmak*”, adaş- “*yolunu şaşırmak, asıl yoldan ayrılmak*” adın- “*sarhoşluğu gitmek, ayılmak; değişmek, iyileşmek*”, adır- “*ayırma*”, adirt- “*ayırma*”, adış- “*ayırma, yayma*”, adırıl- “*ayrılmak*”, adna-(adına-) “*değişmek, başka türlü olmak, bozulmak*” gibi fiil; adırık (adırık) “*başka, diğerlerinden ayrı, farklı*”, adirt “*ayırma*”, adnağı (adınağı) “*başka türlü*”, adirtliğ “*sarih, açık*”] gibi birçok türeve şahit olmaktadır. (Hacıeminoğlu, 1991:19-20)

ağ (<a-d): 1. Varlıkları birbirinden ayırmaya, tek tek veya cins cins karşılamaya yarayan kelime (Ayverdi, 2011: 9), 2. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanıtmaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, (mec. Kişiyi, varlıkları diğerlerinden, hemcinslerinden ayıran yazılı ya da sözlü işaret).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: *ağa-, açan-, ağaş-, ağın-, ağır-, ağlan-, ağlandır-, ağlandırıl-, ağlaş-, ağlaştır-;*

İsimler: *ağak, ağaklık, ağaklı, ağama, ağamak, ağanma, ağanmak, ağaşma, ağaşmak, ağınma, ağınmak, ağırma, ağırmak, ağlanma, ağlanmak, ağlandırma, ağlandırma, ağlandırma, ağlandırma, ağlaşma, ağlaşmak, ağlaştırma, dlaştırma, ağınç* vd.

ağa- (<ağ-a): Ayırmak (Karaağaç, 2008: 7).

ağa (<ağ-a): Kümelenerek etraftaki şeylerden ayrılan tepecik, yığın (Tuğlacı, 1995: 15).

ağak (<ağ-ak): Ayak. Sürekli olarak birbirinden ayrılan organ (Hacıeminoğlu, 1991:19).

ağak (<ağa-k): 1. Başkasına, ötekine, uzaktakine verilen [(mec. Adanan, ayrılan) Eyüboğlu, : 2004:9], 2. Kurban, nezir.(Gülensoy, 2011: 49).

ağaklan- (<ağak+la-n-): "Adaklanmak, ayrılmak" Nişanlı duruma gelmek, nişanlanmak, (mec. Bekârlıktan kurtulmak, bekârlıktan ayrılmak).

ağaklık (<ağak+lık): Adak olarak ayrılmış (hayvan).

Adaklık koyun gibi düşünmek, adaklığa ayrılmak

ağaklı (<ağak+lu): Nişanlı (Dilçin, 1983: 2). (mec. Başkasına ayrılmış).

açan- (<ağa-n-): "Ayrılmak"

Bu canım vatan yoluna adanmıştır (mec. Yeri geldiğinde feda edilmek üzere ayrılmıştır).

ağaş- (<ağa-ş-): Yolunu şaşırarak, asıl yoldan ayrılmak (Hacıeminoğlu, 1991:19).

adım (<ad-ı-m): 1. Yürümek için ayak atışlarının her biri. 2. İki diş arasındaki aralık (teknik), 3. İki ayağın birbirinden ayrılmış hali ve arasındaki mesafe, açıklık. (Hacıeminoğlu, 1991:19), 4. Cimnastikte ayakta temel duruştan, bir ayağın, türlü yönlerde iki ayak boyu kadar ara ile yer değiştirmesi (Tuğlacı, 1995: 19).

adın- (<ad-ı-n-): Değişmek, iyileşmek (Gabain, 2007: 58)

adın (<ad-ı-n): Başka (Hacıeminoğlu, 1991:19).

adınç (<adın+ç): Günahtan arınma (Hacıeminoğlu, 1991:19).

adır- (<a-d*-ı-r-): Ayırmak.

abuşqa bolmuş atamdın adırdılar. “yaşlı olmuş atamdan ayırdılar.” (Tezcan-Zülfikar, 2004:111).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**adıl-, adırıl-, adırt-**”,

İsimler: “**adırt, adırtlığ, adırtısız**” vd.

Ayrıca “**adırtla-**” fiili ve “**adırlıguluq, adruq <adır-uk>**” isimlerinin de aynı gövdeden türetildiğine şahit olmaktayız (Eraslan, 2012: 548).

adırt- (<adır-t-): ayırtmak, ayırt etmek (Hacıeminoğlu,1991:20).

adırtla- (<adırt-la-): Ayırt etmek, ayıklamak, ayırtmak (hacıeminoğlu, 1991:20).

adış-(<ad-ı-ş-): Uçları bitişik olan şeyin diğer uçlarını ayırmak. **Er aqa.kı adışdı** “adam bacaklarını açarak büyük adımlarla yürüdü.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:92).

adna- (<ad-ı-n-a-): Değişmek, başka türlü olmak, bozulmak (Hacıeminoğlu, 1991:20)

adırl-(<ad(ı)r-ı-l-): Ayrılmak

“**yol ardıldı iki** “yol birbirinden ayrıldı.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:113).

adırs-(<ad(ı)r-ı-ş-): Ayrılmak

kizlep tutar sewüglük adırs küni belgüre.r

başlg közüg yapsama yaşı anıñ sawruka.r

“Gizli tutulan sevgi ayrılıkta ortaya çıkar. Yaralı ve yaşlı olan göz, gözyaşlarını saklayamaz.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:282).

ağ- (<a-ğ-): 1.Çıkmak, yükselmek. (Sevinçli, 2007:7), 2. Aşağı inmek, ağır gelip aşağıya meyletmek (Dilçin, 1983: 4). 3. Yerden göğe doğru yükselmek, Sarkmak, eğilmek (Tuğlacı, 1995: 37).

Çık-: *Sabit bir noktadan ayrılarak yükselmek.*

Yüksel-: *Sabit bir yerde durmayıp yukarıya doğru mesafe kat etmek.*

İN-: *Bulunduğu yerden ayrılıp aşağılara doğru hareket etmek.*

Türkçede bu kökün anlam genişlemesi neticesinde ortaya çıkardığı “ *ağıt*mak (yükselmek), *ağış* (yükseliş), *ağlamak* (yalnız kalmak), *ağlatmak* (savmak, uzaklaştırmak), *akı* (eli açık), *akılmak* (şaşırtmak, şaşmak), *akılamak* (eli açık olmak), *akım* (akma), *akın* (sel, akıntı).” (Eyüboğlu, 2004: 13). Kelimelerinde bazen doğrudan bazen de mecazî olarak ayrılmak anlamı vardır.

ağ (<a-ğ): 1. Ak. 2. Duru, berrak (Dilçin, 1983: 2).

“a-” filinden elde edilen bu ismin anlamında (mec. Siyahlıktan, kirden, bulanıklıktan ayrılma söz konusu).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: *ağar-*, *ağart-*, *ağartıl-* *ağdır-*,

İsimler: *ağarma*, *ağarmak*, *ağartma*, *ağartmak*, *ağartılma*, *ağartılmak*, *ağdırma*, *ağdırmak*” vd.

ağar- (<ağ+ar-): 1.Beyazlanmak. 2.Solmak, (mec. Doğal renkten ayrılmak)

ağart-(<ağar-t-):1.Beyazlatmak (doğal renkten ayırmak), 2. Temizlemek, **bunuñla ÷on ve biz ağdurlar**. “*bununla elbise ve kumaş temizlerler*” (Argunşah, 1999: 202).

ağartıl-(<ağart-ı-l-): Beyazlatılmak (doğal renkten ayrı hâle gelmek)

ağdır- (<ağ-dır-): Aşağı inmek, yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek (Dilçin, 1983: 3) (doğru noktadan, doğru yerden ayrılmak).

ağdur- (<ağ-dur-): Kaldırmak, yukarı çıkarmak, yükseltmek (Dilçin, 1983: 3), (Korkmaz, 2017: 383) (mec. Bulunduğu noktadan ayırmak).

ağdurıl- (<ağdur-ı-l-): Yukarı çıkarılmak (Dilçin, 1983:3) (mec. Bulunduğu noktadan ayrılmak)

ağır: (<ağ-ı-r) 1. Tartıda ağır çeken (Normal durumdan ayrılmış), 2. Değerli (Korkmaz, 2017:211) (mec. Hemcinslerinden ayrı/ayrılmış olan).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: *ağırla-*, *ağırlan-*, *ağırlaş-*, *ağırlat-*,

İsimler: *ağırlama*, *ağırlamak*, *ağırlanma*, *ağırlanmak*, *ağırlaşma*, *ağırlaşmak*, *ağırlatma*, *ağırlatmak* vd.

ağırla- (<ağır+la-): 1. Ululamak, yüceltmek (Dilçin, 1983:3), 2. İzzet ve ikramda bulunmak; ağır tutmak, değer vermek (Korkmaz, 2017:226). (mec. Başkalarından ayırmak, ayrı tutmak).

ağırlan- (<ağırla-n-): Ululanmak, yüceltilmek (mec. Başkalarından ayrı tutulmak).

ağırlaş- (<ağırla-ş-):1.(hava) Sıkıcı ve bunaltıcı bir durum almak, bozulmak. 2.(hasta için) Tehlikeli duruma gelmek, fenalaşmak. 3. (yiyecek) Bozulmaya yüz tutmak (mec. Doğal durumdan ayrılma, bozulma).

Ağırlat: Ağırlama işini yaptırmak. (Başkalarından ayrı tutturmak).

ağlat-(<ağ+la-t-): Boşaltmak, **ol kişi.ni ağlattı** “o, istediği şeyle başbaşa kalmak için insanları kendisinden uzaklaştırdı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 119).

ağtın- (<ağ-t-ı-n-): Çıkmak, yükselmek (Eraslan, 2012: 548).

ağ- : bkz. ak-

ağ : bkz. ak

ak- (<a-k-): 1. Akmak (Eraslan 2012: 548), 2. (sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler için) Bir yerden başka bir yere doğru gitmek. (sıvı maddeler için) Bir yerden çıkmak, Çabucak savuşmak; ortadan kaybolmak (Karaağaç, 2008: 15). (mec. Bir yerden ayrılma).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **aķar-, aķış-, aķışķanlaş-, aķışķanlaştır-, aķıt-, aķıtdur-**,

İsimler: **aķım, aķımcı, aķın, aķıncı, aķıncılık, aķındırık, aķıntı, aķıntılı, aķış, aķışķan, aķışķanlaşma, aķışķanlaştırıcı, aķışķanlaştırıcılık, aķışķanlaştırma, aķışķanlaştırmak, aķışķanlıķ, aķışma, aķışmak, aķışmalı, aķışmaz, aķışmazlık, aķıtma, aķıtmalı** vd.

aķ (<a-k-): 1. Sıkıntısız, dertsiz. 2. Temiz. (mec. Her türlü kirden, dertten, sıkıntıdan arınmış, ayrılmış olma durumu).

“aķlı, aķlık, aķlı ķaralı” kelimeleri bu kökün türevleridir.

aķaç : Bir yerde birikip kalan sınıları, bir işlem sonunda geriye kalan artıkları, gereksiz nesnelere dışarıya aķıtmak kullanılan boru vb. araç.

aķaçla- (<aķaç+la-): Bir yerde birikmiş suları aķıtmak, (mec. Bulunduğu noktadan ayırmak).

“aķaçlama, aķaçlamaķ, aķaçlatma, aķaçlatmaķ” kelimeleri bu fiilin kök anlamıyla ilişkili ve hepsinde de direkt ya da dolaylı olarak ayrılma anlamının olduğunu görmekteyiz.

aķ ağa: Saraylarda hizmet gören hadım ağalarının beyaz ırktan olan (mec. Diğer ırklardan ayrı olan).

ağar-(<ağ-ar-): Ağarmak, aklaşmak, beyazlaşmak; **Saçı saçalı ağarmış** "saçı sakalı ağarmış" (Tezcan-Zülfikar, 2004:197)

ağar (<ağ+ar): Sıvı, mai.

ağarca (<ağar+ca): Sürekli işleyen çiban, fistül. (mec. Belli bir büyüklükte kalmayıp sürekli değişen, olduğu durumu koruyamayıp değişen, olduğu durumdan ayrılan).

ağarsu (<ağar su): Yer yüzünde ve yer altında belirli bir yatak içinde, eğilim boyunca sürekli veya zaman zaman akan su. (mec. Belli bir yerde durmayan, bulunduğu yerden ayrılan su).

ağçıl (<ağ-çıl): Rengi atmış, ağarmış. (mec. Rengini koruyamamış, doğal renginden ayrılmış).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: "**ağçullan-, ağçullaş-**"

İsimler: "**agçullanma, ağçullanmak, ağçullaşma, ağçullaşmak, ağçulluk**" vd.

ağıcı (<a-ğ-ı): Akma, anlaşılır olma özelliğine sahip (nesne, söz). (mec. Kapalı olmayan, kapalı olma durumundan ayrılmış anlatım).

ağığ (<ağ-ı-ğ): akma, cerayan (Eraslan, 2012: 549).

ağıglığ (<ağığ+ılg): (ğ>ğ) akıcı, devamlı olmayan (Eraslan, 2012: 549).

ağıglık: bkz. ağıglığ (Eraslan, 2012: 549).

ağıgsız (<ağığ+sız): Akıcı olmayan

ağım (<ağ-ı-m): 1. Akmak işi. 2. fiz. Hava, su gibi akışkan maddelerin veya elektrik yüklerinin belli bir yönde akışı, yer değiştirmesi. (mec. Belli bir noktadan ayrılma).

ağıntı (<ağ-ı-n-tı): Havanın veya suyun herhangi bir yöne doğru yer değiştirmesi, akım, cerayan. (mec. Bir yerden ayrılıp başka bir yere geçme).

ağış- (<ağ-ı-ş-): Sel gibi akmak (TS, 1983: 6) (mec. Ayrılıp gitme).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: "**ağışkanlaş-, ağışkanlaştur-, ağışkanlaşturul-**",

İsimler: "**ağışkan, ağışkanlaşma, ağışkanlaşmak, ağışkanlaşturucu, ağışkanlaşturuculuk, ağışkanlaşturma, ağışkanlaşturmak, ağışkanlık**" vd.

ağış (<ağ+ı+ş): Akça, akçıl (Eraslan,2012: 549).

aķıt- (<aķ-ı-t-): Bir nesnenin akmasını sağlamak. (mec. Bir nesneyi bir noktadan ayırmak).

aķıtdur- (< aķıt-dur-): Aktırmak (Eraslan, 2012: 549).

aķla- (<aķ+la-): 1. Bir kimseyi temize çıkarmak. (mec) bir kimseyi bir suçtan ayırmak, ayrı tutmak). 2. Temizlemek, kirden arıtmak (Tuğlacı, 1995: 52).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aķlaş-, aķlan-, aķlat-**”,

İsimler: “**aķlaşma, aķlaşmak, aķlanma, aķlanmak, aķlatma, aķlatmak**” vd.

aķlaş- (<aķla-ş-): Ağarmak, beyazlaşmak. (mec. Saın doğal renginden ayrılması).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aķlaştır-, aķlaştırıl-**”,

İsimler: “**aķlaşma, aķlaşmak, aķlaştırma, aķlaştırmak, aķlaştırılma, aķlaştırılmak**” vd.

aķsa- (<aķ-sa-): Hafif topallamak. (mec. Normal olan yürüyüşün dışına çıkmak, ayrılmak).

Bu gövdesinin türevleri:

Fiiller: “**aksat-, aksatıl-**”,

Fiiller: “**aķsak, aķsaķal, aķsaķlık, aķsam aķsama, aķsan, aķsatis, aķsatma, aķsatmak, aķsayıő**” vd.

aķsır- (<aķ-sır-): Burun zarlarının gıcıklanması ile solunum kaslarının birdenbire kasılması üzerine, ağız ve burundan hızlı soluk boşaltmak (mec. Ayırmak).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aķsırt-**”,

İsimler: “**aķsırık, aķsırıklı, aksırıő, aksırma, aksırtma, aksırtmak**” vd.

aķtar- (<aķ-t-ar): 1. Bir yerden bir kaptan başka bir yere veya başka bir kaba geçirmek. 2. Bir Şeyin yolunu, yönünü değiştirmek. (mec. Bir nesneyi bir yerden ayırıp başka bir yere bırakmak veya göndermek).

Bu gövdenin türevleri,

Fiiller: **aġtarıl-, aġtart-, aġtartıl-,**

İsimler: **aġtarılma, aġtarılmaġ, aġtarım, aġtarıř, aġtarma, aġtarmaġ, aġtarmacı, aġtarmacılıġ, aġtarmalı (taşıtlar için), aġtarmasız, aġtartma, aġtartmaġ, aġtartılma, aġtartılmaġ** vd.

aġtur- (<aġ-tur-): (ġ/ġ deġiřmesi) Aktarmak, çevirmek, döndermek (Eraslan, 2012: 549).

al- (<a-l-): 1. Bir şeyi ya da bir kimseyi bulunduġu yerden ayırmak: *Çocuġu okuldan aldı.* 2. Bir şeyi elle veya başka bir araçla bulunduġu yerden ayırmak: *Saġ elin çevik bir hareketiyle başındaki tülbenti çekip adı.* 3. [(Allah bir insanı) Ölüm yoluyla bu dünyadan ayırmak (Ayverdi, 2011: 46)]. 4.Yolmak, koparmak: *Kaç almak* 5. Yerini deġiřtirmek, çekmek. 6. Temizlemek. 7. (*yol için*) Gitmek: (*mesafe*) *katetmek* 8. Çalmak: *Cebimden saatimi almışlar.* 9. Vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak: *Dalaġını aldılar;* 10. Bir şeyi veya bir kimseyi bulunduġu yerden ayırmak (Karaaġaç, 2008:19). "*Bu teessür içinde gözünü bahriye miralayından alamıyordu*".

Kelimelerin anlamlarından da anlařıldıġı gibi tamamında dolaylı ya da doġrudan ayrılma, ayırılma anlamlarını görmekteyiz.

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: "**aldır-, aldurt-**",

İsimler: "**aldırma, aldırmaġ, aldırmaş, aldırmaşlık, aldurtma, aldurtmaġ**" vd.

al (<a-l-): 1.*Tuzak, hile* (Eraslan 2012: 549), 2. *Aldatma, düzen.* (*mec. Doġruluktan ayrılmış olma durumu*).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: **alda-, aldan-, aldat-, aldatıl-,**

İsimler: **aldanç, aldaġ, aldanıç, aldanıç, aldanma, aldanmaġ, aldatıcı, aldatılma, aldatılmaġ, aldatış, aldatma, aldatmak, aldatmaca** vd. şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kelimelerin tamamı aynı gövdeden türetilmiş olup, insanları tuzaġa düşürerek ya da hileyle başvurarak doġru yoldan ayırmak ya da insanları ayrılmaya zorlamak gibi doġrudan veya mecazî anlatımlar söz konusudur.

alġ- (<*al-ġ-): *Azalmak, tamamlamak* (Eraslan, 2012: 549).

Alkmak fiili gövdesinden türetilen "**alkın-** (<alk-ı-n-)" *sona ermek, bitmek,*

azalmak; *alkıntur-* (<alkın-tur-) bitirmek, yok etmek fiil gövdesi ile; aynı gövdeden yapılan *alkınç* (<*alkın-ç*) *azalma*, *eksilme*; *alkınçsız* (*alkınç+sız*) *bitmez*, *tükenmez*, *eksilmez*; *alkınçu* (< *alkın-çu*) *bitme*, *azalma*, *yok olma*; *alkınmaksız* (<*alkınmak+sız*) *bitmez*, *eksilmez* gibi isimlere şahit olmaktadır. (Eraslan, 2012: 549).

apra- : Saklamak, muhafaza etmek (Ata, 1998:19).

ar- (<a-r-): 1. *Dolaşmak*, *dolanmak*, *gezmek* (Eraslan, 2012: 552), 2. *Yorulmak*, *yorgun düşmek* (Dilçin, 1991: 415).

ar- (<a-r-): 1. Aldatmak, kandırmak (Gabain, 2007:261), **ardı sini kiz bo.dı anın täl / yayılır anın artuçu burnu takı kıwa** “ *Bedeni körpe, vücudu nazlı nazlı salınan, ardıç dalı gibi titreyen, burnu biçimli kız seni aldattı* ” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 178), 2. Aldatmak yani doğru yoldan ayrılmak. (Hacıeminoğlu, 1991: 20), Yorulmak (Tezcan-Zülfikar, 2004:111).

Türkçede aynı kelimenin çeşitli devirlerdeki lehçe, şive ve ağızlarda hem “y” hem de “h” protezli şekillerle karşılaşırız. En yaygın olan şekil “y’li” olanlardır. Bunlar, şivelerdeki kelime alış verişi sebebiyle çoğu zaman yan yan bulunmuşlardır (Hacıeminoğlu, 1991: 21). Bu yapıda birçok örneğe rastlamak mümkündür. Şöyle ki, “*yar-*” fiilinin türevleri için; Yar:-1.“*yarmak, iki şeyi keserek ikiye bölmek, parçalamak*”, 2.“*Ayrırmak, birbirinden uzaklaştırmak*”, 3.Yaran (<yar-an) “*tarla sınırı*”, 4. Yarım (<yar-ı-m) “*bir bütünün ikiye ayrılmış parçalarının her biri*”, 5.Yarık <yar-ı-k “*bütün halindeken ikiye ayrılmış parçaların arasındaki açıklık*”. 6. Yarıl (<yar-ı-l-) “*parçalara, bölümlere, kısımlara ayrılmak*” 7. Yarın (<yar-ı-n) “*ertesi gün, yani yirmi dört saatin yarısı*” ve *Halaç şivesi ve Edirne ağzında “h’arım<h’arım*” örneklerine rastlamak mümkündür (Hacıeminoğlu, 1991: 21).

ara (<ar-a): 1. İki nesneyi birbirinden ayıran boşluk, 2. Ara, yani “*birbirinden ayrılmış iki nokta veya çizgi arasındaki boşluk, açıklık*” (Hacıeminoğlu, 1991: 20), 3. İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, açıklık (Tuğlacı, 1995:118).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “*arala-, aralan-, aralanıl-, aralaş-, aralat-, aralatıl-*”,

İsimler: “*aracı, aracılık, aralanma, aralanmak, aralatma, aralatmak*” vd.

aral (< ara+l): 1.Ada, 2. Birbirine yakın adaların meydana getirdiği topluluk, takımada (Tuğlacı, 1995: 121).

arala- (<ara+la-): 1. Ayırmak, seyrekleştirmek: *sıraları aralayın* (Tuğlacı, 1995: 121), 2.İki şey arasında açıklık oluşturmak, aralamak, 3. Ayırt etmek, aralamak “*bizi anınla kılıç aralar*” (Hacıeminoğlu, 1991: 20).

aralanış (<aralan-ış): Aralanma işi (mec. Ayırımla işi).

aralanma (<aralan-ma) : Aralanmak işi (mec. Ayırılmak işi).

aralanmak (<aralan-mak): Biraz aralanmak, arası açılmak.

aralaş- (<arala-ş-): Ayırılmak, uzaklaşmak (Dilçin, 1983: 11).

aralaştır- (<aralaş-tır-): Aralık bırakmak, iki şeyi birbirinden az ayırmak (Tuğlacı, 1995: 121).

aralat- (<arala-t-): Aralık duruma getirmek, biraz açtırmak.

aralatma (<aralat-ma): Aralatmak işi.

aralatmak (<aralat-mak): Aralık duruma getirmek, biraz açtırmak.

aralık (<ara+lık): İki şey arasındaki açıklık, mesafe.

aralıklı (<aralık+lı): *Birbirine bitişik olmayan, aralarında açıklık bulunan.*

aralıksız (<aralık+sız): *Birbirine bitişik olan, aralarında açıklık bulunmayan.*

arı- (<ar-ı-): 1. Temiz olmak, temizlenmek (Eraslan, 2012: 552), 2. Zayıflamak (Dilçin, 1983: 12), 3. Temizlenmek (Arat, 1992: IV), 4. Yabancı kelimelerden temizlenmiş (Tuğlacı, 1995: 128).

Arı isim gövdesinden [arıkla-(aruğla-) "zayıflamak", arıklat-(aruğlat-, aruğlat-) "zayıflatmak", arıla- "temize çıkarmak", arıl- "zayıflamak", arıtla- "temizlemek", arıt- "temizlemek"] gibi fiil; [arık "zayıf", arıklık "zayıflık", arılık (aruluk) "temizlik, doğruluk", arısız (arısuz) "kirli, pis"] gibi isimler türetilmiştir. (Dilçin, 1983: 12).

arığ (<arı-ğ): Bkz. arık.

Arığ(arık) gövdesinden türetilen arığla- (<arığ+la-) "arıtmak" fiili ile arığın (<arığ+i+n) "temizce, temiz olzrak", arıgsız (<arığ+sız) "pis kirli", arıgsızlık (<arığ+sız+lık) "pislik, kirlilik" gibi isimlerin aynı gövdeden türetildiğine şahit olmaktadır. (Eraslan, 2012: 552).

arık (<arı-k): 1. Temiz, saf. 2. Zayıf, cılız (Dilçin, 1983: 12).

arın- (<arı-n-): Temizlenmek (Korkmaz, 2017: 207) **arındı neñ** "hehangi bir şeyden temizlendi" (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 6).

(mec. Herhangi bir suçtan günahattan ayrılmak).

arınma (<arın-ma): Arınmak işi

arınmak (<arın-mak): 1. Temizlenmek, 2. Katışksız, arı duruma gelmek.

arıt- (<arı-t-): 1. Temizlemek, yabancı ve zararlı maddeleri ayırmak (Hacıeminoğlu, 1991: 21), 2. Arıtmak, temizlemek. **Ol tarıg arıttı** "o buğday vb. şeyleri temizledi" (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 101). (mec. Arıtmak ve temizlemek anlamları, kirden, pislikten ayrılmayı ifade etmektedir).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**arıtıl-, arıtıl-**”,

İsimler: “**arıtılma, arıtılmak, arıtılma, arıtılmak, arıtılmak**” vd.

arıtış- (<ar-ı-t-ı-ş-): Temizlemede yardımcı olmak. **Ol maña tarıg arıtışdı** “o bana buğday temizlemede yardımcı oldu” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 333).

arta- (<ar-ta-): Bozulmak, çürümek, ekşimek (Karaağaç, 2008: 43). (mec. Doğallıktan ayrılmak).

eren kamug artadı nenler uğu / tawa.r körüp uslayu eske çoka.r “Mala tamah edince insanların ahlakı bozuldu. Malı gördüklerinde, akbabanın leşe çullandığı gibi onun üzerine çullandılar.” (Ercilasun- Akkoyun, 2015: 238).

artız-(<ar-t-ı-z-): 1.*Kandırmaq* (Gabain, 2007:261), 2. *Aldatmaq, yani doğru yoldan ayırmak* (Hacıeminoğlu, 1991: 21).

artuğ (<ar-t-u-ğ-): bkz. artuğ

artuğ (<art-u-ğ-): bkz. artuğ

artuğ (<art-uk-): *Çok, fazla* (Dilçin, 1991:220), *Başka, gayri, mâdâ* (Dilçin, 1983: 14) *Diğerlerinden ayrılmış* (Hacıeminoğlu, 1991: 20).

as- (<a-s-): Bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere iliştip sarkıtmak. (mec. Nesnelerin yerle bağlantısını kesmek, ayırmak).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**asıl-, astır-, astırıl-**”,

İsimler: “**asılma, asılmak, astırma, astırmak, astırılma, astırılmak**” vd.

aş- (<a-ş-): 1. Aşırı gitmek, belli bir ölçüden ayrılmak (Hacıeminoğlu, 1991: 22), 2. Açmak, kollarını birbirinden ayırmak (Dilçin, 1991: 457), 3. Çıkmak, geçmek, yükselmek (Ata, 1998:24).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aşa-, aşıl-, aşın-, aşındır-, aşır-, aşır-, aşırıt-, aşırıt-**”,

İsimler: “**aşılma, aşılmak, aşınma, aşınmak, aşındırma, aşındırmak, aşırma, aşırılmak, aşırıt-, aşırıtma, aşırılmak, aşırıtma, aşırıtılmak, aşırma, aşırılmak**” vd.

at- (<a-t-). 1. Bir şeyi bir yere doğru koymak, bırakmak. 2. Çıkarmak, dışarı vermek, 3. Kovmak, dışarıya çıkarmak, ilgisini kesip uzaklaştırmak, 4. Yapışık olduğu yerden ayırmak (Karaağaç, 2008: 50). “*Çocuklarının geleceği için bir köşeye bir miktar para atmıştı (ayırılmıştı)*”.

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **"ata-, atan-, atanabil-, atandır-, atıl-, atış-"**,

İsimler: **"atama, atamak, atanabilme, atanabilmek, atandırma, atandırmak, atanma, atanmak, ataniş, atanmışlık, atılma, atılmak, atılış, atış, atışma, atışmak"** vd.

at (<a-t): Ad, isim. (bkz. ad) Yani bütün insanları, bütün varlıkları ve nesnelere birbirinden ayıran sesli ve yazılı işaret (Hacıeminoğlu, 1991: 22).

atız (<at-ı-z): Tarla sınırı (yani iki araziye ayıran çizgi) (Hacıeminoğlu, 1991: 22).

atızla-<at-ı-z+la-): Arklar ve çukurlar açmak. **er yi.rin atızla.dı** "adam ziraat için toprağında arklar ve çukurlar açtı" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:132).

atızlan-<atızla-n-): Arklara, bölümlere ayrılmak. **yi.r atızlandı** "yer arklarla bölümlere ayrıldı" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:129).

ay- (<a-y-): 1. Söylemek (Eraslan, 2012:554), **tegür menin sâwımı bilge. leke ay / tınar kalı atatsa kısır.k sanı ta.y** "Akıllılara sözümlü ulaştır. Onlara, "eğer tay attan sayılırsa kısır.k dinlenir" de. Çünkü anası yerine ona binilir." (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 412-413), 2. Ayılmak, kendine gelmek (Derlemeler Sözlüğü, 2009:426). (mec. Sarhoşluktan ayrılmak), 3. Baygınlıktan, sarhoşluktan, dalgınlıktan kurtulmak, kendine gelmek, ayılmak (Tuğlacı, 1995: 193).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **ay(ı)l-, ayık-, ayıkla-, ayırdlan-, ayırtlan-, ayış-, ayıtla-, ayurtla-, ayırtlan-, ayırtlaş-, ayt-, ayıl-,**

İsimler: **ayık, ayıklama, ayıklamak, ayıkma, ayıklamak, ayırtlanma, ayırtlanmak, ayırtlaşma, ayırtlaşmak, ayıtma, ayıtmak, ayıtılma, ayıtılmak, ayıtık** vd.

ayart- (<ay-a-r-t-): Birini, çalıştığı yerden ayırıp başkasının yanında çalışmaya kandırmak (Karaağaç, 2008: 55).

ayık- (<ay-ı-k-): Ayılmak, kendine gelmek, uyanmak, akli başına gelmek. (mec. Uyuşukluktan, sarhoşluktan ayrılmak).

ayık (<ay-ı-k-): 1. Akli başında, sarhoşluktan ayrılmış, kurtulmuş olma hâli (Dilçin, 1991:319).

ayıkla- (<ayık-la-): Bir şeyin içinden, işe yaramayan, gereksiz ve istenmeyen taneleri veya maddeleri ayırıp çıkarmak, temizlemek.

ayıl-<ay-ı-l-): Sarhoşluk, baygınlık gibi bir durumdan kurtulmak, kendine gelmek. (mec. Sarhoşluktan, baygınlıktan ayrılmak, kurtulmak).

ayılt-(<ayıl-t-): Sarhoşluktan ya da baygın olma durumundan kurtarmak. “İs-kemleden gölge gibi kaydı, önüme yığıldı. Onu kucağımda içeri aldım, ayıltım.”

ayır- (<ay-ı-r-): 1. Bölmek, 2. Birbirinden uzaklaştırmak (Karaağaç, 2008:57).

ayırdılan- (<ayır-d-ı+la-n-): Ayırılanmak, ayıklanmak (Dilçin, 1883: 19).

ayış- (<ay-ı-ş-): Karşılıklı söyleşmek (Ata, 2013: 241).

ayna- : Değişmek, bozulmak (Ata, 1998: 36).

ayrıl- (<ayır-ı-l-): Bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak (Karaağaç, 2008: 58).

ayrış-(<ayır-ı-ş-): Birbirinden ayrılmak. **ola.r ikki ayrışdı** “o ikisi birbirinden ayrıldı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015:121).

ayt- (<ay-t-): bkz. ay- (Ata, 1988: 37).

aytıl- (<ayt-ı-l-): Söylenmek (Ata, 1998: 38).

aytış-(<ay-t-ı-ş-): Barışmak. **ola.r için aytışdı.la.r** “onlar aralarında barıştılar” (Ercilasun-Akkoyun, 2015:36). (mec. Küslükten, küs olmaktan ayrılmak).

az- (<a-z-):1. ‘Azmak’ Temel anlamından hareketle ‘yoldan çıkmak, bozulmak, değişmek, heba olmak, çıkmak, azgınlaşmak’ (Ata, 1997: 170), 2. Yolunu kaybetmek, şaşırarak, kaybolmak (Derlemeler Sözlüğü, 2009: 441). (mec. Doğru yoldan ayrılmak), 3. (yol için) şaşırarak, kaybetmek. **ol yo.l a.zdı** “o, yolu kaybetti, şaşırdı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 89), 4. Küçük bir kısım (Ayverdi, 2011: 96). (mec. Bir bütünden ayrılmış).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: **azal-, azalt-, azğur-, azğulaş-, azıl-, azıt-,**

İsimler: **azalma, azalmak, azan, azgın, azgınlaşma, azgınlaşmak, azıtğan, azmak** vd.

azağ (<az-ağ): bkz. adak.

azağ (<az-ağ): Azmış sapsmış.

atgalır oknı aza.k / tegmedi bu saw uşa.k “Bu fettan kadının, azmış oknu bana doğru atmak istediği söylentisi bana ulaşmadı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015:239).

azan (<az-an):“Tarla sınırı” yani iki araziye birbirinden ayıran çizgi (Hacıeminoğlu,1991:23).

azdur- (<az-dur-): Yoldan çıkarmak (Ata, 1998: 40).

azgın (<az-ğın): Azmış olan (Gülensoy, 2011:97).

azğur- (<az-ğur-): Ayartmak (Gabain, 2007:59). (mec. Doğru yoldan ayırmak),
2. Azdırmak, hak yoldan çıkarmak (Ata, 1998: 40).

azgınlaş- (<azgın+la-ş-): Azgın duruma gelmek.

azgınlaşma (<azgınlaş-ma): Azgın duruma gelmek.

azgınlalmak (<azgınlaş-mak): Azgın duruma gelmek.

azıl-(<az-ı-l-): (yol için) şaşırılmak. **yol azıldı** "yol şaşırıldı" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:97).

azıt- (<az-ı-t-): Azmak, yoldan çıkmak (Dilçin, 1983: 21).

azıtğan (<azıt-ğan): Devamlı (yoldan) çıkaran, yoldan saptıran. **ol kişi ol yoldan azıtğan** " *bu, insanları devamlı yoldan çıkaran insandır.*" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:79). (mec. Doğru yoldan ayıran).

azmak (az-mak): 1. Ark, su kanalı, bir sudan ayrılan kol. 2. Ayrı düşmek, ayrılmak (Dilçin, 1983: 21).

SONUÇ

İncelediğimiz "a-" filinin türevlerini göz önüne aldığımızda tanık olduğumuz en önemli nokta, anlam yönüyle ayrılmak işlevinin önemidir. Bu işlevin, çoğu zaman doğrudan olmasına rağmen bazen de dolaylı olarak kendini göstermesidir. Ayrılmak fiilinin gerçek anlamını "ayrılmak işine konu olan her şey" şeklinde düşünmek ilk akla gelen tanım olmasına rağmen, Türkçede mecazî kullanışlar, dolaylı anlatımlar, herkes tarafından bilinen anlamlardan çok daha etkili ve çok daha edebîdir. İncelememize konu olan "a-" fiilinde de bunu açıkça görmekteyiz. Şöyle ki: "a-" fiili ile türetilen fiillerin anlamları dikkatli ve geniş boyutlarda incelendiğinde, asmak (yerden ayırmak), akmak (kaynaktan ayrılmak), azmak (doğru yoldan ayrılmak) gibi daha birçok fiil türevlerinde "ayrılmak" anlamı ilk bakışta görülme bile, kelimelerin dolaylı anlamlarında bu işlev, kendisini rahatlıkla gösterebilmektedir.

KISALTMALAR

bkz: Bakınız

fiz.: Fizikte

mec.: Mecazen

TS: Tarama Sözlüğü

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

vs.: Ve saire

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti, *Atabetü'l- Hakayık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- ARGUNŞAH, Mustafa, *Tuhfe-i Murâdî*, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- ATA, Aysu, *Kıyasü'l- Enbiya*, TDK Yayınları, Ankara, 1997.
- ATA, Aysu, *Nehcü'l- Feradis, Dizin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- AYVERDİ, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Bilner Matbaacılık, Biltur Basım Yayın ve Hizmet A.Ş., İstanbul 2011.
- Derlemeler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Cilt I, Ankara 2009.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1970.
- DİLÇİN, Cem, *Süheyl ü Nev-bahâr*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını- Sayı 51, Ankara 1991.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1983.
- ERCİLASUN, Ahmet B. -AKKOYUNLU, Ziyat, *Dîvânu Lugâti'l-Türk*, TDK Yayınları, Ankara 2015.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak/Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul 2011.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- ERASLAN, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2012, 548.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2004.
- GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1991.
- İmlâ Klavuzu, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008.
- KARAHAN, Leylâ, *Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, *Marzubân-nâme*, TDK Yayınları, Ankara 2017.
- TEZCAN, Semih- ZÜLFİKAR, Hamza, *Nehcü'l-Feradis*, TDK Yayınları, Ankara 2004.S
- TUĞLACI, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, ABC Kitabevi Yayın & Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1995.
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Cilt I, Ankara 1998.
- , TDK Yayınları, Ankara 2012.

6-10. YÜZYILLARDA KARADENİZ'İN KUZEYİNDE KÜRK TİCARETİ

Engin EROĞLU¹

Geliş: 03.01.2018 Kabul: 17.04.2018
DOI: 10.29029/busbed.374631

Öz

İskandinavya'dan Hazar Denizine kadar uzanan coğrafyada yürütülen kürk ticareti, 6.yy'dan itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu duruma neden olan tarihi süreç 6-8. yy'larda Slav uruğlarından bir kısmının Orta Özi (Dinyeper) sahasından kuzeye İlmen ve Ladoga gölü çevrelerine kadar yayılarak Fin zümreleri ile karşılaşmalarıyla başlamıştır. 8.yy içerisinde ise Ladoga ve İlmen gölü çevresine nüfuz eden Normanlar, Yukarı İdil (Volga) ve Özi Nehri istikametine yayılmışlardır. Böylece Normanlar, İdil Nehri vasıtasıyla Hazar ülkesine ulaşmakla birlikte, Özi boyunca Karadenize inerek oradaki Slavlarla temas kurmuşlardır. Takip eden süreçte ise Normanlar ve daha sonra Rus tüccarlar, Fin ve Slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar ve İdil Bulgar devletlerinin hamiliğinde, özellikle İslam ülkelerine satmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kürk, Ticari Yol , Ticaret, Ruslar, Hazarlar

FUR TRADE IN THE NORTH OF THE BLACK SEA IN THE 6-10. CENTURIES

Abstract

The fur trade, which runs from the Scandinavia to the Caspian Sea, began to focus from the 6th century. The historical process that causes this situation, began with encounters of some of the Slavic tribes , spreading from the field of Middle Ozi(Dnieper) northerly to the surroundings of Lake Ladoga and İlmen with Fin societies in the 6-8th century. In the 8th century Normans which penetrated to the

1 Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Tarih Bölümü, engin.eroglu@amasya.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9970-3141>.

Ladoga and İlmen Lake surroundings, spread in the direction of upper Idil (Volga) and Ozi River. So Normans arrived the Khazar country through the Idil River and also came down to the Black Sea through the Ozi and contacted the Slavs there. In the following process, Normans and later Russian merchants, sold valuable furs they receive from Fin and Slavic people, especially to Islamic countries under the patronage of Idil Bulgarian states.

Keywords: Fur, Trading Road, Trade, Russians, Khazars

Giriş

İnsanlık tarihinin en eski ekonomik uğraşı olan avcılık, yalnız beslenme kaynağı değil, aynı zamanda giyinmenin de önemli bir kaynağı olmuştur. Özellikle hayvancılıkla uğraşan Türkler için çalılara, taşlara ve soğuşa karşı dayanabilen elbiseler gerekliydi. Ögel'in ifade ettiği (Ögel, 1991:166) gibi; ata daha kolay binebilmek için çizme ve pantolon giyen, yiyecek ve silahlarını asmak için deri kemer kullanan ve soğuktan korunmak için kürklere² ihtiyaç duyan bozkır insanı için deri önemli bir giyim malzemesi olmuştur. Bununla birlikte kürkler zaman içerisinde İskandinavya'dan Çin'e kadar uzanan ve Kürk Yolu³ adı verilen ticari bir ağın ana ticari emtiası olmuştur.

Çalışmamıza konu olan Kürk Yolu'nun İskandinavya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan güzergahındaki ticari faaliyetlerin, 6. ve 7. yy'da yoğunlaştığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Fakat bu güzergah boyunca asıl yoğun ticari faaliyetler 8.yy'da görülmektedir. Bu ticari güzergah İskandinavya'dan başlayarak Fin Körfezi üzerinden Neva ve Ladoga Gölüne ulaşırdı. Daha sonra Volkhov Nehri, İlmen Gölü, Msta Nehri ve bu nehirlerden sonra kara yolu ile İdil (Volga)'e ulaşırdı. İdil Nehri'ni takiben Hazar Denizi'ne ulaşılp, aynı yolla geri dönülürdü (Bury,2015:412;Kurat, 2014:15-16). Yine İdil'den Urallara uzanan saha da kürk yönünden zengin bir potansiyele sahipti. Ana ticari emtiası kürk olan bu ticari ağın sınırlarını ele geçen paralardan tespit edebilmek mümkün olmaktadır.

Kürk Yolu güzergahı üzerindeki siyasi güç unsurlarına baktığımızda ise Göktürk Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte İdil havzasında Hazarlar, 620'lerden itibaren siyasi bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bizans ile dostane, İslam ülkeleriyle ise düşmanca ilişkiler içinde olan Hazarlar, Doğu Avrupa'daki

2 Kürk: Bazı hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu (URL).

3 Hazar ve Bulgar devletlerinin kurulduğu bölgeden başlayarak Ural, Güney Sibiryâ,Altaylar ve Sayan Dağları üzerinden Çin ve Amur Nehri'ne ulaşan yolda emtiası kürk olan ticari faaliyetler yürütölmekteydi. İpek Yolu'na kuzeyden paralel uzanan bu yola Kürk Yolu denilmektedir . Bu ticari yolun emtiası sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak vb. kürkler ile bunlardan imal edilen caket, pantolon, ayakkabı ve çizme idi (Kafesoğlu, 2014:313).

konumları sebebiyle kuzey güney yönünde akan ticari faaliyetleri düzenlemişlerdir (Baykara,2001:41). Hazarların hakim olduğu saha başta İdil Nehri olmak üzere nehirleri, verimli toprakları, ormanları ve sağlam iklimi ile cazip bir yaşam alanı olmuştur (Kurat,1972:112).

Araplar ve Hazarlar arasında 7.yy ortalarından itibaren (Zimonyi,1990:60) süregelen mücadelelerden sonra, 9.yy başlarından itibaren sağlanan barış ortamı ile birlikte Müslüman tüccarlar yönlerini Hazar ülkesine çevirmişlerdir. Buradan kürkler, köleler ve orman ürünlerinin Müslüman tüccarlar tarafından satın alınması ticari faaliyetleri hızlandırmıştır. Hazarlar Doğu-Orta Avrupa, İskandinavya, Çin, Orta Asya ve Yakındoğu arasındaki (Kafesoğlu,2014:313; Zimonyi,1990:81) ticari faaliyetlere hamilik etmişlerdir.

Takip eden süreçte ise Hazarlar tarafından yönetilen ticari yol güzergahlarının kontrolü 920'lerden itibaren İdil Bulgarlarının eline geçmeye başlamıştır (Golden,2007:43-44). Bunda Rusların, Hazar topraklarına saldırılarının önemli etkisi bulunmaktadır. Böylece bölgede Bulgarların askeri ve siyasi anlamda yükselişi, İdil Bulgar Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu anlamda İdil Bulgarları, İdil ile Kama nehirleri arasındaki bölgeye 3. yy'dan itibaren gelen Türk toplulukları ile bölgede yaşayan diğer kavimleri itaat altına almışlardır. Güçlü bir teşkilat yapısına sahip olan İdil Bulgar Devleti'nin, Bulgar hanı Almuş devrinde İslamiyeti kabul etmesiyle (Karahana,2012:22-23) İslam ülkeleriyle yapılan ticari faaliyetler daha da artmıştır.

1. Hazar Devleti Döneminde Kürk Ticareti

Hazar Devletinin en güçlü olduğu dönemde, Slav uruğlarından bir kısmı 6-8. yy'larda Orta Özi (Dinyeper) sahasından kuzeydeki İlmen ve Ladoga gölü çevrelerine kadar yayılarak Fin zümreleri ile karışmışlardır. Buradaki ormanlarda çok miktarda kıymetli kürke sahip hayvanın yaşaması, Slavların başlıca geçim kaynaklarının avcılık olmasına neden olmuştur. Slavlar üzerinde hakimiyet kuran Hazarlar, Slav kavimlerinden ev veya saban başına bir kılıç veya bir samur derisi vergi (Kafesoğlu, 2014:315) almışlardır. 8.yy içerisinde ise Ladoga ve İlmen gölü çevresine nüfuz eden Normanlar, Yukarı İdil ve Özi Nehri istikametine yayılmaya başlamışlardır. Böylece Normanlar, İdil Nehri vasıtasıyla Bulgar ve Hazar ülkesine ulaşmakla birlikte, Dinyeper boyunca Karadeniz'e doğru inerek oradaki Slavlarla temas kurmuşlardır. Ticari faaliyetlerle uğraşan Normanlar, Fin ve Slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar pazarlarına, hatta İslam memleketlerine getirerek satmışlardır. Yerli Slav halkının Normanlar vasıtasıyla Bizans ile ticari ilişki kurdukları da bilinmektedir. Bu anlamda, şehirlerde biriken ticari malların

muhafazasını ve nehirler üzerinden bu malların Bizans'a sevki sırasında gerekli güvenliği Normanların oluşturduğu Vareg kıtaları sağlamıştır (Kurat, 2014:17; Kurat, 1972:40).

Diğer taraftan Hazar⁴ Devleti; Orta Asya'yı Orta Avrupa'ya, İşkandinavya'yı Yakındoğu'ya bağlayan başlıca kara ve nehir yollarından elde ettiği transit gümrük vergisi gelirleriyle zenginleşmiştir. Güçlü ordusu sayesinde kervan ve su yollarının emniyetini sağlayarak, Avrasya coğrafyasında Hazar barışı (Pax Khazarica) adıyla anılan bir barış ortamını tesis etmiştir (Kafesoğlu,1991:518).

Önceleri Terek boylarını merkez seçen Hazarlar, sonraları merkezlerini Aşağı İdil boyuna kaydırmişlardır. Burası İdil, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasını teşkil etmekle birlikte, devrin en büyük ticaret yollarının kavşağında bulunmaktaydı. Burası, İşlam dünyası (Suriye, Irak, İşan, Türkistan) ile İşkandinavya arasındaki büyük ticari faaliyetlere imkan sağlamaktaydı. Yine Harezm'den başlayıp Aşağı İdil boyuna ve oradan ise Karadeniz sahillerine kadar uzanan büyük kervan yolu da bu kavşak noktasından geçmekteydi. Hazar ülkesine Orta İdil ve Kama boylarından kıymetli kürkler başta olmak üzere, birçok ticari mal ulaşmaktaydı. Ayrıca Çin ile Türkistan'dan ipek gibi kıymetli kumaşlar; İşan ve Bizans'tan ise çeşitli sanat ve ziynet eşyası gelmekteydi. Bu suretle Hazar Devleti, merkez olarak seçtiği bu bölgenin ekonomik gelişmeyi sağlayabilecek nitelikteki imkanlarından faydalanmaktaydı. Hatta Hazarlar hem İşkandinavya'dan Bizans'a uzanan Kürk yolu güzergahını hem de İdil'den başlayıp İşkandinavya'ya uzanan Kürk yolu güzergahını ellerinde tutmak için günümüzdeki Kiev şehrinin bulunduğu bölgede Sambata adını taşıyan bir ticari merkez kurmuşlardı (Kurat, 1972: 31,33).

İbn Hurdazbih ve İbn Havkal'ın verdiği bilgiye göre kürk ticaretinin en önemli aracılardan birisi olan Vareg Ruslar⁵ Hazar ülkesine siyah tilki derisi, samur, sansar ve kunduz derisi ile birlikte balmumu getirmişlerdir. Bunlar, Slavların yaşadığı bölgelerden nehirler üzerinden gemiler vasıtasıyla Hazar bölgesinin bir şehri olan Hamlic'e ve başkent İdil (Etil)'e varmış ve mallarının onda biri oranında vergi vermişlerdir. Ayrıca beraberlerinde getirdikleri Slav köleler için de aynı oranda vergi ödeyerek, ticari mallarını Bağdat'a nakletmişlerdir (İbn Havkal,2014:301,303, 363-364; İbn Hurdazbih,2008:130-131). Öyle anlaşılıyor

4 Hazar hakani ve Hazar aristokrasisi tarafından büyük bir ihtimalle 8. yy>da Halife Harun er-Reşid döneminde kabul edilen Yahudilik, bir devlet dini olarak kalmış, zaman içerisinde önemini yitirerek yerini İşlamiyete bırakmak zorunda kalmıştır (Barthold,2004:61).

5 Vareg, Bizans'ın ticaret güvenliğini sağlayan ücretli Norman kıtalarına verilen genel isidir. Rus ise bu vareglerden olup, Slavlar arasında yerleşen, devlet kuran ve Slavlar üzerinde hakimiyet kuran zümrenin adı olmalıdır. Kendilerine tabi olan Fin ve Slav topluluklardan aldıkları kürkleri, Hazar pazarlarına getirip satmışlardır (Kurat,2014:16-17).

ki Vareg Ruslar ya da Normanlar kendilerine tabi olan Slavlar ile birlikte Fin ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar pazarlarına getirerek satmışlardır. Bu malların Hazar pazarlarından Horasan güzergahındaki bölgelere dağıtımına ise büyük ölçüde Harezmîler (İbn Havkal,2014:363,364) aracılık etmiştir. Harezm'in en büyük şehri olan Cürcâniye'den hem Hazar ülkesine hem de Horasan'a (İbn Havkal,2014:360) kervanlar kalkmıştır.

9.yy'ın ortalarına doğru, Peçeneklerin Cim (Emba) boylarına gelerek Hazarlara komşu olmalarını müteakiben Hazar Kağanlığı'na saldırımları, Harezm-İdil ticaret kervan yolunun güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durumun Hazar Devleti'nin ekonomisine zarar vermiş olması muhtemeldir. 940'tan itibaren ise özellikle Hazarların Karadeniz sahilindeki Tamatarhan gibi büyük ticaret merkezleri Rusların saldırılarına maruz kalmıştır (Kurat,1972:42).

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Arapların 9.yy başlarından itibaren Kafkasya'da savunma siyasetine dönmesi (Kafesoğlu,2014:313) Dağıstan'ın Derbent ve havalisi dışındaki kısımların Hazarların elinde kalmasını sağlamıştır. İslam sınır şehirleri ile Hazar ülkesi arasında daima tarafsız bir bölge bulunmaktaydı. Fakat Harezm askerleri zaman zaman bu bölgeyi aşmak suretiyle, bölgedeki olaylara müdahale etmekteydiler. Buna neden olan en önemli olay ise Rusların saldırıları olmuştur (Barthold,2004:58).

Ruslar akınlarını İdil Nehri boylarına ve Hazar Denizi'ne doğru genişlettiklerinde ise ticaretin güvenlik içerisinde sürdürülmesini isteyen Hıristiyan tüccarlar ile Hazar ülkesinin Müslüman halkının birlikte mukavemeti sonucunda Ruslar geri püskürtülmüştür. Ancak 965 senesinde Rus knezi Svyatoslav'ın seferi sonrası Hazar ülkesi birkaç sene içerisinde tamamen Rusların eline geçmiştir. Hazarların bu kötü duruma düşmelerinde, Ruslar ve Peçenekler arasındaki müttefiklik ilişkisinin (İbn Havkal,2014:27) de etkisi olmuştur. Svyatoslav, iktisadi ve kültürel bakımdan Kiev Rusyası'na nispeten daha ileri olması dolayısıyla Bulgar ülkesine yerleşmek istemiştir. Ancak Svyatoslav Bizans imparatorunun yardım talebi neticesinde, Tuna Bulgarlarına karşı imparatora yardım etmek için bölgeden ayrılmıştır. Svyatoslav'ın Hazar ülkesini terk etmesinde Ruslara karşı mücadele eden Harezmîlerin de payı bulunmaktadır (Barthold,2004:58-60,62-63). Ancak Harezmîlerin yardımı, Hazar Devleti'ni Rus istilasının yıkıcı tesirlerinden kısa bir süre kurtarmış olmakla birlikte, Hazar Devleti'ni tekrar eski gücüne döndürmeye yetmemiştir.

2. İdil Bulgar Devleti Döneminde Kürk Ticareti

Kürk Yolu'nun başlıca tüccarlarından birisi de Ogurlar ile onlardan bir kol olan Bulgarlardır. Büyük Bulgar devletinin yıkılması neticesinde, 7.yy'ın ikinci yarısında Bulgarlar ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a

giden Tuna Bulgarları Orta Avrupa ve Bizans arasındaki ticari yola hakim olmuş, ekonomik olarak yükselmiş ve Balkanlar ile Doğu Avrupa'nın en zengin şehirlerini kurmuşlardır (Kafesoğlu,2014:313).

Bulgarların İdil havzasında kalan ve İdil Bulgarları adıyla anılan bölümü ise bir vassal olarak, Hazar hakanının sarayına rehineler sunmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Bulgar hükümdarı her sene, her hane için Hazar Devleti'ne bir samur derisi vergi (İbn Fadlan,2016:36) vermekle mükellefti. Ancak 922'den itibaren İdil Bulgarlarının bir vassal gibi değil, bağımsız bir devlet gibi hareket ettiğini görmekteyiz. Nitekim Bulgar hükümdarı Almuş'un bu tarihte Hazarlara karşı bir kale inşa etmek için, ihtiyaç duymadığı halde (İbn Fadlan,2016:37), halifeden sembolik miktarda maddi yardım istemesi bir anlamda İslamiyeti benimsemiş bağımsız bir Bulgar devletinin ortaya çıktığını göstermektedir (Golden,2014:321). 940'tan itibaren ise İdil Bulgarlarının daha bağımsız bir şekilde hareket etmesi Hazar Devleti'nin hızlı çöküşüne neden olan etkenlerdendir (Heyd,2000:90). Çünkü Hazarlar, Aşağı İdil bölgesindeki ticari faaliyetlerini İdil Bulgarları vasıtasıyla (Zimonyi,1990:81) yürütmekteydiler. Bu durum Hazar ekonomisine büyük bir darbe vurmuş olmalıdır. Bu gelişmeler sonucunda Hazar Devleti'nin başkenti Hanbalık'ın ticari ilişkiler üzerindeki foksiyonunu, İdil Bulgar Devleti'nin başkenti Bulgar şehri (Kafesoğlu,2014:313) üstlenmeye başlamıştır.

İdil Bulgarları Harezmi bölgesi aracılığıyla İslam dünyasıyla, Hazarlardan daha yakın münasebetlerde bulunmuşlardır. Bulgarların İslam medeniyeti ile temaslarını Harezmi ve Samanoğullarına ait kentler vasıtasıyla gerçekleştirmelerinin nedeni İslami bağlardır (Barthold,2004:62-63). Öyle ki İdil Bulgarları İslam orduları ile doğrudan hiç bir temas olmaksızın, özellikle Hazar, Harezmi ve Samani ülkesinden Müslüman tüccarlarla kurulan ticari ilişkiler sonucunda İslamiyeti benimsemişlerdir (Yüksel,2001:69). Bunun sonucunda Hazarlarla ilişkiler zayıflarken İslam dünyasıyla ilişkiler güçlenmiştir (Baba,2013:198).

Mukaddesi'ye göre; Harezmi üzerinden Horasan ve Maveraünnehir bölgelerine sevki edilen samur, sincap, kakım, vaşak, çakal,tilki ve keçi derisi ile birlikte koza, desenli ipek, mum, kehribar, kurutulmuş balık, balık kemiği, balık dişi, kaymak, bal, kılıç, zırh, hazır ok ve Slav köle Bulgar ülkesinden tedarik edilmekteydi. (Mukaddesi,2015:334.)

Bulgarlar, ülkelerine gelen Müslüman tüccarlar vasıtasıyla İslamiyeti tanımının yanısıra, Harezmi ve Samanoğulları topraklarına giderek İslami yaşamın gereklerini de yerinde görme imkanı elde etmişlerdir. Bu durum İslam ülkeleriyle yapılan ticari faaliyetlerin hacminin genişlemesine neden olmuştur.

Böylece Doğu Avrupa'nın ana su yolları olan İdil ile Kama'nın birleştii yerde kurulmuş olan İdil Bulgar Devleti, bu önemli konumundan dolayı uluslararası

ticaretin önemli bir merkezine dönüşmüştür. Öyleki siyasi anlaşmazlık yaşadıkları Ruslar dahil, ilişki kurdukları bütün milletlerle ticari ilişki kurmuşlardır. Ticaretin getirdiği servet Bulgar şehirlerinin gelişmesine (Minorsky,2008:120;Golden,2014:323) katkı sağlamıştır. Bunun yanında ticari faaliyetlerde merkez olma konumu, İdil Bulgar Devleti'ne ekonomik refahın yanında askeri ve politik açıdan (Baba,2013:197) da bir güç sağlamıştır. Bu anlamda Bulgar tüccarlar Slav, Baltık ve İskandinav coğrafyası ile Orta Asya, Arabistan'ın doğusu, İran, Hindistan ve Çin arasında yürütülen ticareti faaliyetleri yönetmişlerdir. Ticari gümrük vergisi devletin hazinesine büyük katkı sağlamıştır. Ülkeye giren ticari mallardan devlet, onda bir oranında vergi almıştır. Ayrıca özellikle Ruslar tarafından ülkeye getirilen kölelerin de on tanesinden birisi (İbn Fadlan,2016:37) vergi olarak alınmıştır (Hakimov vd.,2017:166).

İbn Battûta'nın verdiği bilgilere göre; Bulgar ülkesine giren kürkler sadece Slav, Baltık ve İskandinav coğrafyasıyla sınırlı değildi. Bu anlamda İbn Battûta, Bulgar ülkesinden Sibiry'a doğru yaptığı yolculuğu anlatırken; Sibirya sınırında durduklarını kafilede bulunan tüccarların elinde ne varsa oraya bıraktıklarını ve ayrıldıklarını kaydeder. Ayrıca, ertesi gün tüccarların eşyaları bıraktıkları bölgeye geldiklerinde bırakılan eşyaların alındığını yerine samur, sincap ve kakım kürklerinin bırakıldığını kaydetmektedir. (İbn Battûta,2000: 480-481) Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere kürk ticaretinde Sibirya bölgesi de önemli bir tedarik bölgesi olmuştur.

Diğer taraftan ülkeye gelen ticari mallar Bulgar ülkesinin sosyal yaşamına da renk katmıştır. Nitekim Bulgar ülkesinde yapılan arkeolojik kazılarda Baltık kehribarı, Doğu'dan gelen güzel kapkacaklar, Rus ve Bizans camı ile zengin insan gruplarının ilgi duyacağı diğer birtakım değerli eşya ortaya çıkarılmıştır (Hakimov vd.,2017:166).

985'lerde Harezmi yoluyla İdil Bulgar coğrafyasından samur postları, sincap postları, sansar, tilki, kunduz, her renk tavşan ve keçi derileri, kavak ağacı tahtaları, başlıklar, balık tutkalı, balık dişi, kunduz yağı, koyun ve sığırlar ithal edilmekteydi (Golden,2014:322,323). Ayrıca bu coğrafya bal ve balmumu (Yüksel,2001:72) temini yönünden de önemli bir bölge olmuştur.

Diğer taraftan Bulgar kuyumcu ustaları değerli taş işleme yöntemlerine vakıf olup telkâri⁶ ve değerli taşlardan yapılan küçük boncuklarla süsleme işinde ustaydılar. Yüzük, bilezik, küpe, gerdanlık ve diğer ziynet eşyaları Bulgar ustalarının kuyumculuk sanatındaki maharetlerini göstermekteydi. (Hakimov vd.,2017:166). İdil Bulgarlarının kuyumculuk alanındaki ürünleri, ticari ilişkiler neticesinde İsveç'e

6 Gümüş ya da altın tellerle yapılmış motiflerle süsleme işi.

kadar uzanan coğrafyaya yayılmış ve özellikle de bu coğrafyada yaşayan Slavları cezbetmiştir (Yüksel,2001:72). Kuyumculuk ile ilgili ürünlerin, balmumu ve kürk karşılığında Slav ahaliyle takas edilebilir oluşu, kuyumculuk mesleğinde gelişmeyi mümkün kılmış olmalıdır.

Bulgar ülkesinde, Müslüman devletlere ait paralar kullanılmakla birlikte, yerel para birimi olarak kürk de kullanılmıştır. Bu kürklerin en değerlisi sansar derisinden yapılanı idi (Golden,2014:323). Yine sikkenin az olduğu dönemlerde sincap derisi de para yerine kullanılmıştır. Sincap anlamına gelen “tiya” günümüzde de bölgede yaşayan Kazan Türkleri arasında para anlamında kullanılmaktadır (Kurat,1972:114-115). Akdeniz ve Orta Asya’da üretilen mamüller, İdil Bulgar toprakları üzerinden Fin-Ogur halklarıyla kürk karşılığında takas edilmekteydi (Golden,2014:323). Ayrıca Ural ile Yyatka civarındaki ormanlarda kıymetli kürk yapımı için elzem olan hayvanların çokluğu Bulgar topraklarında kürk ticaretinin ziyadesiyle artmasını sağlamıştı. Samur, kakım, tilki ve sincap gibi hayvanların derileri Bulgar ülkesi vasıtasıyla Türkistan, İnan, Arap ve Bizans ülkelerine ihraç edilmekteydi (Kurat,1972:114-115).

Arkeolojik buluntulara göre, İdil Bulgarları kendi adlarına para basmadan önce Sasani, Emevi, Abbasi ve Samani paralarını da kullanmışlardır. Fakat 10. yy başlarında devlet şekillenmeye başlayınca İdil Bulgarları için para basımı bir zaruret haline gelmiştir. Bu nedenle İdil Bulgarları gümüş Samani dirhemlerini⁷ taklit ederek yoğun bir şekilde para basmışlardır. Bulgar basımı gümüş paralar İdil Bulgarlarının hüküm sürdüğu bölge dışında, Baltık civarında, İskandinavya’da, Kiev Rusyası topraklarında, Danimarka, Almanya, Polonya ve hatta Gotland adasındaki kazılarda dâhi ortaya çıkarılmıştır. Bu gümüş paraların yayılmış olduğu geniş coğrafya, İdil Bulgarlarının yoğun ticari münasebetlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Koç,2010:224-225). İhtiyaç duyulan gümüş ise; kürk, köle, ahşap, kehribar, bal ve diğer emtia karşılığında Samani bölgesinden temin edilmiştir (Michailidis,2012:324).

İslam ülkeleriyle yürütölen ticari faaliyetlerin yanında, İdil Bulgarları ile Bizans arasında anlaşmalarla tespit edilmiş ticari ilişkiler de gerçekleşmiştir. Öyle ki İstanbul’da yerleşmiş Bulgar tüccarlar dâhi bulunmaktaydı. Ancak bunların ticari kazançları zaman içerisinde Rum tüccarlarının hasedini çekmiştir. Bu haset öyle boyutlara ulaşmıştır ki Bulgarlar iş merkezlerini ikinci derece bir ticari merkez olan Selanik’e nakletmeye mecbur kalmışlardır. Hatta bu durum Tuna Bulgarlarının kralı Simeon ile Bizans İmparatoru IV. Leon arasında savaş açılmasına dâhi sebebiyet vermiştir. Bu süreç sonunda Ruslar Müslüman Bulgarları nüfuzları altına alarak,

7 İdil ve Kama bölgesinde kazılar sonucu ortaya çıkarılan ve 9. yy>a tarihlenen gümüş paralar Sasani kökenlidir (Zimonyi,1990:81).

onlara zorla Hıristiyanlığı kabul ettirmiş ve kendileri için çok yararlı olan bir aracıyı ortadan kaldırmışlardır (Heyd,2000:75,90).

Sonuç

İskandinavya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan ve ana ticari emtiası kürk olan ticari ağın sınırlarını, ele geçen Arap ve İdil Bulgarlarına ait paralardan tespit edebilmek mümkün olmaktadır. Diğer taraftan İskandinavya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan Kürk Yolu güzergahındaki kürk ticareti, 6. ve 7. yy'larda yoğunlaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bu güzergah boyunca asıl yoğun ticari faaliyetler 8.yy'da görülmektedir. Bu durumu besleyen iki temel gelişme söz konusu olmuştur. Bunlardan birincisi Hazar Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde, Slav uruğlarından bir kısmı 6-8. yy'larda Orta Özi sahasından kuzeye İlmen ve Ladoga Gölü çevrelerine kadar yayılarak Fin zümreleri ile karışmalarıdır. İkincisi ise 8.yy içerisinde Ladoga ve İlmen Gölü çevresine nüfuz eden Normanların, Yukarı İdil ve Özi Nehri istikametine yayılmaya başlayarak, İdil ve Özi Nehri boyunca Karadeniz'e doğru inerek oradaki Slavlarla temas kurmalarıdır. Bu teması takip eden süreçte Normanlar ve daha sonra Rus tüccarlar, Fin ve Slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar Devleti'nin hamiliğinde satmışlardır. Hazarların kürk ticareti üzerindeki hamiliği, 10. yy başlarından itibaren İdil Bulgar Devleti'ne geçmiştir. Bununla birlikte Bulgarlar, ticari ilişkiler vasıtasıyla İslamiyeti tanımış ve benimsemişlerdir. Bu durum İslam ülkeleriyle yapılan ticari faaliyetlerin hacminin genişlemesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Baba, Shahla Manzoor (2013), "Origin and History of Volga Bulghars: A Study of the Journey from Central Asia to Volga-Ural Region and the Formation of Volga Bulgharia", *Journal of Asian Civilizations*, Vol. 36, Issue 1, p.189-200.
- Barthold, V. V. (2004), *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Haz. Hüseyin Dağ, Ankara, Çağlar Yayınları.
- Baykara, Tuncer (2001), *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Bury, J. B. (2015), "The Empire of the Khazars and the Peoples of the North", *A History of the Eastern Roman Empire*, Cambridge University Press, pp .402-426.
- Golden, Peter (2014), "Rusya'nın Orman Kuşağı Halkları", *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, Der. Denis Sinor, İstanbul, İletişim Yayıncılık, s.312-344.
- Golden, Peter B. (2007), "Khazar Studies: Achievements and Perspectives", *The World of the Khazar*, Edited by Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai and András Róna-Tas, Leiden, Boston, s. 7-58.
- Hakimov, Rafail vd. (2017), "Bulgar Devleti", *Atlas Tartarica*, Çev. İlyas Kemaloğlu, Tataristan Cumhuriyeti Ş. Mercanî Tarih Enstitüsü, s.164-169.

- Heyd, W. (2000), *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî (2000), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, cilt 1.
- İbn Fadlan (2016), *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- İbn Havkal (2014), *10. Asırda İslam Coğrafiyası*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- İbn Hurdazbih (2008), *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1991), "İslam Öncesi Türk Devletleri", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 3, s.516-588.
- Kafesoğlu, İbrahim (2014), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötügen Neşriyat.
- Karahan, Akartürk (2012), "Kaşgarlı Mahmud'un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri", *Türkbilgi*, Sayı 24, s.21-32.
- Koç, Dinçer (Ağustos 2010), "Nüvizmatik Verilere Göre X. Yüzyılda İdil Bulgar Emirleri", *Türk dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 187, s.223-236.
- Kurat, Akdes Nimet (1972), *Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, Akdes Nimet (2014), *Rusya Tarihi:Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Michailidis, Melanie (2012), "Samanid Silver and Trade along the Fur Rout", *Medieval Encounters*, Vol 18, Issue 4/5, p.315-338.
- Minorsky, V. (2008), *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi.
- Mukaddesî (2015), *İslam Coğrafiyası (Ahsenü't Takâsîm)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, cilt 5.
- URL:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a4985e37060d3.9384898.(E.T. 20.12.2017)
- Yüksel, Ahmet Turan (2001/Bahar), "İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XI, s.67-99.
- Zimonyi, Istvan (1990), "The Origins of the Volga Bulgars", *Studia Uralo-Altaica*, 32, Universitas Szegediensis de Attila Jozsef, Nominata.

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ NANOTEKNOLOJİ KAVRAMI HAKKINDAKİ FARKINDALIKLARI

Gonca HARMAN¹, Renan ŞEKER²

Geliş: 06.12.2017 Kabul: 15.04.2018
DOI: 10.29029/busbed.363179

Öz

Araştırmada fen bilgisi öğretmen adaylarının nanoteknoloji kavramı hakkındaki farkındalıklarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya birinci sınıftan 40, ikinci sınıftan 52, üçüncü sınıftan 55 ve dördüncü sınıftan 37 olmak üzere toplam 184 fen bilgisi öğretmen adayı katılmıştır. Tarama modeli ile yürütülen araştırmada dört sorudan oluşan bir veri toplama aracı kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, fen bilgisi öğretmen adaylarının tamamının nanoteknoloji kavramını duyduğu, duyum kaynaklarının daha çok okul olmak üzere televizyon, internet, bilim kurgu ile ilgili kitap/film ve gazete/dergi olduğu saptanmıştır. Bazı öğretmen adayları nanoteknolojiyi çoğunlukla “madde- nin atomik ve moleküler düzeyde kontrol edilmesi” olarak ifade ederken, bazıları nanoteknolojiyi “bir boyut” olarak nitelendirmekle birlikte bu boyutun daha çok “atomik ve moleküler düzeyde çok küçük” olduğunu belirtmiştir. Bir kısmı ise daha çok teknolojinin niteliği bağlamında nanoteknolojinin “mikro boyutta ve ileri derecede, üstün bir teknoloji” olduğunu ifade etmiştir. Fen bilgisi öğretmen adaylarının önemli bir bölümü nanoteknolojinin faydalı olup riskli olmadığını belirtmiştir. Bazı öğretmen adayları ise nanoteknolojinin faydalarının yanında risklerinin de olabileceğini ifade etmiştir. Öğretmen adaylarının yarıya yakını nanoteknolojinin faydalarını daha çok “uygulama alanı ve yaşamın niteliği” açısından, az sayıda öğretmen adayı ise riskleri “sağlık, güvenlik, kullanım amacı ve şekli” açısından belirtmiştir. Araştırma sonucunda fen bilgisi öğretmen adaylarının nanoteknoloji kavramı hakkındaki farkındalıklarının düşük olduğu saptanmıştır.

1 Dr. drgoncaharman@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9717-1150>.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, rseker@konya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0953-1177>.

Anahtar Kelimeler: Farkındalık, Nanoteknolojinin Anlamı, Faydaları, Riskleri, Fen Bilgisi Öğretmen Adayı.

AWARENESS OF SCIENCE TEACHER CANDIDATES ON NANOTECHNOLOGY

Abstract

The aim of this research is to examine the awareness of science teacher candidates on nanotechnology. In total 184 teacher candidates studying at first (40), second (52), third (55) and fourth (37) grade participated in the research. The study conducted using the survey model at the Department of Science Education. Four questions were implemented to the science teacher candidates. Data was analyzed using content analysis. It was determined that all of teacher candidates heard nanotechnology. It was determined that they heard about the concept of nanotechnology mostly through school, television, internet, book/film about science fiction and newspaper/magazines. Some teacher candidates described nanotechnology as “controlling the material at the atomic and molecular level”. Some of them characterized nanotechnology as “dimension that is much smaller at the atomic and molecular level”. Some of them expressed that “nanotechnology is a superior technology in micro dimension and in advanced degree in the context of the nature of technology”. An important part of teacher candidates said that nanotechnology is useful and not risky. Some teacher candidates said that nanotechnology is both useful and risky. Nearly half of teacher candidates expressed benefits of nanotechnology in terms of “application area and quality of life”. A small number of teacher candidates indicated risks of nanotechnology in terms of “health, safety, purpose and form of using”. As a result of the research, it was determined that science teachers candidates’ awareness about the concept of nanotechnology is low.

Keywords: Awareness, Meaning, Benefits, Risks Of Nanotechnology, Science Teacher Candidate.

Giriş

Maddelere çok farklı ve daha önce görülmemiş özellikler kazandıran nanoteknoloji 21. yüzyılın en önemli teknolojilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Güzeloğlu, 2015: 276). Nano, eski Yunan dilinde küçük, bodur; terminolojik olarak ise bir metrenin milyarda biri anlamındadır. Nano, uzunluk birimi olarak mikrometrenin (μm) binde birine karşılık gelmektedir. Kıyaslamak istersek yaklaşık

10 hidrojen atomunun 1 nanometre (nm) büyüklüğünde olduğunu söyleyebiliriz (Yula ve Deveci, 2010: 423).

Nanoteknolojide, 1-100 nm boyutlarında olan nanomalzemelerin özelliklerini incelemek, anlamak, kontrol etmek ve nanoteknolojiyi kullanan sistemleri geliştirmek amaçlanmaktadır (Özkaleli ve Erdem, 2016: 183). Nanoteknoloji uygulamalarında maddenin atom ve moleküllerinin düzenlenmesi ile yeni yapıların oluşturulması, molekül yapılarının yeniden tasarlanması sonucunda ürünlerde birçok fonksiyon bir araya getirilebilir ya da var olan durum iyileştirilebilir (Şahin ve Akpınar-Bayazit, 2008: 146).

Nanoteknoloji, malzemeye hükmetme şansı sunar. Bu şans üretim tekniklerini, ürünlerin niceliğini ve niteliğini, yaşam standartlarını oldukça etkilemektedir. Nanoteknoloji, daha önceden gerçekleşmesi imkânsız olarak düşünülen uygulamalara kapı aralamaktadır (Açık ve Güven, 2012: 163). Mühendislik, fizik, kimya, biyoloji gibi birçok alanda kullanılan nanoteknoloji multidisipliner bir yaklaşım içinde gelişmektedir. Birkaç yıl içerisinde de gıda, tarım, nanobiyoteknoloji, sağlık, savunma, enerji ve çevre üzerinde son derece önemli etkileri olacağı ifade edilmektedir (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5708). Bu etkilerin 2025 yılı itibariyle yaşamın pek çok alanında büyük ölçüde görüleceği düşünülmektedir (Süfer ve Karakaya, 2011: 88).

21. yüzyılın teknoloji devrimi olarak gösterilen nanoteknoloji otomotiv sanayi, savunma sanayi, tekstil, inşaat, yeni tedavi yöntemleri, ilaç sanayi, bilişim ve haberleşme, uzay ve uçak teknolojileri, tarım, moleküler biyoloji ve gen mühendisliği (Akbaş ve Özarslan, 2007: 309, 311, 315), biyoteknoloji, ulaşım, güvenlik, gıda, enerji (Körözlü, 2016: 29), kişisel ürünler, yapı malzemeleri (Özkaleli ve Erdem, 2016: 183), tıp, mühendislik, mimari, bilgisayar teknolojileri (Açık ve Güven, 2012: 163) olmak üzere oldukça geniş olan kullanım alanı ile hızla hayatımıza dâhil olmakta ve olağanüstü sonuçlara imza atmaktadır (Akbaş ve Özarslan, 2007: 315). Nanopartiküller kullanılarak üretilen nanoteknolojik ürünlerin ve nanomalzemelerin, fonksiyonel yapı, şekil, boyut ve reaktivite gibi fiziksel ve kimyasal özellikleri günümüz teknolojisi ile bütünleştiğinde nanoteknoloji üretim ve tüketim sektörlerinin neredeyse tümünde kullanılmaktadır (Özkaleli ve Erdem, 2016: 183).

Nanoteknoloji sayesinde insan vücudunda hastalıklı dokuyu bulup iyileştiren, ameliyat yapan nanorobotların üretilbileceği, insan beyninin kapasitesinin ek nano hafızalarla artırılabilmesi ifade edilmektedir (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5707, 5708). Yaşayan sistemlere müdahale edebilecek boyutta araçların üretilmesi ile pek çok yeni teşhis ve tedavi yöntemi geliştirilebilecektir (Akbaş ve Özarslan, 2007: 314). Nanoteknoloji enfeksiyöz hastalıkların araştırılmasında da son derece etkili olmakta, klinik mikrobiyologlara tanıdan tedaviye eşsiz imkânlar sağlamaktadır (Yula ve Deveci, 2010: 427). Nanoteknoloji kanser hastalığı için erken teşhis ve

etkili tedavi imkânları sunmaktadır. Bu imkânlarla kanser tedavi edilebilir, iyileşme oranı yüksek ve düşük ölüm oranına sahip bir hastalık haline gelebilecektir (Oylar ve Tekin, 2011: 153). Nanoteknoloji ile süper küçük bilgisayarlar üretilebilecek (Akbaş ve Özarlan, 2007: 311; Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5707), elektronik araçların işlem güçleri ve kapasiteleri arttırılabilecektir. Maddenin atomik ve moleküler seviyeden inşa edilmesi sonucunda (Akbaş ve Özarlan, 2007: 313) daha dayanıklı, hafif ve ucuz malzemeler üretilebilecektir (Akbaş ve Özarlan, 2007: 313; Sürengil ve Kılınç, 2011: 323). Nanoteknolojik ambalajlar gıdanın daha uzun süre taze olarak muhafaza edilmesini sağlarken (Sürengil ve Kılınç, 2011: 317; Şahin ve Akpınar-Bayizit, 2008: 147) çevreye petrol esaslı plastiklere nazaran daha az etki edecektir (Sürengil ve Kılınç, 2011: 323). Ayrıca, akıllı ambalajların üretiminde kullanılan nanosensörler ile gıdalardaki bozulmalar erkenden saptanarak tüketilmeleri önlenilebilecektir (Süfer ve Karakaya, 2011: 87). Tekstil endüstrisinde kir tutmayan ve buruşmayan kumaşlar üretilebilecektir. Buruşmayan kumaşların üretimi ile ütüye olan ihtiyaç zamanla azalarak ortadan kalkacak ve ütü için enerji kullanımına gerek kalmayacaktır (Açık ve Güven, 2012: 163). Kir tutmayan kumaşların üretimi ile çamaşır makinalarına duyulan ihtiyaç ortadan kalkacaktır (Akbaş ve Özarlan, 2007: 311). Nanoteknoloji ile birlikte kir tutmayan, anti bakteriyel boyalar üretilerek binaların dış cephelerinin ve iç mekânların kirlenmemesi ile bakım masraflarından ve enerjiden tasarruf edilebilecektir (Açık ve Güven, 2012: 163). Binalarda küçük kesitli ve elastik özellikte betonarme kolonlar yapılarak depremlerin oluşturacağı tahribat en aza indirilebilecektir. Sürtünmesiz yüzeyler nedeni ile araçlarda motor yağı değiştirmeye gerek kalmayacaktır (Akbaş ve Özarlan, 2007: 311). Temizlik alışkanlıkları da değişecektir. Çevre kirliliğine ve sağlık sorunlarına neden olan deterjanların kullanımı azalacak zamanla tamamen ortadan kalkacaktır. Yüzeyler daha az su ile temizlenecek ve yaşamsal önemi olan su daha az tüketilecektir. Nanoteknoloji, leke ve kir tutmayan kumaş ve yüzeyler, çevreyi kirletmeyen dezenfektanlar, geri dönüşümü kolay ambalajlar ve yenilenebilir yakıtlar gibi çevre dostu uygulamalarla çevre sorunlarına çözüm olabilecek yeni imkânlar sunmaktadır (Açık ve Güven, 2012: 163). Nanoteknoloji sayesinde kirliliği önleyen nanoparçacıklar ile fabrikaların çevre üzerindeki olumsuz etkileri önlenilebilecektir (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5708). Nanomalzemeler ve nanokompozitler kullanılarak çevre dostu sistemler oluşturulabilecektir (Akbaş ve Özarlan, 2007: 314).

Fenden sosyal alanlara, tıptan arkeolojiye daha birçok bilim dalının ortak noktasında yer alan (Sağlam ve Emül, 2016: 4), oldukça geniş kullanım alanına sahip olan ve bu alanlarda çığır açacak yenilik ve fırsatlar sunan (Yula ve Deveci, 2010: 422) nanoteknolojinin faydalarının yanı sıra riskleri de söz konusudur. Öyleki, nanopartiküllerin canlılar üzerinde toksik etkiler oluşturabileceği in vivo ve in vitro araştırmalarla ortaya koyulmuştur. Nanoteknoloji gelecekte daha yaygın bir biçimde

kullanılacağı için bu durum insanların nanopartiküllerle daha fazla karşılaşmasına neden olacaktır (Berk ve Akkurt, 2012: 183).

Riskler ve belirsizliklere karşın nanoteknolojinin olağanüstü sonuçları nedeni ile yapılan pek çok araştırmada nanoteknolojiye yönelik genel bir iyimserlik, umut ve heyecan olduğu görülmektedir. Küresel düzeyde de beklentilerin her geçen gün artış gösterdiği nanoteknoloji yoksul ülkelere yüksek yaşam standartları ve sürdürülebilir ekonomi bağlamında vaatlerde bulunmaktadır (Güzeloğlu, 2015: 292). Zaman içerisinde nanoteknoloji ile birlikte tüketicilerin tercihleri ve tüketim alışkanlıkları değişecektir. Kullandığı ürünlerle çevre üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri olan bireyin (Açık ve Güven, 2012: 164) nanoteknoloji konusunda bilgilendirilmesi, bireye bu konuda bilinç ve farkındalık kazandırılması birey, toplum ve dünya yararına bir uygulama olacaktır.

Nanoteknolojinin bilimde, teknolojiye, endüstride ve siyasette popüler bir kavram olması ile birlikte bu kavramın pek çok öğretmen ve öğrenci tarafından tanınmasına karşın ayrıntılı olarak bilgi sahibi olunmadığı ve ülkemizdeki eğitim-öğretim sisteminde detaylı olarak öğretilmediği bilinmektedir (Enil ve Köseoğlu 2016: 61). Amerika ve Avrupa’da nanobilim ve nanoteknoloji konularında ilköğretim seviyesinden başlayarak süren yoğun eğitim planlama ve araştırmalarına karşın ülkemizdeki eğitim araştırmalarında ve planlamalarında nanobilim ve nanoteknolojiye yeterince yer verilmemektedir (Karataş ve Ülker, 2014: 105). Eğitim-öğretimdeki bu eksiklik nedeni ile öğretmen ve öğrenciler nanoteknolojiyi çoğunlukla televizyon programları ve web siteleri aracılığı ile duymaktadır (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5715). Alanyazında yer alan çalışma sonuçları da bireylerin nanoteknolojiye ilişkin farkındalıkları üzerinde radyo-televizyon programları ve reklamların diğer kaynaklara nazaran daha etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle farkındalık düzeyinin artırılmasında medyada ilgili konuya daha fazla yer verilmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Enil ve Köseoğlu, 2016: 71). Bireylerde farkındalık oluşturmak, bilgi düzeyini arttırmak (Kılınç-Alpat ve diğ., 2017: 50) ve nanoteknoloji ile ilgili bilginin yaygınlaştırılmasında (Elmarzugi ve diğ., 2014: 113) medyanın etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceleri destekler nitelikte alanyazında yer alan çalışmalarda da nanoteknolojiyi onuncu sınıf öğrencileri (Kılınç-Alpat ve diğ., 2017) ile hemşirelik öğrencilerinin (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016) daha çok internet olmak üzere televizyon programlarından; ortaokul öğrencilerinin daha çok televizyon programlarından (Ekli, 2010; Şahin ve Ekli, 2013); lise öğrencilerinin eğitim öğretim faaliyetleri, görsel medya araçları, ticari ürünler ve sosyal çevrelerinden (Ateş ve Üce, 2017), fen ve teknoloji bölümü öğrencileri (Kadioğlu, 2010) ile fen bilimleri öğretmen adaylarının (Enil ve Köseoğlu, 2016) daha çok radyo ve televizyon programlarından; genel kimya dersi alan öğrencilerin fen bilgisi kitapları ve filmlerden (Smidt, 2012), Tripoli (Alfateh) Üniversitesi akade-

mik personeli ve öğrencilerinin internetten (Elmarzugi ve diğ., 2014), Amerikan halkının daha çok televizyon ve internetten (Retzbach ve diğ., 2011) duyduğu ortaya koyulmuştur. Başka bir çalışmada ise gençler diğer çalışmalardan farklı olarak nanoteknolojiyi aile, arkadaş veya çevreden duyduklarını ifade etmişlerdir (Güzeloğlu, 2015: 282).

Alanyazında yer alan araştırmalarda Amerika (Macoubrie, 2006; Retzbach ve diğ., 2011), İran (Farshchi ve diğ., 2011) ve Türk (Şenocak, 2014) olmak üzere çeşitli toplumların; Tripoli (Alfateh) Üniversitesi akademik personeli ve öğrencilerinin (Elmarzugi ve diğ., 2014) nanoteknolojiye aşina olmadıkları ve farkındalık düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sheetz ve diğerleri (2005) tarafından yapılan çalışmada da katılımcıların %17'sinin nanoteknolojiyi tanımlayabildiği saptanmıştır. Kimya öğrencilerinin nanobilim ve nanoteknoloji hakkında bilgi düzeylerinin oldukça düşük (Karataş ve Ülker, 2014), Amerikalıların bilgilerinin sınırlı (Cobb ve Macoubrie, 2004) olduğu belirlenmiştir. Alanyazında yer alan araştırmalarda nanoteknolojiye ilişkin görüşlerin, algıların umut verici ve olumlu olmasına (Farshchi ve diğ., 2011; Cobb ve Macoubrie, 2004; Retzbach ve diğ., 2011; Şahin ve Ekli, 2013) karşın duyuların az olduğu (Ekli, 2010), farkındalığın oluşmadığı ve bireylerin konuyu yeterli düzeyde bilmediği saptanmıştır (Elmarzugi ve diğ., 2014; Enil ve Köseoğlu, 2016; Kadioğlu, 2010; Şenocak, 2014). Bu sonuçlar nanobilim ve nanoteknolojinin eğitimin bir parçası olmadığı gibi günlük yaşamın da bir parçası olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bireylerin kafe, yurt, ev, otobüs, medya gibi günlük yaşamda yer aldıkları ve takip ettikleri alanlarda ilgili konuların sık sık geçmediği anlaşılmaktadır. Bu durum öğrencilerin nanobilim ve nanoteknolojiye aşina olmama nedenlerini açıklamaktadır (Karataş ve Ülker, 2014: 110). Bu sonuçların aksine 17-43 yaş arasındaki lisans öğrencilerinin neredeyse tamamının nanoteknoloji kavramını duyduğu ve yarısından fazlasının bilgi sahibi olduğu (Güzeloğlu, 2015), hemşirelik öğrencilerinin önemli bir bölümünün nanoteknoloji hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade ettiği tespit edilmiştir (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016). Ortaokul öğrencilerinin önemli bir bölümünün de nanoteknoloji ile ilgili bazı noktalarda farkındalık sahibi olduğu saptanmıştır (Şahin ve Ekli, 2013).

Nanoteknolojiye yönelik farkındalığın günlük hayatta nanoteknolojik ürünlerin tercih edilmesi, kullanılması ve yayılımının sağlanması üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Ayrıca fen bilgisi öğretmen adaylarının gelecekte ders verecekleri öğrencileri ve dolaylı olarak da öğrencilerin velilerini etkileyerek nanoteknolojiye sağlayacakları bireysel, toplumsal ve küresel katkı dikkate alındığında nanoteknolojiye yönelik farkındalık sahibi olup olmadıklarının ortaya konulması oldukça önemlidir. Alanyazında da nanobilim ve nanoteknoloji ile ilgili bilgi, beceri ve farkındalık kazanımının, konuya yönelik araştırma ve sorgulama yapmanın erken

yaşlarda gerçekleştirilebileceği vurgulanmaktadır (Gököz-Sagun ve Akaygün 2014: 51). Nanoteknoloji kimya, fizik, biyoloji olmak üzere pek çok farklı disiplinle ilişkili bir alandır. Erken yaş gruplarının aldıkları eğitimde de nanoteknolojinin ilişkili olduğu farklı disiplinler çoğunlukla fen bilgisi derslerinin kapsamında yer almaktadır. Bu nedenle araştırmada gelecekte erken yaş gruplarına eğitim verecek olan fen bilgisi öğretmen adaylarının nanoteknoloji kavramı çatası altında bu kavramı daha önce duyup duymadıkları, duydularsa duyularının kaynağı, nanoteknoloji kavramının anlamı, nanoteknolojinin faydaları ve riskleri bağlamında farkındalıklarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma fen bilgisi öğretmen adaylarının nanoteknoloji kavramı hakkındaki farkındalıklarını mevcut hali ile ortaya koyabilmek amacı ile nitel araştırma desenlerinden tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Tarama modelinde incelenecek durum üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan mevcut durum detaylı bir biçimde betimlenerek durum ile ilgili detaylı bilgi verilmektedir (Karakaya, 2009: 59).

Çalışma Grubu

Araştırma Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalında birinci (40), ikinci (52), üçüncü (55) ve dördüncü (37) sınıfta öğrenim gören 184 öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Nanoteknolojinin temelde kimya, fizik ve biyoloji olmak üzere çeşitli disiplinlerle etkileşim halinde olması nedeni ile multidisipliner bir alanda eğitim gördükleri için fen bilgisi öğretmen adayları ile çalışılmıştır. Bu nedenle araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi ile çalışma grubu belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Alanyazın taraması yapılarak ve alanı kimya eğitimi olan bir öğretim üyesinden uzman görüşü alınarak 4 sorudan oluşan bir veri toplama aracı hazırlanmıştır.

1:Nanoteknoloji kavramını daha önce duydunuz mu?, Nanoteknoloji kavramını nereden duydunuz?

2:Nanoteknoloji ne anlama gelmektedir? Açıklayınız.

3:Nanoteknolojinin faydalı olduğunu düşünüyor musunuz? Nanoteknolojinin faydaları nelerdir?

4:Nanoteknolojinin riskli olduğunu düşünüyor musunuz? Nanoteknolojinin riskleri nelerdir?

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde araştırmaya katılan her öğretmen adayının veri kâğıdına bir numara verilmiştir. Veri toplama aracında yer alan her soru için ayrı bir dosya oluşturulmuştur. Bu dosyalara öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar ham hali ile kaydedilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen ham veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Veriler kodlanmış, kodlanan verilerin yer alacağı kategoriler ve alt kategoriler belirlenmiştir. Veriler kod ve kategorilere göre düzenlenerek anlamlandırılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). İçerik analizi ile çözümlenen verilere ait frekans ve yüzde değerleri kullanılarak tablolar hazırlanmış ve yorumlanmıştır. Öğretmen adaylarının ifadelerini açık ve net bir biçimde yansıtmak için verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar sunulmuş, doğrudan alıntılar sınıf düzeyi (S1-S2-S3-S4) ve her öğretmen adayı için veri kâğıtlarına verilen numara (ÖA1-...) ile birlikte verilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler ham ve çözümlenmiş halleri ile bir uzman tarafından da incelenmiştir. Uzman ham verilerin veri analizi sürecinde oluşturulan kod, kategori ve alt kategoriler ile uyumlu olduğunu ifade etmiştir.

Bulgular

Fen bilgisi öğretmen adaylarının “Nanoteknoloji kavramını daha önce duyudunuz mu?”, “Nanoteknoloji kavramını nereden duyudunuz?” sorularına verdikleri cevapların frekans dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Öğretmen Adaylarının Nanoteknoloji Kavramına İlişkin Duyumlarının Kaynağına Ait Cevaplarının Frekans Dağılımı

	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	TOPLAM
Duyumlarının Kaynağı	f	f	f	f	f
Okul	19	26	34	28	107
Televizyon	27	23	9	12	71
İnternet	11	15	12	13	51
Bilim kurgu ile ilgili kitap/film	4	10	13	7	34
Gazete/dergi	3	10	2	10	25

Tablo 1’de görüldüğü gibi tüm sınıf düzeylerindeki öğretmen adaylarının tamamı nanoteknoloji kavramını daha önce duyduğunu belirtmiştir. Öğretmen adaylarının duyum kaynaklarının daha çok okul olmak üzere televizyon, internet, bilim kurgu ile ilgili kitap/film ve gazete/dergi olduğu görülmektedir. Bu bulgu okulda verilen eğitimin yanı sıra nanoteknoloji kavramının geniş kitlelere duyurulması ve bu konuda bireylere farkındalık kazandırılması bağlamında medyanın da son derece önemli bir rolü olduğunu ortaya koyması bağlamında önemlidir.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının “Nanoteknoloji ne anlama gelmektedir? Açıklayınız.” sorusuna verdikleri cevapların frekans dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmen Adaylarının Nanoteknolojinin Anlamına İlişkin Cevaplarının Frekans Dağılımı

		1	2	3	4	T
		f	f	f	f	f
Maddenin kontrolü	Atomik ve moleküler seviye	8	13	6	4	31
	Atomik seviye	13	5	6	2	26
	Toplam	21	18	12	6	57
Boyut	Atomik ve moleküler düzeyde çok küçük	10	7	12	2	31
	10 ⁹	1	1	2	3	7
	Çıplak gözle görülemeyen	-	4	1	1	6
	Atomik	2	-	2	-	4
	Hüresel	-	-	3	-	3
	Toplam	13	12	20	6	51
Teknolojinin niteliği	Mikro boyutta	4	7	-	9	20
	İleri derece, üstün	1	8	5	2	16
	Mikro düzeyde yapılan büyük işler	-	-	4	1	5
	Hızlı	-	1	1	1	3
	Kendi kendini yenileyen	1	-	-	-	1
	Kolay kullanılan	1	-	-	-	1
	Düşük maliyetli	1	-	-	-	1
	Ayrıntılı	-	-	1	-	1
	Faydalı	-	-	-	1	1
Toplam	8	16	11	14	49	
Üzerinde çalıştığı konular	Çok küçük parçacıklar	1	3	1	6	11
	Atomik ve moleküler yapı	2	1	7	1	11
	Atom altı parçacıklar	-	2	4	-	6
	Teknolojik aletlerin en küçük birimleri	-	-	2	-	2
	Tıp ve elektronik	-	-	1	-	1
Toplam	3	6	15	7	31	
Ürünler ve nitelikleri	İslenmeyen kıyafetler	1	1	1	2	5
	Mikro boyutlu ürünler	1	2	-	1	4
	Aynı maddenin türevleri	-	-	4	-	4
	Kullanışlı	-	-	-	4	4
	Enerji	-	-	2	-	2
	Çip	-	-	2	-	2
	Kir tutmayan kıyafetler	1	-	-	-	1
	Yanmayan kıyafetler	1	-	-	-	1
	Çok küçük işlemciler	1	-	-	-	1
	Yeni maddeler	1	-	-	-	1
	Mini robot	-	-	1	-	1
	Kendini temizleyen boya	-	-	-	1	1
	Kirlenmeyen halı	-	-	-	1	1
	Kendini temizleyen ayakkabı	-	-	-	1	1
	Kaliteli	-	-	-	1	1
Toplam	6	3	10	11	30	

Etkililiği	Günlük yaşamı kolaylaştırma	-	-	2	1	3
	Çağımızın ve geleceğin teknolojisi	-	1	1	-	2
	Ülkenin gelişimi	1	-	-	-	1
	Toplam	1	1	3	1	6
Diğer	Fizik, kimya, biyolojinin teknoloji ile birleşmesi	-	1	-	1	2
	Bilim	1	-	-	-	1
	Parçacık bilimi	-	-	-	1	1
	Teknolojinin alt dalı	-	1	-	-	1
	Matrix	-	-	1	-	1
Boş		1	1	1	1	4

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının nanoteknolojinin anlamını maddenin kontrolü, boyut, teknolojinin niteliği, üzerinde çalıştığı konular, ürünler ve nitelikleri, etkililiği ve diğer olmak üzere farklı açılardan ele alarak ifade ettikleri görülmektedir. Birinci ve ikinci sınıftaki öğretmen adayları nanoteknolojiyi çoğunlukla maddenin atomik ve moleküler düzeyde kontrol edilmesi olarak ifade ederken üçüncü sınıftaki öğretmen adayları nanoteknolojiyi bir boyut olarak nitelendirmekle birlikte bu boyutun daha çok atomik ve moleküler düzeyde çok küçük olduğunu belirtmişlerdir. İkinci ve dördüncü sınıftaki öğretmen adayları ise daha çok teknolojinin niteliği bağlamında nanoteknolojinin mikro boyutta ve ileri derecede, üstün bir teknoloji olduğundan bahsetmiştir. Tüm öğretmen adayları için genel toplamlara bakıldığında da sınıf düzeylerindeki bulgulara benzer şekilde öğretmen adaylarının nanoteknolojinin anlamını yoğun olarak maddenin kontrolü, boyut ve teknolojinin niteliği kategorilerinin temsil ettiği kavramlarla ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının cevaplarından bazı örnekler şöyledir:

“Maddenin atomik ve moleküler seviyede kontrolüdür.” (S1-ÖA2)

“Nanoteknoloji kendi kendini yenileyebilen teknolojiler üreten bir bilimdir.” (S1-ÖA3)

“İşlemcilerin çok küçük boyutlu hale getirilmesidir.” (S1-ÖA4)

“Teknolojinin mikro boyutlara indirilmesidir.” (S1-ÖA20)

“Nanoteknoloji atomik veya moleküler düzeyde çok küçük boyutlardır.” (S2-ÖA5)

“Nanoteknoloji ileri seviye, üstün teknoloji demektir.” (S2-ÖA16)

“Gözle görülemeyecek kadar küçük yapıların kullanıldığı teknoloji.” (S2-ÖA22)

“Çok küçük parçacıkları inceleyen” (S2-ÖA27)

“Nanoteknolojinin giysilerin kumaşında kullanıldığını duydum. Bu kumaşın üzerine sıvı döküldüğü zaman ıslanmadığını biliyorum.” (S2-ÖA31)

“Fizik, kimya, biyolojinin teknoloji ile birleşmesini ifade eder.” (S2-ÖA47)

“Teknolojinin en hızlı şekilde kullanılmasıdır.” (S2-ÖA51)

- “Atom altı parçacıklar üzerinde geliştirilen teknolojidir.” (S3-ÖA11)
“Hayatı kolaylaştırmada çok işe yarayan teknolojidir.” (S3-ÖA23)
“Maddeyi atomik boyutu ile kontrol etmek amacıyla kullanılan teknolojidir.” (S3-ÖA28)
“Atomik ve moleküler yapı üzerinde çalışan.” (S3-ÖA33)
“Bir nanometre metrenin milyarda biri kadardır. Bu boyutla ilgili olan teknolojidir.” (S3-ÖA38)
“Teknolojik aletleri en küçük birimlerine kadar inceleyerek açıklar.” (S3-ÖA50)
“Gözle görülemeyecek kadar küçük teknolojidir.” (S3-ÖA56)
“Nanoteknoloji kirlenmeyen halıları üreten teknoloji.” (S4-ÖA4)
“Nano (10⁹) boyuttaki maddeler üzerinde yapılan çalışmalar” (S4-ÖA16)
“Kendi kendini temizleyen boya yapan teknoloji.” (S4-ÖA17)
“Teknolojiyi daha kullanışlı hale getirme” (S4-ÖA23)
“Teknolojiden max. kalite elde edilmesi.” (S4-ÖA28)

Fen bilgisi öğretmen adaylarının “Nanoteknolojinin faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?” ve “Nanoteknolojinin riskli olduğunu düşünüyor musunuz?” sorularına verdikleri cevapların frekans ve yüzde değerleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Öğretmen Adaylarının Nanoteknolojinin Fayda ve Riskli Olma Durumuna İlişkin Cevaplarının Frekans ve Yüzde Değerleri

Faydalı	Riskli	1.Sınıf		2.Sınıf		3.Sınıf		4.Sınıf		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Evet	Hayır	27	67,5	35	67,3	40	72,7	25	67,6	127	69
Evet	Evet	6	15	12	23,1	14	25,5	11	29,7	43	23,4
Hayır	Hayır	6	15	3	5,8	-	-	-	-	9	4,9
Hayır	Evet	1	2,5	2	3,8	1	1,8	1	2,7	5	2,7
TOPLAM		40	100	52	100	55	100	37	100	184	100

Tablo 3 incelendiğinde gerek sınıf düzeyleri gerekse genel toplam dikkate alındığında fen bilgisi öğretmen adaylarının önemli bir bölümünün nanoteknolojinin faydalı olup riskli olmadığını düşündükleri görülmektedir. Bazı öğretmen adayları ise her uygulamanın potansiyel olarak fayda ve risklere sahip olabileceğini gerekçe göstererek nanoteknolojinin faydalarının yanında risklerinin de olabileceğini ifade etmiştir. Az sayıda öğretmen adayının nanoteknolojinin faydalı olmayıp riskli olduğunu düşünmeleri; birinci sınıftan 6 ve ikinci sınıftan da 3 öğretmen adayının nanoteknolojiyi fayda ve risk bağlamında etkisiz olarak görmeleri dikkat çekicidir.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının “Nanoteknolojinin faydaları nelerdir?” sorusuna verdikleri cevapların frekans dağılımı Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Öğretmen Adaylarının Nanoteknolojinin Faydalarına İlişkin Cevaplarının Frekans Dağılımı

			1	2	3	4	T
Uygulama alanı	Sağlık	Tedavi	1	10	13	4	28
		İlaç üretimi	-	2	-	-	2
		Ameliyatlar	-	1	1	-	2
		Erken teşhis	-	1	-	-	1
		Hasarlı hücrelerin tespiti	-	-	1	-	1
		Zararlı hücrelerin yok edilmesi	-	-	1	-	1
		Vücutun gizeminin çözülmesi	-	-	-	1	1
		Toplam	1	14	16	5	36
Tekstil endüstrisi	Su geçirmeyen kıyafetler, kumaşlar	Su geçirmeyen kıyafetler, kumaşlar	1	2	4	6	13
		Kir tutmayan kıyafetler, kumaşlar	2	1	5	3	11
		Kendi kendini temizleyen perdeler	-	-	1	2	3
		Yanmayan kumaşlar	-	1	-	1	2
		Kir tutmayan ayakkabılar	-	-	-	2	2
		Su geçirmeyen ayakkabılar	-	-	-	1	1
Toplam	3	4	10	15	32		
Teknolojik ürünler	Cep telefonları	Cep telefonları	1	2	3	1	7
		Bilgisayar	-	3	2	1	6
		Flash bellek	-	2	1	-	3
		Televizyon	-	2	-	-	2
		Mikro aygıtlar	-	-	1	-	1
		Genel teknolojik ürünler	-	2	2	-	4
Toplam	1	11	9	2	23		
Mobilya endüstrisi	Kir tutmayan eşyalar	Kir tutmayan eşyalar	-	-	1	4	5
		Dayanıklı eşyalar	1	-	-	1	2
		Kir tutmayan halılar ve zeminler	-	-	2	-	2
		Islanmayan eşyalar	-	-	-	1	1
Toplam	1	-	3	6	10		
Temizlik	Deterjan	Deterjan	-	-	1	-	1
		Genel	-	-	3	1	4
Toplam	-	-	4	1	5		
Otomotiv endüstrisi	Araba camları	Araba camları	-	-	2	-	2
		Dayanıklı araçlar	-	-	1	-	1
Toplam	-	-	3	-	3		
Savunma endüstrisi	Askerler için termal üniformalar	-	-	1	-	1	
Boya endüstrisi	Kendini temizleyen boyalar	-	-	1	1	2	
Yaşamın niteliği	Yüksek standartlı	Yüksek standartlı	10	6	5	1	22
		Kolay	4	4	4	10	22
		Sağlıklı	5	4	6	1	16
		Güvenli	5	5	3	1	14
		Toplam	24	19	18	13	74

Tasarruf	Maliyet	6	3	5	5	19
	Zaman	7	4	2	2	15
	İş gücü	-	3	2	1	6
	Kaynak	2	-	2	1	5
	Enerji	-	-	1	3	4
	Genel	1	1	-	-	2
Toplam		16	11	12	12	51
Teknolojik ürünlerin niteliği	Küçük boyutlu	4	6	1	3	14
	Kullanışlı	1	2	1	4	8
	Kolay taşınan	1	1	-	-	2
	Kaliteli	1	-	1	-	2
	İleri düzeyde	-	1	1	1	3
	Hızlı	-	-	2	1	3
Toplam		7	10	6	9	32
Verim	Az maliyet - çok ürün	8	8	3	2	21
Üretim	Her alanda kaliteli ve kullanışlı	2	1	3	1	7
	Artış	2	1	-	1	4
	Enerji	-	1	1	-	2
	Yapay zekâ hücreleri	-	-	1	-	1
Toplam		4	3	5	2	14
Ulusal gelişim	Teknolojide	3	1	-	-	4
	Ekonomide	-	3	-	-	3
	Bilimde	-	-	-	3	3
	Sanayide	1	1	-	-	2
Toplam		4	5	-	3	12
Küresel	Gelişme-ilerleme	3	1	2	-	6
	Çağa ayak uydurma	-	-	2	-	2
	İcatların yapılması	-	1	-	-	1
	Gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşma	-	-	1	-	1
	Tüm insanlığa fayda sağlama	-	-	1	-	1
Toplam		3	2	6	-	11
Disiplinlerarası etkileşim	Fizik, kimya, biyoloji	2	4	3	-	9
	Mühendislik	-	1	-	-	1
	Biyoteknoloji	-	-	1	-	1
Toplam		2	5	4	-	11
Diğer	Gözle görülemeyecek kadar küçük yapıları inceleme	-	1	1	-	2
	Işınlanma	-	-	1	-	1

Tablo 4 incelendiğinde fen bilgisi öğretmen adaylarının uygulama alanı, yaşamın niteliği, tasarruf, teknolojik ürünlerin niteliği, verim, üretim, ulusal gelişim, küresel, disiplinlerarası etkileşim ve diğer olmak üzere çeşitli kategorilerde nanoteknolojinin faydalarını ifade ettikleri görülmektedir. Genel toplama bakıldığında fen bilgisi öğretmen adaylarının yarıya yakını nanoteknolojinin faydalarını daha çok sağlık, tekstil endüstrisi ve teknolojik ürünler olmak üzere uygulama alanı kategorisi ile

yaşamın niteliği, tasarruf ve teknolojik ürünlerin nitelikleri kategorilerinde ifade etmiştir. Sınıf düzeyleri açısından ilgili kategoriler incelendiğinde yaşamın niteliği ve tasarruf kategorilerinde birinci sınıf, uygulama alanı kategorisinde sağlık ve teknolojik ürünlerde ikinci ve üçüncü sınıf ile tekstil endüstrisinde dördüncü sınıfların diğer sınıf düzeylerine nazaran daha yoğun oldukları anlaşılmaktadır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının cevaplarından bazı örnekler şöyledir:

“Yaşamımızı kolaylaştırır.” (S1-ÖA3)

“Kolay taşınabilir teknolojik ürünler” (S1-ÖA4)

“Daha az maliyet ve daha fazla üretim sağlanıyor.” (S1-ÖA10)

“Fizik, kimya, biyoloji gibi alanlarda gelişmeleri sağlar.” (S1-ÖA23)

“İlaç üretiminde kullanıldığı için faydalıdır.” (S2-ÖA8)

“İnsan vücuduna yerleştirilip hastalıkları tedavi edebilen küçük makineler yapılacak diye duymuştum. Bazı hastalıkların anne karnında tespit edilip tedavi edilebileceğini duymuştum. Bunlar önemli şeyler.” (S2-ÖA20)

“Çok küçük oldukları için bu teknoloji ile üretilecek birçok mikroskobik aygıtlar belki damarlarımızda dolaşacak ve birer uzman gibi tedavi sağlayacaktır.” (S2-ÖA22)

“Tıpta birçok hasarlı hücrenin nano tabletlerle tespiti” (S3-ÖA6)

“Mesela askerlerimiz nanoteknoloji ile üretilmiş termal üniformalar ile kışın zor şartlar altında görev yapabiliyorlar.” (S3-ÖA13)

“Zararlı hücreleri yok etmede tıpta faydalı.” (S3-ÖA14)

“Koltuğa bir şey döküldüğünde içine geçirmemesi ve kolayca silinmesi yani kir tutmaması.” (S3-ÖA26)

“Kullanılan teknolojik aletlerin boyutlarını küçültmek.” (S3-ÖA56)

“Kendi kendini temizleyen boya.” (S4-ÖA12)

“Vücudun gizemi çözülür.” (S4-ÖA16)

Fen bilgisi öğretmen adaylarının “Nanoteknolojinin riskleri nelerdir?” sorusuna verdikleri cevapların frekans dağılımı Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Öğretmen Adaylarının Nanoteknolojinin Risklerine İlişkin Cevaplarının Frekans Dağılımı

		1	2	3	4	T
		f	f	f	f	f
Sağlık	Vücuda zarar vermesi	-	3	-	6	9
	Vücuda emilim yolu ile girmesi	-	-	-	2	2
	Hücre duvarını zedelemesi	1	-	-	-	1
	Kanser	-	-	1	-	1
	Mutasyon	-	-	1	-	1
	Toplam	1	3	2	8	14

Güvenlik	Kontrolden çıkabilme olasılığı	3	-	-	3	6
	Patlama olma olasılığı	2	1	1	-	4
	Işın kullanımı	-	1	1	-	2
	Toplam	5	2	2	3	12
Kullanım amacı ve şekli	Kötü işler	-	1	1	4	6
	Savaşlar	-	1	2	1	4
	Kontrolsüz kullanım	-	-	1	-	1
	Yanlış kullanım	-	-	1	-	1
Toplam	-	2	5	5	12	
Uygulamalar	Kimyasal	-	1	2	-	3
	Maddenin yapısının değiştirilmesi	-	-	1	-	1
Toplam	-	1	3	-	4	
Ülkeler arası ilişkiler	Ticari sorunlar	-	-	1	1	2
	Savaşlar	-	-	1	-	1
	Krizler	-	-	1	-	1
Toplam	-	-	3	1	4	
Çevre	Zarar vermesi	-	2	-	-	2
	Kirliliğe neden olması	-	-	1	-	1
Toplam	-	2	1	-	3	
Yeterlilik	Sistemlerin düzgün kurulmaması	-	1	1	-	2
	Yeni bir uygulama olması	-	-	1	-	1
Toplam	-	1	2	-	3	
Diğer	Her uygulamanın risklerinin olması	-	2	2	-	4
	Gizliliğe ve etiğe aykırı olma olasılığı	-	-	-	1	1

Tablo 5 incelendiğinde fen bilgisi öğretmen adaylarının sağlık, güvenlik, kullanım amacı ve şekli, uygulamalar, ülkeler arası ilişkiler, çevre, yeterlilik ve diğer olmak üzere çeşitli kategorilerde nanoteknolojinin risklerini ifade ettikleri görülmektedir. Az sayıda olmakla birlikte dördüncü sınıftaki 8 öğretmen adayı sağlık; birinci sınıftaki 5 öğretmen adayı güvenlik; üçüncü ve dördüncü sınıftaki 5 öğretmen adayı da kullanım amacı ve şekli açısından nanoteknolojinin risklerini ifade etmiştir. Genel toplamlara bakıldığında sınıf düzeylerindeki bulgulara benzer şekilde 14 öğretmen adayı sağlık, 12 öğretmen adayı güvenlik, kullanım amacı ve şekli kategorilerine uygun kavramlarla nanoteknolojinin risklerini belirtmiştir. Birinci ve ikinci sınıftan birer öğretmen adayı nanoteknolojinin riskli olduğunu ifade etmelerine karşın risklerini yazmamışlardır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının cevaplarından bazı örnekler şöyledir:

“Bazı nano ürünler hücre duvarını delebilir.” (S1-ÖA19)

“Tepkimelerde patlamalar gibi çeşitli riskler olabilir.” (S1-ÖA31)

“İnsan vücuduna zararlıdır.” (S2-ÖA1)

“Silah yapımları çoğalacak.” (S2-ÖA15)

“Her türlü uygulamanın riskleri vardır. Bu yüzden riskli olduğunu düşünüyorum.” (S2-ÖA31)

“Riskleri olabilir. Çünkü bu teknoloji insanlık için faydalı kullanılacağı gibi tam tersi insanlığın zararına da kullanılabilir.” (S2-ÖA41)

“Bazı kişiler kötü işler için kullanabilir.” (S3-ÖA2)

“Yeni olduğu için zararlı olabilir.” (S3-ÖA10)

“Bu işle uğraşan kişiler sistemi düzgün yapamadıklarında tehlikeye yol açabilirler.” (S3-ÖA29)

“Ülkeler arasında ticari sorunlara yol açabilir.” (S3-ÖA30)

“İnsan vücudunda değişikliklere neden olarak mutasyona neden olabilir.” (S3-ÖA32)

“Kansere sebep olabilir.” (S3-ÖA48)

“Nanoteknoloji ile üretilen ürünler atomik boyutta olduğu için insan vücuduna emilimi kolay olduğundan zarar verebilir.” (S4-ÖA1)

“Bu teknoloji gizlilik ve etik kurallarına bazı noktalarda aykırı olabilir.” (S4-ÖA13)

Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan fen bilgisi öğretmen adaylarının tamamının nanoteknoloji kavramını daha önce duyduğu, duyum kaynaklarının daha çok okul olmak üzere televizyon, internet, bilim kurgu ile ilgili kitap/film ve gazete/dergi olduğu saptanmıştır. Bu araştırmadan elde edilen bu sonucun aksine alan yazında nanoteknolojiyi ortaokul öğrencilerinin (Ekli, 2010; Şahin ve Ekli, 2013), onuncu sınıf öğrencilerinin (Kılınç-Alpat ve diğ., 2017), hemşirelik öğrencilerinin (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016), fen ve teknoloji bölümü öğrencilerinin (Kadioğlu, 2010), fen bilimleri öğretmen adaylarının (Enil ve Köseoğlu, 2016), Tripoli (Alfateh) Üniversitesi akademik personeli ve öğrencilerinin (Elmarzugi ve diğ., 2014), Amerikan halkının (Retzbach ve diğ., 2011) daha çok internet, radyo ve televizyon programları olmak üzere medyadan duydukları ortaya koyulmuştur.

Birinci ve ikinci sınıfta daha yoğun olmak üzere dört sınıf düzeyi için de bazı öğretmen adayları nanoteknolojiyi çoğunlukla maddenin atomik ve moleküler düzeyde kontrol edilmesi olarak ifade etmiştir. Benzer şekilde hemşirelik öğrencileri de nanoteknolojiyi “Maddenin atomik, moleküler kontrolünü sağlayan bir bilim” olarak ifade etmiştir (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5711). Üçüncü sınıfta

yoğun olacak şekilde dört sınıf düzeyinde de bazı öğretmen adayları nanoteknolojiyi bir boyut olarak nitelendirmiş, bu boyutun da daha çok atomik ve moleküler düzeyde çok küçük olduğunu belirtmiştir. Çoğunluğu ikinci ve dördüncü sınıfta olmak üzere öğretmen adaylarının bir kısmı ise teknolojinin niteliği bağlamında nanoteknolojinin mikro boyutta ve ileri derecede, üstün bir teknoloji olduğundan bahsetmiştir. Benzer şekilde alanyazında da lise öğrencileri (Ateş ve Üce, 2017) ile genel kimya dersi alan öğrenciler (Smidt, 2012) nanoteknolojinin ileri ve yeni bir teknoloji olduğunu ifade etmiştir. Boyut açısından ise lise öğrencileri nanoteknoloji kavramının çok küçük şeyleri ifade ettiğini vurgulamış (Ateş ve Üce, 2017: 704), genel kimya dersi alan öğrenciler nanoteknoloji kavramını nanometre ve küçük boyutlar ile ilişkilendirmiştir (Smidt, 2012: 1224).

Nanoteknolojinin faydaları ve risklerine ilişkin gerek sınıf düzeyleri gerekse genel toplam dikkate alındığında birinci, ikinci ve dördüncü sınıftaki öğretmen adaylarının %70'e yakınının, üçüncü sınıftaki öğretmen adaylarının ise %72,7'sinin nanoteknolojinin faydalı olup riskli olmadığını düşündükleri saptanmıştır. Benzer şekilde 17-43 yaş arasındaki lisans öğrencilerinin çoğu nanoteknolojinin faydalı olduğunu (Güzeloğlu, 2015), ortaokul öğrencilerinin neredeyse yarısı (Şahin ve Ekli, 2013), İran halkının çoğu (Farshchi ve diğ., 2011) ve Amerikalılar (Cobb ve Macoubrie, 2004) faydalarının risklerinden daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Bazı fen bilgisi öğretmen adayları ise her uygulamanın potansiyel olarak fayda ve risklere sahip olabileceğini gerekçe göstererek nanoteknolojinin faydalarının yanında risklerinin de olabileceğini ifade etmiştir. Az sayıda öğretmen adayının nanoteknolojinin faydalı olmayıp riskli olduğunu belirtirken birinci sınıftan 6 ve ikinci sınıftan da 3 öğretmen adayının nanoteknolojiyi fayda ve risk bağlamında etkisiz olarak görmeleri dikkat çekicidir.

Nanoteknolojinin faydalarını bu araştırmada öğretmen adayları daha çok uygulama alanı açısından ele almış, bu alanları da sağlık, teknolojik ürünler ve ürünlerin niteliği, tekstil endüstrisi, mobilya endüstrisi, temizlik, otomotiv endüstrisi, savunma endüstrisi, boya endüstrisi olarak ifade etmiştir. Benzer şekilde alanyazında da fen bilimleri öğretmenleri nanoteknolojinin en fazla tekstil, daha sonra temizlik ürünleri, mobilya, elektronik, askeriye ve sağlık alanlarında kullanıldığını ifade etmiştir (Ergün, Ocak ve Ergün, 2017: 278). Hemşirelik öğrencilerinin yarısından fazlası nanoteknolojinin kullanım alanlarını tıp ve sağlık sektörü, bazıları ise malzeme ve imalat sektörü, havacılık ve uzay çalışmaları, çevre ve enerji sektörü olarak belirtmiştir (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5711).

Bu araştırmada fen bilgisi öğretmen adayları tarafından ifade edilen uygulama alanları içinde cevapların daha çok hastalıkların tedavi edilmesinde kullanımı bağlamında sağlık alanında yoğunlaştığı saptanmıştır. Fen bilgisi öğretmen adayları nanoteknoloji ile kanser ve tedavisi mümkün olmayan hastalıklara çare bulunaca-

ğını; üretilen mikro yapıların ameliyatlarda ve hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde alanyazında Amerikalıların nanoteknolojinin hastalıkların teşhis ve tedavi edilmesi için yeni ve daha iyi yollar elde edilmesinde faydalı olacağını belirttikleri (Cobb ve Macoubrie, 2004: 395); genel kimya dersi alan öğrencilerin nanoteknolojiyi tıpla ilişkilendirerek vücuda yerleştirilen küçük robotların cerrahi işlemleri yerine getirmek için kullanılabileceğini ifade ettikleri (Smidt, 2012: 1224) ortaya koyulmuştur.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının sağlık, teknolojik ürünler ve ürünlerin niteliği, tekstil endüstrisi, mobilya endüstrisi, temizlik, otomotiv endüstrisi, savunma endüstrisi ve boya endüstrisi olmak üzere ifade ettikleri kullanım alanları arasında gıda, kozmetik gibi alanların olmaması dikkat çekicidir. Bu sonuç üzerinde öğretmen adaylarının vücuda ağız ya da deri yolu ile alınan ürünlerin üretiminde nanoteknolojinin kullanımına temkinli yaklaşımlarının etkili olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki, az sayıda da olsa bazı fen bilgisi öğretmen adayları nanoteknolojinin vücuda emilim yolu ile girmesi ve hücre duvarını zedelemesi neticesinde ortaya çıkabilecek kanser ve mutasyonlarla sağlık açısından riskli olacağını ifade etmiştir. Alanyazında yer alan bir araştırma sonucu da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Öyle ki, 17-43 yaş arasındaki lisans öğrencileri yaşamı kolaylaştırmada etkili olacağına inandıkları nanoteknolojik iletişim ürünleri, tekstil ve tıbbi ürünleri tercih etmektedir. Lisans öğrencileri genel olarak nanoteknoloji ile üretilen ürün özelliğinde en çok diş bakım ve tıbbi medikal ürünleri, en az nano gıda içerikleri, nanoteknolojik süreçle üretilmiş gıdalar, vitamin ve gıda takviyeleri ile kozmetik ürünleri tercih edeceklerini ifade etmiştir. 17-43 yaş arasındaki lisans öğrencileri riskli olabileceğini düşünmeleri nedeni ile nanoteknolojik gıda ve gıda benzeri ürünleri satın almaya temkinli yaklaşmaktadır. En çok bildikleri ve satın alarak denedikleri ürünler ise iletişim ve tekstil ürünleridir. Çoğu ürün kategorisinde fırsat algılarının risk algılarından daha güçlü olduğu; ancak vücuda nüfuz eden veya vücuda alınan ürünlerde katılımcıların risk algılarının daha güçlü olduğu saptanmıştır (Güzeloğlu, 2015: 288, 289, 291).

Az sayıda fen bilgisi öğretmen adayının kir tutmayan kıyafetler, kumaşlar, eşyalar, halı ve zeminler ile kendi kendini temizleyen perdelerle hem deterjan kullanımına gerek kalmayacağını hem de işgücü ve zaman açısından tasarruf sağlanabileceğini ifade ettikleri saptanmıştır. Benzer şekilde alanyazında da kir tutmayan yüzeylerin üretimi ile temizlik alışkanlıklarının değişeceği, çevre kirliliğine ve sağlık sorunlarına neden olan deterjanların kullanımının azalarak zamanla tamamen ortadan kalkacağı ifade edilmektedir (Açık ve Güven, 2012: 163). Alanyazındaki bu ifadenin aksine bu çalışmada üçüncü sınıftaki bir öğretmen adayının nanoteknolojinin deterjan üretiminde kullanılarak temizlik açısından faydalı olabileceğini ifade etmesi dikkat çekicidir.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının yarıya yakını nanoteknolojinin faydalarını yaşamın niteliği açısından ele alarak nanoteknolojinin insanlığa yüksek standartlı, kolay, sağlıklı ve güvenli olmak üzere daha iyi bir yaşam sunacağını ifade etmiştir. Benzer şekilde alanyazında da Tripoli (Alfateh) Üniversitesi akademik personeli ve öğrencilerin yarıya yakını nanoteknolojinin toplumdaki bireylerin yaşam standardını etkileyeceğini belirtmiştir (Elmarzugı ve diğ., 2014: 112). Fen bilimleri öğretmenleri nanoteknolojinin hayatı kolaylaştırmak, kaliteli bir yaşam sunmak, verim elde etmek, tedavi, temizlik ve askeri amaçlı kullanım için ortaya çıktığını belirtirken, yarısından çoğu nanoteknolojinin günlük hayatı kolaylaştırdığını, bir kısmı da nanoteknolojinin sağlık alanında, çevre kirliliğini önlemede, enerji tasarrufu sağlamada faydalı olacağını ifade etmiştir (Ergün, Ocak ve Ergün, 2017; 278, 279).

Hemşirelik öğrencileri nanoteknolojiyi “*Maddeleri atomsal olarak değiştirip, yeni işlevsellikler kazandıran bir bilim*” olarak belirterek (Aydın-Sayılan ve Mercan, 2016: 5711) maddenin yapısının değiştirilmesini faydalı bir olay olarak değerlendirirken bu çalışmada üçüncü sınıftaki bir öğretmen adayının maddenin yapısının değiştirilmesini risk olarak görmesi dikkat çekicidir.

Az sayıda öğretmen adayı nanoteknolojinin sağlık üzerinde oluşturabileceği risklere dikkat çekerek bu riskleri kanser, mutasyon ve vücuda zarar verme olmak belirtmiştir. Macoubrie (2006: 227) tarafından yapılan çalışmada da Amerikalıların nanoteknolojinin sağlık üzerinde uzun süreli etkileri olabileceğine dair endişeleri olduğu ortaya koyulmuştur. Kim ve diğerleri (2014: 24) tarafından yapılan çalışmada ise Güney Kore’de nanoteknoloji ve nanomateryaller alanında çalışan uzmanların nanoteknolojinin insan vücudu ile çevre üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini düşündükleri saptanmıştır.

Bazıları ise faydalı olan bir uygulamanın bile zaman zaman riskli olabileceğine ve bu durum üzerinde kullanım amacı ve kullanım şeklinin son derece etkili olduğunu vurgulayarak nanoteknolojinin kötü işlerde, savaşlarda, kontrolsüz ve yanlış kullanımı nedeni ile riskli olabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde alanyazında da Amerikalılar askeri kullanım ve kötülük için kullanımı nedenleri ile nanoteknolojiye yönelik endişeleri olduğunu belirtmiştir (Macoubrie, 2006: 227).

Dördüncü sınıftaki bir öğretmen adayı ise gizliliğe ve etiğe aykırı olma olasılığını bir risk olarak ifade etmiştir. Benzer şekilde alanyazında da Amerikalılar küçük gözetleme cihazlarının üretilmesinin kişisel gizliliğin kaybolmasına neden olacağını ve bu durumun nanoteknoloji için bir risk olduğunu belirtmiştir (Cobb ve Macoubrie, 2004: 395).

Araştırma sonucunda fen bilgisi öğretmen adaylarının nanoteknoloji kavramı hakkındaki farkındalıklarının düşük olduğu saptanmıştır. Alanyazında yer alan

araştırmalarda da katılımcıların nanoteknolojiye aşina olmadıkları ve farkındalık düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Elmarzugı ve diğ., 2014; Enil ve Köseoğlu, 2016; Farshchi ve diğ., 2011; Kadioğlu, 2010; Macoubrie, 2006; Retzbach ve diğ., 2011; Rodgers, Diefes-Dux ve Madhavan, 2013; Şenocak, 2014). Araştırmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında nanoteknolojiye ilişkin farkındalık kazandırılması bağlamında eğitimde ve özellikle geniş kitlelere ulaşmada son derece etkili olan medyada konuya daha çok yer verilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIK, Zeynep ve Güven, Seval (2012), Nanoteknoloji, Çevre ve Aile, (Ed.), Müberra Babaoğlu, Arzu Şener, Esna Betül Buğday, *Tüketici Yazıları III*, TÜPADEM. (ss. 142-171).
- AKBAŞ, Taner ve Özarlan, Cengiz (2007), Nanoteknoloji ve Tarımda Uygulama Olanakları. Tarımsal Mekanizasyon 24. Ulusal Kongresi, 5-6 Eylül 2007, (ss. 309-316). Kahramanmaraş.
- ATEŞ, İsmail ve Üce, Musa (2017), “Lise Öğrencilerinin Nanobilim ve Nanoteknoloji Farkındalığı”, *GEFAD / GUJGEF*, C: 37, Sy. 2, ss. 685-710.
- AYDIN-SAYILAN, Aysin ve Mercan, Yeliz (2016), “Hemşirelik Öğrencilerinin Nanoteknoloji Bilgi Düzeyleri ve Bilgi Düzeyini Etkileyen Faktörler”, *Journal of Human Sciences*, C: 13, Sy. 3, ss. 5706-5720.
- BERK, Serdar ve Akkurt, İbrahim (2012), “Nanopartikül: Geleceğin Korkulu Rüyası”, *Tuberk Toraks*, C. 60, Sy. 2, ss. 180-184.
- COBB, Michael D & Macoubrie, Jane (2004), “Public Perceptions about Nanotechnology: Risks, Benefits and Trust”, *Journal of Nanoparticle Research*, vol. 6, no. 4, pp. 395-405.
- EKLİ, Emel (2010), *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Nanoteknoloji Hakkındaki Temel Bilgi ve Görüşleri ile Teknolojiye Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenler Açısından Araştırılması*, Muğla Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- ELMARZUGİ, Nagib A, Keleb, Eseldin I, Mohamed, Aref T, Benyones, Huda M, Bendala, Nesrein M, Mehemed, Abdulfattah I & Eid, Ahmad M (2014), “Awareness of Libyan Students and Academic Staff Members of Nanotechnology”, *Journal of Applied Pharmaceutical Science*, vol. 4, no. 6, pp. 110-114.
- ENİL, Gizem ve Köseoğlu, Yücel (2016), “Fen Bilimleri (Fizik, Kimya ve Biyoloji) Öğretmen Adaylarının Nanoteknoloji Farkındalık Düzeyleri, İlgileri ve Tutumlarının Araştırılması”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, C. 2, Sy. 1, ss. 61-77.
- ERGÜN, Selcen Süheyla, Ocak, İjlal ve Ergün, Ertuğrul (2017), “Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Nanoteknoloji Hakkındaki Görüşleri”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 6, Sy. 4, ss. 272-282.
- FARSHCHİ, Parvin, Sadmezhaad, Seyed Khatiboleslam, Nejad, Naser Moharram, Mahmoodi, Mahmood & Abadi, Leila Ibrahim Ghavam (2011), “Nanotechnology in the Public Eye:

- The Case of Iran, as a Developing Country”, *Journal of Nanoparticle Research*, vol. 13, no. 8, ss. 3511-3519.
- GÖKÖZ-SAGUN, Berra ve Akaygün, Sevil (2014), “Üniversiteden Liseye Uzanan Köprü: Bir Nanobilim Atölye Çalışması”, *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C. 31, Sy. 2, ss. 49-72.
- GÜZELOĞLU, Ebru (2015), “Akıllı Ürünleriyle Nano Yeniliği: Gençlerin Nanoteknoloji Farkındalığı, Fayda/Risk Algıları”, *International Journal of Human Sciences*, C. 12, Sy. 1, ss. 274-297.
- KADIOĞLU, Füsun (2010), *Fen Öğretiminde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının Nanoteknoloji ile İlgili Güncel ve Geleceğe Yönelik Düşünceleri. (Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Yapılan Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanları Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KARAKAYA, İsmail (2009), Bilimsel Araştırma Yöntemleri, (Ed.), A. Tanrıoğen, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Anı Yayıncılık. (ss. 55-84).
- KARATAŞ, Faik Özür ve Ülker, Nazlı (2014), “Kimya Öğrencilerinin Nanobilim ve Nanoteknoloji Konularındaki Bilgi Düzeyleri”, *Journal of Turkish Science Education*, C. 11, Sy. 3, ss. 103-118.
- KILINÇ-ALPAT, Sibel, Uyulgan, Melis Arzu, Şeker, Seda, Altaş, Hayriye Şeyma & Gezer, Ezgi (2017), “Effect of Cooperative Learning on Academic Achievement and Opinions of the 10th Grade Students’ in the Topic of Nanotechnology at Secondary Level”, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, vol. 18, no. 1, pp. 27-57.
- KIM, Yu-Ri et al (2014), “Comparative Analysis of Nanotechnology Awareness in Consumers and Experts in South Korea”, *International Journal of Nanomedicine*, vol. 9, pp. 21-27.
- KÖRÖZLÜ, Nurettin (2016), “Bilim ve Teknolojinin Geleceği Nanoteknoloji”, *Ayrıntı Dergisi*, C. 4, Sy. 39, ss. 27-30.
- MACOUBRIÉ, Jane (2006), “Nanotechnology: Public Concerns, Reasoning and Trust in Government”, *Public Understanding of Science*, vol. 15, pp. 221-241.
- OYLAR, Ömer ve Tekin, İsmail (2011), “Kanserin Teşhis ve Tedavisinde Nanoteknolojinin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 16, Sy. 1, ss. 147-154.
- ÖZKALELİ, Merve ve Erdem, Ayça (2016), “Nanoatıklar ve Çevre: Atık Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım”, *Pamukkale Üniversitesi Muh Bilim Dergisi*, C. 22, Sy. 3, ss. 183-188.
- RETZBACH, Andrea, Marschall, Joachim, Rahnke, Marion, Otto, Lukas & Maier, Michaela (2011), “Public Understanding of Science and the Perception of Nanotechnology: The Roles of Interest in Science, Methodological Knowledge, Epistemological Beliefs, and Beliefs about Science”, *Journal of Nanoparticle Research*, vol. 13, no. 12, pp. 6231-6244.
- RODGERS, Kelsey Joy, Diefes-Dux, Heidi A & Madhavan, Krishna (2013), First-Year Engineering Students Explore Nanotechnology in Engineering, 41st SEFI Conference, 16-20 September 2013, Leuven, Belgium.
- SAĞLAM, Necdet ve Emül, Ezgi (2016), “Bilimlerin Buluşma Noktası: Nanoteknolojiye Kısa Bir Bakış”, *Yeni Türkiye*, C. 88, ss. 1-4.

- SHEETZ, Tanya, Vidal, Jorge, Pearson, Thomas D & Lozano, Karen (2005), “Nanotechnology: Awareness and Societal Concerns”, *Technology in Society*, vol. 27, no. 3, pp. 329-345.
- SMIDT, Scott (2012), “Review of The Big Ideas of Nanoscale Science and Engineering: A Guidebook for Secondary Teachers”, *Journal of Chemical Education*, vol. 89, pp. 1224-1225.
- SÜFER, Özge ve Karakaya, Sibel (2011), “Gıda Endüstrisi ve Nanoteknoloji: Durum Tespiti ve Gelecek”, *Akademik Gıda*, C. 9, Sy. 6, ss. 81-88.
- SÜRENGİL, Göknur ve Kılınç, Berna (2011), “Gıda - Ambalaj Sektöründe Nanoteknolojik Uygulamalar ve Su Ürünleri Açısından Önemi”, *Journal of FisheriesSciences.com*, C. 5, Sy. 4, ss. 317-325.
- ŞAHİN, Oya Irmak ve Akpınar-Bayizit, Arzu (2008), Nanokompozit Filmlerin Gıda Sanayi Uygulamaları. *Türkiye 10. Gıda Kongresi, 21-23 Mayıs 2008*, (ss. 145-148). Erzurum.
- ŞAHİN, Nurettin & Ekli, Emel (2013), “Nanotechnology Awareness, Opinions and Risk Perceptions among Middle School Students”, *International Journal of Technology and Design Education*, vol. 23, no. 4, pp. 867-881.
- ŞENOCAK, Erdal (2014), “A Survey on Nanotechnology in the View of the Turkish Public”, *Science, Technology & Society*, vol. 19, no. 1, pp. 79-94.
- YILDIRIM, Ali ve Şimşek, Hasan (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- YULA, Erkan ve Deveci, Özcan (2010), “Nanotıp, Mikrodizilimler ve Klinik Mikrobiyolojide Kullanımları”, *Dicle Tıp Dergisi*, C. 37, Sy. 4, ss. 422-428.

SOSYAL HİZMETLER ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN BÖLÜMLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI İLE GELECEK BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ

Hıdır APAK¹, Muhammet Cevat ACAR²

Geliş: 25.01.2018 Kabul: 10.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.383610

Öz

Bu araştırmanın amacı, sosyal hizmetler önlisans programı öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumları ile gelecek beklentilerini belirlemek ve bölüme yönelik tutum ile gelecek beklentisi düzeylerinin sosyo-demografik değişkenler açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Araştırmanın örneklemini Mardin Artuklu Üniversitesi Midyat, Artvin Üniversitesi Borçka Acarlar, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Eruh meslek yüksekokullarında sosyal hizmetler bölümünde okuyan 299 öğrenci oluşturmaktadır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak; araştırmacılar tarafından hazırlanan sosyo-demografik veri formu, Tuncer (2011) tarafından geliştirilen Gelecek Beklentileri Ölçeği ve Karaca ve Gökçek Karaca (2017) tarafından geliştirilen Sosyal Hizmet Bölümüne Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın en önemli sonucu sosyal hizmetler bölümü öğrencilerinin bölüme yönelik tutumları ile gelecek beklentilerinin olumlu olduğu ve iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğudur. Araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin cinsiyet, medeni durum, yaş, okul ve sınıf düzeylerine göre bölüme yönelik tutum ve gelecek beklentisi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Sosyal hizmetler bölümüne isteyerek gelen ve bölümü kişiliğine uygun gören öğrencilerin bölüme yönelik tutumları ile gelecek beklentilerinin anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür.

1 Öğr. Gör, Mardin Artuklu Üniversitesi, hidirapak@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2330-3093>.

2 Dr. Öğr. Gör, Mardin Artuklu Üniversitesi, mcacar47@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4222-3101>.

Anahtar Kelimeler: Bölüme Yönelik Tutum, Gelecek Beklentisi, Önlisans, Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler.

INVESTIGATION OF SOCIAL SERVICES ASSOCIATE DEGREE STUDENTS'S FUTURE EXPECTATIONS AND ATTITUDE TOWARD THEIR DEPARTMENT

Abstract

The aim of this study is to research attitudes toward department and future expectations levels of students at the social services department; and to determine whether attitude toward department and future expectations levels show significant difference in terms of socio-demographic variables. The sampling population of the research is composed of 299 students at the social services department of Mardin Artuklu University Midyat, Artvin University Borçka Acarlar, Siirt University Sosyal Bilimler and Eruh vocational schools. In this study, socio-demographic data form prepared by the researchers, Future Expectations Scale developed by Tuncer (2011) and The Scale of Attitude towards Social Work Department developed by Karaca & Gökçek Karaca (2017) have been used as data collection tools. The most important finding of the research is that attitudes toward department and future expectations among students positive significant relationship has been identified. According to the results of the research, while attitude toward department and future expectation levels of students have not been found significant discrepancy depending on their gender, marital status, age, university and class levels. It has been observed that the future expectation and attitude toward department scores of students who choose this department willingly and approve to personality are significantly higher than other students.

Keywords: Attitude Towards Department, Future Expectations, Associate Degree, Vocational School, Social Services.

GİRİŞ

Sosyal hizmet; sosyal adalet, insan hakları, toplumsal sorumluluk ve farklılıklara saygıyı merkeze alan, refah seviyesinin yükseltilmesi için toplumsal değişimi, insan ilişkilerinde sorun çözmeyi, güçlenmeyi ve özgürleşmeyi destekleyen ve aynı zamanda insan davranışı ve sosyal sistemlere ilişkin teorilerden yararlanarak, insanların çevreleriyle etkileşime girdikleri noktalara müdahale eden bir meslektir (IFSW, 2012). Bir meslek ve disiplin olarak sosyal hizmet, dünyada yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlere paralel yeni boyutlar ve alanlar kazanmakta ve diğer disiplinlerle karşılıklı etkileşim içerisinde kendini geliştirmektedir (Acar ve Duyan, 2003: 18).

Sosyal hizmet, uygulamalarını daha etkin ve verimli bir şekilde sunabilmek adına diğer disiplinlerle oluşturulmaya çalışılan etkileşim hem profesyonel hem de yardımcı meslekler bağlamında gerçekleşebilmektedir. Profesyonel bağlamda psikoloji, sosyoloji, tıp vb. alanlarda yaşanan etkileşim doyurucu seviyededir, ancak temel amacı, bir başka mesleğe destek olmak olan yardımcı meslekler bağlamında ara elemanlardan alınan desteğin pek de doyurucu ol(a)madığı ifade edilebilir.

Türkiye’de geçmişten bugüne sosyal hizmetler alanında yardımcı mesleklerden alınabilecek yardımın önemi göz ardı edilmiş ve etkileşim minimum seviyelerde kalmıştır. Ancak bu durum oldukça geniş olan sosyal hizmetler alanında yardımcı meslek gruplarına ve ara elemanlara ihtiyaç durumunu değiştirmemiştir. Tam da bu noktada meslek yüksekokulu (MYO) bünyesinde kurulan sosyal hizmetler önlisans programları, sosyal hizmet alanlarında var olan boşluğu doldurmak adına nitelikli ara eleman yetiştirmeyi amaçlayan eğitim birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem sosyal hizmet alanlarının ve sosyal sorunların çokluğu hem de nitelikli işgücünün azlığı yetişmiş ara elemanların varlığını zorunlu kılmaktadır (Şeker, 2012; Tomanbay, 2011; Sosyal Hizmetler Ön Lisans Programları Çekirdek Eğitim Programı ve Güncel Konular Çalıştayı Sonuç Raporu, 2017; Yarcı ve Alpman, 2015).

Türkiye’de Yükseköğretim Sistemini düzenleyen 2547 sayılı Yükseköğretim Kurulu (YÖK, 1981) yasasında MYO; “belirli mesleklere yönelik nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan, yılda iki veya üç dönem olmak üzere iki yıllık eğitim-öğretim sürdüren, önlisans derecesi veren bir yükseköğretim kurumu” olarak tarif edilmiştir. Günümüzde iş alanlarının ihtiyaç duyduğu, yeterli bilgi ve beceriye sahip ara elemanların yetiştirilmesi amacıyla kurulmuş olan MYO’larda (Alkan vd., 2014) var olan sosyal hizmetler önlisans programının sosyal hizmetlerin örgütlenmesi ve uygulanmasında gereksinim duyulan nitelikli yeni ara elemanlar yetiştirmeyi amaçladığı ifade edilebilir. Ayrıca ara elemanların sosyal hizmet mesleğinin gerektirdiği temel bilgi ve beceriye sahip olabilmeleri için MYO’larda verilecek eğitimlere ihtiyaçları kaçınılmazdır (Yarcı ve Alpman, 2015). Sosyal hizmet 4 yıllık lisans eğitimi, öğrencilerin birey, aile, grup ve topluma yönelik yapılacak çalışmalarda etkili profesyoneller olmasını hedeflerken (Mavili Aktaş, 2011: 73), meslek yüksekokullarında var olmaya başlayan sosyal hizmetler eğitimi ise, 2 yıllık önlisans programıyla öğrenim gören öğrencilerin sosyal hizmetler alanlarında etkili ve yetişmiş ara elemanlar olmasını hedeflemektedir.

Türkiye’de ilk defa 2008 yılında yükseköğretim düzeyinde Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinde sosyal hizmetler önlisans programı kurulmuş ve ilk mezunlarını 2011 yılında vermiştir (Çay, 2011; Tomanbay, 2011). Örgün eğitim bağlamında ise 2011 yılında Yalova Üniversitesi Çınarcık MYO’da sosyal hizmetler programı kurulmuştur (Köktaş, 2017).

2017 OSYM tercih kılavuzundan alınan bilgilere göre de Türkiye’de 39’u örgün, 3’ü açıköğretim modeliyle toplam 42 üniversite önlisans sosyal hizmetler bölümlerine öğrenci almaktadır. Önlisans sosyal hizmetler programlarının kontenjan sayısı ise on üç bini geçmiştir. Sosyal hizmetler önlisans bölümlerinin giderek artması ve bölümlerin artmasıyla mezun sayısındaki artış beraberinde sosyal hizmetler önlisans öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumlarını ve gelecek beklentilerinin nasıl olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

Sosyal hizmetler (social services) alanında ara eleman olarak istihdam edilecek sosyal hizmetler önlisans bölümü öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumları ve beklentilerinin bilinmesi önem taşımaktadır. Öğrencileri bir mesleğe yönelik tutumları “onların o mesleğe nasıl yaklaştıklarını, o konudaki mesleki yeterliklerini, performanslarını, bilgi edinme isteklerini ve ilgilerini” belirleyebilmektedir (Karaca ve Gökçek Karaca, 2017). Önlisans sosyal hizmetler bölümü öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumlarının bilinmesi, hem bölümlerin daha iyi seviyelere gelmesini sağlaması hem de bölüme yönelik olumlu tutum geliştirmelerine ortam sağlayacak olanakların sunulabilmesi bakımından da önemlidir. Ayrıca öğrencilerin bölüme yönelik tutumlarının bilinmesi, gelecek beklentileri hakkında da çıkarımlar sunabilmektedir.

Gelecek beklentisi, bireylerin ilgi, görüş ve kaygılarını içine alan bilişsel haritalardır (Şimşek, 2012). Aynı zamanda bireylerin, gelecekte nasıl, nerede, kimlerle vb. olmak istemelerine bağlı olarak, bireysel ve toplumsal yaşamdan istedikleri (İkizoğlu, vd., 2007) de gelecek beklentisini şekillendirmektedir. Üniversite çağı, öğrenciler için geleceği planladıkları ve yaşam kararlarını aldıkları önemli bir dönüm noktası olabilmektedir. Gelecek tasarımı iyi yapamayan ve beklentilerini gerçekleştiremeyen öğrencilerin ümitsizlik duygusu yaşamaları, stresli olmalarının muhtemel (Tuncer, 2011) olduğu, gelecek planlarını iyi yapan ve beklentilerini gerçekleştirmeye çalışan üniversite öğrencileri için ise hayatın daha olumlu olduğu ifade edilebilir.

Sosyal hizmetler önlisans mezunu ara elemanların yaşadıkları makro (meslek ve görev tanımlamasının net olmaması), mezo (eğitim ve istihdam işbirliğinin olmaması) ve mikro (bireysel motivasyon eksikliği) düzeydeki sorunlar (Yarcı ve Alpman, 2015) da gelecek beklentisini etkileyebilmektedir. Sosyal hizmetler ön lisans programı mezunlarına mesleki kimlik açısından verilecek unvan ve konum hususunda net bir çalışma olmaması öğrencilerin kim olduğu, mezunların hangi unvanı aldıkları, hangi alanlarda çalıştıkları, hangi görevleri yerine getirdikleri gibi sorulara net cevap verilmesini zorlaştırmaktadır (Sosyal Hizmetler Ön Lisans Programları Çekirdek Eğitim Programı ve Güncel Konular Çalıştayı Sonuç Raporu, 2017). Mesleki ve görev tanımlaması olmayan, öğrenim sürecinden mesleki yeterliliklerden yoksun olan ve atama, iş imkânları vb. olanakların zayıf olması

öğrencilerin gelecek beklentilerinde etkiler oluşturabilmektedir. Diğer taraftan mesleki tutumun öğrencilerin gelecek beklentilerini nasıl etkilediği tam olarak bilinmemektedir.

Bu varsayımlardan hareketle araştırmanın temel amacı, meslek yüksekokulu sosyal hizmetler programlarında eğitim gören öğrencilerin mesleki tutumlarını ve gelecek beklentilerini çok boyutlu olarak incelemektir. Araştırmanın alt amaçları ise şöyle ifade edilebilir:

- Sosyal hizmetler programı öğrencilerinin sosyo-demografik özellikleri nelerdir?
- Sosyal hizmetler programı öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumları nelerdir?
- Sosyal hizmetler programı öğrencilerinin gelecek beklentileri nasıldır?
- Sosyal hizmetler programı öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumları ile gelecek beklentileri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Sosyal hizmetler programı öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumları ile gelecek beklentileri sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Türkiye’de meslek yüksekokullarında okuyan sosyal hizmetler programı öğrencilerine yönelik bölümlerine yönelik tutumları ve gelecek beklentisi ile ilgili akademik bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Ayrıca doğrudan sosyal hizmetler önlisans bölümünde okuyan öğrencilere yönelik yapılan sadece bir akademik çalışmaya (Aktu ve Varol, 2017) rastlanılmıştır. Bu açıdan yapılan araştırmanın hem sosyal hizmetler önlisans bölümünde okuyan öğrencilerle yapılan ilk çalışmalardan biri olması hem de gelecek beklentisi ve mesleki tutuma yönelik bir ilişkiye odaklanması açısından çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışma ile bu bilgi boşluğunun doldurulması amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelinin kullanıldığı bir alan araştırmasıdır. Tarama modeli “bir evren içinden seçilen bir örneklem üzerinde yapılan çalışmalar yoluyla evren genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel veya numerik olarak betimlenmesi” (Creswell, 2014: 155) olarak tanımlanmıştır. İlişkisel tarama modeli ise iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalardır (Karasar, 2009: 81). Bu araştırmada sosyal hizmetler önlisans öğrencilerinin mesleki tutumları, gelecek beklentisi düzeyleri ve ikisi arasındaki ilişkinin düzeyinin belirlenmesi amaçlandığından ilişkisel tarama modelinin kullanılması uygun görülmüştür.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2017- 2018 eğitim- öğretim yılında üç farklı üniversitenin dört meslek yüksekokulunda bulunan sosyal hizmetler programlarında öğrenim gören tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmemiş, tüm evrene ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak verilerin toplandığı tarihte okulda bulunmayan, çalışmaya katılmayı kabul etmeyen ve veri toplama araçlarını eksik dolduran öğrenciler kapsam dışı bırakılarak 299 öğrenci üzerinden veri analizi yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sosyo Demografik Veri Formu: Katılımcılara ait bazı demografik bilgileri betimlemek amacı ile hazırlanan bu formda katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, okudukları okul, sınıf düzeyi, bölümü tercih sırası, iş bulma kaygısı yaşama durumu, okuduğu bölümü kişiliğine uygun görme durumu ve bölüme isteyerek gelip gelmeme durumu gibi temel bilgilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Gelecek Beklentileri Ölçeği: Tuncer (2011) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 14 maddeden oluşan 5’li Likert tipi bir ölçektir. Ölçek tek faktörlü bir yapı göstermektedir. 430 öğrenciyle yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısını .84 bulunmuştur. Bu çalışmada ise gelecek beklentisi ölçeğinin Cronbach Alpha değeri .77 olarak bulunmuştur. Bu bulgulara bakılarak ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Sosyal Hizmet Bölümüne Yönelik Tutum Ölçeği (SHBYTÖ): Karaca ve Gökçek Karaca (2017) tarafından Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde öğrenim gören 144 öğrenciyle yapılan çalışmada geliştirilmiştir. Beşli likert tipinde olan ölçek tek boyuttan ve 6 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alpha değeri .86 olarak bulunmuştur. Sosyal hizmetler önlisans öğrencileriyle yapılan bu çalışmada da SHBYTÖ’nin Cronbach Alpha değeri .863 olarak hesaplanmıştır. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonucundan ölçeğin sosyal hizmetler önlisans okuyan öğrencilerinin bölüme yönelik tutumlarını ölçen geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Uygulamadan elde edilen veriler SPSS paket programının 20.0 versiyonunda düzenlenmiş ve aynı programla analiz edilmiştir. Analizde frekans ve yüzde dağılımları ile bağımsız değişkenli t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Veriler Ekim-Aralık 2017 tarihleri arasında öğrencilerle anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Veri toplama aşamasında, katılımcılar soru kâğıdına iliştirilmiş bilgilendirilmiş onam aracılığıyla araştırmanın amacı ve kapsamı, süreç ve araştırmacılar hakkında bilgilendirilmiştir.

BULGULARIN YORUMU

Bu kısımda araştırmamızın bulguları tablolar şeklinde verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyal hizmetler programı öğrencilerinin sosyo-demografik bilgilerinin yanında gelecek beklentileri ve bölüme yönelik tutumları çeşitli değişkenler açısından irdelenmiştir. Günümüze kadar sosyal hizmetler önlisans öğrencileriyle ilgili sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu nedenle araştırma bulguları, sosyal hizmet lisans öğrencilerinin yanı sıra başka bölüm öğrencilerinin görüşlerinin belirlendiği araştırma sonuçları üzerinden de tartışılmıştır

Tablo 1: Katılımcılara Ait Bazı Betimleyici Bilgiler

Değişken	N	%	Değişken	N	%
Cinsiyet			Sınıf		
Kadın	254	84,9	1. Sınıf	150	50,2
Erkek	45	15,1	2. Sınıf	149	49,8
Medeni Durum	N	%	Yaş	N	%
Evli	4	1,3	17 ve altı	1	0,3
Bekar	293	98	18	42	14
Boşanmış	2	0,7	19	115	38,5
Okul	N	%	20	84	28,1
Midyat MYO	49	16,4	21	28	9,4
Eruh MYO	73	24,4	22	14	4,7
Siirt Sosyal Bilimler MYO	97	32,4	23 ve üstü	15	5
Borçka Acarlar MYO	80	26,8	Toplam	299	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, medeni durum, okul, yaş ve sınıf değişkenlerine ilişkin betimleyici bilgiler Tablo-1’de verilmiştir. Tabloya bakıldığında araştırma kapsamındaki öğrencilerin büyük bir kısmının kız öğrencilerden (%84,9) oluştuğu görülmektedir. Bu bulgu ile 2016-2017 öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri sosyal hizmetler programını tercih eden öğrencilerin cinsiyet dağılımı ile paraleldir. İstatistikler incelendiğinde sosyal hizmetler önlisans programını en fazla tercih edenlerin yaklaşık %80 oranında kadınlar (kadın: 129.569, erkek: 36.724) olduğu göze çarpmaktadır (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2017). Bu durumun en önemli nedenlerinden biri sınavsız geçiş veya ek puan avantajıyla kız meslek liselerinde okuyan kız öğrencilerin programı daha fazla tercih etmesidir. Bir diğer neden olarak da, kadınların Avrupa ve ABD’ye benzer bir durum olarak ülkemizde sosyal hizmet bölümü de dâhil olmak üzere yardım edici bölüm ve meslekleri daha çok tercih ediyor olmaları (Acar ve Apak, 2017) gösterilebilir.

Katılımcılarının çok büyük bir kısmının bekâr (%98) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%90,3) 17-21 yaş aralığında olduğu ve liseyi bitirir bitirmez sosyal hizmetler programına devam ettiği ifade edilebilir.

Çalışma kapsamındaki öğrencilerin 49'u (%16,4) Mardin Artuklu Üniversitesi Midyat MYO Sosyal Hizmetler programında, 73'ü (%24,4) Siirt Üniversitesi Eruh MYO Sosyal Hizmetler Programında, 97'si (%32,4) Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Sosyal Hizmetler Programında ve 80'i (%26,8) Artvin Çoruh Üniversitesi Borçka Acarlar MYO Sosyal Hizmetler Programında öğrenim görmektedir. Öğrenci sayısındaki dağılım programların kontenjanlarıyla ilişkilidir. Midyat MYO'nun 2017 yılı kontenjanı 30, Borçka MYO'nun 60, Eruh MYO'nun 60 ve Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO'nun (birinci ve ikinci öğretim dahil) kontenjanı 75'dir (ÖSYM, 2017). Öğrencilerin okudukları sınıf düzeyi birbirine oldukça yakındır. Katılımcıların %50,2'si 1. sınıfa, %49,8'i ise 2. sınıfa devam etmektedir.

Tablo 2: Öğrencilerin Gelecek Beklentilerine İlişkin Veriler

N	Min.	Max.	Ortalama	S
299	28	69	53,88	7,12

Gelecek beklentisi ölçeğinden alınabilecek en düşük puanın 14, en yüksek puanın 70 olduğu göz önünde bulundurulduğunda araştırmaya katılan öğrencilerin gelecek beklentisinden aldıkları puanların ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Bu durum, sosyal hizmetler programında okuyan öğrencilerin gelecek beklentilerinin olumlu olduğunu göstermektedir. Bu çalışma Kaya ve Göktolga'nın (2014) üniversite öğrencilerinin geleceğe umutla baktığını, iyi bir iş ve rahat bir hayata ulaşabileceklerine dair inanç taşıdıkları bulgusu ile paralellik göstermektedir.

Gelecek beklentisinin bazı değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, bağımsız değişken t testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Bu analizlerin sonuçlarına göre, gelecek beklentisi ile cinsiyet, medeni durum, yaş, okul ve sınıf değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > .05$). Bu bulgu birçok çalışmayla (Akbaşlı vd., 2017; Akbolat ve Karakaya, 2016; Güler-Edwards ve İmamoğlu, 2007; Kaya ve Göktolga, 2014; Koçyiğit, 2014; Uygur ve Yanpar Yelken, 2017; Uzunbacak vd., 2017;) paralellik göstermektedir. Bazı çalışmalarda ise (Tuncer, 2011; Üzümlü ve Uçkun, 2015) cinsiyet ve gelecek beklentisi arasında anlamlı fark bulunmuştur. Tunceli Meslek Yüksekokulunun farklı bölümlerinde öğrenim gören 430 öğrenciyle yapılan çalışmada öğrencilerinin gelecek beklentileri ile cinsiyet değişkeni arasında kız öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur (Tuncer, 2011).

Tablo 3: Öğrencilerin Bölüme İlişkin Tutumlarına İlişkin Veriler

N	Min.	Max.	Ortalama	S
299	8	30	24,44	5,14

Altı maddeden oluşan bölüme ilişkin tutum ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 6, en yüksek puan ise 30'dur. Araştırma kapsamındaki öğrencilerin bu ölçekten aldıkları ortalama puan 24,44 olup bu puan olumlu bir tutuma işaret etmektedir. Buna göre sosyal hizmetler programında okuyan öğrencilerin mesleğe ilişkin tutumlarının olumlu yönde olduğu söylenebilir. Ayrıca bölüme karşı olumlu tutum sergileyen ve benimseyen öğrencilerin meslek hayatlarında da daha başarılı olacağı düşünülmektedir. Tezel ve Arslan'ın (2002) Sağlık Yüksekokulu öğrencileri ile yaptığı çalışmada da araştırmamıza benzer olarak öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%78) seçtikleri meslek hakkında olumlu görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Bölüme ilişkin tutumun bazı değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t testi ve ANOVA analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu analizlerin sonuçlarına göre, bölüme yönelik tutum ile cinsiyet, medeni durum, yaş, okul ve sınıf değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$).

Tablo 4: Gelecek Beklentisi İle Mesleğe İlişkin Tutum Arasındaki İlişki

	Ortalama	S	N	Pearson Correlation	Sig.
Gelecek Beklentisi	53,88	7,12	299	,317	,000
Mesleğe İlişkin Tutum	24,44	5,14			

Araştırmaya katılan öğrencilerin okudukları bölüme ilişkin tutumları ile gelecek beklentileri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığının sınanması amacıyla iki ölçek arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Tablo 4'te de görüldüğü gibi iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki (.317) bulunmaktadır ve bu ilişkinin anlamlı bir düzeyde (.000) olduğu görülmektedir. Bu durum, sosyal hizmetler programı öğrencilerinin gelecek beklentileri ile okudukları bölüme ilişkin sahip oldukları tutumların birbiriyle ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Bu sonuç, birçok faktörden dolayı beklenen bir durumdur.

İş bulma olanağı, ilgi, beceri ve değerlerine uygunluk gibi pek çok faktörün etkisiyle verilen bölüm tercihinin sonrasında, üniversite öğrencisi seçtiği bölüme karşı olumsuz bir tavır sergiliyorsa, gelecek beklentisi de daha belirsiz olabilmektedir. Dolayısıyla, uygun mesleki tercihler yapmış öğrencilerin, geleceklerine yönelik olumlu beklentiler içinde olmalarının (Tuncer, 2011) beklenen bir sonuç olduğu anlaşılmaktadır.

Yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çalışmalarda gelecek beklentisi ile bölüme yönelik tutum arasındaki ilişkiyi sosyal hizmetler önlisans öğrencileri düzeyinde inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak farklı alanlardaki üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmalarda araştırmamıza benzer sonuçlara rastlanılmıştır. Koçyiğit'in (2014) çalışmasında üniversite öğrencilerinin geleceğe yönelik tutumlarının mesleğe ait olma düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Öğrencilerin geleceğe yönelik tutumları dikkate alındığında mesleğe ait olma düzeyi yüksek olan öğrencilerin geleceğe yönelik olumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Tercih Sırası İle Gelecek Beklentisi ve Bölüme İlişkin Tutum Arasındaki İlişki

	Tercih Sırası	N	%	Ortalama	F	Sig.
Gelecek Beklentisi	Sınavsız geçiş	28	9,36	53,60	,470	,703
	1.sıra	110	36,78	53,48		
	2-10. sıra	109	36,45	54,53		
	11. ve üzeri sıra	52	17,41	53,53		
	Toplam	299	100	53,88		
Mesleğe İlişkin Tutum	Sınavsız geçiş	28	9,36	25,21	2,696	,046
	1.sıra	110	36,78	25,02		
	2-10. sıra	109	36,45	24,48		
	11. ve üzeri sıra	52	17,41	22,71		
	Toplam	299	100	24,44		

Tablo-5'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin %36,9'u sosyal hizmetler programını birinci sırada, % 17,4'ü 11 ve üzeri tercih sıralamasında tercih etmiştir. Bu bulgular öğrencilerin büyük çoğunluğunun bilinçli ve istekli olarak sosyal hizmetler bölümünü tercih ettiklerini düşündürmektedir. Katılımcıların %9,4'ü ise sınavsız geçişle sosyal hizmetler programına kayıt yaptırmıştır. Bu sayının geçmiş yıllara oranla daha az çıkmasının temel sebebi 9 Aralık 2016 tarihli ve 6764 sayılı kanun ile meslek liselerinden mezun olan öğrencilerin sınavsız geçişle önlisans programlarına yerleştirilmeleri kaldırılmış olmasıdır. 2017 yılından itibaren öğrencilerin merkezi sınavdan almış oldukları puanlara ilave edilecek ortaöğretim başarı puanına eklenecek katsayı hesaplaması üzerinden puanla yerleştirilmişlerdir. Bu açıdan 1. sınıflar içinde sınavsız geçişle gelen öğrenci bulunmamaktadır

Tercih sırasının öğrencilerin gelecek beklentileri ve bölüme ilişkin tutumlarını etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi amacıyla ANOVA kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin bölümü tercih etmeleri ile gelecek beklentileri ara-

sında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > .05$). Ancak bölüme ilişkin tutum ile tercih sırası arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p < .05$). Bu ilişkinin hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Tukey HSD, Scheffe ve LSD testleri yapılmıştır. Her üç testte de sosyal hizmetler programını birinci sırada seçen öğrencilerin bölüme ilişkin tutumları bu bölümü 11. ve üzeri sırada seçenlere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu durum, sosyal hizmetler ön lisans programını 1. sırada tercih eden öğrencilerin bölüme ilişkin tutumlarının, 11. ve üzeri sırada tercih eden öğrencilere göre daha olumlu olduğunu göstermektedir. İlk tercihinde sosyal hizmetler programını yazan öğrencilerin bu bölüme isteyerek geldikleri söylenebilir. Dolayısı ile bölüme yönelik tutumlarının yüksek olması beklenebilen bir sonuç olarak yorumlanabilir.

Tablo 6: Bölüme İsteyerek Gelme İle Gelecek Beklentisi ve Bölüme İlişkin Tutum Arasındaki İlişki

	Bölüme İsteyerek Gelme	N	%	Ortalama	t	Sig
Gelecek Beklentisi	Evet	257	85,95	54,42	3,283	,001
	Hayır	42	14,05	50,59		
Mesleğe ilişkin Tutum	Evet	257	85,95	25,63	12,112	,000
	Hayır	42	14,05	17,14		

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin büyük bir kısmı (%85,95) bu bölüme isteyerek gelmişlerdir. İsteksiz olarak bölüme devam edenlerin oranı ise %14,05'dir. İstekli olarak bölüme devam edenlerin oranı yüksek olsa da isteksizce devam edenlerin oranlarının fazlalığı da düşündürücüdür. Sosyal hizmet lisans öğrencileriyle yapılan çalışmalarda (Acar ve Apak, 2017; Erbay ve Sevin, 2013; Erbay vd., 2013) da araştırmamıza benzer bir tablo karşımıza çıkmakta ve öğrencilerin büyük çoğunluğunun bölüme isteyerek geldiği tespit edilmiştir.

Bölüme isteyerek gelme ile gelecek beklentisi ve bölüme ilişkin tutum arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının sınanması amacıyla t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bölüme isteyerek gelme hem gelecek beklentisinin hem de bölüme ilişkin tutumun anlamlı bir yordayıcısıdır. Sosyal hizmetler ön lisans programını isteyerek tercih eden öğrencilerin gelecek beklentileri ve mesleğe ilişkin tutumları bölüme isteyerek gelmeyen öğrencilerden anlamlı derecede daha yüksektir.

Tablo 7: İş Bulma Kaygısı İle Gelecek Beklentisi ve Bölüme İlişkin Tutum Arasındaki İlişki

	İş Bulma Kaygısı	N	%	Ortalama	F	Sig.
Gelecek Beklentisi	Evet	221	73,91	53,61	2,489	,085
	Hayır	44	14,71	56,02		
	Kararsız	34	11,38	52,91		
	Toplam	299	100	53,88		
Mesleğe İlişkin Tutum	Evet	221	73,91	23,86	5,582	,004
	Hayır	44	14,71	26,18		
	Kararsız	34	11,38	25,97		
	Toplam	299	100	24,44		

Mezuniyet sonrasında iş bulabilmek öğrencilerin büyük bir çoğunluğu için ciddi bir kaygı nedenidir. Bu durumun sosyal hizmetler önlisans öğrencileri için de geçerli olup olmayacağını öğrenmeye yönelik sorulan soruda öğrencilerin büyük bir kısmı (%73,91) iş bulma kaygısı yaşamamaktadır. Öğrencilerin bir kısmı (%14,71) iş bulma kaygısı taşıdığını belirtmiş, bir kısmı (%11,38) ise bu konuda kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bu bulgu öğrencilerin büyük bir kısmının istihdam olanakları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ile yakından ilişkilidir. Öğrencilerin büyük bir kısmının iş bulma kaygısı yaşamaması durumu istihdam anlamında pek de öyle değildir. Mezun olan öğrencilerin atanma prosedürlerinin belirsizliği başta olmak üzere KPSS sürecinde belli bir kategori içerisinde değerlendirilmemeleri çalışma sahasında ciddi bir belirsizlik içermektedir (Yarcı ve Alpman, 2015). Aynı zamanda bu durum birçok mezunun iş bulamaması anlamına gelmektedir.

Sosyal hizmetler ön lisans programında okuyan öğrencilerin iş bulma kaygısı yaşama ma) durumu ile bu öğrencilerin gelecek beklentileri ve mesleğe ilişkin tutumlarının ilişkisini belirlemek amacıyla ANOVA kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin iş bulma kaygısı yaşama durumları ile gelecek beklentileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > .05$). Ancak mesleğe ilişkin tutum ile iş bulma kaygısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p < .05$). Bu ilişkinin hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Tukey HSD, Scheffe ve LSD testleri yapılmıştır. Her üç testte de iş bulma kaygısı yaşayan öğrencilerin mesleğe ilişkin tutum puanlarının, iş bulma kaygısı yaşamayan öğrencilerin puanlarına göre daha düşük olduğu bulgulanmıştır. Bu durum, iş bulma kaygısı yaşamayan öğrencilerin mesleğe ilişkin daha olumlu bir tutuma sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Öztürk ve İlman'ın (2015) çalışmalarında da öğrencilerin bölümü tercih etme nedenlerinden en önemlisinin mezun olunca iş bulma beklentisi olduğu, yaklaşık olarak yarısının okudukları üniversiteden ve bölümden memnun oldukları belirlenmiştir.

Tablo 8: Okuduğu Bölümü Kişiliğine Uygun Görme İle Gelecek Beklentisi ve Bölüme İlişkin Tutum Arasındaki İlişki

	Bölümü Kişiliğe Uygun Görme	N	%	Ortalama	F	Sig.
Gelecek Beklentisi	Evet	262	87,62	54,43	9,681	,000
	Hayır	5	1,67	43,00		
	Kararsız	32	10,71	51,06		
	Toplam	299	100	53,88		
Mesleğe İlişkin Tutum	Evet	262	87,62	25,23	37,329	,000
	Hayır	5	1,67	12,00		
	Kararsız	32	10,71	19,93		
	Toplam	299	100	24,44		

Çalışma kapsamındaki öğrencilerin çok büyük bir kısmı (%87,62) okuduğu bölümü kişiliğe uygun görmektedir. Sosyal hizmetler programını kişiliğine uygun görmeyen az sayıda (%1,67) öğrenci bulunmaktadır. Katılımcıların bir kısmı (%10,71) ise bu konuda kararsız olduklarını ifade etmişlerdir.

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin okudukları bölümü kişiliklerine uygun görüp görmemeleri ile gelecek beklentileri ve mesleğe ilişkin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ANOVA kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin gelecek beklentisi düzeyleri, öğrencilerin okudukları bölümü kişiliklerine uygun görüp görmeme ile ilişkilidir. Bu ilişkinin hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla Tukey HSD, Scheffé ve LSD testleri yapılmıştır. Bu testlerin sonuçlarına göre okuduğu bölümü kişiliklerine uygun gören öğrenciler, bölümü kişiliklerine uygun görmeyen ve kararsız öğrencilerden; kararsız öğrenciler de bölümü kişiliklerine uygun görmeyen öğrencilerden daha olumlu gelecek beklentisine sahiptir. Güleri (1999) çalışmasında, üniversite gençliğinin gelecek beklentisi üzerinde yetenek ve beceri düzeylerinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Şanlı ve Saraçlı'nın (2015) üniversite öğrencilerinin gelecek beklentileri üzerinde etkili olan faktörlerin analizini amaçlayan çalışmalarının sonuçlarına göre bireyin kişilik özelliklerinin gelecek beklentisi üzerindeki en önemli faktördür.

Benzer bir durum bölüme ilişkin tutum puanlarında da görülmektedir: Okuduğu bölümü kişiliklerine uygun gören öğrencilerin mesleğe ilişkin tutumları, bölümü kişiliklerine uygun görmeyen ve kararsız öğrencilerden; kararsız öğrencilerin mesleğe ilişkin tutumları da bölümü kişiliklerine uygun görmeyen öğrencilerden daha olumludur.

SONUÇ

Sosyal hizmetler alanlarına (yoksulluk, yaşlılık, engellilik, işsizlik gibi) ara eleman yetiştirme amacıyla meslek yüksekokullarında kurulan sosyal hizmetler programlarında öğrencilerin sahip oldukları bölüme yönelik tutumlarının ve gelecek beklentilerinin belirlenmesinin önemli bir veri olacağı değerlendirilmektedir. Literatür araştırması esnasında görülmüştür ki ülkemizde sosyal hizmetler önlisans ile ilgili araştırma sınırlılığı vardır.

Buradan hareketle bu araştırma önlisans sosyal hizmetler programı öğrencilerinin bölümlerine yönelik tutumları ile gelecek beklentileri arasındaki ilişkiyi ve bu tutum ve beklentiyi etkileyen bazı değişkenleri incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu araştırma; dört üniversitenin meslek yüksekokullarında okuyan sosyal hizmetler programı öğrencileriyle sınırlandırılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarının ülkemizde önlisans sosyal hizmetler literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın en önemli sonucu sosyal hizmetler bölümü öğrencilerinin bölüme yönelik tutumları ile gelecek beklentilerinin olumlu olduğu ve iki değişken arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğudur. Gelecek beklentisi ve bölüme yönelik tutum ortalamalarının öğrencilerin genelinin bölüme bakış ve gelecek beklentisi anlamında iyimser olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin cinsiyet, medeni durum, yaş, okul ve sınıf düzeylerine göre bölüme yönelik tutum ve gelecek beklentisi arasında anlamlı bir fark yoktur.

Tercih sırasının öğrencilerin gelecek beklentileri ve bölüme ilişkin tutumlarını etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre öğrencilerin bölümü tercih etmeleri ile gelecek beklentileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış, ancak bölüme ilişkin tutum ile tercih sırası arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İlk tercihinde sosyal hizmetler programını yazan öğrencilerin bu bölüme yönelik daha olumlu bir tutum sergiledikleri ifade edilebilir.

Sosyal hizmetler bölümüne isteyerek gelen ve bölümü kişiliğine uygun gören öğrencilerin bölüme yönelik tutumları ile gelecek beklentilerinin anlamlı derecede yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurularak şu öneriler sunulabilir:

- Tüm bu sonuçların genellenebilmesi ve desteklenmesi için farklı sosyal hizmetler programlarında benzer çalışmalar yapılmalıdır.

- Bu çalışma sadece sosyal hizmetler öğrencilerinin bölüme yönelik tutumları ve gelecek beklentilerini ortaya koyma açısından sadece bir başlangıçtır. Daha sonra yapılacak çalışmalarla sosyal hizmetler programı öğrencilerinin profili, mesleki

beklentileri, bölümün ve üniversitenin fiziki şartlarından, bölüm yönetiminden, öğretim elemanlarından beklentilerinin neler olduğu vb. yeni çalışmalar ortaya konulabilir.

• Araştırma nicel yöntemle ele alınmıştır. Nitel veya karma desen araştırmalarıyla daha derinlemesine çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Hakan ve Çamur Duyan, Gülsüm (2003), “Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 14, Sy. 1, ss. 1-19.
- ACAR, Muhammet Cevat ve Apak, Hıdır (2017), “Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Özgeçelik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 28, Sy. 1, ss. 93-112.
- AKBAŞLI, Sait, Kubilay, Sevda ve Durnalı, Mehmet (2017), “Önlisans Öğrencilerinin Gelecek Beklentileri İle Akademik Motivasyonlarının İncelenmesi”, *Journal of Human Sciences*, C. 14, Sy. 4, ss. 4678-4693.
- AKBOLAT, Mahmut ve Karakaya, Fatma (2016), “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Geleceğe Yönelik Tutumlarına Etkisi Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi III. Uluslararası İşletme Öğrencileri Kongresi*, Editörler: Adem Akbıyık, Kamil Taşkın, Kürşat Çapraz, Kongre Kitabı II. Cilt, ss.181-197.
- AKTU, Yahya ve Varol, Bedrettin (2017), “Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü Öğrencilerinin Psikolojik Şiddet Kavramına Yönelik Algıları”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy. 8, ss.133-154.
- ALKAN, Reha Metin, Suiçmez Menderes, Aydınkal Mehmet, Şahin Menekşe (2014), “Meslek Yüksekokullarındaki Mevcut Durum: Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C. 4, Sy. 3, ss. 133- 140.
- CRESWELL, John. W. (2014), *Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları Araştırma Deseni*, Çev. Ed. Selçuk Beşir Demir, Ankara, Eğiten Kitap Yayıncılık.
- ÇAY, Murat (2011), “Açık Öğretim Fakültesi (2Yıllık) Sosyal Hizmet Bölümü Hakkında Genel Bilgiler ve Sık Sorulan Sorular”, <http://goo.gl/MV2wXU>, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2017).
- ERBAY, Ercüment ve Sevin, Çağrı (2013), “Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet 4. Sınıf Öğrencilerinin Eğitim Süreçlerine ve Gelecekteki Meslek Yaşamlarına İlişkin Görüşleri”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 24, Sy. 1, ss. 25-39.
- ERBAY, Ercüment, Adıgüzel, İlkay Başak ve Akçay, Sinan (2013), “Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Sosyal Hizmet Uygulaması Dersleri Kapsamında Uygulama Yürütecekleri Kurumları Tercih Etme Süreçleri”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 24, Sy. 2, ss. 95-107.
- GÜLER-EDWARDS, Ayça ve İmamoğlu, E. Olcay (2007), “Geleceğe İlişkin Yönelimlerde Benlik Tipine Bağlı Farklılıklar”, *Türk Psikoloji Dergisi*, C. 22, Sy. 60, ss. 115-132.
- GÜLERİ, Müzeyyen (1999), “Üniversiteli ve İşçi Gençliğin Gelecek Beklentileri ve Kötümserlik-İyimserlik Düzeyleri”, *Kriz Dergisi*, C. 6, Sy. 1, ss. 55-65.

- IFSW (2012), "Definition of Social Work", <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/>, Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017.
- İKİZOĞLU, Musa, Önal-Dölek, Bilge ve Gökçearslan-Çıfci, Elif (2007), "Çalışan Çocukların Sorunları ve Geleceğe İlişkin Beklentileri", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 18, Sy. 2, ss. 21-36.
- KARACA, Erol ve Gökçek Karaca, Nuray (2017), "Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Bölümlerine Yönelik Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Ölçek Çalışması", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, Sy. 1, ss.16-22.
- KARASAR, Niyazi (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- KAYA, Murat ve Göktoğa, Ziya Gökalp (2014), "Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Beklentisinin Yapısal Eşitlik Modeli ve Chaid Analizi İle Belirlenmesi: Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, ss. 127-139.
- KOÇYİĞİT, Melike (2014), *Cinsiyete ve Ait Olma Düzeylerine Göre Üniversite Öğrencilerinin Geleceğe Yönelik Tutumları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- KÖKTAŞ, Mahmut Sami (2017), "Program Tanıtımı", <http://www.yalova.edu.tr/tr/icerik/5194/3051/program-tanitimi.aspx>, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017.
- MAVİLİ AKTAŞ, Aliye (2011), "Profesyonelliğin Gelişimi Kimi Etik Tartışmalar", *Sosyal Hizmet Sempozyumu 2011: 50.Yılında Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitimi: Sorunlar, Öncelikler ve Hedefler*, Ankara, Sosyal Hizmet Araştırma ve Geliştirme Derneği Yayını.
- ÖSYM. (2017), "ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu", <http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2017/OSYS/LYS/KONTENJANKILAVUZ18072017.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017.
- ÖZTÜRK, Zekai ve İlman, Ebrar Z. (2015), "Sağlık Yönetimi ve İşletmeciliği Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Bölümü Tercih Nedenleri ile Beklenti ve Motivasyon Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, Sy. 1, ss. 71-93.
- SOSYAL HİZMETLER ÖN LİSANS PROGRAMLARI ÇEKİRDEK EĞİTİM PROGRAMI VE GÜNCEL KONULAR ÇALIŞTAYI SONUÇ RAPORU (2017), 7-8 Nisan 2017, Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Isparta, <http://www.sosyalhizmetokullari.org/OnLisansSHProgCalistaySonucRaporu.pdf>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2017.
- ŞANLI, Tuba ve Saraçlı, Sinan (2015), "Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Beklentileri Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Analizi", *KAÜ İİBF Dergisi*, C.6 Sy. 11, ss. 25-36.
- ŞEKER, Aziz (2012), *Sosyal Hizmete Giriş*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2533, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1504.
- ŞİMŞEK, Hüseyin (2012), "Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Lise Öğrencilerinin Gelecek Beklentileri ve Gelecek Beklentilerini Etkileyen Faktörler", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, C. 5, Sy. 1, Sy. 90-109.
- TEZEL, Ayfer ve Arslan, Sevban (2002), "Erzurum Sağlık Yüksekokulu 1. Sınıf Öğrencilerinin Mesleklerini Seçmeye ve Mesleğe İlişkin Görüşleri", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, C. 5, Sy. 2.

- TOMANBAY, İlhan (2011), *Sosyal Hizmetlerde Açık Öğretim ve Ara Elemanlar: Sosyal Çalışma ve Sosyal Teknikerlik*, Ankara, Sabev Yayınları.
- TUNCER, Murat (2011), “Yükseköğretim Gençliğinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies*, C. 6, Sy. 2, ss. 935–948.
- UYGUR, Mutlu ve Yanpar Yelken, Tuğba (2017), “Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Memnuniyet Düzeyleri ve Gelecek Beklentisi Algılarının İncelenmesi: Mersin Üniversitesi Örneği”, *Yükseköğretim Dergisi*, C. 7, Sy. 1, ss. 1–9.
- UZUNBACAK, Hasan Hüseyin, Mesci, Hatice ve Uzunbacak, Selcen Deniz (2017), “Adalet Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Mesleki Eğitimden Sonuç Beklentileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. 8, Sy. 18, ss. 41-55.
- ÜZÜM, Burcu ve Uçkun, Seher (2015), “Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Öğrencilerinin Demografik Özellikleri İle Kariyer Geleceği Beklentilerinin Ölçülmesi: Kocaeli MYO Örneği”, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, C. 3, Sy. 1, ss. 71-80.
- YARCI, Selman ve Alpman, Polat S. (2015), “Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü Öğrencilerinin İstihdam Sorunları”, *Electronic Journal of Vocational Colleges- 4. UMYOS Özel Sayısı*, ss. 123-129.
- YÖK (1981), “Yükseköğretim Kanunu”, Resmi Gazete, Sayı: 17506, <http://goo.gl/Ht26ps>, Erişim Tarihi: 03 Kasım 2017.
- YÖK (2017), “2016-2017 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri”, https://istatistik.yok.gov.tr/yuksekogretimIstatistikleri/2017/2017_T1.pdf, Erişim Tarihi: 21 Ekim 2017

SOSYAL ÇALIŞMA PERSPEKTİFİNDEN DAMGA VE KADIN

Kaan SEVİM¹

Geliş: 28.11.2017 Kabul: 15.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.358639

Öz

Sosyal bilimlerde damgalanma üzerine yapılan çalışmalarda son otuz yılda özellikle sosyal psikolojide ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Damgalanma, normatif toplum değerlerine uymayan bireylerin ya da grupların başkaları tarafından önyargılara, etiketlere ve basmakalıp düşüncelere maruz bırakıldıkları toplumsal bir olgudur. Bu olgular bireylerin hayatlarında ev kiralamadan iş hayatına atılmaya, evlenmeden sağlık hizmetlerine kadar birçok alanda negatif etkiler yaratmaktadır. Çözüm odaklı yaklaşımdan hareketle dezavantajlı durumdaki kadınların hayatlarında yaşamış oldukları damgalanma, kendi kendine yeterlilik ve öz saygınlıklarında ciddi hasarlara yol açtığı görülmektedir. Böylelikle, insan hakları ve sosyal adalet ilkelerini temel alan sosyal çalışma disiplini mesleki uygulamalarında karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünde başarılı olabilmesi için aynı zamanda damgalanmaya karşı da mücadele vermek zorunda kalmaktadır. Damgalanan kadınların sosyal hizmet alımlarında yaşadıkları sorunların izdüşümünü daha net görmeye çalışmak ya da sorunlara karşı farkındalık yaratmak bu makalenin odağını oluşturmaktadır. Aynı zamanda sosyal çalışma perspektifiyle cinsel kimlik üzerinden sosyal hizmet uygulamalarına ve araştırmalarına katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Damga, Önyargı, Kalıp Yargı, Etiketleme, Sapkın.

WOMEN AND STIGMA IN THE SOCIAL WORK PERSPECTIVE

Abstract

Studies about stigmatization in social sciences have seen a significant increase especially in social psychology in the last thirty years. Stigma is a social pheno-

1 Arş. Gör. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
kaan.sevim@izu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1948-4132>.

menon in which individuals or groups who do not comply with normative society values are exposed to prejudice, labeling, and stereotypical thinking by others. These phenomena give rise to many negative effects on the individuals such as leasing a house, working life, marriage, health care services etc... Women with disadvantaged condition have faced with the serious damage of their self-sufficiency and self-esteem by enacting stigma. In this way, the social work discipline which is based on human rights and social justice principles must struggle with against stigmatization in order to achieve in its purposes. The aim of this article is to see stigmatized women problems that they experienced in social services , and to raise the awareness. At the same time, it is aimed to contribute social work practices and researches through sexual identity by a social work perspective.

Keywords: *Stigma, Prejudice, Stereotype, Labeling, Deviance.*

Giriş

Damga kavramı literatürde idrar inkontinansından ekzotik danslara, cüzzam hastalığından kansere ve ruhsal hastalıklara kadar birçok alanda incelenmiştir (Link ve Phelan, 2001: 363). Bu çalışmada üzerinde duracağımız konular feminist kuram perspektifinden kadınların yaşamış oldukları damgaları ortaya koymaya çalışmaktır. Sosyal çalışma perspektifinden çevresi içerisinde birey yaklaşımını anlayabilmek için müracaatçılar üzerindeki sosyal dışlanmayı da iyi anlayabilmek gerekmektedir. Bu bağlamda kadınların günlük yaşam içerisindeki konumları ve uğradıkları ayrımcılıkları damga olgusu çerçevesinde incelemek önem arz etmektedir. Damganın temel unsurlardan bir tanesi de önyargıdır ve bu önyargılar cinsel roller üzerinden değerlendirildiğinde, kadınların sosyal yaşam içerisinde daha fazla maruz kaldığını söyleyebiliriz. Örneğin; sigara içen bir kadın, çocuğu olmayan bir kadın, araba kullanan bir kadın, kürtaj yaptıran bir kadın, şişman kadın, alımlı kadın vb. birçok örnek kadının sosyal çevre içerisinde erkeğe kıyasla daha farklı etiketlerle değerlendirildiği görülmektedir.

Kadınlar üzerindeki önyargıların ve damganın kaynağı modern dönemde oluşmuş bir olgu da değildir. Atasözlerinden mitolojiye kadar birçok sözler ve anlatılar kadınlar üzerindeki etiketi ortaya koymaktadır. Mitoloji temelinde düşündüğümüzde, Prometheus kurnazlıkla çaldığı aklı insanlara vermesiyle insanlar şımarmıştı ve Zeus o zamana kadar erkeklerden oluşan bu insanlara ceza vermek için kadını “Pandora”yı yaratmıştı. Pandora'nın kalbine ruh üfleme yerine kıvılcım konulmuştu ve kalbine aldatıcı sözler ve hıyanet yerleştirilmişti. Aynı zamanda Zeus kadına bir kutu vermişti ve bu kutunun içerisine tüm felaketleri ve kötülükleri yerleştirerek bu kutunun açılmamasını söylemişti fakat mütecessis olan kadın bu sözleri unutarak dünyaya felaketleri yaymıştır (Can, 2012: 31-33).

İnsanların yaşam bilgisinde ve bilinçaltında önemli yere sahip olan mitolojilerin tarihsel ve psikanalitik bağlamda kadın üzerinde oynadığı roller yadsınamayacak bir gerçektir.

Genel olarak damga teorileri üzerine yapılan çalışmalar artmış ve bu konu üzerinde akademik anlamda duyarlılığın arttığı söylenebilmektedir. PsychInfo'nun verilerine göre damga ile ilgili olan makaleler, 1965-1989 yılları arasında 603 iken 1990-2004 arasında bu rakam 2321'e kadar yükselmiştir (Major ve O'Brien, 2005: 394).

Elbette ki damga teorisini kadın üzerinden incelerken kültürel ve toplumsal ayrımları da unutmamak gerekir. Aynı davranış belli bir zaman diliminde bir kuralın ihlali olarak algılanırken başka bir zamanda ise öyle algılanmayabilir; biri yaptığında ihlal olarak algılanırken başka birisi aynı şeyi yaptığında ihlal olarak algılanmayabilir (Becker, 1963: 34). Örneğin Türkiye'yi pronatalist (doğumu teşvik eden politikalar) açıdan değerlendirdiğimizde çocuk sahibi olmayan ya da anne olmayan kadınların toplumsal olarak dışlanmaya uygun bir ortam yaratılırken Çin gibi ülkelerde ise fazla çocuğa sahip olmak ayrımcılığa yol açabilecek durum haline gelebilmektedir.

Damgalanma utangaçlıktan intihara kadar birçok psikolojik ve sosyal sorun merhalelerinden geçmektedir. Kadına yapılan damgalama boyutlarını ve sosyal yaşam içerisindeki izdüşümlerini görebilmek aynı zamanda da damganın önlenmesinde (destigmatise) yeni yaklaşımlar getirebilmek için öncelikli olarak damganın kavramsal ve teorik tartışmaları ele alınacaktır.

Damga Kavramı ve Teorisi

Damga kavramı ilk olarak köleleri ve serserileri toplumun diğer üyelerinden ayırt edebilmek için derilerine kesici bir aletin bastırılmasıyla oluşturdukları kalıcı bir nokta biçimindeki işareti ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Thornicroft, 2014: 197). Goffman'ın yaptığı çalışmaya göre, bu işaretleri Yunanlılar toplum içerisindeki kişilerin ahlaksal olarak normal dışı ve kötü yanlarını ifşa etmeye yönelik kullanmışlardır. Her ne kadar damga terimi günümüzde asıl semantik köküne benzer bir anlamda kullanılsa da aslında gözden düşmenin bedensel karşılığından çok gözden düşmenin bizatihi kendisi olarak kullanılmaktadır (1963: 29). Benzer şekilde Eski Yunan'da 'fahişelerin' 'gerçek kadın nüfusu ile karışmaması için fahişeler çiçekli veya çizgili elbiseler giymek zorunda bırakılmışlardı. Aynı şekilde 14. yüzyılın sonlarında fahişelerin sol kollarına erkek şapkası ya da kızıl kemer tarzında işaretler çizilmiştir (Küntay ve Erginsoy, 2005: 21-22).

Normal dışı davranışa sahip olduğu için kişilerin bedenlerinde oluşturulan bu işaretler ile normal dışı bir davranışa sahip olmayan fakat bedeninde bu işaretler

bulunan kişiler arasında belirli bir süre sonra ayırım yapılamamaktadır. Davranışsal öğrenme kuramı çerçevesinde bakıldığında toplum içerisindeki bu uygulamaların, insanları damgalamaya karşı koşullandırma eğilimi yarattığı düşünülebilir.

Toplum içerisinde bir bireyin fiziksel, finansal, entelektüel, cinsel ya da başka bir olguyu toplumun genelinden daha eşit olmayan bir farklılıkla deneyimlemesi kişiyi etiketleyerek genel toplum yapısından koparmaktadır (Burke, 2007: 11). Başka bir deyişle damga, bireyin sürekli etkileşim içerisinde bulunduğu normal insanlardan, kabul edilemez bir biçimde farklı olarak etiketlenmesine yol açan ve bir çeşit toplumsal yaptırım ortaya çıkaran nitelik, özellik ya da hastalıktır (Scambler, 1998: 1054). Damga kavramının açıklanmasında çok farklı görüşler, tanımlar ve sınıflamalar kullanılmıştır. Bu makalede literatürde öne çıkan damga tanımlarına, kuramsal çerçeveye ve modellere kısaca yer verilecektir.

Goffman (1963: 33) damga kavramını üç tipoloji üzerinden ele almıştır:

- Bedenin muhtelif fiziki deformasyonları,
- Zayıf irade, baskıyı hak eden ya da doğal olmayan tutkular, sapkın ve ahlak-sızlık olarak algılanması şeklindeki bireysel karakter bozuklukları; bunlar; ruh bozuklukları, hapis yatmak, bağımlılık, alkolizm, eşcinsellik, işsizlik, intihara girişim ve radikal siyasi davranışlar,
- Irk, ulus ve din gibi etnolojik damgalar; bunlar, soy bağıyla ailenin tüm mensuplarına aktarılabilir.

Bu üç türlü ayırım toplum içerisinde yapılan damgalamaların ana eksenini oluşturmaktadır. Toplumsal kimlik altında farklı ve rağbet edilmeyen bir sığa-ta haiz olunması kişiyi zihnimizde sağlıklı ve normal bir kişi olmaktan çıkarıp lekeli(tainted) ve önemsenmeyen bir konuma indirgemektedir. Böyle bir sıfatın özellikle de itibarsızlaştırıcı etkisi çok kapsamlıysa damgadır (Goffman, 1963: 31). Dudley'e göre bu sıfattan kaynaklı damgalamalar negatif sosyal anlam ve kalıp yargılar içermektedir (2000: 449). Bu bağlamda tanıma daha yüzeysel baktığımızda damganın sıfat/nitelik ile kalıp yargı arasındaki bir nevi özel ilişkidir diyebiliriz (Goffman, 1963: 32). Toplum içerisinde bir bireyin bu üç damga tipinden yalnız biriyle değil her üç tür içerisinde de aynı anda etiketlenebildiği söylenebilir. Örneğin, bir kişi, hem sakat hem madde bağımlısı hem de toplumun diğer kesimlerine göre etnik ya da dinsel açıdan azınlıkta kalarak damgalanmış olabilir. Buna karşın, olaya toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden baktığımızda bir noktayı daha ayırt etmemiz gerekmektedir. Madde bağımlısı bir erkek üzerindeki damga ile madde bağımlısı kadın üzerindeki damga aynı damga türleri midir? Hinshaw'a göre; kadınlar tarih boyunca sürekli ayrımcılığa ve damgalamaya uğramışlardır fakat kadın cinsiyeti üzerinden yapılan damga Goffman'ın yapmış olduğu damga

tipolojisinin içerisinde girmemekle beraber birçok yazarın ihmal ettiği bir durum olmuştur (2007: 30). Kadınların sosyal konumlarının cinsiyetleri dışında etnik kökenleri tarafından (intersectionality) bakıldığında da farklı olduğu görülmektedir. Halk tabiri ile “Rus kadını”, “Fransız kadını” gibi etnik köken üzerinden yapılan yargılar var olan ırksal ayrımcılığın üzerinde farklı bir damgalama türüdür. Dindar bir kadın ile dindar bir erkek üzerinde yapılan ayrımcılık yine var olan din ayrımcılığının içerisinde yeni bir damgalama alanı yaratmaktadır. Diğer yandan her bireyin ve kültürün damga düzeyi ve çeşidi farklı olabileceğinden, damga kavramını daha farklı yönlerden ve tanımlarla ele almak damga teorisini anlama açısından faydalı olacaktır.

Link ve Phelan makalesinde, Goffman’ın damga kavramını daha da genişleterek farklı bir sınıflandırma içerisinde almıştır:

- İnsanlar farklılıkları etiketler ve ayırırlar.
- Baskın kültür, etiketlenmiş kişileri istenmeyen karakterlerle özdeşirir.
- Etiketlenmiş kişi grup dışında tutularak “biz” değil “onlar” olarak görülür.
- Etiketlenmiş kişi eşitsiz gelir dağılımına yol açan statü kaybı ve ayrımcılık yaşar.
- Damga tamamıyla farklılıkların tanımlanmasına, kalıp yargının oluşmasına, dışlanma ve ayrımcılığa sebep olan sosyal, ekonomik ve politik ilişkidir (2001: 367).

Bu sınıflandırmadan yola çıkarak; etiket, kalıp yargı, ayrımcılık ve statü kaybı gibi unsurların güç koşulları içerisinde ortaya çıkarak damga bileşenlerinin oluşturulduğu görülmektedir (Link ve Phelan, 2001: 367). Böyle bir sınıflama ile aslında damga kavramının iyi bir neden-sonuç ilişkisi içinde ele alındığını görülmektedir. Genel anlamda bahsedilen her iki tanıma da bakıldığında Goffman’ın damga tipolojisinin Link ve Phelan’un damga sınıflandırmasına göre daha makro bir perspektifte ele alındığı söylenilebilir.

Damga ve Sapkınlık İlişkisi

İnsanlar üzerindeki sosyal kontrolün dayatılmasıyla ya da kişilerin kendi bireysel potansiyellerini gerçekleştiren/geliştiren farklılıkların, bazı sosyal ve fiziksel hareketliliğin ve fırsatlara erişimin kısıtlanmasıyla damgalamanın ortaya çıktığı söylenebilir (Coleman, 1986: 228). Böylelikle toplum içerisinde kendisini gerçekleştirmede problem yaşayan kişilerin toplum tarafından dışlanması ve sapkın, parya ya da harici olarak nitelendirilmesi toplumsal bir izolasyonu doğurmaktadır. Goffman’ın ikinci tipolojisinde gösterdiği, sapkın ve ahlaksız olarak nitelendirilen durumlar tam olarak burada ortaya çıktığı söylenebilir. Sapkınlığa

ilişkin en basit yaklaşım istatistikidir. Ortalamadan aşırı derecede sapan her şey sapkın olarak adlandırılabilir (Becker, 1963: 24). Sigara içen bir kadının daha fazla damgalanmasının sebebi istatistiksel olarak kadınların daha az sigara içmesi de gösterilebilir çünkü bu damgalama sadece erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da aynı önyargıyı içermektedir.

Mills'e göre, toplumsal standartlara bağlı kalarak toplum tarafından bazı normlar belirlenir ve bu normlardan sapmak deorganizasyon ve problem yaratmaktadır (1943: 169). Bir diğer ifade ile ihlal edilmesi sapkınlık oluşturacak kurallar ortaya koyularak, toplumsal gruplar tarafından sapkınlık yaratılmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde, sapkınlığın kişide içkin bir nitelik olmaktan ziyade kuralların ve yasaların başkaları tarafından kişiye uygulanması sonucu ortaya çıkardığı bir sonuçtur (Becker, 1963: 29). Ataerkil bir toplum yapısı içerisinde oluşturulmuş olan kamusal ve sosyal düzen kadını kendi doğrultusunda konumlandırdığı için bu sınıflamanın içerisine giremeyen kadınlar paralel olarak dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Toplum içerisinde en üst seviyeden en alt seviyeye kadar belirlenen her türlü konsensüs sonucu ortaya çıkan sapkın davranış (Thio, 2006: 12), toplumda kalıp yargı ve ayrımcılık doğurmaktadır.

Sapkınlığın tanımlanabilmesi için normalin de tanımlanması gerekmektedir. Normal ve normal olmayan kavramı 19. yüzyılın başlarında genelde İngiltere'de sosyal darwinizm ve biyoloji alanında sağlıklı kişiyi tanımlamada kullanılmıştır (Franzese, 2009: 206). Böylelikle normal üzerinden tanımlanan anormallik sapkın davranışı ve yapıyı üretmiştir. Sapkın kavramına bakıldığında, damgalanmanın yaratmış olduğu sonuç etkilerinden biri olarak görülebilir. Genellikle kriminoloji ve sosyoloji alanında incelenen bu terimin sosyal çalışma bağlamında da incelenmesi gerekmektedir çünkü suça sürüklenmiş çocuk, engelli bir birey, madde bağımlısı ve hepsinin öznelliğinde kadın olma durumu toplum tarafından sapkın kişiler olarak görülebilmektedir.

Sosyal Damga

Sosyal damga toplum içerisinde bir yapıdır ve damgalanmış bireylere karşı yaratılabilecek bariyerlerdir. Bu yapı içerisinde damgalanmış birey, toplumda daha alt gruba ve daha az eşit bir konuma koyularak temel hizmet alımlarında eşitsiz bir dağılıma yol açmaktadır (Ahmedani, 2011: 4). Örneğin, çocuk sahibi olamayan bir kadının yaşamış olduğu ağır dışlanma ve damgalanma sonucu tedaviye ya da kontrole gidememesi ve hatta bu durumun bilinmesinden doğabilecek olumsuz çevre etkisinden kurtulabilmek için profesyonel bir destek alımında bile çekinceli davranmaktadırlar.

Sheehan, Nieweglowski ve Corrigan' a göre sosyal damga; kalıpyargı, önyargı ve ayrımcılık olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır ve bu bileşenler izdüşümsel sırayla bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak adlandırılmaktadır:

- Kalıpyargı (bilişsel), bir kişiyi bulunduğu gruba dayandırılarak genelleme yapılması,
- Önyargı (duygusal), kalıpyargının bireyler üzerinde negatif bir duygu bırakması,
- Ayrımcılık (davranışsal), gruplara ya da grup üyelerine adaletsiz bir şekilde davranmak (2016: 2).

Bu bağlamda, insanları ayrımcılığa doğru sürükleyen temel nedenlerin kalıpyargı ve önyargı olduğu görülmektedir. Ayrımcılığı ve dışlanmayı anlayabilmek için de öncelikle bu iki kavramı anlamamız gerekmektedir. Schutz'a göre, toplumda başka kişilerin nasıl anlaşılacağı ve davranışlarının nasıl anlamlandırılacağına yönelik şöyle söylemiştir: İnsanlar bireyleri kategorize eder; bu sayede belirli görüntüleri, davranışları ve hareketleri sergileyen kişileri zihinlerinde bir yere oturarak kategorize yöntemiyle anlamlandırmaktadır (2009; Akt.: Yaman, 2016: 22). Bu sayede başkalarını daha kolay anlamlandıran kişiler, kategorizasyona giren her bireyi de aynı tipolojinin saf bir temsilcisi olarak değerlendirir. Bu durum bireylerin gündelik hayat içerisinde zihinsel anlamda çok fazla kalıpyargı üretmesine sebep olmaktadır (Yaman, 2016: 22). Kalıpyargı üreten her birey doğrusal olarak olumsuz durumlar içerisinde önyargıyı da beraberinde getirmektedir. “Kadın dediğin olur” tarzındaki kadın üzerinden oluşturulan toplumsal kimlik ve kalıpyargılar toplumsal bir önyargıya ve sonrasında da ayrımcılığa itmektedir.

Sosyal çalışma disiplini evsizler, mülteciler, seks işçileri veya eşcinseller gibi toplumun her kesiminden farklı kültür ve gruplarla araştırmalar yapmaktadır. Nitelikli bir çalışma yapılabilmesi için söz konusu katılımcılara karşı önyargılardan kaçınılması, araştırma yapacağı grubun farklılıklarına yönelik bilgi sahibi olarak ve tüm bunların içerisinde kadının toplumsal kimliğinden dolayı dayatılmış yargılardan arınarak çalışmayı yürütmesi gerekmektedir. Bu durum sosyal çalışmacıların müracaatçılarla çalışırken “yargılayıcı olmayan tutum” sergilemesi zorunluluğuyla da yakından ilgilidir (Buz ve Akçay, 2015: 158). Sosyal çalışmacıların hem araştırmalarında hem de pratik uygulamalarında adaleti sağlayabilmesi, toplumsal ve cinsel ayrımcılığı önleyebilmesi için yargılarını tekrar gözden geçirerek nötrleşmeye çalışmalıdır.

Sosyal damga damgalanan bireyin benlik algısını ve davranışını toplumun beklentilerini karşılayacak şekilde değiştirmesine neden olmaktadır (Heffernan, 2006: 143). Kişiler artık toplumda kendi rollerini oynamak yerine toplumun on-

lara yüklemiş oldukları rolleri oynamaya girişmektedirler. Normal koşullarda insanlar, toplumun bireylerden oluştuğunu ve kendisinin de toplumun bir parçası olduğunu kabul ederek toplumla bir bütünleşmeye gider. Fakat damgalanmış bir kişi toplum tarafından dışlandığı için kendisini, toplumu oluşturan bir unsur olarak görmek yerine, “toplum ve kendisi” şeklinde bir sınıflamaya giderek sosyalleşmeyi ve bütünleşmeyi sağlayamaz. Olaya damgalayan açısından bakacak olursak Coleman’ göre, damgalayan bireyler kendilerini, damgalanmış kişilerden ayrı tutarak aynı zamanda var olan damgalanma riskinden de kendisini uzak tutmak istemekte ve kendilerini izole etmeyle problemi izole etmeyi aynı kefeye koymaktadır (1986: 228). Aslında her iki açıdan da bakıldığında toplumsal bir bütünleşmenin sağlanmadığı görülmektedir.

Sosyal damgayı doğrudan etkileyen bir diğer olgu da kişilerin vücudunda var olan “görünen” ve “görünmeyen” izler ya da damgalardır. Bu damgalar kişinin toplum içerisinde reddedilme ve sosyalleşme durumunu belirleyen önemli faktörlerdendir. Örneğin, deri hastalıkları, yüz ve ellerde ise ilk temasta doğrudan görülen damgadır eğer elbisenin altında kalan bir yerde ise o zaman görülmeyen bir damga söz konusudur. Araştırmalara göre, vücudun görülebilen bölgelerinde damgaya sahip olan kişiler toplum tarafından reddedilmeyle karşılaşırken vücudun görülmeyen bölgelerinde damgaya sahip olan kişiler ise daha çekingen olduğu ortaya çıkmıştır (Schmind-Ott, 1996: 309). Görülebilen bir damgası olan çocuk, damgasını ilk olarak okulda keşfeder ve bu deneyim dalga geçmeler, sataşmalar ve kavgalarla sonuçlanabilmektedir. Çocuk ne kadar “engelliyse” kendisi gibilerin gittiği özel okula gönderilme ihtimali o kadar fazladır (Goffman, 1963: 67). Aynı engel durumuna sahip kişilerin tek bir yerde toplanılarak eğitilmesi ya da bakılması 1970’lerden önce yapılan uygulamalar arasındaydı fakat 1970’lerden sonra insanların kurum dışında bakımıyla ilgili yeni bir hareketin başlamasıyla, insanlar izole edilmeden toplum içerisinde bakılarak temel yaşam haklarına kavuşmuştur. Böylelikle, toplumda engelli olan, ruhsal sorunlarıyla etiketlenen kişiler toplumla entegrasyonu sağlayarak daha ‘normal yaşam’ hakkını elde etmişlerdir (Dudley, 2000: 449). Ülkemizde okullarda düzenlenen kaynaştırma programları, bunun yanında yaşlı ve engellilere evinde bakan kişilere evde bakım ücreti verilmesi toplum içerisinde bakımın günümüz tezahürleridir. Bu örnekler her ne kadar toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantısı yokmuş gibi görünse de temelde kendi içerisinde ayrımlar barındırmaktadır. Örneğin; sinir hastası bir erkek tolere edilebilecek bir davranışa sahipken hatta daha maço bir erkek sınıflamasıyla karşılaşırken aynı hastalığa sahip olan kadın tamamen dışlanmaya itilecektir.

Ağırlıklı olarak sosyoloji ve sosyal psikoloji disiplinleri sosyal damga literatürüne katkı sağlamış olsa da bunun yanı sıra İletişim, Antropoloji ve Etnografi gibi alanlar da özellikle damganın “tehdit” boyutu başta olmak üzere incelemişlerdir.

Fakat sosyal çalışma, sosyal damga alanındaki tartışmalardan çok uzak kalmanın yanında damgalama üzerinden kadın statüsünü tam olarak okuyamamıştır. Sosyal çalışma literatüründe bu durumun yeterli olarak hala incelenmemesi olağan dışı bir durumdur çünkü müracaatçıların günlük yaşamlarında sürekli damgaya maruz kaldıkları açıkça görülmektedir (Ahmedani, 2011: 5).

Kadın ve Damga

Kadın üzerinde biriken psikolojik ve ağır kalıp yargılar kadınların kendi dinamiklerini yok etmesi neden olmaktadır. Sosyal çalışma kuramlarından güçlendirme yaklaşımının uygulanabilmesi için öncelikli olarak kadınların yaşamış olduğu dışlanma unsurlarını ve kaynaklarının doğru tespiti yapılması gerekmektedir. Örneğin; boşanan bir kadının dul kalma yani damgalanma korkusu ve biten evlilikte suçlanacak kişinin kadın olması kadını dışarıdan yardım almakta ve şiddet içeren bir ilişkiyi sonlandırmada çekimsiz kılmaktadır (Eyüboğlu, 2009: 21). Kadının toplum içerisinde marjinalleştirilmesi ve belirli kalıplar içerisinde ev kapatılması sonucu ekonomik, sosyal ve sağlık hizmetlerinden yararlanması noktasında ikincil konuma yerleştirmiştir. Bunun yanı sıra damgalanma korkusundan dolayı ayrılamayan ve ayrılrsa bile savunmasızlığının artmasına “taciz” gibi sorunlarla yüzleşmektedirler (Newton-Levinson vd., 2014: 916).

Damga kavramını incelemede bir diğer önemli nokta ise şişmanlık. Evrensel olarak idealleştirilen zayıflık algısı kişilerin toplumsal açıdan oluşturulan kimlikleri üzerinde çok büyük etkisi olmaktadır. Birçok batı ülkesinde yapılan çalışmalara göre beden zayıflığı; sağlık, güzellik, bilgili, genç, zengin, çekici, öz-disiplini olan ve erdem ile bir tutulurken tam tersine şişmanlık ise; irade eksikliği, sosyal sorumsuzluk, tembellek ve becerisizlikle bir görülmüştür (Brewis vd., 2011: 269). Bu bağlamda cinsiyet perspektifinden bakacak olursak obez kadınların erkeklere kıyasla daha fazla bir toplumsal damga yaşadıkları bilinmektedir (Bombak, McPhail ve Ward, 2016: 94). Kadın figürü üzerinden toplumsal olarak ideal bir zayıflık algısı kadınların aynı zamanda bedensel olarak da ayrımcılığa uğradığı bilinmektedir.

Kürtaj sonrası dönem için yapılan araştırmalar psikoloji alanında çoktur fakat Amerika’da yapılan bir çalışmada kürtaj öncesi durum araştırılmış, yaşanan ruhsal bozukluğun ve stresin kaynağının damgalanma ile yakın ilişkileri olduğu tespit edilmiştir (Steinberg vd., 2016: 67). Kadının kürtaj noktasında karar vermesinin bireysel olması yerine toplumsal değerler üzerinden okunmasının yine aynı şekilde kadına biçilen roller ve bu rollerin yerine getirilmemesinde doğacak dışlanmayı yansıtmaktadır.

Kadınların çocukluktan yaşlılığa, hastalıktan madde bağımlılığına hatta araba kullanmaya kadar birçok noktada artı bir toplumsal damganın içerisine girdiği

görülmektedir. Bu damgaların görülmesi ve önlenebilmesi için toplumsal bilinci artırmak ve kalıp yargılar üzerinden dikte eden bakış açısını değiştirmek gerekmektedir. Konunun eşitlikçi bir düzlemde değerlendirilebilmesi için öncelikle var olan bu kalıp yargıları ve sonucu olan ayrımcılığın yaşandığının kabul edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar toplumsal olarak böyle bir bilincin değiştirilmesi kolay olmasa da profesyonel meslek elemanlarının bu noktalarda daha hassas, adaletli ve duyarlı olması gerekmektedir. Aksi takdirde çözüm odaklı yaklaşımı temel olan sosyal çalışmacı yeterli bir sonuca ulaşamayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmedani, B. K. (2011). Mental health stigma: society, individuals, and the profession. *J. Soc. Work Values Ethics*, 8(2), 1-14.
- Becker, H. S. (2015). *Hariciler (Outsiders): bir sapkınlık sosyolojisi çalışması*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı Çev.), 2. Basım, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bombak, E. A., McPhail, D., Ward, P. (2016). Reproducing stigma: Interpreting “overweight” and “obese” women’s experiences of weight-based discrimination in reproductive healthcare. *Social Science & Medicine*, 166, 94-101.
- Brewis, A. A., Wutich, A., Faletta-Cowden, A., Rodriguez-Soto, I. (2011). Body norms and fat stigma in global perspective. *Current Anthropology*. 52(2), 269-726.
- Burke, P. (2007). Disadvantage and stigma: a theoretical framework for associated conditions. P. Burke, J. Parker (Ed.), *Social work and disadvantage: addressing the roots of stigma through association* içinde (s. 11-26). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Buz, S. ve Akçay, S. (2015). Sosyal hizmet araştırmasında etik. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(1), 149-162.
- Can, Ş. (2012). *Klasik yunan mitolojisi*. 11. Basım, İstanbul: Ötüken
- Coleman, L. M. (1986). Stigma: an anigma demystified. S. C. Ainsley, G. Becker, L. M. Coleman (Ed.), *The dilemma of difference: A multidisciplinary view of stigma*. içinde (s. 211-232). New York: Plenum Press.
- Dudley, J.R. (2000). Confronting stigma within the services system. *Social Work*, 45(5), 449-455.
- Franzese, R. J. (2009). *The sociology of deviance: differences, tradition, and stigma*. USA: Charles C Thomas.
- Küntay E. ve Erginsoy, G. (2005). *İstanbul’da on sekiz yaşından küçük ticari ‘seks işçisi’ kız çocuklar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Eyüboğlu, B. (2007). Şiddet uzakta bir sığınak nasıl kurulur? Nasıl yürütülür? (Z. Korkman Çev.), Mor Çatı Yayınları, Ankara.
- Goffman, F. (2014). *Damga: örülenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırşanlı Çev.), 2. Basım, Ankara: Heretik Yayınları.

- Heffernan, K. (2006). Social work, new public management and the language of ‘service user’. *British Journal of Social Work*, 36, 139-147.
- Hinshaw, Stephen P. (2007). *The mark of shame: stigma of mental illness and an agenda for change*. United States of America: Oxford University Press.
- Link, B. G., Phelan J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385.
- Major, B., O’Brien, L. T. (2005). The social psychology of stigma. *Annu. Rev. Psychol*, 56, 393-421.
- Mill, C. W. (1943). The professional ideology of social pathologist. *American Journal of Social Sociology*, 49(2), 165-180.
- Newton-Levinson, A., Winskell, K., Abdela, B., Rubardt, M., Stephenson, R. (2014). ‘People insult her as a sexy woman’: sexuality, stigma and vulnerability among widowed and divorced women in Oromiya, Ethiopia. *Culture, Health & Sexuality*, 16(8), 916-930.
- Scheyett, A., MSW, LCSW, CASWCM. (2005). The mark of madness. *Social Work in Mental Health*, 3(4), 79-97.
- Schmind-Otto, G., Jaeger, B., Kuensebeck H.W., Ott, R., Lamprecht, F. (1996). Dimensions of stigmatization in patients with psoriasis in a ‘questionnaire on experience with skin complaints’. *Dermatology*, 193, 304-310.
- Scrambler, G. (1998). Stigma and disease: changing paradigms. *The Lancet*, 352(9133), 1054-1055. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(98\)08068-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(98)08068-4).
- Sheehan, L., Niewegłowski, K., Corrigan, P. (2016). The stigma of personality disorders. *Curr Psychiatry Rep*, 18(11), 1-7.
- Thio, A. (2006). *Deviant behavior*. Boston: Pearson.
- Thornicroft, G. (2014). *Toplumun reddettiği: ruhsal hastalığı olan insanlara karşı ayrımcılık*. (N. Uluhan, T. Doğan, H. Soygür, Çev.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yaman, Ö. M. (2013). *Apaçi gençlik gençlerin toplumsal davranış ve yönelimleri: İstanbul’da “apaçi” altkültür grupları üzerine nitel bir araştırma*. 6. Basım, İstanbul: Yeşilay.

19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EĞİTİM POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL ZİHNİYET

Sedat KANAT¹

Geliş: 11.10.2017 Kabul: 02.04.2018
DOI: 10.29029/busbed.342853

Öz

Osmanlı Devleti'nde eğitim denince akla gelen okullar, daha çok, Medreseler ve Sibyan Mektepleri'ydi. Bir de devletin/Saray'ın kendi özel kurumu vardı ki, bu da Enderun'du. Fatih Sultan Mehmet ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerine gelindiğinde eğitimde, geleneksel anlayışı da içinde barındırmasının yanında, çağa uygun yeni bir modellemeye gidildi. Bu padişahlar zamanında açılan, Sahn-ı Seman, Tetimme ve Süleymaniye Medreseleri çağdaş yaklaşımın başlıca örnekleriydi. Osmanlı tarafında eğitim alanında bunlar olurken, Avrupa tarafı, "rationality" ağırlıklı bir eğitim anlayışıyla, tüm maddede işleyen dinamik fizik kanunlarını keşfe yönelmişti. Kıtanın bu yönelişi onu, belki kendisinin bile beklemediği derecede muazzam bir bilim-teknik atılımına ulaştırdı. Bu elbette ki "güçlü" konumuna geçmek demektir. 19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu açısından, içinde bulunduğu çağ ile yeniden yüzleşme ve böylece eksik yönlerine çözüm yolları arama yüzyılı oldu. Söz konusu yüzyıldaki reform çabaları, eğitimin fonksiyonunu, direkt olarak, yeniliklerin toplumsal ve bürokratik yaşama adaptasyonu ile bağlantılandırdı. Belki bahse konu işlev de önemliydi ama bu, makalede belirtilmiş olan aksaklıklarla birlikte, yenedünya perspektifinin uzağına düşmenin en temel nedeni oldu.

Anahtar kelimeler: 19. yüzyıl, Eğitim, Medrese, Mektep, Sahn-ı Seman.

1 Dr. Arş. Gör, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sedat5825_kanat@yahoo.com.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8662-9069>.

EDUCATION POLICIES OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 19TH CENTURY AND SOCIAL MENTALITY

Abstract

The Schools that Sıbyan Mektebi (elementary school) and Medrese (madrasah) was more came to mind upon spoken on education in the Ottoman Empire. On the other hand, Palace had Enderun that private constitution of the state. In the period Sultan Mehmet Conqueror and Sultan Suleyman Magnificent went to a new modification how süite was for era in where in education area, sheltering traditional education concept too. Sahn-ı Seman, Tetimme and Suleymaniye were primary examples of the comtemporary approach. These occuring side of the Ottoman the side of the Europe had directed to discover that dynamic physics laws which running in the all substances with a "rationality" predominant education perspective. This direction of the continent delivered it to a enormous advance of the science-technic, how maybe it was not expected. This added up to "power" status, of course. 19th century became the century of the search for solutions to correct state's weaknesses, in consequence, the century of a new confronting with the age which its in it. Reform struggles that in the mention century was direct lenked education's function with adaptation of the changes to social and bureaucratic life. Even though important previously mentioned the function, this was the most basic cause that fall away of the new world perspective, with disruptions which will mentioned in article.

Keywords: 19th century, Education, Madrasah, Sahn-ı Seman, School.

Giriş

İslam'ın ilk günlerinde kurulan okullar, Darülkurra ve Suffe'ydi. Abbasiler Devri'nde Beytülhikme, Selçuklular zamanında Nizamiye Medreseleri kurulmuştu. Fatimilerin kurduğu El-ezher ve Darülhikme de önemli okullardı. Osmanlı döneminde ise, İznik ve Darülhadis Medreseleri de içinde olmak üzere, Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar toplam seksen dört medrese açılmıştı (Şanal, t.y.: parag. 3-5, 7). Bu sayı Kanuni Sultan Süleyman zamanında da hızla artmaya devam etti.

Osmanlı İmparatorluğu, kültür ve medeniyetinin tüm yönleriyle, Selçuklu'nun varisi olarak ortaya çıkmıştı. Dönemin pek çok bilim adamı, medreselerin ürünüydü. "*Osmanlı-Türk toplumunun düşünce hayatını şekillendiren*" daha çok medreseler olmuştu (Hızlı, 2004: 371). Bu okulların insan kaynağını ise, temelde, müfredatında elifba, amme cüzü, Türkçe Lügat, ahlak, yazı (sülüs ve nesih), ilmihal gibi derslerin olduğu Sıbyan Mektepleri sağlardı ve dersler Tanzimat Dönemi'nde de aynı şekilde devam etti (Akyüz, 2016: 161).

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı topraklarında kaçınılmaz olarak başlatılan yenilik girişimleri, artan milliyetçilik akımının da etkisiyle, yenilik yapmak isteyenlerle, toplumun bunların karşısına çıkardığı çeşitli dil ve dinden kümelerin mücadelesinden oluşan bir zemin üzerinde ilerlemek durumundaydı. Ayrıca, aslında bir çelişki olarak, bu çatışmanın karşıt tarafları aynı zihniyetin ürünüydü. Yani öncü reformcular, kişilik ve dünya görüşleri itibarıyla yeni yeni oluşan; aralarında birlikten çok uyumun olduğu; yönlendirici büyük güç aradan çekilince birbirine düşen Osmanlı insanının sıradan örnekleriydi (Findley, 2011b: 23, 89-90). Belki de bu yüzdendir ki, Ahmed Cevdet Paşa, kızı Fatma Aliye Hanım'ın, evinde yerli-yabancı kadınlara verdiği davetler (Ortaylı, 2005: 225-231) yardımıyla, toplum zihniyetinde neler olduğunu/olabileceğini kestirmeye çalışırdı. Çünkü böylece, yeniliklerin işlerlik kazanacağı zeminin tanınmasının kendisine sağlayacağı kolaylıktan faydalanabilirdi.

Toplum zihniyeti ise, bu dönemde yapılmaya çalışılan reformların en büyük ihtiyacı olarak ortada duran ve maddî gücün teorisini, sistemli bir şekilde ortaya koyarak, iktisâdî meselelerle ilgilenecek insanlar üretmek noktasında, zorluk çeker bir durumdaydı. Bu halin dışında kalan örnekler vardı ama bu kişiler tekil durumda kalıyorlar ve meselâ Ahmed Vefik Paşa gibi örnekler, -en fazla ekonomiden sadece genel hatlarıyla anlayacak seviyeye gelecek kadar- Tercüme Odası'nda bulunmalarının neticesinde, iktisat ilmiyle iştiğâl etme şansını yakalıyorlardı (Berkes, 2015: 172). Tercüme Odası, Osmanlı aydınının, Batı dilini ve politikasını en iyi öğrendiği yerd (Ortaylı, 2005: 232-39).

Diğer taraftan, Osmanlı'da, insanları kendi kendini yetiştirip yeni ufuklar aramaya yönlendiren bir toplumsal zihniyet de vardı (Ortaylı, 2005: 232-39) ama bu zihniyet, bütüncül tarih yaklaşımına uygun olarak belirli süreçlerin ürünü olmasına; yine toplum içerisinde meydana gelen çeşitli süreçlerin bir sonucu (Neumann, 1993: 65) olmasına rağmen, birazdan bahsedilecek "bildung" kavramının amaç ve araçlarından tamamen farklı ve yine pragmatist temelde işleyen bir zihniyetti. Yani, aranan ufukları sadece günü kurtarmak üzerine bina eden bir zihniyetti söz konusu olan. Bunun sonucunda, en baştan sistematik bir şekilde hedefleri ve araçları belirlenmiş bir yetiştirme/yetkinleştirme anlayışının tam karşıt kutbunda yer alan ve el yordamıyla fîli tanımlama anlayışı anlamına gelen neticeler ortaya çıkıyordu. Böylelikle, sistemli eğitim zihniyetinin gelişemediği toplum; topçuluk, matematik, haritacılık -Balkan topraklarının haritaları Tanzimat Dönemi'nin sonuna kadar Avusturya-Macaristan'dan sağlanmaya devam etmişti- gibi eğitim alanlarının imparatorluk topraklarına girişinde, mültecilere bile bir pay ayırmak zorunda kaldı (akt. Davison, 2005: 63). Ayrıca imparatorluktaki eğitim sistemi, İslâmî bir perspektif üzerinde (bu perspektif Osmanlı din aydınının yorumuydu) yüzyıllardır değişmez bir içeriğe sahip olarak, Ortaçağ'ın *trivium* ve *quadrivium*'uyla aynı

tekdüzeliği sergiliyordu (Davison, 2005: 71). Bunun anlamı, İslâm'ın dinamik yaşam ve gelişim ilkelerinin ihlal edilmesi demektir. Zaten tam bu yüzdendir ki, 19. yüzyıldan günümüze kadar yapılmaya çalışılan tüm yenilikler, yüzeysel boyutun ötesine geçemedi.

1. 19. yüzyılda entelektüel durum ve bunun toplumsal yansıması

19. yüzyılda Osmanlı aydınının ve toplumunun, entelektüel faaliyetlerle arasının ne denli kötü olduğunun açık bir göstergesi olarak, Rusya'da Büyük Petro'dan Ekim Devrimi'ne kadar iki yüz binden fazla kitap basılmışken, Osmanlı'da 1822-1842 arası basılan kitap sayısı iki yüz elli gibi (Ortaylı, 2005: 241-43) gerçekten üzüntü verici (Findley, 2011a: 152) seviyedeydi. Eğer bu dönemde Osmanlı'yı ziyaret eden yabancıların söylediklerine kulak verecek olursak, toplum âlimiyle sıradan vatandaşıyla “*derin bir câhillik*” içindeydi (akt. Berkes, 2010: 180). 1847 yılında yayınlanan ve “*çocuğa yeni bir bakış açısı getirdiği*” söylenen (Akyüz, 2016: 160) “*Eftâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat*”a rağmen durum böyleydi.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde topluma yön vermeyi bir ideal şeklinde belirlemiş Tanzimat yazarı bile halen, yanı başında dünya yazınına yön veren Rus edebiyatını göremeyerek şiirde; 1860'lardan beri romantizme tepki olarak ortaya çıkmış olan, biçimciliğin ön planda olduğu Fransız Parnasyenlerini² örnek almasının gösterdiği gibi (Ortaylı, 2005: 252), değişim başlamış olsa bile, bunun toplumsal zihniyette ne kadar yavaş ilerlediğini işaretliyordu. Veya belki de bu durum tarihte yaptığımız diğer yenilik girişimlerinde olduğu gibi, Osmanlı zihniyetinin yüzeysel planda hareket etmeyi daha çok sevdiğinin kanıtıydı. Çünkü meydana gelen/getirilen bir yeniliğin iç yüzünü/ruhunu anlamak için sarf edilen gayret, elbette ki olgusal olarak kategorize etme gayretinden daha fazla ve külfetliydi. Üstelik bunu yapmak için çağın koşulları içinde belirlenmiş bir dünya görüşü/merakı gerekiyordu ama bu da yoktu. Bir yerde söylendiği gibi “*fatalist ve hayata küsülmüş*” (Karal, 2011: VII, 276) değildi fakat bulunulan durum, dünyaya entegrasyonu engelleyiciydi. Bütünleşme çabalarının son derece yüzeysel olduğunu o dönemde fark edenler açısından bu, meselâ, giyim kuşamda -bir romanın da ismi olarak- “*Şıklık Faciası*” yaratabiliyordu (Karakışla, 2014: 16, 86). Sonuç olarak,

2 Parnasyen Akımı'nın önderi Leconte de Lisle'ydı (1818-1894). Hareketin odaklanma noktası romantik şiirin eleştirisiydi. Ünlü Fransız yazar Marcel Proust da gençlik döneminde bu ekolün “*tutkulu bir hayranı*”ydı. Bkz. Marcel Proust, *Du côté de chez Swann, à la Recherche du Temps Perdu*, Le livre de Poche, Librairie Générale Française (1ère Publication), Paris 1992, 135.

Osmanlı toplum zihniyetinde kültür, düşük seviyedeydi ve hurâfelere gömülüydü (Tunaya, 2010: 21).

2. Tanzimat anlayışı ve entellektüel durum

Klasik dünya görüşü artık yerini, Ahmed Cevdet Paşa'nın İlmîye'den Mülkiye'ye yaptığı yer değişikliğinin bunun en bârîz örneğini gösterdiği gibi, Osmanlı'da da laik dünya görüşüne terk ediyordu (Ortaylı, 2005: 228). Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta şuydu ki, bu klasik dünya görüşünü terk ediş de kabukta kaldı. Sözgelimi, II. Mahmud, 1824'te yayınladığı fermanında, teknik değil de dînî eğitimin daha önemli olduğunu vurgulamıştı (Berkes, 2010: 180). Buna karşılık, artık bilgi ve kültürün tüm dünyanın ortak kazanımı haline geldiği; eğitimin, “mekanik bir eylemin ötesindeki” bir faaliyete, Almanca “bildung” kavramıyla ifade edilen “insanların yaşadıkları dünyanın bilincine varmaları; dışarıdan oluşturulamaz biçimde, iç yaşam formunun kendini gerçekleştirmesini sağlayan idrâkin ve eylemin canlı güçlerine sahip olmak” (Koselleck, 2013: 139) temelinde işlediği bir dünya söz konusuydu (Gencer, 2014: 725).

Diğer taraftan, Tanzimat Dönemi değişiminin pozitif yanına bir örnek olmak üzere, söz konusu değişim, Osmanlı kadını ve aile yapısını da içerir şekilde genişlemişti. Kadınların eşitliği, miras ve toplumsal yaşama katılım hakkı, evlenme geleneklerindeki sorunlar vb. konular, artık dile getirilebiliyordu (Ortaylı, 2005: 244-47). Bu örnek, elbette ki kurumsal değişmeden önce gelen “kültürel değişiminin” (Gencer, 2014: 44) ve aslında zihniyet değişimine uygun bir örnekti. Ayrıca, 1840'lara gelindiğinde, medreselerin eğitim üzerindeki nüfuzu azalmaya başladı. Bu yıllarda eğitim problemleri için komisyonlar kuruldu. Bunun en ünlüsü Encümen-i Daniş'ti ve özellikle dil alanında bazı çalışmalar yaptı (Davison, 2005: 44, 185-86). Ancak, saraylar için harcanan muazzam derecedeki bütçeler yanında, kendisine yeterli desteği ayıracak zihniyetin yardımından “beş kuruluş tahsisat ayrılamayacak” (Hocaoğlu, 2003: 73) kadar mahrumdu. 1847 yılında Maarif Nezâreti kuruldu ama otuz sene boyunca dış dokunur bir faaliyet sergilemedi (Mordtmann, 1999: 100).

Burada asıl mesele, Osmanlı insanının yeni bir anlayışa geçen dünyayla senkronik bir ilişkiye girip giremeyeceğiydi. Çünkü tarih, her zaman yaptığı gibi, yine “değişik bir akış yoluna girmişti” (Berkes, 2015: 159). Öncelikle bu duruma uyum sağlanmalıydı. Ardından akışı denetleyip yönlendirmek çok önemliydi (Köktürk, 2013: 90). Bu kavranmadan ve elde edilecek kavrayışın sağlayacağı bakış açısıyla gerekli atılımlar yapılmadan var olmayı devam ettirmek mümkün değildi. Osmanlı'nın başına gelen tam da bu oldu.

3. Eğitim politikalarının genel tablosu ve sonuçlar

Eğitimdeki yenilenme, her zaman yatırımın veya imkânların büyüklüğüyle paralel gitmiyordu (Findley, 2011a: 152). Ayrıca, pedagojinin tüm katmanlarında hâlâ “*hoca otoritesi*” devam ediyordu (Berkes, 2010: 181). Bu, özgün fikirler üzerinde yüzmesine, tarihin her çağından daha fazla önem verilen dünyanın, o zamanki gerçekliğine, yani bunu sağlayacak kafalar yetiştirme şansını artıracak bir pedagojik yaklaşıma, belki de en ters durumdu (Çadircı, 1991: 97-9). Her ne kadar düşün biçimi ve içeriği günümüzde hâlâ eleştirilse de, 1870’lerde ve Sultan II. Abdülhamid zamanında İstanbul’da bulunan Cemâleddin Afgâni’nin, içinde bulunulan gerçekliklerin anlaşılması ve Batıyla mücadelenin, ancak geçerli olan şartlara ulaşmayla yapılabileceğini söylemesinin (Davison, 2005: 283) işaret ettiği bir zihniyet değişimi, en büyük ihtiyaçtı. Yalnızca bu değişim Osmanlı’yı, tam da en çok gereksinim duyduğu şekilde özgür ve özgüvenli hissettirebilirdi (Jorga, 2009: V, 365). Fakat bir türlü “*yoluyla başlanılmayan işin neticesi böyle olur*” denilen noktaya varmaktan; daha yollar yapılmamışken İstanbul’a faytonlar getirtmek (Lütfi, 1999: 1228) örneğindeki mantıksızlık sarmalından kurtulunamıyordu.

Tüm bunlar, taklit etmenin (Sezer, 2012: 11) bile hakkıyla yerine getirilememesinin temel sebebi olan ve gerçekleştirilmesi, yoğun bir gayretin ürünü olan *olmak*ın (Tunaya, 2010: 18) zıddı durumundaki yüzeysel düşünmenin sonucuydu. Yapılan şey, “*daha ziyâde Batı’nın tüketim kültürünü, günlük yaşayış tarzını, gardrop ve kuaför unsurlarını ve üstyapı hukuk kurumlarını derinliğine vukûfiyyet kesbetmeden, kendi bünyesine uysa da uymasa da mantığıyla yerleştirmeye çalışsan, taklide dayalı Lûmpen Batılılaşma..*”ydı. Bu aslında, tam bir “*zihni dalâletti*” (Hocaoğlu, 2003: 71). Halbuki o dönemde, daha çok Fransız eğitim sisteminden iktibâs edilen eğitim tarzı ve içeriği, bir yerde söylendiği gibi, Osmanlı’ya, taklit etmekten farklı olarak, “*modern dünyaya ulaştıran yeni koridorlar*” açmalıydı. Ama tüm gayretlere rağmen Batı tarzı eğitim yönünde atılan adımlar, bir türlü Batılılaşmayı “*garanti edecek*” düzeye erişemedi (Davison, 1990: 23, 92-3).

Diğer taraftan eğitim işinin düzenlenmesi, Osmanlı’da, devlet açısından, 19. yüzyılda yapılan reformların devam ettirilmesinin önemli bir ayağı olarak görüldü. Yeni oluşturulmaya çalışılan kurumların memur ihtiyaçlarını karşılama fonksiyonu, bu okullar için başlıca önemdeydi (Ortaylı, 2005: 44). Bunun, eğer bahse konu yüzyıl boyunca devletin elinde olanı düzenleme girişimleri (akt. Berkes, 2010: 182) açısından değerlendirecek olursak, haklı bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Böyle olması bir yerde zorunluydu çünkü “*devletin geleneği otokratizme dayanıyordu*” ve buna bağlı olarak eğitim işine yaklaşım, ister istemez reformlara karşı toplumda pozitif iklim doğuracak bürokratların nasıl yetiştirileceği ile bağlantılı düşünülüyordu. Eğitime toplum zihniyetinin yaklaşımı ise, kendi cephesinden “*kâr*” odaklıydı. Okulda kurallarıyla beraber güzel yazı yazmayı öğ-

renen herkesin önünde bir devlet kapısı açılıyordu. Sonra da soluğu “yüksek mertebelerdeki tanıdıklarının bekleme salonlarında alıyorlardı” (Davison, 2005: 6-7, 34-6). Onların, yaşadıkları dünyayı kavramak ve ona adapte olmak diye bir problemleri veya merakları yoktu. Devletin de, onlara bunu kazandıracak bir “halk eğitimi” veya “kamusal eğitim” diye bir vizyonu yoktu (Berkes, 2010: 182). İşte bu olmayınca, her şeyin kökenini merak edip araştırmaya koyulan bir zihniyet oluşmuyor; yapılmaya çalışılan her yenilik kendine yaraşır bir kulp takılarak (Tunaya, 2010: 29) yerinden ediliyor; koca devlet, kendi düşün biçiminin temelini oluşturan bu hal yüzünden bir türlü reformların/yeniden olmaların ruhuna erişemiyordu. Yani bir nevi “gravürü tekniği” uygulanıyor ve sadece somutlaşmış dış yön görülüyordu (Genç, 2010: 66). “Batılılığın temelinde yatan şeyin, insan- eşya münâsebetlerinin, Batı tarafından düzenleniş tarzından ileri geldiğini, yani konunun kökenlerinin çok derinlerde olduğunu kavrayamamak, sebeplerle değil sonuçlarla uğraşmak”, bahsedilen içi boş Batılılaşmanın en temel nedeni olarak, eğitim atılımlarında da etkinliğini sürdürüyordu (Hocaoğlu, 2003: 72).

Yaşanılan çağı kavrama adına Tercüme Odası’ndan başka Tıbbiye; aydınlanmacı Batı düşüncesinin ilk filizlerinin, bir “tohumlanma noktası” (Said, 2009: 200) olarak, o zamana kadar süregelen yüzeysel ve hazırcı zihniyetin tersine baş gösterdiği yer oldu. Fakat bu kurumlarda –Tıbbiye’nin asıl kuruluşunda, Viyana’dan gelen ve “vaktinin birinci tabibi” (lütfi, 1999: 1009) diye nitelendirilen Karl Ambrosso Bernard’ın (Berkes, 2010: 97, 185) başı çekmesi gibi- yine bir şey dikkat çekiciydi ki, o da, buraların kurucuları ve etkin olan çalışanları arasında, “teknisyen memurlara” (Lewis, 2009: 120) varıncaya kadar çok sayıda yabancıların bulunmasıydı (Davison, 1990: 90). Bu kişiler, Osmanlı coğrafyanın/zihniyetinin üretebildiği insanlar değil, tam tersine, düne kadar hasım olunan dünyanın/zihniyetin çocuklarıydı. Burada anlatılmak istenen şudur ki, bu durum, devletin ve toplumun, değişen dünyada önem arz eden işler yapacak bir “Osmanlı İnsanı” yetiştirecek zihniyetten mahrum olduğunun kanıtıydı. Bu hâl, Sadık Rifat Paşa’nın, reform davasının en başta bir düşün biçimi problemi (akt. Berkes, 2010: 202) olduğunu söylemesiyle birebir örtüşür. Zaten bu biçim problemindedir ki, Tanzimat Dönemi reform girişimlerinde inisiyatif hep bir klik şeklinde yüksek bürokratik kesimin elinde oldu. Bu anlayış bir yerde söylendiği gibi, belki de en önemli dayanak noktasını, yapılan Batılılaşma seçiminin ağır sorumluluğunun sadece padişah tarafından taşınamayacağına buluyordu. Padişahın gücünün bu dönemde de -elbette ki önceki devirlerde olduğu kadar olmasa da- güçlü bir nitelik taşıdığını göz önüne alırsak, onun bu sorumluluğu taşıma kapasitesine hâlâ sahip olduğu söylenebilir. Burada problem kanımca, bu kısım boyunca vurgulamaya çalışıldığı gibi bir “düşün biçimi”, yani zihniyet problemiydi. Yönetimde etkin grupların oluşmasına zemin hazırlayan işte tam da bu zihniyetti. Çünkü bu

anlayış, kendini modifiye ve kalifiye etmenin dayanılmaz gayretine yol almaktansa, en kestirme çözüm yolu olarak, yapılması gerekli tüm işlerin sorumluluklarını yüklenerek çalışkan insanları gözüne kestiriyordu (Eğribel ve Özcan, 2012: 48).

Sonuç olarak, düşmanla mücadele, artık şahsî cesaret ve kahramanlıklardan ziyade “ilm ü hünere” (Lütfi, 1999: 991) dayanır olmuştu. Ahlâk sefaleti yönünden ise, meselâ 1861 Girit İsyanı'ndan kaçıp Anadolu'ya yerleşen Müslümanların bile tüm değerlerine saldıracak seviyeye gerilemiş olan ve “herkesin kendinden başkası yokmuş gibi hareket ettiği” (Karal, 2011: 278) “terbiye-i âmmenin çaresine bakılması” (Lütfi, 1999: 1184) zamanına gelmişti. Bunların çarelerini sağlayacak olan da yine modern eğitimdi. İnsanları, gerçek İslâm'ın aksine sadece Ahiret yaşamına koşullayan ve böylece dünyayı yaratılış hikmeti/gayesinden uzağa fırlatan “Medrese Skolastiği” elbette bunu yapamazdı, güncel sorunları çözemezdi. Geçmişte padişahları, matbaaları, kitapları gâvur ilan eden (Tunaya, 2010: 2, 12, 49-50), Süveyş Kanalı gibi dönemin ileri teknolojik çalışmalarını lanetleyen (Tipi, 2005: 41) hep bu zihniyetti. Bir keresinde Rüştüye Mektebi'ndeki harita eğitiminde çocuklara ressamlık öğretildiği bahanesiyle harita müsveddelerinin yok edilmesine neden olan da, bu düşün biçimiydi (Akyıldız, 1993: 237).

4. İslahat Fermanı'nın eğitim politikalarına etkisi

1856 İslahat Fermanı, eğitimin ilerleme kaydetmesi konusunda, azınlıklara önceden verilen hakları onaylamak dışında bir yenilik getirmedi. Buradaki asıl mesele, Müslim-gayrimüslim öğrencilerin bir arada bulunabileceği karma eğitime nasıl geçileceğiydi. Bunun ilk başlardaki en parlak örneğini, 1868 yılında kurulup, kalitesiyle döneminin Avrupalı benzerleriyle yakın düzeyde olan Galatasaray Lisesi (Lycée Impérial) verdi. Ancak zamanla, sadece zengin ailelerin çocuklarıyla dolmuş bir “burjuva lisesine” (Patrick, 2009: 113) dönüşmekte gecikmedi. Bu lise, kimilerince, imparatorluğun eğitim problemlerine bir katkı sağlamak şöyle dursun, sadece “Fransız gösterişçiliğinin” bir ürünüydü (akt. Davison, 2005: 257-58). Fransız yöneticilerine göre ise, “Napolyon ruhunu yayacak” ve “Cizvit-Ultramontan” (19. yüzyılda yaygın olup, Papaya sıkı bağlılığı öne çıkaran ekol) hedeflere yarayacaktı (Mordtmann, 1999: 33). Galatasaray Lisesi, 1827'de kurulan ve 1839'da Cerrahhâne'yle (1832) birleşen Mekteb-i Tıbbiye'nin hemen arkasında bir konum kazandı. Verdiği eğitimin kalitesi, 1859'da kurulup, öğrencilerine pek bir şey katamayan; ileride, ancak II. Abdülhamid zamanında yetkinliğini ıspat edecek olan ve Mehmed Atuf Bey gibi ölümünden yıllarca sonra bile “gençlerin firt-i muhabbetle yâd ettikleri” (Asaduryan, 1899: 25) kaliteli hocaları olmasına rağmen, Mekteb-i Mülkiye'nin üzerindeydi. Diğer bir okul olan ve 1850'lerden 1874'e kadar Paris'te faaliyet gösteren “Mekteb-i Osmânî” de götürdüğü getirdiğinden çok olan, başarısız bir girişimdi (Findley, 2011a: 166-8).

Öte yandan, Mısır'da ise modern anlayışla ilk kez bir harp okulu 1825 yılında açılmıştı (Berkes, 2010: 97). Hidiv İsmail'in saltanat yılları, Mısır'ın, bu tarz eğitimden geçmiş birinin yönetiminde “*radikal Batılılaştırılmasının*” yaşandığı yıllar olacaktır. Anadolu tarafında ise 1827'de açılan Tıphâne-i Âmirenin; 1834'te (Farklı bir tarih için bkz. Ortaylı, 2005: 91) açılan Harbiye Mektebinin; 1838'de açılan -önem açısından Amerika'nın aynı dönemdeki “*tek odalı okullarını andırır*” (Findley, 2011b: 91) şekilde- ve 1839'da ikiye bölünüp, bir kısmının “Ulûm-ı Edebiyye” olduğu Rüştîye Okulları'nın amacı, Osmanlı insanına bilimi sevdirmek; araştırmaya sevk ederek içinde bulunulan çağı ve dünyayı anlama gayreti yaratmaktan ziyâde devlete memur yetiştirmek olacaktır (Ayrıca sonradan Maârif-i Adliye ve Ulûm-u Edebiyye kısımlarına ayrılan Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin gelişimi için de, bkz. Kodaman, 1999; 7-8).

O dönemin üniversitesi Dârülfünûn, ilk faaliyetlerini, 13 Ocak 1863'te Kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla başlatıp, Mart 1865'e kadar gerçekleştirdi (İhsanoğlu, 1990: 707). Şubat 1870'te yeniden başlayan faaliyetleri ise, başına Hoca Tahsin gibi adı Mösyo Tahsin'e çıkmış birinin getirilmesi ve sıra dışı söylemleriyle tanınan Cemaleddin Afganî'ye burada konuşma yapma şansının verilmesiyle, uzun ömürlü olmadı (Koloğlu, 2004: 239-41). Dârülfünûn ancak 1900 yılında gerçek bir eğitime başlayacaktır.

Tüm bunlarla birlikte, Amerikan misyonerleri ise, 1820'lerden itibaren, Osmanlı topraklarındaki eğitim girişimlerini İstanbul'dan başlattılar ve sonrasında birçoğunu kuracakları, kolej tarzı eğitim kurumlarının ortaokul seviyesindeki ilk örneğini, 1840'ta açtılar. Bunu, 1863 yılında Robert Koleji, 1871'de İstanbul Kız Koleji ve yüzyılın geri kalan otuz yılında yedi kolej takip etti. İstanbul'da açılan bu kız kolejinden çok önce, 1820'de Lübnan'da bir kız koleji zaten açılmış durumdaydı. Burada Protestanlar, 1866'da, sonradan Beyrut Amerikan Üniversitesi olacak Suriye Protestan Koleji'ni kurarlarken, Katolikler de 1875 yılında Saint-Joseph Üniversitesi'ni kurdular (Findley, 2011a: 150-157). Yine 1860'larda İngiltere'yle gelişen ticârî ilişkiler, bu yıllardan itibaren İngilizce'yi ön plana çıkardı ve 19. yüzyılın geri kalan kısmında, “College” tarzı birçok eğitim kurumu açıldı (Akgün, 1999: 52).

Okullaşma şekilleri ve sayıları bu durumda olmakla birlikte, 1869 yılında sistematik bir eğitim için “*en önemli etkiyi*” yapacak olan “Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi” yayınlanmıştı. Yeni tarz eğitim anlayışı, eğitimi, eskinin elit eğitimlilerine sınırlı kalmaktan kurtarıp tabana yaymaya çalışıyor; bunun için okuma-yazmayı ve kişisel öz bilincin gelişmesini -çok başarılı olmasa da- teşvik ediyordu. Diğer taraftan, basılı yayınların yaygınlaşmaya başlamasıyla beraber, bu zeminde kendine verimli bir ortam bulan modernist aydınlar, kadınlarla birlikte, toplumun diğer kesimlerine de ulaşma imkânına kavuştu (Findley, 2008: 14). Kadınların, “*toplumda memuriyet gibi görevler almaları*” ise, II. Meşrutiyet

Dönemi'ne kaldı (Akyüz, 2016: 165-6). Yukarıdaki ilk söylenen durum, aynı zamanda, Müslümanların kafasında “aydınlık zümresi” ile “yönetici elitin” eşdeğerliğini ortadan kaldırmaya da yardımcı oldu (Findley, 2012: 217-8). Ama tabii bu kez de, yönetenlerin, taşraya varıncaya kadar “durumun çeşitlenmesiyle” beraber, kendi aralarındaki farklılıklar da belirginleşti (Neumann, 1993: 69). Bahsedilen Nizamname'nin bir diğer özelliği ise, “Türk maârifinde sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin ilki” oluşuydu (Kodaman, 1999: 26).

Diğer taraftan, yabancı bir gözlemcinin söylediğine kulak verilecek olursa, bir keresinde ziyâret ettiği 1860'larda açılan Dârülmua'llimât'ın müdürü, genç kızlar için entellektüel bir öğrenme heyecanı sergileyecek zihniyetten uzak bir adamdı. 1870'lerin başında açılan iki kız sanat okulunda ise, basit aritmetik işlemleri bile zorlukla yapıyordu (Patrick, 2009: 115). Oysa ilk yapılması gereken şey, “halkın kafasının aydınlatılması” olmalıydı (akt. Berkes, 2010: 196). Tabii bunu söylerken, devrin aydınlılarının halka yaklaşımlarındaki olumsuz tavrı da belirtmek gerekir. Bu tavır, hiç de halkın zihniyetini dünya ölçeğinde değiştirmesini zorlayacak bir yapıda değil, tam tersine onu ve “düşün biçimini” yok sayar şekildeydi. Böyle konumlandırılan bir halk, ancak belli bir noktaya kadar aydınlanabilirdi. 19. yüzyılın sonuna geldiğinde ortaya çıkan “okumuş kitlesi ve gelenekleri” içinde “ciddî aydın”, son sıradaydı ve “ensesinde her an bir nefesle yaşamak zorundaydı” (Berkes, 2015: 56, 206). Üstelik “aydınlanmayı” başaranlar kimilerince, kalplerini Frenk zihniyetine, düşün biçimine açmakla ve zayıf itikadlı olmakla suçlandılar (Davison, 2005: 24). Yine eski ilişkiler ağı içinden gelen bu en fazla “yarı aydınlanmış” insanların “düşünce alışkanlıklarının” yani zihniyetlerinin bu seviyede aydınlanmış olması, elbette, meselâ, idârî sistemin düzelmesi anlamına gelmedi (Davison, 2005: 146). Yine de Berkes'in söylediği üzere (Berkes, 2010: 231), kızların 1862'den itibaren ortaöğretim seviyesinde eğitim görmeleri, bir açıdan Tanzimat'ın en büyük başarısı sayılabilirdi. Çünkü ona göre, yenedünyanın “yaşam”a yaklaşımı, kadın-erkek hiçbir bireyi kenarda bırakmayacak denli bütünseldi. Üstelik aslına bakıldığında, İslâm'da, kadının yaşama maddî-mânevî değer katma çabasına zaten bir engel yoktu. Şeriat sadece bu katılımın ilke ve pratik çerçevelerini çizmişti. Yine Berkes'e göre (Berkes, 2010: 246), asıl başarısızlıklardan bir tanesi de, “ekonomik çağdaşlaşma” alanında idi. Yine ona göre bunun nedeni, Osmanlılık ideolojisinin dış ekonomik merkezlerin kontrolüne girmesi ve uluslaşma akımlarıyla birlikte ayrılık rüzgârlarının esmeye başladığı topraklarda, devletin siyâsî ve ekonomik kontrolünü yitirmesiydi. Böylece devlet, her yönden kendisine dayanak olacak temelden mahrum kalıyordu. Burada yaşanan paradoks ise, reformların en çok bu temelden yoksun olduğunda ve bu durumu daha da kötüye evirdiğinde zafer kazanmasıydı.

5. 19. yüzyılın sonlarına doğru eğitim ve toplumsal zihniyette genel durum

Toplum, genel olarak yenedünyanın uzağına düşmüş bir hali yaşarken, onun zihni, başlıca; değişimleri “*kafa karıştırıcı*” bulanlar, “*tiksindirici*” bulanlar ve “*yetersiz*” bulanlar şeklinde kategorize olmuştu (Davison, 1990: 24). Böylece gelişimin önündeki en büyük içsel engel olarak, bu donuklaşmış ve “*kökünü geçmişte olan yeni bir davranış*” (Vatter, 2011: 80) sergilemek gayretindeki düşün biçimi, imparatorluğun sonuna kadar ve günümüzde dahî devam edecek olan, geleneksel ile modernin çekişmesi şeklinde, eğitimle beraber hemen her alandaki dilemmayı yaymaya devam etti.

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde idâdiye olarak tek örnek Galatasaray Lisesi’ydi. Özellikle 1869 ile 1875 yılları arasında en çok gelişen okul türü olan Rüştiyeler dışında, daha ileriki bir zamanda Konya’da açılan “Sanat ve Elishleri Mektebi” gibi birçok türde başka okullar da açıldı (Quataert, 2011: 270; ayrıca Tanzimat Dönemi’nde açılan tüm okullarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Akyüz, 2016: 157-222). 1867’de bir de “Sınâî Reform Okulu” açılmıştı (Kıray, 2011: 159). 1874’te Otto von Bismarck’ın önerisi, yirmi yeni Rüştiyenin açılmasına yetmişti (Mordtmann, 1999: 109). Yine de Osmanlı nüfusunun okuma yazma oranı, ancak yüzde 4-5 seviyelerinde kalmaktan kurtulamadı (Davison, 2005: 184, 259). Böylece -her ne kadar yenilik dönemi bürokratları; idâre, mâliye ve hukuk alanlarında çağdaş kurallara yatkın bir zihniyete sahip olsalar da- (Ortaylı, 2005: 94), aydınlanmadığı için yeniliğe karşı hiç de dostça olmayan bu “Genel Zihniyet”, kimi yerde, dönemin ünlü eseri Fransız Ansiklopedisi’ni çevirtmek isteyen sadrazamın görevden uzaklaştırılmasının (Koloğlu, 2004: 24); kimi yerde, yeni kurulan fabrikaların yakılmasının (Quataert, 2011: 296); kimi yerde de, yapılan yeniliklere güvenerek cenazelerini merkep yerine omuzlarında taşıyan Hıristiyanların Müslümanların saldırısına uğramalarının vb. gösterdiği gibi, devam edip gitti (Ortaylı, 2005: 93).

Sonuç

Osmanlı Devleti eğitim sistemi, 16. ve 18. yüzyıllar arasını kapsayan yükselme ve yenileşme dönemlerinde, temelde Medreselere dayalı bir zeminde faaliyet gösterdi. Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreseleri, Osmanlı’nın en önemli okullarındandı. Bunların insan kaynağını ise, yine klasik Osmanlı okullarından olan Sıbyan Mektepleri sağladı.

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca oluşmuş bulunan geleneksel eğitim anlayışını, Batı ile “yeniden” karşılaşması neticesinde, tekrar düzenlemek zorunda kaldı. Fakat bunu yaparken, liyakatli insan bulmak

kolay olmadı. Bu durum, temelde, geleneksel zihniyetin, yeniliklere bütünüyle direnmesinden kaynaklanıyordu.

Öte yandan, geleneksel anlayışın dışına çıkabilenler, Tıbbiye, Tercüme Odası, Galatasaray Lisesi gibi, Batı'yla yakın temasta olan kurumlardan yetişenlerdi. Ancak bu insanların sayısı çok az olduğu ve devletin reform pratiğini dayandırdığı temel, daha çok pragmatik bir karakter sergilediği için, yapılanların “mantığı” geniş toplum kesimlerine yayılmadı. Bu yaygınlaşamamanın bir göstergesi, toplumun okuma-yazma oranlarıydı. Söz konusu oran, 19. yüzyılın sonlarında yüzde 4-5 seviyelerindeydi. Rusya'da aynı dönemde basılan kitap sayısı iki yüz binden fazlayken, Osmanlı'da bu oran 1822-1842 yılları arasında, yalnızca iki yüz elli civarındaydı. Bu kötü duruma ek olarak, dönemin aydınlarının halka yaklaşımları da, toplumun zihniyetinde bir gelişme sağlayacak türden değildi. Devletin faydacı yaklaşımı, aydınların ise aşağılayıcı anlayışı, uzun vadede, Osmanlı insanının düşünme biçimlerine yani zihniyetine, tüm hayata yönelik olarak, modern/bilimsel yaklaşım özelliği kazandırmaktan uzaktı.

Yeniliğe kapalı olan söz konusu zihniyet, kimi zaman *Fransız Ansiklopedisi*'nin basımına karşı çıktı, kimi zaman da Süveyş Kanalı gibi özgün projeleri karaladı. Bazen de harita eğitimi alan öğrencilerin çalıştığı müsveddeleri yok etti. Genel zihniyet; değişimi, kafa karıştırıcı, tiksindirici ve yetersiz bulanlar şeklindeki bir bölümlenmeyi yaşamaya devam etti. Bu durum, hemen her alandaki ikili ve tereddütlü yaklaşımların temelini oluşturdu. Oysa burada verilecek karar çok basit ve dünyayla uyumluydu: Değişime açık bir zihniyete sahip olmak.

Netice itibariyle, tarihî ve tarihsel olarak bugün geldiğimiz noktada, eğitim işine nasıl yaklaşmamız gerektiğine hâlâ karar verebilmiş değiliz ve bu durum bizi, umarım uzun yıllar meşgul etmez.

KAYNAKÇA

- AKGÜN, Seçil (1999), “19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, Haz. Hamdi Can Tuncer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 24-26 Mayıs 1993-Ankara: Bildiriler* içinde (ss. 44-55), Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- AKYILDIZ, Ali (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul, Eren Yayınları.
- AKYÜZ, Yahya (2016), *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Pegem Akademi.
- ASADURYAN, Artin (1315/1899), *Musavver Salnâme-i Fennî*, D02946, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Kütüphane ve Matbaası.
- BERKES, Niyazi (2010), Yay. Haz. Ahmet Kuyaş *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- (2015), *Türk Düşününde Batı Sorunu* (1. Baskı), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- ÇADIRCI, Musa (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, TTK Basımevi.
- DAVISON, Roderic Hollett (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- (1990), *Essays in Ottoman and Turkish History (1774-1923), The Impact of the West*, Texas, Saqi Books, University of Texas Press.
- EĞRİBEL, Ertan-ÖZCAN, Ufuk (2012), “Türkiye’de Batıcılışmanın Serüveni: Modernleşme-Küreselleşme Gerilimi İçinde İki Tanzimat Değerlendirmesi”, Ertan Eğribel-Ufuk Özcan (Ed.), *Türkiye’de Modernleşme, Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkâmesi* içinde (ss. 43-50), İstanbul, Doğu Kitabevi.
- FINDLEY, Carter Vaughn (2008), “The Tanzimat”, *The Cambridge History of Turkey IV* içinde (ss. 11-37). Cambridge, Cambridge at the University Press.
- (2011a), *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- (2011b), *Modern Türkiye Tarihi; İslâm, Milliyetçilik ve Modernlik*, Çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları.
- (2012), *Dünya Tarihinde Türkler*, Çev. Ayşen Anadol, İstanbul, Timaş Yayınları.
- GENCER, Bedri (2014), *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)*, Ankara, Doğubatu Yayınları.
- GENÇ, Elif Süreyya (2010), *19. Yüzyıl İstanbul'u, Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, İstanbul, Doğu Kitabevi.
- HOCAOĞLU, Durmuş Mülâkatı (2003), *21. yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış* içinde (ss. 65-74), Haz. Mehmet Tosun, Yay. Dan. H. Turan, İstanbul, Acar Matbaacılık ve Yayınları.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1990), “Dârülfünûn’un Tarihçesine Giriş, İlk İki Teşebbüs”, *Belleten*, C. LIV, Sy. 210, ss. 699-738.
- JORGA, Nicolae (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I-V (1774-1912)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2014), *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1923)*, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya (2011), *Büyük Osmanlı Tarihi V-IX*, Ankara, TTK Basımevi.
- KIRAY, Emine (2010), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KODAMAN, Bayram (1999), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, TTK Yayınları.
- KOLOĞLU, Orhan (2004), *Abdülhamit ve Masonlar*, 5. Baskı, İstanbul, Pozitif Yayınları.
- KOSELLECK, Reinhart (2013), *Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatik Üzerine Araştırmalar*, Çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları.

- KÖKTÜRK, Gökhan V. (2013), *Baykan Sezer 'de Doğu-Batı Sorunu*, İstanbul, Doğu Kitabevi.
- LEWIS, Bernard (2009), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınları.
- LÜTFİ EFENDİ (1999), *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi VI-VIII*, 1. Baskı, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları.
- MORDTMANN, Andreas David (1999), *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, İstanbul, Pera Yayıncılık ve Kitapçılık.
- NEUMANN, Christoph K. (1999), "Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası". Haz. Hamdi Can Tuncer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar; 24-26 Mayıs 1993-Ankara: Bildiriler içinde* (ss. 64-71), Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları, İstanbul 2005.
- PATRICK, Mary Mills (2009), *Son Sultanların İstanbul'unda (Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar)*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- PROUST, Marcel (1992), *Du côté de chez Swann, à la Recherche du Temps Perdu*, 1ere Publication, Paris, Le livre de Poche, Librairie Générale Française.
- QUATAERT Donald (2011), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SAİD, Edward (2009), *Başlangıçlar: Niyet ve Yöntem*, İstanbul, Metis Yayınları.
- SEZER, Baykan (2012), "Batıcılığa-Seminer Notları", Ed. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, *Türkiye'de Modernleşme, Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkâmesi içinde* (ss. 9-41), İstanbul, Doğu Kitabevi.
- TİPİ, Şeref (2005), *Pıııbbba (1860-1926)*, Yay. Haz. Canerhan Tipi, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2010), *Türkiye'nin Siyâsi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- VATTER, Sherry (2011), "Şam'ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkârlar ve Osmanlı İşçi Hareketleri", Der. Donald Quataert-Eric Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1850) içinde* (ss. 55-95), İstanbul, İletişim Yayınları.

GSM SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNDE REKLAMIN ETKİSİ VE BİR UYGULAMA

Murat KESEBİR¹

Geliş: 20.01.2018 Kabul: 16.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.381903

Öz

Bir mal ya da hizmetin satın alınması sürecinde, tüketicilere doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunan çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar tüketicilerin satın alma düşüncesine dayanak oluşturarak onun hakarete geçmesine ve o eylemi yapmasına temel oluşturur. Böyle bir durumda, incelenmesi gereken konu ise reklamlardır. Reklam çeşitlerinden birisi olan televizyon reklamları ise tüketim alışkanlığımızın şekillenmesinde önem arz eden bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, tüketicinin satın alma sürecine nasıl etkide bulunduğu da araştırılması gereken bir konu olmaktadır.

Araştırmamızda, televizyon reklamlarının tüketicilerin satın alma davranışlarında etkisi ile ilgili çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı, tüketicilerin, bir mal veya hizmeti satın alma aşamasında ya da onu tercih etmelerinde; kısacası satın alma davranışları üzerinde reklamın etkisinin olup olmadığına açıklık getirmektedir. Konunun araştırılabilmesi için “reklamların, İstanbul Ticaret Üniversitesindeki öğrencilerin, satın alma davranışları üzerindeki etkileri” ile ilgili bir anket uygulanmıştır. Verilerin analizi göstermiştir ki; televizyon reklamlarının, öğrencilerin satın alma davranışları üzerinde etkisi vardır. Bu etki, promosyonların kısaca veya detaylı olarak anlatılması, reklamlarda ünlü kişilerin yer alması, ses ve görsel efektlerin kullanılması gibi özellikler; öğrencilerin satın alma isteğini arttıran önemli unsurlar olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Satın Alma Davranışları, GSM Sektörü

1 Dr. muratkesebir@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6462-6860>.

ADVERTISING EFFECT ON CONSUMER PURCHASES IN THE GSM SECTOR AND AN APPLICATION

Abstract

When we buy a good or service in every aspect of our life, we do not encounter the advertisement of the product in the first place and then act as a buying mind, which is the most basic of the purchasing movements of the consumer. Television advertising, one of the advertising types, has a structure that is important in shaping our consumption habits. In this regard, studies on the effect of television advertisements on consumers' buying behaviors have been carried out in this research.

The purpose of this research is that consumers prefer to purchase or purchase a good or service; in short, whether or not advertising has an effect on buying behaviors. In order to investigate this issue, a questionnaire was applied on "the effects of advertisements on the purchasing behavior of students at İstanbul Ticaret Üniversitesi". Analysis of the data showed that; television commercials have an impact on the purchasing behavior of students. This effect is an important factor that increases the desire of the students to buy, features such as brief or detailed explanation of promotions, presence of famous people in advertisements, use of sound and visual effects.

Keywords: *Advertisement, Buying Behaviour, Consumer Behaviour*

Giriş

Reklam mal ve hizmetlerin üretimi ve pazarlanmasında arz talep dengesine göre ve talebi arttırmaya yönelik ekonomik bir iletişim aracıdır. Tüketiciler ise ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli mal ve hizmetleri satın almaktadırlar. Tüketiciler, aldıkları mal ve hizmetleri seçerken ya da ona yönelirken birtakım düşüncelere sahiptirler. Reklam verenlerde tüketicilerin satın alma aşamasında neyi, ne zaman ve niçin aldıkları konusunda bilgi sahibi olmak isterler. Diğer taraftan da, satın alma aşamasında onları etkileyen faktörlerin neler oldukları da önemli bir noktadır. Reklamın, tüketicilerin satın alma davranışlarına yön verdiği ve tüketicilerin kararlarını olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyen önemli bir tutundurma aracı olduğu görülmektedir.

Üreticiler açısından reklam vazgeçilmez bir unsur olarak yer alırken, tüketiciler açısından da var olan ihtiyacın farkına vardırma rolünü üstlenmektedir. Reklam faaliyetlerinin satışa ve talebe dönüşebilmesi için, yani arzın talebe dönebilmesi için, talep ortamının en azından psikolojik olarak var olması gerekir yani kısaca söylemek gerekirse ihtiyacın bulunmadığı yerde talep yaratabilmek neredeyse imkânsızdır. Pazarlama yöneticisi ve reklamcı pazara sunduğu mal veya hizmetin

talep görebilmesi için elbette pazarlama bileşenleri faktörünü öne alarak ve faaliyetlerini ona göre yönlendirerek iki türden talep yaratabilir bunlardan birincisi tüketicinin bildiği tanıdığı ve ihtiyaçları arasında saydığı türden gereksinimleri için mal veya hizmete yönelmesidir. Burada talep vardır pazarlama ve reklam yöneticisi sadece bu talebi kendi lehine hareket ettirmek durumundadır.

İkincisi ihtiyaç ve talep yaratma başlığı altında özetlenebilir. Buda kısaca şöyle açıklanabilir birinci seçenekte hedef tüketici ihtiyacının farkındadır. Bu ihtiyacın talebe dönmesi reklamın ve pazarlama faaliyetinin başarısı ve tüketicinin satın alma gücü ile doğru orantılıdır. Ama ikinci başlıkta pazarlama ve reklam yöneticisi elbette üzerinde talep yaratılabilecek bir mal veya hizmeti sunmak ön koşulu ile hedef tüketicinin ihtiyacının farkına vardırma fonksiyonunu yerine getirmelidir.

Araştırmanın amacı ise, tüketicilerin satın alma sürecinde ve satın alma davranışlarında reklamın etkisi incelenmektedir. Bu inceleme için üniversite öğrencileri ile anket çalışması gerçekleştirilmiş ve sonuçları detaylandırılmıştır. Satın alma davranışları üzerinde, reklamın etkisinin olup olmadığı çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır.

1. Tüketici Kavramı ve Tüketici Davranışlarının Anlaşılması

Tüketici kavramı, en başta bir girişimci ile sözleşme yapan kişiyi ve bu sözleşmeyi yapan kişinin mesleki ve sanatsal anlamda faaliyeti için değil, özel ihtiyaçları için bir işlem gerçekleştirmesidir. Yani, tüketici, mesleki olmayan amaçlarla, kendi kişisel ihtiyaçlarını gidermek için, belirli bir bedel karşılığında, bir mal ya da hizmeti satın alan kişi şeklinde tanımlanmaktadır (Çınar, 2009:35).

Bir diğer ifade ile tüketici, kişisel istek ve ihtiyaçları için pazarlama bileşenlerini satın alan ve satın alma kapasitesinde olan gerçek kişidir. (Karabulut, 1989:15). Başka açıdan bakıldığında, tüketici, tüketen birey anlamında gelmektedir ve tüketmek kavramı ise giymek, yemek, nesneleri kullanmak ve arzuların herhangi bir biçimde tatmin edilmesidir. (Öztek vd., 2008:3) Genel anlamda ise tüketici, ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir mal ve hizmeti satın alıp kullanan ya da kendisi üretip kendisi kullanan ve hiçbir değişime sokmayan kişi veya kurum olmaktadır (Akipek, 2001:24).

Pazarı oluşturan en önemli unsur tüketicidir. Tüketici kavramının kapsamı geniş olup, kişiler, aileler, üretici ve satıcı işletmeler, özel ve kamu kuruluşları gibi tüketim birimleri olmaktadır. Mallar “tüketim malları” ve “endüstriyel mallar” olarak iki gruba ayrılırken, pazarlar da tüketiciye göre yani tüketicinin satın alma amaçlarına göre sınıflandırılmaktadır (Mucuk, 2008:123). Tüketicinin satın alma sürecinde tüketici davranışları da önemli bir konu olmaktadır.

Tüketici davranışı, tüketicilerin ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için elinde var olan değerleri kullanma kararı ile ilgili kavramdır. Bir diğer ifadeyle, tüketici davranışı, bireylerin ürünleri satın alma ve kullanmadaki, karar verme ile ilgili süreç ve davranışları ile ilgilidir (Tuncer vd., 1994: 16). Birçok incelenmiş demografik ve ekonomik özellikler pazarlamacılar için önemli bilgileri ortaya çıkarmakla beraber, tüketicilerin farklı davranış sergilemelerini açıklamaya yeterli olmamaktadır. “Tüketici niçin a marka malı, b markaya tercih etmektedir? Belirli malları, niçin belirli yerden alma eğilimi göstermektedir?”. Bu tarz soruların nedenlerini ortaya çıkarmak ve anlamak kolay olmamaktadır. Bazen, tüketici satın alma işlemini yaparken neden böyle davrandığını anlamaz. Fakat burada önemli olan, tüketicinin ihtiyaçlarını ve davranış biçimlerini anlamak, işletmenin var olan pazarlama çabalarını bu davranış biçimlerine göre belirlemek bakımından büyük öneme sahiptir (Mucuk, 2009: 75).

Amerikan pazarlama birliğine göre tüketici davranışı: “arzu ve idrak (bilgi), davranış ve çevre arasındaki dinamik etkileşim insanların alışverişine yön veren davranıştır.” Tüketici davranışları burada yer alan ifadeye göre, tüketicilerin göstermiş olduğu hareketleri, hisleri ve düşünceleri içermektedir. Bu böyle olunca, çevresel anlamda bu gösterilen hassasiyete etki eden her şeyi oluşturmaktadır. Bunlar tüketicilerin yorumları, reklamlar, ambalaj, fiyat, görünüş ve birçok şeyi meydana getirmektedir. Buradaki tanımda ifade edilen, tüketici davranışı etkileşime ve değişime açık bir davranıştır (Peter&Olson, 2005:5).

Pazarlama politikalarının doğru belirlenebilmesi için müşterilere özgü niteliklerin dikkate alınması gerekir. Hiçbir müşteri diğerine benzemez. Tüketicilerin ürün, marka ve mağaza tercihleri yaş, meslek, yaşam biçimi gibi kişisel özellikleri ile yakından ilgilidir. Kültür, sosyal sınıf, inanç ve tutumlar gibi sosyo-psikolojik özelliklerde tüketici davranışları üzerinde etkili olurlar (Karafakıoğlu, 2009: 93). Pazarlamacı, tüketicilerin satın alma davranışlarını anlayıp, bu doğrultuda düşüncelerini etkileyebilir fakat denetleyemez. Çoğunlukla pazarlamacılar, tüketicileri yönlendirme ve yönetme yeteneği olan kişiler olarak ifade edilseler de, pazarlamacıların böyle bir güçleri ya da bilgileri bulunmamaktadır. Satın alma davranışlarıyla ilgili bilgileri, sosyoloji, sosyal psikoloji ve psikoloji gibi yerlerden elde ederler (Cemalcılar, 1999: 53). Pazarlamacılar, tüketici davranışlarını anlamak zorunda ve bunu gerçekleştirirken, o ürünü neden satın aldığını, satın alma kararını etkileyen faktörleri ve toplumdaki gelişmeleri dikkate alarak incelemek durumundadır (Yağcı ve İlarıslan, 2010:138).

Bu nedenle, tüketicinin o ürünü neden satın aldığını incelemek istiyorsak öncelikle satın alma süreci gerçekleşmeden evvel onun meydana gelmesine temel teşkil eden yapıyı incelememiz gerekmektedir. Bunlarda temel faktörlerdir ve 4 ana başlık içerisinde yer almaktadır. Birincisi kültürel faktörlerdir içinde kültür,

alt kültür ve sosyal sınıfı içermektedir. İkincisi, referans grupları, aile, statü ve rollerin bulunduğu sosyal faktörlerdir. Üçüncüsü yaş, meslek, ekonomik durum, yaşam biçimi, kişilik gibi kişisel faktörlerdir. Dördüncü faktör ise psikolojik faktörlerdir. Burada ise ihtiyaçlar, güdüler, algılama, inançlar, tutumlar, öğrenme süreci yer almaktadır.

1.1.Kültürel Faktörler

Satın alma isteğinin en temel taşlarından olan kültür örf, adet, tutum, inanç, ahlak gibi birçok önemli unsurun karışımından meydana gelmektedir. Kültür kişilerin davranışları üzerinde etkisi son derece fazla olmaktadır. “Kültür; yiyecek, giyecek, mobilya, bina gibi somut kavramları olduğu gibi eğitim, refah, yasalar gibi soyut kavramları da kapsar. Kültürel faktörler günlük yaşamımızın önemli bir kısmını oluşturduğu için satın alma kararlarını etkiler. Ne yenilip, ne giyileceğini, nerede yaşanıp, nereye seyahat edileceğini geniş ölçüde kültür belirler” (Mucuk, 2009: 76). Bir başka ifade ile kültür: toplumda yer alan insanlar tarafından edinilen bilgi, inanç, hukuk, sanat, gelenek, ahlak ve diğer alışkanlıkları oluşturan karmaşık bir bütündür (Hawkins, Best, Coney, 2001:42).

Her kültür birçok alt kültürün bileşkesinden meydana gelmektedir. O zaman alt kültür ise; “benzer durumlarda, benzer deneyimler geçirmiş kişilerin ortak değerler sistemi” (Karafakıoğlu, 2009: 102) olarak tanımlanır. Alt kültürler çoğunlukla kültüre nazaran bölgesel nitelikli olmaktadır. Belirli bir bölgede yaşayan insanlar aynı şekilde düşünmeye ve ortak bir şekilde hareket etmeye çalışırlar. Türkiye’de örnek vermek gerekirse Karadeniz bölgesi en güzel örnek olmaktadır. Belirli bir alt kültürün üyesi, kendisinin sahip olduğu inançlar, değerler ve kültürlerle aynı toplumda yer alan diğer kişilerden farklı olmaktadır. Bununla birlikte, toplumun genelinin değerlerine, davranışsal durumlarına ve kültürel inançlarına uygun olmaktadır (Schiffman, Kanuk, 2004:438).

Kültürel faktörlerden en sonuncusu ise sosyal sınıftır. Sosyal sınıf, “benzer özellikleri dolayısı ile toplumun diğer fertlerinden, üyelerinden ayrılan insan topluluklarıdır” (Karafakıoğlu, 2009: 12). Aynı hayat tarzını ve davranış biçimlerini benimsemiş insan topluluklarıdır. Sosyal sınıf kişinin geliri, giyimi ve oturduğu yere kadar çeşitli unsurları içermektedir. Fakat sosyal sınıf sabit değildir değişken bir yapıya sahiptir. Amerikan pazarlama birimine göre sosyal sınıf, toplumdaki kişilerin statülerini tanımlayan bir terim olmaktadır. Statü, bireylerin ve içinde yer aldıkları grupların hiyerarşik olarak saygınlık ve prestijlerine göre sınıflandırılmasıdır. Pazarlamacılar için, sosyal statü kavramı satın alma davranışlarından önem arz eden bir konu olmaktadır. (Lindquist, Sirgy, 2006: 437) İslamoğlu ve Altunışık’a göre statü ise, bireyin üstlenmiş olduğu roller topluluğu ve toplum içerisindeki önem sırası olarak ifade etmişlerdir. Yani, toplumsal mevkide olan kişiye tanınan prestij ve şeref derecesi olarak ifade edilmektedir.

Sosyal sınıf pazarın bölümlendirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Üst katmandan alt katmana kadar 5 basamak yer almakta ve bu basamaklardaki insanların farklı farklı istekleri, beklentileri ve ihtiyaçları olmaktadır. O yüzden tüketicilerin satın alma sürecinde sosyal sınıfları da göz önünde bulundurulması gereken bir faktördür.

1.2.Sosyal Faktörler

Aile mensupları, tüketim davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Bu yüzden birçok ürün grubu için aile en önemli ana hedefdir. Aile hem kazanan hem de tüketimi gerçekleştiren bir unsur olduğundan, tüketim konusundaki kararlar aile üyelerini etkilemektedir. Aileyi oluşturan kişilerin üstlenmiş olduğu roller satın alma kararlarının verilmesi hususunda önemli bir değer olmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2007:245). Tüketiciler çoğu zaman karar verme aşamasında çevresindeki insanlara danışmakta ve onların fikirlerinden düşüncelerinden yararlanmak istemektedir. İşte referans grupları da kişilerin satın alma kararlarını verirken dikkate aldıkları ve önemsedikleri gruplar olmaktadır.

Referans grupları iki ana başlık altında gruplandırılır:

(1) Kişinin yakın çevresi, yani ailesi en başta olmaktadır. Aileden sonra gelen akrabaları, arkadaşları, komşuları yer alırken; yakın çevresinin söylemiş olduğu öneriler, fikirler ve tavsiyeler reklamlardan daha fazla etkide bulunabilmektedir.

(2) Kişinin içerisinde yer almadığı gruplar ve yüz yüze iletişim kurmadığı çevredir. Ünlü oyuncuların veya sporcuların fikirleri, giyimleri, tutum ve davranışları, onları takip eden insanlar tarafından örnek alınan kişiler olmaktadır (Mucuk, 2009: 77).

Tıpkı referans grupları gibi aile üyelerinin de satın alma üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Aile yukarıda söylediğimiz gibi ilk kısımda yer almakta ve çocukların kişiliklerinin belirlenmesinde önemli bir yer teşkil etmektedirler. Bazı mal ve hizmet satın alınmak istenildiği zaman anne ya da baba tek başına karar veren taraf olarak yer alır. Bu karar vermenin değişkenliği mal ve hizmeti kimin kullanacağı, eğitim düzeyi, kültürel yapısı gibi faktörlere bağlı olmaktadır. Anne, baba ve çocukların satın alma kararlarındaki rolleri aileden aileye büyük farklar göstermekle birlikte, aileler rol paylaşımı açısından dört grupta toplanabilir:

- Aile fertlerinin satın alma fikirlerinde birbirinden bağımsız olan aileler
- Erkeğin hâkim konumda olduğu aileler
- Kadının hâkim konumda olduğu aileler
- Satın alma kararlarının hep birlikte ortak kararla verildiği aileler

Satın alınan mal veya hizmetin değeri yükseldikçe aile üyelerinin satın alma kararlarını birlikte verme eğilimlerinin arttığı görülür. Buna rağmen otomobil,

elektronik eşya, hayat sigortası gibi mal ve hizmetlerde erkeğin, bulaşık, çamaşır makinesi, çocuk giyimi, mobilya gibi ürünlerde ise kadının ağırlığının daha fazla söz sahibi olduğu söylenebilir. Ev, tatil yeri, çocukların gidecekleri okul gibi konularda ise kararlar genelde birlikte alınır (Karafakıoğlu, 2009: 101). Statü ve roller, kişilerin katıldıkları çeşitli grupların her birindeki konumu statü açısından incelenmesi gereken bir konudur. Burada ortaya çıkan rollerin her biri satın alma davranışını etkiler. Her rol belirli bir statüye sahip olmaktadır. Ürünler sosyal sınıflara, coğrafi yapıya ve zamana göre statü sembolü olarak görülebilir. Örneğin, Türkiye’de müteahhitlerin Mercedes kullanması gibi. Ayrıca 1950’li yıllarda ve 1960’ların başında Türkiye’de blucin giymek, yabancı Amerikan sigara kullanmak bir statü sembolü olmuştur (Tek, 1995: 139).

Statü ve rollerin sosyal sınıfla ilişkisi olmaktadır. Aynı sosyal sınıfa ait bireylerin benzer yerlerden, benzer ürün ve hizmetlerin benzer markalarını satın aldıkları gözlemlenmiştir. Her bir sosyal sınıf sahip olduğu değerler, yaşam biçimleri, dünyaya bakış açısı, davranış biçimleri açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Satın alınan marka ya da gidilen alışveriş merkezi hatta bu merkezin bulunduğu semt, sosyal sınıfın satın alma biçimlerini ve tüketim alışkanlıklarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla belli bir sosyal sınıfın üyeleri bu tür yerlerden, belli ürün kategorilerini ve belli markaları satın alarak içinde buldukları sosyal sınıfın yapısına, kurallarına uygun olarak davranmış ve hangi sosyal sınıfa ait olduklarını da göstermiş olmuşturlar. Bunun dışında, bu tür harcamaları sadece belirli bir sosyal statü içindeki grup değil, diğer gruplarda bu çaba içinde olabilmektedir. Örneğin, Avrupa’nın en pahalı hazır erkek giyim üreticileri müşterilerinin çoğunun maden işçisi ya da ücretleri iyi olan diğer işçiler olduğunu açıklamışlardır (Bayraktar ve Özkan, 2002: 20).

Tüm bu etkenlerle, reklamcılar, tanıtımını yapacakları ürünlerin ya da markaların hedef kitlelerinin dahil oldukları sosyal sınıfa uygun ya da reklamı izleyenlerde ürünü aldıklarında bir üst sosyal sınıfa dahil olacakları yönünde bir izlenim yaratabilecek reklam mesajlarını doğru olarak kurgulamak için, sosyal sınıf faktörünü göz önünde bulundurmalıdırlar (Elden, 2009: 452).

1.3.Kişisel Faktörler

Kişinin, hayatı süresince yaşına bağlı olarak davranışları da farklı farklı olmaktadır. Örneğin, 18-20 yaşlarındaki bir genç, kot pantolon giymeyi rahatlık, kolaylık gibi sebeplerle tercih ederken; 23-25 yaşlarında iş yaşamına başladığı zaman kot pantolon giymeyi sadece tatilde düşünecek, takım elbise, kravat, gömlek gibi iş yaşamına özgü tercihleri ön plana çıkabilecektir. Aile ile yaşam da, kişilerin satın alma davranışlarını etkiler. Örneğin, bekâr bir kişinin, yeni evli ama çocuk-suz veya evli olup birden fazla çocuğu olan insanın aile yaşamı içinde yer aldıkları dönem itibariyle satın alma davranışlarında değişiklik olmaktadır (Yükselen, 2006: 104-105).

Kişisel faktörlerin içerisinde bir diğer unsurda kişinin mesleğidir. Kişilerin meslekleri satın alacakları mal ve hizmeti etkilemektedir. Ayrıca hedef kitlenin mesleği, belirli ürün ve markaları tercih etme eğilimleri ya da ilgi alanlarına giren çeşitli ürünlere ihtiyaçları olması sonucunu da ortaya çıkarabilmektedir (Elden, 2009: 372). Örneğin bir işçi bisiklet alırken, bir şirketin genel müdürü pahalı bir takım elbise, uçakla seyahat, mavi yolculuk, kulüp üyeliği veya yat alacaktır. Firmalar da belirli meslek gruplarının gereksinmesi olan ürünlerin üretim ve satışında ihtisas sahibi olabilirler. Örneğin, askeri elbise diken terziler, asker botu üreten ayakkabı fabrikaları vb. (Tek, 2005: 139).

Kişinin sahip olduğu geliri, tasarruf yapabilmesi, katlanmış olduğu kişisel borçları da ekonomik anlamda satın alma davranışını etkiler. Örneğin, uygun ödeme planı ile otomobil kredisi kullanarak maaşının çoğunu kredi ödemek ile kullanan bir tüketici, kredi borcu bitene dek harcamalarını önemli ölçüde azaltabilecektir (Yükselen, 2006: 105). “İhtiyaç, istek ve gelir, tüketicilerin ve ailelerin harcama modelini ortaya çıkarır. Harcama modeli incelendiğinde, tüketicilerin bugünkü ihtiyaçları ve istekleri görülebilir; ayrıca, gelecekteki gelişmeler de kestirilebilir” (Cemalcılar, 1999: 56). Ayrıca, kişinin yaşam tarzı da satın alma davranışları açısından önemli olmaktadır. Yaşam biçimi tüketicilerin ilgi alanları ve düşüncelerinin hayat tarzlarına yansımaları olmaktadır. Yaşam biçimi, tüketicinin davranışlarının araştırılması açısından önemli bir konu olmaktadır. Tüketicilerin duyguları, inançları ve güdeleri hakkında daha detaylı bir bilgi elde edilebilir. Çünkü yaşam biçimi kişinin bizzat kendisi ile ilgili algısını göstermektedir (Evans, Jamal, Foxall, 2009:191).

Bazı pazarlamacılara göre, bir kişinin satın aldığı mal ve hizmetler ile kişiliği arasında yakın bir ilişki vardır ve kişilik özellikleri satın alma davranışlarını etkilemektedir. Bu yüzden, hangi tarz elbise, mücevherat veya otomobil satın aldığı, o bireyin kişiliğini yansıtır. Pazarlamacılar reklam ve diğer tutundurma çalışmalarında bazen genel tipte insanları hedef alır ve olumlu kişilikte değerleri ve özelliklerini vurgularlar (Mucuk, 2009: 81).

1.4.Psikolojik Faktörler

Güdü, “kişilerin eylemlerinin yönünü, gücünü ve öncelik sırasını belirleyen ve kişiyi harekete geçiren güçtür. Bu güç bireyin içyapısından ve onun çevresinden kaynaklanır. Bir başka deyişle, insanı harekete geçiren güç, mevcut ihtiyacın doyurulmayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan gerilim tarafından üretilir. İhtiyaç karşılandıkça gerilim azalır. Bu azalma güdünün etkisini de azaltır” (İslamoğlu, 2009: 81). İhtiyaçlarla ilgili olarak; Ünlü psikolog Abraham H. Maslow, insan ihtiyaçlarının önem ve öncelik sırasına göre bir hiyerarşisi olduğunu ileri sürmüş ve ihtiyaçlar hiyerarşisini şu şekilde gruplandırmıştır: “1.Fizyolojik ihtiyaçlar (yeme, içme, uyku). 2.Güvenlik ihtiyaçları, 3.Ait olma ve sevgi ihtiyacı (sevme,

sevilmeye), 4.Saygı ihtiyacı (toplumda saygı görme, ün, itibar), 5.Başarma (kendini gerçekleştirme) ihtiyacıdır. Maslow'a göre en üst düzeyde iki ihtiyaç daha vardır; bilme ve anlama ihtiyacı ile estetik ihtiyacı (güzellik, sanat zevki)". Maslow'un bu teorisine göre, her ihtiyaç bir sonrakinden daha güçlü olup, acıkmış bir insan sevgi ihtiyacını; güvenlik ihtiyacı olanda, sevgi ve saygı ihtiyacını tatmine yönelik olarak hareket etmez (Mucuk, 2009: 79; Belch&Belch, 2009:115).

Psikolojik faktörlerden algılama da ise; güdülenmiş bir tüketici harekete geçmeye hazırdır. Tüketicinin harekete geçme durumunu da onun algılayış biçimi etkiler. Ancak kişilerin bu güdülerini objektif olsa bile aynı durumu farklı farklı algılayabilirler. "Algılama, kişinin anlamlı bir dünya görüntüsü yaratmak için bilgi girdilerini seçme, organize etme ve yorumlama sürecidir" (Tek, 1995: 146). Algılama, ihtiyaçları ve güdülerini harekete geçirmek suretiyle tüketicinin satın alma davranışlarına etki eder. Bu nedenle, işletmelerin hedeflediği tüketicilerin algılamalarının kendi lehlerine çevirmeye ve bu durumun sürekliliği için çaba göstermeleri gerekir. Fakat algılama iki yönlü bir süreçtir. Yani güdüler ve tutumlar da algılamayı etkiler (Mucuk, 2009:80). Bir başka ifadeyle algılama, bireylerin duyu organları tarafından ortaya çıkan unsurları seçmesi, düzenlemesi ve yorumlamasını içermektedir. Ayrıca geçmiş deneyimler, motivasyon, inançlar ve tutumlarla da bağlantısı olmaktadır (Durmaz, 2008:67).

Tutum ve inançlarda psikolojik faktörlerden birini oluşturmaktadır. "Tutum, kişinin bir fikre, bir nesneye veya bir sembole ilişkin olumlu veya olumsuz duygularını veya eğilimlerini ifade eder. Tutum inançları da etkiler. İnanç ise, kişisel deneye veya dış kaynaklara dayanan doğru veya yanlış bilgileri görüşleri ve kanılarına kapsar". Pazarlamacı, etkili reklam ve çeşitli tutundurma çabaları ile tüketicinin kendi malına karşı olumlu bir tutumu benimsemesini veya satılmakta olan malın, onun tutumuna uymasını sağlamaya çalışır (Mucuk, 2009:81). Tutum ve inançlardan sonra öğrenme sürecinde; kişinin tecrübe yolu ile davranışlarında ortaya çıkan değişime olarak tanımlanabilir. Bir mal veya hizmeti satın alan kişi doyuma ulaştığı zaman onu yeniden satın alır. Kullanıp memnun kaldıkça yeniden satın alma eğilimi güçlenir. Böylece tüketicide mal ve hizmet için giderek güçlenen olumlu bir tutum oluşur. Ürünü üreten kişi veya kuruluşa ve/veya markaya bağlılık artar (Karafakıoğlu,2009: 98). Tersine tüketicide olumsuz deneyimler meydana gelince de tüketicide yeni seçeneklere doğru yönelmektedir.

2.Tüketici Karar Verme Süreci

Karar verme süreci 5 aşamadan meydana gelir. Bunlar; "ihtiyaçların tanımlanması, bilginin aranması, alternatiflerin değerlendirilmesi, satın alma ve teslimat ile satın alma sonrası değerlendirmedir".

Süreç, bir ihtiyacın (güdü) ortaya çıkarak bireyde rahatsızlık yaratması ile başlar. İhtiyaç, açlık susuzluk gibi biyolojik özellikli olabileceği gibi, ürünün görülmesi, bir reklamın seyredilmesi, referans grubundan gelen bir ileti şeklinde de ortaya çıkabilir (Arpacı vd., 1994: 40). Örneğin bir aile eski buzdolabını değiştirmek istiyor fakat almadan önce çeşitli güdüler ortaya çıkar acaba onu almayı onun yerinde kışlık giysiler mi alsalar, yoksa çocuklarının eğitimi için mi verseler yada buzdolabı alımını seneye mi erteleseler. İşte bütün bunların hepsi imkânların sınırlı olmasından kaynaklanır. Ama aile buzdolabı almaktan vazgeçerse süreç ilk baştan sonlanmış olur. İhtiyaç ortaya çıktıktan sonra, hangi marka ya da mal olacağına karar verilmelidir. Örneğin, ev işleri ile uğraşan kadın ellerinin, cildinin bozulmasını istemiyorsa, bulaşık yıkarken eldiven giymeyi veya değişik bir deterjan kullanmak isteyebilir. Bu iki düşünceden birisini seçtikten sonra, seçtiği malın çeşitli markaları arasından da bir seçim yapması gerekir. Bu konu hakkında bilgi alabilmek için ya içinde yer aldığı toplumsal gruba başvurur (komşu, tanıdık, akraba), reklamları izler ya da satış kurumlarını dolaşır (Cemalcılar, 1999: 67).

Bir sonraki aşamada, alternatifler değerlendirilir. Burada zaman önemli bir rol oynar; kişinin ihtiyacı acil değilse, alternatiflerle ilgili olarak daha fazla zaman harcanır. Geçmiş deneyimler, çeşitli markalara ait bilgi ve tutumlar, grup etkileri bu değerlendirmede etkili olur (Mucuk, 2009: 83).

Değerlendirme aşaması olumlu ise tüketici malın kalitesine, fiyatına, rengine, kaç tane alacağına ve satın alacağı yere karar verir. Bu süreçte pazarlamacı da reklamlarla tüketiciye bilgi verir, karar vermesini kolaylaştırır. Sonuç olarak ürünün fiyatı, kredi koşulları ve teslimi gibi konuları da çözümlenince satın alma işlemini gerçekleştirir. Satın alınan malların tüketicide olumlu etki yaratamaması, işletme açısından önemli bir kayıptır. Ortaya çıkan bu hoşnutsuzluğu gidermek için gösterilecek çabalar, tüketicide oluşan olumsuz tutum ve düşünceleri değiştirmede yetersiz kalabilir. Özellikle gıda maddelerinde gözlemlenen bozuk, çürük, son kullanma süresini geçirmiş mamuller, giysilerde defolu mallar, dayanıklı tüketim mallarında (beyaz eşyalar) servis hizmetlerindeki eksiklikler, garanti koşullarındaki yetersizlikler, tüketicide değiştirilmesi çok zor olan olumsuz tutum ve düşünceleri meydana getirir (Yükselen, 2006: 112).

3.GSM Sektöründe Televizyon Reklamlarının Öğrencilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkileriyle İlgili Bir Uygulama

Araştırmanın bu bölümünde İstanbul Ticaret Üniversitesi öğrencileri üzerinde anket uygulanmış ve anket sonuçları açıklanarak katılımcıların satın alma davranışları üzerindeki reklamın etkisi tablo ve şekiller gösterilerek incelenmiştir.

3.1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmamızın amacı tüketicilerin satın alma davranışlarında reklamın etkisi incelenmiştir. GSM sektöründe gerçekleşen operatör değiştirmenin başlamasıyla ortaya çıkan birçok reklamın, tüketicilerin davranışlarına etkisi araştırılmak istenmiştir. Özellikle reklamların hat değişiminin ortaya çıkışıyla birlikte tüketiciye etkisi, hedef kitle üzerinde ölçülmek istenmiştir.

Araştırmanın kapsamı ise; 250 öğrenci (ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora) üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma ile birlikte onların reklama karşı satın alma duyarlılığı ölçülmüştür. Örneklem seçimi rassal olarak yapılmıştır. Ayrıca, %95 güven aralığında örneklem büyüklüğü kitle büyüklüğüne göre, makul düzeyde olduğu tespit edilmiş ve buna göre araştırmamız gerçekleştirilmiştir.

3.2.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada verilerin toplanması sürecinde anket uygulaması yapılmıştır. anket gerekli literatür taraması yapıldıktan sonra hazırlanmıştır. Anket üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde belirleyici soruları (cep telefonu kullanıp kullanmadıkları, hatlarını değiştirip değiştirmedikleri, değiştirdilerse bunun sebebinin izledikleri reklam olup olmadığı ve satın alma kararlarında en çok neden etkilendikleri vb.) içermektedir. İkinci bölümde ise; tüketicilerin satın alma süreçlerinde televizyon reklamlarının etkisini ölçmeye yönelik 5’li likert şeklinde hazırlanan sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü bölümde ise; araştırmaya dâhil olan öğrencilerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi) ve bazı belirleyici sorular (günde kaç saat televizyon izledikleri, en çok hangi saatlerde izledikleri, harcamaları ve ne kadarını GSM’ verdikleri vb.) hazırlanmış ve öğrencilere yöneltilmiştir.

3.3.Verilerin İstatistiksel Olarak Analizi

Araştırmamızda kullanılan test istatistikleri tanımlayıcı istatistik yöntemleri olarak frekans analizi, araştırmamızın geçerliliğini test etmek için c.alfa yöntemi değişkenler arasındaki ilişkinin var olup olmadığını ortaya koymak için korelasyon analizi, katılımcıların eğitim düzeyi ortalamaları ile satın alma karar süreci cevap ortalamaları arasında farklılığı belirleyebilmek için de çoklu ortalama farklılıklarına yönelik anova test istatistiği kullanılmıştır. Güvenilirlik düzeyimiz ise tarafımızdan 0.01 ve 0.05 olarak belirlenmiştir. Araştırmamızın geçerliliği Cronbach’s Alpha yöntemi ile bulunmuştur. Bu değer 0.932’dir ve yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

3.4.Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde yapılan anket çalışması ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. İlk olarak demografik bulgulara bakıldığı zaman aşağıdaki tablo ile ifade edilebilir.

Tablo 1: Demografik Bulgular

	n	%
Cinsiyet Kadın	118	47,2
Erkek	132	52,8
Eğitim Durumu Ön Lisans	44	17,6
Lisans	141	56,4
Yüksek Lisans	59	23,6
Doktora	6	2,4
Yaş 18-20 yaş arası	71	28,4
21-25 yaş arası	119	47,6
26-29 yaş arası	41	16,4
30-35 yaş arası	16	6,4
35 ve üzeri	3	1,2
Aylık Harcama 0-1000 TL	139	55,6
1001-1500 TL	75	30,0
1501-2000 TL	18	7,2
2001-2500 TL	5	2,0
2500 TL ve üzeri	13	5,2
Aylık GSM'lerine 0-50 TL	126	50,4
verdikleri ücret tutarı 51-100 TL	96	38,4
101-200 TL	23	9,2
201-300 TL	3	1,2
301 TL ve üzeri	2	0,8

Ankete katılan katılımcıların %47,2'si kadın, %52,8'i erkek olmaktadır. Eğitim durumu açısından %56,4'ü lisans, %23,6'sı yüksek lisans mezunu olurken; %47,6'sı 21-25 yaş, %28,4'ü 18-20 yaş arasındadır. Katılımcıların aylık harcama düzeylerinde %55,6'sı 0-1000TL, %30'u 1001-1500TL arasındadır. Ayrıca katılımcıların aylık GSM'lerine verdikleri ücret tutarı olarak %50,4'ü 0-50TL, %38,4'ü 51-100 TL iken sadece %0,8'i kadar kişi 301TL ve üzeri harcama yapmaktadır.

Tablo 2: Katılımcılara Yöneltilen Sorular

	n	%
Katılımcıların GSM Operatörünü Değiştirme Dağılımı		
Evet	158	63,2
Hayır	92	36,8
Toplam	250	100,0
Katılımcıların Kaç Kere Hatlarını Değiştirdiklerinin Dağılımı		
1	72	28,8
2	59	23,6
3	13	5,2
4	6	2,4
Daha Fazla	8	3,2
Toplam	158	63,2
Hatlarını Değiştiren Katılımcıların Seçtikleri GSM Operatörü		
Turkcell	44	17,6
Avea (Turk Telekom)	80	32,0
Vodafone	34	13,6
Toplam	158	63,2
Reklamın Kararlarını Değiştirmedeki Yeri		
Evet	120	48,0
Hayır	38	15,2
Toplam	158	63,2

(tablo düzenlenmiştir ve biçimlendirmesi tamamlanmıştır)

Yukarıdaki tabloda yer alan verilere ek olarak, hatlarını değiştiren 158 katılımcının neden bu değişikliği yaptıklarına dair soru sorulduğu zaman, dört seçeneği seçen 147 kişiden; %9,6'sı eskisinden memnun olmadığı için, %10,8'i yenisinden çekim gücü fazla olduğu için, %32'si promosyonlarının daha çok olduğunu gördüğüm için ve %6,4'ü bana daha kaliteli bir hizmet sunacağını düşündüğüm için yanıtlarını vermişlerdir. Diğer cevabını veren 11 katılımcı ise; %2,4'ü tarife fiyatları, %0,8'i numara değişikliği, %0,8'i aynı operatörü kullanmak için ve %0,4'ü yurtdışı konuşmasında fiyat uygunluğu için cevaplarını vermişlerdir.

Reklamın kararlarını değiştirmede etkisi olduğunu söyleyen 120 katılımcıdan 118'i satın alma sürecinde reklamın hangi özellikleri taşıması gerektiği konusunda yöneltilen soruya cevap olarak en fazla %21,6 ile reklamın promosyonunun çok detaylı bir şekilde anlatılması yanıtını verirken diğer cevabını veren iki katılımcı ise parasal açıdan uygun olması cevabı vermiştir. Katılımcıların GSM sektöründe satın alma kararını verirken en çok etkide bulunan mecra olarak 250 kişi arasında seçenekleri işaretleyen 247 kişiden %49,6'sı televizyon, %27,6'sı referans grubu (arkadaşlar, tanıdıklar), %11,2'si posta yolu ile reklam, el ilanları, broşürler ve

internet reklamları demiştir. Ayrıca diğer üç katılımcıdan 2'si kampanyalar derken 1'i müşteri temsilcisi yanıtını vermiştir.

Demografik faktörlerin incelendiği frekans analizinden sonra, Katılımcıların eğitim düzeyi ortalamaları ile satın alma karar süreci yargıları ortalamalarına ilişkin F testi (Anova) yapılmış olup iki tane satın alma karar süreci $p < 0.05$ olduğu için aralarında anlamlı derecede farklılık vardır. Şöyle ki, her ikisi içinde post-hoc testi yapılmış olup bu anlamlı düzeyde olan farklılığın hangi eğitim düzeyinde ne kadar olduğu ortaya konmuştur. Aşağıda tablolar ve açıklamaları yer almaktadır.

Tablo 3: “Eğitim Düzeyi” ile “Şöhretli Kişilerin GSM Reklamında Kullanılması Satın Alma İsteğini Arttırır” Arasındaki Post Hoc Testi

	Eğitim Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Ortalama farkı	Std. Hata	Sig.
Scheffe	Ön Lisans	Lisans	-,2329	,21307	,754
		Yüksek Lisans	,2531	,24578	,787
		Doktora	-1,0379	,53698	,294
	Lisans	Ön lisans	,2329	,21307	,754
		Yüksek Lisans	,4860	,19132	,094
		Doktora	-,8050	,51433	,486
	Yüksek Lisans	Ön lisans	-,2531	,24578	,787
		Lisans	-,4860	,19132	,094
		Doktora	-1,2910	,52872	,116
	Doktora	Ön lisans	1,0379	,53698	,294
		Lisans	,8050	,51433	,486
		Yüksek Lisans	1,2910	,52872	,116

Katılımcıların Eğitim düzeyi ortalamaları İle GSM reklamlarında şöhretli kişilerin kullanılması satın alma isteğini arttırır. Yargısını değerlendirme ortalamaları arasında önemli derecede farklılık vardır. ($p < 0.05$) Katılımcılar eğitim seviyelerine göre bu yargıya farklı düzeylerde görüş bildirmişlerdir. Genel olarak katılmamaktadırlar. Eğitim seviyelerine göre ise; ön lisans eğitim seviyesindeki bireylere göre; yüksek lisanstakiler diğer eğitim seviyesindekilere göre daha fazla katılmamaktadırlar. Lisans eğitimi seviyesindeki bireylere göre; yüksek lisanstakiler diğer eğitim seviyesindekilere göre daha fazla katılmamaktadırlar. Yüksek lisans eğitimi seviyesindeki bireylere göre; Ön lisanstakiler daha fazla katılmamaktadırlar. Doktora eğitimi seviyesindeki bireylere göre; Yüksek lisans eğitimi seviyesindeki bireyler daha fazla katılmamaktadırlar. Satın alma süreci yargılarının diğerlerinde katılımcıların eğitim seviyelerinin etkisi yoktur.

Tablo 4: Eğitim Düzeyi ile TV Reklamlarındaki Ses ve Görüntü Efektleri o an Bende Tüketime İsteği Uyandırması ile İlgili Post Hoc Testi

	Eğitim Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Ortalama farkı	Std. Hata	Sig.
Scheffe	Ön Lisans	Lisans	,0427	,18696	,997
		Yüksek Lisans	,4865	,21566	,168
		Doktora	-,7197	,47117	,507
	Lisans	Ön lisans	-,0427	,18696	,997
		Yüksek Lisans	,4438	,16787	,075
		Doktora	-,7624	,45130	,416
	Yüksek Lisans	Ön lisans	-,4865	,21566	,168
		Lisans	-,4438	,16787	,075
		Doktora	-1,2062	,46393	,083
	Doktora	Ön lisans	,7197	,47117	,507
		Lisans	,7624	,45130	,416
		Yüksek Lisans	1,2062	,46393	,083

Katılımcıların Eğitim Düzeyi Ortalamaları İle TV reklamındaki ses ve görüntü efektleri o an bende tüketme isteği uyandırır. Yargısını değerlendirme ortalamaları arasında önemli derecede farklılık vardır. ($p < 0.05$)

Katılımcılar eğitim seviyelerine göre bu yargıya farklı düzeylerde görüş bildirmişlerdir. Genel olarak katılmamaktadırlar. Eğitim seviyelerine göre ise; ön lisans eğitim seviyesindekilere göre; yüksek lisanstakiler diğer eğitim seviyelerine göre daha fazla katılmamaktadırlar. Lisans eğitim seviyesinde ise yüksek lisanstakiler daha fazla katılmamaktadır. Yüksek lisans eğitim seviyesine göre, lisanstakiler daha fazla katılmıyorken, doktora eğitim seviyesindeki öğrencilere göre, yüksek lisanstakiler daha fazla katılmamaktadırlar.

Yukarıda yapılan çalışmaların dışında ayrıca GSM sektöründe televizyon reklamları ile satın alma davranışlarının korelasyonuna bakılarak ilişkinin varlığını ortaya koymak için aşağıdaki tablo düzenlenmiştir.

Tablo 5: GSM Sektöründe Televizyon Reklamları ile Satın Alma Davranışlarının Korelasyonu

Değişken	N	Pearson Korelasyon	p
GSM reklamlarını izlemekten keyif alırım – GSM reklamı yapan ürünü yapmayana tercih ederim.	250	0,291	0,000**
Televizyon reklamları güvenilir bir kaynaktır – televizyonda gördüğüm reklam bende satın alma isteği doğurur.	250	0,406	0,000**
GSM reklamları hangi ürünlerin bana faydalı olacağı konusunda fikir verir – TV reklamı ürünün kullanımı gösterdiği için açıklayıcıdır.	250	0,412	0,00**
GSM reklamları firmanın, ürünün ya da markanın tüketicinin hafızasında taze olarak kalmasını sağlar-GSM reklamları bir kurumun ya da markanın prestijini arttırmada önemli rol oynar.	250	0,563	0.00**
GSM reklamlarında Şöhretli kişilerin kullanılması satın alma isteğimi artırır – Aynı ürüne ilişkin TV reklamlarının Daha sık yayınlanması bende daha fazla satın alma isteği uyandırır.	250	0,518	0,00**
GSM reklamlarını izlemekten keyif alırım – GSM reklamları bir mal ya da hizmetin satışını kolaylaştırır.	250	0,148	0,020*
GSM reklamları ürünler arasında karşılaştırma yapmama olanak sağlar – GSM reklamları tüketicide marka bilincinin oluşmasına yol açar.	250	0,391	0.00**

Yukarıdaki tabloda ifade edilen N değeri ana kütleli, p değeri, * olduğu zaman %95, ** olduğu zaman %99 anlamlılık oranını ifade etmektedir. Mesela, GSM reklamları firmanın, ürünün ya da markanın tüketicinin hafızasında taze olarak kalmasını sağlar yargısı ile GSM reklamları bir kurumun ya da markanın prestijini arttırmada önemli rol oynar ibaresi arasındaki korelasyona bakıldığında pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. ($p < 0.01$) Bunun yanı sıra, GSM reklamlarını izlemekten keyif alan katılımcılar ile GSM reklamları bir mal ya da hizmetin satışını kolaylaştırır yargısı arasında pozitif yönde kuvvetsiz bir ilişki olmaktadır. ($p < 0.05$) Yukarıda satın alma davranışları ile televizyon reklamları arasında ilişki-kisel anlamda bir analiz gerçekleştirilmiş olup hepsinde de anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.

SONUÇ

Reklamlarla hayatımızın her alanında etkileşim içindeyiz. Onu izleyerek satın alma davranışının ortaya çıkması ve arkından karar verme sürecimizin takip et-

mesiyle, ilk başta reklamları izleyerek başlanan süreç o ürünü satın almaya kadar gitmektedir. Eskiden tek bir ürüne bağlı olan tüketici, çağın gelişmesi ile birlikte değişik ürünler arasında tercih yapabilme rahatlığına kavuşmuştur. Böyle bir ortamda firmalarda rekabetçi ortamda ezilmemek için reklamı ön plana koymaktadırlar. Reklamlar arasında en dikkat çekici olan TV reklamları da tüketicilerin karar vermelerine ve satın alma davranışlarına etkide bulunmaktadır.

Televizyon reklamları diğer reklamların aksine kolay tekrarı olduğu için tüketici sürekli olarak, bazı zamanlar unutsa bile, yeniden gösterimle aklında kalacak ve onu satın alma düşüncesi içine sokacaktır. Yapılan araştırmada da ortaya çıkan sonuç televizyon reklamlarının diğerlerine oranla daha dikkat çekici bir unsur olduğunu göstermektedir. Böyle olduğu zaman da pek çok firma televizyon reklamlarını tercih etmekte ve tüketicileri kolayca etkileyebilmenin en kolay yolu olan televizyon reklamları ile yer almaktadırlar.

Türkiye’de ve dünyada yapılan birçok çalışmada, televizyon reklamları hakkında değişik araştırmalar ortaya konmuştur. Televizyon reklamlarında ünlü kişilerin yer alması, marka değeri, kültür, beden dili, mizah gibi çeşitli unsurlar üzerinden araştırmalar gerçekleştirildiği gibi, toplumun belirli dönemlerine ışık tutularak dönem üzerinden etkisi de incelenmiştir. Bu araştırmamızda ise konuya öğrencilerin davranışları üzerinden bakılmış ve incelemesi yapılmıştır.

Araştırmamızın sonuçlarına göre, öğrencilerin GSM sektöründe satın alma davranışları üzerinde televizyon reklamlarının etkisinin olduğu görülmüştür. Televizyon reklamları öğrencileri etkileyen bir unsur olmakla birlikte, öğrencilerin televizyon reklamlarında GSM operatörleri reklamlarını izlerken dikkat ettikleri husus ise promosyonlar ve tarifeler olmuştur. Yani fiyat unsuru ön planda tutularak dikkat çekici bir reklam yapılmasıyla öğrencileri etkileme olasılığı hayli yüksek olacaktır. Reklamlarda söylenen en kaliteli ve sağlam biziz anlayışından çok öğrenciler için kampanyaların, promosyonların ön plana çıkarılması daha önemli bir unsur olarak görülmektedir. Ayrıca yine reklamlarda ünlülerin yer almasından çok kampanyaların gösterilmesi izah edilmesi öğrenciler için daha önemli bir unsur olmaktadır.

Günümüz rekabet ortamında GSM sektöründeki reklamların özellikle öğrencileri çekebilmesi için fiyat konusunda durmaları gerekmektedir. Araştırmamızın bulgularına göre çalışmaya katılan deneklerden hatlarını değiştirdiklerini söyleyen %58,8 oranındaki deneklerin %32’si hatlarını değiştirme nedeni olarak promosyondan etkilendiklerini göstermişlerdir. Buda promosyonun etki gücünü göstermektedir. Bu bağlamda, genç kesimi iyi bir şekilde analiz etmeli, onların ilgi, isteklerinin neler olabileceği (sinema indirim, menü indirim, konser biletleri vb.) Daha farklı reklam politikaları izleyerek, özellikle dikkat çekiciliği yüksek ve değişik reklamlara yer vermeleri gerekmektedir. Bu faktörler göz önünde olduğu zaman hedef kitleye karşı daha kolay bir çekim gücü elde edilebilecektir.

Yine dikkat edilmesi gereken bir nokta olan, reklamın kararlarını değiştirmelerinde yeri var mı sorusuna %63,2'sinden %48'i evet, %15,2'si hayır yanıtını vermiştir. Ayrıca GSM sektöründe satın alma kararına etkide bulunmada televizyon reklamları diğer reklam araçlarına göre daha tercih edilir bulunmuştur. Katılımcıların eğitim düzeyi ortalamaları ile yapılmış olan anova'da farklılığın olduğu yerde ne derece farklılığın oluştuğuna dair post hoc yapılarak detaylandırılmıştır. Bunun dışında yine korelasyon analizi ile televizyon reklamlarının satın alma davranışı ile ilgili ilişkisi ortaya konmuştur.

Yukarıdaki açıklamaların bağlamında, özellikle çekim gücü ve fiyat politikaları konusunda izledikleri stratejilerle müşterileri tutma yolları arayan sektör, zamanla daha yeni stratejiler geliştirerek hedef kitlesini elinde daha iyi bir şekilde tutması, hatta yeni bireyleri kazanması gerekmektedir. Genç potansiyelin yüksek olduğu günümüzde gençlere önem verilmeli ve doğru reklam politikaları ile onları kazanmaları gerekmektedir. Hepsinden önemlisi tüketici davranışlarını ön plana koyup düşünmeli ve bunu göz önüne alarak yenilikler getirmelidirler. Böylelikle kendileri açısından hedeflenen, işletmenin uzun vadeli rekabet üstünlüğünü sağlamasına yardımcı olacaklardır.

KAYNAKÇA

- AKİPEK, Şebnem (2001), "Türkiye'de Tüketicinin Korunmasının Yasal Boyutu ve Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun", *Standart: Ekonomik ve Teknik Dergi*. Y.40, S. 471, 20-25.
- ARPAÇI, Tamer vd., (1994), *Pazarlama*, Ankara, Gazi Yayınları.
- BAYRAKTAR, Meltem, ÖZKAN, Yasemin (2002), Gösterişe Yönelik Tüketim Davranışları, *Standart: Ekonomik ve Teknik Dergi*, Y.41, S.490,15-21.
- BELCH George E., BELCH Michael A. (2009), *Advertising and Promotion: an Integrated Marketing Communications Perspective*. McGraw-Hill Irwin. 8th ed. Boston.
- CEMALCILAR, İlhan (1999), *Pazarlama Kavramlar, Kararlar*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- ÇINAR, Ömer (2009), *Tüketici Hukukunda Haksız Şartlar*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.
- DURMAZ, Yakup (2008), *Tüketici Davranışı*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- ELDEN, Müge (2009), *Reklam ve Reklamcılık*, İstanbul, Say Yayınları.
- EVANS, Martin, JAMAL Ahmad, FOXALL Gordon (2009), *Consumer Behaviour*, 2nd ed, Chichester, Wiley.
- HAWKINS, Del I., BEST Roger J., CONEY Kenneth A. (2001), *Consumer Behavior: Building Marketing Strategy*, Irwin McGraw-Hill, 8th ed, Boston.
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi (2009), *Temel Pazarlama Bilgisi*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi, ALTUNIŞIK Remzi (2008), *Tüketici Davranışları*, 2.Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.

- KARABULUT, Muhittin (1989), *Tüketici Davranışı*, 3.Baskı, İstanbul, Yön Ajans.
- KARAFAKIOĞLU, Mehmet (2009), *Pazarlama İlkeleri*, İstanbul, Literatür Yayınları.
- LINDQUIST, Jay D., SIRGY M. Joseph (2006), *Shopper, Buyer and Consumer Behavior*, Thomson, 3rd ed, Australia.
- MUCUK, İsmet (2009), *Pazarlama İlkeleri*, 17.Basım, İstanbul, Türkmen Kitapevi.
- MUCUK, İsmet (2008), *Temel İşletme Bilgileri*, 5.baskı, İstanbul, Türkmen Kitapevi.
- ODABAŞI, Yavuz edt. (2001), *Pazarlama İlkeleri*, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi.
- ODABAŞI, Yavuz, BARIŞ, Gülfidan (2007), *Tüketici Davranışı*, 7.Baskı, Ankara, MediaCat Kitapları.
- ÖZTEK, Yaman, ÇENGEL Özgür, AKTURAN Ulun (2008), *Tüketici Davranışı ve Ekmek Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Bigart Yayınları.
- PETER, J. Paul, OLSON Jerry C. (2005), *Consumer Behavior and Marketing Strategy*, McGraw-Hill/Irwin, 7th ed, New York.
- SCHIFFMAN Leon G., KANUK Leslie Lazar (2004), *Consumer Behavior*, Upper Saddle River, Pearson Prentice Hall, 8th ed, New Jersey.
- TEK, Ömer Baybars (1995), *Pazarlama, İlkeler ve Uygulamalar*, İzmir.
- TUNCER, Doğan vd. (1994), *Pazarlama*, 2. Baskı, Ankara, Gazi Yayınları.
- YAĞCI, Mehmet İsmail, İLARSLAN Neslihan (2010), Reklamların ve Cinsiyet Kimliği Rolünün Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C.11, S.1, 138-139.
- YÜKSELEN, Cemal (2006), *Pazarlama İlkeler-Yönetim*, Ankara, Detay Yayıncılık.

SİLAHLI KUVVETLERDEKİ ROL YÖNELİMSEL DEĞİŞİKLİKLER: MOSKOS'UN KURUM-MESLEK MODELİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Durmuş Ali YÜKSEK¹

Geliş: 04.08.2017 Kabul: 18.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.332833

Öz

20'nci yüzyıl, dünya genelinde birçok ülkenin silahlı kuvvetlerinde hızlı bir şekilde zorunlu askerlik uygulamasından gönüllü askerlik uygulamasına geçişin yaşandığı bir döneme şahitlik etmiştir. Bu yöndeki eğilim günümüzde halen devam etmektedir. Zorunlu askerlik uygulamasından gönüllü askerlik uygulamasına geçiş, aynı zamanda, kurum olarak askerlik anlayışının meslek olarak askerlik anlayışına doğru evrilmesine de sebep olmuştur. Bu kapsamda, Charles C. Moskos'un silahlı kuvvetlerin bir kurum modelinden yavaş yavaş ama sürekli bir şekilde bir meslek modeline geçiş halinde olduğunu iddia ettiği "Kurum-Meslek Modeli," silahlı kuvvetlerde meydana gelmekte olan hızlı değişimlere ışık tutabilecek niteliktedir. Bu çalışmada, ülkelerin silahlı kuvvetlerinde son dönemde meydana gelmekte olan rol yönelimsel değişimlere ışık tutabilecek olan Kurum-Meslek modeli ele alınmış, mevcut uygulamaları ve modele yönelik eleştiriler incelenmiş ve model hakkında genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Silahlı kuvvetler, Kurum-Meslek modeli, Moskos, zorunlu askerlik, gönüllü askerlik

1 Dr, Milli Savunma Bakanlığı, durmusaliyuksekg@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1153-7853>.

CHANGES IN THE ROLE ORIENTATIONS OF THE ARMED FORCES: AN EVALUATION ON THE MOSKOS' INSTITUTION-OCCUPATION MODEL

Abstract

The 20th century witnessed an era in which a quick transition occurred from the application of draft to the application of the all-volunteer force in the armed forces throughout the world. This trend still continues today. The transition in armies from draft to the all-volunteer force also has caused the institutional military understanding to evolve into an occupational military understanding. In this regard, the "Institutional-Occupational Model," in which Charles C. Moskos claims that the armed forces has been in a gradual transition from an institutional model to an occupational model, is such as to shed light on the rapid changes occurring in the armed forces. In this respect, this study addresses the Institutional-Occupational Model, which might also shed light on the recent changes in the role orientations of the Armed Forces of many countries, examines the model's current applications and criticisms towards it, and provides an overall evaluation of the model.

Keywords: *Armed forces, Institutional-Occupational model, Moskos, the draft, the all-volunteer force*

1. Giriş

Belli bir yaşa gelmiş erkek (ve uygulanan ülkelere göre değişmekle birlikte kadınların) yükümlü oldukları, süresi, uygulama biçimi ve içerik özellikleri uygulayan ülkenin kanunlarıyla belirlenmiş bir devlet hizmeti olarak tarif edilen zorunlu askerlik uygulaması, özellikle sanayileşmiş demokratik batı ülkelerinde son yıllarda tartışılan bir konu haline gelmiştir. Sosyal yönden, toplumlar tarafından zorunlu askerlik uygulamasına yönelik artan eleştiriler; ekonomik yönden, uygulamanın etkinliği konusunda şüphelerin olması; ve son olarak da politik yönden, zorunlu askerlik uygulamasının uluslararası arenada toplumun ve ülkenin ihtiyaçlarını giderme hususunda yetersiz kalması (Feld, 1975), mevcut tartışmaların başlıca sebepleri olarak sayılabilir. Bu durum, tamamen gönüllülük esasına dayanan ve yapılan görevin karşılığı olarak bir gelir elde edilmesi amaçlanan, paralı askerlik olarak da adlandırılan, gönüllü askerlik uygulamasının özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren dünya silahlı kuvvetlerinde kabul görmeye başlamasına sebep olmuştur (Bachman, Blair ve Segal, 1977).

Silahlı kuvvetlerin odak noktası olduğu, zorunlu askerlik uygulamasından gönüllü askerlik uygulamasına geçişi ele alan son dönemde ortaya çıkmış en önemli bilimsel araştırma modellerinden bir tanesi Charles C. Moskos (1977) tarafından geliştirilen Kurum-Meslek modelidir. Bu modelde Moskos (1977) silahlı kuvvet-

lerin bir kurum modelinden yavaş yavaş ama sürekli bir şekilde bir meslek modeline doğru geçiş halinde olduğunu iddia etmektedir.

Moskos (1977), silahlı kuvvetler yapısının ve silahlı kuvvetler personelinin rol yönelimlerinin sürekli bir şekilde kurumsal modelden mesleki modele doğru geçişini, toplumun zaman içerisinde rasyonelleşmesi ve dolaylı olarak silahlı kuvvetlerin profesyonelleşmesiyle birlikte (Feld, 1975), özellikle 1970’li yıllardan itibaren birçok ülke silahlı kuvvetlerinde kabul görmeye başlayan gönüllü askerlik uygulamasına bağlamaktadır (Janowitz ve Moskos, 1974). Bunun sebebi ise, son yıllarda dünya silahlı kuvvetlerinde meydana gelen gelişmelerin—bu gelişmelerin en önemlilerinden biri de orduların zorunlu askerlik uygulamasından gönüllü askerlik uygulamasına geçişidir—silahlı kuvvetlerin yapısı ile askeri personelin kendisine verilmiş göreve bakışı doğrultusundaki tavır ve davranışlarında değişikliklere sebep olmasıdır. Bu bağlamda, Moskos (1977), modelinin uygulanabilirliğini, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) silahlı kuvvetlerinin 2 milyondan fazla aktif görevdeki silahlı kuvvetler personelinin idamesini tamamen gönüllülük esasına göre sürdürme işine girişmesiyle (Bachman, Blair ve Segal, 1977) zorunlu askerlik uygulamasından gönüllü askerlik uygulamasına geçişine ve bu sürecin sonunda ABD ordu yapısı ve askeri personel rol yönelimleri doğrultusundaki değişikliklere bağlamaktadır.

Moskos’un Kurum-Meslek modeli, silahlı kuvvetler açısından önemi ve iddia ettiği hususlar sebebiyle ABD ordusu dahil olmak üzere birçok ülke silahlı kuvvetlerinde uygulamalara tabi tutulmuş ve modelin geçerliliği test edilmiştir (Stahl vd., 1978, 1980, 1981; Cotton, 1981; Moskos ve Wood, 1988; Segal, 1986; Alpass vd., 1999). Bu çalışmalar göstermiştir ki model bazı eksikliklere sahip olsa da özellikle gönüllü askerlik uygulamasına geçmiş ya da geçme aşamasında olan silahlı kuvvetlerin gelecekte karşılaşılabilecekleri yapısal değişiklikler ile personellerinde görülebilecek tavır ve davranış değişikliklerine ışık tutabilecek niteliktedir.

Kurum-Meslek modelinin tarihsel gelişimi, gelişimsel analizi, uygulanabilirliği ve eksiklikleri göz önünde bulundurularak detaylı ve bütünsel bir şekilde incelenmesi modelin kavranması açısından önem arz etmektedir. Mevcut çalışmada bu husus amaçlanmaktadır. Bunun için, 2. Bölümde, modelin gelişimine kadar toplumların ve silahlı kuvvetlerin tarihsel gelişimi ele alınmış ve modele katkıda bulunan tarihsel değişiklikler incelenmiştir. 3. Bölümde, Kurum-Meslek modeline odaklanılmış ve ihtiva ettiği unsurların analizi yapılmıştır. 4. Bölümde, dünya silahlı kuvvetlerinde Kurum-Meslek modeli uygulamaları incelenmiş ve bu uygulamalardan elde edilen sonuçlar üzerinde durulmuştur. 5. Bölümde, Kurum-Meslek modeline yönelik uygulamalar sonucunda ortaya konan eksiklik ve eleştiriler ele alınmıştır. Son olarak 6. Bölümde, Kurum-Meslek modelinin bir özeti sunulmuş ve çalışma sonlandırılmıştır.

2. Rasyonelleşme ve Profesyonelleşme Işığında Toplum ve Silahlı Kuvvetler

Moskova'nın Kurum-Meslek modeline geçmeden önce, bu modeli net olarak kavrayabilmek için öncelikle toplumun ve toplumu temsil eden silahlı kuvvetlerin tarihsel gelişimini rasyonelleşme (akla uygun hale getirme) ve profesyonelleşme kavramları ekseninde incelemek faydalı olacaktır. Bunun sebebi, Kurum-Meslek modelinde iddia edildiği şekilde silahlı kuvvetlerde kurumsal rol yönelimlerinden mesleki rol yönelimlerine doğru meydana gelen değişimin toplumun rasyonelleşmesi ve silahlı kuvvetlerin profesyonelleşmesi ile eş zamanlı oluşudur (Moskova, 1977).

Rasyonelleşme, artan orandaki sanayileşme ve ekonomik gelişme ile birlikte toplumların bilime daha bağlı ve muhtaç hale gelmesi ve bu doğrultuda toplumların gayri resmi geleneklerle değil, resmi kanuni sistemlerle düzenlenmesidir. Rasyonelleşmiş toplumlar daha şehirleşmiş, laikleşmiş ve ticarileşmişlerdir. Böyle toplumlarda organizasyonlar ve meslekler daha kişiler üstü, bürokratikleşmiş ve profesyonelleşmiştir. Böyle toplumdaki kişiler ise, tavır ve davranışlarını daha artan oranlarda kendi çıkar ve gelişimlerini ön plana alacak şekilde düzenlerler (Segal ve Segal, 1983; Segal, 1986).

Toplumlardaki rasyonelleşmeye ilişkin en önemli iki temel dayanak Ferdinand Tönnies ve Emile Durkheim'in çalışmalarıdır. Tönnies (1957) toplumların rasyonelleşmesini Gemeinschaft ve Gesellschaft kavramları ile açıklar. Gemeinschaft (topluluk), bireyler arası ilişkilerin hayatta kalmak için zorunlu olduğu ve bir bütün olmanın gerekli olduğu modern öncesi dönemi tarif ederken, Gesellschaft (toplum), bireylerin hayatta kalmak için kendi çıkarlarını düşündükleri ve bütünlüğün bireyselliğe dönüştüğü dönemi tarif eder. Tönnies'e benzer şekilde Gemeinschaft'dan Gesellschaft'a toplumdaki değişimi Durkheim (1949) mekanik ve organik dayanışma terimleriyle açıklar. Durkheim'a göre, mekanik dayanışma (mechanic solidarity) düşük nüfus yoğunluğunun ve düşük seviyedeki iş bölümünün olduğu, toplumu ahlaki kuralların bir arada tuttuğu bir dönemi tarif ederken, organik dayanışma (organic solidarity) daha karmaşık bir toplum düzeyinin olduğu, daha fazla nüfus ve iş bölümünün bulunduğu, artan bireysellikte birlikte toplumu ahlaki kuralların değil de daha organik dayanışma formlarının birarada tuttuğu bir dönemi tarif eder. Tönnies ve Durkheim'in tipolojileri sistemler arasındaki rasyonellik farkını ortaya koymasından ve toplumsal yapının bireysel ya da toplumsal değerleri ön planda tutmasını göstermesi açısından önemlidir (Segal ve Segal, 1983).

Ordu ya da silahlı kuvvetler toplumların bünyesinde nispeten otonom bir yapı olarak dursa da, toplumların ve dolayısıyla sivil kurumların rasyonelleşmesi silahlı kuvvetlere de yansır. Bu durum özellikle sanayileşmiş demokratik batı ülkeleri için geçerlidir (Segal ve Segal, 1983). Bu doğrultuda, toplumların rasyonelleşme-

sine ek olarak Feld'in (1975) açıklamaları ışığında silahlı kuvvetlerin profesyonelleşmesi Kurum-Meslek modelinin anlaşılması bakımından üzerinde durulması gereken diğer bir unsurdur. Silahlı kuvvetlerin profesyonelleşmesi asker sınıfının belli kriterler doğrultusunda eğitilmesi, yetiştirilmesi ve belirli görevlere tahsisi hususlarını da içeren genel bir kavramdır. Profesyonelleşmenin daha iyi anlaşılabilmesi açısından profesyonel asker sınıfı ile profesyonel olmayan asker sınıfı karşılaştırması faydalı olacaktır. Profesyonel olmayan asker sınıfı daha çok hakim siyasi güçlerin yönlendirmesi ile onların öngörülerini ve ideolojilerini doğrultusunda belirlenen bir sınıftır. Doğum sonucu elde edilen sosyal sınıf özellikleri profesyonel olmayan asker sınıfının en başta gelen seçim kriteridir. Diğer yanda, profesyonel askeri sınıfı ise, objektif kriterler doğrultusunda eğitim ve öğretim hizmetlerinin sonucu oluşturulur (Feld, 1975; Bell, 1986).

Burada doğum sonucu elde edilen sosyal sınıf özellikleri ile kastedilen, Fransız İhtilali öncesi asil sınıfa mensup bireylerin belirli standartlarda icra edilen askeri eğitimi almadan bir imtiyaz olarak asker kabul edilmesidir. Fransız İhtilalini müteakip, kabul gören zorunlu askerlik uygulaması ile bu durum ortadan kalkmış ve profesyonel ordu ve profesyonel asker kavramları ortaya çıkmıştır. Böylece, belli sosyal sınıftan bireylere bir imtiyaz olarak oluşturulan ordudan toplumun her kesiminden ve sınıfından bireylerin katılımıyla toplumu temsil niteliği daha yüksek olan profesyonel orduya geçiş yapılmıştır. Bu durum, egemenliğin savunucusu olan asker kişilerin sadece ülke savunmasında görevli eğitilmiş bir enstrüman haline gelmesini sağlamıştır (Feld, 1975).

Fransız İhtilali sonrası, zorunlu askerliğin kabulü ile birlikte profesyonel asker sınıfını oluşturan bireylerin sosyal statülerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Eski sistemde, yani Fransız İhtilali öncesinde, asker sınıfının büyük bir kısmı imtiyazlı elit sınıflara mensuptu. Bu dönemde elit sınıf, statüsünü mensubu olduğu sosyal sınıftan alıyordu. Ancak Fransız İhtilali sonrası toplumun geneli temsil eden zorunlu askerliğin kabul görmesiyle beraber asker sınıfını oluşturan bireyler sosyal statülerini, otorite güçlerini ve yetkilerini mensubu oldukları sınıflardan değil, daha çok üyesi oldukları tüzel kişiliklerden almaya başladılar. Ayrıca, yeni dönemde, bireylerin statüsü sahip oldukları yeteneklerle ölçülmeye başlandı; örneğin, bir bireyin sahip olduğu insan sermayesi (human capital) ve kültürel sermayesi (cultural capital) gibi (Janowitz ve Moskos, 1974). Diğer bir deyişle, bireyin elde etmiş olduğu sertifika ve diplomalar onun sahip olduğu askeri yeteneklerinin ve başarılarının göstergesi oldu ve üyesi oldukları tüzel kişilikten aldıkları görevi layıkıyla yerine getirip getirmediklerine göre elde ettikleri statüleri belirlendi (Feld, 1975). Fransız İhtilalini takiben toplumlarda ve dolaylı olarak silahlı kuvvetlerde meydana gelen değişiklikler sadece mensuplarının sosyal statülerinde değil, orduların yapılarında da etkisini gösterdi. Bu değişiklikler

doğrultusunda, Fransız İhtilali öncesindeki düzensiz ordulardan ihtilal sonrası zorunlu askerliğin uygulandığı kitle ordularına geçiş olmuştur. Günümüzde de bu değişim zorunlu askerliğin uygulandığı ordulardan gönüllü askerliğin uygulandığı ordulara geçiş şeklinde devam etmektedir (Bachman, Blair ve Segal, 1977; Segal, Senter ve Segal, 1978).

Bu aşamada, zorunlu askerliğin uygulandığı kitle orduları ile gönüllü askerliğin uygulandığı günümüz orduları arasındaki farkın incelenmesi, silahlı kuvvetlerin profesyonelleşmesi hususuna açıklık getirecektir. Kitle ordusu ile bir devletin sahip olduğu insan gücü kaynaklarının tamamının silahlı güç olarak kullanımı ifade edilir.² Kitleden kasıt büyüklük değildir. Yani İsrail gibi küçük bir ülkenin 1967 Haziran'ında sahip olduğu kitle ordusu ile aynı tarihlerde Fransa gibi daha büyük bir ülkenin kitle ordusu olarak adlandırılmayacak olan ordusu sayısal olarak kıyaslanamaz (Feld, 1975).

Günümüzde, sanayileşmiş ülkelerin birçoğunda kitle orduları geçerliliğini yitirmiştir. Kitle orduları artık ekonomik olarak yükü çok fazla olan, mensuplarından fazlasıyla fedakarlık bekleyen ve dış politikada da toplumun ve ülkenin ihtiyaçlarını artık gideremeyecek hale gelmiş olan bir ordu tipi olarak algılanmaktadır (Feld, 1975). Kitle ordularının yerini daha küçük, etkili ve hareketli olan ve gönüllülük esasına dayanan ordular almaktadır.

Kitle ordularından profesyonel gönüllü ordulara geçişe sebep olarak bir önceki paragrafta sunulan hususlara ek olarak, kitle ordularının yıkıcılığı da dahil edilebilir. 20. yüzyıldaki savaşlarda kitle ordularının kitle imha silahları ile sebebiyet verdikleri yıkımlar göz önünde bulundurulduğunda, bu orduların toplumlara insaniyet ve ekonomik değerler bakımından pek de faydalı olduğu söylenemez (Feld, 1975). Ayrıca, yıllar içerisinde askerlik mesleğine olan ilginin de azaldığı göz önünde bulundurulduğunda, politik manada da kitle ordularına olan ihtiyacın artık ortadan kalktığı ve kitle ordularının artık bir kontrol kaynağı değil bir gerilim kaynağı olduğu da gözlerden kaçmamaktadır (Feld, 1975).

Yukarıda belirtilen nedenlerle sanayileşmiş ülkelerin birçoğunda kitle ordularından (burada kitle ordularından kasıt profesyonel zorunlu askerliğin uygulandığı ordulardır) profesyonel gönüllü ordulara geçiş yaşanmışsa da, Türkiye gibi bazı istisnai ülkeler bu geçişi gerçekleştirmemiştir. Bu durumun sebepleri Türkiye açısından şunlar olabilir: Türkiye, bulunduğu konum itibarıyla farklı ülkelere gelebilecek askeri tehditler ve PKK terör örgütü ile devam eden çatışma ortamı sebebiyle ulusal kimlik algısının güçlü olduğu bir ülkedir. Ulusal kimlik algısı güçlü bir şekilde silahlı kuvvetleri temsil etmektedir. Ayrıca, Türkiye'de silahlı

2 Kitle ordusu ile insan gücü kaynaklarının tamamının silahlı güç olarak kullanımı ifade edilse de, günümüzde bu kavram zorunlu askerliğin uygulandığı ordular için de kullanılmaktadır.

kuvvetlerin varlığı ve askerliğin milli bir görev olarak algılanması ulusal güvenlik ve bağımsızlık gibi ideolojik değerlerle yakından ilgilidir. Son olarak, yeni doğan her bireyin ulusun bir parçası olmasının yanı sıra aynı zamanda ordunun da bir parçası olduğu fikri üzerine temellendirilen Ordu-Millet anlayışı, Türk toplumunda yaygın olarak kabul görmektedir. Örneğin, bir Türk erkeğinin askerliğini yapmamış olması Ordu-Millet anlayışı gereği ülkesine karşı yapması gereken görevi yapmamış olduğu algısını uyandırdığı için, Türkiye’de kitle ordusu ve milli askerlik hizmeti düşüncesinin temeli siyasi idarece de desteklenmektedir (Feld, 1975).

Son olarak, zorunlu askerliğin uygulandığı ordulardan gönüllü askerliğin uygulandığı günümüz ordularına (Türkiye gibi bazı ülkeler haricinde) bakıldığında, önemli bir temsil probleminin ve sivil-asker ilişkilerindeki yetersizliğin mevcut olduğu görülmektedir. Segal’e (1975) göre, gönüllü askerliğin uygulandığı ordularda toplumun genelini temsil problemi yaşanmaktadır. Gönüllü askerlik ile toplumun çoğunlukla eğitimsiz, kültürel ve yapısal fırsatlardan az miktarda yararlanabilmiş, kısacası askerliği daha çok bir meslek ve para kaynağı olarak gören bir grup tarafından temsil edildiği iddia edilmektedir (Segal, 1975). Bu sebeple de, Segal (1975) toplumun genelini temsil edemeyen bir ordunun toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğini düşünmektedir. Segal’e (1975) ek olarak Moskos (1981) da gönüllü askerlikle beraber ortaya çıkan iki önemli sonucun ordulardaki asker sayısının eskisine oranla yetersiz kalması ve ayrıca asker gücünün eski kalitesinde olmaması olduğunu ifade eder. İnsan kalitesindeki bu düşüşün sebebiyse, gönüllü askerliğin eğitim seviyesi düşük bireyleri teşvik edici özelliğidir. Özellikle ırk ve etnisite bakımından azınlık durumunda olan, yani genel olarak kaynaklardan yeterli oranda faydalanamayan bireyler için gönüllü askerlik bir çekim kaynağı, iş ve gelir imkanı olması sebebiyle, Segal (1975) ve Moskos’un (1981) da belirttiği şekilde, temsil niteliği sorgulanır hale gelmiştir. Moskos’un (1981) 1978 yılında uygulamış olduğu “Gençlik Tutum İzleme Çalışması,” gönüllü askerlik uygulamasının eğitim seviyesi düşük bireyleri teşvik edici özelliğini ortaya koymaktadır. Moskos (1981), çalışmasında askeri personelin maaşlarındaki 150\$’lık varsayımsal bir artışın (o günün parasıyla normal maaşın yaklaşık %30’u demek) lise terk bireylerin askere katılımını %24 oranında artırdığını, üniversite mezunu bireylerin katılımını ise %13 oranında artırdığını bulmuştur. Segal (1975) ve Moskos’un (1981) düşünceleri ışığında gönüllü askerlik uygulamasının ABD ordusu açısından sonucu şöyle ifade edilebilir: orantısız şekilde fazla sayıda beyaz ırka mensup subay sınıfı ve buna mukabil orantısız şekilde fazla sayıda azınlık ırklara mensup er ve erbaş sınıfı.

Yukarıda anlatılanlar, Fransız İhtilali’nden günümüze kadar toplumların rasyonelleşmesinin silahlı kuvvetlerin yapısını ve asker sınıfının özelliklerini önemli oranda etkilediğini göstermektedir. Ordu yapılarında, düzensiz ordulardan zorun-

lu askerliğin uygulandığı kitle ordularına ve son olarak da günümüzde yaygın hale gelen gönüllü askerliğin uygulandığı ordulara doğru bir değişim yaşanmıştır. Ordu yapılarındaki bu değişim asker sınıfını oluşturan bireylere de yansımış ve bireylerin prestij algılarında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Ancak bu aşamada en önemli değişiklik, Moskos'un Kurum-Meslek modelinde incelediği üzere, zorunlu askerlikten gönüllü askerliğe geçişin yaşandığı ordularda kurumsal bir formattan mesleki bir formata geçiş ile bu ordulara mensup bireylerdeki rol yönelimleri hususundaki değişikliklerdir (Segal, Senter ve Segal, 1978). Üçüncü bölümde Moskos'un Kurum-Meslek modeli bu bilgiler ışığında incelenecektir.

3. Moskos'un Kurum-Meslek Modeli

Charles C Moskos'un Kurum-Meslek modeli olarak bilinen silahlı kuvvetlerin değişen yönelimleri ile ilgili hipotezi, ilk olarak Nisan 1976'da sponsorunun ABD Hava Kuvvetleri Akademisi olduğu Savunma Bakanlığı'ndaki Psikoloji Sempozyumunda kendisi tarafından dile getirilmiştir (Stahl vd., 1980). Moskos (1976, 1977), geliştirdiği Kurum-Meslek modeliyle ordu kurumundaki dönemsel değişikliklere ışık tutmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, ordudaki belirtilen değişiklik en genel tabiriyle askerliğin bir kurum olarak algılanmasından bir meslek olarak algılanması doğrultusundaki eğilim değişikliğidir. Moskos'un ABD ordusu üzerine odakladığı gelişimsel analizi ile ortaya koymak istediği değişiklik şu şekilde sunulmaktadır: ABD ordusu, kurumsal bir formattan her geçen gün mesleki bir formata doğru hareket halindedir. Bu durumun profesyonel askerlik hizmeti üzerine yansımaları ise şu şekilde tasvir edilebilir: askerlik hizmetinin silahlı kuvvetler personeli tarafından bir görev ve çağrı olarak görülmesinden (örneğin, Samuel Huntington'ın *The Soldier and The State* [1957] adlı çalışmasında işlediği profesyonel askerlik hizmeti gibi), askerlik hizmetinin her geçen gün maddi getiri sağlayan bir meslek olarak görülmesine doğru bir değişim (örneğin, Morris Janowitz'in *The Professional Soldier* [1960] adlı çalışmasında işlediği profesyonel askerlik hizmeti gibi). Moskos'un iddia ettiği bu değişim sadece ABD ordusu ile kısıtlanamaz; dünyanın birçok ordusunda da benzer hareketlilikler görülmektedir. ABD dışında Kurum-Meslek modeli Avustralya, Kanada, Almanya, Fransa, Büyük Britanya, Yunanistan, İtalya, İsrail, Hollanda ve İspanya gibi ülkelerde de ele alınmış ve bu alanda çalışmalar yapılmıştır (Moskos ve Wood, 1988). Modelinde Moskos (1976, 1977), silahlı kuvvetler personelinin kurumsal yönelimlerini fedakarlık ve kendini adanma ile tanımlarken, mesleki yönelimlerini bireysel çıkar ve pazar değeri ile tanımlamıştır.

Bu aşamada, kurum ve meslek kavramlarını açıklamak Kurum-Meslek modelinin kavranması açısından faydalı olacaktır. Bir kurum, sahip olduğu değerler ve normlarla belirlenen, kişisel çıkarlar yerine genelin çıkarlarının amaçlandığı

bir yapıdır. Kurumun üyelerinin bir çağrıyla takip ettikleri söylenebilir. Bu kişiler kendilerini toplumdan ve toplumun bireylerinden ayrı ve farklı görürler. Kurumun üyelerinin sahip oldukları fedakarlık ve kendini adama gayreti ne kadar yüksekse, toplumdan aldıkları saygı da o kadar yüksektir. Ayrıca, elde edilen bu saygı derecesi de kurum üyelerinin elde edecekleri maddi imkanların, yani gelirlerin de seviyesini etkiler. Kurum içerisinde sıkıntı ve problemler meydana geldiğinde, bu sıkıntı ve problemler birebir görüşmeler ve ast-üst ilişkileri şeklinde çözülmeye çalışılır. Sonuçta, kurumun kendi içinde problemi çözmesi sağlanır (Moskos, 1977).

Bu kapsamda askerlik hizmetinin de birçok yönden kurumsal bir yapısı olduğunu ifade edebiliriz. Örneğin, dönemsel askere alımlar, 24 saat göreve hazır olma (Goffman'ın [1961] tabiriyle “toplam iş kurumları” [total work institutions] statüsünde olma), askeri personelin ve ailesinin sık sık görev icabı yer değiştirmesi (atama görmesi), askeri disiplin ve kanunlara muhatap olma ve çalışma koşulları konusunda müzakere, grev yapma ve istifa etme yetersizliği gibi çeşitli durumlar askerlik hizmetinin kurumsal bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir (Moskos, 1977). Ayrıca, ordunun ihtiyaçlarını kendi içinde çözme mekanizması da onun kurum olma özelliğini artırmaktadır. Örneğin, bazı ihtiyaçların parasız halledilmesi (mesela yemek, lojman ve elbise yardımı gibi), üs ve lojmanlarda tüketim ihtiyaçlarını giderici kuruluşların hazır bulunması ve personelin bazı alacaklarının emeklilik sonrası elde edilecek şekilde oluşturulan düzenlemeler (mesela Türk Ordusu için Konut ön biriktirim fonu ve OYAK) de bu duruma ek olarak verilebilir (Moskos, 1977).

Bir meslek ise, toplum için esas olan veya en azından faydalı olan ve yapılacak iş doğrultusunda önemli oranda teorik bilgi ve entellektüel kapasitenin varlığını gerektiren ömür boyu sürecek çalışma etkinliğidir. Gerekli olan bilgi, mesleki eğitimin verildiği üniversite seviyesindeki eğitim kurumlarından elde edilir (Caforio, 1988). Meslek, pazar piyasası doğrultusunda değerlendirilir ve yapılan işe eşdeğer parasal dönüşümün sağlanması hedeflenir. Modern sanayileşmiş bir toplumda çalışanlar genellikle çalışma koşulları ve gelirleri konusunda konuşma hakkına sahiptirler ve bu hakları görev gereği sorumluluklarıyla dengelenmektedir. Mesleki modelde, çalışılan organizasyonda kurumsal modelin aksine kişisel çıkar önceliklidir. Bu duruma örnek olarak işçi sendikaları verilebilir. İşçi sendikalarında kişisel çıkar ön planda iken organizasyonel çıkar geri planda kalmaktadır (Moskos, 1977).

Moskos'a (1977) göre, geleneksel olarak ordu kendi yapısını mesleki modelin organizasyonel sonuçlarından sakındırmıştır. Diğer bir deyişle, silahlı kuvvetler, hem kurumsal hem de mesleki modelin özelliklerini barındırır da kurumsal yapısını devam ettiren bir yapıya sahiptir. Ancak Moskos (1977), gözden kaçmayacak şekilde ortada olan dönüşümün, kurumsal yapının her geçen gün etkisini kaybetmesi ve mesleki yapının güç kazanması ve ordudaki temel yapı haline geliyor

olması olduğunu ifade etmektedir. Moskos'a (1977) göre, ABD ordusunun, Ocak 1973'ten itibaren, daha önce hiç yapılamayan 2 milyondan fazla aktif görevdeki silahlı kuvvetler personelinin idamesini tamamen gönüllülük esasına göre sürdürme işine girişmesiyle (Bachman, Blair ve Segal, 1977), zorunlu askerlik uygulamasından gönüllü askerlik uygulamasına geçişi, bu akımın en önemli sebebidir. Yani Feld'in (1975) ve Moskos'un (1977) fikirleri doğrultusunda, düzensiz ordulardan profesyonel gönüllü ordulara geçiş sürecinde ordunun kurumsal modellerle uyumlu bir şekilde gelişimini sürdürdüğünü ifade edebiliriz. Ancak, gönüllü askerlik uygulamasına geçiş ile beraber kurumsal modelden mesleki modele doğru bir hareketlenme olmuştur. Böylece, görev, onur, ülke gibi kurumsal değerlerle simgelenen ordu, artık daha çok piyasa standartları doğrultusunda belirlenen, maddi motivasyonlarla yönlendirilen bir meslek haline gelmiştir. Zorunlu askerlikten gönüllü askerliğe geçişe ek olarak bir ordunun kurumsal modelden uzaklaşmasının diğer işaretleri şunlar olabilir: (1) askeri personelin sahip olduğu aile yardımı, aile bireylerine sağlık sigortası, emeklilik düzenlemeleri gibi kolaylıkların azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması; (2) ordunun gönüllü askerlik uygulaması sebebiyle toplumu temsil niteliğini kaybetmesi (farklı sınıf, ırk ve etnisiteden bireylerin eşit oranlarda temsilinin sağlanamaması sebebiyle); (3) askeri personelin artan bir şekilde lojman dışında oturma isteği; (4) asker eşlerinin geleneksel sosyal faaliyetlere katılma konusundaki artan isteksizlikleri; (5) genel olarak askerlik mesleğine yönelik artan isteksizlik ve ilgisizlik; ve (6) askeri personel arasındaki sorun ve problemlerin artan bir şekilde dava sürecine dönüştürülmesi. Bütün bu sebepler, ordu içerisinde artan mesleki yönelimlerin göstergesi olarak sunulabilir (Moskos, 1977).

Moskos'un Kurum-Meslek modeliyle izah etmeye çalıştığı ordu içerisindeki rol yönelimleri ve mentalite konusundaki değişimi Kasurak (2011) iki farklı askerlik görüşüyle açıklamaktadır. Gelenekselci görüş, daha çok askerliği bir kurum şeklinde ele alan, askerin toplumdaki kopukluğunu öngören, liderlik fikrinin ön planda olduğu ve problemlerin dışarıya yansıtılmadan kendi içinde halledildiği bir görüştür. Diğer yandan modernist askerlik görüşü ise, asker ile sivilin yaklaşmasını savunan, kadınların ve azınlıkların askeri personel olmasının önündeki engellerin kaldırılmasını ve bu grupların daha etkin bir şekilde temsilinin sağlanmasını destekleyen, eğitimi ön plana alan, dışa dönük ve ulusal güvenlik stratejilerinde aktif rol almaya istekli bir görüştür. (Kasurak 2011). Bu durumda, Moskos'un kurum modelinin Kasurak'ın gelenekselci askerlik görüşüyle, meslek modelinin de modernist askerlik görüşüyle eşdeğer olduğunu ifade edebiliriz. Yani, Moskos (1977) ve Kasurak'a (2011) göre, ordu kurumsal bir formattan mesleki bir formata hareket halindeyken, aynı zamanda gelenekselci bir askeri görüşten modernist bir askeri görüşe doğru da hareket halindedir.

Yukarıda belirtildiği şekilde, Moskos (1976, 1977), kurumsal rol yönelimini fedakarlık ve kendini adama ile tanımlarken, mesleki rol yönelimini pazar değeri ve kişisel çıkar ile tanımlamıştır. Rol yönelimleri konusundaki bu fark, Merton (1957) ve Gouldner'in (1957) örtülü sosyal kimlikler üzerine geliştirdikleri teorilerindeki yerel-kozmpolit (local-cosmopolitan) rol yönelimleri farkına dayanmaktadır. Yerel ve kozmpolit rol yönelimleri arasındaki fark ile kastedilen, kendini kısıtlı bir yapının parçası olarak gören bir birey ile kendini kısıtlamalardan sıyrılmış bir birey arasındaki farka benzemektedir. Örneğin, kendisini bir laboratuvarın parçası olarak gören bir doktorun yerel rol yönelimine sahip olduğunu kabul edersek, kendisini profesyonel bir bilim adamı olarak gören ve laboratuvara kısıtlamayan bir doktorun da kozmpolit rol yönelimine sahip olduğunu söyleyebiliriz (Stahl vd., 1978). Bu durumda, yerel-kozmpolit farkından hareketle, silahlı kuvvetler personelinin Kurum-Meslek rol yönelimleri farkını şu şekilde örneklendirebiliriz. Ordudaki görevli bir personel, yaptığı işi diğer herhangi bir iş gibi ekonomik manada, kar ve çıkar amaçlı değerlendirirse, kendisinin mesleki rol yönelimine sahip olduğu ifade edilir. Aksine, aynı personel icra ettiği görevin zorluklarına ekonomik bir çıkar için değil de ulusal güvenliğin gerekliliği için katlanıyorsa, kendisinin kurumsal rol yönelimine sahip olduğu ifade edilir (Stahl vd., 1978). Verilen örnek ışığında Moskos'un hipotezi şunu ifade eder: her geçen gün silahlı kuvvetler personeli yaptıkları işi artık kurumsal bir görev olarak değil, sadece geçimlerini sağlayacak ve maddi ihtiyaçlarını yerine getirecek bir iş olarak görüyorlar.

Sonuç olarak, zorunlu askerlik uygulamasından gönüllü askerlik uygulamasına geçiş ordu yapısında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişikliklerden en önemlisi de Moskos'a (1977) göre ordunun kurumsal bir formattan mesleki bir formata doğru hareket etmesidir. Bu durum aynı zamanda askeri personelin görev algılarında ve rol yönelimlerinde de önemli değişikliklere sebep olmuştur. Askerliği bir kariyer, bir yaşam biçimi olarak görenler yavaş yavaş askerliği herhangi bir meslekten farklı görmemeye başlamışlardır. Moskos'un modeli geliştirildiği dönem itibarıyla çok dikkat çekmiş ve birçok araştırmacı tarafından empirik testlere ve değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bir sonraki bölümde bu test ve değerlendirmelere yer verilecektir.

4. Kurum-Meslek Modeli Uygulamaları

Moskos'un Kurum-Meslek modeli birçok araştırmacı tarafından farklı uygulamalarla test edilmiştir. Bu hususta öne çıkan çalışmalar detaylarıyla aşağıda sunulmuştur.

Stahl vd. (1978, 1980, 1981), ABD hava kuvvetlerinde kurumsal rol yönelimlerinden mesleki rol yönelimlerine doğru değişimi test edebilmek için ilki 1977

yılında 10000'den fazla askeri personele uygulanan, ikincisi ise 1980 yılında daha az sayıdaki ancak yeterli oranda temsil niteliği olan bir örnekleme uygulanan iki çalışma yapmışlardır. Bu çalışmalarda, Kurum-Meslek modelini test edebilmek için iki adet ölçek geliştirmişlerdir: kurumsal rol yönelimi ölçeği ve mesleki rol yönelimi ölçeği. Kurumsal ve mesleki rol yönelimi ölçekleri dörder soruya verilen cevaplar sonucunda elde edilmiştir. Kurumsal ve mesleki rol yönelimi ölçeklerini oluşturabilmek için Tablo 1'deki ifadelerle verilen cevaplar kullanılmıştır.

Tablo 1: Kurumsal ve Mesleki Rol Yönelimi Ölçekleri
(Stahl vd., 1978, 1980, 1981)

Kurumsal rol yönelimi ölçeği	Mesleki rol yönelimi ölçeği
1. Silahlı kuvvetler personeli görevin tamamlanmasına kişisel çıkarlardan daha fazla önem vermelidir.	1. Eğer yarın silahlı kuvvetlerdeki görevimden ayrılırsam benim için özel sektörde kazanç, görevler ve sorumluluklar açısından şu anki işime kıyasla bir iş bulmam oldukça zor.
2. Günümüz silahlı kuvvetlerindeki disiplini durumu hakkındaki fikriniz nedir?	2. Silahlı kuvvetler lojmanı yaşamak için oldukça uygun bir mekandır.
3. Silahlı kuvvetlerin alt kademelerindeki personelin performans ve davranışlarını kontrol amacıyla daha fazla gözetim uygulanmalıdır.	3. Silahlı kuvvetler benden işimle ilgili olmayan birçok aktiviteye katılmamı bekliyor.
4. Keşke silahlı kuvvetler personeli ulusal güvenlik konusunda daha fazla ilgili olsalar.	4. Bir birey sivil hayatta silahlı kuvvetlere göre daha fazla ara yapma (boş zaman, dinlenme imkanı gibi) imkanı bulabiliyor.

Tablo 1'deki ölçekler doğrultusunda Stahl vd. (1978, 1980, 1981) 1978 yılındaki ilk örneklemeden 1980 yılındaki ikinci örnekleme kadar geçen üç yıllık sürede birçok rütbedeki silahlı kuvvetler personeline mesleki yönelime doğru açık bir değişimin olduğunu, ancak bazı rütbedeki personelin de kurumsal yönelime doğru küçük değişimler gösterdiğini bulmuşlardır. Sonuç olarak, Stahl vd. (1978, 1980, 1981) Moskova'nın hipotezinin yarı doğru olduğunu ifade etmektedirler. Yani, silahlı kuvvetler personeline mesleki yönelimler doğrultusunda bir artış vardır, ancak bu artış kurumsal yönelimlerde bir düşüşü gerektirmemektedir.

Stahl vd. (1980), özellikle kariyeri sürdürme niyeti ve iş memnuniyetinin kurumsal yönelimlerle doğru orantılı ve mesleki yönelimlerle ters orantılı olduğu bulgusundan hareketle, askerliği bir kariyer olarak gören ve dolayısıyla askeri değerleri ve normları daha güçlü bir şekilde benimseyen bireylerin kurumsal yönelim ölçeğinde daha yüksek ve mesleki yönelim ölçeğinde daha düşük bir skor elde ettiğini ifade etmektedirler. Ayrıca, bu yazarlar, ABD silahlı kuvvetleri bünyesinde rütbe farklılıklarının da bireylerin daha çok kurumsal yönelimde veya mesleki yönelimde olup olmadıklarını etkilediğini bulmuşlardır. Örneğin, kıdemli astsubayların kıdemli subaylardan daha fazla kurumsal yönelimli ve daha az mesleki yönelimli olduğunu; kıdemli subayların kıdemli subaylardan daha fazla kurumsal

yönelimli ve daha az mesleki yönelimli olduğunu; subayların yedek subaylardan daha fazla kurumsal yönelimli ve daha az mesleki yönelimli olduğunu; doktoralı personelin böyle bir derecesi olmayan personelden daha az kurumsal yönelimli ve daha fazla mesleki yönelimli olduğunu; ve son olarak sivilden daha fazla arkadaşı olan askeri personelin olmayan askeri personelden daha az kurumsal yönelimli ve daha fazla mesleki yönelimli olduğunu bulmuşlardır (Stahl vd., 1980).

Segal vd. (1979), ABD’de gönüllü askerlik uygulamasına geçilmesinden sonra, gönüllü askerlik ve zorunlu askerlik uygulamalarının askeri personelin yaptıkları işlere yönelik algılarını ne şekilde etkilediğini incelemişlerdir. 1973’te gönüllü askerlik yapan örnekleme 1943’te zorunlu askerlik yapan örneklem kıyaslaması sonucunda zorunlu askerlik yapan askerlerin yaptıkları görevlere daha olumlu bir bakışları olduğunu bulmuşlardır. Segal vd. (1979), 1973’te görev yapan ve 1943’te İkinci Dünya Savaşı’na katılmış olan ABD askerlerinin iş memnuniyeti kıyaslamasında, İkinci Dünya Savaşı’ndaki askerlerin 1973’teki askerlere kıyasla mesleklerine karşı daha pozitif duygular içinde olduklarını, işlerini daha az değiştirme isteği içinde olduklarını, yetenekli bir askerin terfi edeceğine olan inançlarının daha yüksek olduğunu, işlerine karşı daha ilgili olduklarını, işlerini yapmaya değer bulduklarını, işlerini yerine getirmek için tüm imkanlarını kullanmaya daha istekli olduklarını, işlerinden daha memnun olduklarını, sahip oldukları işle ne yapabilecekleri konusunda kendilerine bir şans verildiği düşüncesinin daha fazla olduğunu ve ordunun iyi durumda olduğu konusunda daha inançlı olduklarını bulmuşlardır.

Segal vd. (1979), kurumsal ve mesleki rol yönelimlerine sahip olan iki farklı askeri personel grubunun farklı seviyelerde iş memnuniyetine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Segal (1977), bir diğer çalışmada, aynı hususu askeri personel ile sivil sektör çalışanları arasında incelemiştir. Bu çalışmada, Segal (1977), gönüllü askerlik uygulamasına katılan ve mesleki yönelimlere sahip olan askeri personelin iş memnuniyetinin sivil sektör çalışanlarına göre düşük olduğunu bulmuştur. Burada ilgi çeken nokta, hem sivil sektör çalışanlarının hem de gönüllü askerlik yapan personelin mesleki rol yönelimlerine sahip olması, ancak iş memnuniyeti konusundan iki grubun arasında önemli farklılıkların bulunmasıdır. İş memnuniyeti konusundaki bu farklılıkların sebebi, gönüllü askerlik uygulamasına başvurup orduya katılan askeri personelin sivil sektörde kendilerine uygun bir iş bulamayıp bu kararı zorunlu olarak vermeleri ihtimalidir (Segal vd., 1979).

Alpass vd. (1999), Yeni Zelanda ordusunu inceledikleri çalışmalarında muharip sınıfları kurumsal modelle ve muharebe destek sınıflarını da mesleki modelle eşleştirmişlerdir. Bu tür bir eşleştirmenin sebebi, muharip sınıfların muharebe destek sınıflarına kıyasla daha resmi ve merkezî yapısıdır. Ayrıca, Alpass vd. (1999), muharip sınıfların geleneksel mekanik tür ve muharebe destek sınıflarının

ise organik tür askeri yapıları temsil ettiğini düşünmektedirler. Muharip sınıflara mensup askeri personelin muharebe destek sınıflarındaki eşdeğerlerine göre liderlerini daha fazla desteklediklerini ve kendi grupları içinde daha bütünleşik ve işbirlikçi olduklarını da iddia etmektedirler. Bu sebeple, Alpass vd. (1999)'ne göre Yeni Zelanda ordusunun muharip sınıfları Moskos'un (1977) kurumsal modeline daha yakinken, muharebe destek sınıfları mesleki modeline daha yakındırlar.

Bu çalışmayla Alpass vd. (1999), Yeni Zelanda ordusunda kurumsal ve mesleki model ile eşleştirdikleri muharip ve muharebe destek sınıfları arasında önemli oranda iş memnuniyeti, psikolojik sağlık durumu ve genel sağlık durumu farklılıkları bulmuşlardır.

Kurum-Meslek modeli üzerine bir diğer çalışma Cotton'ın (1981) 1978 sonları ile 1979 başları arasında Kanada Silahlı Kuvvetleri'nden 1636 askeri personel üzerine uyguladığı "Askeri Değerler Sistemi Ölçeği"dir. Cotton'a (1981) göre, Kanada Silahlı Kuvvetleri'nde mesleki yönelimlere doğru bir geçiş gözlemlense de, özellikle muharip sınıflara mensup bireylerde halen daha kurumsal rol yönelimleri ağırlığını sürdürmektedir. Cotton (1981), muharip sınıfa mensup, yüksek rütbedeki ve askerliği daha çok kariyer olarak gören asker kişilerin kurumsal rol yönelimlerinin daha yüksek olacağını iddia etmektedir. Bu amaçla geliştirdiği ölçeği silahlı kuvvetlerin nasıl organize edilmesi gerektiği ile ilgili askeri personelin rol gereksinimlerine yönelik altı maddeden oluşmaktadır. Bu altı madde Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Askeri Değerler Sistemi Ölçeği (Cotton, 1981)

1. Hiç kimse istemediği bir görevi yapmaya zorlanmamalıdır.
2. Bir askerin mesai saatleri dışında yaptıkları silahlı kuvvetleri ilgilendirmez.
3. Silahlı kuvvetler personeli operasyonel görevlerinin icrası esnasında bireysel ve ailevi problemlerden etkilenmemelidir.
4. Mesai saatleri dışında rütbe farkları önemsiz olmalıdır.
5. Silahlı kuvvetler personelinin özel hayatında yaşadıkları onun amirinin sorunu olmamalıdır.
6. Silahlı kuvvetler personeli için bireysel istekler operasyonel gereksinim ve önceliklerden sonra gelmelidir.

Tablo 2'deki ölçeği kullanarak hazırladığı çalışmasında Cotton (1981), belli oranda mesleki yönelimlere sahip personeli bulunsa da, Kanada Silahlı Kuvvetleri'nde geçerli modelin halen daha kurumsal model olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, kurumsal modelin etkinliğini sürdürmesi mesleki modele doğru bir geçişin olduğu gerçeğini de ortadan kaldırmamaktadır.

Bu bölümde incelenecek son çalışma, 1978 ilkbahar ve yazında Maryland Üniversitesi sosyologları tarafından Avrupa ve ABD'deki 45 tugay seviyesindeki birlikten 521 askeri personel üzerine uygulanan bir anket çalışmasıdır (Segal, 1986). Anket katılımcılarından cevaplandırılması istenen ifadeler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3'deki beş madde ile (son madde ters kodlanarak) bir ölçek oluşturulmuştur. Yani, ilk dört maddeye katılan ve son maddeye katılmayan katılımcıların elde ettikleri kurumsal yönelim skoru düşük, tam tersini yapanların skoru da yüksek olacaktır. Ölçeğin dağılımı incelendiğinde normal dağılıma sahip olduğu, ortalamanın, medyanın, ve modun 2.5 seviyesinde ve standart sapmanın da 0.5 seviyesinde olduğu görülmüştür. Buradan şu anlaşılmalıdır: Moskos'un iddia ettiği gibi kurumsal yönelimlerden mesleki yönelimlere doğru bir hareket mevcutsa da, bu durum kurumsal yönelimlerin tamamen ortadan kalkmasını gerektirmez. Yani, tipik askerlik hizmeti hem kurumsal hem de mesleki rol yönelimlerini aynı anda barındırabilir (Segal, 1986).

Tablo 3: Maryland Üniversitesi Anket Uygulaması (Segal, 1986)

1. Çoğu asker her zaman için yerine getirdikleri askerlik hizmetini öncelikle bir meslek olarak görmüşlerdir.
2. Çoğu asker şu anda yerine getiriyor oldukları askerlik hizmetini öncelikle bir meslek olarak görüyorlar.
3. Askerler yerine getirdikleri askerlik hizmetini öncelikle bir meslek olarak görmeliler.
4. Yerine getirdikleri askerlik hizmetini öncelikle bir meslek olarak gören askerler savaş ortamında da iyi hizmet verirler.
5. Yerine getirdikleri askerlik hizmetini öncelikle bir çağrı olarak gören askerler, askerlik hizmetini öncelikle bir meslek olarak gören askerlere kıyasla savaş ortamında daha iyi hizmet verirler.

Bu bölümde ele alınan çalışmalar, Kurum-Meslek modelinin silahlı kuvvetler için uygulanabilirlik seviyesini ölçmüş ve günümüzde kurumsal yönelimlerden mesleki yönelimlere doğru meydana gelen hareketin farklı ordular bazında gerçekliğini test etmişlerdir. Ayrıca, bu çalışmalar ile Kurum-Meslek modelinin bazı eksiklikleri ve yanlışları da ortaya konulmuştur. Bir sonraki bölümde, özellikle bu bölümde bahsedilen çalışmalar ışığında araştırmacıların Kurum-Meslek modeli hakkındaki eleştirilerine yer verilecektir.

5. Kurum-Meslek Modeline Yönelik Eleştiriler

Moskova'nın Kurum-Meslek modeli, silahlı kuvvetlerin gelişimine yönelik yenilikçi bir bakış açısı sunmuş olsa da, uygulanabilirliği birçok araştırmacı tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Örneğin, Janowitz'e (1977) göre, Moskova'nın iddia ettiği şekilde ABD ordusunun bir kurum modelinden bir meslek modeline doğru hareketi, özellikle de gönüllü askerliğin başlamasıyla birlikte ele alındığında, hem çözümsel hem de deneysel olarak temeli olmayan bir yaklaşımdır. Janowitz (1977), silahlı kuvvetlerin halen daha kurumsal bir modele sahip olduğunu savunmaktadır. Eğer Moskova'nın da belirttiği gibi kurumsal bir formattan mesleki bir formata doğru bir değişiklik olsaydı, asker sınıfının çok daha belirgin değişiklikler göstermesi gerekirdi. Örneğin, (1) asker sınıfının yetenek ve yeterlilik seviyesinde düşüşler görülmesi gerekirdi; çünkü bir kurum olarak askerlik meslek gerekliliklerinden daha fazla yetenek ve yeterlilik istemektedir. (2) Rütbeli personelin belirgin şekilde karar alma mekanizmalarında ve kendi kendini yönetebilme hususlarında gerilemeler görülmesi gerekirdi. Janowitz'e (1977) göre, rütbeli personel halen daha karar alma mekanizmalarında etkinliğini sürdürmektedir. Son olarak, (3) rütbeli personel ve asker sınıfının kurumsal bütünlük ve kurumsal kimlikleri hususunda zayıflamaların görülmesi gerekirdi; ancak bireyler arasında bazı gerilimlerin ve memnuniyetsizliklerin olmasına rağmen, Janowitz (1977) bunun bir zayıflama olarak adlandıramayacağını ifade etmektedir.

Janowitz'e (1977) göre, silahlı kuvvetlerin kurumsal modeli sürdürebilemesi için yukarıda belirtilen üç unsurun, yani (1) yetenek ve yeterlilikler, (2) kendi kendini yönetme ve denetim ve (3) kurumsal bütünlük ve kurumsal kimliğin yüksek seviyelerde olması gerekmez. Bu üç unsur yeterli oranlarda mevcut ise ve bireyler arasında etkin bir bütünleşme sağlayabiliyorsa görevlerin yerine getirilmesi için yeterlidir. Burada önemli olan, 1960'lardan itibaren ordu içerisinde artan miktarda sivil nüfusun oluştuğu ve asker-sivil yakınlaşmasının meydana gelmesine rağmen bu durumdan bir "toplam sıfır sonucu"nın (zero-sum game veya zero-sum system) çıkarılamayacağıdır. "Toplam sıfır sistemi"nden kasıt, bir ordudaki mesleki rol yönelimlerinin kurumsal rol yönelimlerini ortadan kaldırması gerekliliğidir. Yani, Moskova'nın (1977) hipoteziyle ortaya koyduğu "toplam sıfır sistemi"ne göre, bir silahlı kuvvetler personelinin sivil hayata yönelik elde ettiği yetenekler ancak onun sahip olduğu geleneksel askeri yeteneklerinin azalmasıyla mümkün olacaktır. Bu durumda, silahlı kuvvetlerde görevli bir teknisyenin, mühendisin, ya da doktorun hem mesleğinde çok yetenekli hem de aynı zamanda çok fedakar ve sadık bir askeri personel olması beklenemez. Diğer bir deyişle, bir birey hem çok yüksek kurumsal hem de mesleki bir yönelime sahip olamaz (Stahl vd., 1980). Bu iddiaya cevap olarak Janowitz (1977), Moskova'nın mesleki model olarak adlandırdığı rol yönelimlerinin ordu içerisinde artış göstermesine rağmen,

ordunun kurumsal modele özgün özelliklerini barındıramayacağı fikrinin kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir. Ordu, hem kurumsal hem de mesleki bazı özellikleri içinde barındırır; ancak, bu durum ordunun kurumsal niteliğini kaybettiği anlamına gelmez (Janowitz, 1977).

Bazı araştırmacılara göre, toplumun zaman içerisinde rasyonelleşmesi ve bununla eş zamanlı olarak silahlı kuvvetlerin profesyonelleşmesi, liderlik ve birlik ruhu gibi soyut değerlerin ordu ve askeri personel için gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır. Örneğin, Segal ve Segal (1970) silahlı kuvvetler mensuplarının birbirlerine güçlü ve etkili bağlarla bağlı olduğunu ve bu bağlar sayesinde oluşan grup bilincinin de askerlik mesleğini bir toplum geleneği ve bir kültürel bilinç olarak desteklediğini belirtmektedirler. Bu sebeple de, silahlı kuvvetlerin kurum modelinden meslek modeline geçiş tezinin bir yere kadar gidebileceğini, ancak bunun bir sınırı olduğunu ifade etmektedirler (Segal ve Segal, 1983; Segal, 1986). Bununla bağlantılı olarak Segal (1986) de, kurum ve meslek kavramlarının Moskos'un (1977) belirttiği gibi iki zıt kutup olmadığını, aslında bu ikisinin birbirinden bağımsız iki kutup olduğunu ifade etmektedir. Kısacası, bir ülkenin silahlı kuvvetleri aynı zamanda hem kurum hem de meslek modeline sahip olabilir. Segal (1986), burada Janowitz'e (1977) katılmakta ve Moskos'un (1977) iddia ettiği üzere ordu içerisinde bir "toplam sıfır sistemi"nin (zero-sum game veya zero-sum system) varlığını sürdürmeyeceğini düşünmektedir. Bu kapsamda, Segal (1986) "faydacı profesyonellik" (pragmatic professionalism) kavramını ortaya atmıştır. Faydacı profesyonellikten kasıt, silahlı kuvvetlerin geleneksel yani kurumsal değer ve normlardan vazgeçmeden mesleki değerlere de önem verebilmesidir. Bu kavramla, silahlı kuvvetlerin çıkarları doğrultusunda hem kurumsal hem de mesleki modeli uygulamalarına dahil edebileceği ifade edilmektedir. Janowitz (1977) ve Segal'e (1986) ek olarak Caforio (1988) da silahlı kuvvetlerin, içerisinde mesleki ve profesyonel pozisyonları da barındıran kurumsal bir yapı olduğunu ifade etmektedir.

Stahl vd. (1980), yaptıkları çalışmayla Janowitz (1977), Segal (1986) ve Caforio'nun (1988) düşüncelerini destekleyecek bulgulara ulaşmışlardır. Katılımcılarının kurumsal ve mesleki rol yönelimlerini ölçtükleri çalışmalarında, Stahl vd. (1980), askeri personelin yaklaşık %20'sinin (%19.2) kurum ve meslek ölçeklerinin her ikisinde de yüksek skor elde ettiklerini, geriye kalan yaklaşık %80'in ise düşük kurum-düşük meslek (%26.6), düşük kurum-yüksek meslek (%26.8) ve yüksek kurum-düşük meslek (%27.4) kategorilerine dağıldıklarını bulmuşlardır. Bu sonuçlar, Janowitz'in (1977) iddia ettiği şekilde silahlı kuvvetler içerisinde bir "toplam sıfır sistemi"nin var olmadığını ve silahlı kuvvetler bünyesindeki kurumsal ve mesleki rol yönelimlerinin Segal'in (1986) iddia ettiği "pragmatik profesyonellik" fikrini destekleyecek şekilde bir dağılım oluşturduğunu göstermektedir.

Son olarak, Alpass vd. (1999) de çalışmalarında silahlı kuvvetlerin hem kurumsal hem de mesleki özellikleri içinde barındırdığını ifade etmektedirler. Kaçınılmaz şekilde silahlı kuvvetler diğer sivil kurumlara kıyasla daha fazla oranda kurumsal modele yakınlık gösterse de, Alpass vd.'ne (1999) göre, şu da reddedilemeyecek bir gerçektir ki, bazı mesleki modelde bulunan özellikler silahlı kuvvetlerin etkin çalışabilmesi için gereklidir. Sonuç olarak, silahlı kuvvetlerin etkin bir şekilde görev yapabilmesi için yüksek teknolojiye sahip olması, rasyonel bir şekilde yönetilmesi (mesleki model özellikleri), ancak aynı zamanda da geleneksel liderlik ve ast-üst ilişkileriyle de dengelenmesi (kurumsal model özellikleri) esas olmalıdır (Segal ve Segal, 1986).

6. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Moskos'un Kurum-Meslek modeli toplumun ve silahlı kuvvetlerin rasyonelleşmesi ve profesyonelleşmesi göz önünde bulundurularak ele alınmış, modelin detaylı analizi yapılmış, model hakkında gerçekleştirilen test ve uygulamalar incelenmiş ve son olarak da modele yönelik eksiklikler ve eleştiriler üzerinde durulmuştur.

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, Moskos'un Kurum-Meslek modeli sivil toplumdan hayli uzaklaşmış ve kopmuş bir askeri organizasyon yapısıyla, sivil toplum ile hayli yakınlaşmış ve bütünleşmiş bir askeri organizasyon yapısını bir bütün olarak kurumsal ve mesleki rol yönelimleri açısından ele almaktadır. Moskos'un ilk olarak 1976 yılında geliştirdiği Kurum-Meslek modeli (Moskos, 1976, 1977), 4. Bölümde görüldüğü üzere birçok defa test edilmiş ve 5. Bölümde görüldüğü üzere çok sayıda eleştiriye maruz kalmıştır. Bu sebeple, Moskos, modelini eleştiriler doğrultusunda gözden geçirmiş ve Moskos (1986)'da modelini güncellemiştir. Bu çalışmasında Moskos (1986), modeline yöneltilen eleştirilere katılarak (Janowitz, 1977; Segal, 1986; Caforio, 1988), silahlı kuvvetlerin ne tamamen sivil toplumdan kopmuş olduğunu, ne de tamamen onunla bütünleşmiş olduğunu söyler. Moskos'a (1986) göre, burada bahsedilen, iki aşırı uç arasındaki süreçte silahlı kuvvetlerin yapı olarak kurumsal formattan mesleki formata doğru geçiş yapmakta olduğudur. Moskos'un Kurum-Meslek modeliyle ortaya konan, zaman içerisinde silahlı kuvvetler bünyesinde kurumsal rol yönelimlerinden mesleki rol yönelimlerine doğru olduğu iddia edilen değişiklikler Tablo 4'de özetlenmiştir.

Tablo 4: Askeri Organizasyonlar: Kurumsal ve Mesleki (Moskos, 1986)

Değişken	Kurumsal	Mesleki
Meşruiyet	Kuralcı Değerler	Pazar Ekonomisi
Üstlenilen Rol	Geniş ve Ayrıntılı	Belirli ve Özel
Yapılan Hizmetin Karşılığının Temeli	Rütbe ve Kıdem	Yetenek Seviyesi ve İnsan Gücü
Yapılan Hizmetin Karşılığının Türü	Çoğunlukla Parasal Değil veya Ertelemiş (Örneğin Emeklilikte Alınacak)	Maaş ve Ek Ödemeler
Yapılan Hizmetin Karşılığının Seviyesi	Düşük Ödeme	Yüksek Ödeme
İkametgah	İşe Yakın Lojman Türü	İşten Uzak Sivil Hayat
Eş Durumu	Askeri Toplumla Bütünleşmiş	Askeri Toplumdan Uzak
Toplumsal Saygı	Hizmet Kavramı Temelinde Saygı	Yapılan Hizmetin Karşılığının Temelinde Prestij
Referans Grupları	Organizasyon İçerisinde Dikey	Organizasyon Dışında Yatay
Performans Değerlendirmesi	Bütünsel ve Niteliksel	Bölünmüş ve Niceliksel
Hukuk Sistemi	Askeri Yargı	Sivil Yargı
Hizmet Süresi Sonrası Statü	Emekli Asker İmtiyazları	Sivillerle Aynı Durum

Kısaca izah etmek gerekirse, bir kurum, değerler ve normlarla meşrulaştırılır ve kurumda birey değil bütün ön plandadır. Burada öne çıkan değerler ülke, onur ve görev gibi kavramlarda saklıdır. Bir meslek ise, pazar piyasası açısından tanımlanır. Değer ve normlardan ziyade arz ve talep dengesi ön plandadır. Kurumsal modelde, silahlı kuvvetler personeli atanmış bir görevi olsa da, özellikle 24 saat göreve hazır olma durumu gereği, başka görevleri de yapmaya hazır olmalıdırlar. Bu nedenle görevler çeşitli ve ayrıntılıdır. Mesleki modelde ise, bireyin görevi bellidir ve sadece onu yapması istenir ve beklenir. Bireyin yaptığı işin dışındaki tavır ve davranışları çalıştığı organizasyonu ilgilendirmez. Kurumsal modelde, elde edilen gelirin temeli rütbe ve kıdemdir. Mesleki modelde ise, bireyin gelirine pazar piyasası ve bireyin yetenek seviyesi karar verir. Kurumsal modelde, normal şartlarda elde edilen gelir pazar şartlarında askeri personelin sivil sektördeki kendi eşdeğerlerine göre düşüktür; ancak bu durum maddi olmayan kazançlarla (üniforma, lojman, yemek ve sağlık giderleri konusunda) giderilir. Mesleki modelde ise, yüksek ödeme, maaş ve dönemsel ek ödemelerle sağlanır. Kurumsal modelde, bireyin kurumla bütünleşmesi beklenir; bu sebeple de, işe yakın lojman türü yerlerde ikamet etmesi ve evliyse eşinin askeri kuralları benimsemesi ve kurum tarafından düzenlenen aktivitelere katılımı beklenir. Mesleki modelde ise, iş dışında, işten uzak olma esastır. Kurumsal modelde, askeri personel görevini ne kadar fedakarca yaparsa o kadar toplumdan saygı görür. Mesleki modelde ise,

birey yaptığı işi ne kadar iyi yaparsa o kadar prestij kazanır. Kurumsal modelde, organizasyonlar dikey şekilde düzenlenmiştir; bu sebeple de bireyler ast ve üstlerine göre kendi tavır ve davranışlarını belirlerler. Mesleki modelde ise, bireyler kendi eşdeğerleriyle kendilerini bir görür ve onlara göre tavır ve davranışlarını belirlerler. Kurumsal modelde, silahlı kuvvetler personeli bir bütün olarak daha çok niteliksel yönüyle değerlendirilirken, mesleki modelde, birey özel olarak performansına göre değerlendirilir ve bu aşamada daha çok niceliksel standartlar kullanılır. Kurumsal modelde, bireyler arasında çıkan anlaşmazlıklar ast-üst ilişkileri çerçevesinde çözülür ve sorun dışarıya yansıtılmaz. Mesleki modelde ise, sivil yargı yollarına başvurulur. Son olarak, kurumsal modelde emeklilik sonrası askeri personel bazı haklara kavuşurken (örneğin OYAK türü ilave gelirler), mesleki modelde sivil sektör çalışanlarına benzer bir durum vardır (Moskos, 1986).

Moskos (1977, 1986), Kurum-Meslek modeli ile özellikle 1970'li yılların başından itibaren gönüllü askerliğin uygulanmasıyla beraber silahlı kuvvetlerin tarihsel gelişimini geniş bir perspektifle ele alırken, aynı zamanda bu modelin ordular bazında uygulanmasının ülke tarihi, kültürü ve jeopolitik pozisyonu ile silahlı kuvvetlerin gelenekleri ve sivil-asker ilişkilerine göre değişiklik arz edeceğini belirtmiştir. Tablo 4'de bahsedilen kurumsal ve mesleki organizasyon farklılıkları yalnızca genel bir modeli temsil etmektedir. Bu tabloda belirtilen kurumsal ve mesleki farklılıklar, farklı ülke ve ordularda, aynı ordudaki farklı kuvvetlerde, aynı kuvvet içerisindeki farklı sınıflarda ve aynı sınıftaki farklı rütbe ve kıdemdeki askeri personelde değişik sonuçlar doğurabilir.

Kurum-Meslek modeliyle ortaya konan farklı rol yönelimleri, silahlı kuvvetlerin zaman içerisindeki değişimine ışık tutmak için sadece bir yol olarak kullanılmalı, mekanistik bir bakış açısıyla genelleme yapılmamalıdır. Çünkü, silahlı kuvvetler gibi kurumlarda zaman içerisinde meydana gelebilecek kurumsal değişiklikleri tespit etmek oldukça zordur. Bu sebeple de meydana gelebilecek böylesine kapsamlı değişiklikleri basitleştirerek kavramlaştırmak ve genelleme yapmak yanlış sonuçlar doğurabilir. Moskos'un Kurum-Meslek modeli sadece silahlı kuvvetlerdeki değişimin ne yönde olduğunu görmek ve bu değişimi tanımlayabilmek için bir yöntem olarak kullanılmalıdır.

Bu açıdan, sanayileşen ve demokratikleşen dünyanın gerekleri doğrultusunda, zaman içerisinde, birçok ülkenin silahlı kuvvetlerinde henüz meydana gelmemişse de Kurum-Meslek modeli ekseninde bir değişimin beklenmesi makul karşılanmalıdır. Özellikle, yakın gelecekte küresel bir güç olma potansiyeline, dünyanın sayılı ordularından birine ve bölgesel bir güç niteliğine sahip olan Türkiye gibi ülkelerin ordularından da Kurum-Meslek modeli ekseninde değişikliklere hazır olmaları ve yukarıda belirtildiği şekilde Moskos'un modelini gelecekte karşılaşılabilecek yapısal ve işlevsel değişiklikler doğrultusunda bir yol ve yöntem olarak kullanmaları beklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Alpass, Fiona, Nigel Long, Carol Macdonald ve Kerry Chamberlain. (1999). The Moskos Institution-Occupation Model: Effects on Individual Work Related Perceptions and Experiences in the Military. *Journal of Political and Military Sociology*. 27:67-80.
- Bachman, Jerald G., John D. Blair ve David R. Segal. (1977). The All-Volunteer Force. Ann Arbor: A Study of Ideology in the Military. University of Michigan Press.
- Bell, John M. (1986). Professional Military Education: Tasks, Topics, Needs. *Armed Forces & Society*. 12:419-430.
- Caforio, Giuseppe. (1988). The Military Profession: Theories of Change. *Armed Forces & Society*. 15:55-69.
- Cotton, Charles A. (1981). Institutional and Occupational Values in Canada's Army. *Armed Forces & Society*. 8:99-110.
- Durkheim, Emile. (1949). The Division of Labor in Society, Trans. By G. Simpson. Glencoe, IL: Free Press.
- Feld, M. D. (1975). Military Professionalism and the Mass Army. *Armed Forces & Society*. 1:191-214.
- Goffman, Erving. (1961). On the Characteristics of Total Institutions. In *Symposium on Preventive and Social Psychiatry* (pp. 43-84).
- Gouldner, A. W. (1957). Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles. *Administrative Science Quarterly*. 62:281-306.
- Huntington, Samuel P. (1957). The Soldier and the State. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Janowitz, Morris. (1960). The Professional Soldier. New York: Free Press.
- Janowitz, M. (1977). From Institutional to Occupational: The Need for Conceptual Continuity. *Armed Forces & Society*. 4:51-54.
- Janowitz, Morris ve Charles C. Moskos. (1974). Racial Composition in the All-Volunteer Force. *Armed Forces & Society*. 1:109-123.
- Kasurak, Peter. (2011). Concepts of Professionalism in the Canadian Army, 1946-2000: Regimentalism, Reaction, and Reform. *Armed Forces & Society*. 37:95-118.
- Merton, Robert K. (1957). Social Theory and Social Structure. Chicago: Free Press of Glencoe.
- Moskos, Charles. (1976). Armed Forces in American Society: From Institution to Occupation. *Proceedings, Fifth Symposium on Psychology in the Air Force, U.S. Air Force Academy*. 1-5.
- Moskos, Charles C. (1977). From Institution to Occupation: Trends in Military Organization. *Armed Forces & Society*. 4(1):41-50.
- Moskos, Charles C. (1981). Making the All-Volunteer Force Work: A National Service Approach. *Foreign Affairs*. 17-34.
- Moskos, Charles C. (1986). Institutional/Occupational Trends in Armed Forces: An Update. *Armed Forces & Society*. 12:377-382.

- Moskos, Charles C. and Frank R. Wood. (1988). *The Military: More than Just a Job?* Potomac Books Inc.
- Segal, David R. (1975). Civil-Military Relations in the Mass Public. *Armed Forces & Society*. 1:215-229.
- Segal, David R. (1977). Worker Participation and the Future Management of the Armed Forces. In *Military Unions*, edited by William J. Taylor, Jr., Roger J. Arango, and Robert S. Lockwood. Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Segal, David. (1986). Measuring the Institutional/Occupational Change Thesis. *Armed Forces & Society*. 12:351-376.
- Segal, David R. ve Mady W. Segal. (1970). Models of Civil-Military Relations at the Elite Level. *Working Papers of the Center for Research on Social Organization*, Department of Sociology, University of Michigan.
- Segal, David R., Mary Scheuer Senter ve Mady Wechsler Segal. (1978). The Civil-Military Interface in a Metropolitan Community. *Armed Forces & Society*. 4:423-448.
- Segal, David R., Barbara Ann Lynch ve John D. Blair. (1979). The Changing American Soldier: Work-Related Attitudes of U.S. Army Personnel in World War II and the 1970s. *American Journal of Sociology*. 85(1):95-108.
- Segal, David R. ve Mady W. Segal. (1983). Change in Military Organizations. *Annual Review of Sociology*. 9:151-170.
- Stahl, Michael J., T. Roger Manley ve Charles W. McNichols. (1978). Operationalizing the Moskos Institution-Occupation Model: An Application of Gouldner's Cosmopolitan-Local Research. *Journal of Applied Psychology*. 63: 422-427.
- Stahl, Michael J., Charles W. McNichols ve T. Roger Manley. (1980). An Empirical Examination of the Moskos Institution-Occupation Model. *Armed Forces & Society*. 6:257-269.
- Stahl, Michael J., Charles W. McNichols ve T. Roger Manley. (1981). A Longitudinal Test of The Moskos Institution-Occupation Model: A Three-Year Increase in Occupational Scores. *Journal of Political and Military Sociology*. 9:43-47.
- Töennies, Ferdinand. (1957). *Community and Society*. Trans. By C. P. Loomis. East Lansing: Michigan State University Press.

YENİ ASUR DÖNEMİ'NDE YUKARI DİCLE BÖLGESİ VE TARİHİ COĞRAFYA İÇİN BAZI ÖNERİLER

Atakan AKÇAY¹ - Serdar ÖZBİLEN²

Geliş: 18.02.2018 Kabul: 16.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.396317

Öz

Büyük bir yer altı ve yer üstü zenginliğine sahip olan Yukarı Dicle Bölgesi bu çalışmanın coğrafi sınırlarını oluşturmaktadır. MÖ 11. yy. ile birlikte bölgede söz sahibi olmaya başlayan Asur Devleti, profesyonel devlet bilinci anlamında bir takım uygulamaların öncüsü olmuştur. MÖ 9. yy. ile birlikte parlak bir yükselme yaşayan Yeni Asur Devleti bölgede barınırken mükemmel bir idari yapılanmayı benimsemiş ve bir takım maddi kültür öğelerini de geride bırakmıştır. Mevcut malzemelerin yorumlanması, bölgedeki Asur varlığının hangi amaçlarla ortaya çıktığına katkı sağlayacaktır. Bunun ipuçları seramik gelenekleri, kaya kabartmaları, steller, kil tabletler, ölü gömme adetleri ve yazılı kaynakların yorumlanmasında yatmaktadır. Çalışmamızın kronolojik sınırlarını ise Yeni Asur dönemi oluşturmaktadır. Yeni Asur Devleti'nin bölgede konuşlanması neticesinde Nairi, Arami ve Şubria toplulukları ile olan ilişkilerinin irdelenmesi, yayılım politikası hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada bahsedilen coğrafya ve kronolojik sınırlar içerisinde öne sürülen bir takım yorumlar arkeolojik ve filolojik kaynakların birlikte değerlendirilmesi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yeni Asur, Yukarı Dicle Bölgesi, II. Asurnasirpal, Üçtepe, Ziyarettepe.

1 Dr. Atakan Akçay, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06500, Te - nikokullar, Ankara-TÜRKİYE, atakanakcay@gazi.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5190-4227>.

2 Serdar Özbilen, Gazi Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Doktora Programı Öğrencisi, serd - rozbilen1@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4061-5897>

SOME SUGGESTIONS FOR HISTORICAL GEOGRAPHY AND UPPER TIGRIS REGION IN THE NEO ASSYRIAN PERIOD

Abstract

The Upper Tigris Region, which has a large underground and overground richness, forms the geographical boundaries of this research. 11th century BC, The Assyrian State, which began to reign in the region, became the pioneer of a number of applications in the sense of professional state awareness. 9th century BC, the Neo Assyrian State has adopted a perfect administrative structure and has left behind a number of material cultural items while residing in the region. Interpretation of existing materials will contribute to what purpose Assyrian presence in the region emerges. The clues lie in the interpretation of ceramic traditions, rock reliefs, stellar, clay tablets, burial customs and philological sources. The chronological boundary of the our work includes the Neo Assyrian period. As a result of the deployment of the new Assyrian state in the region, the examination of its relations with the Nairi, Arami and Şubria societies provides us with important information about the propagation policy. A number of interpretations put forward within the geography and chronological boundaries mentioned in this study have been tried to be put forward together with archaeological and philological sources.

Keywords: Neo Assyrian, Upper Tigris Region, Assurnasirpal II, Üçtepe, Ziyarettepe.

1. KONUSU VE KAPSAM

MÖ 1. Bin yılda bugünkü Irak topraklarında karşımıza çıkan Yeni Asur Devleti, emperyal bir gücün temsilcisi olarak Mezopotamya tarihinin en karmaşık idare yönetim sistemine sahip devletlerinden birisi olmuştur. Yeni Asur dönemi kralı yıllıklardaki anlatımlar, periferik bölgelere yapılan baskınların yalnızca fethetmek amacı gütmeye başladığını göstermektedir. Fethedilen merkezi ya da stratejik konuma sahip merkezlerde fetih sonrasında pekiştirme (konsolidasyon) aşamasına geçilerek, bu alanların kolonize edilmesi MÖ 9. yy. 'dan itibaren başlamıştır. Yeni Asur dönemine has olan bu yaklaşım içerisinde tehcir politikası ile özellikle gruplar arasındaki birlik duyguları kırılmış şehirlerin iskânında, yeniden inşasında ve eyaletlerin insan kaynağını oluşturmada tehcir en önemli politik yöntemlerden birisi olmuştur.

Yeni Asur dönemi saraylarının duvarlarındaki isyancılara yapılan uygulamaları yansıtan çeşitli tasvirler (soyulan kafa derileri, kesilen başlar, kazıklara oturtma vb.) Asur hâkimiyet modeli içerisinde “psikolojik savaşın” önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Ele geçirilen yerlerde Asur talepleri karşılandığı oranda yerel yöneticiler iktidarda kalarak kendi kontrollerini sağlamakta ve özerk statülerini korumaktadır. Böylelikle vasalet devletler merkeze bağlı bir şekilde yönetilirken, Asur askeri yet-

kilileri istihbaratın en önemli unsuru olarak bu kentlerde bulunduruluyordu. Bu kapsamda özellikle eyalet merkezlerinden Asur başkentine gönderilen mektuplar, bir taraftan Asur kraliyet yazışmalarının niteliğini ortaya koyarken esasında birer istihbarat raporu niteliği taşımaktadır. Tüm yöneticilerin en üstünde duran “Akkberi/shaniu” unvanlı eyalet valileri ardından hiyerarşik olarak köy yöneticisi olan “Ak-rabalani” bulunmaktaydı (Parker, 2012: 867-868). Köy yöneticilerinin birincil görevleri vergi toplamaktı. Asur eyalet valilerinin ise geliştirme, güvenlik ve vergilendirme gibi üç önemli görevi vardı. Güvenlik endişeleri sınır illerinde öncelikliydi ve bu nedenle eyalet yöneticilerinin geniş bir casus ağı vardı (Parker, 2001b: 1-8).

MÖ 9. yy.’ın başlarından itibaren bölgesel nitelikteki bir gücün ötesine geçmeye başlayan Yeni Asur Devleti, hammadde, maden vb. ihtiyaçları için merkezi Asur bölgesinin sınırlarına en yakın coğrafyalardan birisi olan Yukarı Dicle Bölgesi’ne seferler düzenleme ihtiyacı duymuştur. Bu çalışmada arkeolojik ve filolojik verilerin analizine dayalı bir takım yorumlar ve öneriler ile Yukarı Dicle Bölgesi’ndeki Asur varlığı üzerine bazı fikirler üretilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bölge için daha önceden tanımlanan Asur etkileri; kronolojik perspektif, arkeolojik materyal ve yerleşim karakteri gibi, değişkenler üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın temel sorunsalı ise “etki” tanımlaması üzerinedir. Asur’un Yukarı Dicle Bölge’sindeki etkilerinin askeri sefer rotaları ile ilişkili bir yönetim modeli etrafında mı şekillendiği yoksa yerleşim ve nüfus karakteri açısından bölgenin Asur etkilerini taşımanın çok ötesinde, merkezi Asur periferi içerisinde olup olmadığı tartışılmaya çalışılmıştır.

Filolojik kaynakların Orta Asur Dönemi’nden gelen devamlığı, MÖ 1. Bin yıl (Demir Çağı) içerisindeki Asur Devlet modelini ve yayılım alanını tespit edebilmede en güçlü referansları oluşturmaktadır. Dolayısıyla yazılı kaynaklara dayanan veriler arkeolojik verilerin teyidini sağlamaktadır. Bu bağlamda her iki veriyi bir arada kullanarak güvenilirliklerini sınamak ve doğru çıkarımlar yapabilmek önemlidir. Yeni Asur’u iyi anlamının yollarından birisi de kendisinden önceki ve sonraki dönemlerin irdelenmesidir. Orta Asur dönemi siyasi yapılanması ile Yeni Asur Dönemi arasındaki farkların, yayılcı bir politikanın yansımalarını içerip içermediği önemli bir sorudur. Tunç Çağları ile Demir Çağı siyasi yapıları arasındaki temel farklılıkların Yeni Asur modeli içinde nasıl geliştiği, uzak coğrafyaların askeri olarak elde tutulmasına yönelik yayılcı siyaset fikrinin temellerinin hangi aşamalarda atıldığı ve Yeni Asur’un yayılcı politikasının dönemin diğer siyasi yapılarını ne şekilde etkilediği en temel sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arkeolojik veriler içerisindeki özellikle seramik buluntuları, Yeni Asur Devleti’nin Yukarı Dicle Bölgesi’ndeki varlığının nasıl tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Krali anıtlar ve farklı plastik eserler (heykeller vb.) üzerinden

çıkarımlar yapan araştırmacılar bölge için daha kesin sınırları çizilebilen arkeolojik ayrımlar yapmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar kapsamında, özellikle “*yivli seramik*” geleneği ile Asur etiketli malzemenin aynı anda neden görüldükleri ve bu durumun Asur yayılımı açısından nasıl algılanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Arkeolojik ve filolojik kaynaklar ışığında tarihi coğrafya önerilerine yer verilerek yerleşim sistemi şematize edilmeye çalışılmıştır. Hangi ağırlıkta kırsal veya kentsel yerleşmelerinin tercih edildiği, mevcut hâkimiyet sisteminde ne tür bir siyasi yaklaşımın benimsendiği incelenmiştir. Yürütülen yayılıma dayalı bu siyasi modelin Yeni Asur'a ne tür kazanımlar getirdiği, siyasi veya kültürel etkilerden hangisinin daha ağır bastığı, siyasi yayılımın çok boyutlu değişkenleri içerisinde, kültürel yayılım ve toplumsal kabullenmeler üzerinden bir takım çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

2. YUKARI DİCLE BÖLGESİ'NDE ASUR YÖNETİM MODELİ VE YERLEŞİM STRATEJİSİ

Verimli Hilalin merkezinde bulunan Yukarı Dicle Bölgesi, Dicle Nehri'nin, doğuda Salat ve Savur Çayları, Batıda Karacadağ, Kuzeyde Güneydoğu Toroslar ve güneyde Tur Abdin Dağları ile 60 km².’lik bir alanı ifade etmektedir (Parker, 2001a: 159). Karacadağ Volkanik kütlesi ile Fırat Havzası'ndan ayrılan Dicle Bölümü, Güneydoğu Toros Dağları'ndan güneye akan dereler ile Mardin Eşiği Dağları'ndan kuzeye akan derelerin oluşturduğu Yukarı Dicle Havzasını kapsamaktadır (Ökse, 2017a: 19). Bu kesim, yağmura dayalı tarım uygulamalarının yürütülebileceği, yıllık 400-500 mm. yağış alan kuşakta bulunmaktadır (Ökse, 2017b: 167). Bölge, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'yu birleştiren önemli yolların kavşak noktasında olması sebebiyle çok büyük bir stratejik öneme sahiptir. Modern çağda da etkin bir şekilde kullanılan bu güzergâh, doğal geçitleri, Dicle Nehrini ve vadilerini izlemektedir. Yukarı Dicle Bölgesi, bu jeopolitik konumu dışında Dicle Nehri'nin beslediği zengin sulama olanaklarına sahip tarım alanları ve Ergani-Maden yöresindeki bakır yatakları sayesinde Protohistorik Çağlar'dan beri tüm dönemlerde önemli bir kültür bölgesi olmuştur. Nitekim Geç Tunç Çağı ve sonrasındaki Demir Çağları'nda, Asur Devleti'nin yayılım politikası içerisinde de bölgeye olan ilgi yoğun bir şekilde devam etmiştir (Kozbe, 2006: 496)³.

Bölge, merkezi Asur bölgesine yakınlığı, Bereketli Hilal'in neredeyse tamamını kapsayan bir coğrafyaya sahip olması, Fırat'ın ana kolları ve Dicle'nin kaynağına ev sahipliği yapışı, Doğu Akdeniz ve Anadolu ticaret yollarını barındırması gibi birçok

3 Coğrafi normlara göre gerçek anlamda bir bölge olmamakla birlikte söz konusu alan, bur - da gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçlarına dayanarak arkeolojik açıdan kendi içinde bir kültürel bütünlüğe sahip coğrafya olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır.

unsur nedeniyle Eski Asur Dönemi'nden beri krallığın özel önem verdiği yerler arasındadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyindeki Toros Sıradağları'nın aynı zamanda Urartu Krallığı'na karşı sınır bölgesi olması da, MÖ 1. Bin yılda Asur için oldukça önemlidir (Coşkun, 2014: 21).

Bölgenin yüzlerce arkeolojik kalıntıyla dolu olması hiç de şaşırtıcı değildir. Asur dönemi boyunca Türkiye'nin güneydoğusu önemli bir tarımsal bölge olmaya devam etmiştir. Fiziki coğrafyanın iki ana ögesi birincil derecede öneme sahiptir. Öncelikle Dicle Nehri ve kolları antik çağlar boyunca içme, sulama ve diğer ihtiyaçlar için gereken suyun temel kaynağını oluşturuyordu. Bölgenin ikinci temel fiziki özelliği, kuzeydeki Toros Dağları'ydı. Dağlar, antik çağlarda kullanılan kereste, taş ve metal cevheri gibi önemli materyaller için bir kaynaktı. Diyarbakır'ın kuzeyindeki Ergani bölgesi önemli bir bakır madeni alanıydı. Nehirden uzaklaştıkça Asur kontrolü de zayıflıyordu. Kırsal bölgelerde Demir Çağı'nı yaşayan yerlilerin kurduğu köyler görülebilirdi. Bu insanlar da çiftçilik ve çobanlıkla uğraşmaktaydı (Matney, Macginnis, Wicke, Köroğlu, 2017: 15, 18).

Bugünkü Diyarbakır'ın da yer aldığı bölge, güneyden Tur Abdin (Kaşjaru) ve doğudan da Karacadağ ile çevrilmiş olmasına karşılık, Şanlıurfa üzerinden Suriye, Mardin Eşiği yoluyla da Irak ve Eski Mezopotamya ile daha sıkı bağlar kurabilmiştir. Dicle'nin de bu bağlantı da önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Yukarı Dicle söz konusu konumuyla güneydeki Mezopotamya ve Suriye ile kuzeydeki Anadolu'yu birleştiren önemli yolların kesişme noktasında, önemli bir coğrafi konuma sahiptir (Köroğlu, 2006: 449). Dicle'nin güney kıyısında Savur Çayı Vadisi ile Mardin Platosu'nun kuzey eteklerine kadar giden hat batıya yönelerek, Mazıdağ'ın eteklerinden Mezopotamya düzlüklerine kadar ulaşmaktadır. Bölgenin, Mezopotamya ile Anadolu arasında siyasi bir sınır oluşturmasının yanı sıra hammadde açısından fakir Mezopotamya ovaları ile zengin Anadolu yaylaları arasında ekonomik bir sınırı da oluşturmaktadır (Akçay, 2017: 52).

Mitanni Krallığı'nın çöküşünü takip eden süreçte, Kuzey Mezopotamya şehir-cilik anlayışı Tunç Çağı form ve fonksiyonlarını barındıran kent özelliklerinden paradigmatik bir kayma ile daha farklı bir anlayışa bürünmüştür. Orta Asur ile birlikte Kuzey Mezopotamya merkezli Dicle Nehri boyunca konuşlanan Tunç Çağı kentlerindeki kent anlayışında değişimler yaşanmıştır. Bu tür şehirler örgütlenme ile birlikte siyasal bir form kazanarak büyük ölçüde idari olarak yapılandırılmışlardır. Bu idari yapılandırılmanın en önemli kanıtları Orta Asur Dönemi krallarından I. Adad-nirari (MÖ 1305-1274), I. Salmanassar (MÖ 1273-1244) ve I. Tukulti-ninurta (MÖ 1243-1207) gibi krallara ait metinlerde yansımalarını bulmaktadır (Matney, 2012: 571-573). Bu gelişmelerle birlikte Kuzey Mezopotamya'nın en önemli şehirleri Asur kontrolü altına girmiştir. Orta Asur Dönemi kralları, tarımsal arazilerini kuzey ve doğuya doğru genişletmişlerdir. Ninova ve Nimrud yenilenmiş,

Kar-Tukulti-ninurta gibi yeni kraliyet şehirleri kuzey Dicle üzerinde kurulmuştur (Reade, 1995: 90, Kuhrt, 1995: 363). Orta Asur köylerinin Demir Çağı'nda da devam ettiği ve iskân edilmemiş alanların yeni yerleşimlerin kuruluşuna tanıklık ettiği de önerilmiştir (Harmanşah, 2015: 62). MÖ 1. Bin yılda Asur hakimiyeti başlayıncaya kadar büyük kentlerin bulunmadığı Yukarı Dicle Bölgesi'nde, yerel kaynaklardan yararlanan küçük ya da orta büyüklükte yerleşmeler ortaya çıkmaya başlar (Laneri, 2013: 98). Yukarı Dicle Bölgesi'nde Orta Asur Döneminde, 15-20 km. aralıklarla üç büyük şehir Tuşhan, Tidu, Şinamu kurulmuştur. Hepsinin çevresinde, çoğu şehir merkezlerine 3-4 km. mesafede bugün küçük höyükler şeklinde birçok yerleşim bulunmuştur⁴. Yukarı Dicle Bölgesinde görülen bu yerleşim sistemi, yapısı bakımından Balih veya Habur nehirleri üzerindeki sistemlere yakından benzemektedir (Radner-Schachner, 2004: 154).

MÖ 1. Bin yılda Asur Devleti'nin Eski ve Orta Asur döneminden en önemli farklılıklarından birisi yerleşim dokusunda görülen sıklıktır. Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki bu model, belli bir bölgeden haraç veya vergi olarak imparatorluk hazinesini beslemenin daha ötesinde, direkt yönetim ve idari etme amaçlıdır. Böylece merkezi bölge dışında kalsada, bölgedeki Asur varlığı aslında kültürel veya siyasi bir etki alanından taşarak idari yönetim modellerine de yansımıştır. Eyaletler, eyaleti besleyen kentler, küçük kırsal köyler esasında gösterişli Asur başkentleri ve saraylarını besleyen dış modeller gibi gözükse de, aynı zamanda mutlak Asur varlığının da en güçlü simgeleri konumundadır. Özellikle sanat eserleri, mimari yapılar, steller ve yazıtlar gibi arkeolojik bulgular üzerinde kendisini gösteren bu etkinin, Asur modasının yayılım alanını yansıtmaktan daha çok Asur'un bizzat kendisi olarak değerlendirilmesi mümkündür (Brown, 2008: 212, Radner-Schachner, 2004: 154-155, Ökse, 2017: 176).

Küçük çaplı nüfus üzerine kurulan Dur at-Katlimmu (modern Habur Nehri üzerine Tell Şeyh Hamad), Ziyaret Tepe Höyüğü, Üçtepe gibi yerleşimler Asur imparatorluk tasarımının bir parçası olarak sermaye odaklı inşa edilmişlerdi (Matney, 2012: 571-573). Hâkimiyetin tam olarak kurulabilmesi için yerel odaklı iktidar yapılarını kırmak amacıyla fethedilen topraklardan kitlesel sürgün uygulaması başlatılmıştır (Oded, 1979: 90). Bu aşamada eyalet başkentleri yerleşim hiyerarşisinin en üstündeki yapılardır. Bu kentlerin etrafındaki tarım köyleri, yol istasyonları, karakollar ve garnizonlar gibi entegre edilmiş modeller ile hegemonik kontrolün icrası sağlanıyordu (Parker, 2011: 520). Asur eyalet sistemi, eyalet başkenti olarak yenilenmesi ve eski haline getirilmesi için genellikle bölgesel merkezleri seçmiştir. Eyalet başkentleri, devletin idari iktidarının yoğunlaştığı ve sınır art bölgeleri ile iletişim kurduğu merkezler olarak düşünülmüştür (Harmanşah, 2015: 108). Eyalet

4 Bahse konu Asur yerleşim ağı höyüklerinin tamamına yakını tarımsal verimi oldukça yüksek modern Bismil ve Çınar İlçelerinde yer almaktadır. .

merkezlerine ve inşa edilen garnizonlara, Asur başkentindeki sistemin bir bölümü taşınmış, bütün yaşam Asur anlayışına göre yeniden düzenlenmiştir. Yakın çevreye de benzer şekilde Asurlu toplumlar yerleştirilmiş, yerli unsurlar bu kentlerin uzağına itilmiştir. Yukarı Dicle Bölgesi içerisinde kazıları yapılmış olan, Aşağı Salat (Şenyurt, Erten, Aklan, 2017: 345-362, Şenyurt, 2006: 697-704), Yukarı Salat (Ökse, 2017: 172-173), Kavuşan (Kozbe, 2013: 335-341), Hirbemerdon (Laneri, 2016: 237), Hakemi Use'nin (Tekin, 2009: 205) Yeni Asur tabakalarında da çanak çömlek başta olmak üzere günlük yaşamı ilgilendiren buluntular eyalet merkezi olarak da önerilen Ziyarettepe ile çok benzerdir. Ancak bu türden yerleşimlerde mahalle ve köylerde mimari oldukça zayıftır (Köroğlu, 2016b: 311). Askeri alandaki kontrol ağı, belirli noktalarda oluşturulan garnizon ve karakol niteliğindeki kalelerle, ekonomik alandaki kontrol ise etkili vergilendirme ve buna bağlı iletişim ve ulaşım ağları ile sağlanabilmekteydi (Parker, 1997: 87).

3. YERLEŞİM STRATEJİSİ

Kazı ve yüzey araştırmalarında Yukarı Dicle'de Yeni Asur dönemine ilişkin iki tür yerleşme saptanmıştır. Sitadeli 3-4 hektar, aşağı şehriyle boyutları 20-30 hektarı geçen büyük yerleşmeler (eyalet merkezi ile garnizonlar) ve birkaç hektarlık köy ölçeğindeki küçük yerleşmeler (Köroğlu, 2016b: 311). İlk grupta yer alan Üçtepe ve Ziyarettepe'de, duvarları 3 m. kalınlıkta olan ve zengin buluntular veren yönetim binaları konumlandırılmıştır. Aşağı şehirde ise sivil yapılar, hububat depoları, tapınaklar, tüccar evleri ve askeri binalar bulunmaktadır. Hem sitadeli hem de aşağı şehri kazı ve jeofizik çalışmalarıyla incelenen Ziyarettepe toplam 32 hektara yaklaşmaktadır. Asur başkentleri ve eyalet merkezlerindeki benzeyen bu genel plan anlayışı ve yapılaşmaya bakıldığında, her bir kentin büyük bir organizasyonla binlerce insan çalıştırarak birkaç yılda tamamlanabileceği anlaşılmaktadır. Bu kentlerin çevresindeki tarım alanlarında ise, ikinci gruba dahil olan merkezi yönetimin denetiminde, bu toprakları işleyen, çoğu tehcir yoluyla buralara taşınmış Asurlu ve diğer toplumların yerleştirildiği köyler bulunmaktaydı (Köroğlu, 2008: 336). Tarımsal üretime dayalı küçük köy niteliğindeki bu yerleşimlere “*dunnu*” denilmekteydi (Wiggermann, 2000: 171).

Yukarı Dicle Bölgesi'nde Yeni Asur Dönemi askeri ve idari merkezlerinin Dicle Nehri yakınında, mevcut daha erken yerleşimlerin üzerinde oluştuğunu görmekteyiz. Söz konusu merkezler ve bunları çevreleyerek nehir boyunca uzanan geniş tarım alanlarına ise Asur'un bir yayılım politikası olarak uygulamış olduğu “*tarıma dayalı kolonicilik*” çerçevesinde imparatorluğun başka bölgelerinden zorla gerçekleştirilen toplu nüfus aktarımları ile getirilen insanlar yerleştirilmiştir (Kozbe, 2006: 498). Aynı şekilde bir yerleşmede çanak çömleğin tümüne yakını standart Yeni Asur formlarından oluşuyorsa bu tür yerleşmelerin yönetim merke-

zine bağlı olarak tehcirle getirilen insanlar için kurulmuş olabileceği de önerilmiştir (Köroğlu, 2016b: 311).

Yukarı Dicle Bölgesindeki Yeni Asur Dönemi yerleşim sistemi, Eski Musul Barajı Bölgesi'ndekine yakından benzemektedir. Bu sistemde değişik büyüklükte ve daha çok Asur kültürüne sahip olan şehirler ile (Ziyaret Tepe, Gre Dimse, Salat Tepe), daha çok bölgedeki kültüre bağlı kalan köy tipi yerleşimler (Aşağı Salat, Gricano, Kenantepe, Hirbemerdon, Hakemi Use) birbiriyle ilişki içindedir. Maddi kültürün dağılımından ve yerleşim sisteminden, Orta Asur Dönemine benzer homojen bir Asurlaşma görülmemektedir. Bu değişiklik daha önceki döneme göre Asur'un bölgeyi kontrol etmesinde ve kültürel açıdan hâkim olmasında tamamen farklı bir yaklaşım modelini ortaya koymaktadır. Yukarı Dicle Bölgesi'nde II. Asurnasirpal'in yazıtlarından öğrenildiği üzere, Asurluların egemenliği ancak MÖ 9. yy.'da yeniden kurulabilmiştir. Erken Demir Çağı'nda bölgede herhangi bir şehir yerleşimi olmamasına karşın, MÖ 9. yy.'da Tuşhan şehri ve aynı adı taşıyan bir eyaletin yeniden kurulması, karma bir yerleşim sisteminin gelişmesine yol açar. Tuşhan'ın çevresinde hem kısmen Asur kültürünün etkisinde kalan Salat Tepe ya da Gre Dimse gibi orta büyüklükte yerleşimler, hem de daha çok yerel kültürlerle bağlı Aşağı Salat, Gricano ve Kenantepe gibi küçük yerleşimler görülmektedir. Bunlara paralel, Asurca *kapru* olarak adlandırılan, birer çiftliği temsil eden bazı tek safhalı yerleşimlerde görülmüştür (Radner-Schachner, 2004: 155). Asur tarımsal ekonomisinin önemli bir unsurunu oluşturan bu "rant hinterlandı"nda tarım merkezli istasyonlar gibi bir kaç hektarlık küçük karakollar ve dunnular önemli bir yer tutmaktaydı (Matney, 2012: 571-573). Salat Çayı'nın doğu yakasındaki dip suyu yüksek tarım alanlarının kapladığı alan 1200 hektar olarak ölçülmüştür. Ziyarettepe ve Çayırılıktepe'nin kontrol ettiği tarım alanları ile Kenantepe'nin doğusundaki Dicle Nehri vadisi boyunca uzanan tarlalar da ortalama 1200 hektarlık alanı kaplamaktadır. Dicle vadisi üzerine kurulan Gricano'nun kontrol ettiği benzeri nitelikteki tarla alanı 900, Kavuşan Höyük çevresindeki tarla alanı da 400 hektar olarak ölçülmüştür (Ökse, 2017b:170).

Yukarı Mezopotamya kırsal alanlarında Mitanni'den Orta Asur'a kadar olan kurumsal sürekliliği kavramak için MÖ 2. Bin yılın müstahkem mülkleri "*dimtul dunnu*" iyi bir örnektir. Bunlar, Mitanni kültür dünyasında *dimtu* ve Orta Asur döneminde *dunnu* olarak anılan özel mülke ait tarım arazileridir. Bu küçük ölçekli yerleşimler, bu arazilerin zaman zaman *ilku* sisteminde görevleri olan Asur'un seçkinlerine krallık bağıcı olarak yeniden dağılımıyla büyük çapta gelişmiştir. Bu sistem, Orta Asur'un Yukarı Mezopotamya'ya yaptığı akın, mevcut yerleşim modelleri üzerine yeniden yeni bir toprak yönetimi getirmek için güçlü Asur merkezini varolan iletişim ve uzak mesafe ticaret ağlarına bağlama girişimiydi (Harmanşah, 2015: 108). Buna göre *dunnu* çiftlikleri tarlalarından 1:7 ile 1:9

arasında değişen verimler alınmıştır. Giricano'da bir hektarlık tarladan 125 kg. arpa elde edilirken, Tell Sabi Abyad'da hektar başına 421 kg. arpa toplanmıştır (Ökse, 2017b: 172).

Bölgedeki yüzey araştırmaları bulgularına dayanarak, Demir Çağı'nda Asurluların taşkın ovası etrafındaki Yukarı Dicle Havzası'nda sınırlı da olsa belirli bir kırsal alanı sistematik olarak tarımsal köylerle doldurup yeni bir tarımsal yerleşim sistemi kullanıma soktuğu ileri sürülmüştür. Bu süreci bölgeye sürgün edilmiş toplulukların yerleştirildiği manasında “tarımsal kolonizasyon” olarak adlandırmanın fazla cüretkâr olacağı, zira bu yüzey araştırması bulgularını nehir havzasındaki kentleşmeye bir yerel karşılık olarak yorumlamanın olası olduğu da ileri sürülmektedir (Harmanşah, 2015: 113). Yeni yerleşimlerin birbirine yaklaşık 5 km. mesafede kurulması, bağımsız tarım ekonomisi sürdürdüklerine işaret etmektedir. Salat Tepe çevresindeki sulak alanlarda belirlenen 10 küçük yerleşim alanının birbirine olan mesafeleri 2-4 km. arasında değişmektedir. Bu mesafelerin, birbirinden bağımsız tarımcı ekonomilerin sürdürülebilir olması için gereken bir yerleşimin çevresindeki 2 km. çapındaki tarla alanı ile uyumlu olduğu ortaya konulmuştur (Ökse, 2017b: 174).

Yukarı Dicle Bölgesi'nde yazılı kaynaklar ışığında varlığı tespit edilen Dunnu yerleşmelerinden birisi olan Gricano'da yapılan kazılar sonucunda Dunnu-şa-uzubi'nin lokalizasyonu kesinleşmiştir. Kırık Obelisk'te adı geçen bir diğer dunnu olan Şinamu yakınlarındaki Dunnu-şa-lissur-sala isimli dunnuda Aramilerle yapılan savaştan bahsedilmektedir (Radner-Schachner, 2004: 152)⁵. Gricano metinlerinden, idari fonksiyonları ile yeni bir egemen sınıfın var olduğunu, Asurun bölgedeki himaye gücünü genişletilmiş toprak mülkiyetinden aldığını ve sistemin omurgasını Dicle Nehri üzerinde konuşlandırılan kentlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

4. EYALET SİSTEMİ

Asur eyalet sisteminde genel olarak iki ayrı yapılanmadan söz edilebilir. Bunlar, Asur çekirdek bölgesi (*mat-Aşşur*) olarak nitelendirilen eyaletler ile taşrada (*matu*) yer alan Asur eyaletleridir. Her iki eyaletin yönetiminde yazılı kayıtlarda “şaknu/bel-pihati” konumunda yer alan idari görevlilerin olduğunu görmekteyiz. Asur idari kayıtlarından elde edilen bilgilere göre “şaknu”, eyalet yönetimlerinde yetkili olan

5 Araştırmacıların birçoğu tarafından Pornak/Murattaşı Höyüğe lokalize edilen Şinamu ismi - li kent civarında Dunnu-şa-lissur-sala isimli köy yerleşkesine uyan iki yer bulunmaktadır. Bunlardan ilki Beşpınar Köyü yakınındaki Demirci, diğeri ise Müdderis Köyü yakınındaki Battaltepe'dir. İki seçenek arasından en uygunu olan Battaltepe, Diyarbakır ili güneyinde yer alan Müdderis Köyü sınırları içerisinde modern Diyarbakır-Batman karayolunun yakınında yer almaktadır. Yayvan bir görünüm arz eden höyüğün yüksekliği 15-20 m. kadardır (DKE I, 2009: 341).

kişiydi. Şaknu'dan sonra hiyerarşik olarak daha alt seviyede olan ve “hazannu” olarak adlandırılan eyalet içerisindeki önemli ve büyük kentlerin başkanları yer almaktaydı. Hazannular, sadece buldukları kentin yönetiminden sorumluyken, şaknular tüm eyaletten sorumluydular. Çekirdek bölge olan “mat-Aşşur”daki eyaletlerin görevlileri, hiyerarşik olarak taşradaki eyaletlerin görevlilerinden daha üst konumdaydılar (Grayson, 1993: 200). Ele geçirilen topraklarda vasallık sisteminden sonra ekonomik ve askeri olanaklardan yararlanılarak eyalet sistemine geçilmekte ve var olan sömürü alanı Asur'un doğal hâkimiyet alanı olarak kabul edilmekteydi (Parker, 2001b: 250).

Araştırmacılar, Asur'daki iki farklı eyalet tipinin varlığına dayanarak Asur idari sisteminde ana yurt sınırları içerisindeki eyaletler için “doğrudan kontrol”, kırsal kesimdeki eyaletler için ise “dolaylı kontrol/yönetimin” varlığına işaret ederler. Buna göre, doğrudan yönetim altındaki bölgelerde var olması gereken üç genel özellikten söz edilir. Bunların birincisi söz konusu bölgede devamlı bir işgal, ikincisi garnizon olarak da olsa bir askeri varlık ve üçüncüsü bölgede var olan yönetim üzerinde yoğun merkezi idare kontrolüdür. Yeni Asur idari yapısında daha çok doğrudan kontrol yerine daha az zorluklar içeren ve daha kazançlı olarak görülen ve devlete daha az külfet yükleyen “dolaylı kontrol” yolu tercih edilmiştir. Bu uygulamayı özellikle taşra bölgelerinde gözlemleyebilmekteyiz (Larsen, 1979: 92).

II. Asurnasirpal dönemi ve sonrasında, Asur eyalet sisteminde geniş sınırlara ulaşıldığını ve eyalet yöneticilerinin çok geniş yetkilere sahip olduklarını görmekteyiz. Böylelikle III. Salmanassar dönemi sonlarında, büyük bir isyan patlak vermiş, III. Tiglat-pileser dönemine değin bir gerileme süreci yaşanmıştır. (SAA VII, 1995, 12). Asur Devleti eyalet sistemine göre başkenttekilerin küçük kopyaları olarak yapılan eyalet sarayları, oluşturulan bürokrasi ve atanan yöneticileri ile birlikte merkezi anlayışın temsilciliğini üstlenmiştir. Dolayısıyla kral, sınırsızmış gibi görünen tasarruf hakkını, merkezde ve eyaletlerde bulunan yüksek dereceli memurlarla paylaşmakta idi. Çivi yazılı kaynaklar, hem sarayda, hem de eyaletlerde çok sıkı bir hiyerarşik düzenin var olduğunu yansıtmaktadır. Görevlilerin çoğu imparatorluk eyaletlerinde görev yaptıklarından genellikle merkezden uzaktılar. Merkezden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, hâkimiyet bölgelerindeki halkı yönetmek, askeri seferlere ordularını seferber etmek, kralın şahsında siyasal ve törensel diğer yükümlülükleri yerine getirmek gibi görevleri yapmak zorundaydılar. Bu bağlamda, kral ve ailesinin yanı sıra Yeni Asur saraylarında, çoğu eyaletlerde görevlendirilen, doğrudan Asur kralına bağlı, en azından yedi önemli memur sınıfının görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi, çivi yazılı metinlerde Akadca “masennu” veya “abarakku” olarak geçen ve çoğunlukla “hazineci” veya sadece “yüksek dereceli memur” şeklinde tercüme edilen memur sınıfıdır (Duymuş Florioti, 2012: 2-3).

Ziyarettepe'de 2002 ve 2003 yılı kazı çalışmaları sonucunda bulunmuş olan, çoğunluğu makbuz ve idari metinlerden oluşan 27 adet çivi yazılı tabletten birisi

olan, Mannu-ki-Libbali tableti kentin sosyo-ekonomik durumu ve yönetim yapısı hakkında önemli bilgiler verir. Şehrin yıkılmasından kısa bir süre önce yazıldığı tahmin edilen bu son Asur mektubunda, Mannu-ki-Libbali, kasvetli bir eda ile ölümün kendisini beklediğini, at bacaklarının, yetkililerin, ustaların, komutanların kenti terk ettiğini, savaş arabalarının yokluğundan ötürü efendisi ile bir araya gelemediğinden bahseder. Tabletlerin içeriği, başlıkları ve metinlerde sözü edilen kişilerin ayrıntılı değerlendirmesini yapan Parpola bu alanın inşaat kompleksinin, Nineveh İştarının bir tapınağı ya da belki de en azından önemli bir hazine kısmı olduğunu değerlendirmektedir. Tabletlerin onomastik (dil bilimsel) yorumundan, çivi yazısı senaryosunun Akad etkili olduğu ve bu tarzın Yeni Asur dönemi sonuna kadar kullanıldığı anlaşılmıştır. Büyük bir olasılıkla “*Masennu*” olduğu öngörülen Mannu-ki-Libbali tableti doğrultusunda, şehrin bir il valisinin olduğu ve kraliyet haremının oturduğu anlaşılmaktadır (Matney-Rainville, 2005: 66, Matney-Rainville, 2006: 121-122, Matney, Macginnis, Wicke, Köroğlu, 2017: 158, 219)⁶.

II. Asurnasirpal’ın MÖ 882 yılına denk gelen sefer kayıtlarında (RIMA II: 198-220, ARI II, 549) Tuşhan’da bir saray kurduğu, kıtlık nedeniyle Şubria’ya kaçan Asurluların kente tekrar yerleştirildiği belirtilmektedir. Ancak Asur temelli iskân politikasının Mannu-ki-Libbali tableti içeriğindeki bilgiler doğrultusunda zaman içerisinde büyük bir değişim yaşadığı görülmektedir. Asur yönetim mekanizmasının yerel ve yabancı seçkin tabakayı bünyesinde birleştiren ve eriten bir yapıya doğru gittiğini görmekteyiz. Dolayısıyla söz konusu memurların Asurlu olma zorunlulukları yoktu. Krala sadık oldukları sürece yabancılar da bu önemli görevlere getirilebilirlerdi Abarakku/Masennu terimleri, genellikle “*tapınak ve saraylarda kâhya, vekilharç, hazineci, mabeynci, idare memuru, hazinedar, ambar memuru*” olarak tercüme edilmektedir. Söz konusu memur sınıfı, aynı zamanda, “*Her bir şehirde kraliyet mülklerini yöneten ve kralın seyahatleri sırasında ona eşlik eden ve bakımını yapan görevli*” olarak ifade edilirken, bazen de sadece “*yüksek dereceli memur*” şeklinde genel bir tanımlama yapılmıştır. Dolayısıyla, farklı görevleri yerine getirdikleri anlaşılan masennu’ların bir kısmının eyaletlerde görevlendirildiğini ve hazineci olarak görev yaptıklarını da net olarak biliyoruz⁷ (Duymuş Florioti, 2012: 4-5).

6 Mannu-ki-Libbali’nin Asarhaddon’a gönderdiği mektupların birinde, saray kürsüsü ya - dımcısının, saray yazıcısı ile arasını bozduğunu söyleyerek krala şikâyetinde bulunur. Asarhaddon’a yazılan başka bir mektupta Kanunayu ve Mannu-ki-Libbali (burda saray kürsüsü yardımcısı olarak geçer) mektubun sonunda iki yazar da kralın Issar-Şumueriş’e emir vermesi için çağrı yapar (SAAB XVI: 234, 240).

7 Yukarı Dicle Bölgesi’nde II. Sargon döneminde Urartu Devleti sınırlarının batı kısmında yüksek dereceli memurlar sınıfında, istihbari faaliyetlere ağırlık veren Amidu kenti yöneticisi Liphur-bel, Tuşhan kenti yöneticisi Şa-Aşşur-dubbu ve Tidu kenti yöneticisi Aşıpa’yı görmekteyiz (Dezso, 2006: 224).

5. II. ASURNASİRPAL DÖNEMİ'NDE YUKARI DİCLE BÖLGESİ

Mezopotamya kökenli uygarlıkların en önemli uygulamalarından birisi, askeri sefer kayıtlardır. Asur Devletinde erken örneklerini MÖ 19. yy.'da gördüğümüz krali yıllıkların askeri seferler ile ilgili olanları MÖ 11. yy.'da Asur-bel-kala döneminde karşımıza çıkar. I. Tiglat-pileser dönemi ile krali yıllıklarda olayların günlük anlatımlarına başlanır. Bu durumda yalnızca yazılı kaynaklardaki bilgileri esas alınarak hazırlanan sefer güzergâhları ve bunlarla ilişkili tarihi coğrafya önerileri zayıf kalabilmektedir. Yukarı Dicle Bölgesi için arkeolojik kanıtlar ışığında kuzeydeki etki alanının sınırlarının belirlenmesi ise yapılan araştırmaların yetersizliği nedeni ile genel bir yargıya ulaşabilmekten uzaktır. Arkeolojik kanıtların başında gelen kaya kabartmaları da birçok araştırmacı tarafından sağlıklı bir sınır belirleyicisi olarak kabul edilmemektedir (Tadmor, 1981: 33).

Yeni Asur kralları itaate zorladıkları topluluklara ait kentlerden söz ederken “*al dannuti*” veya “*al sarruti*” gibi tanımlayıcılar kullanılır. Yöneticisi bilinirse şehir “*onun güçlendirilmiş kenti*”-al dannuti- şeklinde, sıkı organize olmamış bir kabileye ait kent iken “*onların güçlendirilmiş kenti*” diye anılır. Diğer taraftan yöneticinin krali ikametgâhı “*onun krali kenti*”-al sarruti- olarak belirtilir (Köroğlu, 1998: 9). Yukarı Dicle Bölgesinin Yeni Asur Dönemi tarihi coğrafya çalışmalarında II. Asurnasirpal'in MÖ 882 yılı başta olmak üzere MÖ 879 ve MÖ 866 yılına denk gelen üç büyük seferi son derece önemli bilgiler vermektedir. II. Asurnasirpal'in Yukarı Dicle Bölgesi'ne gerçekleştirmiş olduğu seferleri esnasında yazıtlardan da anlaşılacağı üzere, üç farklı güzergâh kullanılmıştır. Bu çalışmada, II. Asurnasirpal'in MÖ 882 yılı seferinde modern Mardin/Diyarbakır yolunun da geçtiği güzergâhın kullanılmış olabileceği kabul edilmiştir. MÖ 879 yılı seferinde Midyat Geçidi'nin, MÖ 866 yılı seferinde ise Demirci Güzergâhı'nın kullanmış olabileceği öngörülmüştür. Metinde adı geçen kentlerin lokalizasyonu çerçevesinde Üçtepe (Kuruh/Kerh) ile Tur'Abdin'in kuzeyinde yer alan höyükler üzerinde durulmuştur. II. Asurnasirpal'in yazıtlarına göre “*al sarruti*” yani krali kent statüsünde olan yerleşimler Ziyarettepe ve Üçtepe höyüklerindedir. Geriye kalan höyüklerden, Murattaşı, Tavşantepe, Kazıktepe, Pir İbrahim, İncirtepe, Sıhratepe, Aktepe, Salattape, Karaçalı gibi höyükler ise “*al dannuti*” yani güçlendirilmiş kent statüsünde değerlendirilmiştir.

6. MÖ 882 YILI SEFERİ

Yeni Asur Krallığı bölgede Tuşhan ve Amedi olmak üzere iki eyalet merkezi oluşturmuş, ayrıca Sinabu, Damdammusa ve Tidu gibi kentleri kendi ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlemiş, bunların bir bölümüne Asur kökenli grupları yerleştirmiştir. Ayrıca bölgede, daha çok yerli halkın oluşturduğu anlaşılan Dicle'nin güneyinde Nirdun ve Nirbu, kuzeyinde de Şubria ve Dirria gibi bölgeler, zaman zaman yapılan

yağma seferleri ile sindirilmiş ve sonrasında söz konusu eyalet merkezlerinden kontrol edilmiştir. İhtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere alınan vergiler ve ele geçirilen ganimetlerin bir bölümü eyalet merkezlerinde depolanmıştır. Söz konusu dönemde yörede geçen olaylar ve varlığını bildiğimiz kentler hakkındaki en önemli kaynaklar II. Asurnasirpal'ın (MÖ 883-859) krallık yıllarından (RIMA II: 198-220, ARI II, 549, 587, 641) gelir. Kalhu Yazıtı (ARI I: 533-591, ARAB I: 177-190) ve Kurkh Monoliti (ARI II: 631-643, Conraide, 1991: 1-10) yörenin tarihi coğrafyası için temel kaynaktır. Söz konusu belgelerde adı geçen Tuşhan, Sinabu ve olasılıkla Tidu gibi yönetim merkezleri Kaşjaru, yani Tur Abdin'in kuzeyinde ve Dicle'nin güney kıyısındadır. Arkeolojik malzeme ve özellikle de "Asur malları" denilen türde seramik buluntuları da bu kıyıdaki höyüklerde ele geçmiştir (Koroğlu, 2006: 451, 455). II. Asurnasirpal'ın birinci (MÖ 882), beşinci (MÖ 879) ve sekizinci (MÖ 866) seferlerini kapsayan Kalhu Yazıtı ile sadece beşinci seferinin anlatıldığı Kuruh Monoliti, Yukarı Dicle Bölgesi ile ilgili bilgileri edindiğimiz en önemli kaynaklardır (Baştürk, 2006: 20).

Kralın MÖ 882 yılında yapmış olduğu ilk seferinde Nairi ülkelerinin güney sınırını oluşturan bölgedeki Tuşhan'da bir eyalet merkezi kurulmuştur. Böylece hem Toroslara aşır kuzeye, Anadolu'ya ulaşan yollar üzerinde güçlü bir merkez oluşturulmuş hem de Amedi (Diyarbakır) kenti çevresini kontrol eden Aramili Bit-Zamani kabilesinin etkinliği azaltılmıştır. Bu seferlerin kayıtlarında bölgede bulunan bütün Nairi krallarından vergi alındığı belirtilir (Koroğlu, 2011: 158).

Kralın bölgeye gelişi ve saray inşası, Kuruh Monolitinde şu şekilde aktarılır:

"...Kaşjaru dağı üzerinden Hulaya'nın güçlendirilmiş kenti Kinabu'ya geçtim. Ordum ve korkunç savaş gücümle kenti kuşattım ve aldım... Şehir yöneticisi Hulaya'nın derisini Damdammusa kenti duvarlarına astım. Şehri yaktım yıktım. Yakınında yer alan Mariru kentini kuşattım. 50 savaşçı askerini kestim, 200 esirini yaktım ve Nirbu askerlerinin 332'sini savaşta bozguna uğrattım. Onlardan esirler, öküzler ve koyunlar aldım. Uhira dağı civarındaki Nirbu ülkesi yerlileri birleştirdi ve güçlendirilmiş kentleri Tela'ya girdiler. Kinabu kentinden Tela'ya yaklaştım. Şehir iyice güçlendirilmişti. 3 duvarla çevrilmişti... Şehri kuşattım ve aldım... Nirbu kentini ve güçlü duvarlarını yıktım, yaktım".

"Nirbu ülkesinden Tuşha kentine geçtim. Tuşha'yı yenileştirdim. Eski duvarlarını temizledim, yerlerini belirledim, temel çukurlarına ulaştım ve yeni bir duvarı muhteşem bir biçimde temelinden tepesine kadar yaptım ve tamamladım. İçine krali ikametgâhım için bir saray kurdum" (RIMA II: 198-220, ARI II, 549).

Kralın geri dönüşünden ise şu şekilde bahsedilir:

"Na,iri ülkeleri dönüşümde, Kaşjaru Dağı içinde bulunan Nirbu ülkesi ayaklandı. Dokuz kentlerini terkettiler ve güçlendirilmiş kentleri İşpilibria'ya sığındılar" (ARI II: 552)... (Bkz. Harita 1)

Metinde bahsi geçen kentler; Kinabu, Damdammusa, Mariru, Tela, Tuşhan'dır. Nirbu Ülkesinin ise Kaşjaru aşılır aşılmaz bu bölgede olduğu görülmektedir. Tur Abdin (Kaşjaru) aşıldıktan sonra ismi verilen bu kentlerin Tur' Abdin'in kuzeyinde oldukları açıktır. Bu nedenle II. Asurnasirpal'in MÖ 882 yılı seferinde modern Mardin/Diyarbakır yolunu kullanmış olabileceğini kabul etmemiz ve sözü edilen kentleri, Kuruh/Kerh ile Kaşjaru'nun (Tur' Abdin-Mazıdağı) arasındaki höyüklerde aramamız doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu kapsamda Kaşjaru aşıldıktan sonra Kinabu için İncirtepe/Tilarap⁸, Tela için Aktepe⁹ höyükleri önerilebilir. Bu höyüklerin önerilmesinde, söz konusu güzergâh üzerindeki ilk höyükler olmaları, Damdammusa ve Tuşhan arasında bir alanda konumlanmaları, çevrelerinde yer alan diğer höyüklere oranla her iki höyükte özellikle de Aktepe'de yoğun olarak görülen Habur seramiğinin varlığı¹⁰ öne çıkmaktadır. Söz konusu seramik geleceğinin Aktepe ve İncirtepe'deki varlığı, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Asurluların yaşamış olduğu kolonilerden biri olabileceğini göstermektedir. Diğer taraftan modern Mardin-Diyarbakır yolunun MÖ 2. Bin yılın başlarından itibaren kullanıldığını doğrular niteliktedir¹¹. Yazıta göre seferin orta kısımlarında yer aldığı anlaşılan Mariru kenti için daha önce Olmstead tarafından Aktepe önerilmiştir (Olmstead, 1918: 227). Aynı güzergâh üzerinde Geç Roma Dönemine ait, konumu itibariyle oldukça stratejik bir mevkiide bulunan, kalıntıları halen ayakta olan antik bir yerleşim alanı olan Kale-i Zerzavan söz konusu güzergâhı desteklemektedir¹².

8 200 x 135 x 15/20 m. boyutlarındaki höyük, Çınar ilçesinin kuşuçuğu 10 km. doğusunda, aynı köyün hemen batısındadır (Köroğlu, 1998: 58-59).

9 140 x 100 x 25 m. boyutlarındaki höyük, Çınar İlçesinin 14 km. doğusunda, aynı adlı köyün merkezindedir (Köroğlu, 1998: 59).

10 Habur malları Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de MÖ 1900-1550 yılları arasında yaygındır, OTÇ I ve II'de popüler bir şekilde devam etmiştir. OTÇ'nin son yy.'larında Fırat vadisi daha çok Mezopotamya ile ilişkilidir (Coşkun Köse, 2005: 22, 89, 115, Grafik 42).

11 Koloni Çağı olarak da adlandırılan Eski Asur döneminde kervanlar Asur'dan başlayan anayol ve Yukarı Habur Bölgesinden geçtikten sonra bir diğer yol olan Mardin-Diyarbakır üzerinden de geçerek Toroslara Ergani-Maden Geçidi'nden aşmakta, Elazığ-Malatya hattını izleyerek aynı noktaya ulaşmaktaydı. Özellikle bu süreçte Asurlular yalnızca Orta Anadolu'daki büyük pazar yerlerinde yoğunlaşmamışlardı. Elazığ'da Fırat'ın geçiş noktası üzerindeki İmikuşağı adlı höyükte oturanların, neredeyse tümüyle Mezopotamya çevresinde bu dönemde yaygın olan Habur türü çanak çömlek kullandıklarının belirlenmesi, ticaret yolları boyunca Asurluların yaşadıkları küçük kolonilerin kurulmuş olabileceği düşüncesini doğrular (Köroğlu, 2011: 104-105).

12 Antik yol güzergâhında bulunan askeri yerleşim, 124 m. yükseklikteki kayalık bir tepenin üzerine kurulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun doğudaki en uç sınırını oluşturan Zerzevan, Edessa'dan, Nisibis'e kadar uzanan antik yol güzergâhında yer alır. Sasani hükümdarları, antik yolu batıya yaptığı seferler sırasında kullanmış ve Zerzevan Kalesi'nin bağlı olduğu Amida ele geçirilmiştir (Coşkun, 2016: 6-7, Coşkun, 2017a: 47, Coşkun, 2017b: 91).

Zerzevan Kalesi bugün Diyarbakır –Mardin karayolunun geçtiği güzergâha karşılık gelen tarihi yolun kontrolünü elinde tutabileceği bir noktada bulunmaktadır. Tarihi yolun buradan geçmesi tesadüfi değildir. Doğal koşulların, özellikle topoğrafya ve jeomorfolojik koşulların bir sonucudur. Nitekim Mezopotamya düzlüklerinden Diyarbakır havzasına geçilmek istendiğinde en uygun güzergâh Mardin platosunun yükseltisinin nisbeten azaldığı topoğrafik eşiktir (Karadoğan - Coşkun, 2017: 126).

Damdammusa'nın yeri açısından Kazıktepe Höyüğü¹³ Köröğlü tarafından önerilmiştir (Köröğlü, 1998: 23, 95, 100). Tavşantepe Höyüğü de¹⁴ aynı güzergâh üzerinde yer alması nedeniyle Damdammusa için alternatif bir seçenek olarak görülmektedir ve E. Forrer tarafından Damdammusa ile Tavşantepe Höyüğü eşleştirilmiştir (Forrer, 1920: 22). Ayrıca Tavşantepe Höyüğü Lehmann-Haupt tarafından ses benzerliğine dayanılarak Tuşhan'a yerleştirilmiştir (Lehmann-Haupt, 1926: 395). Tavşantepe Höyüğüne bugün bile Toşan ismiyle hitap edilmektedir. Ancak bu tür eşleştirmeleri sadece fonetik benzerliği göz önünde bulundurarak değerlendirmek doğru olmayacaktır (Özbilen, 2016: 361). Eğer fonetik benzerlik göz önüne alınacak ise Kazıktepe Höyüğü'nün hemen yanı başında yer alan modern Karamusa yerleşimi, Damdammusa ile eşleştirilmesi noktasında, hem mesafeler açısından hem de fonetik benzerlik sebebiyle höyüğün çok daha kuvvetli bir öneri olabilir. Damdammusa, MÖ 866 yılı olaylarının anlatıldığı bölümde Bit-Zamani'li İlanı'nın güçlendirilmiş kenti (al dannuti) konumunda iken, II. Asurnasirpal'in Damdammusa'ya yapılan bir saldırı gerekçesiyle Yukarı Dicle yöresine düzenlediği sefer sonucunda bu kent, krali kent (al sarruti) statüsü kazanır. Kalhu Yazıtının MÖ 882 yılı seferi ile ilgili bölümünde ise, kentin II. Asurnasirpal'in krali kenti olduğundan bahsedilir. Kent yalnızca Yeni Asur Döneminde II. Asurnasirpal'in Kuruh Monoliti ve Kalhu Yazıtında kent tanımlayıcısıyla (URU) birlikte geçer (ARI II, 587, Parpola, 1970: 98). Kuruh Monoliti'nde Damdammusa, diğer üç kentle (Tuşhan, Sinabu ve Tidu) birlikte, MÖ 879 yılı seferinde yöreden toplanan hasadın depolandığı yer olarak belirtilir.

“...Na, iri ülkelerinin hasadını topladım ve ülkemin geçimi için Tuşhan, Damdammusa, Sinabu ve Tidu kentlerinde depoladım” (ARI II, 641).

13 90 x 180 x 35 m. boyutlarındaki höyük, Çınar ilçesinin kuşçumu 13.5 km. kuzeybatısında, aynı adlı köyün 500 m. güneybatısındadır. Zirvesi sivri, doğusunda ve güneyinde terasları vardır. Eteklerine doğru bol miktarda küçük ve orta boy bazalt duvar taşları görülmektedir (Köröğlü, 1998: 57-58). Ayrıca bu höyüğe oldukça yakın dunnu yerleşkesi niteliğinde İmam Akil ve Til Şeref Höyükleri bulunmaktadır (DKE I, 2009: 358-359, Coşkun Köse, 2005: 17).

14 150 x 125 x 30 m. boyutlarındaki höyük, Çınar ilçesinin 3 km. kuzeyinde, Altınakar köyünün 1 km. kadar güneyinde, Tavşantepe mezarının doğusundadır. Her yönünde taş duvar izleri görülmektedir (Köröğlü, 1998: 58).

Yazıtta geçen söz konusu hasatla ilgili olarak, Damdammusa'nın yeri açısından tarımın ve verimli ovaların ön planda olduğu bir yer aranmalıdır ki, haritalarda belirttiğimiz Kazıktepe ve Tavşantepe arasından bu yönüyle en uygunu Tavşantepe'dir. Kazıktepe ise Karacadağ volkanik alanına daha yakın olduğundan, doğusunda kalan alana nazaran bazalt yayılım alanı nedeniyle tarımdan ziyade hayvancılık burada ön plandadır.

Damdammusa'dan sonra geçilen kent olan Mariru için, yazıtta Damdammusa'nın yakınında yer aldığı belirtildiğinden, Tavşantepe ile ona oldukça yakın ve güçlendirilmiş kent tanımına uyan Sıhra/Şhratepe Höyüğü¹⁵ Mariru'nun lokalizasyonu için uygun görünmektedir. Ancak Damdammusa'nın lokalizasyonunda Kazıktepe kabul edildiğinde, Mariru için Tavşantepe daha olanaklıdır. Tela'dan Tuşhan'a geçilirken başka bir kentten bahsedilmemesi Tela-Tuşhan mesafesinin yakın olabileceğini düşündürmekte, bu durumda Aktepe'nin Tela lokalizasyonu kabul edildiğinde, Aktepe-Üçtepe yakınlığı krali yazıtta uygun düşmektedir. Ayrıca Aktepe'de Yeni Asur Seramiğinin belirgin bir yoğunluk göstermemesi (Koroğlu, 1998: 80) höyüğün Nirbu kökenli Tela lokalizasyonunu da desteklemektedir.

Bu durumda Kralın MÖ 882 yılı seferi göz önüne alındığında Tuşhan için Üçtepe lokalizasyonu daha uygun görünmektedir. Ancak Kessler, Matney, Karg Üçtepe'de bulunan Kuruh monolitlerinde II. Asurnasirpal'in ilk 5 yıla kadar olan, yani MÖ 879 yılına kadar ki seferleri anlatıldığından, Üçtepe'de bulunan monolitlerin, kralın MÖ 882 yılında Tuşhan'a diktirmiş olduğu steller olamayacağından hareketle Üçtepe'yi Tidu, Ziyaretepe'yi¹⁶ ise Tuşhan ile eşitlerler (Kessler, 1980: 119, Radner-Schachner, 2001:732, Karg, 1999: 242)¹⁷. Bu görüşe karşı ise Koroğlu stelin, MÖ 882 yılı seferinden uzun bir süre sonra ya da Tuşhan'ın inşaa faaliyetleri ardından diktirilmiş olabileceğini, Tuşhan'ın lokalizasyonu için en iyi önerinin eldeki kanıtlar ışığında halen Üçtepe olduğunu ve Tidu'nun da Ziyaretepe'de olabileceğini (Koroğlu, 1998: 95) önermiştir. Taidu'nun yeri ile ilgili olarak Yukarı

15 140 x 80 x 40 m. boyutlarındaki höyük, Çınar ilçe merkezinin 8 km. kuzeyinde, Şhratepe köyünün 2 km. güneydoğusunda, Dicle'nin güney kıyısındadır (Coşkun Köse, 2005: 20).

16 325 x 300 x 30 m. boyutlarındaki höyük, Bismil ilçesinin 12 km., Tepe Bucağının 1 km. doğusunda, Dicle'nin güney kıyısında, Dicle ile Batman suyunun birleştiği yerin 20 km. batısında bulunmaktadır (Matney, 1999: 297, Koroğlu, 1998: 60).

17 II. Asurnasirpal'in 2. Nairi seferine denk gelen Tuşhan kentine diktirilen stel şöyle tanımlanır: "Kireç taşına kendimin bir görüntüsünü yaptım ve onun üstüne Nairi ülkesinde göstermiş olduğum olağanüstü güç ve kahramanlıkla ilgili övgüler yazdırdım. Steli Tuşhan kentine yerleştirdim" (RIMA II, 1991: 202). Karg bu konuda işe duygusal bir boyut katarak, tıpkı bir yarışma havasında kralın 882 yılı seferinin anlatıldığı olayların bulunduğu stelin henüz keşfedilmediğini ve bunun halen Ziyaretepe'de saklı olduğunu ve Amerikalı ekibin bunu bulmasını canı gönülden istediğini hiç çekinmeden belirtir (Karg, 1999: 242). 882 yılı seferi stelinin henüz bulunmadığını Matney'de yineler (Matney, 2002: 520).

Dicle Bölgesinden Orta Asur Döneminde ilk olarak I. Adad Nirari (MÖ 1307-1330) tarafından Mitanni kontrolündeki Nabula'ya lokalize edilen Girnavaş'ın da içinde bulunduğu kentlerin ele geçirilmesinden bahsedilen, yazıt ışığında Kessler bu kenti Üçtepe ile eşitler (Kessler, 1980: 98).

“(Şattuhara'nın) ölümünden sonra oğlu Waşaşatta ayaklandı, bana karşı isyan etti ve düşmanca davrandı. Efendim Asur'un desteği ile onun büyük kralı kenti Taidu kentini, Amasaku, Kahat, Shuru, Nabula, Hurra, Şuduhi ve Waşşukanni'yi fethettim. Ve kentin üstüne kudimmus ekdim. Büyük tanrılar bana Taidu kentinden İrridu kentine, Eluhat ve Kaşiyari Dağı'na, Sudu kenti kalesi, Harranu kentinin kalesi, Fırat'ın nehrinin kıyasına kadar tümünü bana verdiler” (ARI I; 1972: 60-61).

Yazıt doğrultusunda, Kessler'in görüşlerinin aksine Gelb, Oates ve Köroğlu, Taidu'nun Tidu'dan ayrı bir kent olarak Yukarı Habur Bölgesinde, Tidu'nun ise Yukarı Dicle Bölgesinde aranması gerektiğini öne sürerler (Gelb, 1944: 72, Oates, 1995: 83-84, Köroğlu, 1998: 20-21, 93).

Ziyarettepe'nin Tuşhan eşitliği ile ilgili dayanak gösterilen bir diğer görüş Ziyarettepe'nin hemen karşısındaki (kuzeybatısındaki) Dunnu-şa-uzibi isimli köy olarak eşleştirilen Giricano'da (Schachner, 2002: 564-565) bulunan çivi yazılı tabletlerde “*Tuşhanlı Ahuni*” isminin geçiyor olmasıdır (Matney, Macginnis, Wicke, Köroğlu, 2002: 519-520)¹⁸. Ancak Giricano'da¹⁹ bulunan tabletlerdeki 10 numaralı metinde geçen Tuşhanlı Ahuni'ye dayanılarak Ziyarettepe'nin bu yakınlıktan dolayı Tuşhan'a lokalize edilmesine rağmen, yine aynı metinde geçen Şinamu'lu Şamsia ibaresinden hareketle Şinamu'nun Murattaşı/Pornak Höyüğüne²⁰ lokalize edilmesi dikkat çekicidir²¹. Radner ve Schachner (Radner-Schachner, 2001: 731-

18 15 metinden 12'si Orta Asur Kralı Asur-bel-kala (MÖ 1073-1056)'ya atfedilen bir anıt olan Kırık obeliks üzerinde adı geçen limu, İli-İddina'nın yılına tarihlenmektedir. İli-iddina, Asur-bel-kala'nın saltanatının dördüncü veya beşinci limusu olduğundan ilginç bir şekilde metinler, Yeni Asur diyalektiğinin birçok özelliğini şimdiden göstermektedir. Arşiv, borcu düşürülmeyen geçerli borç dökümanları içerdiğinden ve Asur'un bölgedeki kontrolünü kuzey veya batıdan gelen istilacılara kaptırdığından, hiçbir zaman karşılığı alınmayan bir sürü kalemden söz edilmektedir. Söz konusu dönemin bu bölgedeki Asur egemenliğinin en son dönemlerine ait olabileceği ileri sürülebilir (Schachner, 2002: 564-565).

19 Bismil ilçesinin 11 km. güneydoğusunda yer alan Giricano, Dicle Nehri'nin kuzey kenarında yer almaktadır. Höyük yaklaşık olarak 170 x 120 x 25 m. boyutlarındadır (Schachner, 2002: 549).

20 250 x 175 x 20-30 m. boyutlarındaki höyük, Çınar ilçesinin 8 km. kuzeybatısında, Diyarbakır-Bismil yolunun ve Dicle'nin güneyinde, Beşpınar köyünün 2 km. kuzeydoğusunda, aynı adlı mezradadır. Kuzeyi dik ve Üçtepe ile Tepe Höyüğündeki gibi bu kesimde bir girinti yer almaktadır. Diğer yönleri eteklerin 50 m. uzağından höyüğü çevreleyen ve yüzeyden görülebilen bazalt bir sur ile çevrilidir (Köroğlu, 1998: 57).

21 Ayrıca Tuşhan'a lokalize edilen Ziyarettepe'nin yanında hemen hemen hiçbir yerleşimin

732)²² Kuruh Monolitlerinin keşfiyle ilgili bölgede geziler düzenleyen Diyarbakır İngiliz Başkonsolosu Taylor'un ziyaret ettiği bazı yerleri sonradan karıştırmış olabileceğini söyler (Tekin, 2009: 205).

Taylor, bu gezisinde Kurkh'un mesafesini şöyle vermektedir:

“...Bölgeyi tanımadan önce, Diyarbakır'dan 14 mil uzaklıkta olan Kurkh'un ilginç kalıntılarını ziyaret ettim” (Radner-Schachner, 2001: 731).

Taylor'un Diyarbakır ile Kurkh (modern Üçtepe) arasında bahsini ettiği 14 millik mesafenin uygun olduğu görülmektedir.

Schachner, kentlerin lokalizasyonunda seramiğe dayalı bir ayırım yaparak Üçtepe'de Nuzi seramiğine rastlanması, Ziyarettepe'de ise rastlanılmaması, Üçtepe'nin Mitanni'nin başkenti olan Tidu ile eşleştirilmesi gerektiğini belirtir (Radner-Schachner, 2001: 733)²³. Ancak Schachner'in görüşünün aksine 2000 yılı Ziyarettepe kazı çalışmalarında Matney, Mitanni'nin başkenti Tidu ile ilişkilendirilebilen Mitanni ve Nuzi çanak çömleğini E alanındaki tabakada bulduklarını söyler (Matney, 2002: 519, 524). Ziyarettepe/Tuşhan eşitliği ile ilgili destek gösterilen bir diğer öneri ise, tabletler de Nineveh İştari'nden bahsedilmesi ve Nimrud Mektuplarının da bunu destekler nitelikte Tuşhan yöneticisinin İhtar tapınağının kanalını uzatmasından bahsetmesidir (MacGinnis-Matney, 2009: 8, Baştürk, 2010:

olmamasının da dikkat çekici olduğu belirtilmektedir (Radner-Schachner, 2004: 155).

22 Schachner aynı yayında Kurh'un günümüzdeki modern adını tespit etmenin güç olduğunu, Osmanlı İmparatorluğundan beri bölgede yer adlarının değiştiğinden, bu nedenle eski isimlerle bağlantı kurmanın zorluğundan bahsetmiştir. Bu anlamda Bismil İlçesinde bulunan kale ya da surlu bir şehir konumuna uyan Kerh isimli bir yerin tanımı, Yeni Asur yerleşkeleriyle ilgili tarihi coğrafya çalışmalarında bulunan araştırmacılarca halen tartışmalı bir konudur. Diyarbakır'da Kerh İsmiyle birebir benzeşen 3 yer bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi Bismil İlçesinde yer alan Modern Üçtepe (Kerh-i Kikan), modern Tatlıçayır (Kerh-i Zirkan), bir diğeri ise Çınar İlçesinde yer alan Modern Düzova (Kerhita) Köyüdür. Yaptığımız çalışmada, 1564 Osmanlı Arşivlerinde Diyarbakır yöresinde önemli nahiyelerden biri olarak geçen Üçtepe, Kerh ve Kerh-i Cedid olarak geçtiği görülmüştür. Kerh burada tepe yani höyük kısmı, Kerh-i Cedid ise yeni yerleşim yeri olarak kastedilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır, 2013: 155). Kerh kelimesi Keldanice olup, şehir manasındadır (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, 2012: 25, 180). Kerh sözünü Avrupalı'lar Kar yazarlar. Keldan dilinde Kerh, suru olan şehir, kale ve istihkâm demektir. Böyle başında veya sonunda Kerh sözü olan pek çok şehirler vardır (Konyar, 1936: 13). Kurkh (Kerkh) kelimesinin Aramice Kark/ha ya da kark/h kökenli olması önemli bir unsurdur. Anlamı ise “kale ya da surlu bir yerleşim yeri”dir. Irak, Lübnan, Suriye ve Filistin'deki yer adlarında sıkça rastlanmaktadır (Radner-Schachner, 2001: 731).

23 Ayrıca Matney'in Ziyarettepe'de şu ana kadar hiç “Bevelled Rim Bowl” parçası bulmadığını dile getirmesi, höyüğün Geç Uruk döneminden beri bağlarının düşük olduğunu göstermektedir (Matney, 2011: 540).

146). Ancak bölgedeki İhtar tapınımı ve tapınak varlığı ile ilgili erken bilgileri Akadlı Naram-sin'in (MÖ 2254-2218) Diyarbakır/Pir Hüseyin Höyükte bulunan stelindeki yazıttan öğrenmekteyiz (Naab, 1934: 39). Dolayısıyla bölgenin genelinde bir tanrıça İhtar tapınımından bahsetmek mümkün görünmektedir.

Ziyarettepenin Tuşhan eşitliği kabul edildiğinde, Üçtepe'de bulunan monolitler şayet başka bir yerden buraya taşınmamışlarsa, bu durumda monolitlerin buluntu yerinin tek izahati, dönemin olayları esnasında her iki kentin de (Tuşhan-Tidu) stratejik konumları itibariyle aynı zamanda ortak işlevli kullanılarak birkaç politik idari birime ayrılmış olabileceği, bu nedenle değişen şeyin kent ünvanı değil de kente yüklenen görev olabileceği ihtimalidir. Bu da bir kentin kendi başına etkin olup olmadığını, kentler arası politik ayrılık ya da ortaklık olabileceğini düşündürmektedir²⁴.

Kralın seferi dönüşünde Kaşjaru Dağı eteğinde olduğu anlaşılan Nirbu ülkesindeki kentlerin Kinabu ve Tela ile bağlantıları olduğu aşikardır. Bu kentlerin merkezi olarak gösterilen İşbilibria'nın, bu kentlere konumu ve yakınlığı itibariyle, güçlendirilmiş kent tanımına uyan ve son olarak da fonetik destek sağlaması yönüyle, bugün Göksu baraj gölü suları altında bulunan Pir İbrahim²⁵ ile lokalizasyonu olanaklı görünmektedir.

7. MÖ 879 YILI SEFERİ

Yazıtta Kaşjaru aşıldıktan sonra kralın MÖ 882 yılı seferine göre daha doğuda kalan güzergahta, Madara'dan Tuşhan'a, Nirdun ve Nirbu Ülkelerinden Pitura'ya geçişi anlatılmaktadır.

"...Madara kentinden hareketle Tuşhan kentine girdim. Tuşhan'da bir saray kurdum. Tuşhan'da Nirdun ülkesinden vergi, haraç, atlar, katırlar, bronz kâseler, bronz zırh, öküz, koyun ve şarap aldım. Tupusu oğlu Lapturu'nun yönettiği Kaşiyari Dağı eteğindeki 60 kenti ve güçlü garnizonları yaktım, yıktım..."

"...Efendim Asur'un yardımıyla Tuşhan kentinden ayrıldım. Savaş arabalarını ve askerleri aldım. Kayıkla Dicle'yi geçtim. Tüm gece yolculuk yaparak Dirru'nun

24 Bu konuda Parker'da bizim görüşümüz doğrultusunda, Tuşhan'ın Yukarı Dicle Bölgesini içine alan ve yerel Demir Çağ kültürü ile, Toroslardaki maden kaynaklarını ve ağaç rezervlerini kontrol etmek isteyen Asurlular arasındaki sınırı oluşturan bölge olabileceğini öne sürmektedir (Parker, 1997: 233). Ökse'de Ziyarettepe'yi Tuşhan eyaletinin başkenti olarak gösterir (Ökse, 2017: 174). Bu doğrultuda Tavşantepe'ye bugün bile Toşan denmesi, bu olasılığı güçlendirerek olaya başka bir boyut kazandırmaktadır.

25 80 x 60 x 10 m. boyutlarındaki höyük, Çınar ilçe merkezinin 5 km. güneydoğusunda, Diyarbakır-Mardin karayolunun ve Göksu'nun sol tarafında Göksu baraj alanı içindedir (Coşkun Köse, 2005: 22-23).

güçlendirilmiş kenti Pitura kentine yaklaştım. Kent oldukça güçlüydü: iki duvarla çevrilmişti; kalesi bir dağ zirvesi gibi yüksekti. Efendim Asur'un gücüyle ve ordumla onlarla savaştım. İkinci gün, gün doğumundan önce üstlerine alevler yağdırdım. Güçlü ve savaşçı askerlerim onlara karşı savaştı. Şehri aldım. Onların 800 askerine diz çöktürdüm ve kılıçla başlarını kestim. Askerlerin çoğunu canlı ele geçirdim. Geri kalanlarını yaktım. Onlardan haraç aldım. Kapısının önüne canlı adamlardan ve başlardan bir yığın yaptım. Kapılarının önünde 700 askeri kazığa oturttum. Yaktım, yıktım, kent harabeye döndü. Genç erkekleri ve kızları yaktım (RIMA II: 198-220, ARI II: 638-641). (Bkz. Harita 2)

Madara'nın fonetik benzerlik ve arkeolojik bulgularla Matar²⁶ ile eşleşebileceğini belirten Köroğlu'na göre, Üçtepe'nin Tuşhan lokalizasyonu doğrultusunda, Madara'ya bir günlük yakınlıkta olması, Karaçalı'nın²⁷ Pitura lokalizasyonunu uygun kılmaktadır (Köroğlu, 1998: 92). Köroğlu, Mari mektuplarında Tuşhan'ın Madara isimli kentle yakınlığına işaret ederek, İşme-Dagan'ın Madara'dan yola çıkacak olan kardeşi İaşmah-Addu'yu Tuşhim'de karşılamak isteğini içeren mektuptan hareketle, Üçtepe'nin de Madara'ya bir günlük uzaklıkta olmasının Tuşhan lokalizasyonunu olanaklı kıldığını belirtir (Köroğlu, 1998: 10, 93). Söz konusu mektupta geçen Madara (Matar) ile Tuşhan arasındaki mesafeyi karşılamak için hızlı bir şekilde yapılan bir günlük gezinin yeterli olmadığı ve Madara'dan gelen seyyahın sabah Tuşhana ulaşabilmek için geceyi bir köyde geçirmesi gerektiği, bu nedenle de Matar'ı Üçtepe'den ayıran 32 km.'nin Mari Mektubunda planlanan bir yolculuk için gereken zamana tam olarak karşılık geldiği görülmektedir (Durand, 1997: 116-118). Schachner ise Ziyarettepe'nin Tuşhan lokalizasyonu doğrultusunda, II. Asurnasirpal'in Dicle boyunca yaptığı baskınları; arkeolojik, topografik ve coğrafi bilgi metinlerinden elde edilen bilgileri birleştirme imkânı sağladığını belirterek, Pitura'yı Salattepe ile eşitler (Schachner, 2001: 739 vd.)²⁸ ve bu görüşe Ökse'de katılır. Kessler (Kessler, 1980: 104) ve Olmstead (Olmstead, 1918: 238) ise Pitura'yı Batrik Höyüğe lokalize ederler.

26 200 x 150 x 25 m. boyutlarındaki höyük, Diyarbakır'a yaklaşık 81 km. uzaklıkta, Bismil İlçe merkezinin 31 km., Tepe Bucağının 16 km. güneydoğusunda, Diyarbakır-Savur-Mardin yolunun kuzeyinde, Pınarbaşı köyündedir. Savur çayının sağında, Dicle'nin güney kıyısındadır (Coşkun Köse, 2005: 20).

27 200 x 135 x 35-40 m. boyutlarındaki höyük, Diyarbakır merkezinin 10 km. kuzeydoğusu - da yer almakta ve Tilalo olarak da geçmektedir. Höyüğün kuzeyi dik, yayvan olan güney ve batısını geniş bir teras çevrelemektedir (Köroğlu, 1998: 61).

28 Bismil ilçe merkezine 15 km. uzaklıkta bulunan Salattepe, ova tabanından itibaren yaklaşık 25 km. yükseklikte, kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık 200 m., kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 130 m. boyutlarındadır (Ökse, 1999: 333).

8. SONUÇ

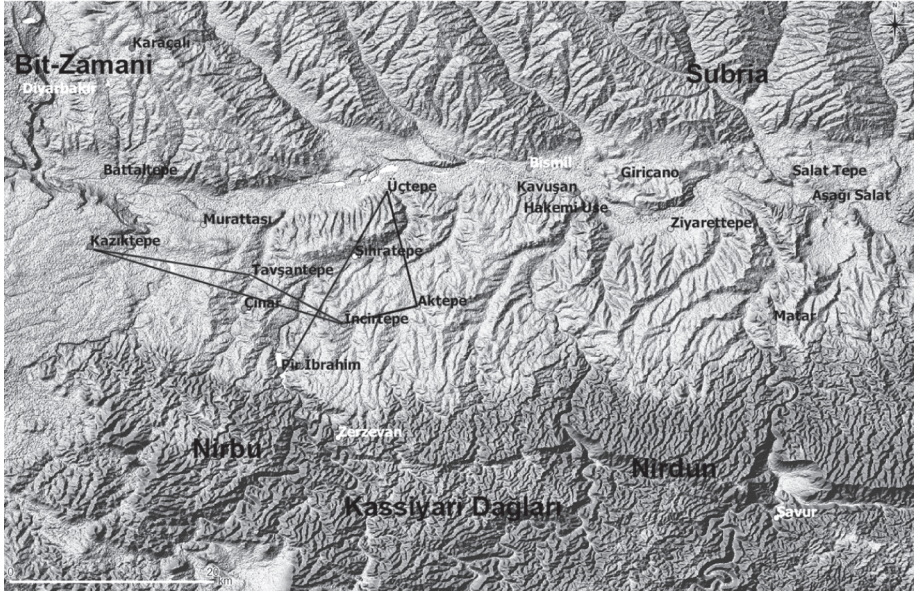
Bölgede II. Assur-dan ile başlayan Yeni Asur Dönemi, II. Asurnasirpal ve oğlu III. Salmanassar ile zirveye ulaşmıştır. Bu krallar adına diktirilen Kuruh monolitleri bölgenin tarihi coğrafyasının aydınlatılması açısından önemli ipuçları sağlar. II. Asurnasirpal'ın MÖ 882 yılında Yukarı Dicle Bölgesi'ne gerçekleştirdiği seferde, modern Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde yer alan güzergâhı kullandığı varsayılarak lokalizasyon önerileri yapılmıştır. Bahse konu seferde geçen kent adları, bölgenin tarihi coğrafyasının aydınlatılması açısından oldukça önem taşımaktadır.

Halen tartışılmalı bir konu Tuşhan'ın lokalizasyonu problemlidir. Tuşhan için Üçtepe ve Ziyarettepe gibi eyalet merkezi olabilecek boyutlardaki höyükler en önemli iki adaydır. Kuruh monolitlerinin buluntu yeri olan Üçtepe bu anlamda önemli bir bulguya sahiptir. Ancak monolitlerin buluntu yeri ile ilgili farklı fikirler öne sürülmüş ve Üçtepe'de keşfedilen stellerin II. Asurnasirpal'ın MÖ 879 yılı seferindeki olayları da anlattığından, kralın 882 yılı seferinde diktirmiş olduğu stel olamayacağı yönündeki bir takım açıklamalar çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Ziyarettepe bulguları ise kentin bir eyalet merkezi olduğunu desteklemekte ancak net olarak kent ismi için henüz kesin veriler ortaya koyamamaktadır. Konunun aydınlatılması açısından Üçtepe kazılarının devam ettirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak höyüğün aşağı şehir statüsünde sayılabilecek olan düz yerleşke alanı bugün modern köy yerleşimi altında kalmaktadır.

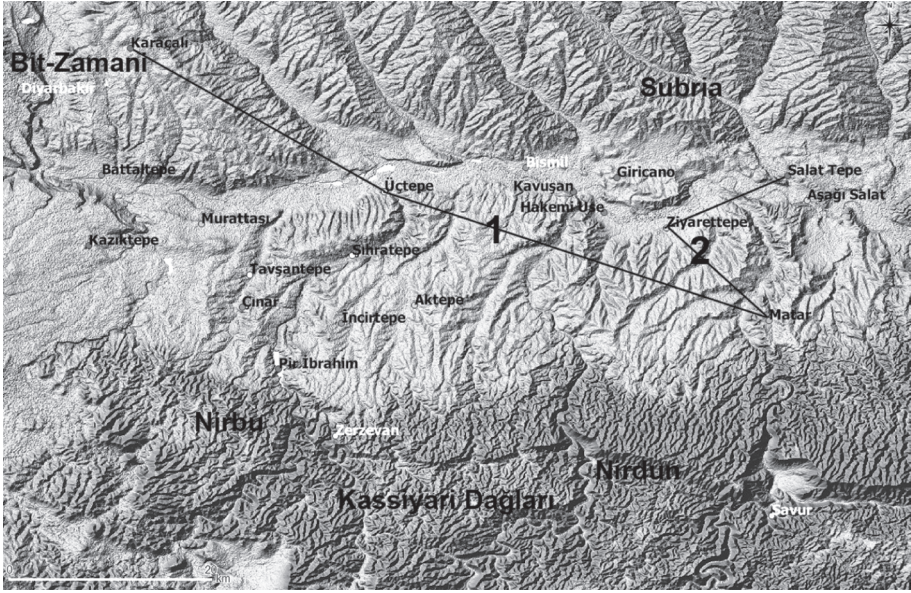
Asur Devletinin bölgede konumlanmasında geride bıraktığı bir takım yazılı eserler konunun anlaşılmasına yardımcı olduğu gibi, bazı tartışmaların oluşmasına da yol açmıştır. Asur seramiğinin farklı diğer seramik ve kültür öğeleriyle birlikte görülmesi bunlardan biriyken, stratigrafinin ya da malzemenin tam olarak yorumlanamaması ya da tespit edilememesi nedeniyle Post Asur süreci tam olarak anlaşılabilir. Oysaki böyle bir dönemin yaşanmaması mümkün değildir. Mevcut kazı alanındaki höyüğün kendi dönemindeki stratigrafisinin tespitinin ve malzemenin doğru değerlendirilmesi açısından, her ne kadar büyük bir risk teşkil etse de, gerektiğinde höyüğün yakın ve uzak etki alanındaki diğer yerleşimlerle karşılaştırmalı stratigrafi yöntemine son verilmesi ya da konunun daha iyi anlaşılabilmesi için başka bir çözümün üretilebileceği unutulmamalıdır. Malzeme ve katmanların tarihsel tespiti için baz alınan farklı bir höyük yerel kültür gruplarının açıklanmasında tıkanmalara yol açarak ezberci tarih anlayışını beraberinde getirecektir.

Aslında sorunun gerisindeki temel sıkıntı; arkeolojiye egemen olan kültür paketi tanımlaması ve her dönem için bunun kesin ve keskin sınırlarla belirlenmiş olmasıdır. Avrupa kıtasında ilk kez 19. yy.'da sosyal bilimciler arasında ciddi biçimde tartışılan kültür tanımı ve bir etnik grup ile onun kültür paketi arasındaki ilişkilerine dair sorgulama, sonraki süreçte de arkeoloji dünyasını derinden etkilemeye devam etmiştir. 20. yy. süresince arkeolojik çalışmalar genel olarak bir kültür tarihçisi

edasıyla yürütülmüş; gün yüzüne çıkartılan tüm buluntular normatif çerçevede yorumlanmaya çalışılmıştır. Bunun doğal sonucu olarak bir kazı heyeti tarafından saptanan ve o topluluğun kültür paketi içinde olduğuna inanılan maddi kültür varlıkları bir kültür adı almaktaydı. Böylelikle kazı heyetleri tarafından saptanmış olan kültür; coğrafi ve zamansal sınırları belirli olan sanal bir gerçeğe dönüşmekteydi. Yeni saptanan bu kültür eğer başka bir kazı alanında da tespit edilirse onun yayılımı konusunda yeni bir alan olmanın ötesine geçememekte; çünkü hangi kazı alanında ilk kez saptanmış ise orasının bu kültürün en önemli merkezi olma zorunluluğu varsayılmakta; hatta çok uzak bir coğrafyada benzer kültür paketi tespit edilirse önce şüpheyle karşılanmakta; eğer bunlar şüpheye yer vermeyecek kadar sağlam veriler ise bu sefer sıra dışı bir durum olarak değerlendirilmektedir (Tekin, 2015: 93).

Harita 1: II. Asurnasirpal'in 882 yılı seferinin değerlendirilmesi.

Harita 2: II. Asurnasirpal'ın 879 yılı seferinin değerlendirilmesi.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, A. (2017). "A Late Uruk-Early Bronze Age Transitional Period Cemetery in the Upper Tigris Region: Aşağı Salat". *Olba Dergisi*, Sayı XXV, 49-90.
- ARI I-II. Grayson, A, K. (1972-1976). "Assyrian Royal Inscriptions I-II", Wiesbaden.
- BAŞTÜRK, E. (2006). *Asur Devletinin Yukarı Dicle Yayılımı*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAŞTÜRK, E. (2010). "Asur Devletinin Yukarı Dicle Vadisi Yayılımı ve Politik Uygulamaları", *Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul: 139-155.
- BROWN, B. A. (2008). *Monumentalizing Identities: North Syrian Urbanism, 1200-800 BCE*.
- CONRAÏDE, F. A. (1991). "The Kurkh Monolith of Ashurnasirpal II". *Journal for semitics*, vol. 3/1: 1-10.
- COŞKUN, A. (2016). "Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu", *Aktüel Arkeoloji* Mayıs Haziran. 6-7.
- COŞKUN, A. (2017a). "Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar". *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu* Cilt 1, (Ed. U. Bircan, A. Coşkun vd.), Diyarbakır Valiliği. 47-59.
- COŞKUN, A. (2017b). "Zerzevan Castle in the Light of Recent Archaeological Researches". *Anadolu/Anatolia* 43: 91-110.

- COŞKUN KÖSE, N. (2005). *Diyarbakır-Bismil Yüzey Araştırmasında (Dicle'nin Güneyi) Saptanmış Yerleşimlerin Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- COŞKUN, N. (2014). "Mardin Müzesinden Bir Grup Yeni Asur Çanak Çömleği", *Olba* XXII, Mersin. 15-31.
- DEZSO, T. (2006). "Şubria And the Assyrian Empire". *Acta Ant. Hung.* 221-235.
- DKE I. (2009). Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez) I, Diyarbakır.
- DURAND, J. M. (1997). *Les Documents Epistolaires du Palais de Mari I. Litteratures Anciennes Du Proche Orient*, Paris.
- DUYMUŞ FLORİOTİ, H.H. (2012). "Yeni Asur Metinlerinde Geçen Masennu Ünvanlı Bazı Memurlar". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt XXXI, Sayı 52, Eylül, Ankara. 1-22.
- FORRER, E. (1920). *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*, Leipzig.
- GELB, I. J. (1944). "Hurrians and Subarians". Chicago. 67-83.
- GRAYSON, A. K. (1993b). "Assyrian Civilization." *CAH*, III/2 (1993), 194-228.
- HARMANŞAH, Ö. (2015). *Eski Yakın Doğu'da Kent, Bellek, Anıt*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- KARADOĞAN, S. - COŞKUN, A. (2017). "Çevresel Koşulları ve Konumu Açısından Zerzevan Kalesi". *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu* Cilt 1, (Ed. U. Bircan, A. Coşkun vd.), Diyarbakır Valiliği, 115-134.
- KARG, N. (1999). "Gre Dimse 1998: Başlangıç Raporu", *İlisu ve Karkamış Kazı Raporları*, (ed. Numan Tuna), Ankara. 237-296.
- KESSLER, K. (1980). *Untersuchung Zur Historischen Topografie Nord Mesopotamiens: Nach Keilschriftlichen Quellendes I. Jahrtausends V. chr.*, Wiesbaden.
- KONYAR, B. (1936). *Diyarbakır Tarihi*, Ankara.
- KOZBE, G. (2006). "Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağı Sonuna dek Yukarı Dicle Bölgesi'nde Asur Varlığı". *Hayat Erkanal'a Armağan*, Homer Yayınları, İstanbul: 496-509.
- KOZBE, G. (2013). "Diyarbakır/Kavuşan Höyük 2005-2008 Kazıları". *İlisu Barajı ve Hes Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*. (Der. Kül. Var. ve Müz. Gen. Müd.-Diyarbakır Müz. Müd.), Diyarbakır. 331-345.
- KÖROĞLU, K. (1998). *Üçtepe I*, Ankara.
- KÖROĞLU, K. (2006). "Demir Çağı'nda Yukarı Dicle Bölgesi". *Anadolu Araştırmaları* XVI: 449-475.
- KÖROĞLU, K. (2008). "Yukarı Dicle Bölgesinde Yeni Asur Krallığı Sonrasına İlişkin Kültürel Değişimin Tamamlanması: Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem'in İzleri". *Muhibbe Darga Armağanı*. T. Tarhan, A. Tibet ve E. Konyar. (Eds). İstanbul. 335-344.
- KÖROĞLU, K. (2011). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul.
- KÖROĞLU, K. (2016b). "Archaeological evidence for the provincial system of the Neo-Assyrian empire in Anatolia", J. MacGinnis, D. Wicke, T. Greenfield (ed.), *The provincial archaeology*

- of the Assyrian empire*, McDonald Institute Monographs, Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research: 309-320.
- KUHRT, A. (1995). *The Ancient Near East c. 3000–330 BC I–II*. London, New York: Routledge.
- LANERİ, N. (2016). *Hirbemerdon Tepe Archaeological Project 2003-2013 Final Report, Chronology and Material Culture*, Bologna.
- LANERİ, N. (2013). “Hirbemerdon Tepe Arkeoloji Projesi. Ilusu Barajı ve Hes Projesi Arkeolojik Kazıları, 2004-2008 Çalışmaları”. (Derleyenler/Edited By) Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Diyarbakır Müze Müdürlüğü, Diyarbakır.
- LARSEN, M. T. (1979). “The Tradition of Empire in Mesopotamia”, Copenhagen.
- LEHMANN-HAUPT, C. F. (1926). “Armenien Einstundjetzt II/I”, Berlin.
- MACGINNIS, J.- MATNEY, T. (2009). “Excavating a Provincial Capital of the Assyrian Empire”, *Journal of Assyrian Academic Studies* Vol. 23, no. 1: 3-21.
- MATNEY, T. (1999). “Ziyarettepe’de Yüzey Araştırması ve Yüzeyaltı Taraması, Diyarbakır İli, 1997-1998”. *Ilusu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*. Derleyenler Numan Tuna, Jean Öztürk, Ankara. 297-331.
- MATNEY, T., ROAF, M., MACGINNIS, J. (2002). “2000 Yılı Ziyarettepe Kazıları”, *Ilusu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Derleyenler Numan Tuna, Jale Velibeyoğlu, Ankara. 517-547.
- MATNEY, T., RAİNVİLLE, R. (2005). “Seventh Preliminary Report on Excavations at Ziyaret Tepe (Diyarbakır Province), 2003 Season”. 26. Kazı sonuçları Toplantısı. 1. Cilt. 63-74.
- MATNEY, T., RAİNVİLLE, R. (2006). “Eighth Preliminary Report on Excavations at Ziyaret Tepe (Diyarbakır Province), 2004 Season”. 27. Kazı sonuçları Toplantısı. 1. Cilt. 117-130.
- MATNEY, T. (2011). “Ziyarettepe Kazıları 2002”, *Ilusu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, Cilt II, Derleyenler Numan Tuna, Owen Doonan, Ankara. 533-570.
- MATNEY, T. (2012). “Nothern Mesopotamia”. *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East Volume I*, D.T. Potss (Ed.), 571-573.
- MATNEY, T., MACGINNIS, J., WİCKE, D., KÖROĞLU, K. (2017). *Ziyaret Tepe*.
- NAAB, J. (1934). *Pir Hüseyin’de Naramsin Stelinin Keşfi*. İstanbul Asarı Atika Müzeleri Neşriyatı XII.
- OATES, J. (1985). “Excavations at Tell Brak 83-84”, *Iraq* XLVII, 159-173.
- OBD. (2013). Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır. (Yay. Haz. Yakuboğlu, K., Erpolat, M.S., Sarıbyık, M.) Diyarbakır Valiliği.
- ODED, B. (1979). *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- OLMSTEAD, A. T. (1918). “Colculated Frightfulness of Ashur-Nasir-Apal”, *JAOS* 38: 209-263.
- OVS. (2012). Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul. (Ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil) Orsam Kitapları, Ankara.

- ÖKSE, A. T. (1999). “Salattepe 1998 Araştırması”. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, Numan Tuna, Jean Öztürk (Derleyenler) Ankara: 333-351.
- ÖKSE, A. T. (2017a). “Yukarı Dicle Havzası'nda Akkad Dönemine Tarihlenen Bir Yapı: Salat Tepe II A: 6. *Olba* XXV. 17-47.
- ÖKSE, A. T. (2017b). “Akkad Döneminden Pers Dönemine Kadar Yukarı Dicle Havzası Yerleşim Sisteminde Diyarbakır Kentinin Konumu”. *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu* Cilt 1, (Ed. U. Bircan, A. Coşkun vd.), Diyarbakır Valiliği. 165-183.
- ÖZBİLEN, S. (2016). “Tavşantepe Höyükten Bir Grup Asur Seramiği”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 6 Sayı 12: 359-370.
- PARKER, B. J. (1997). “The Northern Frontier of Assyria: An Archaeological Perspective”, in S. Parpola ve R. M. Whiting (der.) *Assyria 1995. Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project*, Helsinki, 217-244.
- PARKER, B. J. (2001a). “Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) 1999 Ön Rapor”, (*Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, (Der./Ed. Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Velibeyoğlu) Ankara: 565-591.
- PARKER, B. J. (2001b). *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki.
- PARKER, B. J. (2011). “Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia”, *American Journal of Archaeology*, Vol 17, No: 4, 520-557.
- PARKER, B. J. (2012). “The Assyrians Abroad”. *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, First Edition. Edited by D.T. Potts. 867-876.
- PARPOLA, S. (1970). *Neo-Assyrian Toponyms*, Neukirchen.
- RADNER, K. - SCHACHNER, A. (2001). “Tuşhan'dan Amedi'ye: Asur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla ilgili Topografik Sorular”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi, 1999 Yılı Çalışmaları*. 729-776.
- RADNER, K. - SCHACHNER, A. (2004). *Das MittelAssyrische Tontafelarchiv von Giricano/ Dunnu-Sa-Uzibi. Ausgraben in Giricano 1. Subartu XIV. Brepols*.
- READE, J. (1995). “Reliefs and Sculptures”, In J. Curtis and J. Reade (eds), *Art and Empire: Treasures from Assyria in the British Museum*, New York: Metropolitan Museum, 39-91.
- RIMA II. A. K. Grayson (1991-1996). *Assyrian Rulers of the First Millenium*. (858-745BC). Toronto-Buffalo-London. 198-220.
- SAA VII. (1995). *Imperial Administrative Records Part- 2; Provincial and Military Administration* (eds. F.M. Fales – J.N. Postgate) Helsinki. 12-18.
- SAAB XVI. (2007). *The Administrative Roles Of the Chief Scribe and the Palaca Scribe in the Neo-Assyrian Period*. (Mikko Luukko)
- SCHACHNER, A. (2002). “2000 Yılı Giricano Kazıları Ön Raporu”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Derleyenler Numan Tuna, Jale Velibeyoğlu, Ankara. 564-565.
- SEVİN, V. (1989). *Üçtepe Kazıları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- ŞENYURT, S. Y. (2006). “Aşağı Salat Tepe’den Bir Yeni Asur Mezarı (M-29)”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kùltürlerin Yansıması*, A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A. T. Ökse, H. Hür-yılmaz, H. Tekin, N. Çınardalı-Karaaslan, B. Uysal, F. A. Karaduman, A. Engin, R. Spiess, A. Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz, A. Rennie (eds.), İstanbul: 697-704.
- ŞENYURT, S. Y., ERTEN, A. E., AKLAN, İ. (2017). “Aşağı Salat Höyüğünden Cam At Rytho-nu”. *Seleucia VII*: 345-362.
- TADMOR, H. (1981). *History and Ideology in the Assyrian Inscriptions*, Rome.
- TEKİN, H. (2009). “Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Asur Dönemi Mezarları”, *Hacettepe Üni. Edb. Fak. Dergisi*. Cilt:26, Sayı: 2, Ankara. 193-211.
- TEKİN, H. (2015). “Yukarı Mezopotamya Geç Neolitiğinde (Hassuna, Samarra, Halaf) Termi-noloji ve Kronoloji Sorunları”. *APAD 1*. Ankara. 89-112.
- WİGGERMANN, F. A. M. (2000). Agriculture in the Northern Balikh Valley. The Case of Middle Assyrian Tell Sabi Abyad. In R. M. Jas (Eds.), *Rainfall and Agriculture in Northern Mesopotamia*. İstanbul. Nederlands Historisch Archaeological Instituut. 171-231.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ

Uluslararası hakemli dergimiz, yılda en az iki sayı hâlinde yayımlanır.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe Arapça ve İngilizcede yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN
ÖNEMLİ HUSUSLAR

Editörler Kurulunun uygun görmediği,

Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,

Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,

İki yazardan fazla yazarı olan,

Türkçe, İngilizce ya da duruma göre Arapça özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,

Zorunlu haller dışında, klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılan,

Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,

Sayfa altı, iç kısmı veya dosya adında yazar adı bulunan,

Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,

Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,

Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,

Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimize gönderilen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; Arapça yazılmış makalelerin başına ise Türkçe, İngilizce ve Arapça özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.
3. Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin altında kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
6. Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
8. Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
 - Kâğıt boyutu, 16x24 ebadına ayarlanır.
 - Yazılar kâğıdın bir yüzüne 12x19 cm. boyutunda basılır. Kenar boşlukları; üstten 2,7cm, alttan 2,3 cm, iç kenar 2 cm ve dış kenar 2 cm olmalıdır. İlk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılmalıdır.
 - Türkçe ve İngilizce yazılar Microsoft Word programında New Times Roman karakteri ile hazırlanmalıdır. Türkçe ve İngilizce makalenin ana başlığı, büyük harflerle ilk sayfanın başına bold 14 punto ile yazılıp sayfa ortalanır. Türkçe başlığın altına yazılacak İngilizce başlık italik-bold ve ilk harfleri büyük, diğerleri küçük

olarak yazılır. Makale İngilizce ise altına Türkçe başlık eklenir. Ana başlıklardan sonra satır aralıkları 23 nk olur. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12 nk, sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

- Arapça makalelerde ana başlık, Traditional Arabic karakteri ile en üstte, bold 18 puntoya göre ayarlanarak Türkçe ve İngilizcede olduğu gibi sayfanın başına yazılıp ortalanır. Ana başlığın altına New Times Roman karakteri ile bold, Türkçe ve onu takiben italik-bold olarak yazılacak İngilizce başlığın ilk harfleri büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Aynı şekilde ana başlıklardan sonra satır aralıkları 23 nk olur.
- Başlıktan sonra 12 nk aralık verilerek yine 14 punto ile yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e-mail adresi dipnot olarak belirtilir.
- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe, İngilizce ve Arapça'da hazırlanmış 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
- Türkçe ve İngilizce özetler, 10.5 punto, metin içi yazılar 10.5 punto ve 13 nk satır aralıklı olarak, alıntı yazılar 9 punto, dipnotlar 9 punto New Times Roman ile yazılır.
- Arapça özet ve metin içi yazılar 14 punto, alıntı yazılar 12 punto, dipnotlar 10 punto Traditional Arabic karakteri ile hazırlanır.
- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise; kurumun adı ilk sayfada dipnotta belirtilir.
- Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (12x19 cm) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo, fotoğraflar ve renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır.
- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk aralık bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları bold, 1 cm içeriden sağa yaslı, Times New Roman 8 punto yazı ile ve "Tablo 1:" şeklinde olacaktır. Tablo içi kayıtlar da aynı şekilde 8 punto ile yazılacaktır.
- Referanslar APA sistemine göre metin içinde gösterilir. Buna göre alıntılar parantez içinde yazarın soyadı, birden fazla yazar varsa soyadları, atıfta bulunulan çalışmanın yayım tarihi, alıntı yapılan sayfanın ya da sayfaların numarası (Baş ve Tuğ 2012: 15) şeklinde yazılır. Aynı yazarın aynı yıl içerisinde yayımlanan birden fazla çalışmasına göndermede bulunulmuşsa yayın tarihinde sonra bu durum (Irmak, 2014a), (Irmak, 2014b) şeklinde küçük a, b, c vb. harflerle belirtilir.

• **Makalede kaynakça aşağıdaki gibi gösterilir:**

FEYERABEND, Paul (2015), *Bilimin Tiranlığı*, Çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık.

YAKUT EL-HEMEVÎ, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rumî el-Hemevî, (1995), *Mu‘cemu’l-Buldân*, Beyrut, Daru Sadr.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (2010), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 4. Kitap, 1. Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

OSMAN, Fikret (2016), “The Concept of Culture from a Logical and Epistemological Perspective”, *Asian Culture and History*, vol. 8, no. 2, pp. 72-75.

BAŞ, Yaşar (2016), “Elazığ İli, Sarıyakup Köyü Tarihi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, Sy. 12, ss. 97-147.

ERTUĞRUL, Özkan (1998), “Hekim Hanı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, ss. 159-160.

BOYRAZ, Zeki (1997), *Hekimhan’ın Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

BOA. C. BLD (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Belediye), nr. 112/5590.

NFS (Nüfus Defteri), nr. 2636.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hekimhan>. Erişim tarihi: 31 Ocak 2016.

- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp [dergi-park.gov.tr/busbed](http://busbed.bingol.edu.tr) veya buna link olarak eklenen <http://busbed.bingol.edu.tr> adresinden gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426)

sosbil@bingol.edu.tr

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
ISSN: 1309-6672

THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION

This international peer-reviewed journal is published at least as two issues in a year.

Original articles written in Turkish, Arabic or English in the area of social sciences are published in this journal.

Articles are published after being approved by the editorial and advisory boards.

All writers are responsible for the content of the articles.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

**SIGNIFICANT GUIDELINES THAT PREVENT THE ARTICLES
TO BE PUBLISHED**

The article will not be considered and published,

If the board of editors don't approve it,

If it has no author ORCID revise number,

If it is not prepared according to the writing rules of the journal,

If it has more than two authors,

If it has no abstract either in Turkish or English (Arabic according to the state), or has non-uniform abstract,

If classic footnote system is used without force majeure,

If it is the second article of the author within one year except from the special decide of the board of editors,

If the name of the author is written in any part of the page or file,

If, in pre-examination, it is not to be enough to be published in terms of content, format, resource, evaluation, method, language and etc.

If it is less than 8 and more than 20 pages except from the special decide of the board of editors,

If its evaluation period cannot be completed till the inception of the printing and publishing process of the journal,

If it is sent after the end of the maximum capacity of the related issue of the journal.

ARTICLE WRITING RULES

The writings sent to our journals must be in the field of social sciences, original works, and have the necessary qualifications indicated below.

1. Headings in Turkish and foreign languages must be compatible with the scope of the article, and be short, clear and adequate.
2. Turkish and foreign language abstracts must reflect the purpose, scope and consequences of the writing. Turkish and English abstracts must be added into the articles written both in Turkish and English as well as Arabic, Turkish and English abstracts must added into the articles written in Arabic. Five keywords must be written for each abstract written in Turkish or any foreign language.
3. The articles must be in accordance with the grammar rules in terms of language and expression; besides, a clear and absolute way of expression must be used in the articles not giving unnecessary information that is out of the purpose and scope.
4. The known scientific methods must be used in the preparation of the articles; the subject, purpose, scope and reason for the preparation of the study, and etc. must be given in a satisfying and certain order. Figures, tables, photographs and other documents used in the article must be prepared in accordance with the scientific rules, be selected according to the purpose and scope of the article, and unnecessary documents and resources not mentioned in the article cannot be included.
5. There must be an absolute and sufficient explanation that can be easily understood under the figures, tables, pictures and other documents used in the article.
6. The resources used in the writing must be arranged in accordance with the writing rules; each mentioned document must be included in the bibliography, but not anything else.
7. The results must be in accordance with the purpose and scope of the study, and cannot include any information or findings that are not explicitly mentioned in the main text; must be given with its all outlines and in summary.
8. The articles must be edited like in the following form in terms of page structure, dictation and bibliography:
 - The paper size is set to 16x24 sizes.
 - The texts are printed on one side of the paper 12x19 cm (the margins will be 2.7 cm from the top, 2.3 cm from the bottom, 2 cm from the inner edge, and 2 cm from the outside edge). In the first page, there will be 2 lines of space above.
 - Articles are prepared in the Microsoft Word program on the PC with the New Times Roman character. The main headings of the Turkish and English articles are

written on the center of the first page being written with bold 14 pt. capital letters. The first characters of each word of the English headings that will be written under the Turkish heading are written with upper case letters and the others with lower case. After the main headings, the line spacing is 23 nk. 12 nk is spaced out before the headings in the text then it turns into 6nk.

- In Arabic articles, the main heading is centered at the top of the page being set to bold 18 pt. as written in Turkish and English versions. The first letters of the main headings of the Turkish and English articles that will come in sequence are written with upper case letters while other letters are written with lower case letters. Likewise, after the main headings, the line spacing becomes 23 nk.
- After the heading, the author name (s) is written untitled side by side by centering the page with 12 pt. spacing. The title should still be written in 14 pt. The title, institution and e-mail address are specified as footnotes.
- After the author's name, a summary written in Turkish, English and Arabic not exceeding 150 words is written leaving 12 pt. spaces, and the key words that define the main topic of the article are indicated in these abstracts.
- Turkish and English abstracts, textual writings are written with 10.5 pt. fonts leaving 13 nk. spaces as well as quotations are written with 9 pt. and footnotes with 9 pt. fonts of New Times Roman.
- Arabic abstracts and textual writings are written with 14 pt. fonts, quotations are with 12 pt., footnotes are with 10 pt. fonts of Traditional Arabic characters.
- The footnote numbers are not renewed on every page, but continue sequentially until the end of the article.
- If the work is carried out with the support of any institution, the name of the institution is indicated as a footnote below the first page.
- The article cannot exceed 30 pages including tables, figures, pictures and resources.
- Figures, tables and pictures are prepared in a computer environment and placed so that they do not exceed the page size (12x19 cm) in the text or at the end. The author pays for the cost of printing figures, tables, pictures and the pages printed in colour that exceed the page dimensions. The density of the pictures and figures on the scale must be low.
- There must be 6 pt. spaces between the headings of the tables, figures and pictures themselves. The headings of the tables, figures and pictures will be in bold, 1 cm from inside to right with 8 point font of Times New Roman character, and in the form of "Table 1:.". The records in the table will be written in the same format with 8 points.
- It is essential to show the cited resources on the footnote. Footnotes are shown being written firstly the author's name, surname, article name in quotation, title

of the book or magazine, place and year of publication. The names of the books, magazines or other similar sources will be written in italics.

- The explanations are also footnoted under the page. The source is indicated according to the same sequence.
- In some cases if required to show the resources used in the text, international plagiarizing principles are followed. However, the explanations are again shown in footnotes.
- All sources shown in the text and footnotes are added to the Bibliography list at the end of the article. The size of the bibliography is set to 10 points. This section is sorted alphabetically using firstly the surname (upper case letter) and name of the author. In multi-authored resources, the first author's surname is capitalized, but the others' only first letters are written with upper case letters, and in the same way, the surnames are written firstly. In the bibliography list, the first line in which the author name is written is set to 1 cm from the inside according to the next lines.
- Sequence numbers are not placed in front of the sources and other bibliography rules are followed.

While the article is being delivered;

- The articles requested to be published will be prepared according to the publications and writing principles and sent through dergipark.gov.tr/busbed or <http://busbed.bingol.edu.tr> address.
- Articles that cannot receive a positive report from the referees and that are not prepared according to our writing rules will not be published or returned to their authors; No administrative or judicial responsibility is assumed in this respect.

Address for Administrative Procedures of Institute of Social Sciences:

Bingöl University, Directorate of Social Sciences Institute, 12100 BİNGÖL

Phone: 0 (426) 2150072 Fax: 0 (426) 2150072

sosbil@bingol.edu.tr

جامعة بينكول
معهد العلوم الاجتماعية
ISSN: 1309-6672

مبادئ النشر

تصدر مجلّتنا المحكّمة الدوليّة مرتّين في السنة على الأقلّ.
تنشر في مجلّتنا مقالات البحث الأصلي في المجالات الاجتماعية باللّغة التركية أو العربية أو الإنجليزيّة.
تنشر المقالات بعد الموافقة عليها من قبل لجنّتي التحكيم والنشر.
الكتّاب هم المسؤولون عن محتوى مقالاتهم.

جميع الحقوق محفوظة. لا يمكن نقل أي شيء دون تحديد اسم المجلّة

نقاط مهمّة تمنع نشر المقال

- إذا لم تجد هيئة التحرير المقال مناسباً.
- إذا لم يكن لدى الكاتب رقم تخصيص (أورسيد).
- إذا لم يتم إعداد المقال وفقاً لقواعد كتابة المجلة.
- إذا كان هناك أكثر من كاتبين اثنين للمقال.
- إذا لم يحتوي على ملخص بالعربية أو الإنجليزيّة أو التركية بحسب لغة المقال.
- إذا لم يكتب الملخص بشكل صحيح.
- استخدام نظام الحاشية الكلاسيكي باستثناء الحالات الإلزامية
- إذا تجاوز المؤلف مقالا واحدا في السنة، باستثناء القرارات الخاصة بهيئة التحرير.
- إذا كانت الصفحة تحتوي على اسم مؤلف في الجزء السفلي، أو القسم الداخلي، أو في اسم الملف.
- إذا أقرت هيئة التحرير نقص المقال من حيث المحتوى أو المصادر أو الاستنتاج أو المنهاج أو اللغة وما إلى ذلك.
- إذا كان المقال أقل من 8 صفحات و أكثر من 30 صفحة، باستثناء القرارات الخاصة بهيئة التحرير.
- إذا لم تنته المدة اللازمة لتحكيم المقال حتى دخول عدد المجلة عملية الطباعة والنشر.
- وإذا تجاوز المقال سعة عدد المجلة.

قواعد كتابة المقالة

يجب أن تكون المقالة المراد نشرها في مجلتنا، أصلية، مكتوبة في مجال العلوم الاجتماعية، وتساهم في تطور العلم، بالإضافة إلى ما يلي:

1. يجب أن يكون العنوان التركي أو الأجنبي ضمن موضوع البحث، ويجب أن يكون واضحاً وكافياً.
2. يجب أن تعكس الملخصات التركية والأجنبية موضوع البحث ونتائجه ومضمونه، ويجب إضافة العنوان التركي إلى العنوان الإنكليزي، وإضافة العنوان الإنكليزي إلى العناوين التركي والعربي، والعنوان العربي إلى العناوين التركي والإنكليزي، ويجب كتابة خمس كلمات المفتاحية لكل ملخص مكتوب باللغة التركية أو أي لغة أجنبية.
3. يجب أن تكون المقالات من حيث اللغة والتعبير مناسبة للقواعد اللغوية، وبأسلوب واضح، ويجب عدم إضافة ما ليس له علاقة بمهدف ومضمون الموضوع.
4. يجب أن تُتَّبَع الأساليب العلميّة المعروفة في إعداد البحث، وكذلك إعداد الأشكال والصور واللوحات (إن وجدت) بحسب القواعد العلمية، ويجب عدم إضافة المعطيات المرئية التي ليس لها علاقة بمهدف الموضوع ومضمونه.
5. يجب إضافة توضيح تحت الأشكال والصور واللوحات (إن وجدت).
6. يجب ترتيب المصادر المستعملة في البحث بحسب قواعد الكتابة، وإضافة جميع الوثائق التي تم استعمالها لقسم المصادر والمراجع، وعدم إضافة أي وثيقة لم يتم استعمالها.
7. يجب أن تكون النتائج متناسبة مع هدف البحث ومضمونه، وعدم إضافة المعطيات غير المذكورة إلى نتائج البحث.
8. يجب ترتيب المصادر والمراجع وبنية الصفحة بحسب الأشكال المذكورة أدناه:
 - حجم الصفحة 16 x 24.
 - حجم الورقة 19 x 12، الفراغ من الأعلى 7,2 سم، من الأسفل 3,2 سم، من اليمين 2 سم من اليسار 2 سم، وفي الصفحة الأولى يترك سطران فارغان.
 - الكتابة الإنكليزية والتركية بخط New Times Roman، والعنوان الرئيس بأحرف كبيرة بخط 14 غامق في وسط السطر، وتكون الفراغات بين السطور بعد العناوين الرئيسة 23 سم. أما العناوين بين السطور فيترك قبلها مسافة 12 نقطة وبعدها 6 نقطة.
 - في المقالات العربية يكون العنوان بخط Traditional Arabic حجم 18 غامق، ويضاف تحته العنوان التركي والإنكليزي كما ذكر أعلاه. يُترك فراغ 12 نقطة بعد العنوان، ويُكتب اسم الكاتب من دون درجته العلمية في منتصف الصفحة، وتُذكر درجته العلمية ومكان عمله وبريده الإلكتروني في الحاشية، ويكتب الملخص بحيث لا يتجاوز 150 كلمة، وتُكتب الكلمات المفتاحية، ثم تُكتب الملخصات الإنكليزية والتركية بخط 10.5، النص بخط 10.5، الأقوال المنقولة بخط 9، الحواشي بخط 9. الملخص العربي بخط 14، النص بخط 14، الأقوال المنقولة بخط 12، والحواشي بخط 10.

- • في حالة وجود دعم من أي مؤسسة خلال تحضير البحث يُكتب اسمها في الحاشية.
- • يجب أن لا يتجاوز البحث ثلاثين صفحة مع المصادر والمراجع والأشكال واللوحات.
- • تكون اللوحات والصور بحجم الصفحة الذي يجب أن لا يتجاوز 12 x 19.
- • اللوحات والصور والأشكال والجداول التي تتجاوز حجم الصفحة يكون مصرفها على الكاتب.
- • يجب أن يكون بين العناوين والصور والأشكال فراغ بحجم 6 نقاط.
- • عناوين الصور يجب أن تكون بخط غامق.
- • عناوين الصور يجب أن تكون بخط Times New Roman حجم 10، ويجب أن تكون الجداول مرقمة.

- • الاقتباسات والأقوال المنقولة بين هلالين صغيرين ” ”، ويُكتب في الحاشية المصدر الذي اقتبس منه والصفحة وتاريخ النشر

- • إذا كان الكاتب الذي اقتبس منه لكتابه طبعة ثانية يجب أن يتم توضيح ذلك في الحاشية.

9. تُكتب المصادر والمراجع كما هو مذكور أدناه:

لقب المؤلف ثم اسمه، اسم الكتاب، مكان النشر، دار النشر.

- • مثال للمصدر الأجنبي:

FEYERABEND, Paul (2015), Bilimin Tiranlığı, Çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık

- • مثال للمصدر العربي:

ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الحموي الرومي، معجم البلدان، بيروت، دار صادر، 1995م.

- • مثال للمقالة:

باش، ياشار، ” تاريخ قرية ساري يعقوب في إلازغ“ جامعة بينكول، مجلة معهد العلوم الاجتماعية، المجلد 6، العدد 12، ص 97 – 147.

BAŞ, Yaşar (2016), “Elazığ İli, Sarı Yakup Köyü Tarihi”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 6, Sy. 12, ss. 97-147

- لا يجوز ترقيم قائمة المصادر والمراجع في نهاية البحث بأرقام متسلسلة.

- يتم إعداد المقالات المراد تسليمها حسب قواعد النشر المذكورة ويتم إرسالها إلى هذا العنوان:
<http://dergipark.gov.tr/busbed> or <http://busbed.bingol.edu.tr>

- لا تُقبل المقالات التي لا تلتزم بقواعد النشر والتي لم تحصل على موافقة المحكمين، ولا تُردُّ لأصحابها، ولا تُقبل أي مسؤولية إدارية بهذا الموضوع.

- عنوان الشؤون الإدارية لمعهد العلوم الاجتماعية:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426)

sosbil@bingol.edu.tr

